

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**Tarih Anabilim Dalı
Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı**

Doktora Tezi

**BÂBÜR İMPARATORLUĞU DEVLET TEŞKİLÂTI
(1526-1858)**

**Tevfik AYDIN
Orcid: 0000-0001-9566-2741**

**Danışman:
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU
Orcid: 0000-0002-3336-5829**

Konya-2026

Tez Jüri Üyeleri

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tevfik AYDIN
	Ana Bilim / Bilim	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Bilim Dalı
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU
	Tezin Adı	Bâbü İmparatorluğu Devlet Teşkilâtı (1526-1858)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Bâbü İmparatorluğu Devlet Teşkilâtı (1526-1858) başlıklı bu çalışma 29/06/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler	
	Unvanı	Adı ve Soyadı
1	Prof. Dr.	Ayşe Dudu KUŞÇU
2	Prof. Dr.	Bekir BİÇER
3	Prof. Dr.	Ahmet GÜZEL
4	Prof. Dr.	Neslihan DURAK
5	Prof. Dr.	Muhammet Hanefi PALABIYIK

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tevfik AYDIN
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Bilim Dalı
	Programı	Doktora
	Tezin Adı	Bâbü'r İmparatorluğu Devlet Teşkilâtı (1526-1858)

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

TEŞEKKÜR

Tezin akademik bir disiplin ve titizlikle tamamlanması sürecinde katkılarını esirgemeyen birçok isim bulunmaktadır. Öncelikle, çalışmanın başlangıcından sonuna kadar engin bilgisi ve sabrıyla bana rehberlik eden, değerli danışman hocam Prof. Dr. Ayşe Dudu Kuşçu'ya en derin şükranlarımı sunarım. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Bekir Biçer ve Prof. Dr. Ahmet Güzel hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Kaynaklar ve araştırma sürecinde yol arkadaşım Mehmet Özer'e hassaten müteşekkirim. Bu çalışmanın başlaması ve sürdürülmesinde desteğini her daim yanımda hissettiğim eşim Şeyda Aydın ve kıymetli aileme sonsuz teşekkür ederim.

Bizleri bugünlere taşıyan ve yetiştiren Yüce Türk Devleti'ne; varlığıyla her zaman en büyük gurur ve ilham kaynağım olan şerefli Türk Milleti'ne şükranı bir borç bilirim. Bu meşakkatli yolda attığım her adımda bıraktıkları mirastan güç aldığım, ebediyete irtihal etmiş tüm aziz büyüklerime ve hocalarıma, en derin minnet, saygı ve şükranlarımı sunarım.

Tevfik AYDIN

Konya - 2026

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
ÖZET.....	1
ABSTRACT	2
GİRİŞ	3
KONUNUN TANITIMI, KAYNAKLAR VE HİNDİSTAN TARİHİNE GİRİŞ	3
A) Konunun Tanıtımı.....	3
1) Araştırmanın Konusu.....	3
2) Araştırmanın Amacı.....	4
3) Araştırmanın Önemi	5
4) Araştırmanın Yöntemi	5
5) Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	6
B) Temel Kaynaklar	6
1) Vekâyinâmeler	7
2) Teşkilâta Dair Eserler	10
3) Hatırât Türü Eserler	11
4) Seyahatnâmeler.....	13
C) Araştırma Eserleri	14
1) Teşkilâta Dair Araştırmalar.....	14
2) Siyasi Tarih Çalışmaları.....	19
D) Hindistan'daki Türk Varlığına Genel Bir Bakış	21
1) İslamiyet Öncesi Hindistan'da Türkler.....	22
2) Gazneliler Döneminde Hindistan'da Türkler	27
3) Delhi Türk Sultanlığı Döneminde Hindistan'da Türkler.....	31
4) Bâbü İmparatorluğu Dönemi'nde Hindistan'da Türkler	37

I. BÖLÜM

MERKEZ – TAŞRA VE SARAY TEŞKİLÂTI

1.1. Merkez Teşkilâtı	48
1.1.1. Hükümdarlık	50
1.1.2. Hükümdarlık Alâmetleri	53
1.1.3. Hükümdarın Görevleri	57

1.1.4. Devlet Erkanının Eğitimi ve Yetiştirilmesi	59
1.1.5. Merkezî Teşkilâtta İkinci Derece Makamlar	65
1.1.5.1. Vekil	65
1.1.5.2. Vezir	67
1.1.6. Divanlar	69
1.1.6.1. Divan-ı İnşâ	71
1.1.6.2. Divan-ı Â'lâ	71
1.1.6.3. Divan-ı Arz	73
1.1.6.4. Divan-ı Adl	74
1.1.6.5. Diğer Divanlar	74
1.2. Saray Teşkilâtı	77
1.2.1. Saray Görevlileri	77
1.2.1.1. Han-ı Sâmân (Menzil)	78
1.2.1.2. Mir Bakâvül	78
1.2.1.3. Mîr-Bahşî	79
1.2.1.4. Mîr-Âhûr	79
1.2.1.5. Vak'anüvis	80
1.2.1.6. Bâr Beyi	80
1.2.1.7. Mîr-i Arzî	81
1.2.1.8. Mutasaddî	81
1.2.1.9. Hükümdarın Şahsi Hizmetkârları	81
1.2.2. Saray Hayatı	82
1.2.2.1. Törenler	86
1.2.2.2. Harem Hayatı	95
1.2.2.3. Saray'da Eğlence Kültürü	96
1.2.2.4. Saray Mutfağı	98
1.2.2.5. Av Kültürü	99
1.3. Taşra Teşkilâtı	104
1.3.1. Sûbedâr	107
1.3.2. Divan-ı Eyalet	108
1.3.3. Fevcdâr	108
1.3.4. Şıkdâr	109
1.3.5. Kutvâl	110
1.3.6. Zemindar	111
1.3.7. Tahsildâr	112

1.3.8. Bitikçi.....	112
1.3.9. Muhtelif görevliler	113

II. BÖLÜM

ASKERÎ TEŞKİLÂT

2.1. Askerî Teşkilât Yapısı	115
2.1.1. Mansabdârlık.....	118
2.2. Kara Kuvvetleri	124
2.2.1. Merkezî Ordu	124
2.2.1.1. Ahadîler	125
2.2.1.2. Saray Askerleri	126
2.2.1.3. Karargâh	127
2.2.2. Taşra Ordusu	130
2.2.3. Süvari Birlikleri	132
2.2.4. Yaya Askerler (Piyadeler)	133
2.2.4.1. Bundukcîler veya Çifteli Taşıyıcılar.....	134
2.2.4.2. Derbânlar	134
2.2.4.3. Hidmetiyyeler.....	134
2.2.4.4. Mivreler	135
2.2.4.5. Şemşirbâz	135
2.2.4.6. Pehleviler.....	135
2.2.4.7. Çelâlar	135
2.2.4.8. Kuharlar.....	136
2.2.4.9. Nagâlar	136
2.2.5. Cephanelik	136
2.2.5.1. Geleneksel Silahlar.....	137
2.2.5.2. Ateşli Silahlar	138
2.2.5.3. Askerî Savunma Teçhizatları.....	142
2.2.5.4. Savaşlarda Atların Önemi.....	143
2.2.5.5. Savaş Arabaları.....	145
2.2.5.6. Savaşlarda Fillerin Rolü	146
2.3. Deniz Kuvvetleri.....	150
2.3.1. Orta Çağ Hindistan'ında Türk Denizciliği.....	151
2.3.2. Deniz Kuvvetleri (Askerî Sınıf).....	155
2.3.3. Deniz Savaşları	157
2.4. Posta Teşkilâtı Ve İstihbarat.....	160

2.4.1. Posta Teşkilâtı	160
2.4.2. İstihbarat	162

III. BÖLÜM

ADLİ TEŞKİLÂT

3.1. Adli Sisteme Genel Bakış	167
3.1.1. Adli Teşkilâtın Temel Unsurları	173
3.1.1.1. İslam Hukuku	173
3.1.1.2. Türk Örfü.....	176
3.1.1.3. Hint Geleneği	177
3.2. Adli Teşkilât Görevlileri	178
3.2.1. Kâdî'l-Kudât	179
3.2.2. Sadr-ı Küll.....	180
3.2.3. Kadı.....	181
3.2.4. Mîr-Adl	183
3.2.5. Kutvâl.....	183
3.2.6. Münşî	183
3.2.7. Tânedâr.....	184
3.2.8. Vekil-i Serkâr	184
3.3. Şer'î Hukuk	185
3.3.1. Şer'î Yargılama Usulü.....	186
3.3.2. Mezalim Mahkemeleri	189
3.3.3. Temyiz Mahkemeleri	191
3.4. Hindu Hukuku (Yerel Mahkemeler)	192
3.4.1. Yerel Mahkemeler	193
3.4.2. Yerel Mahkemelerde Yargılama Süreci.....	195
3.5. Sosyal Hayatta Hukuk	197
3.5.1. Muhtesiplik	197
3.5.2. Evlilikle ilgili Hukuki Düzenlemeler.....	198
3.5.3. Dini Ritüellere İlişkin Yasalar	200
3.5.4. İçki, Mükeyyifât ve Eğlence Hayatı	202
3.5.5. Hayvanlarla ilgili yasalar	204
3.6. Cezalar.....	205
3.6.1. Şer'î Hukukta Cezalar.....	205
3.6.1.1. Had cezaları.....	207
3.6.1.2. Kısas	208

3.6.1.3. Ta'zîr Cezası.....	210
3.6.1.4. Hapis cezası.....	211
3.6.1.5. Celde.....	213
3.6.1.6. Sürgün	213
3.6.1.7. Kefâret.....	214
3.6.2. Yerelde (Hinduizm'de) Yasaklar ve Cezalar	215

IV. BÖLÜM

MALİYE TEŞKİLÂTI

Maliye Teşkilâtına Genel Bakış.....	218
4.1. Devlet Hazineleri.....	221
4.1.1. Merkezî Hazine	222
4.1.2. Değerli Taşlar Hazinesi	222
4.1.3. Muhtelif Hazineler	223
4.1.4. Darphaneler.....	224
4.1.4.1. Darphane İşçileri	226
4.1.5. Para Çeşitleri	227
4.1.5.1. Altın paralar.....	228
4.1.5.2. Gümüş Paralar	229
4.1.5.3. Bakır Paralar.....	230
4.2. Devletin Gelirleri.....	232
4.2.1. Ticari Faaliyetler	232
4.2.1.1. Üretim faaliyetleri	234
4.2.1.2. Pazarlar.....	236
4.2.1.3. İhracat.....	238
4.2.2. Vergiler.....	240
4.2.3. Sair Gelirler.....	245
4.2.3.1. Doğal Kaynak Gelirleri	245
4.2.3.2. Hediyeler	246
4.2.3.4. Pişkeşler	247
4.3. Tarım.....	248
4.3.1. Toprak Çeşitleri.....	249
4.3.2. Tarım Ürünleri.....	251
4.3.3. Tarımsal Reformlar	253
4.3.3.1. Soyurgâl Topraklar	254
4.3.3.2. Tarımsal Dayanışma Birlikleri	256

4.3.3.3. Toprak Mahsullerinin Toplanması.....	256
4.3.3.4. Tarımda Rüşvetin Engellenmesi.....	257
4.3.3.5. Ölçü Birimleri	258
4.3.3.6. Yeni Toprak Bölümleri	259
4.3.3.7. 10 Yıllık Planlama.....	260
4.3.3.8. Kozmolojik Hesaplar.....	262
4.4. Hayvancılık.....	263
4.5. Giderler.....	265
4.5.1. Ödenekler	265
4.5.1.1 Askerî Harcamalar.....	265
4.5.1.2. Hanedan Ödenekleri	268
4.5.1.3. Bahşışlar	272
4.5.1.4. Musâ'adât	272
4.5.2. İthalat Giderleri	273
4.5.3. Eğitim Giderleri	275
4.5.4. Sosyal – Kültürel Giderler	278
4.5.5. Vakıflar.....	280
SONUÇ.....	282
KAYNAKÇA.....	285
EKLER.....	300

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1_ Yıllık Ücreti Rupî Olarak Alınan Mansab-ı Zat Tablosu	120
Tablo 2.2. Bâbürlü İmparatorlarının Yerleşik İkamet Yüzdeleri	127
Tablo 2.4. Erkek Filler İçin Aylık Harcama Tablosu	149
Tablo 2.5. Dişi Filler İçin Aylık Harcama Tablosu	150
Tablo 4.1. Ölçü ve Hesaplama Sistemleri (Ağırlık)	227
Tablo 4.2. Âlemgîr Dönemi Köy ve Alan İstatistikleri	261
Tablo 4.3. Askerî Teşkilâtın 1595 Yılına Ait Toplam Yıllık Harcama Miktarı	266
Tablo 4.4. İmparatorluk Hane Halkı ve Genel Giderler	269
Tablo 4.5. Ekber Dönemi Yemeklerin Değer ve Ağırlık Tablosu	270
Tablo 4.6. Çittagong Sancağında Vergiden Muaf Arazi Dağılımı (1666–1760)	278

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil G.1 Delhi Türk Sultanlığı Sınırları	32
Şekil G.2 Bâbü'r İmparatorluğu Haritası	38
Şekil G.3. Bâbü'r Şah'ın Kökenleri.....	39
Şekil G.4. [Hümâyün Porte]. British Museum, Envanter No: 1999,1202,0.16.1-2.	300
Şekil G.6. [Cihangir Şah Şahin avı]. British Museum, Envanter No: 1920,0917,0.110.	300
Şekil G.5. [At üzerinde Ekber Şah ve sancak taşıyan Selim portresi] British Museum, Envanter No: 1948,1009,0.66.	300
Şekil G.7. [Âlemgîr Portre]. British Museum, Envanter No: 1880,0.2400.....	300
Şekil 1.1. [Akik - Mühür]. British Museum, Envanter No: 1853,0328.17.	301
Şekil 1.3. [Gümüş Mühür]. British Museum, Envanter No: 1996,0325.1.	301
Şekil 1.2. [Pirinç Mühür]. British Museum, Envanter No: OA.1340.	301
Şekil 1.4. [British Mührü]. British Museum, Envanter No: 1970,0309.1.....	301
Şekil 1.5. [Burun Halkası]. British Museum, Envanter No: OA+.14177.	302
Şekil 1.7. [Pırlanta Kolye]. British Museum, Envanter No: 2001,0521.34.	302
Şekil 1.6. [Yüzük]. British Museum, Envanter No: AF.2355.	302
Şekil 1.8. [Kol Düğmeleri]. British Museum, Envanter No: 2001,0521.39.a-b.	302
Şekil 1.9. [İbrik]. British Museum, Envanter No: S.343.b.....	303
Şekil 1.11. [Sürahi]. British Museum, Envanter No: 2001,0521.24.	303
Şekil 1.10. [Yemek Tabacağı]. British Museum, Envanter No: 1938,1011.1.....	303
Şekil 1.12. [Kase Stand]. British Museum, Envanter No: 1956,0724.1.a-b.	303
Şekil 1.13. Tac Mahal – Şah Cihan	304
Şekil 1.14. Kızıl Kale – Şah Cihan.....	304
Şekil 1.15. Fetihpur Sarayı – Ekber Şah	304
Şekil 1.16. Lahor Kalesi – Ekber Şah	304
Şekil 2.1. [Kılıç Kabzası]. British Museum, Envanter No: 1878,1230.883.....	305
Şekil 2.3. [Savaş Baltası]. British Museum, Envanter No: 1954,0216.2.	305
Şekil 2.2. [Topuz]. British Museum,	305
Şekil 2.4. [Hançer-Kabza]. British Museum, Envanter No: 2001,0521.35.....	305
Şekil 2.5. [Yay]. British Museum, Envanter No: As1981,Q.43.	306
Şekil 2.7. [Çakmaklı Tüfek]. British Museum, Envanter No: 1944,0217.3.a.	306
Şekil 2.6. [Katar - Hançer]. British Museum, Envanter No: OA.2762.	306
Şekil 2.8. [Hançer]. British Museum, Envanter No: 2001,0521.40.	306
Şekil 4.1. [Hümayun- Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1971,1119.6.....	307
Şekil 4.2. [Ekber Şah- Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1856,1224.23.....	307

Şekil 4.3. [Cihângîr Şah- Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1935,0417.15.	307
Şekil 4.4. [Şah Cihan – Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1920,0917.331.....	307
Şekil 4.5. [Âlemgîr – Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1920,0917.332.	308
Şekil 4.6. [Bâbü – Gümüş Para]. British Museum, Envanter No: 1856,1224.22.	308
Şekil 4.7. [Hümâyün – Gümüş Para]. British Museum, Envanter No: 1856,1224.21.	308
Şekil 4.8. [Ekber Şah - Gümüş]. British Museum, Envanter No: 1855,0608.94.	308
Şekil 4.9. [Cihângîr – Gümüş]. British Museum, Envanter No: 1922,0424.2121.	309
Şekil 4.10. [Şah Cihan - Gümüş]. British Museum, Envanter No: 1911,0709.986.	309
Şekil 4.11. [Hümâyün-Bakır Para]. British Museum, Envanter No: 1939,0514.688.....	309
Şekil 4.12. [Şah Cihan-Bakır Para]. British Museum, Envanter No: 1922,0424.3438.....	309

KISALTMALAR LİSTESİ

<i>AÜDTCFD</i>	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
<i>b.</i>	: Bin (oğlu)
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>c.</i>	: Cilt
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>Ed.</i>	: Editör
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>H.</i>	: Hazret
<i>İFAV</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
<i>İÜ</i>	: İstanbul Üniversitesi
<i>Kg</i>	: Kilogram
<i>Km</i>	: Kilometre
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı
<i>MÜ</i>	: Marmara Üniversitesi
<i>Neşr.</i>	: Neşreden
<i>ö.</i>	: Ölüm tarihi
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>Terc.</i>	: Tercüme eden
<i>TDK</i>	: Türk Dil Kurumu
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>TDVİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vs.</i>	: Ve saire
<i>yay.</i>	: Yayını, Yayınları
<i>yy.</i>	: Yüzyıl

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı
Doktora Tezi

BÂBÜR İMPARATORLUĞU DEVLET TEŞKİLÂTI (1526-1858)

Tevfik AYDIN

Bâbü İmparatorluğu, 1526 yılında Zâhiruddîn Muhammed Bâbü tarafından Panipat Savaşı'nın ardından kurulmuş ve yaklaşık üç asır boyunca Hint coğrafyasının en güçlü siyasi teşekküllerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür. Türk devlet geleneğini İslam siyaset anlayışıyla birleştiren Bâbürlüler, idari teşkilâtlanma, askerî yapı, adalet sistemi ve mali teşkilât alanlarında geliştirdikleri kurumsal düzen sayesinde geniş ve çok unsurlu bir coğrafyayı merkezî otorite altında yönetmeyi başarmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Bâbü Devleti'nin teşkilât yapısını bütüncül bir yaklaşımla inceleyerek Türk devlet geleneği içerisindeki yerini ortaya koymak ve devletin idari, askerî, hukuki ve mali kurumlarını tarihsel kaynaklar ışığında değerlendirmektir.

Bu tezde nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında klasik ve modern tarih yazımına ait birincil ve ikincil kaynaklar incelenmiş, elde edilen veriler karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Çalışma dört temel bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Hindistan'daki Türk varlığının tarihsel arka planı ve bu alana ilişkin tarih yazımı değerlendirilmiştir. Birinci bölümde devletin merkez, saray ve taşra teşkilâtı incelenerek idari işleyişin temel unsurları analiz edilmiştir. İkinci bölümde imparatorluğun siyasi gücünün temel dayanağını oluşturan askerî teşkilât, ordunun yapısı, savaş stratejileri ve mansabdârlık sistemi çerçevesinde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Bâbürlü adalet mekanizması ve hukuk anlayışı değerlendirilmiş, son bölümde ise devletin ekonomik yapısını meydana getiren maliye teşkilâtı kapsamlı biçimde incelenmiştir.

Araştırma sonucunda Bâbürlü Devleti'nin teşkilât yapısının, Türk devlet teşkilât geleneğinin temel esaslarıyla büyük ölçüde örtüştüğü tespit edilmiştir. Devlet yönetimi, merkez ve taşra teşkilâtı, askerî organizasyon, adalet sistemi ve mali yapı bakımından Bâbürlü kurumlarının önceki Türk-İslam devletlerinin devamı niteliğinde olduğu görülmüştür. Ayrıca Batı literatüründe yaygın biçimde kullanılan “Mughal” kavramının, tarihsel süreç içerisinde Türk kimliği ve devlet geleneğini geri planda bırakan bilinçli bir algının ürünü olarak yaygınlaştırıldığı; bu kullanımın Bâbürlülerin Türk siyasi mirası içerisindeki yerinin gölgelenmesine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nihayetinde bu çalışma, Bâbürlü Devleti'nin yalnızca Hint coğrafyasının siyasi tarihinde değil, Türk devlet teşkilât geleneğinin gelişim çizgisinde de önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, imparatorluğun Türk siyasi ve idarî mirasının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermekte; bu mirasın tarihsel gerçeklik temelinde yeniden değerlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Bâbürlü, Teşkilât, Devlet, Ekber Şah.

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University, Graduate School of Social Sciences
Department of History
Division of Medieval History
Doctoral Thesis

THE STATE ORGANIZATION OF MUGHAL EMPIRE (1526-1858)

Tevfik AYDIN

The Babur Empire was founded in 1526 by Zahir al-Din Muhammad Babur following the Battle of Panipat and remained one of the most powerful political entities in the Indian subcontinent for nearly three centuries. Combining the Turkic state tradition with Islamic political thought, the Baburids established a centralized administration that enabled them to govern a vast and diverse territory. The primary objective of this study is to examine the organizational structure of the Babur State from a holistic perspective, to determine its place within the Turkic state tradition, and to evaluate its administrative, military, judicial, and financial institutions in light of historical sources.

This thesis employs a qualitative research method and document analysis as the primary research technique. Within the scope of the study, primary and secondary sources from both classical and modern historiography were examined, and the collected data were analyzed through a comparative approach. The study consists of four main chapters. The introduction discusses the historical background of the Turkic presence in India and reviews the historiography concerning this subject. The first chapter analyzes the central, palace, and provincial administration of the Babur State and examines the fundamental components of its administrative organization. The second chapter focuses on the military organization, the principal foundation of the empire's political power, with particular emphasis on the structure of the army, military strategies, and the mansabdari system. The third chapter evaluates the Baburid judicial system and legal practices, while the final chapter comprehensively examines the financial organization that constituted the economic basis of the state.

The findings demonstrate that the organizational structure of the Babur State largely corresponded to the fundamental principles of the traditional Turkic state system. Its central and provincial administration, military organization, judicial structure, and financial institutions exhibit substantial continuity with the institutional legacy of earlier Turkic-Islamic states. Furthermore, the study concludes that the term Mughal, which is widely employed in Western historiography, became prevalent through a historical perception that tended to obscure the Turkic identity and political tradition of the dynasty. Consequently, this terminology has contributed to the marginalization of the Baburids' place within the broader Turkic political heritage.

In conclusion, this study demonstrates that the Babur State occupies a significant position not only in the political history of the Indian subcontinent but also in the historical development of the Turkic state tradition. The findings indicate that the Baburids constitute an integral part of the Turkic political and administrative heritage, emphasizing the need to reassess this legacy through objective historical scholarship.

Keywords: India, Mughal, Organization, State, Akbar Shah.

GİRİŞ

KONUNUN TANITIMI, KAYNAKLAR VE HİNDİSTAN TARİHİNE GİRİŞ

A) Konunun Tanıtımı

1) Araştırmanın Konusu

Bâbü İmparatorluğu, yaşadığı çağda jeopolitik açıdan stratejik bir coğrafi sınır hattına sahipti. Devlet, kuzeybatıda Safevî İmparatorluğu (İran) ve Türkistan'daki Özbek Hanlıkları ile komşuydu. Güneyde ise zamanla hâkimiyet altına alacağı Dekken sultanlıkları yer almaktaydı. Doğuda Arakan Krallığı ve Assam gibi yerel güçlerle komşu olan imparatorluk, güney sahil hatlarında ise Avrupalı sömürgeci güçlerin ticaret merkezleriyle çevriliydi.

Bâbürlülerin hüküm sürdüğü Hint coğrafyası, muazzam bir coğrafi çeşitlilik barındırır. Bölge; kuzeyde Himalayalar, batıda İndus havzası, doğuda Ganj Deltası ve güneyde Dekken Platosu ile sınırlıdır. İmparatorluğun siyasi ve ekonomik merkezini Hint-Ganj Ovaları oluşturmuştur. Muson yağmurlarının beslediği bu havza, yüksek tarımsal potansiyel sağlamıştır. Agra, Delhi ve Lahor gibi merkezler bu su yolları üzerinde kurulmuştur. Bölgenin iklimsel ve topografik farklılıkları, devletin idari, ekonomik ve askerî stratejilerini doğrudan şekillendirmiştir. Neticede bu coğrafya, Bâbürlü medeniyetinin kurumsal ve kültürel kimliğini inşa eden temel zemin olmuştur.

Hint coğrafyasında Türkler, M.Ö I. bin yılın başından itibaren adından söz ettirmişler, kurdukları devlet ve imparatorluklarla XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.

İskitler (Sakalar), Kuşanlar, Akhunlar (Eftalitler) ve Halaçlar gibi birçok Türk hanedanlığı söz konusu coğrafyaya hâkim olmuşlar, burada belirli bir süre kültür ve medeniyetlerini yaşattıktan sonra tarih sahnesinden çekilmişlerdir. 963-1186 yılları arasında Afganistan'dan Horasan'a kadar uzanan coğrafyada devlet kuran Gazneliler ise Hindistan tarihinde farklı bir yere sahiptir. Özellikle Gazneli Mahmûd'un gerçekleştirdiği on yedi Hint Seferi, bölgede Müslüman Türk varlığının yerleşmesinde büyük önem taşır. Bunu takip eden süreçte XIII. yüzyılın ilk yıllarında kurulan Delhi Türk Sultanlığı da hem Türk tarihi hem de Hindistan tarihi için bir dönüm noktası teşkil eder. Yaklaşık üç asır boyunca Türklerin tam anlamıyla Hindistan'a yerleştikleri ve hâkim oldukları bu dönemde Türkler, bölgede yalnızca siyasi birlikteliği sağlamakla kalmamış, dünyayı kasıp kavuran Moğol istilalarına karşı uzun süre geçit vermeyen yegâne unsur olarak kayıtlara geçmişlerdir. Son olarak 1526'dan 1858'e kadar hüküm süren Bâbü İmparatorluğu ise, Hindistan'da Türklerin altın çağı olmuştur.

Günümüz Hint coğrafyasının tamamını kapsayan devasa bir coğrafyayı yöneten Bâbü Şah'ın torunları, Türklerin bölgeye kök saldıkları, daha açık bir ifade ile Hindistan tarihine damgasını vurdukları asırların mimarı olmuşlardır.

Tarih boyunca çok farklı etnik ve dini unsurun bir arada yaşadığı Hindistan'da siyasi birliği sağlamanın yanı sıra toplumları yönetmenin de zorluğu ortadadır. Ülkeye gelen birçok topluluğun aksine Türkler, Hindistan'ı kalıcı bir anavatan olarak benimsemiş, harici saldırılara karşı korumuş ve bölgede güçlü bir idari otorite tesis etmişlerdir. Türklerin Hindistan'da kurduğu bu köklü siyasi ve askerî egemenlik, yerel seçkinler üzerinde derin bir kültürel etki yaratmış ve Türk idaresine uyum sağlamayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Dönemin koşullarında Türk devlet mekanizmasına dâhil olmanın ve bu otoriteyle ilişki kurmanın gerekliliğini şu ifadeler açıkça ortaya koymaktadır: *“Türkler, kendilerine dâhil olanları bütün iyiliklerine katarlar, zulümlerin zorbalığından kurtarırlardı. Onların hiddetinden korunmak için Türklerin gelenek ve göreneğine uymak ve yollarını takip etmek, devrin ileri gelenleri için adet haline gelmişti. Hasret ve tasasını anlatmak ve onlara yakınmak için Türklerle onların dilinde konuşmaktan başka çare yoktu. O yüzden Türkçeyi öğrenme mecburiyeti, zamanın bir ihtiyacı haline gelmişti.”*(Bokuvela, 2012, 441-454)

Bâbü Şah'ın Panipat Meydan Savaşı'nda (1526) Afgan güçlerini yenmesiyle kurduğu Bâbürlü Devleti, Orta Çağ'ın tartışmasız en güçlü imparatorluklarından birisi olmuştur. Kırk yedi yıllık yaşamını sayısız zaferle taçlandıran Bâbü Şah'ın ilim dünyasına bıraktığı eserler de son derece kıymetlidir. Onun veliahtı Hümayun'un iktidarında her ne kadar fetret dönemi yaşanmış olsa da devlet yeniden ayağa kalkmasını bilmiştir. Şîr Han karşısında gösterilen zafiyet, stratejik yönetim hataları, Afganların yönetimi ele geçirmek için yaptıkları siyasi girişimler gibi birçok olumsuz hadiseden çıkarılan dersler, belki de devletin devasa bir imparatorluk olma yolundaki en kritik noktası olmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın konusu, üç asırdan fazla Hindistan'a hükmeden Bâbü İmparatorluğu'nun devlet teşkilâtının dayandığı temelleri ve azametini ortaya çıkarmaktır. Bilhassa Ekber Şah'ın (1556 – 1605) imparatorluğu döneminde kurulan devlet idaresinin, halefleri Cihângîr Şâh, Şah Cihan ve Âlemgîr (Evrengzib) tarafından tekâmüle erdirilme süreci ele alınmıştır.

2) Araştırmanın Amacı

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden XIX. yüzyılın ortalarına kadar Hindistan coğrafyasına hükmeden Bâbürlü Türkler, sayısız etnik unsuru bir arada yönetme başarısını, şüphesiz inşa ve icra ettikleri yönetim anlayışıyla gerçekleştirmişlerdir. Aynı zamanda yerleşik unsurların

müspet geleneklerini muhafaza edip Türk devlet teşkilât yapısının içerisinde özgün bir model ortaya koymuşlardır.

Çalışmanın öncelikli amacı, Hindistan'daki Türklerin, Bâbü İmparatorluğu ile söz konusu coğrafyaya getirdikleri idarî, askerî, malî ve adli sistemin işleyişini, özgünlüğünü ve Hint coğrafyasına etkilerini incelemektir. Bu çalışma, günümüz modern Hindistan'ında başkentten pergenelere kadar birçok alanda Türk mirasının sürdürüldüğü gerçeğini kaynaklara dayanarak bilimsel olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Hindistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle başlayan süreçte, akademik sahadaki Batılı çalışmaların Hindistan'daki Türk varlığını inkâr ya da hafife alan görüşleri, mevcut deliller çerçevesinde ele almak, çalışmanın diğer amacıdır. Son tahlilde bu çalışma, '*Mughal*' olarak adlandırılmak suretiyle Moğol kimliğiyle ilişkilendirilen tarihî mirasın, mevcut veriler ışığında yeniden değerlendirilmesine katkı sunmayı ve söz konusu mirasın ait olduğu bağlam içerisinde ele alınmasını amaçlamaktadır.

3) Araştırmanın Önemi

Hindistan'a asırlarca hükmeden Türklerin kurduğu Delhi Türk Sultanlığı ve Bâbü İmparatorluğu hakkında ülkemizde yapılan akademik çalışmalar son derece sınırlı ve yetersizdir. Hint coğrafyasının kadim tarihinin en parlak dönemlerinden olan Bâbürlüler devrine ilişkin tarih alanında yazılmış çok az sayıdaki doktora tezi de bu tespiti desteklemektedir. Yapılan tez çalışmalarından bazıları "Kuzeyden Hindistan'a Yapılan Seferler" ile Neslihan DURAK, Cihan ORUÇ'un "Şah Cihan Dönemi Bâbürlü Devleti'nin Dış Politikası", Sevilay KARATAŞ YOZGAT'ın kaleme aldığı "Bâbürlü Devleti'nde Siyasi Alanda Kadının Yeri Ve Önemi Dair Analitik Bir Çalışma: Nur Cihan Begüm" ve Hafız Amir Ali'nin "XVI. Yüzyılda Osmanlı ve Bâbürlülerin Gayr-i Müslim Politikaları" isimli çalışmalarıdır. "Ekber Şah ve Dini Reformu" adlı teziyle Hüsne Hilal ŞAHİN, bu alanda çalışma yapan diğer araştırmacılardandır.

Bu tespitlerimizden Türkiye'de söz konusu sahada yapılan araştırmaların oldukça az oluşu görülmektedir. Bu çalışmayla Bâbü İmparatorluğu'nun devlet nizamını ve teşkilâtın işleyiş sürecini ortaya koyarak tarih literatürüne bir eser kazandırılması oldukça önemlidir.

4) Araştırmanın Yöntemi

Tarih biliminin en temel verileri yazılı eserlerdir. Bu çerçevede araştırmada, döneme ait literatür taraması yapılarak kaleme alınan temel kaynaklara ulaşılmış, mevcut durumun teşekkülünü izah eden kayıtlar tespit edilmiştir. Tarihçilerin siyasi tarih ve teşkilâta dair

yazdıkları eserlerin yanı sıra ictimai, kültürel, dini içerikli kitapları ve bu konuda sonradan yapılan araştırmalar incelenmiştir. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan devlet teşkilâtına dair bilgiler, Bâbü İmparatorluğu'nun resmî tarihçileri vakanüvislerin kayıtları, hükümdarların hatıratları, saray ve çevresinde ikamet eden gezginlerin tanıklıklarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın konusuyla ilgili araştırma eserleri; kitap, makale, bildiri vb. çalışmalara ulaşıldıktan sonra bilimselliği ve güvenilirliği mukayese edilen kayıtlar kronolojik sırayla, metodolojik yöntemlerle, mantık süzgecinden geçirilerek yorumlanmıştır. Devlet teşkilâtının, seleflerine veya çağdaşlarına ilişkin benzerliklerini ve özgün yönlerini tespit etmek için ilgili devletlerin temel kaynaklarına ve daha sonraki araştırmalara müracaat edilmiştir.

Elde edilen verilerin tamamı, tarihi olayların meydana gelmesinde önemli yere sahip olan siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve manevî etkenler göz önünde bulundurularak değerlendirmeye tâbi tutulmaya çalışılmış; akıcılığı olumsuz etkileyeceği düşünülen ancak konunun izahına yardımcı ek bilgiler sayfaların alt bölümlerinde dipnot olarak verilmiştir.

Bu tezde nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Devlet teşkilâtına ait Farsça ve Arapça kavramlar karşılaştırmalı olarak incelenmiş, tashih edilmiştir. Söz konusu kavramlar DİA esas alınarak düzenlenmiştir. Çalışmanın metin kısmında İsnad metin içi 2. edisyon dipnot sistemi kullanılmıştır. Kaynaklar tanıtılırken sayfa altı dipnotlarda aynı şekilde İsnad atıf sistemi tercih edilmiştir.

5) Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Hindistan'daki Türk varlığına ilişkin bölümle başlayan araştırmanın kapsamı 1526-1858 yılları arasında Hint coğrafyasında hüküm sürmüş Bâbü İmparatorluğu'nun merkezî, saray ve taşra teşkilâtı, askerî teşkilât, maliye teşkilâtı ve adli teşkilât yapısını ihtiva etmektedir.

B) Temel Kaynaklar

Araştırmada, tarihsel sürecin ve konuya ilişkin değerlendirmelerin sağlıklı biçimde ele alınabilmesi için tarihi kaynaklar, araştırma eserler, hükümdarların hatıratları, gezgin anlatıları ve akademik makaleler başta olmak üzere birçok kaynak ve tetkik eser esas alınmıştır. Bu eserlerin önemlileri ilgili dönemde ya da ona yakın tarihte kaleme alınan tarihi temel kaynaklardır.

1) Vekâyinâmeler

Ekbernâme: Ebu'l Fazl el-Allâmî (ö.1602) tarafından kaleme alınan eser, Bâbürlü İmparatorluğu resmî tarih yazıcılarının ve dönemin en önemli kaynaklarının başında yer alır. Müellifin kendine has üslubu tarihi nesir yazarlığının zirvesi olarak kabul edilmiş ve kendisinden sonra da bu üslup taklit edilmiştir. Müellifin 1590 yılında yazmaya başladığı eser, öldürüldüğü 1602 yılında halen devam etmekteydi. Hz. Adem'den Ekber Şah'a kadar tarihte rol oynamış önemli şahsiyetlerden bahseden el-Allâmî, bilhassa Hümâyûn Şah ve Ekber Şah dönemlerini ayrıntılarıyla kaydetmiştir. Üç ciltten müteşekkil *Ekbernâme*'nin,¹ tezde H. Beveridge'nin çevirisini yaptığı Kalküta baskısından faydalanılmıştır.

Târîh-i Elîfî: İslam'ın 1000 yıllık tarihine ithafen Ekber Şah'ın emriyle yazılan eser, Hz. Adem'den başlayarak Ekber şah dönemine kadar geçen olayları kronolojik bir biçimde aktarmaktadır. Kitabın müellifleri, olayların şahidi olmaktan ziyade önceki kaynakları düzenleyip tahkik etmişlerdir. Bâbürlü İmparatorluğu tarih yazıcılığı konusunda değerli olan eserin Tahran 2003 baskısından istifade edilmiştir.²

Tabakât-ı Ekberî: Nizameddin Ahmed Herevî'nin (ö. 1594) Hindistan'ın genel tarihine ilişkin otuz kadar eserden istifade ederek kaleme aldığı ilk kaynaklardan biridir. Müellif Bâbürlü Şah'ın hizmetinde bulunmuş ve onun son dönemlerinde hazinedarlık yapmış olan Hâce Mûkim Herevî'nin oğludur. Ekber Şah'ın saltanatında Mîr-Bahşî olarak görev olan Herevî, İslam ve Hindistan tarihini bütünüyle kapsayan *Tabakât-ı Ekberî*'yi yazmıştır. Bu araştırmada eserin 1927'de basılan birinci cildi ve 1936'da basılan ikinci cildinden istifade edilmiştir.³

Tarih-i Firûz Şâhî: Ziyâuddîn Berenî (ö.1357) bu eserinde Delhi Türk Sultanı Gıyâseddin Balaban'ın saltanatından başlayarak (1266) III. Firuz Şah döneminin ilk yılları olan 1357'ye kadar olan kısmını kaleme almıştır. Türk-İslam devlet nizamının tesisine yönelik tespitleri de son derece kıymetlidir. Dönemin şartları dikkate alındığında son derece etkili ve cesur bir dille ele alınan eserin ilk baskısı 1862'de Kalküta'da neşredilmiştir. Bu bağlamda H. Elliot'un çevirisiyle 1871'de basılan nüshasından faydalanılmıştır.⁴

¹ Ebu'l-Fazl Allâmî. *Ekbernâme (The Akbarnama of Abu-l Fazl)*. çev. H. Beveridge. (Calcutta: Mission Press, 1907).

² Âsaf Han Tetevî - Mevlânâ Ahmed Kazvînî. *Târîh-i Elîfî*. (Tahran: Müesseseyi İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 2003).

³ Nizameddin Ahmed Herevî. *Tabakât-ı Ekberî (The Tabaqat-ı Akbari of Khwajah Nizamuddin Ahmad)*. (Calcutta: The Asiatic Society of Bengal, 1927); Nizameddin Ahmed Herevî, *Tabakât-ı Ekberî (The Tabaqat-ı Akbari of Khwajah Nizamuddin Ahmad)*. (Calcutta: The Asiatic Society of Bengal, 1936).

⁴ Ziyâuddîn Berenî. *Tarih-i Firûz Şâhî (The History of India as Told By Its Own Historians)*. çev. H. Elliot. (London: Trubner and Co Paternoster Row, 1871).

Tahkîku mâ li'l-Hind: Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed Birûnî'nin (ö.1061?) 1030 yılında tamamladığı eser, siyasi tarihten ziyade bulunduğu asır Hindistan'ının sosyolojik ve dini topografyasını gözler önüne serer. Hindoloji alanında dünyada yazılmış ilk başucu kitabıdır. Kadim Hint kültürünü tespiti ve Bâbürlüler dönemine uzanan toplumsal olayların analizi noktasında eser son derece kıymetlidir. Birçok dile çevrilen *Tahkîku mâ li'l-Hind*'in⁵ Ali İhsan Yitik'in Türkçe çevirisi, araştırmada esas alınmıştır.

Fetevâ-i Cihândârî: Bâbürlülerin selefi Delhi Türk Sultanlığı tarihinin temel kaynaklarından olan eser, Ziyâuddîn Berenî tarafından kaleme alınmıştır. Sultanlara nasihatlerde bulunan Berenî, özellikle İslam öncesi Fars geleneğinden verdiği misallerle geçmişe dair bağlantılar kurmaktadır. Öte yandan ordu, hisbe ve adliye hakkında da bilgiler vermektedir. Tek yazma nüshası Indian Office'de bulunan *Fetevâ-i Cihândârî*'nin⁶ Delhi 1928 baskısı olan Muhammed Habib'in çevirisi bu tezde esas alınmıştır.

Tabakât-ı Nâsirî: Hindistan ve Afganistan coğrafyasında cereyan eden olaylar açısından birinci kaynakların başında gelen eseri, Minhâc-i Sirâc Cüzcanî (ö.1266'dan sonra) kaleme almıştır. 1260'ta Delhi Türk Sultanı Nâsiruddîn Mahmûd'a sunulan eser, Hz. Adem'den yaşadığı çağa kadar muhtevasının zenginliği ve anlatı tarzıyla seçkin bir yere sahiptir. Diğer tarihi kaynaklarda bulunmayan ender bilgileri ihtiva etmekte ve 23 bölümden oluşmaktadır. Gazneliler, Selçuklular, Atabeylikler ve Hârezmşahlar'a ait bölümler Erkan Göksu tarafından Türkçeye tercüme edilerek basılmıştır.⁷ Ayrıca 1881 yılında Raverty H. G tarafından İngilizceye çevrilen eser Delhi'de basılarak yayımlanmıştır.⁸ Bu araştırmada her iki kitaptan da istifade edilmiştir.

Tarih-i Firişte: Muhammed Kasım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî'nin (ö.1623?) yazdığı eser, Hindistan'daki Müslüman Türk tarihi açısından en önemli eserlerin başında yer alır. Müellif Ekber Şah'ın saltanatına ve Cihângîr'in *tahta* çıkışına da şahitlik etmiştir. Bâbürlü tarihi hakkında verdiği kapsayıcı bilgilerin yanında Delhi Türk Sultanlığı tarihi hakkında aktardığı malumat, bu çalışmanın muhtevası açısından değerlidir. *Gülşen-i İbrahimî* veya

⁵ Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed Birûnî. *Tahkîku mâ li'l-Hind: Birûnî'nin Gözüyle Hindistan*. çev. Ali İhsan Yitik. (Ankara: TTK Yay., 2015).

⁶ Ziyâuddîn Berenî. *Fetevâ-i Cihândârî (The Political Theory of the Delhi Sultanate)*. çev. Muhammed Habib. (Delhi: Kitap Mahal, 1928).

⁷ Minhâc-i Sirâc Cüzcanî. *Tabakât-ı Nâsirî*. çev. Erkan Göksu. (Ankara: TTK Yay., 2020).

⁸ Minhâc-i Sirâc Cüzcanî. *Tabakât-ı Nâsirî (A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia)*. çev. Raverty H. G. (Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1881).

Nevrusnâme gibi isimlerle de anılan eserin *History of the Rise of the Mahomedan Power in India*'nın 1908 ve 1909 baskılarından faydalanılmıştır.⁹

Müntehâbü'l-Lübâb: Muhammed Hâşim Nizâmülmülkî Hâfi Han (ö.1723), Âlemgîr Şah ve I. Âlem Bahadır Şah dönemlerinin tanığıdır. Yazmış olduğu eser üç bölümden müteşekkil olup ilk cildinde Müslümanların Hindistan'a ayak bastığı es-Sekafî döneminden Delhi Türk Sultanlığı'nın sonuna kadar geçen olayları anlatır. İkinci cildinde ise Bâbürlü imparatorlarını, Bâbü Şah'tan başlayarak dönemlere ait olayları tek tek aktarır. Üçüncü cilt Hindistan'ın mahalli hanedanlarına ayrılmıştır. Nihai olarak eser Nâsîru'd-dîn Muhammed'in saltanatına tekabül eden 1723 yılında son bulmaktadır. Bu araştırmada eserin Kalkûta'da 1869 ve 1874 yıllarında yapılan baskılarından yararlanılmıştır.¹⁰

el-Kâmil fi't-Tarih: Babasının *Esîruddîn* lakabını taşımasından dolayı İbnü'l-Esîr (ö.1233) olarak meşhur olan müellifi, *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseri şöhrete taşımıştır. İbnü'l-Esîr, Hz. Adem'den başlayarak vefat ettiği XIII. yüzyıla kadar geçen siyasi, askerî ve diplomatik olayları sene sene, sistematik bir şekilde kaydetmiştir. Abbâsîler, Selçuklular ve Eyyûbîler, Gazneliler için temel eserlerin başında gelmektedir. Bu anlamda Hindistan'da Türk varlığının hissedildiği erken dönem Gaznelilere ait baş ucu kaynaklarından kabul edilir. Bu araştırmada Abdülkerim Özaydın'ın Türkçeye çevirilerinin olduğu cildin 1991 yılı basımından yararlanılmıştır.¹¹

Padişahnâme: Abdülhamid Lahûrî, Şah Cihan'ın saray tarihçisidir. Yazmış olduğu eser siyasi olayları, askerî seferleri, teşkilât düzenlemelerini ve saray hayatını içermektedir. Şah Cihan'ın saltanat yıllarına ışık tutan ilk kaynaklardandır. Çalışmada Henry Mies Elliot'un çevirisiyle 1875 Lahor baskısından istifade edilmiştir.¹²

Tarih-i Mübarek Şâhî: Delhi Türk Sultanlığı hükümdarlarından Sultan Mübarek Şah'a (1421-1434), Yahya b Ahmed b Abdullah Sirhindî'nin ithaf ettiği eser Delhi Türk Sultanlığı için önemli bir eser olmasının yanında Hindistan'da bulunan yerel hanedanların tarihine de ışık tutmaktadır. Kitap İslam'ın Hindistan'a nüfuz ettiği Delhi'de Muhammed Sam Gurî

⁹ Muhammed Kasım Esterâbâdî. *Tarih-i Firişte (History of the Rise of the Mahomedan Power in India)*. (London: Oriental Book-Sellers and Publishers, 1908); Muhammed Kasım Esterâbâdî. *Tarih-i Firişte (History of the Rise of the Mahomedan Power in India)*. (London: Oriental Book-Sellers and Publishers, 1909).

¹⁰ Hâfi Han. *Müntehâbü'l-Lübâb*. (Calcutta: Collage Press, 1869); Hâfi Han. *Müntehâbü'l-Lübâb*. ed. Mevlevi Kabir Alâaddin Ahmed Urduo. (Calcutta: Guide Press, 1874).

¹¹ İbnü'l-Esîr. *İslam Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi* C.9 çev. Abdülkerim Özaydın. (İstanbul: Bahar Yay., 1991).

¹² Abdülhamid Lahûrî. *Padişahnâme (Badshah-nama)*. çev. Henry Mies Elliot. (Lahore: Hafiz Press, 1875).

döneminden itibaren başlamaktadır. Çalışmada *Tarih-i Mübarek Şâhî*'nin Baroda 1932 baskısından istifade edilmiştir.¹³

2) Teşkilâta Dair Eserler

Â'in-i Ekberî: Bâbürlülerin altın çağı olarak ifade edilen Celaledîn Muhammed Ekber Şah dönemi, Bâbü İmparatorluğu'nun en çok araştırılan yılları olmuştur. Devlet teşkilâtının temelleri de bu dönemde atılmıştır. Bu bağlamda hükümdarın sırdaşı ve resmî tarih yazıcısı Ebu'l-Fazl el-Allâmî, *Â'in-i Ekberî* adlı eseriyle imparatorluğun devlet teşkilâtını ayrıntılarıyla kaydetmiştir. Merkezî teşkilât, taşra teşkilâtı, askerîye ve iktisadi kurumlar hakkında kaleme almış olduğu eser bu çalışmanın ana referans kaynaklarının başında yer almaktadır. Üç ciltten müteşekkil eserin H. Blochmann ve Colonel H.S. Jarret tarafından çevrilen Calcutta baskıları esas alınmıştır.¹⁴

Fetevâ-i Âlemgîrî: Âlemgîr Şah'ın (1658-1707) emriyle fıkıh kitaplarında bulunan dağınık fetvaların tasnif edilmesi için Burhanpûrlu Şeyh Nizam başkanlığında oluşturulan heyet tarafından kaleme alınmıştır. Hanefî fukahasının içtihatlarına dayanan eserin şöhreti Hindistan sınırlarının dışına çıkarak *el-Fetevâ-i Hindîyye* adıyla diğer İslam ülkelerindeki hukuki meselelerin çözümünde baş ucu kaynaklarından olmuştur. Birçok dile çevrilen kitabın bu araştırmada Londra 1850 baskısı, özellikle adli teşkilâtteki şer'î hukuk alanında kullanılmıştır.¹⁵ Eser, Mustafa Efe tarafından *Fetâvâyı Hindîyye* adıyla Türkçeye de tercüme edilmiştir.

Ahkâmü's-Sultaniyye: Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'nin (ö.1058) eseri, İslam devlet teşkilâtı, anayasası, maliyesi, ordusu gibi konularda baş yapıtlardandır. Abbâsî döneminin devlet teşkilâtıyla teorik/ideal devlet yapılanmasını anlatan eser, Türk-İslam devlet teşkilât modellerinin kaynağını tespit etmede elzemdir. Dolayısıyla bu çalışmada, Bâbürlülerin devlet modelinin Türk-İslam devlet teşkilâtıyla olan bağlantısı, çoğunlukla

¹³ Yahya b. Ahmed b. Abdullah Sirhindî. *Tarih-i Mübarek Şâhî (The Tarikh-i Mubarakshahi)*. (Baroda: Oriental Institute, 1932).

¹⁴ Ebu'l-Fazl Allâmî. *Â'in-i Ekberî (Ain-i Akbari)*. çev. H. Blochmann. (Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 187). Ebu'l-Fazl Allâmî. *Â'in-i Ekberî (Ain-i Akbari)*. çev. Colonel H.S. Jarret. (Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1891).

Ebu'l-Fazl Allâmî. *Â'in-i Ekberî (Ain-i Akbari)*. çev. Colonel H.S.Jarret. (Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1894).

¹⁵ Âlemgîr. *Fetevâ-i Âlemgîrî (The Moohummudan Law of Sale – The Futawa Alumgeeree)*. çev. Neil B. Baillie, (London: Smith, Elder and Co., 1850).

müellifin eseriyle sağlanmıştır. Ali Şafak'ın Türkçeye kazandırdığı eserin 1976 yılındaki baskısı esas alınmıştır.¹⁶

Ruka'at-ı Âlemgîrî: Âlemgîr Şah'ın (ö.1707) kaleminden çıkan mektupların derlemesidir. Eserin içerisinde önemli devlet adamlarıyla olan mektupların yanında Şah'ın babasına, oğullarına ve memurlara yazmış olduğu mektuplardan oluşan başka bir bölüm daha bulunmaktadır. Müellif, bürokratik yazışmalarla devlet teşkilâtının resmi portresini çizerken samimi bir dille yazmış olduğu diğer mektuplarla da sosyal hayata ilişkin bilgiler vermektedir. Çalışmada Jamshid H. Bilimoria'nın çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁷

Müntehâbu't-Tevârih: Abdülkadir b. Mülûkşah Bedâûnî'nin (ö.1615) kaleme aldığı eser üç ciltten oluşurken ilk cildi Gaznelilerden başlayarak Hümâyûn'un vefatına kadar geçen olayları içerir. İkinci cildinde Ekber Şah'ın saltanatının 40 yılını anlatan yazar, son cildi ise tezkire tarzında yazmıştır. Bu çalışmada eserin siyasi tarihine dair kayıtlarından faydalanılsa da ekseriyetle devlet teşkilâtına ilişkin Ekber'in düzenlemeleri dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda *Müntehâbu't-Tevârih*'in¹⁸ 1979'da Delhi'de yapılan baskısından istifade edilmiştir.

Subhu'l- Âşâ fî Sinâti'l-Înşâ: Tarihçi, âlim ve münşi Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî'nin (ö.1418) eseri İslam devletleri teşkilâtının ve bürokratların yetişmesi için derlenen mühim ansiklopedik eserlerin başında gelir. Müellifin tarih, coğrafya, edebiyat, siyaset, örf ve adetler gibi pek çok eserden yararlanmıştır. Eserin bu çalışma açısından değeri, Kalkaşendî'nin Memlûk-Hint dünyasına dair münasebetlerini aktardığı kayıtlardır. *Subhu'l- Âşâ*'nın Hindistan'a dair bölümlerini derleyen Otto Spies'in çevirisi bu çalışmada referans kabul edilmiştir.¹⁹ Eser Delhi Türklerinin devlet nizamı hususunda aktardıkları Bâbürlülerdeki devamlılığı tespit cihetinde değerlidir.

3) Hatırât Türev Eserler

Babürnâme: Devletin banisi Zahîru'd-dîn Muhammed Bâbür Şah'ın otobiyografisini anlatan eser, bizzat kendisi tarafından Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmıştır. 12 yaşında Fergana'dan başlayan serüven, vefat ettiği 1530 yılına kadar sürmektedir. Bâbür, hayatının her

¹⁶ Mâverdi. *el-Ahkâmü's-Sultaniyye (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku)*. çev. Ali Şafak. (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976).

¹⁷ Âlemgîr. *Ruka'at-ı Âlemgîrî (Ruka'ati Alamgiri or Letters of Aurungzebe)*. çev. Jamshid H. Bilimoria. (Bombay: Cherag Printing Press, 1908).

¹⁸ Abdülkadir b. Mülûkşah Bedâûnî. *Müntehâbu't-Tevârih (A History of India Muntakhabu-t-Tawarikh 1-2)*. (Delhi: Atlantic Publishers, 1979).

¹⁹ Ahmed b. Ali Kalkaşendî. *Subhu'l- Âşâ (An Arab account of India in the 14th century)*. çev. Otto Spies, (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1936).

anını içtenlikle aktardığı eserinde aynı zamanda siyasi tecrübelerini de yansıtmaktadır. Bu önemli kitap Ekber'in emriyle Farsçaya tercüme edilirken adına *Vâkıât-ı Bâburî* ya da *Tüzük-i Bâburî* de denilmiştir. Çalışmada *Babürnâme*'nin Reşit Rahmeti Arat'ın Türkçe tercümesinden²⁰ ve Annette Susannah Beveridge'nin İngilizce tercümesinden²¹ faydalanılmıştır.

Tezkirâtu'l-Vâkıa: Hümâyûn'un ibrikçisi olan ve Ekber Şah dönemlerinde de askerî görevlerde bulunan Cevher Aftâbecî tarafından kaleme alınan eser, Bâbürlü erken döneminin önemli kaynaklarından. Hümâyûn Şah'ın her daim yanı başında bulunan Aftâbecî'nin döneme ait olayları ihtiva eden eseri Ekber'in *tahta* çıkışıyla sonlanır. Bâbürlü tarihine ilişkin araştırmalar yapan birçok yazar *Tezkirâtu'l-Vâkıâ*'yı²² birinci elden kaynak olarak kullanmıştır. Eserin, çevirisini Charles Stewart'ın yaptığı 1832 tarihli basımından faydalanılmıştır.

Hümâyunnâme: Bâbür Şah'ın kızı olan Gülbeden Begüm'ün yazdığı hatıralardan oluşan *Hümâyunnâme*, el-Allâmî'nin Ekbernâmesi'ne kaynaktır ve olayların anlatımı 1553 yılı ile sona erer. Siyasi tarihten ziyade hanedan, saray mensupları ve dönemin sosyo-ekonomisine dair verdiği bilgilerle eser ön plana çıkmaktadır. Gülbeden'in duyguları, kardeşi Hümâyûn'u çok sevdiği anlatılarından hissedilmekte, 1545'ten sonraki olaylardaki müşahedelerini nakletmektedir. Bu çalışmada 1944 yılında Abdürrab Yelgar tarafından Türkçeye çevrilen baskısı kullanılmıştır.²³

Cihângîrnâme: Bâbür İmparatoru Ebü'l-Muzaffer Nûreddîn Muhammed Cihângîr (ö.1627) tarafından kaleme alınan diğer adıyla *Tüzük-i Cihângîrî*, Şah'ın saltanat yıllarına dair çok önemli bilgiler aktarır. Hükümdarlık döneminin ilk 17 yılını imparator bizzat kendisi yazmış daha sonra onun gözetiminde Mu'temed Han eseri nihayete erdirmiştir. Dönemin siyasi, askerî olaylarının yanı sıra sosyal hayat, eğlenceler, törenler, av merasimleri gibi pek çok konu kitapta yer almaktadır. *Cihângîrnâme*'nin²⁴ hatırat olmasının yanında bu araştırmada saray teşkilâtının incelenmesinde oldukça faydalanılmış ve eserin 1909 baskısı esas alınmıştır. Osmanlı sultanı III. Mustafa'nın emriyle Nevres-i Kadîm tarafından Türkçeye çevrilen eser

²⁰ Gazi Zahîru'd-dîn Muhammed Bâbür. *Bâbürnâme*. çev. Reşit Rahmeti Arat. (Ankara: KB Yay., 2000).

²¹ Gazi Zahîru'd-dîn Muhammed Bâbür. *Bâbürnâme (Babur-Nama Memoirs of Babur)*. çev. Annette Susannah Beveridge. (Delhi: Low Price Publications, 1921).

²² Cevher Aftâbecî. *Tezkirâtu'l-Vâkıa (The Tezkereh Al Vakia or Private Memoirs of the Moghul Emperor Hümâyûn)*. çev. Charles Stewart. (London: Oriental Translation Fund, 1832).

²³ Gülbeden. *Hümâyunnâme*. çev. Abdürrab Yelgar. (Ankara: TTK Yay., 1944).

²⁴ Nûrû'd-Dîn Cihângîr. *Cihângîrnâme (The Tuzuk-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir)*. çev. Alexander Rogers. (Toronto: University of Toronto, 1909).

Târih-i Selîm Şâh IV. Bâbürlü Hükümdarı Cihângîr Şâh'ın Hâtîrâtı adıyla TTK tarafından yayımlanmıştır.²⁵

4) Seyahatnâmeler

İbn Battûta Seyahatnamesi: Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta'nın kaleme aldığı *Rihletü İbn Battûta* adıyla meşhur olan eser, seyyahın 30 yıla yakın süren gezilerini ve gözlemlerini aktarır. Yazarın birçok seyyaha göre objektif sayılabilecek gözlemlerini kısa ve yalın cümlelerle aktarması dikkat çekicidir. Delhi Türk Sultanlığı sarayında uzun yıllar kalan İbn Battûta, dönemin canlı tanığıdır. Hindistan'ın dini, sosyolojik topografyasını aktaran müellifin eserinin, A. Sait Aykut'un Türkçe çevirisi esas alınmıştır.²⁶

Remonstrantie: Francisco Pelsaert, Bâbürlü Hindistan'ına en erken gelen seyyah ve istihbaratçılardandır. Hollanda'dan 1620'de Agra, Sûrat ve Hint Okyanusu kıyılarına gelen ve buradaki ticaret ağını ülkesine rapor eden Pelsaert'in eseri, aynı zamanda saray hayatı, şehir yapılanması ve toplumsal düzen üzerine yazılmış kayıtları içerir. Cihângîr'in saltanat yıllarına tekabül eden kayıtlarından dolayı kitabı Türkçeye çeviren Emre Ömür tarafından eser, *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistan'ı* olarak yayımlanmıştır. Araştırmada kitabın TTK 2022 yılı baskısından istifade edilmiştir.²⁷

Travels in the Mogul Empire: François Bernier, 1656'dan 1668'e kadar Şah Cihan'ın oğullarının iktidar mücadelelerine şahitlik etmiştir. Kendisi on iki yıl kaldığı Hindistan'da Âlemgîr'in ağabeyi Dara Şükûh'un hususi hekimi olarak görev yapmıştır. Sonrasında Bâbürlü sarayına girerek soylularla ilişkilerini sürdürmüştür. Bernier Bâbürlülerin idaresini, halkı yönetme biçimlerini, kozmopolit yapıyı eserinde anlatırken Avrupa ile kıyası da ihmal etmemiştir. Onun kayıtları ve değerlendirmeleri, Karl Marx'ın doğu toplumları hakkındaki fikirlerine tesir etmiştir. Bu tezde yazarın Londra 1916 basımlı seyahatnamesi esas alınmıştır.²⁸

Indian Travels of Thevenot and Careri: Fransız seyyah Jean de Thevenot, dilbilimci ve botanikçi olarak 1666'da Sûrat'a gelmiştir. Hindistan'da botanik koleksiyonu meydana getiren yazarın Bâbürlü tarihine ilişkin aktarımları söylentilere dayanır. Ancak Sûrat ve Gucerat

²⁵ Nûrî'd-Dîn Cihângîr. *Târih-i Selîm Şâh IV. Bâbürlü Hükümdarı Cihângîr Şâh'ın Hâtîrâtı*. çev. Nevres-i Kadîm. (Ankara: TTK Yay., 2013).

²⁶ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnamesi-2*. çev. A. Sait Aykut. (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000).

²⁷ Francisco Pelsaert. *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistan'ı*. çev. P. Geyl -W.H Moreland. (Ankara: TTK Yay., 2022).

²⁸ François Bernier. *Travels in the Mogul Empire*. çev. Archibald Constable. (London: Oxford University Press, 1916).

kayıtları gözlemlerinin yansımasıdır. Bir diğer Fransız seyyah Careri ise askerî istihbarat toplama göreviyle Hindistan'a gelmiştir. 1672-1674 yıllarında gördüğü Âlemgîr idaresinin Hindulara karşı tutumunu olumsuz bir dille aktarır. Bu iki seyyahın kayıtları, *Indian Travels of Thevenot and Careri* adlı eser esas alınarak değerlendirilmiştir.²⁹

Storia do Mogor or Mogul India: En hacimli eserlerden birisini yazan İtalyan seyyah Niccolao Manucci (ö1717), küçük yaşta geldiği Hindistan'da Dara Şükûh'un himayesinde topçu, şehzade Şah Alem'in gözetiminde hekim, racputların altında memur olarak görev yapmıştır. Bâbürlü Sarayı'nın ihtişamını anlatan anekdotlarını, Avrupa'yla olan karşılaştırmalarını, Şah Cihan'ın son altı, Âlemgîr'in 20 yıllık saltanatının olaylarını *Storia do Mogor or Mogul India* adlı eserinde bulmak mümkündür. Bu çalışmada seyyahın söz konusu eserinin William Irvine çevirisi olan 1907 baskısından yararlanılmıştır.³⁰

C) Araştırma Eserleri

1) Teşkilâta Dair Araştırmalar

The Administration of Justice in Medieval India: Muhammad Basheer Ahmad'ın eseri Delhi Türk Sultanlığı ile Bâbü İmparatorluğu'nun adlî teşkilâtını mukayeseli biçimde ele almaktadır. Araştırma özellikle sistematik hukuk düzeninin temel unsurlarını, merkez ve taşra adlî teşkilâtını, kadılık kurumunu, mahkeme kayıtlarını ve yargılama usullerini ayrıntılı şekilde incelemektedir. Müellif, idarî ve hukukî yapıyı dönemin resmî kaynakları ile kroniklerden hareketle değerlendirmesi bakımından alanın temel çalışmalarından birini ortaya koymuştur. Eserde adalet mekanizmasının devlet teşkilâtı içerisindeki işleyişi ve hukuk uygulamalarının idarî yapı ile ilişkisi açıklanırken, Bâbü Devleti'nin önceki Türk-İslâm devletlerinden devraldığı kurumların devamlılığına da değinmektedir.

Bu yönüyle çalışma, tezde Bâbü adliye teşkilâtı, taşra yönetimi ve hukuk sisteminin kurumsal yapısının değerlendirilmesinde başvuru eserlerinden biri olarak kullanılmıştır. Araştırmada eserin Aligarh, 1941 tarihli baskısından yararlanılmıştır.³¹

Social Life of the Mughal Emperors: Muhammad Azhar Ansari'nin kaleme aldığı eser, Bâbü hükümdarlarının özellikle Ekber ve Cihângîr dönemlerindeki saray hayatını, sosyal ve

²⁹ Jean de Thevenot - Gemelli Careri. *Indian Travels of Thevenot and Careri*. (New Delhi: National Archives of India, 1949).

³⁰ Niccolao Manucci. *Storia do Mogor or Mogul India*. çev. William Irvine. (London: Indian Texts Series, 1907).

³¹ Muhammad Basheer Ahmad. *The Administration of Justice in Medieval India*. (Aligarh: Cosmopolitan Publishers, 1941).

kültürel yönleriyle incelemektedir. Saray teşkilâtı, protokol kuralları, günlük yaşam, eğlence anlayışı, mutfak kültürü, giyim-kuşam ve hükümdarların sosyal faaliyetleri ayrıntılı biçimde ele alınırken, saray ile toplum arasındaki etkileşim de çeşitli örnekler üzerinden değerlendirilmektedir.

Müellifin idarî tarihin yanı sıra sosyal tarih perspektifini benimsemesi, Bâbü sarayının yalnızca siyasî bir merkez değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal hayatı şekillendiren bir kurum olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Eserde yer alan değerlendirmeler, tezde saray teşkilâtının sosyal işlevlerinin, hükümdar-halk ilişkilerinin ve devletin kültürel faaliyetlerinin analiz edilmesinde tamamlayıcı bir kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmada Yeni Delhi 1974 baskısı referans alınmıştır.³²

Abbâsî Devleti'nin İlk Dönem İdari Teşkilâtı'nda Divanlar: Mehmet Aykaç'ın doktora çalışması olan eser, üç bölümden müteşekkil olup Türk-İslam devlet teşkilâtları divan modelini ortaya koymaktadır. 750-847 yılları arasında Abbâsîlerde divanlar ve alt divanların teşekkülü ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bâbürlülerin Türk-İslam devlet teşkilât yapısıyla olan kıyasında eserden son derece istifade edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın TTK 1997 baskısı referans alınmıştır.³³

Hindistan Tarihi: Yusuf Hikmet Bayur'un eseri üç ciltten müteşekkil olup ilk ciltte antik Hint tarihinden başlayarak Orta Çağ'a uzanan süreci anlatır. İkinci cildinde ise Bâbü İmparatorluğu'nun siyasi tarihinden ve devlet yapılanmasından bahseder. Yazarın Gürkanlı olarak adlandırdığı Bâbürlülerin merkez-taşra teşkilâtını, adliyesini, askeriyesini ve mali yapısını ortaya koyan araştırma eseri, Cumhuriyet kuruluşunu müteakip Hindistan'daki Türk varlığına ilişkin ilk çalışma olması hasebiyle önemlidir. Bu çalışmada Hikmet Bayur'un eserinin TTK 1987 yılı baskısından yararlanılmıştır.³⁴

Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: İbrahim Hakkı Uzunçarşılı'nın eseri Türk-İslam devlet teşkilât modelini, Osmanlılar ve önceki Türk devletleriyle karşılaştırır. Bu anlamda müellif Devlet-i Âliyye'nin devlet nizamını izah eder. Çağdaşı Bâbürlülerdeki teşkilâtlanma ile Osmanlılar arasındaki benzerlikleri tespit etme konusunda bu eser referanstır. Öte yandan müellifin *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı* adlı eseri de bu bağlamda aynı amaca hizmet

³² Muhammad Azhar Ansari. *Social Life of the Mughal Emperors*. (New Delhi: Shanti Prakashan, 1974).

³³ Mehmet Aykaç. *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönem İdari Teşkilâtı'nda Divânlar*. (Ankara: TTK Yay., 1997).

³⁴ Yusuf Hikmet Bayur. *Hindistan Tarihi I-II-III*. (Ankara: TTK Yay., 1987).

etmektedir. Bu çalışmada *Medhal*'in ve *Saray Teşkilâtı*'nın Ankara 1984 baskılarından yararlanılmıştır.³⁵

Mughal Warfare: Bâbü İmparatorluğu'nun askerî teşkilâtı, savaş stratejileri ve toprak rejimi üzerine yaptığı araştırmaları bir araya getiren Jos Gommans, bu alandaki özgün değerlendirmeleriyle dikkat çekmektedir. Müellif, Bâbürlülerin savaş meydanlarındaki başarısını yaygın kabulün aksine ateşli silah teknolojisinden ziyade Türkistan'dan devralınan göçebe savaş geleneği, süvari teşkilâtı ve askerî kültürle açıklamaktadır. Eserde ordu teşkilâtı, askerî teçhizat, lojistik faaliyetler, sefer organizasyonu ve adeta yürüyen şehir niteliğindeki ordugâhlar ayrıntılı biçimde ele alınırken, haritalar, tablolar ve şemalarla konu desteklenmektedir. Gommans'ın askerî tarihi siyasî tarihle birlikte sosyal ve iktisadî unsurlarla ilişkilendirerek değerlendirmesi, eseri Bâbü askerî sistemi üzerine temel başvuru kaynaklarından biri hâline getirmiştir.

Bu kitap, tezde Bâbü ordusunun teşkilât yapısı, sefer organizasyonu, askerî-idarî düzen ve toprak sistemi arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde analitik kaynaklardan biri olarak kullanılmıştır. Eserde bulunan tablolar yeniden referans alınarak düzenlenmiştir. Araştırmada Gommans'ın eserinin 2002 tarihli baskısı esas alınmıştır.³⁶

Agrarian System of Mughal India: İrfan Habib'in Bâbü Devleti'nin iktisadî yapısını tarım sistemi merkezinde ele aldığı bu eser, Ekber Şah döneminden Âlemgîr'in saltanatına kadar uzanan süreci kapsamaktadır. Müellif, toprak sistemiyle bağlantılı olarak vergi uygulamaları, zirai üretim, köylü-devlet ilişkileri, zemindar ve câgîr sistemi ile arazi tasarruf biçimlerini dönemin resmî kayıtları ve kronikleri ışığında ayrıntılı biçimde incelemektedir.

Eser, yalnızca tarımsal üretim yapısını açıklamakla kalmayıp, Bâbü maliyesi, taşra idaresi ve devlet gelirlerinin ekonomik temellerini de analitik bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Özellikle iktisat tarihi alanında klasikleşmiş çalışmalar arasında yer alan bu eser, Bâbü Devleti'nin mali ve idarî yapısının anlaşılmasında literatürün temel başvuru kaynaklarından biri kabul edilmektedir. Tezde toprak rejimi, vergi sistemi, devlet gelirleri ve kırsal idarenin işleyişine ilişkin değerlendirmelerde eserden yararlanılmış ve gerekli yerler tenkit edilmiştir. Bu araştırmada New York 1963 baskısı esas alınmıştır.³⁷

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. (Ankara: TTK Yay., 1984); İ.H. Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. (Ankara: TTK Yay., 1984).

³⁶ Jos Gommans. *Mughal Warfare*. (London: Routledge, 2002).

³⁷ İrfan Habib. *The Agrarian System of Mughal India (1556-1707)*. (New York: Asia Publishing House, 1963).

Administration of Justice During The Muslim Rule in India: Hüseyin Vahid tarafından kaleme alınan eser, Hindistan'da Müslüman hâkimiyeti dönemindeki adli teşkilâtı ve hukuk uygulamalarını sistematik biçimde ele alan erken dönem çalışmalar arasında yer almaktadır. Müellif, özellikle Ekber Şah sonrasında kurumsallaşan adalet mekanizmasını merkez ve taşra teşkilâtı çerçevesinde inceleyerek kadılık kurumu, yargılama usulleri, hukuk görevlileri ve adli işleyiş hakkında ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Eserin dikkat çeken yönlerinden biri, şer'î hukukun yerel örf ve teamüllerle nasıl bağdaştırıldığına ve bu uygulamanın geniş coğrafyada devlet otoritesinin tesisine nasıl katkı sağladığına dair ortaya koyduğu analizlerdir.

Müellifin hukuk tarihini idarî yapı ile değerlendirmesi, çalışmayı Bâbü adliye teşkilâtının kurumsal gelişimini anlamada değerini muhafaza etmektedir. Bu tezde eserden, adli teşkilâtın yapısı ve hukuk uygulamalarının değerlendirilmesinde yararlanılmıştır. Araştırmada kitabın 1934 yılında Kalküta'da yayımlanan baskısı esas alınmıştır.³⁸

The Army of The Indian Moghuls: William Irvine'ın *The Army of the Indian Moghuls* adlı eseri, Bâbü İmparatorluğu'nun askerî teşkilâtını idarî ve malî yapı ile ele alan klasik araştırmalar arasında yer almaktadır. Müellif, mansabdâr sistemi, ordunun teşkilâtlanması, askerî birliklerin sınıflandırılması, sefer hazırlıkları, lojistik faaliyetler ve kullanılan silah-teçhizatlar hakkında ayrıntılı bilgiler sunarken, askerî yapının devletin mali kaynakları ve idarî organizasyonu ile olan ilişkisini de açıklamaktadır. Eserde ayrıca imparatorluğun askerî gücünün zirve döneminden itibaren zayıflama sürecine girmesinde etkili olan iktisadî ve idarî faktörler eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

Irvine'ın teşkilâta ilişkin kavramları Farsça aslından hareketle açıklaması ve dönemin birincil kaynaklarını yoğun biçimde kullanması, eseri Bâbü askerî tarihi üzerine öncelikli başvuru çalışmalarından biri hâline getirmiştir. Bu tezde eserden, ordu teşkilâtı, mansabdâr sistemi, askerî-idarî yapı ve sefer organizasyonlarının incelenmesinde istifade edilmiştir. Öte yandan orduya dair istatistiki veriler düzenlenerek tablo halinde sunulmuştur. Araştırmada eserin Londra'da 1903 yılında yayımlanan baskısı kullanılmıştır.³⁹

The Economy of Mughal India: Shireen Moosvi'nin *The Economy of Mughal India* adlı eseri, müellifin doktora tezine dayanan ve Bâbü İmparatorluğu'nun iktisadî yapısını kapsamlı biçimde inceleyen araştırmalardan biridir. Çalışma, başta Ebu'l-Fazl el-Allâmî'nin *Â'in-i*

³⁸ Husain Wahed. *Administration of Justice During The Muslim Rule in India*. (Calcutta: Calcutta University Press, 1934).

³⁹ William Irvine. *The Army of The Indian Moghuls*. (London: Luzac & Co, 1903).

Ekberî olmak üzere dönemin resmî kayıtlarının nicel analizi üzerine inşa edilmiş olup devlet gelirleri ve giderleri, tarımsal üretim, kamu harcamaları, ticaret, fiyatlar, ücretler ve para dolaşımı gibi iktisadî unsurları ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Müellifin istatistikî verileri tablo ve grafiklerle sistematik hâle getirerek değerlendirmesi, Bâbüir ekonomisinin nicel yöntemlerle analiz edilmesine önemli katkı sağlamıştır. Gayrisafi millî hasıla tahminleri, vergi gelirleri, ülkeye gerçekleşen kıymetli maden akışı ve üretim kapasitesine ilişkin hesaplamalar, imparatorluğun ekonomik gücünün somut veriler üzerinden değerlendirilmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle eser, Bâbüir iktisat tarihi alanında en çok başvurulanan analitik çalışmalardan biri olup, tezde devlet maliyesi, kamu harcamaları, gelir kaynakları ve ekonomik yapının değerlendirilmesindeki referanslardan biri olarak kullanılmıştır.⁴⁰

Crime and Punishment in Mughal India: Satya Prakash Sangar'ın eseri, Bâbüir İmparatorluğu'nun suç ve ceza sistemini hukuk tarihi perspektifinden kapsamlı biçimde incelemektedir. Çalışmada suçların sınıflandırılması, ceza türleri, mahkemelerin görev ve yetkileri, adli süreçler, infaz usulleri ve hapisane türleri ayrıntılı olarak ele alınırken, dönemin hukuk uygulamalarının idarî yapı ile olan ilişkisi de değerlendirilmektedir. Müellif, mahkeme kayıtları, resmî belgeler ve dönemi ziyaret eden seyyahların gözlemlerini birlikte kullanarak hukuk kurallarının teorik çerçevesi ile uygulamadaki görünümünü karşılaştırmalı biçimde ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Bâbüir adalet sisteminin yalnızca mevzuat düzeyinde değil, günlük hayattaki işleyişi bakımından da anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Eser, tezde suç ve ceza hukuku, adlî teşkilât, mahkeme uygulamaları ve hukuk düzeninin toplumsal yansımalarının değerlendirilmesinde yardımcı kaynaklardan biri olarak kullanılmıştır. Öte yandan kitapta zikredilen bazı öznel değerlendirmelere eleştiriler getirilmiştir. Araştırmada eserin Delhi'de 1967 yılında yayımlanan baskısından faydalanılmıştır.⁴¹

The Provincial Government of the Mughals: Parmatra Saran'ın The Provincial Government of the Mughals adlı eseri, Bâbüir İmparatorluğu'nun taşra teşkilâtını ayrıntılı biçimde ele alan klasik çalışmalar arasında yer almaktadır. Müellif, sûbe, serkâr ve pergene teşkilâtlarının idarî yapısını, bu birimlerde görev yapan yöneticilerin yetki ve sorumluluklarını, yerel idare ile merkezî yönetim arasındaki bürokratik ilişkiyi birincil kaynaklar ışığında

⁴⁰ Shireen Moosvi. *The Economy of Mughal India*. (Aligarh: Aligarh Muslim University. Doktora Tezi, 1981).

⁴¹ Satya Prahash Sangar. *Crime and Punishment in Mughal India*. (Delhi: Sterling Publishers, 1967).

incelemektedir. Eserde ayrıca taşra idaresinin vergi tahsili, güvenliğin sağlanması, adalet hizmetleri ve merkezî otoritenin uygulanmasındaki rolü ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

Taşra teşkilâtının yalnızca idarî bir yapı değil, aynı zamanda devletin siyâsî ve malî politikalarının uygulanmasını sağlayan temel unsur olduğunu ortaya koyması bakımından eser, Bâbüir yönetim sistemi üzerine yapılan araştırmaların öne çıkan kaynaklarından biri kabul edilmektedir. Bu tezde çalışma, merkez-taşra ilişkileri, eyalet teşkilâtı ve yerel yönetim mekanizmalarının incelenmesinde başlıca analitik eserlerden biri olarak kullanılmıştır. Araştırmada eserin 1941 yılında Allahâbâd'da yayımlanan baskısı esas alınmıştır.⁴²

Mughal Administration: Jadunath Sarkar'ın Mughal Administration adlı eseri, Bâbüir İmparatorluğu'nun idarî teşkilâtını bütüncül bir yaklaşımla ele alan ve önemli araştırmalar arasında kabul edilen çalışmalardan biridir. Müellif, devletin yönetim anlayışı, merkez teşkilâtı, divan sistemi, hukuk düzeni, haberleşme ağı, mali yapı ile sosyal ve kültürel kurumları bir arada değerlendirerek imparatorluğun idarî mekanizmasını kapsamlı biçimde ortaya koymaktadır. Eserin dikkat çeken yönlerinden biri, döneme ait idarî ve hukukî terminolojiyi Farsça asıllarıyla titizlikle kullanması ve birincil kaynaklara dayalı değerlendirmeler yapmasıdır.

Yer yer eleştirel ve sert bir üslup benimsemesine rağmen, idarî kurumların işleyişine dair ayrıntılı tespitleri sebebiyle çalışma, Bâbüir devlet teşkilâtı üzerine yapılan araştırmalarda temel başvuru eserlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Bu tezde eserden, merkezî idare, divan teşkilâtı, bürokratik yapı ve devlet yönetiminin kurumsal özelliklerinin anlatımları incelenmiş ve eleştirel gözle değerlendirilmiştir. Araştırmada kitabın 1952 yılında Kalküta'da yayımlanan baskısı kullanılmıştır.⁴³

2) Siyasi Tarih Çalışmaları

The Mughal Empire From Bâbar to Aurangzeb: Jadunath Sarkar'ın *Mughal Administration* adlı eseri, Bâbüir İmparatorluğu'nun idarî teşkilâtını bütüncül bir yaklaşımla ele alan ve alanın klasik araştırmaları arasında kabul edilen çalışmalardan biridir. Müellif, devletin yönetim anlayışı, merkez teşkilâtı, divan sistemi, hukuk düzeni, haberleşme ağı, mali yapı ile sosyal ve kültürel kurumları bir arada değerlendirerek imparatorluğun idarî mekanizmasını kapsamlı biçimde ortaya koymaktadır. Eserin dikkat çeken yönlerinden biri, döneme ait idarî ve hukukî terminolojiyi Farsça asıllarıyla titizlikle kullanması ve birincil kaynaklara dayalı

⁴² Parmatma Saran. *The Provincial Government of the Mughals*. (Allahabad: Kitabistan, 1943).

⁴³ Jadunath Sarkar. *Mughal Administration*. (Calcutta: Sarkar and Sons, 1952).

değerlendirmeler yapmasıdır. Yer yer eleştirel ve sert bir üslup benimsemesine rağmen, idarî kurumların işleyişine dair ayrıntılı tespitleri sebebiyle çalışma, Bâbü devlet teşkilâtı üzerine yapılan araştırmalarda temel başvuru eserlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Bu tezde eserden, merkezî idare, divan teşkilâtı, bürokratik yapı ve devlet yönetiminin kurumsal özelliklerinin değerlendirilmesinde yoğun biçimde yararlanılmıştır. Araştırmada kitabın 1952 yılında Kalküta'da yayımlanan baskısı kullanılmıştır.⁴⁴

A Short History of Muslim Rule in India: Gaznelilerden başlayarak Bâbü İmparatoru Âlemgîr'e kadar geçen süreci ele alan kitap Ishwari Prasad'ın akademik derinliğe sahip eseridir. Kitabın başlığında her ne kadar *kısa* kelimesi tercih edilse de siyasi ve idari gelişmeler detaylandırılarak aktarılmıştır. Kitabın ikinci bölümü Bâbürlü tarihine yoğunlaşmakta Ekber Şah'ın reformist politikasını örneklerle izah etmiştir. Eserin genelinde Avrupalı yazarlara kıyasla Prasad'ın Bâbürlü yönetiminin başarılarına çoğunlukla yer verdiği görülmektedir. Bu araştırmada eserin Allahâbâd 1956 baskısı tercih edilmiştir.⁴⁵

Bâbü Türk İmparatorluğu: Jhon F. Richards'ın orijinal adıyla *The Mughal Empire* isimli eseri, devletin 1526'dan 1720'ye kadar geçen olayları anlatmaktadır. İmparatorluğun topraklarını genişletirken idare tarzını, kurumsallaşmasını ve İslam'ın imparatorluktaki hususi yerini de izah etmeye çalışmaktadır. Richards, kapsamlı eserinde Bâbürlülerin kendine has yönetim becerilerinden bahsederken çağdaşlarıyla olan münasebetlerine değinmektedir. Yasin Tekin tarafından Türkçeye kazandırılan eserin İstanbul 2021 baskısından yararlanılmıştır.⁴⁶

The Delhi Sultanate: Bâbürlülerin selefi Delhi Türk Sultanlığı siyasi tarihi için en prestijli eserlerden başında yer alan *The Delhi Sultanate*, Ramesh Chandra Majumdar'ın araştırmalarını içermektedir. Kitap, 1206-1526 yılları arasında Hindistan'daki Türk-İslam hâkimiyetini sadece siyasi olaylarla değil sanat, hukuk ve sosyal yapı üzerinden de incelemektedir. Hindu bir tarihçi olarak Müslümanların yönetiminde Hindu tebaanın statüsünü belgelerle ve kimi zaman tenkitlerle okuyucuya aktarmaktadır. Bu çalışmada eserin Bombay 1967 baskısından istifade edilmiştir.⁴⁷

Gazneliler Devleti Tarihi: Erdoğan Merçil'in yazdığı eser, Türklerin Hindistan'ı tanıma fikirlerinin oluştuğu Gazneli Devleti'nin tarihini anlatmaktadır. Sebüktegin ile başlayan ve Sultan Mahmûd döneminde yoğunlaşan Hint Seferlerinin siyasi ve iktisadi yönlerine işaret

⁴⁴ S.M. Jaffar. *The Mughal Empire From Bâbar to Aurangzeb*. (Peshawar: Ripon Printing Press, 1936).

⁴⁵ Ishwari Prasad. *A Short History of Muslim Rule in India*. (Allahabad: The Indian Press, 1956).

⁴⁶ Jhon F. Richards. *Bâbü Türk İmparatorluğu*. çev. Yasin Tekin. (İstanbul: Selenge Yay., 2021).

⁴⁷ Ramesh Chandra Majumdar. *The Delhi Sultanate*. (Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1967).

etmektedir. Bu çerçevede Bâbürlü devlet teşkilâtının bütün yönleriyle ortaya çıkartılabilmesi Gaznelilerin idari yapılanmasının analizi ile bağlantılıdır. Bilhassa şer’î hukukun aktarımındaki silsilenin erken döneminde yer alan Gaznelilerin tarihi oldukça mühimdir. Araştırmada kitabın TTK 1989 yılı baskısından yararlanılmıştır.⁴⁸

D) Hindistan’daki Türk Varlığına Genel Bir Bakış

Hindistan’da Türklerin varlığından bahsetmeden önce kısaca Hint coğrafyasından ve kadim Hint medeniyetinden bahsetmek yerinde olacaktır. İlk yerleşimcilerin Sanskritçede *nehir sınırı* anlamına gelen ‘*sindhu*’ olarak isimlendirdikleri *Hindistan* adı, bulunduğu coğrafyanın özelliklerini yansıtmaktadır. Öyle ki Hinduizm’in kutsal kitabı Vedalar’ın bir bölümü olan Rigveda’da bahsedilen yedi nehirden beşi⁴⁹ halen varlığını sürdürmektedir. Persler MÖ 500’lerde bölgeyi tanıdıklarında farklı isim varyasyonları tercih etseler de Makedonyalı İskender’in büyük istilasıyla İndus nehri ve coğrafyası tüm dünyaya Hindistan olarak tanıtılmıştır. (Rowell, 2015, 25) Batılıların “arzın cenneti” dedikleri, yeryüzünün devasa büyüklükteki dağlarına, ormanlarına ve nehirlerine ev sahipliği yapan Hint coğrafyası, birçok medeniyetin de beşiği konumundadır. (Ongun, 1944, 27)

Hindistan’daki ilk medeniyet, MÖ 5000-6000’li yıllarda yaşadığı belirtilen, Pencap’daki *Harappa* ve Sind’deki Mohonje Daru’da ikamet eden *Sind (İndus) Medeniyeti*’dir.⁵⁰ Ülkede 1914-1918’de gerçekleşen büyük kazılardan sonra ortaya çıkarılan materyaller,⁵¹ söz konusu coğrafyada parlak bir medeniyetin varlığına delildir. (Macfie, 2000, 7; Bayur, 1987, I/21-23) İndus – Harappa’dan sonra bölgenin siyasi ve toplumsal yapısını değiştiren en önemli olay, MÖ II. bin yılın ortalarına doğru cereyan eden *Arilerin*⁵² göçleridir. Ariler, Orta Avrupa’dan Balkanlara, Transkafkasya’dan İran’a kadar elde ettikleri tüm birikimlerini Hindistan’a da taşımışlar, kıtanın yerlileri ile gerçekleşen etkileşimde baskın olan taraf olmuşlardır. (Özman, 2014, 1009; Eliade, 2000, 233-234)

Hindistan Tarihi’nde önemli bir yere sahip Büyük İskender, İran’ı fethettikten sonra Doğu Horasan üzerinden zorlukla ilerleyerek⁵³ Hindistan’a ulaşmış ve Kuzey Hindistan’da

⁴⁸ Erdoğan Merçil. *Gazneliler Devleti Tarihi*. (Ankara: TTK Yay., 1987).

⁴⁹ Beş nehir; Chenab, Indus, Jhelum, Ravi ve Sutlej/Beas nehirleri olup Drasadvati ve Saraswati ise uzun zaman önce kurumuştur.

⁵⁰ İndus Medeniyeti hakkında geniş bilgi için Bkz. İrfan Habib. *The Indus Civilization*. (New Delhi: Tulika Books, 2002).

⁵¹ Indian Archaeology tarafından Harappa, Mohonje Daru ve Chanhudara’nın da aralarında bulunduğu birçok Hind sitesi kalıntılarındaki çokça keşfedilip rapor edilmiştir. Bkz. (Lamberg, 2016, 25)

⁵² Ari veya Aryanlar için Bkz. (Smith, 1920, 22)

⁵³ İskender’in meşakkatli ilerleyişini anlatan mektup örneği için Bkz. (Budge, 1889, 92)

önemli başarılar elde etmiştir. Ancak ordusunun yıpranması nedeniyle MÖ 325 yılında Hindistan'dan ayrılmıştır. (Bayur, 1987, 1 /53-58) Büyük İskender'in Hindistan Seferi, Helenistik kültürün Güney Asya'ya taşınmasını sağlamış, aynı zamanda Yunan kayıtları sayesinde Hint antik tarihinin aydınlatılmasına önemli katkıda bulunarak Doğu ile Batı arasında kalıcı bir etkileşim zemini oluşturmuştur. (Lamb, 1946, 257; Kulke-Rothermund, 2002, 57-58) Buna karşılık Hint medeniyetinin köklü kültürel ve bilimsel birikimi de Batılı düşünürleri derinden etkilemiş; Droysen'in ifadesiyle, Hint dünyası Hellen merkezli bakış açısını dahi sorgulatacak ölçüde zengin bir uygarlık olarak değerlendirilmiştir. (Droysen, 2007, 606)

Chandragupta tarafından kurulan Maurya İmparatorluğu, geniş topraklara hükmetmiş ve torunu Ashoka döneminde Budizm'in de yayılmasıyla kültürel ve siyasi zirvesine ulaşmıştır. (Rowell, 2015, 26) Ancak Ashoka'nın ölümünün ardından merkezi otoritesini kaybeden devlet, Grek istilaları ve iç karışıklıklar yüzünden yıkılmıştır. (Rapson, 1922, 1/166, 224) İmparatorluğun çöküşünden Gupta Hanedanlığının yükselişine kadar geçen süreçte ise Hindistan'da güçlü bir merkezî yönetim yeniden tesis edilememiştir. (Sarma, 2005, 44)

MS 320 yılından VI. yüzyılın başlarına kadar hüküm süren Gupta İmparatorluğu; Doğu Roma ve Avrupa ile kurduğu güçlü ilişkilerin yanı sıra bilim, sanat ve tıp alanlarındaki atılımlarıyla Hindistan'ın önemli yıllarıdır ancak bu parlak dönem, 520 yılındaki Hun istilaları neticesinde tıpkı Maurya İmparatorluğu gibi yıkımla sonuçlanmıştır. (Speer, 1961, 79) Esasen Hindistan coğrafyasının barındırdığı unsurların çeşitliliği, kronikleşen iç karışıklıklar ve bölgenin sahip olduğu cazibe dış istilaları tetiklemiş; bu durum hem büyük imparatorlukların hem de sayısız küçük hanedanlığın siyasi ömürlerini kısaltarak tarih sahnesinden hızla silinmelerine yol açmıştır.

Hindistan'daki kadim uygarlıklardan sonra, Türklerin bu coğrafyadaki tarihiyle ilgili şu temel sorular öne çıkmaktadır: Türkler Hindistan'da ne zaman var olmaya başladılar, hâkimiyetlerini nasıl genişletip korudular ve asırlar sonra kurulacak imparatorlukların altyapısına ne ölçüde katkı sağladılar. Şimdi bu çerçevede bahsedilen sorular yanıtlanmaya çalışılacaktır.

1) İslamiyet Öncesi Hindistan'da Türkler

Türklerin Hindistan tarihinde adından söz ettirmesi milattan önceki I. bin yılın başlarına kadar uzanır. *Sakalar (İskitler)* ile başlayan süreç, *Kuşanlar*, *Akhunlar*, adından çok az bahsedilen *Halaçlar* ile varlığını sürdürmüştür. Hint coğrafyasının neredeyse her köşesinde

Türk hâkimiyetinin var olduğu Delhi Türk Sultanlığı ve Bâbü İmparatorluğu dönemlerine kadar ayakta kalan Türk toplulukları, bu coğrafyada kültürlerini yaşatmayı başarmışlardır.

Arkeolojik bulgular,⁵⁴ yaşam tarzı ve dil bilimsel veriler İskitlerin (Sakalar) Türk kökenli olduğunu göstermektedir. Özellikle Türkistan kökenli göçebe kültürleri, Alma-Ata yakınlarında bulunan 26 harfli yazılı materyaller, Gök Tanrı inançları ve sanatsal gelenekleri bu tezi doğrudan destekleyen temel delillerdir (Durmuş, 2008, 17-29).

I. Darius dönemi yazıtlarında adı geçen Sakaların (İskitler) varlığı, Herodot'un Med fethi anlatısına ve *Mahabharata* destanındaki büyük savaşta yer aldıkları bilgisine dayanarak Darius'tan çok daha öncesine, MÖ 2400'lerden de geriye uzanmaktadır. (Shrava, 1947, 1) Luckenbill'in *Ancient Records of Assyria and Babylonia* adlı eserinde, Asurlu Kralı'nın 14 şehri ele geçirmesinden bahsedilen bölümde Sakalara ilişkin kayıtlar düşülmüştür. Bu anlamda yazılı olarak ilk kez Asurlu kitabelerinde geçen Sakaların, Türkistan'dan başlayan tarihlerinin Asurluların sınırlarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır. (Luckenbill, 1926, 1/102) Herodot'a göre İskitler, daha önce adı geçen Pers Kralı Darius'un sürekli tacizlerine karşı topraklarını savunmuş, Batı Asya'da 28 yıl boyunca egemenliklerini korumuşlardır. Kimmerler'i⁵⁵ bulundukları yerden etmişler ve *Medleri* mağlup ederek günümüz İran bölgesinin kuzeyine hâkim olmuşlardır. (Herodot, 1973, 253)

MS III. yy'dan sonra Hindistan'da İskitlerin nüfuz ettiği alanlar azalmıştır. Dönemin güçlü ordularına sahip olan Guptalar, -IV. yüzyılın ikinci yarısında- birbirine rakip durumdaki İskit krallarının mücadelesini fırsat bilip kendilerine güçlü bir darbe indirmişlerdir. Neticede devlet, III. Rudrasimha dönemindeki iç karışıklıklarla parçalanmış ve Gupta Kralı II. Chandragupta'nın 395'teki istilasıyla yıkılmıştır. (Majumdar, 1967, 234) İskitlerin Kuzey Hindistan'daki varlığı, bölgede daha sonra kurulacak güçlü Türk hanedanlıklarının zeminini hazırlaması bakımından önemlidir. Ancak Hindistan'daki İskit tarihini araştırmanın önündeki en büyük engel, kronolojik düzenden yoksun anlatılar ile yazılı belgelerin nümizmatik (madeni para) ve yazıt düzeyini aşamamış olmasıdır; bu nedenle gelecekte bulunacak yeni belgeler bu ilk Türk varlığını aydınlatmada kritik rol oynayacaktır.

⁵⁴ Tamara Talbot Rice'in *The Scythians* adlı eserindeki arkeolojik bulgular için Bkz. (Rice, 1957, 39). Sakalar için Bkz. Satya Shrava. *The Sakas in India*. (Lahore: The Vedic Research Institute, 1947).

⁵⁵ Proto-Türk (Ön Türk) olarak tanımlanan topluluklardan olan Kimmerler, M.Ö 8. asrın sonlarına kadar Avrupa-Asya steplerinde ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır. Kimmer ve İskit göçleri için Bkz. Zekiye Tunç, "Kafkasya'dan Ön Asya'ya Kimmer-İskit Göçleri", *F.Ü Ortadoğu Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2012), 147-160.

Sakaları yurtlarından çıkaran diğer topluluk *Kuşanlardır*. Kuşanların menşeyini oluşturan *Yüe-çiler*⁵⁶, MÖ 133-129 yıllarında Hun baskısı nedeniyle Issık Göl çevresinden Tahia'ya göç etmiş, bölgeye yerleşmeleri uzun bir süreçte tamamlanmıştır. Beş boydan oluşan Yüe-çiler içinde yer alan Kuşanlar, Yabgu I. Kadphises liderliğinde birliklerini kurarak Kabil'i ele geçirmişlerdir.(Cöhce, 2002, 1/815-820)

II. Kadphises döneminde Hindistan seferleriyle güçlenen Kuşan Devleti, Kanişka döneminde ise en parlak ve dünya tarihine iz bırakan seviyesine ulaşmıştır.(Smith, 1903, 31) Kanişka öldükten sonra ardından halefi Vanişka (102-106), sonra Huvişka (111-138) ve Vasudeva (145-176) *tahta* oturmuşlardır. Kanişka'dan sonra tahta geçen hükümdarlar döneminde Kuşan Devleti giderek zayıflamış, Sasani ve Akhun saldırılarıyla topraklarını kaybederek Pencap'a kadar çekilmiştir. Sonunda beyliklere bölünen devlet, Akhunların son darbeleriyle yıkılmıştır. (Cöhce, 2002, 1/815-820) Bunun yanında Kuşanlara bağlı az sayıdaki hanedanlığın, İslam-Arap fetihlerinin yaşandığı VII. yy'a kadar devam ettiği bilinmektedir. (Smith, 1920, 138)

Kuşanlar, M.S. II. yüzyılın ortalarından V. yüzyılın başlarına kadar Türkistan ve Hint coğrafyasında etkili olmuş güçlü bir imparatorluk kurmuşlardır. Narain'e göre Kuşanlar, dönemlerinde dünyanın dört büyük devletinden biri olarak yaklaşık yarım asır boyunca dünya siyasetine yön vermiştir. (Narain, 2002, I/1300) Kanişka döneminde zirveye ulaşan devletin mirası daha sonra Akhunlara geçmiştir.

MS 530 yılında Galyûr (Gwalior) yakınlarında dikilen bir anıtta yer alan “*Türkler eşsiz kahramanlığa sahip, dünyaya hâkim olan kimselerdir.*” ifadesi, Hint toplumunun o dönemde Türklere duyduğu hayranlık ve saygıyı ortaya koymaktadır.⁵⁷ (Cöhce, 2002, 1/815-820) Aynı

⁵⁶ Yüe-çilerin boylardan oluşan konfederasyon olarak kabul edilmelerinin yanı sıra *Yüe-çi*, Çinlilerin Kuşanları tanımladıkları bir isimdir. Kökenleri üzerinde farklı tartışmalar cereyan etmiş ancak Türklere olan benzerliklerinden dolayı Moğol ırkı ile karıştırılmıştır. Hâlbuki Çinli araştırmacılar, Onların kral portlerinde sergilenen büyük burunlarından, pembe ve beyaz tenli oluşlarına varıncaya kadar ellerindeki delillerle bunun mümkün olmayacağını ortaya koymuşlardır. (Smith, 1903, 5) Hindistan tarihiyle ilgilenen bilim insanlarının ekseriyeti, Kuşanların Türklere teşekkül ettiğini ve İskitlerin devamı olduğunu kabul etmektedirler. Örneğin Minnes; İskitlerden sonra kurulan Kuşan İmparatorluğu'nun aynı platformda, “*Türkler yeniden ortaya çıktı*” ifadesiyle ortaya koyar. (Minns, 1913, 122) Aynı şekilde Smith; Türkistan steplerinden Yüe-çi denilen kabilenin Hindistan'a girdiğini, önde gelen klanı Kuşanların Narbada'ya kadar krallık kurduğunu ve bunların Aryanlara benzeyen açık, iri tenli insanların Türk ırkından olduğunu belirtmiştir. (Smith, 1920, 3) Wink ise; Türkçe olan ve Tang yıllıklarında tespit edilen Kandahar ve komşu ülkeleri hâkimiyeti altına alan hanedan üyelerinden “*Kanişka'nın Torunları*” olarak bahseder. Wu-kung onların Budist olduklarını, el-Birûnî'nin “*Türk... Türk elbisesi giyen, önü açık kısa bir tunik ile çizmeleri (khaf) bulunan Hindu Kralları*” cümlesini bu tezine kanıt olarak göstermiştir. (Wink, 1997, 75)

⁵⁷ Söz konusu bakış açısının her dönemde aynı olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin Yavana, Hintlilerin Hindistan dışından gelen kimseler için genelde kullandıkları bir isimdir (Sharma, 1968, 126). Bazı araştırmacılara göre Hintlilerin asırlarca birlikte yaşadığı Türklere taktıkları bir lakap olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Ahmet Aydın. *İslam Medeniyetinin Büyük Havzası Yavana Hint*. (İstanbul: Ketebe Yay., 2021).

zamanda bu durum Kuşanlardan alınan mirasın *Akhunların* elinde bu coğrafyaya tedricen kök saldıgının kanıtıdır.

Çin kroniklerinde Ye-Tai, Tarihçi Mithrond'un eserlerinde Hayât-Helit (Eftalit) ve Bizans kaynaklarında Akhun (Beyaz Hun) olarak nitelendirdikleri Akhunların menşeinin Türk olduğu hususu seleflerine nazaran daha az tartışmalıdır. Enoki'nin eserindeki fonetik deliller bir yana Tolstov'un Eftalit adının Gweta ve Yüe-çi'den geldiğine ilişkin tespiti (Enoki, 1959, 12) Akhunların Saka ve Kuşanlarla olan soy bağına işaret etmektedir. Avrupa'yı işgal eden, Hiyugnu'nun bir parçası olarak kabul edilen Hunların yaptığı göçler sonucunda, önce Maveraünnehir havzasına uzanan sonrasında Oxus (Ceyhun) Nehri'nden Kuzey Hindistan'a gelenler Türklerdi ve kurucu unsurları da Karluk Türkleriydi. (Sayılı, 1982, 17) Fyre göre de Türkistan'dan Hindistan'ın sıcak ve zengin ovalarına yerleşecek olan Akhunlar, Altay-Moğol sahasından göç eden ve Altay dil ailesine mensup topluluklardı. (Frye, 1998, 174-175)

Akhunlar tarihleri boyunca Sasanilerle mücadele ederken⁵⁸ kendi topraklarının güvenliğini sağladıkları andan itibaren rotalarını Hindistan'a çevirmişlerdir. Akhunların Hindistan'a yaptığı en önemli askerî harekât (455-458), İndus'u geçtikten sonra karşı karşıya kaldıkları Gupta İmparatorluğu⁵⁹ olmuştur. Tarihin en önemli krallarından olan Gupta Kralı Skandagupta'nın ülkesi, bu istiladan sonra ulusal anlamda krize girmiştir. (Thakur, 1967, 62)

Hindistan'a tam anlamıyla yerleşme süreci VI. yüzyılın ilk yıllarında Toraman⁶⁰ isimli başbuğun komutasında cereyan etmiştir. Malwa'ya kadar ilerleyen ordular bölgeye yerleşir, Gupta'nın bazı eyaletleri haraca bağlanır ve Toraman, "*Maharacaların Başbuğu*" ünvanını almıştır. Guha'ya göre Gupta İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Hindistan'daki idari ve askerî sistem ciddi anlamda değişikliğe uğramıştır. Bu durum Akhunların bölgenin hâkimiyetini önemli ölçüde sağladıkları döneme denk gelmektedir. İktâ düzeni ve bağlı olduğu askerlik sistemi, müellifin ifadeleriyle "*Racputların*⁶¹ sistemi ile hiçbir fark içermemektir." (Guha, 1971, 168-172).

⁵⁸ Sasani-Akhunlar mücadeleleri için Bkz. (Litvinsky, 1996, III/141)

⁵⁹ Gupta İmparatorluğu dönemi (IV. ve VI. yy), Hindistan tarihinin en parlak ve reformist dönemlerinden kabul edilmektedir. Daha fazla bilgi için Bkz. John Marshall. *A Guide to Sanchi*. (Calcutta: Superintendent Government Printing India, 1918).

⁶⁰ Hindistan tarihçileri, Akhunlar ile Hindistan'ın içlerine kadar akınlar düzenleyen Hunlara ait hükümdarların hangi topluluğa ait olduğu hususunda ihtilaflıdır. Ghirsman'a göre Eftalit sikkelerinde bağımsızlık sembolü, başı sola dönük tasvir edilen kral Toraman'dır. (Thakur, 1967, 105) Kanaatimizce Toraman'ın devlet olma vasıflarına haiz alametleri üzerinde taşıyan Eftalitlerin hükümdarı olduğu söylenebilir.

⁶¹ Racputlar Hindistan'ın yerlileri olup VII. yy.'dan sonra asırlarca alt kıtanın muhtelif idarelerinde söz sahibi olmuşlardır.

Hindistan’da varlık gösteren diğer Türk topluluğu ise *Halaçlardır*. IX. yüzyıldan itibaren İslam tarihçileri tarafından ‘*Halac*’, Türkler tarafından ‘*Kalaç*’ olarak isimlendirilen Halaçlar (Konukçu, 1997, 15/228) Gaznelilerin Hindistan fetihlerindeki etkin rolleri ve Delhi Türk Sultanlığı’nda kurdukları hanedanlıklarıyla Hint coğrafyasında Türk izlerinin taşıyıcısı konumundadırlar.

Eftalitlerin Göktürk-Sasani iş birliğiyle yıkılmasının ardından Türk boyları Afganistan çevresinde yaşamaya devam etmiştir. VII. ve VIII. yüzyıllarda Arap saldırılarına maruz kalan bu topluluklar uzun süre siyasi birlikten yoksun kalmış, ancak bölgede özellikle Halaç Türklerinin varlığı devam etmiştir. Kuzey Afganistan’daki bazı metinlerde Halaç adına rastlanması, Türklerin bölgedeki erken dönem varlığını göstermektedir. (Akkuş, 2021, 57-58) Halaçların adının geçtiği ilk yerel kaynak ise Kaşgarlı Mahmud’un Divân-ü Lügâti’t-Türk adlı eseridir.⁶²

Ebu’l Gazi Bahadır Han, Türkmenlerin soy kütüğünü anlattığı eserinde, kaynaklarda *Kalaçlar* denilen Türklerin aslında Halaçlar şeklinde anıldıklarından, Horasan, Irak ve Çağatay bölgesinde yaşadıklarından bahseder. Halaçların Hindistan’ın Delhi şehrinde Kutbettin Muhammed’in yanında yer aldıklarını söylemektedir. (Bahadır Han, 1996, 141) Kutbettin Aybek, Delhi Türk Sultanlığının aslî kurucusudur ve Halaçlar bu oluşumun unsurlarından birisidir. XIII. yüzyılda ise en geniş sınırlara sahip olup yarım asra yakın Hindistan hâkimiyetini elinde tutacak Delhi merkezli *Delhi Halacileri*⁶³ olarak anılan hanedanlığı kuracaklardır.

Moğol istilalarından sonra Halaçların,⁶⁴ Anadolu, İran ve Azerbaycan dolaylarına yerleştikleri düşünülmektedir. Tahminlerin ötesinde Kırım’da bile *Halaç* adındaki köylerin varlığı, Doğu Avrupa sınırlarına uzanan yolculuğa işaret etmektedir. Diğer taraftan Timur döneminde (1370-1405) Sâve, Kâşân ve Kum’da da Halaçlar yaşamaktaydı. Günümüzde ise İran devletinin sınırları içerisinde bulunan Kum eyaletinde Türkler ikamet etmekte ve bölgeye *Halacistan* adı verilmektedir. (Konukçu, 1997, 15/229)

Hindistan alt kıtasındaki Türk varlığı, İskit-Sakalarla başlayan süreçte Kuşanlar ve Akhunlarla devam etmiştir. Türkler, kurdukları hanedanlıkların yanı sıra farklı devletlerin siyasi ve askerî yapılarında da etkili olmuş, özellikle Halaçlarla bölgede daha görünür hâle gelmiştir.

⁶² Metnin tamamı için Bkz. (Kaşgarlı Mahmud, 2005, 607-608). IX. yüzyıl tarihçisi İbn Hurdazbih ise eserinde Türk ülkelerinden bahsederken Halaçlardan bahsetmektedir. Bkz.(İbn Hurdazbih, 2008, 39) Daha fazla bilgi için Bkz. Mehmet Ölmez, “Halaçlar ve Halçça”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi* 84 (1995), 15-22.

⁶³ Halaç Türklerinin kurduğu Leknevti, Delhi ve Malva hanedanlıkları 1202’den 1531’e kadar alt kıtada varlıklarını idame ettirebilmişlerdir. Ancak Delhi Halacileri hükmettikleri alan ve iz bırakan hükümdarları ile Hindistan Türk Tarihi’nde ön plana çıkmışlardır. Bkz. (Konukçu, 1997, 15/228-229)

⁶⁴ Moğol saldırılarına karşı Halaçların gücüne ilişkin Cüveynî’nin örneği için Bkz. (Cüveynî, 2013, 155).

Müslüman fetihleri ve Gaznelilerin Hint seferleriyle Türklerin bölgedeki etkisi daha da güçlenmiştir.

2) Gazneliler Döneminde Hindistan'da Türkler

VIII. asırdan itibaren İslam'ın Türkler üzerindeki tesirinin yoğunlaşması, genel anlamda tarihin seyrini, konumuz özelinde ise Hint coğrafyasının kaderini değiştiren en önemli olaylardan birisi olmuştur. Söz konusu gelişmelerin devlet temelinde yükselişi şüphesiz ki Gazneliler Devleti (963-1186) zamanında cereyan etmiştir. Bu durumun alt yapısında ise Müslümanların VII. yüzyılda gerçekleştirdikleri Sind fetihleri yatmaktadır.

Müslümanların Hint bölgesine yaptığı ilk seferler, Hz. Ömer'in talimatıyla 636'da deniz yoluyla gerçekleştirilmiş (Özcan, 2009, 37/243) olsa da Hz. Muhammed'in bölgeye gazâ için teşvik ettiği⁶⁵ hadislerden etkilenmek suretiyle bu akınlar daha önceki tarihlerde yapılmış olmalıdır. (Üremiş, 2017, 480) Hz. Osman döneminde de (644-656) Halife Osman b. Affan, Sind'e seferler düzenlenmesine rağmen olumsuz raporlar nedeniyle bölgeye yeniden büyük bir ordu göndermemiştir. Halefî Ali b. Abi Talib döneminde el-Hâris b. Mürre el-Abdî Hint sınırlarında başarı ve ganimet elde etmiş, ancak üç yıl sonra Kîkan'da öldürülmesiyle bu kazanımlar sona ermiştir. Muaviye döneminde seferler sürmüş ve Kîkan'da 18 Türk süvarisiyle karşılaşmıştır. (Belâzurî, 2013, 495) Hulefâ-i Râşidîn dönemi ve Emevî hilafetinin ilk yıllarında, Hint Seferlerinin bölgeyi tanıma, tebliğ görevinin icrası ve coğrafyanın sunduğu imkânlardan yararlanma gayesiyle yapıldığını söylemek mümkündür.

Muhammed b. Kasım es-Sekafi, 711 yılında Haccâc b. Yusuf'ın emriyle başlattığı seferlerle Sind ve İndus Vadisi'nde önemli fetihler gerçekleştirmiştir. Deybül'ü mancınıklarla fethederek burada bir cami yaptırmış ve bölgeye Müslüman nüfus yerleştirmiştir. 711-715 yılları arasında yapılan fetihler sonucunda günümüz Belûcistan'ından Kathiawar'a kadar uzanan İndus Vadisi İslam hâkimiyetine girmiştir.⁶⁶ (Sıddıquî, 2020, 30/545-546) VIII. yüzyıl, Hindistan'da ihtida hareketlerinin ivme kazandığı, Gazneli Müslüman Türklerin bölgede ilerlemesine zemin hazırladığı bir zamana işaret etmektedir.⁶⁷

⁶⁵ Üremiş'e göre Ahmed b. Hanbel'in Muvatta'sı ve Nesâî'nin Sünen'inde geçtiği rivayet edilen "*Hind gazvesine katılan kimseleri, Allah'ın cehennem ateşinden koruyacağını*" müjdeleyen, "*Hind bölgesine yapılacak savaşta şehit düşerse şehitlerin en hayırlısı, geri dönerse de Cehennem azabından kurtulup kazananı olacağı vaadine*" ilişkin hadis rivayetleri Müslümanları Hint coğrafyasına seferler düzenlemeye iten nedenlerden birisidir. (Üremiş, 2017, 480) Rivayetlerin sıhhat derecesine ilişkin tartışmalar bir yana ilk dönem Müslümanlarını uzak coğrafyanın fethine dair harekete geçirmiş olması muhtemel görünmektedir.

⁶⁶ Daha geniş bilgi için Bkz. (Rahman, 2020, 398-419; Fredunberg, 1900, 187).

⁶⁷ Türklerin İslamiyet'i kabullerindeki tehir ve zorluklara ilişkin detaylı bilgi için Bkz. Bekir Biçer, "Türklerin Müslüman Olması Meselesine Yeni Bir Bakış Denemesi", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3 (2018),

Müslüman Türklerin Hindistan'daki varlığı ilk kez Gazneliler ile gerçekleşmiştir. Sebüktegin ile başlayan seferler Yemînü'd-Devle Sultan Mahmûd ile zirveye ulaşmış, halefleri başta oğlu Mes'ud olmak üzere ardından tahta oturan diğer hükümdarlar tarafından fetih siyaseti takip edilmeye çalışılmıştır.

Gaznelilerin banisi Alptekin'in⁶⁸ ölümü üzerine toplanan kurultayda zikredilen sözlerin⁶⁹ akabinde Sebüktegin oy birliği ile hükümdar seçilmiştir. *Tarih-i Yemîni*'de el-Utbî, Emîr Nâsiru'd-din Sebüktegin'in güçlü surlarla çevrili ve verimli topraklara sahip Kusdar'ı fethedip yönünü Hindistan'a çevirdiğini, birçok kaleyi, şehri fethedene kadar sarsılmaz bir kararlılık sergilediğini kaydeder. Aynı şekilde müellif, Hükümdar'ın seferleri düzenlerken “İslam'ın asla nüfuz etmediği, hakikatin parlak ışıklarını hiç bırakmadığı uzak bölgelerin kalelerini” ele geçirdiğini ve bunu ulvî dini saiklerle gerçekleştirdiğini vurgular. (Utbî, 1858, 32-33)

Gazneli hükümdarı Sebüktegin'in Belh sınırında 998'deki vefatını takiben tahtı devralan *es-Sultânü'l-A'zam Yemînü'd-devle Mahmûd el-Gazî* lakaplı Gazneli Mahmûd (Cüzcanî, 2020, 29-31), Türk Hakanlığı ile yaptığı anlaşmayla kuzey cephesini emniyete alıp tahta çıkarken ahdedtiği hususa sadık kalarak Hint Seferlerine başlamaya karar vermiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Gazneli Sultanının büyük ölçekli 17 sefer yaptığı anlaşılmaktadır.⁷⁰

1005'te Gazneli Mahmûd'un ses getiren *Dördüncü Hint Seferi*, Multan'a⁷¹ gerçekleştirilmiş, şehrin valisi Ebu'l-Fütûh'un uygunsuz davranışları ve Karmatîliği⁷² yayma arzusu bu seferin ana nedeni olarak gösterilmiştir. (Mirhând, 2017, 57-59) Sultan Mahmûd'un hem maddi hem de dini tebliğ amaçlı gerçekleştirdiği bu seferi büyük ölçüde başarıyla tamamladığı söylenebilir.⁷³

99-137; Abdülkerim Özeydin, “Türklerin İslamiyet'i Kabulü”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), 4/409-454; Ali b Salih Müheymid, “Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları”, *Suûdi'l-İslamiyyi* 16 (1997), 273-318.

⁶⁸ Alptekin'in Hint Seferlerine ilişkin sözleri için Bkz. (Göksu, 2011, 14)

⁶⁹ “Hindistan meselesi, bizim namus ve şeref meselemiz olmuştur. Diğer yandan düşmanın yüreğine azametimizle korku salmışız. Şu hâlde ordumuzda herkes başına buyruk davranırsa, haysiyetimiz beş paralık olur. Bu da düşmanın biz serüvene galebe çalmasına, ele geçirdiğimiz illerin elden çıkmasına yol açar. Hakkımızda en hayırlı olanı, aramızdan birini seçip onu emirimiz kılmaktır.” (Nizamü'l-Mülk, 2016, XIX/165)

⁷⁰ Kaynaklarda kısaca bahsedilen birinci, ikinci ve üçüncü seferler için Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1991, 9/140, 152; Merçil, 1989, 17)

⁷¹ Multan ve büyük put Aditya hakkında Bkz. (Birûnî, 2015, 70; İbn Havkal, 1800, 148)

⁷² Karmatîler hakkında Bkz. Muhammed Hammadî. *Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç Yüzü*, çev. İsmail Hatib Erzen, Ar Basımevi, Ankara, 1948.

⁷³ İlig Han Nasır'ın Horasan bölgesini zapt etme çabalarının Multan Seferi'ne olan etkisi için Bkz. (Hunkan, 2015, 138-140)

Sultan, beşinci ve ganimetlerle dolu altıncı seferleriyle⁷⁴ aynı zamanda Karahanlılara da gözdağı vermiştir. Gazneli Mahmûd'un *Narâyan*'a 1009-1010'da büyük bir ordu ile başarıyla gerçekleştirdiği *Yedinci Hint Seferi* (Mirhând, 2017, 73)'nin ardından 1010 Ekim'inde yarım kalan Multan Gazası için, *Sekizinci Seferi* düzenlediğini görüyoruz. Bölgede Gazneli ordusunu zorlayacak herhangi bir unsurun olmamasından dolayı Multan'ın tamamı, kısa süre içerisinde itaat altına alınmıştır. Birinci Multan akınından İndus nehrine doğru kaçan Karmatîlerden Ebu'l Fütûh, iç karışıklıkların müsebbibi olarak yakalanmış, Gûrek Kalesi'ne hapsedilmiş ve orada ölmüştür.⁷⁵ (Merçil, 1989, 20-21)

Sultan Mahmûd, 1013 yılındaki dokuzuncu Hint seferinde Naradîn'i fethederek Hint ordusunu yenmiş, çok sayıda ganimet ve savaş fili ele geçirmiştir. Triloçanpâl'in direnişi başarısız olmuş ve seferin ardından el-Kadir Billah tarafından Sultan Mahmûd'a "*Nizâmeddin*" unvanı verilmiştir. (İbnü'l-Esîr, 1991, 9/195; Merçil, 1989, 20-21) Sultan Mahmûd, Hint Racasının vergi ve fil verme şartlarını kabul ettiği anlaşmayla Utbî'nin aktardığına göre Hindistan-Horasan ticaret yollarının açılmasını sağlamıştır. (Utbî, 1858, 362)

Delhi'nin 150 km kuzeyinde bulunan Thânesâr (Tânîşer) kentine Sultan, 1014 senesinde *Onuncu Hint Seferi*ni gerçekleştirmiştir. (Merçil, 1989, 22) Sultan Mahmûd, uzun süredir peşinden kovaladığı Triloçanpâl'ı 1019'da Ramganga Nehri kıyısında, stratejik zekâsıyla mağlup etmiş ve komutan yaralı vaziyette kaçmaya çalışırken ölmüştür. (Merçil, 1987, 13/24-25) Sultan Mahmûd'un alınması için ciddi çaba sarf ettiği Keşmir'i bundan sonraki süreçte de ele geçiremediği görünmektedir.⁷⁶ 1022'de Kalincâr Kalesi'ne yaptığı seferden sonra da meşhur Somnât hazırlıklarına başlamıştır. (Habib, 1927, 45)

Gazneli Mahmûd'un Hindistan seferlerinin coşkuyla karşılanan ve en çok ses getiren seferi 18 Ekim 1025'te Gazne'den yola çıkıp 9 Kasım 1025'te ulaştığı *On Altıncı Sefer* olan *Somnât Seferi*⁷⁷ olmuştur. (İbnü'l-Esîr, 1991, 9/266) Hindistan batı sahillerinde Katiavar yarımadasında bulunan Somnât'taki tapınakların ehemmiyetinin yanında çok zengin vakıflara

⁷⁴ Bkz. (Roux, 2008, 198; Merçil, 1989, 19)

⁷⁵ Gazneli devlet adamı Ebu'l-Fütûh hakkında Bkz. Mehmet Atalay, "Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyyesi'nin, Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 27(2005), 145-154.

⁷⁶ İslam'ın yayılmasında lokomotif bir rol sergileyen Keşmir için Bkz. Duygu Çağla Bayram, "Keşmir Çatışmasının Tarihi Kodları", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/1 (2021), 221-232.

⁷⁷ İran edebiyatının ilk dönem şairlerinden Ferruhî-i Sistânî (ö.1037-1038), Gazneli Mahmûd'un saray kasidesi olup bütün Hint seferlerine katılmıştır. Bunların içinde bilhassa Somnât Seferi'ni tasvir eden kasidesi, tarihçiler açısından son derece kıymetlidir. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Ferruhî-i Sistânî" *TDVİA*, (Ankara: TDV Yay., 1995), 12/410-411.

sahip olmaları seferin başlıca sebeplerinden biridir. Hindistan’da tanrılar arası hiyerarşide en üst makamda bulunan put,⁷⁸ *Mabud Siva*’ya ait Somnât olduğu belirtilir. (Yazıcı, 1992, 113)

Sultan Mahmûd, kazandığı zaferin nihai gayesinin icrası için Somnât’ı dört parçaya ayırtmıştır. Bunlardan bir parçasını Gazne’deki mescide diğerini sultan sarayına, son iki parçasının birini Mekke’ye diğerini Medine’ye göndermiştir. (Cüzcanî, 1881, 1/82) Abbâsî Halifesi 1026’daki Somnât başarısından dolayı Sultan Mahmûd’a “*Kehfî’ d-Devle ve’ l-İslam*” (Devlet ve İslam’ın sığınağı) lakâbını vermiştir. (Bayur, 1987, 1/178)

11 Ekim 1030’da Gazneli Devleti’nin tahtına oturan *Sultan Mes’ûd*, babası Mahmûd’un fetih siyasetini devam ettirmiş ancak Onun kadar Hindistan seferi gerçekleştirememiştir.

Sultan Mes’ûd’un 1032’de tertip ettiği Hint Seferi’ndeki hedefi, Keşmir’deki Sarastî (Serestî) Kalesi olmuştur. (Gürün, 1981, 288) Gazneli Mahmûd’un birkaç kez muhasara ettiği fakat fethedemediği kale, oğlu tarafından tekrar kuşatılmıştır fakat başarı elde edilememiştir. (İbnü’l-Esîr, 1991, 9/332-333;338) Gazneli Sultan’ı Hint Seferlerine devam etmek istese de devletin merkezinde yaşanan karışıklıklar, Horasan’da Türkmenlerin ayaklanması ve gittikçe büyüyen Selçuklu tehdidinden dolayı arzusunu gerçekleştirememiştir.⁷⁹ Öte yandan 1032-1037 yılları arasında Hindistan’a yaptığı yersiz ve zamansız akınlarda Sultan Mes’ûd’un eline birkaç kalenin hükümranlılığı geçerken Selçuklular ciddi anlamda güçlenmişlerdir.⁸⁰ (Palabıyık, 2002, 4/150)

Sultan Mes’ûd 1041 yılında Girî Kalesi’nde, dokuz yıllık saltanatının ardından 45 yaşında hayatını kaybetmiştir. Onun başarısızlığında, babası Sultan Mahmûd’un denge politikasını sürdürememesi ile devlet yönetiminde benimsediği sert ve istişareden uzak yönetim anlayışı belirleyici olmuştur. (Cüzcanî, 1881, 1/95)

Gazneli Mes’ûd’un yerine geçen kardeşi İmâdü’ d-devle Muhammed’in saltanatı çok sürmemiştir. Bir yıllık Gazneli Devleti hükümdarlığı, 1042’de yeğeni Şihâbü’ d-Devle Sultan *Mevdûd* tarafından öldürülmesiyle nihayete ermiştir. (Kazvinî, 2018, 319-320) Mevdûd,

⁷⁸ Türk askerleri Somnât kalesine geldiklerinde birçok Hintlinin kalenin zirvesinde oturup “*biri sizi buraya getirdi, öyle ki bir tek darbeye sizi öldürsün. Şimdi Hindistan’da kırdığınız tüm putların intikamı alınacak*” dediklerine şahitlik etmişlerdir. (Keppel, 1908, 39)

⁷⁹ Nesâ, Ferâve ve Dihistan vilayetlerinin Selçuklulara verildiği savaş, Gaznelilerin kaybetmeyi hiç düşünmedikleri ancak karşılarında yüksek motivasyona sahip güçlü bir Selçuklu varlığı gördükleri, ikili ilişkilerin miladı sayılabilecek bir hâdisedir. (Köymen, 2019, 46) Doğu seferlerinin kesintiye uğramasının da başlıca sebeplerinden birisi olduğu açıktır.

⁸⁰ Sultan Mes’ûd’un yönünü Hindistan’a çevirip, Selçuklu tehlikesini yeterince anlayamamasının sonucunda, 1038’de Serahs yakınlarındaki Talhab mevkinde, Gazneliler ağır bir yenilgi almışlardır. En önemlisi, 23 Mayıs 1040’ta iki taraf arasında yapılan meşhur Dandanakan Savaşı’nın sonuçları, yalnızca Gazneli ve Selçuklu Devleti’nin tarihini değil Türk Tarihi’nin seyrini değiştirecek bir gelişme olmuştur. Daha geniş bilgi için Bkz. (Köymen, 2019, 50-58); Ali Sevim. “Dandanakan Savaşı”, *TDVİA*, (Ankara: TDV Yay., 1993), 8/456-457.

babasının katillerinden intikam almak için yemin ederek oturduğu tahtta yaklaşık sekiz sene kalmıştır. (Galip-Gömeç, 2013, 35)

Sultan Mes'ûd'un öldürülmesinin ardından Gazneli tahtı, iktidar mücadelelerine sahne olurken bu durumdan Selçuklular ve Karahanlılar ziyadesiyle istifade ederken Hindistan Racalarını da harekete geçirmiştir. Gaznelilerin siyasî gücünün zayıfladığını müşahade eden Hintli yerel yöneticiler, Sultan Mevdûd'un saltanatının başladığı yıllarda ittifakla isyan etmişlerdir. (Cöhce, 2002, 4/522-525)

1079 yılı Gaznelilerin Hindistan'a olan ilgisinin Sultan İbrahim ile yeniden canlandığı yıl olmuştur. (İbnü'l-Esîr, 1991, 9/109-110) Sulh siyaseti sayesinde Hint seferlerini de başarıyla gerçekleştiren ve 42 sene tahtta kalan Sultan İbrahim, 60 yaşında 1099 tarihinde vefat etmiştir. (Cüzcanî, 1881, 1/105)

1115'te Gaznelilerin başına geçen Sultan *Arslanşâh*'ın hâkimiyeti, kardeşi Behramşâh'ın Selçuklu Meliki Sencer'le olan ittifakı neticesinde yalnızca iki yıl sürmüştür. Çetin mücadelelerden sonra Hindistan'a çekilen Behramşâh, Gurluların şehri boşaltmasından sonra geri dönmüş ve 41 senelik saltanatın ardından vefat etmiştir. (Cüzcanî, 1881, 1/109-111) Neticede Halefî Hüsrev Şah'ın 1160'taki vefatını müteakiben Hint coğrafyasındaki Gazneli hâkimiyeti nihayete ermiştir. (Kazvinî, 2018, 322-323)

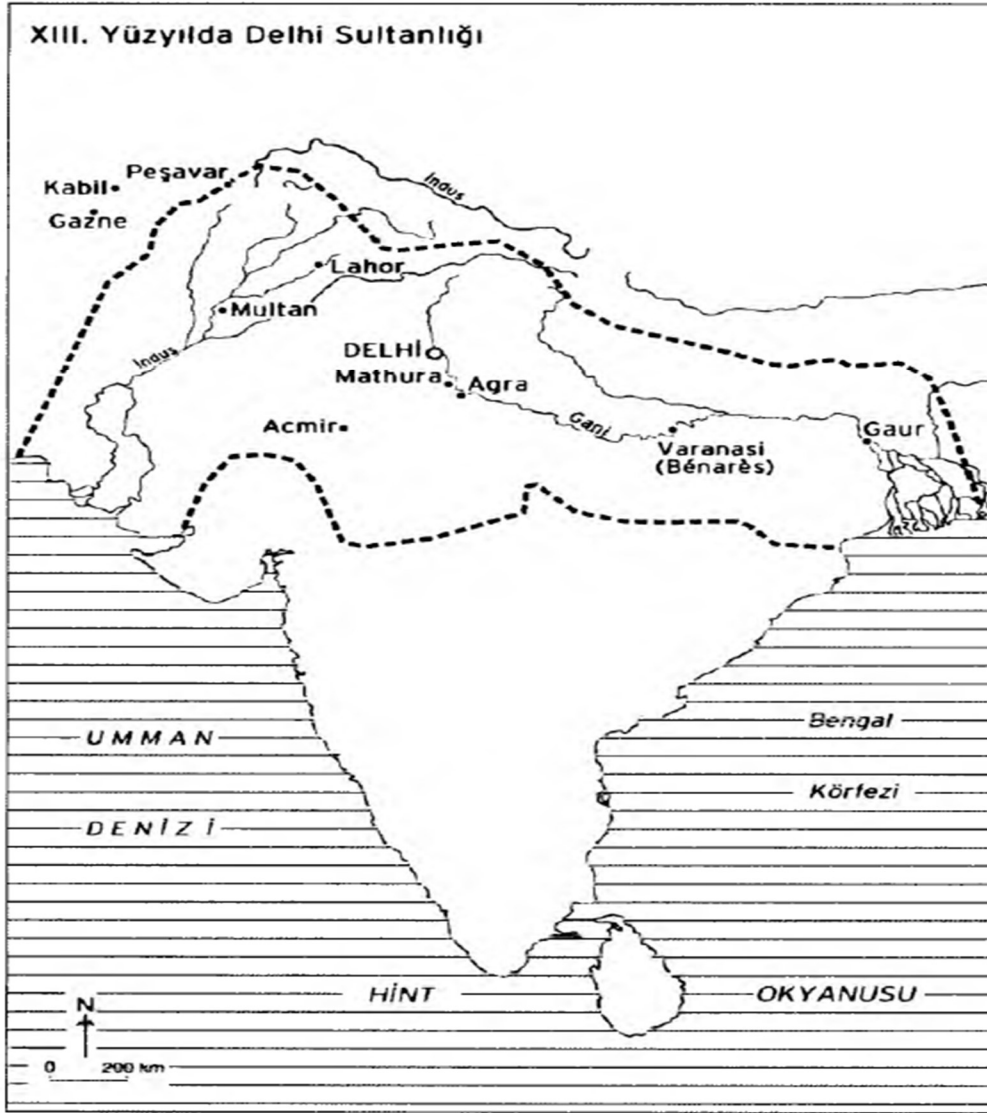
3) Delhi Türk Sultanlığı Döneminde Hindistan'da Türkler

Orta Çağ Türk-İslam tarihinde, Hindistan alt kıtasının hâkimi olan kadim devletlerden ilki, Kutbuddîn Aybeg tarafından 1206'da kurulan *Delhi Türk Sultanlığı*'dır.⁸¹ (Kafesoğlu, 1992, 1/323) XVI. yüzyılın başlarına kadar muhtelif hanedanlıklar tarafından yönetilen devlet, siyasi hayatının ilk dönemlerinden itibaren Moğol istilasına karşı emsalsiz bir direniş sergileyen ender güçlerden olmuştur. (Esterâbâdî, 1908, 1/208)

⁸¹Delhi Türk Sultanlığı'nı bazı Avrupalı tarihçilerin "*Köle Hanedanı*, *Patan ya da Afgan Hanedanı*" olarak nitelendirmelerinin bilimsel temeli bulunmamakta, çağdaşları olan tarihçiler iddiaların aksine devletin tamamı Türk soyluları olan Muizzî, Kutbî, Şemsî ve Balabanî sultanları olarak bahsetmektedirler. (Ahmad, 1949, 19)

Şekil G.1

Delhi Türk Sultanlığı Sınırları

(Roux, 2008, 551).

Hindistan'da Türklerin *sahib-i devlet* olmaları Delhi Türk Sultanlığının kuruluşu, temelinde de Gurlu Muizzüddîn Muhammed Şah'ın 1174'te Gazne ve çevresine hâkim olduğu yıllardan itibaren başlamaktadır. (Sirhindî, 1932, 5) Genel olarak hak dine inandıkları ve sınır bölgelerinde bazı kabilelerinin Müslüman olduğu bilinen Gurlular, Sultan Muizzüddîn'in akınlarıyla Gucerât Hindu Krallığını ve Lahor bölgesini ele geçirmişlerdir. Tarih-i Ferište'nin müellifi Muhammed Kasım Esterâbâdî'ye göre Gur Sultanı'nın seferleri bir fetih hareketinden çok daha fazlasını karşılıyordu. Batınî oluşumlar ve gayr-i insani uygulamaların yaygın olduğu bölgenin radikal dönüşümü, Muizzüddîn'in hâkimiyetiyle gerçekleşmiştir. (Esterâbâdî, 1908, 1/183-186) 1191-1192 yıllarında yaptığı I. ve II. *Tarain Meydan Savaşları*, Kuzey Hindistan'ın

asırlarca, tam anlamıyla Türk yurdu olacağının habercisidir. (Konukçu, 1997, 1178) Gur Sultanı Muhammed, 1205'te vefat ettiğinde fetihlerini sürdürecektir güçlü bir kadro bırakmış; Hasan Nizâmî ise eserinde Sultan'ı överken Kutbuddin Aybeg'in⁸² başarılarını göremeden öldüğünü ifade etmiştir. (Nizâmî, 1869, 2/209)

Delhi merkezli kurulan Sultanlığın ana unsurunu oluşturan Türkler, kuzeyden bölgeye akın etmişler, buraya gelenlerin bir kısmı memlûk olarak gelip devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Bu nedendir ki Kutbiler ve ardından gelen Şemsîler, Balaban hanedanlıkları devri “*Memlûk Sultanları*” dönemi (1206-1290) olarak da ifade edilmektedir. (Konukçu, 1997, 1178-1179) Sahip oldukları bilgi, birikim ve yetenek sayesinde emir ya da melik olabilme rekabetinden galibiyetle çıkan ilk hükümdar *Kutbuddîn Aybeg* olmuştur.

15 Mart 1206'da Gur Sultanı Muizziddîn'in vefatından sonra yerine geçen Aybeg; 1206-1210 yılları arasında önce Lahor, sonrasında Delhi'de tahta oturmuş, asırlarca hüküm sürecek Türk Sultanlığı'nı kurmuştur. Kutbeddin Aybeg, çağdaşlarının saraylarında Farsça tercih edildiği bir dönemde Türkçe konuşulmasını emrederek ve devletin üst düzey kadrolarını Türklerden seçerek Türk kimliğine olan bağlılığını fiilen ortaya koymuştur. Siyasi alandaki bu millî duruşunu kültürel ve mimari adımlarla da destekleyen Aybeg, Fahrüddîn Mübarekşâh gibi önemli isimlerin yetişmesine öncülük etmiş ve Türklerin Hindistan'daki en köklü ve eşsiz yapılarından biri olan Kutup Cami'sinin temellerini atmıştır. (Cöhce, 2002, 8/695)

Kuzey Hindistan'daki Türkleri yeniden tek bir çatı altında toplamak *Şemseddîn İltutmuş* (1210-1236) ile gerçekleşmiştir. (Bayur, 1987, 1/277-281; Herevî, 1927, 1/62-63) Delhi'nin kontrolünü tam anlamıyla sağlayan İltutmuş, 1225'te Halaç beyi Gıyaseddin Ayvazı mağlup etmiş, 1226'da Ranthambor Kalesi'ni ele geçirmiş, 1227'de ise Mandor'u fethetmiştir. Hindistan'ın Türk tarihinde 20, Cüzcanî'ye göre 22 yıllık saltanatıyla zihinlerde yer edinen Türk Beyi Kabaca'nın vefatıyla Sultanlık, İltutmuş'un hedeflediği merkeziyetçi yönetim idealine kavuşmuştur. (Cüzcanî, 1881, 1/544; Galip-Gömeç, 2013, 63)

Moğol istilasının getirdiği tehlikenin ustaca üstesinden gelen İltutmuş, yalnızca kendi ülkesini değil aynı zamanda Türkistan'dan Hindistan'a akın eden Müslüman-Türk topluluklarının da kurtarıcısı olmuştur. (Bayur, 1987, 1/281) Öte yandan Türk-İslam devletlerinin siyasi varlıklarının yanında dini kimliklerinin meşruiyetini tasdik eden hilafet makamı, Delhi Türk Sultanlığı'nı ilk kez Şemseddîn İltutmuşla tanımıştır. 1229 yılında Abbâsî

⁸² Salim Cöhce, “Delhi Türk Sultanlığı'nın Kurucusu Kutbud-dîn Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 13-24.

Halifesi'nin elçileri tarafından getirilen menşur ve hil'atlerin Delhi'de büyük bir törenle kabul edilmesi, İltutmuş'un hükümdarlığı ve devletin geleceği için meşruiyet açısından tarihi bir dönüm noktası olmuştur. (Cüzcânî, 1881, 1/616)

1236 yılında tahta oturan Rukneddîn Firuzşâh'ın devlet işleri yerine eğlenceye ve entrikalara yönelerek ülkeyi kaosa sürüklemesi üzerine, Şemsî Melikleri (Kırklar)⁸³ aynı yıl duruma müdahale ederek isyan etmişlerdir. (Cöhce, 2002, 8/701) Firuzşâh'ın ölümünün ardından, okunu ve sadağını eline alıp devlet erkânıyla sefere çıkan, yüzünü örtmeden tıpkı bir erkeğin ata bindiği gibi atını koşturan (İbn Battûta, 2000, 2/623) tarihin ender kadın sultanlarından *Raziye Begüm* (1236-1240), tüm engellemelere rağmen⁸⁴ Delhi tahtının yeni sahibi olmuş, babası dönemindeki yönetim tecrübelerini tatbik etmiş ve bu bağlamda iktidarını sağlamlaştırmayı başarmıştır. (Herevî, 1927, 1/75)

Hindistan'da Türk varlığına Şemsîlerin ardından katkıda bulunan üçüncü hanedan, *Balabanlar*'dır. İltutmuş'tan sonra Delhi Türk Sultanlarının en büyüklerinden birisi kabul edilen Gıyâseddîn Balaban'ın kurduğu hanedanlık 1266-1290 yılları arasında 24 sene hüküm sürmüştür. Hanedanlığın bu denli kısa ömürlü olmasının nedeni, Balaban'dan sonra gelen sultanın yaşının çok küçük olması diğerinin ise yönetim becerisinin olmamasıdır. (Cöhce, 2002, 8/706)

Hindistan'daki Türk Sultanlığının eski ihtişamını aradığı yıllarda Gıyâseddîn Balaban'ın 1266'da tahta oturmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Berenî'ye göre devletin tarihi boyunca Moğol tehlikesiyle mücadelesinden dolayı öne çıkan melikler ve savaşçıların oluşturduğu *Kırklar*'a mensup Gıyâseddîn, icraatlarıyla Türk Sultanlığı'nın zihinlerde yer edinen kalıcı simalarından birisi olmuştur. (Berenî, 1871, 3/97-98) Balaban, devlet reisine has yetkileri hiçbir asilzâde ile paylaşmamış bu vesileyle devletin tahrif olmuş nizamını yeniden tesis etmiştir. Adaletin, eşitliğin ve sükûnetin hâkim kılındığı dönemde, halkın memnuniyeti de sağlanmıştır.⁸⁵ (Bedâûnî, 1979, 1/184)

Meliklerin ve emirlerin iktidar kavgaları arasında kan kaybeden devleti yeniden ayağa kaldıran sultan Balaban'ın reformları, Delhi Türk Sultanlığı'nın tarihinin devamı için en kritik

⁸³ 1236'da İltutmuş'un ölümünden, 1266 Balaban'ın tahta geçişine kadar Delhi Türk Sultanlığının istikrarsızlık döneminde, zayıf karakterli hükümdarlar üzerinde baskın rolü olan, Şemseddîn'in kırk memlûküne verilen addır. Bkz. Gavin Hambly, "Delhi Sultanı Şemseddîn İltutmuş'un Kırk Memlûku Cihilgani Kimdi?", çev. Gaye Yavuzcan, *Tarih Okulu Dergisi* 4 (2009), 127-136.

⁸⁴ Bkz. (Üçok, 1960, 127)

⁸⁵ Delhi Türk Sultanlığının en parlak dönemlerinden Balaban'ın saltanat yılları, şüphesiz ki Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın üst düzey yönetici vasıflarıyla açıklanabilir. Konuyla ilgili olarak Bkz. Saadettin Yağmur Gömeç, "Gıyaseddin Balaban ve Hükümdarın Görevleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/59 (2016), 239-254.

dönemlerden birisi olmuştur. Onun vefatından henüz üç yıl geçmesine rağmen hanedanlık yerini başka bir Türk boyu olan Halaçlara (Kalaçlara) bırakmıştır.

Lakhnauti, Malva ve Delhi’de XIII. yüzyıldan XVI. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Hindistan, Afganistan ve Pakistan coğrafyasında hüküm süren Halaçlar ya da diğer adıyla Kalaçların Delhi Hanedanlığı 1290-1320 yılları arasında yaşamıştır. Halacîlerin en kudretli olduğu dönem, Delhi Türk Sultanlığı tahtına sahip oldukları yıllara tekabül etmektedir ki Pencap, Sind, Ganj boyları, Malva, Gucerât, Dekken hatta Güney Hindistan’ın muhtelif vilayetlerine hâkim olmuşlardır. (Konukçu, 1997, 15/227) Gazneliler ve Gurluların baskısından dolayı Hindistan’a göç eden Halacîler, Hindistan’da asırlarca varlığını devam ettirmiş, yerleşik Türk nüfusunun önde gelen unsurlarından birisi olmuştur. (Majumdar, 1967, 12)

Halaçlı Türklerden soylu bir ailenin mensubu olan Celaleddîn Firûz Şah (1290-1296), 13 Haziran 1290’da tahtın yeni sahibi olmuş ve Halaçların devri başlamıştır. (Cöhce, 2002, 8/710) Sâ mânâ’nin eski valisi olarak defalarca Moğol istilalarını bertaraf etmiş olsa da Halacîlere mensup bir Sultan’ın *tahta* geçmesi, takribi bir asırlık devlet geleneğinin değişmesi anlamına gelmektedir. (Majumdar, 1967, 12-13) Öte yandan Firûz Şah’ın takip ettiği denge siyasetinin binlerce Moğol’un ihtidasıyla neticelenmesi (Bedâûnî, 1979, 1/236; Lal, 1950, 36-37; Esterâbâdî, 1908, 1/302-303) dönemin öne çıkan gelişmelerinden kabul edilmelidir.

Orta Çağ Hindistan Tarihi’nin en büyük kişiliklerinden birisi olarak gösterilen Alâaddin Muhammed Şah Halacî’nin⁸⁶ (1296-1316), Moğollarla mücadeledeki yeri müstesnadır.⁸⁷ Hülagü’nün idare ettiği güçlü Moğol hanedanlarının ve sınırlarını genişletmek isteyen Çağatay ordularının en şiddetli saldırılarının muhatabı Sultan Alâaddin olmuştur. Nitekim kendisi Afganistan üzerinden Hindistan’ı ele geçirmek isteyen Moğollara -1303’teki Delhi saldırıları hariç- hiçbir zaman fırsat vermemiştir. Çağatay Hanlığının devasa orduları defalarca mağlup edilmiştir. Bu vesile ile hem Sultan Alâaddin’in hem de Delhi Sultanlığı’nın İslam dünyasında itibarı artmıştır. Aynı zamanda Moğol baskısından kaçan âlimler, şairler, edebiyatçılar, sanatkârlar, fikir adamları gibi çok sayıda insan Sultanlığa sığınmışlar ve asırlarca Türk kültürünün Hindistan’da yaşamasına katkıda bulunmuşlardır. (Kortel, 2011, 263, 280)

Delhi’den sürgüne gönderilen Kutbeddîn Mübarek Şah (1316-1320) – *Nâib Kâfûr Hezârdînârî*’nin ortadan kaldırılmasının ardından⁸⁸ *Halifetullah* ünvanıyla Halaçların son

⁸⁶ Daha geniş bilgi için Bkz. (Lal, 1950, 40-41; Halaçoğlu, 1989, 2/3330)

⁸⁷ Bkz. (Herevî, 1927, 1/156,179-180; Cöhce, 2002, 8/711-712)

⁸⁸ Hint asıllı Kâfûr Hezârdînârî, kölelikten Delhi tahtının Naibliğine kadar uzanan süreçte dikkat çeken şahsiyetlerden birisi olmuştur. Bkz. Metin Bilal, “Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî”, *Karadeniz*

hükümdarı olarak Delhi tahtına sahip olmuştur. (Esterâbâdî, 1908, 1/386-388) Kutbeddîn Mübarek Şah'ın 1320 yılında uğruna sadık emirlerini katlettiği Hüsrev Şah tarafından düzenlenen bir suikastla öldürülmesinin ardından tahta geçen Hüsrev Şah'ın Hindulara tanıdığı ayrıcalıklar toplumda infial yaratmış ve Türk komutan Melik Gazi Tuğluk ile girdiği savaşı kaybederek öldürülmesiyle Delhi Türk Sultanlığı'nda Halaçlar dönemi sona ermiş (Sirhindî, 1932, 85; Farooqi, 1994, 9/132), *Tuğluklar Dönemi* başlamıştır.

Kavarna bölgesi Türklerinden⁸⁹ olan *Gıyâseddîn Tuğluk Şah* (1320-1325), kısa sürede istikrarı yeniden tesis etmeyi başarmıştır. Bu gayretlerinden ve Türk devletinin varlığını devam ettirmedeki üstün mücadelelerinden dolayı “*Gazi Melik*” ünvanını almıştır. (Galip - Gömeç, 2013, 87; Kortel, 2012, 41/333) Teligana'daki Varangel'e 1321'de Şehzade Uluğ Han'la birlikte sefer düzenleyen Sultan, ele geçirdiği Varangel'in adını *Sultanâbâd* olarak değiştirmiştir. Aynı zamanda bu bölgede Kakatiyalar denilen topluluğun hâkimiyet altına alınmasını anlamlı kılan husus, Güney Hindistan'da, Delhi Türk Devleti'ne karşı durabilecek güçlü bir unsurun ortada kalmayıpıdır. (Prasad, 1956, 131-132; Herevî, 1927, 1/213)

Babasının vefatından sonra *Muhammed Tuğluk Şah*⁹⁰ (1325-1351) vasiyet üzerine 1325'te Delhi Sultanlığı'nın hükümdarı olarak *tahta* çıkmıştır. (Sirhindî, 1932, 99) Sultan Muhammed döneminin iki önemli konusunun ilki, eyaletlerin gelir-gider kayıtlarının başkente gönderilmesini zorunlu kılan kararnameyle mali yönetimin iyileştirilmesi ve bu reform sayesinde Bengal ile Gucerat gibi uzak bölgeler üzerindeki merkezî kontrolün işlevsel hale getirilmesidir. (Sirivastava, 1996, 190) İkincisi ise 1327 yılında devlet merkezinin güneydeki Deogir'e taşınarak adının Devletâbâd olarak değiştirilmesi ve Sultan Muhammed'in tüm saray efradıyla hazinesini buraya nakletmesiyle başlayan ancak göç yolu üzerindeki yoğun lojistik hazırlıklar nedeniyle *beytûlmâle* aşırı yük getirip ülkede ciddi bir huzursuzluğa yol açan radikal başkent taşıma reformu olmuştur.⁹¹ (Bedâûnî, 1979, 1/302-303).

Muhammed Şah'tan sonra tahtın varisi olan *Firûz Şah* (1351-1388), ekonomiden askerî alana, idareden eğitime kadar devletin her sahasındaki iyileşmenin, sağlıklı tarım

Uluslararası Bilimsel Dergi 49 (2021), 165-178; Nihal Gezen, “Delhi Türk Sultanlığı'nda Saltanat Naipleri ve Saltanat Naiplerinin İktidar Üzerine Etkileri”, *International Journal of Studies* 13/4 (2021), 1239-1258.

⁸⁹ “Karavna Türkleri hakkında İbn Battûta'nın verdiği malumat hakkında Bkz. (İbn Battûta, 2000, 2/650)

⁹⁰ Muhammed Tuğluk Şah ile ilgili detay bilgilerin kaynağı, henüz 21 yaşındayken Afrika ve Asya ülkelerini gezmeye başlayan ve Hindistan'a gelen seyyah İbn Battûta'dır. 1333'te İndus'a gelen seyyah, 1342 yılına kadar Delhi'de Muhammed Tuğluk'un hizmetinde bulunmuştur. (Prasad, 1956, 149) Konu ile ilgili bkz. (İbn Battûta, 2000, 652-653)

⁹¹ Tuğluklar döneminde devletin başkenti Gıyâseddîn Tuğluk Şah'la Tuğlukâbâd'a, Muhammed Tuğluk Şah'ın iktidarında Devletâbâd'a ve sonrasında Ganj kenarındaki Sargadvârî'ye, Firuz Şah döneminde Firuzâbâd'a, Nâsiruddîn Muhammed döneminde ise Muhammedâbâd'a taşınmıştır. Bkz. Savaş Eğilmez - Metin Bilal, “Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın Başkentleri”, *A.Ü Turcology Research* 73 (2022), 116-125.

politikalarıyla mümkün olabileceğini anlayan Sultan Firûz, bu noktada oldukça başarılı olmuştur.⁹² Eylül 1354'te on ay süren mücadelesiyle Bengal'de hâkimiyeti ele geçirmiş, aynı sene içerisinde Delhi Sultanı, Yamuna Nehri kıyısında Firûzâbâd şehrini inşa etmiştir. Bu başarıların ardından kendisi Abbâsî Halifesi Ebu'l Feth Mu'tezid tarafından şeref hil'ati alarak ödüllendirilmiştir. (Husain, 1938, 399-400) Bayur, Sultan Firûz Şah'ın 38 yıllık iktidar yıllarının büyük ölçüde bayındırlık işleriyle geçtiğini, Delhi Türk Sultanlığı'nın yeniden toparlandığı bir dönem olduğunun altını çizmektedir. Öyle ki yapılan yenilikler ve icraatlar, o çağın Avrupası'nda hayal edilemeyecek hatta günümüz dünyasında bile övünülecek seviyededir. (Bayur, 1987, 1/330-331) Tuğlukluların son büyük hükümdarı Firûz'un vefatını takiben başlayan iktidar mücadelesinde, sadece 1388-1395 yılları arasında beş Sultan devletin başına geçmiş ve istikrarsızlık yönetime hâkim olmuştur. 1412'de Nâsiruddîn'in ölümüyle Devlet Han (Afgan) Lûdi yönetimi devralsa da 1414'te Hızır Han'ın şehri zapt etmesiyle Tuğluklar devri kapanmıştır. (Herevî, 1927, 1/290-291; Kortel, 2012, 41/335) Delhi Türk Sultanlığı'nın, Türklerin idaresindeki son devri bu şekilde sonlanırken 1451'den itibaren yönetim tamamıyla Lûdilere geçmiştir.

4) Bâbü İmparatorluğu Dönemi'nde Hindistan'da Türkler

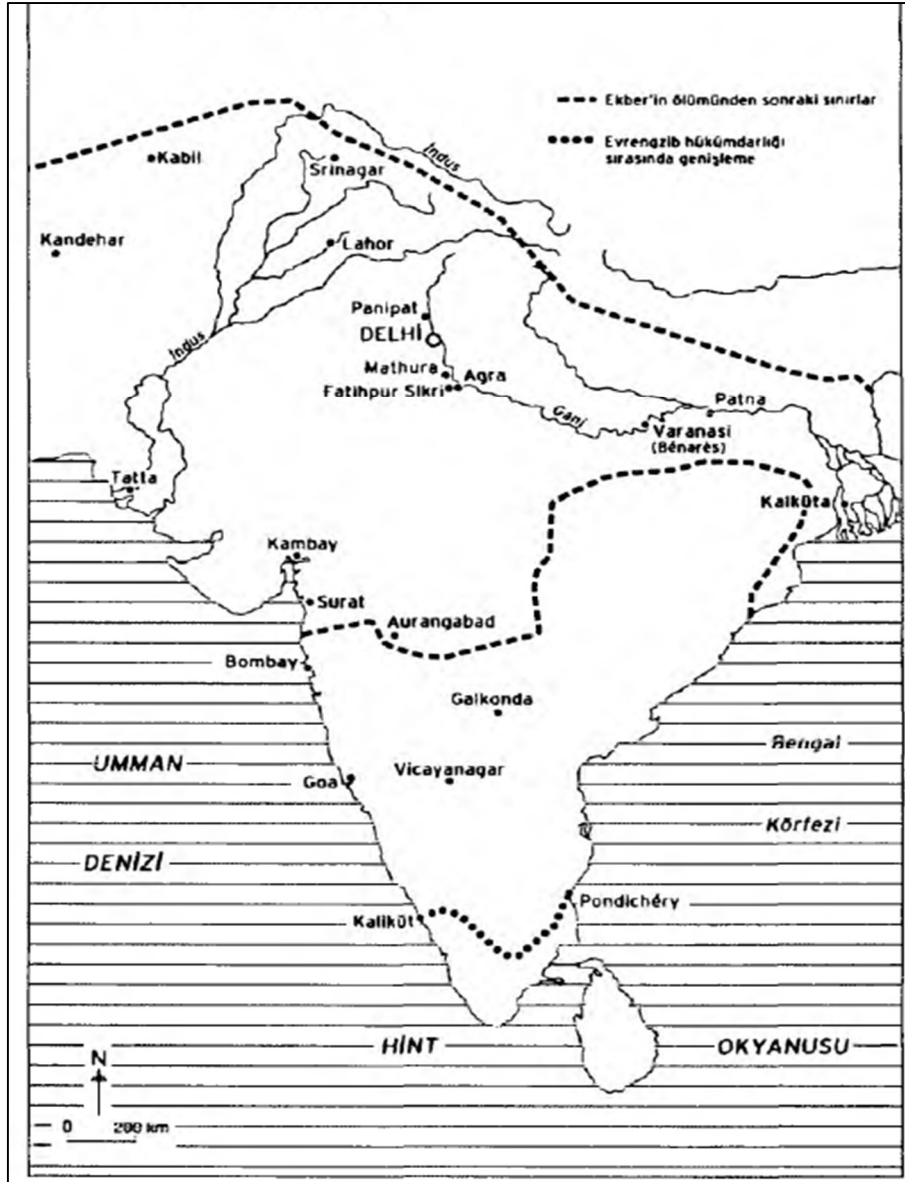
N. Akmal Ayyubi'nin; *“Türkler Hindistan'a karşı daimî bir sevgi ve sempati hissi ile dolu bulundukları halde, kendilerinde bulunan her şeyin en iyisini verdiler”*⁹³ cümlesinin tekâmüle erdiği dönem, Bâbü İmparatorluğu'nun üç asırlık hâkimiyetine tekabül eder. XVI. yüzyıl Hindistan'ında Türkler tarafından kurulan Bâbü İmparatorluğu, devlet teşkilâtından dinî-sosyal politikalarına kadar birçok alanda döneme damgasını vurmuştur. Hoşgörü, merhamet ve güvenilirliği ile düşmanlarının dahi takdirini kazanan Bâbü Şah'ın, 1526'da temellerini attığı devlet, getirdiği yeni yönetim anlayışıyla Hint coğrafyasında kurulmuş diğer Türk-İslam devletlerine nispetle emsalsizdir.

⁹² Sultan'ın tarımı teşvik için yaptığı başlıca uygulama, sulama amaçlı bir dizi kanalın açılmasıdır. Bunların en önemlisi, Yamuna Nehri'nin suyunu (Ganj Nehri'ni besleyen en büyük akarsu) Hisar şehrine taşıyan yaklaşık 240km uzunluğundaki su yoludur. Buna benzeyen birçok kanal inşa ettiren Firûz'un mirasının bugün bile kalıntılarına rastlanmaktadır. (Sirivastava, 1996, 211)

⁹³ 23.03.1964 tarihinde N. Akmal Ayyubi'nin verdiği konferansın tam Türkçe metni için Bkz. N.Akmal Ayyubi, “Hindistan Türklere Neler Borçludur?”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 2 (1964), 277-283.

Şekil G.2.

Bâbüir İmparatorluğu Haritası

(Roux, 2008, 558).

Bâbürlüler için Batılı kaynakların neredeyse tamamında kullanılan *Mughal* tanımlamasına değinmek elzemdir. Kaynaklarda ‘Bâbürlüler’ yerine ‘*Mughals*’ kelimesi, çoğu Batılı araştırmacılar tarafından kasıtlı olarak seçilmiştir. Bu durumun ana sebebi Hint kıtasına hâkim olan unsurun Türkler değil Moğollar olduğu kanısının ön plana çıkarılmak istenmesidir. Diğer nedeni ise Türkistan’dan gelen tüm halkların istilacı olarak Moğol olarak nitelendirilmesidir. Halbuki devletin kurucusu Bâbüir Şah, kendisinin kaleme aldığı hatıratında Moğollardan ‘*felaket ve yıkım getiren uğursuz güruh*’ olarak bahsetmesi, akabinde Çağatay Türkü olduğunu söylemesi konuyu tartışmaya kapalı kılmaktadır. Ne var ki gelinen noktada

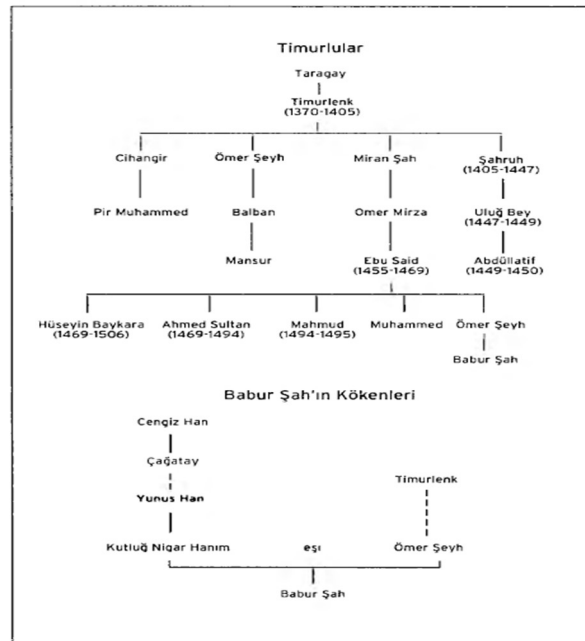
Ram Nath'ın dediği gibi bu yanlış kullanımı düzeltmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir.
(Nath, 1996, 3)

Bâbü'r İmparatorluğu'nu bu başlık altında iki bölümde incelemek mümkündür. İlk dönem Bâbü'r Şah dönemi (1526-1530) ile başlayıp yaklaşık iki asırlık bir dönemi kapsamaktadır. İmparatorluğun altıncı hükümdarı olan Âlemgîr Şah'a (1658-1706) kadar Türklerin Hindistan'a kayıtsız şartsız hâkim oldukları görülmektedir. Âlemgîr'in ölümüyle başlayan ve II. Bahadır Şah'a kadar uzanan süreç ise gerileme ve dağılma dönemidir. 1858'de Bâbü'r İmparatorluğu'na İngilizlerin son vermesiyle imparatorluk tarih sahnesinden çekilmiştir.

Bâbü'r Şah (1526-1530): Timur soyundan gelen bir baba ile Çağataylı bir annenin evladı olan Zahiruddîn Muhammed Bâbü'r,⁹⁴ 24 Şubat 1483'te dünyaya gelmiştir. Babası Ömer Şeyh Mirza, küçük bir Türkistan eyaleti olan Fergana hâkimiyken geçirdiği kaza sonucu vefat etmiş ve henüz 12 yaşındaki Bâbü'r, veliaht olarak yerine geçmiştir.⁹⁵

Şekil G.3.

Bâbü'r Şah'ın Kökenleri

(Roux, 2008,539)

⁹⁴ Bkz. Ömer Faruk Akün, “Bâbü”, *TDVİA*, (Ankara: TDV Yay., 1991), 4/396-400.

⁹⁵ Daha fazla bilgi için Bkz. (Ülkütaşır, 1946, 5)

Bâbü, 1504'te Kabil'i ele geçirmiş, himayesinde bulunanları bozkırın ortasından Hint okyanusu kıyılarına taşımış, Hindukuş'tan Gazne'ye kadar olan bölgenin hâkimi olmuştur. (Grenard, 1971, 56-58) 1507'te Özbek Hanı Şaybak'a sağladığı siyasi üstünlükle -ve Kandahar'ı, Argunlar'dan almış olmasının verdiği özgüvenle- Kabil dönüşünde *Mirza* ünvanını bırakarak *padişah* ünvanını kullanmaya başlamıştır. (Bayur, 1987, 2/14)

Şehzade Hümâyün'un ilk başarılı saldırılarını müteakip Nisan 1526'da Bâbü ve Lûdi'nin orduları, tarihin en önemli savaşları arasında yer alacak muharebe için *Panipat*'ta karşı karşıya gelmişlerdir. (Esterâbâdî, 1909, 2/44-46) 22 Nisan 1526'da Cuma namazını Delhi'de kılan Bâbü Şah, Hindistan'da Türklerin altın çağını yaşatacak Bâbü İmparatorluğu'nu kurmuştur. (Jaffar, 1936, 14)

Bâbü Şah, Hindistan'da Türklerin asırlarca sürececek hâkimiyetini inşa eden büyük hükümdarların başında gelmektedir. 47 senelik hayatında sayısız savaşı zaferle taçlandıran Bâbü, devlet teşkilâtını temelden oluşturmuş, idarî birimlerin işlevselliğini son derece önemsemiştir.⁹⁶ Devlet adamlığının yanı sıra edebiyata, sanata ve bilime olan ilgisi dikkat çekicidir. Kendine has *Hatt-ı Bâbüri* adındaki üslupla eserler kaleme almış⁹⁷ ve bu metotla yazdığı Kur'an-ı Kerim'in bir nüshasını Mekke'ye göndermiştir. Hanefî mezhebinin ictihadlarını içeren fıkıh kitabı *Mübîn* adlı eseri kaleme almıştır. (Herevî, 1936, 2/39-40) Tüm bunların içerisinde yaşadığı olayları samimiyetle ve Türkçe olarak aktardığı hatıratlarından oluşan Bâbürnâme hem tarihin hem de edebiyatın başyapıtları arasında yer almaktadır. Bâbü Şah'ı, tarihte büyük fetihlerle hatırlanan hükümdarlardan farklı kılan husus, asırlar sonra insanların Onun hayatına kendi kaleminden içtenlikle şahitlik etmeleridir.

Hümâyün Şah (1530-1556): Bâbü'nün 1530'da vefatıyla yerine geçen oğlu Hümâyün Şah, saltanatının ilk yıllarından itibaren Afgan ve Hindularla çetin bir mücadeleye girişmiştir. Bu doğrultuda 1531-1532 yıllarında Afgan lider Mahmûd Lûdi'yi mağlup ederek rakip orduyu büyük bir hezimete uğratmıştır. (Gülbeden, 1944, 26-27; Aftâbecî, 1832, 3)

Bengal ve Gucerat seferlerindeki başarısızlıklara kardeşler arasındaki iktidar savaşının eklenmesi, Afganların saldırıları, Hümâyün Şah'ın Safevî hükümdarı Tahmasb'a iltica etmesiyle sonuçlanacaktır. Bu nedenle 1555'e kadar Hindistan'ın kuzeyinde Afgan Sur hanedanlığı hüküm sürmüştür. Ancak önemli mevkilerde Türk vali Hızır Han gibi tecrübeli

⁹⁶ Bâbü'nün devlet teşkilâtını oluştururken son derece titiz ve ayrıntılı çalıştığına dair ifadeleri için Bkz. (Bâbü, 2000, 565)

⁹⁷ Bâbü kendine has *Hatt-ı Bâbüri* adında Türkçe ve Farsça şiir antolojisinde uyguladığı özgün bir dil kullanmıştır. (Bedâûnî, 1979, 1/450) Aynı zamanda Hanefî fıkı temeline yine Türkçe nazım ile *Mübîn* isimli eseri kaleme almıştır. (Herevî, 1936, 2/40)

devlet adamlarının yer aldığını belirtmek gerekir. (Gülbeden, 1944, 66-71, 79) Baharlı Türkmenlerinden olan Bayram Han, Şîr Han Sûr'un eline düşmüş, Gucerat'a kaçmış ve akabinde Hümâyûn'la Sind'den birlikte hareket etmiştir. (Gülbeden, 1944, 90)

Tahmasb'ın Hümâyûn Şah'a yaptığı askerî destekle Hümâyûn, Şîr Han'ın yokluğunda Pencap'a girip Mart 1555'te Lahor'u ele geçirmiştir. Sultan İskender Şah'ın Sirhind'e olan mağlubiyetiyle 23 Temmuz 1555'te Delhi'de tahtın sahibi yeniden Hümâyûn Şah olmuştur. (Konukçu, 1998, 18/481-482) Türk devletinin adeta ikinci kez kurulduğu Kuzey Hindistan'da, Bâbürlülerin çağı yeniden başlamıştır.

Sürgün hayatında geçen on beş yılın sonunda Hümâyûn Şah, planlarını gerçekleştiremeden kütüphanesinde geçirdiği bir kaza neticesinde 26-27 Ocak 1556'da hayatını kaybetmiştir. Delhi'de toprağa verilen Şah, günümüzde mimari şaheserlerden biri kabul edilen, eşi tarafından inşa ettirilen türbesinde metfundur.⁹⁸ (Konukçu, 2002, 8/751)

Ekber Şah (1556-1605): XVI. yüzyıl Hindistan alt kıtasında Türk-İslam uygarlığının temsilcisi konumunda olan Bâbü İmparatorluğu'nun altın çağı olarak nitelendirilen Celâleddin Ekber Şah⁹⁹ dönemi, yarım asırlık bir süreyi kapsamaktadır. Devlet teşkilâtındaki reformlar, imar faaliyetleri, sınırların genişlemesi, halkın refah düzeyinin artması gibi birçok sahada Ekber Şah'ın imzası bulunmaktadır.

Hümâyûn'un vefatını müteakip 10 Mart 1556'da Ekber Şah, henüz 14 yaşındayken tahta oturmuştur. (Herevî, 1936, 2/209) Siyasi tehditler ve yaşanan kıtlık ortamında devleti cenderen çıkaracak olan naib, “baba” lakabıyla anılan Bayram Han olmuştur. Devletin yeniden doğuşunda ve gelişmesinde önemli katkıları olan Bayram Han, Hümâyûn devrinin de en önemli devlet adamlarının başındadır. (Elliot, 1958, 21,24-26) Ne var ki kendisi saray entrikalarının kurbanı olarak sürgün edilmiş ve Mekke'nin kenar mahallesinde suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir. (Esterâbâdî, 1909, 2/203-204)

Ekber Şah döneminde art arda yapılan seferlerle devletin sınırları oldukça genişlemiştir. İç siyasette ise 1570 yılında savaşa gerek duyulmadan Şah'ın *Sulh-i Küll*¹⁰⁰ ve *Din-i İlâhî*¹⁰¹

⁹⁸ Hümâyûn görseli için Bkz. Ekler, Şekil G.4.

⁹⁹ Ekber Şah görseli için Bkz. Ekler, Şekil G.5.

¹⁰⁰ Ekber Şah'ın Sulh-i Küll olarak adlandırılan barış politikası, Hindistan gibi çok sayıda farklı etnik gruba, eşit yaklaşım prensibini benimseyen bir anlayışı ifade etmektedir. Bkz. Rajinder Singh Jutla. *The Visual and Spatial Structure in Mughal Urban Design: The 16th Century City of Fatehpur Sikri, India*. (Michigan:Ann Arbor, 1995).

¹⁰¹ XIV. yüzyıl Hindistan'ında, manevi fikir babası Kâbir olan Guru Nanak'ın (1469-1539) toplumsal birlikteliği sağlama arzusuyla Hindu ve Müslümanları birleştirme fikri, Ekber Şah'ın dinî reformunun önünü açmıştır. (Skaff, 1971, 16) Kendisinin Hinduizm, Budizm, Jainizm ve Hristiyanlığa olan merakı hatta Zerdüş ritüellerine gösterdiği ilgi Din-i İlâhî'nin alt yapısını oluşturmuştur. (Jaric - Payne, 1926, 34; Kinra, 2020, 137) Kâbir Guru Nanak için

politikasının etkisiyle birçok Hint Racası, hoşgörü ikliminin tesiriyle Şah'a itaatlerini bildirmişlerdir. Ekber'in bahsedilen fetihleri, beraberinde müreffeh bir yaşam sunduğu için Hindistan'a önemli sayıda göç gerçekleşmiştir. 1595-1601 yılları arasında Batı Hindistan'daki Ahmednagar dâhil sınır devletlerinin hepsini ele geçirerek Fetihpûr Sikri'yi¹⁰² başkent yapan ve Hindistan'ı merkezî idarede toplayan ilk Türk hükümdarı olarak Ekber Şah, tarihe geçmiştir. (Bayur, 1987, 2/159)

Bâbürlü İmparatoru, bilhassa 1580'li yıllarda devlet teşkilâtını düzenleyen çok sayıda reforma imza atmıştır. Öncelikle askerî teşkilâta el atan Şah, 'uçsuz bucaksız kalabalığı' sistematik bir düzende saflara ayırmıştır. Osmanlı, Safevî ve Memlûk Devletlerinin devşirme, gulam ve memlûk sistemini kullanarak orduyu tesis ettikleri dönemde, Bâbü İmparatorluğu'nun *Mansabdârî* adında kendine özgü bir model geliştirdiği görülmektedir. (Rizvi, 1993, 2/3) Ekber Şah'ın, Hindistan'ın en ücra köşesine yerleştiği devlet nizamı, Türklerin asırlarca söz konusu coğrafyaya attıkları imzanın temel öğelerinden birisi olmuştur.

Ekber'in ilme ve ilim adamlarına gösterdiği ihtimam son derece kıymetlidir. Toplumun her kesimini kucaklayan barışçıl politikası, Avrupa'yla kıyaslanmayacak ölçüdeki özgürlükçü adımları yine Avrupalı seyyahları bile hayrete düşürecek nitelikteki ülkenin mimarı Ekber'dir. Son olarak Hinduların tarih boyunca uyguladıkları *sati*¹⁰³ geleneği ile mücadele etmesi, coğrafyanın kaderini değiştiren unsurlardandır. (Jarric - Payne, 1926, 8-9; Garbe, 1909, 193-194; Altekar, 1978, 132-133)

Cihângîr (Selim) Şah (1605-1627): 1605'te 'Dünya Fatihi' anlamına gelen *Cihângîr* ünvanıyla Bâbü İmparatorluğu *tahtına* oturan Selim Şah¹⁰⁴ (*Cihângîr*, 1909, 1), Türk geleneklerine yakışan bir hükümdar olduğunu kısa süre içerisinde kanıtlayacaktır. Kendisi iktidara geldiğinde 'Türk hükümdarların evrenin hâkimi' olduğu düşüncesinden hareketle söz konusu mirasın taşıyıcısı olduğunu vurgulamıştır. (Roux, 2008, 394) *Cihângîr* Şah siyasî, askerî, iktisadi, adli¹⁰⁵ meseleler başta olmak üzere devletin sosyal politikaları üzerinde yoğun çaba sarfetmiştir. (Konukçu, 1993, 9/538-539)

Bkz. Kabir Muhammad Hedayetullah. *The Apostle of Hindu-Muslim Unity*. (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1989).

¹⁰² Daha fazla bilgi için Bkz. (Herevî, 1936, 2/356; Rizvî, 1995, 12/473).

¹⁰³ Hindistan'da Hindu dinine mensup bir koca öldüğünde, dul eşinin canlı olarak kocasının yanında yakılma âdetidir. Bkz. (Basham, 1989, 133-134)

¹⁰⁴ *Cihângîr* görseli için Bkz. Ekler, Şekil G.6.

¹⁰⁵ *Cihângîr* Şah'ın adalete ilişkin dikkat çekici örneği için Bkz. Nûrî'd-Dîn *Cihângîr. Târîh-i Selîm Şâh IV. Bâbürlü Hükümdarı Cihângîr Şâh'ın Hâtîrâtı*. çev. Nevres-i Kadîm, (Ankara: TTK Yay., 2013), 89.

Bâbürlüler kadınların yönetimde söz sahibi olduğu Türk geleneğinin Hindistan'da devam ettirilmesinde önemli rol oynamıştır. Cihângîr'in yılları, Tarihçi Roux'un deyiimiyle '*kadınların devri*' olmuştur. Cihângîr Şah, 1611'de İran'ın soylu ailelerinden birinin kızı olan Nur Cihan ile evlenmiştir. Nûr Mahal adı da verilen hatunun, devlet yönetiminde etkin bir konumda bulunduğunu, Şah'ın da kimi zaman Onun etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. (Roux, 2008, 394) Cihângîr, iktidarı döneminde belki de en çok bu hususta eleştirilere maruz kalmıştır.

1612 yılı, Ekber Şah döneminde de ayaklanmaların yoğun olduğu Bengal bölgesindeki isyanları kontrol altına almakla geçmiştir. Bâbür İmparatorluğu'na başkaldıran son Afgan'dan sonra Bengal'in yönetimi, başarılarıyla göz dolduran ve Şah tarafından ödüllendirilen İslam Han'a tevdi edilmiştir. Ardından Dakka (Dhaka) üzerine düzenlenen seferle şehir ele geçirilmiş ve adı "*Cihangirnagar*" olarak anılmaya başlamıştır. (Jaffar, 1936, 193-194) Bu zaferle Hindistan'ın doğusunda asayiş bütünüyle sağlanmıştır.

Cihângîr'in 20 yıllık saltanatında Bâbür İmparatorluğu, ihtişamını muhafaza etmiştir ki; Şah'ın imardan, toprak sistemine, sosyal intizamdan sağlık tesislerine varıncaya kadar çoğu alanda gerçekleştirdiği yenilikler göz alıcı mahiyettedir. (Jaffar, 1936, 180-182) Avrupa'dan gelen seyyahlar da Cihângîr döneminde Bâbür İmparatorluğu'nu gezerek Türklerin kurduğu kültür mirası eserlerinde anlatmışlardır. Cizvitli, Portekizli gezginlerin Avrupa'sında insani değerlerin ayaklar altında olduğu aynı yıllarda seyyahlar, Cihângîr'in huzurevlerini, imarethanelerini, hastanelerini şaşkınlıkla izlemişlerdir. Bunun yanında misyonerlik faaliyetleriyle kendi devletlerine istihbarat da sağlamışlardır.¹⁰⁶ İmparatorluğun yıkılışındaki en büyük etmen olan *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*'nin ilk keşif gezileri de Cihângîr Şah döneminde gerçekleşmiştir.¹⁰⁷

Şah Cihan (1628-1658): Babasının vefatını müteakip kardeşleriyle olan mücadeleleri kazanan Şah Cihan, '*Ebu'l Muzaffer Şehâbeddîn Muhammed Sâhib-kıran*' lakaplarıyla İmparatorluk tahtına 1628 yılının başında oturmuştur. (Özcan, 2010, 38/251)

Askerî ve ticari öneme haiz Kandahar, bu dönemde de Bâbürlüler ve Safevîler arasında sorun olmaya devam etmiştir. Şah'ın tahtın sahibi olduğu sene, Farslılara karşı Bâbürlü, Safevî ve Osmanlı ittifakı denenmeye çalışılmıştır. (Farooqi, 2009, 24-25) Kandahar'ın elde

¹⁰⁶ Daha geniş bilgi için Bkz. Francisco Pelsaert. *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistan'ı*. çev. P. Geyl -W.H Moreland, (Ankara: TTK Yay., 2022).

¹⁰⁷ İngilizlerin Hindistan'a yerleşme çabaları hakkında Bkz. Canan Kuş Büyüktaş, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Kuruluş Aşamasında İngilizlerin Hindistan'a Yerleşme Çabaları", *Mavi Atlas Dergisi* 7/2 (2019), 275-293.

tutulmasında sürekli II. Şah Abbas’a gönderilen elçilerle Şah Cihan’ın diplomatik girişimlerinde oldukça başarılı olduğu görülmektedir. (Oruç, 2018, 305)

Bâbü İmparatorluğu’nun fetih siyasetinin zirve yaptığı dönemlerden birisi olarak kabul edilen Şah Cihan döneminde, Hindulara karşı önemli zaferler elde edilmiştir. Şah Cihan, stratejik bir yer olan Devletâbâd’ı zorlu muharebelerin ardından 1633’te ele geçirmeye muvaffak olmuştur. (Lahûrî, 1875, 39-42) Delhi Türk Sultanlığı’nın çöküş yıllarında ortaya çıkan Banglana ve Bundelkhand’da bulunan Racpût krallıkları, Şah’ın ordusunun -bilhassa veliaht Evrengzib’in gayretleriyle- ele geçirilmiş, ülkenin batıyla kara bağlantısını sağlayan yerlerden Hayber geçidine kadar tüm topraklar, Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Öyle ki Bâbü İmparatorluğu, söz konusu zamanda -bugünkü Hindistan hudutlarına yakın- 3 milyon km² alana hâkim olmuştur. (Lahûrî, 1875, 71-72; Özcan, 2010, 38/251)

Devletin yoğun iç ve dış siyasetiyle meşgul olan Şah Cihan için 1631 yılı, hüzün senesine dönüşmüştür. Tarifsiz bir sevgiyle bağlı olduğu eşi Mümtaz Mahal’in genç yaşta vefat etmesi onu derinden etkilemiştir. (Roux, 2008, 394-395) Bundan sonraki süreçte Bâbürlü İmparatoru, hiçbir zaman eski neşesine kavuşamamıştır. Bu nedenle asırlarca dillerden düşmeyecek günümüzde bile dünyanın en gözde mimari eserlerinden birisi olacak “*Tac Mahal*”,¹⁰⁸ Şah Cihan’ın emriyle onun için yaptırılacaktır.

1666’da Agra Kalesi’nde vefat eden Şah Cihan, ömrünü adadığı eşi Mümtaz Mahal’in kabrinin yanına Tac Mahal’e defnedilmiştir. (Prasad, 1956, 544-546) Bâbürlüleri Hindistan’daki en geniş sınırlara ulaştıran Şah Cihan, iyi bir devlet adamı olmasının yanında şair, sanatçıların hamisi, tasavvufa ilgi duyan, güler yüzlü ve son derece güvenilir birisi olarak tanıtılmaktadır. Hâkimiyeti altına aldığı her şehri imar eden ve Türk mimarisinin izlerini taşıyan camiler, bahçeler, hanlar yaptıran Şah Cihan (Mukhia, 2004, 142), dedesi Ekber Şah’tan sonra devlete ikinci altın çağını yaşatmıştır.

Âlemgîr (Evrengzib) (1658-1706): 1658’in temmuz ayında babasının yerine tahta çıkan Âlemgîr,¹⁰⁹ resmî merasimi erteleyerek 5 Haziran 1659’da görkemli bir törenle Bâbürlülerin

¹⁰⁸ Asıl adı Ercümen Bânû Begüm olan Şah’ın eşi, 1593’te dünyaya gelmiştir. Genç yaşta vefatının ardından kocası tarafından yapılan Tac Mahal adındaki anıt, Türk-İslam tarihinde müstesna bir yere sahiptir. 20 bin işçinin çalıştığı ve inşası 22 sene süren şaheser, Osmanlı, Fars, Arap ve Hint sanatçıların ortak izlerini barındırmaktadır. Tac Mahal’de bugün iki şahsiyetin kabri bulunmaktadır: Mümtaz Mahal ve ömrünün sonuna kadar kendisine kavuşmayı bekleyen Şah Cihan (Beksaç, 2010, 37/337-339) Bkz. Wayne Edson Begley - Ziyâud-dîn Ahmad Desai. *Taj Mahal: The Illumined Tomb: An Anthology of Seventeenth-Century Mughal and European Documentary Sources*. Washington: The University of Washington Press, 1989.

¹⁰⁹ Avrupalı tarihçilerin *Evrengzib* olarak bahsettikleri Âlemgîr, şehzadelik ünvanıyla kaynaklarda yer almaktadır. Hâlbuki Bâbürlü hükümdarları; Şah Cihan için Hürrem, Cihângîr için Selim ya da Nureddin gibi ünvanlarla kendilerine hiçbir zaman hitap etmemişlerdir. Batılılar bu hükümdarları her daim şehzade iken kullandıkları

hükümdarı olmuştur.¹¹⁰ Âlemgîr, Türk-İslam devletlerinden gelen elçilerin tebriklerini kabul ederken Avrupa'dan gelen kutlama mesajları da dikkat çekmektedir. Bu hususta Hollanda ve Fransız hükümetleri de Hindistan'ın hâkimi olarak Âlemgîr'i tanımışlardır. (Jaffar, 1936, 281-282)

1661'den itibaren fetih hareketlerine başlanmış, üst rütbeli komutan Mir Cümle ile hem Kuçbihâr hem de Asam racasının isyanları üzerine düzenlenen seferlerle bu bölge ele geçirilmiştir. (Prasad, 1956, 574-575) Öte yandan Bengal, Âlemgîr'e ataları tarafından emanet edilen stratejik bir yerdir ve kendisi de seleflerinin yürüttüğü siyaseti devam ettirmiştir. Bu bölgede Hinduların ayaklanmalarını bastırmış, Arakan racasını cezalandırmış, Bengal'i tehdit eden deniz korsanlarını ortadan kaldırmıştır. 1665'te ise ileri karakol bölgelerini ele geçirip şehirlerin güvenliğini tesis etmiştir. Âlemgîr'in donanmaya ilişkin reformları da ses getirecek türden olup kendisi Bengal filosunu çok sayıda gemi yaptırarak takviye etmiştir. (Jaffar, 1936, 285-286)

Âlemgîr yıllarının tarihçisi Mustaid Han'ın *Meâsir-i Âlemgîr*'inde ifade ettiğine göre hükümdarın Hintlilerle ve racalarla münasebetlerinin Mahacara Casvent Singh öncülüğünde gayet olumlu olduğu yönündedir. Hükümdar tarafından Hint racalarına takdim edilen izzet ve ikramlar, Racputları Türklere yakınlaştırmış fakat 1678'de Singh'in ölümü ile ilişkiler bozulmuştur. (Müstaid Han, 1947, 31)

1682'de Âlemgîr, Güney Hindistan'daki seferleri bizzat yönetmek için karargâhını Keşmir'den Burhanpûr'a taşımıştır. Ancak bu esnada gerçekleşen hadise hükümdarı derinden üzmüştür. İmparatorun ablası Cihannara Begüm'ün vefatından sonra ülkede yas ilan edilmiş, Âlemgîr tarafından merhumeye Sahîhatü's-Zamânî ünvanı verilmiştir. (Müstaid Han, 1947, 131)

Müstaid Han'a göre Dekken kâfirlerinin elinden topraklarını aldıktan sonra Ahmednagar'a inen Âlemgîr, orada bir sene ikamet ettikten sonra 1707 yılı başında ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Ancak genç iken tutulduğu rahatsızlıktan yine kurtulmuş ve devletin başı olmaya devam etmiştir. *Mezalim Mahkemeleri*'ne başkanlık yapmış, sefere niyetlenip yola

isimlerle anmışlardır. Öte yandan Hindistan tarihçileri ise İmparatorları sultan iken kullanılan isimlerle zikretmişlerdir. Kendileri hakkında yazılan eserlerde de durum farklı değildir. Örneğin eser adları Âdab-ı Âlemgîrî, Meâsir-ı Âlemgîrî, Fetevâ-ı Âlemgîrî şeklinde kayıtlarda yer almaktadır. (Bayur, 1987, 2/227)

¹¹⁰ Bâbü İmparatorluğu'nun bu dönemini diğerlerinden ayıran en önemli husus, *tahta* çıkış usulünün veliaht tayininden farklı gerçekleşmesidir. Şehzadeler arasındaki savaşlar, mevcut hükümdarın hayatta iken hapsedilerek gözaltında tutulması, devletin işleyişinde ciddi anlamda değişikliklere sebep olacaktır. Söz konusu veraset sisteminin bozulmasından dolayı insanların huzursuz, devletin bekası için de endişeli oldukları söylenebilir ki devletin Âlemgîr sonrası durumu, bu yargıyı desteklemektedir.

çıktığında ateşli hastalık bir kez daha nüksetmiştir. Neticede 3 Mart 1707’de yaklaşık yarım asırlık saltanatın ardından Âlemgîr (Evrengzib) vefat etmiştir. (Müstaid Han, 1947, 308-309)

Bâbü İmparatorluğu’nun en büyük hükümdarları birbiri ardınca tahta geçmiş, bu kudretteki son hükümdar da Âlemgîr olmuştur. Babası Şah Cihan bile Onun yeteneğinden, cesaretinden ve siyasi zekâsından etkilenmiştir. Fiziksel yönden hayli güçlü olan Âlemgîr, birçok çetin savaşta hünerini ve soğukkanlılığını ortaya koymuştur. Nitelikli bir komutan olmasının yanında İslami literatüre ve birikimi haiz âlim bir kişiliktir.¹¹¹ Onun sanata olan düşkünlüğü, yazdığı şiirler ve *Ruka ‘at-ı Âlemgîrî*’ndeki edebî yönünün ne denli güçlü olduğunu gösterir.¹¹² (Prasad, 1956, 648)

Bâbü Şah’tan Âlemgîr (Evrengzib)’e kadar genellikle hep yükselen bir ivmeyle Hindistan coğrafyasına hâkim olan Türkler, Âlemgîr’den sonra sürekli el değiştiren taht sahipleriyle bu ünvanını yitirmeye başlamışlardır. Avrupalı devletlerin, doğunun en zengin kaynaklarına sahip olan ülkesindeki istila hareketleri de mevcut durumu içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

1707’de Âlemgîr’in vefatından sonraki 13 yıllık zamanda Bâbü İmparatorluğu *tahtı*, dokuz kez el değiştirmiştir. Âlemgîr’in oğulları Muhammed Şah ve Kâm Bahş arasındaki taht mücadelesi bir süre daha devam etmiştir. Babasının yerine geçen A’zam Muhammed’in selefi kadar muktedir olmadığı öte yandan kardeşi Kâm Bahş’ın da Turaniyanlı beylerin desteğiyle ayakta kalmaya çalıştığı görülmektedir. (Konukçu, 1991, 4/402)

Azîzüddîn II. Âlemgîr, vezir İmâdü’l-Mülk’ün yardımıyla 1754’te hükümdar olmuş, istila edilen Pencap’ı Dürrânîler’den almak isterken hezimete uğramıştır. 1757’de Delhi Afganların eline geçmiş, II. Âlemgîr en yakını veziri tarafından düzenlenen suikast ile hayatını kaybetmiştir. Onun yerine 1760 – 1806 arasında iki kez hükümdar olan oğlu Ali Cevher, Baksar Savaşı’ndan sonra İngilizlerin himayesini kabul etmiştir. Robert Cilve, 1767’ye kadar sürecek valilik görevini yerine getirmiş, bu tarihten itibaren hükümdarın söz hakkı kalmamıştır. (Konukçu, 1991, 4/403) Çok uluslu bir yapıdan müteşekkil coğrafyada istiklalini kazanmak isteyen unsurlar, ülkenin her yerinde isyana kalkışmışlardır.

Hindistan Tarihi’nin bu devirde kırılma noktası sayılabilecek *Plasî Savaşı*’nı (1757) Bengal valisi Sirâcüddevle’ye karşı kazanan İngilizler hem Marathaları hem de Fransız birliklerini mağlup etmişlerdir. Bu aşamadan sonra Bengal, ilk İngiliz sömürgesi olmuştur.

¹¹¹ Âlemgîr Şah görseli için Bkz. Ekler, Şekil G.7.

¹¹² Mektup örnekleri için Bkz. Âlemgîr. *Ruka ‘at-ı Âlemgîrî* (*Ruka ‘ati Alamgiri or Letters of Aurungzebe*). çev. Jamshid H. Bilimoria, (Bombay: Cherag Printing Press, 1908).

1803'te Delhi'yi ele geçirerek beş sene içerisinde devletin yönetimine doğrudan müdahale etmeye başlamışlardır. Askerî bir mukavemet gösteremeyecek durumda olan Bâbürlü Devleti'nde, sivil halk tarafından ayaklanmalar gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda Şah Veliyyullah Dihlevî'nin oğlu Şah Abdülaziz tarafından verilen “*dâru'l-harp*” fetvası, cihat hareketlerinin menşeyini oluşturmuştur. (Aydın, 2021, 316-320) 1857'de Müslümanların İngiliz emperyalizmine karşı sürdürdüğü başkaldırıları da güç dengesizliğinden sonuç vermemiştir.¹¹³ Neticede İngilizlerin bütünüyle hâkim oldukları Hindistan, 1858'de İngiltere'ye bağlanırken 1877'de ise Kraliçe Victoria resmî olarak Hindistan imparatoriçesi ilan edilmiştir. (Kafesoğlu, 1992, 1/456)

Siyasi otoritenin zayıflaması ve İngiliz emperyalizminin fiziki hâkimiyeti, Bâbür İmparatorluğu'nun asırlık devlet mekanizmasını bir anda ortadan kaldıramamıştır. II. Bahadır Şah'ın sembolik şahsında dahi varlığını sürdüren bu teşkilât, Hindistan'ı bir arada tutan kurumsal omurgayı temsil etmekteydi. Öyle ki İngiliz Doğu Hindistan Şirketi bile vergi, yerel yönetim ve yargı süreçlerinde başlangıçta bu kurumsal geleneğe dayanmak zorunda kalmıştır. Sınırları daralsa da etkisini yitirmeyen bu yapı, bir hanedan yönetiminin ötesinde köklü bir devlet tasavvurudur. Dolayısıyla imparatorluğun nihai çöküşünü anlamak için, İngilizlere uzun süre direnç gösteren ve modern Hindistan'ın da temellerini oluşturan bu güçlü idari yapının unsurlarını yakından incelemek gerekir.

¹¹³ 1857 ve sonrasında Müslümanların isyanları ve İngilizlerin tutumlarına ilişkin psiko-analiz tespitleri için Bkz. P. Hardy. *The Muslims of British India*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), s.61-70.

I. BÖLÜM

MERKEZ – TAŞRA VE SARAY TEŞKİLÂTI

1.1. Merkez Teşkilâtı

Bâbürlülerin, Bâbü Şah'la başlayan tarihinin sağlam bir teşkilâta sahip olup devasa bir imparatorluğa dönüşmesi tesadüf değildir. Bu alan üzerinde çalışan araştırmacıların Bâbü Şah'ı anlatırken çizdikleri tablo sanki Hindistan'a yola düşmüş, elinde askerî birliği bulunan bir seyyah hüviyetindeki bir mirzayı betimlemektedir. Halbuki tarihteki güçlü devletler, soy bakımından yönetici asaletine sahip önderlere ihtiyaç duyar. Bu çerçevede Bâbü Şah, resmedilen tablonun aksine tarihin en büyük komutanlarından ve devlet adamlarından biri kabul edilen Emir Timur'un asilzadelerindendir. Bu soydan gelen Bâbü Şah aynı zamanda Kabil'in hükümdarıdır.

Bâbü İmparatorluğu devlet teşkilâtı Hindistan'ı baştan sona adeta örümcek ağı gibi titizlikle örmüştür. Babür Şah'ın kurduğu devlette Ekber Şah'la başlayan teşkilâtlanma modeli, Bâbürlülerin yıkılışından sonra dahi uygulanmaya devam etmiştir. Hikmet Bayur, Batılı tarihçilerden tevarüsle *“İngilizler yönetimi devraldıklarında Türk devlet teşkilâtının yapısı üzerine Hindistan'ı yönetmişlerdir.”* demektedir. (Bayur, 1987, 2/132)

Bâbü İmparatorluğu'nun devlet nizamının temeli geleneksel Türk-İslam devlet teşkilâtına dayanmaktadır. Öte yandan Bâbürlülerin kullandıkları kavramlara bakıldığında Fars etkisi de göze çarpmaktadır. Bu durum uzun bir süre İran coğrafyasına hâkim olan Türk devletlerinin ve İlhanlıların Farslarla olan kültürel etkileşimi ile olsa gerektir. Böyle olmakla birlikte daha önce kurulan Türk devletleri ile çağdaşı olan Türk İslam devletlerine nazaran Bâbü İmparatorluğu'nun teşkilâtını farklı kılan temel husus, Hindistan'ın yerel yönetim sistemlerinin Türk devlet teşkilâtı modeline entegre edilmesiyle ortaya çıkmasıdır. Öte yandan İmparatorluğun selefi, Delhi Türk Sultanlığı'nda da görülen Hint etkisi, Bâbürlülerde daha belirginleşmiştir.

Abbâsî, Sâmânî ve Selçuklulardan¹¹⁴ miras kalan teşkilâtın, güçlü Timur¹¹⁵ devlet yapısı üzerine konumlandırılarak Bâbü İmparatorluğu'nda özgün bir hal aldığıının da altını çizmek

¹¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Selçukluların ilk dönemlerde aşiret örfünün hâkim olduğunu sonrasında Karahanlı, Gazneli ve Sâmânî teşkilâtlarını örnek aldıklarını, imparatorluk haline geldiklerinde de Abbâsî ve Büveyhîlerin devlet idare modelinden istifade ettiklerini belirtir. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/19)

¹¹⁵ Emir Timur'un kendisini Cengiz Han'ın soyuna dayandırması *“Türkleşmiş Moğol”* iddiasının temelini oluşturur. Bu noktada Bâbürlülerin devlet teşkilâtının Moğollarla benzerliği sorusu akla gelmektedir. Uzunçarşılı

gerekir. Emîr Timur, devlet teşkilâtını oluştururken bozkır siyasi geleneğinin temel ilkelerini muhafaza etmekle birlikte, Türk-Moğol yönetim anlayışını Fars ve Arap idarî tecrübeleriyle birleştirerek kendi siyasi ihtiyaçlarına uygun özgün bir yönetim modeli meydana getirmiştir. Hâkimiyet sahasına kattığı bölgelerde idarî örgütlenmeyi ağırlıklı olarak Türk gelenekleri doğrultusunda şekillendirmiştir. (Yağlı, 2014, 122) Bâbürlüler seleflerinden aldığı mirası, tüm idari mekanizmalarını merkez ve taşra olmak üzere birbirinden ayırmışlardır. Bâbürlü Devleti, Delhi Türk Sultanlığı teşkilât yapısı üzerine kurulmuş olsa da fakat ondan daha farklı tasarlanmıştır.¹¹⁶

Devletin kurucusu Bâbür Şah'tan sonra gelen Hümâyun teşkilât yapılanmasını sürdürmüştür. Kendisi devletin gelişmesi için öncelikle yüksek derecede servete, fetihlere, mükemmel bir devlet teşkilâtına, uygarlaşmaya, ordunun güçlendirilmesine ihtiyaç olduğu kanaatindeydi. (Allâmî, 1907, 1/278) Hümâyun örneğin Keşmir fethedildiğinde yerleşim yerlerini imar etmiş, şehirlerini imar edip geliştirmiştir. Ülkenin her yerinden sanatçı ve sanatkârları çağırtmış, müziğe olan yoğun talepten dolayı çeşit çeşit enstrümanlarla sanata olan ilgisini göstermiş, bu çerçevede bölgenin refah ve şöhretini artırmıştır. (Allâmî, 1907, 1/404) Egemenliğinde bulunan tüm insanları üç kısma ayıran hükümdar, kardeşlerini, akrabalarını, ordu komutanlarını, vezirlerini ve bütün askerlerini *Ehl-i Devlet* olarak adlandırmıştır. Filozoflara, ulemaya, seyyidlere, şeyhlere, şairlere, kadılara, soylulara ve maharetli kişilere *Ehl-i Saadet* demiştir. Son olarak sanatkârlar, mimarlar, ressam, müzisyen ve şarkıcılar *Ehl-i Murad* olarak adlandırmıştır. Söz konusu gruplar arasında haftanın günlerini paylaşan Hümâyun cumartesi ve perşembe günlerini ehli saadete, pazar ve salı günlerini ehli-i devlete tahsis etmiş ve hükümet yönetiminde istişareye önem vermiştir. Pazartesi ve salı günlerinin ise özellikle *murad ehline* ayrıldığı görülmektedir. (Allâmî, 1907, 1/643-644) Hümâyun döneminde divanın toplanmasına ilişkin duyurular davul eşliğinde yapılırken divan sonrasındaki açıklamalarda topçular top atarak konuşulan meseleleri halka duyurmaktaydılar. (Allâmî, 1907, 1/644-645)

eserinde Moğol İmparatorluğu devlet teşkilâtının Harezmi Devleti aracılığıyla Büyük Selçuklulardan etkilendiğini belirtir. Dahası Cengizhan Uygur Devleti'ne ait teşkilât modelinden de son derece istifade etmiştir ki buna ilişkin birçok delilin bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin askerî sistemin tasnifi Türk ordu nizamıyla hemen hemen aynıdır. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/174, 226) Dolayısıyla devlet teşkilâtının bazı terimlerinin Moğollarla olan benzerliği de izaha kavuşmuş olmaktadır.

¹¹⁶ Bazı araştırmacıların (Satish Chandra gibi) Delhi Türk Sultanlığını devlet statüsünde değerlendirmemeleri bilimsel bir kanıta dayanmamaktadır. Aksine tüm kurumlarıyla Delhi Türk Sultanlığı mütakamil bir devlet yapısına sahiptir. Bkz. S. Haluk Kortel. *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, (Ankara: TTK Yay., 2006).

Hümâyûn saltanatının ilerleyen yıllarında teşkilât yapısını tafsilatlı hale getirerek 12 okun temsil ettiği 12 *parçaya* ayırmıştır. En saf altından yapılmış olan 12. ok hükümdara, 11.si kardeşler ve diğer hanedan üyelerine, 10. ok seyyidler, şeyhler ve âlimlere, dokuzuncu ok ordu komutanlarına, diğer oklar sırasıyla tüccarlara, seçkinlere, zanaatkarlara, kapıcılara ve bekçilere şeklinde düzenlenmiştir. (Allâmî, 1907, 1/646)

Hümâyûn vefat ettiğinde tahta çıkan oğlu Celaleddîn Ekber, ayağa kaldırılması gereken bir ülkeyle karşı karşıya kalmıştır.¹¹⁷ Dahası ülkede yaşanan büyük kıtlık nedeniyle başkent dahi harap olmuş, veba salgını sebebiyle binlerce insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. (Allâmî, 1894, 3/425-426) Ekber Şah döneminde teşkilât düzenlemelerinin en önemli tarafı toplantılarda alınan ve uygulanan kararların eksikliklerini tespit etmek ve akabinde revize etmektir. Teşkilâtlanma başarısındaki diğer etken, görevini ihmal eden kimselere uygulanan ağır cezalar ve hükümdarın devlet kurumlarının neredeyse tamamına hâkim olup yönetebilme kabiliyetiyle açıklanabilir. (Allâmî, 1873, 1/243) Bu doğrultuda Bâbürlülerin devlet yönetim felsefesi, Hindistan'ı merkeziyetçi anlayış üzerine bina edilen politika üzerine idare etmektir.

Teşkilâtın her kademesinde ister askerî ister sivil olsun Bâbü İmparatorluğu'na özgü olan *mansabdârlık* (منصبدار) sistemi devlet çalışanlarını rütbelerine göre tasnif edilmiştir. Belirli bir maaş ya da kendisine tahsis edilen *câgîr* (جاگیر) topraklardan elde ettiği gelirle görevini yerine getirmek anlamına gelen mansabdâr, Hindistan'a Türkler tarafından getirilmiştir. 1593-1594 yıllarında Ekber Şah tarafından *Allah* lafzının yıldıznâme hesabıyla 66 sayısına işaret eden uygulama, *zât* denilen maaş-rütbe, *suvâr* denilen asker ve maliyeti ifade edecek şekilde düzenlenmiştir. (Allâmî, 1873, 1/237; Merçil, 2009, 28/3) Mansabdârlık özellikle askerî teşkilâtın ve câgîr sistem de maliye teşkilâtının temelini oluşturduğu için söz konusu bölümlerde detaylandırılacaktır.

1.1.1. Hükümdarlık

Müslümanların yönetime sahip olduğu devletlerde hükümdar ya da halife, devleti idarede ilk söz sahibidir. Aynı zamanda hükümdar / sultan, Orta Çağ Türk devlet yapısında halkın üzerinde mutlak hâkimiyeti bulunan ve makama sahiplik için belirli şartları haiz (Mâverdî, 1976, 6) yönetici kişi olarak tanımlanabilir.

¹¹⁷ Ebu'l-Fazl'ın da ifade ettiği gibi teşkilâtı güçlü kılmak; devlet işlerini ciddiye almak, ülkeleri fethetmek, sadık kimseleri yüceltmek, art niyetli insanları bertaraf etmek, sistemin işleyişini titizlikle kontrol etmekle mümkündür. (Allâmî, 1907, 2/226).

Bâbürlülerden önceki Türk-İslam devleti hükümdarlarının konumu ve karakteristik yapısını belirlemek mümkündür. Gazneliler ve Büyük Selçuklu hükümdarlarının statüleri, devlet teşkilâtı içerisindeki geniş yetkileri, benzer şekilde söz konusu devletlerin etkisinde kalan *Gurlular* aracılığıyla Delhi Türk Sultanlığı'na geçmiştir. Devletin bânisi Kutbuddîn Aybeg ve teşkilâtın kurucu önderi Şemseddîn İltutmuş, bilindiği üzere Gur hükümdarı Muizzeddîn Muhammed'in yetiştirdiği Türk memlûklerdenidir. Dolayısıyla Bâbür İmparatorluğu selefinden bu mirası devralmıştır. (Kortel, 2006, 18)

Devletin başında bulunan yöneticiler, Orta Çağ'da kurulan devletlerin başında bulunan devlet başkanları gibi yetkilerinde mutlaklıktır. Burada zikredilen hukuki mutlaklık, devletin başındaki yöneticinin bulunduğu zaman, şartlar ve kendi kabiliyetine göre değişiklik göstermiştir. (Bayur, 1987, 2/415) Kısacası hükümdarın otoritesi, sahip olduğu yetkileri ve bunları diğer şahıslarla paylaşması da birbirinden farklı olmuştur.

Bâbürlülerde *hükümdar* / *padişah* / *şah*, zikredilen makama ilişkin devlet başkanını karşılamaktadır. İmparatorluk *tahtına*¹¹⁸ oturan hükümdarlar çeşitli ünvanlarla anılmışlardır. Bâbür, Hümayun, Cihângîr ve Âlemgîr *padişah* ünvanıyla alınırken, Ekber Şah için Ebu'l-Fazl'ın sıkça kullandığı gibi *şehinşah*, *gazi*¹¹⁹ ve *padişah*,¹²⁰ Şah Cihan için de genellikle *hakan* denilmiştir. Öte yandan Ekber'den sonra hükümdarların adlarının önüne *halife-i zaman*, devletin başkenti için *dâru'l-hilafe* ünvanı verilmiştir.¹²¹ (Bayur, 1987, 2/415)

Zikredilen bu ünvanların arasında en çok kullanılan devletin kurucusu Bâbür Şah'ın da tercih ettiği *padişah* olmuştur. Nitekim kendisi “*Salı günü 5 Ramazan 899 (10 Haziran 1494) 'te Fergana vilayetinde 12 yaşında padişah oldum*” (Bâbür, 2000, 3) demiştir.

Bâbürlülerde *hükümdarlık anlayışı* ve hükümdarlığın özü; dünyevi ve dinî boyutlarıyla iki temelde yükselmektedir. Türklerin İslam'ı kabulleriyle kadim Türk geleneğinde var olan *kut*

¹¹⁸ Devletin diğer adı kaynaklarda *Gürkânî* olarak da geçmektedir. Bu sebeple Cihângîr'in hatıratında “*Gürakânî tahtı*” ifadesi kullanılmıştır. (Cihângîr, 1909, 195) Timurlulara verilen bu ünvanın İran Şahı Abbas'ın mektuplarında da zikredilmesi bu durumu desteklemektedir. (Bayur, 1987, 2/1-2) Ancak devletin ve *tahtın* adı, kurucusuna nispetle Bâbür / Bâbürlü olarak zikredilmesi meşhur ve en uygun olan halidir.

¹¹⁹ 13 Kasım 1556'da Afgan Racput ordusu ile Türk ordusu Anadolu'nun Malazgirt'i hüviyetindeki Panipat'ta karşılaşılır. Ekber'in askerî dehasıyla rakibin tüm filleri Türklerin eline geçer. Bu savaştan sonra Ekber Şah için “*gazi*” ünvanı verilmiştir. (Bayur, 1987, 2/66)

¹²⁰ Bkz. (Kandhari, 1993, 43)

¹²¹ Söz konusu ünvanlar bağlamında Ekber Şah'ın Din-i İlahi projesi, hükümdarın kendisini sadece siyasi bir otorite değil Müslümanların lideri konumunda gördüğünün bir işaretidir. Daru'l-Hilafe kavramı da dinî meşruiyetin Osmanlılarda dolayısıyla İstanbul'da değil bizzat Agra'da olduğunu iddia etmektedir. Bâbürlü İmparatorlarının bu yerel halifelik ilanının yansımaları, Osmanlılarla olan diplomatik temaslarındaki nitelik ve nicelikte gözlemlemek mümkündür.

anlayışı İslâmî terminolojiyle yeniden yorumlanmıştır. Abbâsîlerden miras olarak¹²² Türk-İslam devletlerinde var olan hâkimiyet tasavvurundaki *zilullah fi'l-arz* gibi dini argümanlar Bâbürlülerde de görülmektedir. Hükmetme âli meziyeti, Allah'ın Müslüman yöneticilere bahşettiği nimettir. Diğer taraftan devleti asırlarca ayakta tutan Bâbürlü hükümdarların Hindistan özelindeki temel vasıfları uzlaşmacı ve barışçıl siyasetleridir ki bu durum Bâbü Şah'ın haleflerine mirasıdır.¹²³

Hükümdarların hâkimiyet telakkisi yalnızca fikrî anlamda değil fiilî olarak da hayata ve ritüellere yansımıştır. *Müntehâbü'l-Lübâb*'ın müellifi Hâfî Han, Bâbürlü hükümdarlarından Şah Cihan'ın tahta çıkışından itibaren başlayan süreci betimlerken dinî argümanları en ince ayrıntısına kadar aktarmaktadır. Bkz. (Hâfî Han, 1869, 1/397)

Bâbürlülerin altın asrının mimarı, her bürokratik kademe için düzenlemeler gerçekleştiren Ekber Şah'tır. *Vekîlî* Ebu'l-Fazl'ın ifadesiyle hükümdar, mevcut düzenlemeleri hayata geçirecek bilgelige ve anlayışa; ortaya koyduğu hükümleri de uygulayacak dürüst ve çalışkan kimselerle organizasyonunu gerçekleştirebilecek yeteneğe sahiptir. (Allâmî, 1873, 1/12) Bu konuda teşkilâtın bir nevi anayasasını yazan Ebu'l-Fazl, ümit ve korku arasında her türlü yönetim tecrübesine sahip olan bir padişahın, devleti kendisinin adalet gölgesinin görkeminde idare edilebileceğini savunmaktadır. Halkın dini, malı, canı, namusu ancak bu şekilde korunabilir ve Bâbü İmparatorluğu'nun gücü de bu anlayıştan beslenmektedir. (Allâmî, 1891, 2/51; Bedâûnî, 1979, 2/255)

Ebu'l-Fazl, saltanatın hiç kimsenin aracılık etmesine gerek kalmadan Allah tarafından hükümdarlara verildiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde dört kriterin ilahi anlamda padişaha tevdi edildiğini belirtmiştir. *Pederi-î merdümzâd* (halka karşı babacan sevgi), *ferâhî-i havsala* (geniş ölçüde iktidar anlayışı), *tevekkül-ü rûzeşûn* (yaratana karşı her gün artan güven) ve *izdî-i niyâziş* (Allah'a yalvarmak)'tır. (Allâmî, 1873, 1/III)

Türk İslam devletlerinde hükümdarlığın dünyevi boyutuyla yaratıcıdan gelen manevi gücü her zaman için önemslenmiştir. Bu nedenle imparatorluk tahtına oturacak kimsenin manevi liderliğinin yanında açgözlülüğü ve öfkeyi kontrol edebilmesine siyasi liderliğinin yanında cömertlik gibi ahlaki meziyetlerle dolu olmasına dikkat edilmiştir. Hükümdarın siyasi başarısı

¹²² Abbâsî halifeleri hükümdarın güç ve kudretinin ilahi lütuf olduğuna inanmışlardır. Örneğin Halife Mansûr'un "*Ben Allah'ın yeryüzündeki sultanıyım*" ifadesi bunu doğrulamaktadır. (Aykaç, 1997, 17)

¹²³ Siyasî istikrarın devamının temelinde şu anlayışın etkisi vardır: "*Dikkat et Hümâyûn! Kardeşlerinle kavga etme ve onlara karşı asla kötü niyet besleme!*" diyen Bâbü Şah'ın sözlerine Hümâyûn: "*Değerli atamız Bâbü'r'ün son sözlerini ilelebet hatırlayacağım ve bu sözler sonsuza kadar kalbime kazındı.*" demiştir. (Aftâbecî, 1832, 26)

aslında bir bakıma onun yaratıcıdan aldığı güç ile kaimdir ve halkının refaha kavuşması da inandığı Allah'a olan borcudur. (Allâmî, 1873, 1/159) Benzer şekilde el-Allâmî, taht sahibi olmak ve fitneleri sonuca ulaşmadan kontrol etmek için imparatordaki önsezinin Tanrı tarafından bahşedilen bir yetenek olduğunu belirtmiştir. (Allâmî, 1907, 2/341) Sözlerine de “*Saltanat tahtını süsleyen, güzel ve kötü sözlerine şahit kılan, Allah'ın gölgesinin bayraktarlığını yapan ve kendisini (hükümdarı) yüce övgülere mazhar kılan Allah'ın şanı yücedir.*” diye başlamıştır. (Allâmî, 1907, 3/3)

Hükümdar, zalimce davranan vezirlerin tavsiyesiyle ya da dalkavukça iltifatlarda bulunan bürokratların sözleriyle hareket etmeden her bir devlet adamını liyakatine göre değerlendirmelidir. Bütün bunları yaparken gece-gündüz ayrımı yapmadan çalışmalıdır ki devlet işleri layıkıyla yürütülebilsin. (Allâmî, 1907, 2/373-374)

Müslüman Türkler'de var olan *Tanrı-hükümdar* ilişkisi, Hinduizm'deki “*hükümdarın insana benzeyen bir ilah olduğu inancıyla*” (Kortel, 2006, 20) ilgisi yok iken dinsel güç bağlamında yerel unsurların başındaki Hintlilerin iktidar anlayışına kısmen benzemektedir. Hinduizm'de Tanrı Vişnu'nun özünü emdiği düşünülen kralın, olağanüstü özelliklere sahip olduğu inancı hâkimken buradan hareketle krala itaatin zorunlu olduğu sonucuna ulaşılır. (İbn Hasan, 1936, 7) Bu durum Hinduların, Müslüman tebaanın Bâbü İmparatoruna olan bağlılığını ve itaatini anlamada zorluk çekmediklerinin bir göstergesi kabul edilebilir.

1.1.2. Hükümdarlık Alametleri

Bâbürlüler seleflerinde olduğu gibi benzer hükümdarlık nişaneleri kullanmışlardır. Bu alametler yalnızca fiilî iktidarı değil aynı zamanda dinî hükümdarlık ve siyasî meşruiyeti vurgulayan sembollerden müteşekkildir.

Hutbe ve Madeni Paralar: Her Türk-İslam devletinde olduğu gibi hükümdarın varlığını resmîleştiren öncelikli alametlerinden birisi hükümdar adına hutbe okutulması ve para basılmasıdır. (Bedâûnî, 1979, 1/460; Lahûrî, 1875, 58; Allâmî, 1907, 2/478) Abbâsîlerden Gaznelilere¹²⁴ Selçuklulara¹²⁵ ve Bâbürlülere kadar hutbe ve para hükümdarlık nişanesidir. Cüzcanî, Gazneli ve Selçuklu Devleti hükümdarlarından bahsederken bu usulü zikreder ve

¹²⁴ Bkz. (Palabıyık, 1996, 115-119).

¹²⁵ Selçuklu Devleti hükümdarlarının sikkelerinde Müslümanların manevi lideri halifenin adı yazılırdı. Aynı zamanda hutbelerde de ismi zikredilirdi. *Sultan-ı Muazzam* ünvanıyla İslam aleminde ilk para bastıran hükümdar Tuğrul Bey'dir. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/24)

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer adına Gazne ve Hindistan beldelerinde hutbe okunup sikke¹²⁶ bastırıldığını belirtir. (Cüzcânî, 2020, 87-88)

Bâbürlülerde Hümâyün Şah'ın ölümünden sonra 13 yaşında bulunan ve devletin zirve noktasının sahibi olan Celaledîn Ekber Şah, atabeyi Bayram Han'la birlikte Sultan İskender Sûr ile savaşıyordu. Bu sırada başkent Delhi'de bulunan Bâbür'ün ve Hümâyün Şah'ın eski beylerinden Turdi Bey yetkisini kullanarak hutbeyi Ekber Şah adına okutmuştur. Hutbeyle meşruluk kazanan hükümdarlıkla, olası mirza savaşlarının önüne geçilmiştir. (Bayur, 1987, 2/63)

Mühür: Sâsânîler'de *sâhibu tevki*'nin kaleme aldığı fermanları, *kisraların* damgaladığı mühür nişanesi, Müslüman padişahlarının hükümdarlık alameti olmuştur. (Aykaç, 1997, 46) Başta Hz. Muhammed olmak üzere müteakip Râşid Halifeler devri ve sonrasında resmî evrakların üzerine basılan semboller güç ve icazetin nişanesidir. (İbn Haldun, 1982, 1/670)

Hindistan'da da Bâbürlülerin ataları olarak kabul ettikleri Timur'a kadar meşhur devlet yöneticilerinin adının bulunduğu birçok mühür bulunmaktaydı. Bu mühür önceleri diğer krallara gönderilen mektupların üzerinde kullanılmıştır. Ekber döneminde mühür oymacısı Heratlı Mevlâna, çelik bir yüzeye sahip daire şeklinde, Ekber Şah'ın adının yazılı olduğu mühürler tasarlamıştır. Sadece adlî işlemler için ikinci tür mühür daha yapılmıştır. Üzerinde “*Doğruluk Allah'ı razı etmenin yoludur; doğru yolda kaybolan kimse görmedim.*” yazmaktadır. Hükümdara ait diğer bir mühür çeşidi de *üzük* adı verilen *ferman-ı sebtî*lere basılmaktadır. (Bayur, 1987, 2/422) Bunun yanında kadınlara ait resmi hukukî belgelerin onaylandığı son bir mühürden bahsedilir. (İbn Hasan, 1936, 56-57) Saray soylu kadınlarının dini bağış, vakıf işleri, mektup yazışmalarında bu tür mühürleri kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Diğer bürokratlar “*Allahu Ekber Celle Celalühü*” kelimelerinin kazındığı kare mühür kullanılırken sarayın hususi işleri için özel bir damga kullanılmıştır.¹²⁷ (Allâmî, 1873, 1/52)

Fermanların hükümdarın mührü olmadan hiçbir anlam taşımadığı ortadayken Ekber döneminden başlayarak mührün yanına belirli semboller konulmaya başlanmıştır. Cihângîr

¹²⁶ Elde bulunan kıymetli madenlerin ve tedavüldeki paraların üzerine belirli resimler ve ters çevrilmiş kelimelerin nakşedilmesiyle eldeki altın, gümüş ya da bakır kıymetli hale gelir ki bu *sikke*'dir. (İbn Haldun, 1982, 1/663)

¹²⁷ Â'in-i Ekberî'deki ifadeler, Hümâyün'un hizmetkarlarından Heratlı Mevlana İbrahim'in yakut ve lal gibi değerli taşlar üzerine imparatorluk mühürlerini kazıma konusundaki eşsiz yeteneği ile Delhili Ali Ahmed'in çelik oymacılığı ve nesta'lik hattındaki emsalsiz konumu, bu sanatkarların seleflerini aşan bir ustalık seviyesine ulaştıklarını göstermektedir. (Allâmî, 1873, 1/53)

döneminde mührün üzerine imparatorun birkaç satır el yazısı yazılmış Şah Cihan döneminde mektupların tamamı imparatorun kendi kaleminden çıkmıştır. (İbn Hasan, 1936, 59)

Evreng (اورنگ): Sultanların üzerinde oturması için çok farklı materyallerden yapılan yüksekçe yerde bulunan sedir / kürsî / koltuk, özetle *taht*, tarih boyunca hükümdarlık alametlerinin başında gelmektedir. Bazıları değerli taşlarla kaplanmıştır; altın, gümüş ve değerli malzemelerden müteşekkildir. (İbn Haldun, 1982, 1/662)

Taç: Kıymetli taşları üzerinde bulunduran taç hükümdarlık alametlerindendir. Âlemgîr Şah'ın taç giyme merasiminden, bu sembolün aynı zamanda uğur nişanesi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. (Müstaid Han, 1947, 13) Takribi dört asır öncesinde de Hindistan'daki hükümdarların giydiği başlıklar, Anadolu ve Suriye bölgesindeki Türk hükümdarların taçlarıyla aynıdır. (Kalkaşendî, 1936, 70)

Tuğra (Mühür): Türklerin atası Oğuz Han'ın tahriri nişanı kabul edilen hükümdarın imzası, kadim Türk devlet hükümdarlarının vazgeçilmez nişanelerindendir. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/237) Gazneli hükümdarlarına has tuğralar da oldukça çeşitlidir. (Palabıyık, 1996, 130) Osmanlılarda olduğu gibi Bâbürlülerde aynı kaligrafik form kullanılmamıştır. Mühür üzerindeki imza örnekleri hükümdarlık alametlerine işaret etmektedir.¹²⁸

Çetr (چتر): *Çetr*, Abbâsîlerde görülen ayrıca Türk-İslam devletlerinin hükümdarlarının alametlerinden birisi olduğu malumdur. Türklerde *çetr* geleneğinin İslam öncesi dönemde de varlığı sabittir. Bu doğrultuda Türk hakanları başları üzerinde taşınan şemsiye tarzı bayrağa *isâbe* veya *şafıta* demişlerdir. (İbn Haldun, 1982, 1/662)

Cüzcânî, Hindistan'da hüküm sürmüş ilk büyük Türk devleti Gaznelilerin kurucusu Sebüktegin'in, 20 Nisan 977'deki tahta geçiş töreninde, kale üstünde kırmızı renkli *çetr* ve sancaklar yükseldiğini kaydetmektedir. (Cüzcânî, 2020, 27) Türkiye Selçuklularında Sultan I. Kılıçarslan'ın oğlu Malatya hakimi Tuğrul b. Tuğrul için de “*Çetr açıp Sultan oldu*” derken şu mısraları dile getirmiştir: “*Avâz – ses Rey'e ulaştı Sultan geldi, O mübareğin çetri Hemedan'a geldi.*” (Cüzcânî, 2020, 103) Türkiye Selçuklularında *çetrin* rengi Abbâsîlerin manevi kudretine olan bağlılıklarından dolayı siyahtır. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/71) Çünkü Abbâsîlerin bayrağında siyah renk kullanılmıştır. (İbn Haldun, 1982, 1/660)

¹²⁸ Mühür görselleri için Bkz. Ekler, Şekil 1.1-1.2-1.3-1.4.

Şemsiye en değerli mücevherlerle süslenmiştir. Öte yandan Hindistan'da Brahmanların yöneticilik alametlerini göstermek için giydikleri ve isim olarak da benzeyen *çhattrasının* aynısıdır. (Richards, 2021, 268)

1528'de Bihâr vilayeti alınınca Muhammed Zaman Mirza'ya yönetici alametleri takdim edilmiştir. Bâbü Şah kendisine has bir elbise, nitelikli at, kemerli bir kılıç ve çetr hediye etmiştir. (Bâbü, 2000, 590) Bâbü Şah oğlu Hümâyün için de hükümdarlık tahtının sembolü bu şemsiyeyi vermiştir. (Herevî, 1936, 2/42) Öte yandan Cihângîr Şah, isyan eden oğlu Perviz'i yeniden huzura kabul edip ona imparatorluk nişanelerini takdiminden bahsederken şemsiye için çetr yerine *âftâbgîr* 'i (آفتابگیر) tercih etmiştir. (Cihângîr, 1909, 74)

Sâyebân (سایبان): Sopa biçimlidir, sapı şemsiye gibi bir malzemeyle kaplıdır ve değerli taşlarla süslenmiştir. Hükümdarın başının üzerinde tutulur. Kimi zaman gölge eden çetr anlamında buna da *âftâbgîr* denilmiştir. (Bayur, 1987, 2/423)

Tırâz (طران): Abbâsîlerde ve diğer Türk devletlerinde hükümdarlığın en önemli sembollerinden birisi üzerinde hükümdarın adının ve ünvanlarının yazılı olduğu nakışlı elbiselere tırâz adı verilmektedir. (İbn Haldun, 1982, 1/673; Uzunçarşılı, 1984, Medhal/309) Bu elbise herhangi birisini taltif amacıyla verildiğinde *hil'at* adını almaktadır. (Kuşçu, 2013, 208) Gazneliler de aynı elbiselere hil'at, elbiselerin dikildiği yerlere de *dâru't-tırâz* denilmiştir. (Palabıyık, 1996, 120)

Kevkebe (کوکبه): Saray meclis salonunun önüne asılan yuvarlak simgelerdir. (Bayur, 1987, 2/423) Arapça kökenli bir kelimeden türetildiği düşünülecek olursa yıldız şeklindeki asılı alametlere denilmektedir.

Sancak: Hükümdar yola çıktığında bunlardan en az beşerli, kırmızı renkli bez torbalara sarılmış olarak Kur'an'la birlikte taşınır, bayram günlerinde ve savaşta serbest bırakılırlar. (Bayur, 1987, 2/423) Sancaklar Hz. Peygamber ve ondan sonraki halifelerin dönemlerinde cihat ve harp alanlarında kullanılmıştır. (İbn Haldun, 1982, 1/660)

Çetr- tek (چتر تک): Bir tür alemdir ancak ondan daha küçüktür. Tibet kuşlarının kuyruklarıyla süslenmiştir. (Allâmî, 1873, 1/50)

Tümentug: Bâbürlülerde bu sancaklardan yüksek nişana sahip olanlardan biri *tuman-tug* olarak ifade edilmektedir. Moğollardan gelen alamet, bir öncekine benzer ancak daha uzundur

ve her iki nişanda en yüksek itibara sahip bayraklardır. İkinci olanı yalnızca büyük soylulara verilmekteydi. (Bayur, 1987, 2/423)

Cende (جندہ): Türk İslam devletlerinde yalnızca Bâbürlülere has olan Hint bayrağıdır. (Allâmî, 1873, 1/50) Üçgen şeklindedir ve yarısında oturmuş bir aslan bulunmaktadır. Diğer yarısında da güneş resmedilmekteydi. (Bayur, 1987, 2/423)

Nevbet (نوبت): Türk devletlerinde hükümdarlığın nişanelerinden biri kabul edilen *nevbet* aynı zamanda askerî törenlerde de davul, zurna, boru gibi çalgılarla çalınmıştır. İmparatorluk bandosunun gün içerisinde kimi zaman sekiz bazen de beş kez nevbet çaldıkları anlaşılmaktadır. (Allâmî, 1873, 1/51)

1.1.3. Hükümdarın Görevleri

Bâbürnâme’de zikredilen başlıca padişah nitelikleri şunlardır: Yüksek muhakeme, müstesna himmet, fetihlerde bulunmak, şehirleri imar ve idare etmek, refahı artırmak, askerin gönlünü kazanmak,¹²⁹ adaleti tesis etmektir. (Bâbür, 2000, 617-618)

Bâbür İmparatorluğu tahtında oturan kişi öncelikle halkının huzur ve güvenliğini sağlamaktan mesuldür. (Allâmî, 1873, 1/222) Halkın güvenli yollarda seyahat etmesi, tüccarın eşkiya tehlikesinden uzak olması, insanların can güvenliğinin sağlanması gibi konular hükümdarın temel kaygılarını oluşturmaktadır.¹³⁰ (Âlemgîr, 1908, 26) Hükümdarın öncelikli görevi muhtelif yerlerdeki isyan ateşinin söndürülmesi, ırk, din, mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün tebaayı bir arada toplamaktır.¹³¹ (Allâmî, 1907, 1/269) Hâkimiyetin sağlandığı bölgeleri kontrol altına tutmak için sahip olduğu ordunun komuta kademesinden astlarına varıncaya kadar her türlü gelişmeden istihbarata ulaşmalıdır. (Âlemgîr, 1908, 34)

¹²⁹ Bkz. (Âlemgîr, 1908, 81)

¹³⁰ Âlemgîr’in veliahtına, halkın refahı üzerine kaleme aldığı XX. mektubun tamamı için Bkz. (Âlemgîr, 1908, 26-27)

¹³¹ Ekber Şah, toplumdaki en kalabalık grupların aralarındaki bağı titizlikle analiz ederek bu yönde yönetim politikası geliştirmiştir. Türkistan, Anadolu ve İran coğrafyasından Hindistan’a gelen insanların tarihsel bağlarını bilen ve onları çeşitli iltifatlarla bir araya getiren siyaseti (Allâmî, 1907, 3/417) takdire şayandır. İki toplumun bir arada yaşama tecrübesi şüphesiz bazı sorunlara yol açmıştır. Örneğin Hintliler, Türkleri hakir görmek için istilacı anlamına gelen ‘yavana’ (Aydın, 2021, 11), Türkler de Hintlilerle ilk karşılaştıklarında kocaman kulakları olan bir insan ırkı ya da kara battaniyeli tabiri olarak niteleyip ‘*multanî*’ demişlerdir. (Allâmî, 1907, 2/457) Ancak Bâbürlüler ile ilgili katı çıkarımlarıyla tanınan yazarlar bile Bâbür Şah’ın, Hümâyûn’un, Cihângîr’in, Şah Cihan’ın, Âlemgîr’in tebaasına karşı, asla ırkçı bir politika izlemediklerinin altını çizmektedir. (Chandra, 2007, 303) İtikadi alanda da aynı durum söz konusudur. Hatta bu durum kimi zaman öyle bir hal almıştır ki Müslüman imparatorlar, kendi dindaşlarının hassasiyetlerini arka plana itmişlerdir. Örneğin saray mutfağında halî hazırda et yemekleri pişirilirken Ekber’in “*insanın midasını hayvanlara mezar yapması doğru değildir*” (Allâmî, 1894, 3/394) beyanı hem Hindu olan eşi hem de dindar Hintliler tarafından olumlu karşılanmış olmalıdır. Ancak Müslüman ilim adamları bu durumdan hiç hoşnut olmamışlar ve hükümdarlarını eleştirmişlerdir.

Şehirlerin imarı noktasında binaları taş ve kilden elbiselerle adeta donatıp halkın güvenliğini sağlamak için güçlü kaleler inşa etmesi, ülkeye gelen seyyahların ve tüccarların rahat etmesi için ülkenin hemen her yerinde misafirhaneler yaptırması, tarımın iyileştirilmesi için kuyular kazdırıp barajlar yaptırması, okullar ve ibadethanelerin tefrişatı gibi temel meseleler Â'in-i Ekberî'de tafsilatlı olarak hükümdara düşen vazifeler olarak kaydedilmiştir. (Bedâûnî, 1979, 1/69; Allâmî, 1873, 1/222)

Ekonominin iyileştirilmesi devletin bekası için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu çerçevede hükümdar iktisadi büyümeden ve onun muhafaza edilmesinden sorumludur. İmparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı ve hazinenin en üst seviyeye çıktığı Âlemgîr Şah döneminde mali sorumluluklar yüklenen bürokratların seçiminin öneminden titizlikle bahsedilmektedir.¹³²

Bâbürlülerin Hint kıtasında en güçlü olduğu XVI-XVIII. yüzyıllarda devlet işlerinin takibinin bizzat hükümdarın kontrolünde yapıldığı ve merkezî idarenin mütekmil olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Ekber Şah, kurduğu yeni düzenin baş müfettişi rolüne bürünmüşken Şah Cihan nitelikli, sayısız devlet adamına sahip olmasına rağmen her türlü konuda ciddiyetle kendisi hazır bulunmuştur. (Âlemgîr, 1908, 39)

Sosyo-ekonomik krizlerde, afetlerde, kıtlık gibi olağan dışı olaylarda hükümdar, halkın gereksinimlerini karşılayacak tedbirler almalıdır. Ekber Şah'ın tahta çıktığı yıllarda olduğu gibi devletin tarihinde devasa bir kıtlığın yaşandığı başka bir hadise Şah Cihan döneminde cereyan etmiştir. Burhanpûr ve Ahmedâbâd bölgesindeki kuraklık, sayısız insanı ölümle karşı karşıya getirmiştir. İmparator halka yetecek kadar çorba pişirilen mutfaklar kurdurmuş, her pazartesi ihtiyaç sahiplerine 5.000 rupi, krizin daha çok vurduğu Ahmedâbâd halkına ise 50.000 rupi dağıtılmasını emretmiş, vergi verebilecek kimselere de önemli oranlarda muafiyet getirmiştir. (Lahûrî, 1875, 26-27) Bu anlamda Bâbür imparatorları sosyal devlet olma anlayışını tam olarak benimsemişlerdir.

Ebu'l-Fazl'ın kalemiyle, hükümdar Hindistan gibi bir ülkede her şeyden önce adaleti tesis etmelidir. Adalet bekleyen tebaasına hükümdar, ivedilikle hakkını teslim etmeli, kişinin şahsiyetini ve haysiyetini zedeleyecek tavırlardan kaçınmalıdır. Diğer bir husus insanların güven içerisinde yaşamaları için orduyu her türlü müştemilat ile donatmalı, yolların güvenliğini sağlamalı ve denetlemelidir. Kadim Türk devletlerinde olduğu gibi harcamasını gelirinden daha az planlayarak devletin hazinesini en yüksek seviyede tutup yoksulları aç ve açıkta

¹³² Ruka 'at-ı Âlemgîr'deki konuyla ilişkin te'dibler için bkz. (Âlemgîr, 1908, 35)

bırakmamalıdır. Tarafsız, güvenilir gelir tahsildarları tutmalı ve onların raporlarını sıklıkla takip etmelidir. Kuyular, su yolları, bahçeler, seralar ve diğer vakıfların yapılmasında şehirlerin imar edilmesinde kendisi birinci derecede sorumludur. Bütün bu dünyevi işlerin yanında toplumun bilgi, ahlak ve maneviyat yönlerinden yüksek seviyeye ulaşması için bilgece davranmalıdır. (Allâmî, 1891, 2/38-39)

Hindistan, Ekber Şah'ın saltanatının ilk yıllarında gerçekleştirdiği büyük imar faaliyetlerine şahitlik etmiştir. Bunlardan birisi de Racistan eyaletinin *Ajmer* kentidir. Şehrin kalesinin genişletilmesi ve sağlamlaştırılmasıyla beraber taş ve kireçten yapılmış bütün binalar restorasyona girmiştir. Üç sene boyunca kale içindeki tüm binalar ve devlete ait konaklar tamamlanmış ve her yer ışıklandırılmıştır. Benzer şekilde tüm soylular, subaylar ve emirler kendilerine ait konutlar inşa etmişlerdir. Çok kısa süre içerisinde şehir hayranlık duyulacak bir seviyeye gelmiştir. (Allâmî, 1907, 2/516-517) Devrin diğer tanığı Bedaûnî ise Ajmer'in ihtişamının dönemin Konstantinopolis (İstanbul)'i ile aynı seviyede olduğunu belirtir. (Bedâûnî, 1979, 2/175)

Devletin hâkimiyet anlayışı için yukarıda zikredilen konuların ötesinde Bâbü İmparatorluğu özelinde hükümdarın çok daha meşakkatli görevleri bulunmaktaydı. Bilhassa Türkler, Hindular ve Afganların imparatorluğun merkezinde ve yerel teşkilâtlarda üst düzey yönetici olma isteği yönetilebilir bir beceri gerektirmekteydi. Bâbü Şah'tan Âlemgîr'e kadar hükümdarların farklı sosyal sınıflara mensup bürokratları teşkilât ağının içerisinde hâkim bir rolle barındırdıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan söz konusu Bâbü İmparatorlarının bu tebaaların muhalefet kanatlarını da kontrol altında tutmaları apayrı bir liyakatle mümkün olmuştur. Hülâsa kendileri diğer Türk-İslam devlet hükümdarlarının karşılaştığı tablodan çok daha kozmopolit bir yapıyla¹³³ muhatap olmuşlardır.

1.1.4. Devlet Erkanının Eğitimi ve Yetiştirilmesi

Devlet teşkilâtını oluşturan unsurların başında şüphesiz ki ehl-i liyakat, yetişmiş insan kaynağı gelmektedir. İmparatorluk bu anlayışla devlet kademelerinde görev alan kişilerin yetenekli ve nitelikli olmalarını son derece önemsemiştir. Hükümdarlık makamına hazırlanan şehzadelerden divan üyelerine, mirzalardan *mîr-bahşîye* kadar pek çok görevli, yalnızca askerî

¹³³ Ebu'l-Fazl'ın eserindeki örnek, toplumsal yapının genelini anlamaya yardımcı olabilir. Sadece Kabil'de yaşayan toplulukların her biri kendi dilini konuşuyordu ki Â'in-i bunların sayısının 11 olduğunu kaydetmiştir. Bunların başlıcaları Türkçe, Farsça, Hintçe, Afgan dili, Peştunca, Paraci, Bereki, Lamgani ve Arapçadır. (Allâmî, 1891, 2/401) Bunun yanında ülkenin geniş bir bölümünde konuşulan pek çok lehçeye de rastlanmaktadır. (Allâmî, 1894, 3/119)

ve idari bilgiyle değil; aynı zamanda Türk örfüyle, kültürüyle, ahlaki terbiye ve saray görgüsüyle donatılmıştır.

Ebu'l-Fazl devlet teşkilâtının tekâmül anlamda işlemlerini söz konusu eğitim ve tecrübeye dayandığının altını çizmektedir. Bu anlamda her büyümenin bedensel yapıyı değiştirdiğini ve buna uygun olarak nitelikli insan kaynağının sağlandığını belirtmiştir. Bu süreçte bakır ve demir altına, kalay ve kurşun da gümüşe dönüşür. Müstakbel devlet adamına; bilgi, beceri, irfan, üst makamlara olan saygı ve insanlara karşı iletişim becerisi edindirilir. (Allâmî, 1873, 1/15) Bâbürlülerin tamamıyla patrimonial -bürokratik bir yapıya sahip olduğu kanısının aksine-¹³⁴ hem merkezde hem taşrada devletin nitelikli, eğitilmiş insan gücüne dayandığını ispat etmek için de yeterli deliller mevcuttur.¹³⁵

Ekber Şah'ın eğitime bakışında şu ifadeleri kıymetlidir: *“İnsan önce kendi irşadı için çalışmalı sonra hikmet lambasını yakmak ve fitneleri söndürmek ümidiyle ilim elde etmeye yönelmelidir.”* (Allâmî, 1894, 3/383) Bâbürlülerde eğitim, devletin öncelikli politikaları arasında olmuştur.¹³⁶ İmparatorluğun sınırları içinde her bir çocuğun yazmayı öğrenmesi aynı zamanda sürekli olarak okuma alıştırmaları yapmaları üzerinde durulmuştur. Talebelere Yaradanı öven bazı ayetler ve ahlaki cümleler ezberletilmiş, şiir yazma konusunda yetenekli olanların edebi özelliklerini geliştirmeleri desteklenmiştir. Devletin açtığı medreselerin işleyişi XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirli bir yönetmeliğe bağlanmıştır. Teorik eğitimin yanında iş başı eğitimlerle de belli başlı kazanımlar edindirilmeye çalışılmıştır. Ölçme, geometri, astronomi, aritmetik, mantık ve tarih gibi ilimlerin yanında ahlaki değerler, ev işleri ve gündelik yaşama dair dersler verilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/278-279)

1588'de çıkarılan bir genelge ile eğitim öğretime olan bakış açısının radikal anlamda değiştiği görülmektedir. Ekber'in yayınladığı fermanla eğitimin eski usullerle yapılmasının fayda sağlamayacağı, astronomi, matematik, tıp¹³⁷ ve felsefenin merkeze alındığı bir modele

¹³⁴ Bkz. Stephen P. Blake. *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India 1639–1739*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 17-20.

¹³⁵ Ekber dönemindeki medreselerin modern dönem üniversitelerle kıyasının anlamsızlığı ortadadır. Bkz. (Kumar, 2013, 46)

¹³⁶ XVI. yüzyılda Moreland gibi yazarlar Avrupa'nın Hindistan'daki Türk imparatorluğundan daha iyi konumda olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Örneğin *“Eğitime dair hiçbir iz bulamadım.”* (Moreland, 1920, 278) nevinden cümleler bilimsellikten uzaktır. Benzer şekilde ülkeye Avrupa'nın her köşesinden gelen gezginler de vakaları, kimi zaman gerçekle hiç ilgisi olmayan tanımlamalarla muhtemelen kendilerine yazdırılması istenildiği şekilde kaleme almışlardır.

¹³⁷ Hindular arasında çeşitli sağlık sorunlarının mistik nedenlere dayandırılması neticesinde tedavisi zorlaşan hastalıklar (Allâmî, 1894, 3/227) daha akılcı yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır. Â'in-i'de dolaylı olarak ima edilen husus, ilaç tedavisinin geçici bir çözüm olduğu, asıl hastalığın manevi nedenlerden kaynaklandığına ilişkin eleştiridir. Nitekim ciltler dolusu yazılan hekim tavsiyeleri göz ardı edilmiştir. Ebu'l-Fazl, uzunca yazdığı hastalık

geçilmiştir. (Bedâûnî, 1979, 2/375) Özellikle tıp alanında kökenleri antik Yunan’a dayanan Hindu-Müslüman tıbbı olarak bilinen *unani tıbbı*, oldukça gelişmiştir. Hindistan’da Müslüman ve Hindu hekimlerin çalışmalarıyla Bâbürlülerin bedeni/ruhsal tedavi yöntemleri İran, Türkistan ve Hint coğrafyasında yaygın hale gelmiştir. (Alavi, 2008, 1-2)

Ekbernâme’ye göre teşkilâtın her kademesinde yer alan kişilerin seviyelerine göre eğitimler yer almaktadır. İlk olarak şehzadelerin eğitiminden bahseden saray tarihçisi, zahiri ve batini ilimlerle donatılmış üstatlara teslim edilen veliahtların, bizzat görerek, duyarak, tecrübe sahibi olduklarını hocalarının yürüyüşlerinden sohbetlerine varıncaya kadar her türlü adabımuâşeret derslerini tedris ettiklerini belirtmiştir. Böylece küçük yaştaki becerilerle devlet adamlığına yaraşır davranış kazanımları elde edilmiş olur.¹³⁸ (Allâmî, 1907, 3/105) Şehzadelerin nitelikli eğitmenlere teslim törenlerinin görkeminden (Bedâûnî, 1979, 2/278) konunun ciddiyet seviyesine ulaşılabilir.

Bâbürlülerde şehzade ve diğer soyluların¹³⁹ temel eğitimleri, okuma-yazmanın öğrenildiği ilk mektep seviyesinde gerçekleşirdi. Talebeler harflerin birleşimlerini (*hurûf-ı murekkebe*), hayata dair genel bilgileri, soylu bir devlet adamının üzerinde var olması gereken davranış biçimlerini öncelikle bu mektepte tedris etmekteydiler. Türk devletlerindeki *atabey* geleneğinin devamı niteliğinde¹⁴⁰ Ekber Şah, babası Hümâyûn tarafından önce Aşâmuddîn Bey’e, ardından Uluğ Bey astronomlarından birinin soyundan gelen Mevlâna Beyazıt’a teslim edilmiştir. Ancak onun asıl eğitim süreci, baş muallimi Mevlâna Abdulkadir’in rehberliğinde başlamıştır. 15 yaşına kadar süren bu eğitimin ardından tedrisatına önce Mir Abdüllatif’in, daha sonra ise Molla Alâaddin’in rahlesinde devam etmiştir. (Bedâûnî, 1979, 2/278-279)

Cihângîr’in naklettiği bilgilerden kendisine eğitim veren âlimin Nakib Han olduğu anlaşılmaktadır. Hocasından övgüyle bahseden imparator, tarih ilminde ve biyografilerde onun benzerinin olmadığını hatta dünyanın dört bir tarafına ait hikayeleri anlatabilen mevcut çağın tarihçilerinin yıldızı olduğunu vurgulamaktadır. (Cihângîr, 1909, 28)

nedenlerinin ardından bir açıklama getirmese de hekim uygulamalarının imparatorluk tarafından öncelendiğini belirtmektedir.

¹³⁸ Ebu’l-Fazl muallimlerin şehzade eğitimlerini bizzat tecrübe ederek, onların menfi huylar edinmesini önlemek için gayret sarf ettiklerini, şer’i ve kanuni konularda tartışmalar yapıp sorun çözme becerilerini geliştirdiklerini aktarmıştır. Buradaki gaye, tahta çıktıklarında hissiyatıyla değil rasyonel bilgilerle devleti yönetebilme kabiliyetine sahip olmalarına imkân sağlamaktır. (Bayur, 1987, 2/426)

¹³⁹ Sarayda ikamet eden ve orada büyüyen kimselere *evin evladı* anlamına gelen *hânezâd* adı verilmiştir. (Cihângîr, 1909, 18)

¹⁴⁰ Bkz. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/47-48)

Şah Cihan'ın veziri aynı zamanda ilk hocası Sadullah Han iken diğer hocası Mîr Muhammed Hâşim idi. Mekke ve Medine'de on iki sene eğitim gören Hâşim, Hâkim Ali'den tıp eğitimi almış, Ahmedâbâd'da ünlü bir okulda yöneticilik ve aynı zamanda Evrengzib'e de hocalık yapmıştır. Şehzadeye verilen eğitimin seviyesini göstermesi açısından Âlemgîr'in Arapça ve Farsçayı anadili gibi bilip yazdığı, Sanskritçeyi konuştuğu, sarayda da Çağatay Türkçesi'ni kullandığını belirtmek gerekir. (Sarkar, 1912, 1/4-5)

Temel bilimlerin tedrisinin akabinde de veliaht eğitimlerinin sıradan insanlardan farklı olduğu gayet tabiidir. Şehzadelerin edebiyat, tarih gibi sosyal bilimlerin yanında güncel fen bilimleri alanında da eğitim aldığı görülmektedir. (Allâmî, 1907, 1/518-519) Devlet adamlarının söz konusu eğitimlerinde dikkat çeken diğer bir husus sarayda hangi dilin konuşulduğudur. Manucci'nin şahitliği ile XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bâbü İmparatorluğu sarayında açıkça Türkçe konuşulmaktadır.¹⁴¹ (Bayur, 1987, 2/426)

Teorik eğitimlerde geniş okuma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. *Mesnevi-i Şerif*ten kadim Hint kültürünün *Kelile ve Dimnesine* kadar birçok kitap müfredatta yer almaktadır. (Bayur, 1987, 2/459) Dahası devlet yönetiminin buhrana girdiği 1540-1555 yıllarında bile Bâbürlü yöneticilerin eğitime ve kitaplara verdiği önem dikkat çekicidir. 1548'de Talicân Kalesi'ni ele geçirmek için hareket eden ancak kardeşi Mirza Kamran'ın mukavemeti ile karşılaşan Hümâyun'un onca olumsuz olaydan sonra "*kütüphaneye ne yaptıklarını*" sorduğunu ve onun güvende olduğu bilgisiyle rahatladığını anlatan kayıt son derece ilginçtir. (Aftâbecî, 1832, 90) Başka bir kayıta ise Hümâyun: "*Allah'a şükürler olsun ki yeri doldurulamayan şeyler güvendedir. Diğer şeylere gelince bunlar küçük bir meseleydi.*" demiştir. (Allâmî, 1907, 1/529)

İmparatorluk veliahtlarının teorik eğitimlerini müteakip yönetim tecrübesi kazanması için kendilerine tahsis edilen topraklarda sorumluluklar verilmiştir.¹⁴² Bâbü Şah, Afgan Hamid Han üzerine gönderdiği şehzade Hümâyun'un 200 kadar askerin yarısını öldürüp diğer yarısını yedi sekiz fiille beraber saraya getirişinden övgüyle bahsetmektedir. (Bâbü, 2000, 421-422) Hümâyun'un oğlu Ekber ise henüz 10 yaşındayken Gaznin bölgesinin tüm hizmetkarları,

¹⁴¹ İbrîkçisinin kayıtlarına göre 1545 yılında Hümâyun Kandahar'a doğru yola çıkmış, Tebriz'e ulaşmış ve oradaki beş günlük konaklama süresince iki Türk görmüştür. Onlarla hasbihâl eden ve hükümdarlarına selam gönderen Hümâyun'un bu sohbetinde Aftâbeci Onun Türkçe konuştuğunun altını ısrarla çizmektedir. (Aftâbecî, 1832, 75)

¹⁴² Uzunçarşılı kadim Türk devletlerinde şehzadelerin kendilerine verilen askerî birliklerin başında komutanlık becerilerinin geliştirildiğini ifade etmiştir. Örneğin üç asır Bâbürlülere çağdaş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da şehzadeler, idari işleri başarıyla gerçekleştirip ve sahada askerî yeteneklerini sergiledikten sonra devletin başına geçmekteydiler. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/144)

câgîrleri, onun emrine verilmiştir. (Allâmî, 1907, 1/586; Esterâbâdî, 1909, 2/157) Bu doğrultuda şehzadelerin uygulamalı eğitiminde kendilerine tahsis edilen bölgeleri yönetmesi istenir. Örneğin şehzade Evrengzib 16 yaşına doğru 10.000 atlı orduya komutan yapılmış, büyük ağabeyi *Dara-Şükûh* ise Şah Cihan'ın saltanatının sonlarında 60.000 atlı askerle *sûbeyi* vekiller vasıtasıyla yönetmiştir. (Bayur, 1987, 2/427) Evrengzib, Güney Hindistan'da Dekken sorumluluğu kendisine tevdi edilince mevcut bürokratik yönetimi başarı bir şekilde yenilemiştir. (Sarkar, 1912, 1/194-195)

Sultan Cihângîr (Selim), âli medresede iken yüksek vasıflara sahip *atalıgı*¹⁴³ Mevlâna Mîr Kalan Herevî'ye teslim edilmiştir. 18 Kasım 1573'te büyük bir ziyafetle Bâbü'r İmparatorluğu'nun veliahtının hocasına teslimi gerçekleşmiştir. Alfabenin talimiyle başlayan eğitim, hikmeti kazanana dek devam etmiş, bu yolun başlangıcında da sarayın her bir hizmetkârı tekbir getirmiş ve dua sesleri duvarlarda yankılanmıştır. (Allâmî, 1907, 3/106-107) Cihângîr, 1579'un Eylül ayının başında hanedan ailesinden kendisine yüksek rütbe verilen Kutbuddîn Han'a emanet edilmiştir. Kutbuddîn ulaştığı bu mevkiyle şeref cübbesini giymeye layık görülmüştür. (Allâmî, 1907, 3/401)

Cihângîr Şah, oğlu Cihan'ın Dekken üzerine yaptığı başarılı seferlerden, başta Ahmednagar Kalesi olmak üzere birçok kaleyi fethetmesinden duyduğu mutluluğu ve coşkulu törenleri detaylıca anlatmaktadır. (Cihângîr, 1909, 380) Bu hadiseden sonra imparator tarafından oğluna *Şah* ünvanı verilerek ilk defa uygulanan usulle devlet erkanının toplantılarında şehzadelere de oturacakları bir yer tahsis edilmeye başlanmıştır. (Cihângîr, 1909, 395)

Devlet kademelerinde şehzadelerden sonra gelen bürokratların eğitimleri de ciddi anlamda önemsenmiştir. Göreve geldiklerinde karşılaşacakları sorunlar ve çözüm önerileri hakkında bizzat iş başı eğitimler söz konusudur. Öyle ki bir nevi staj niteliğinde olan bu uygulamada müstakbel devlet adamının emrine dürüst hizmetkarlar verilmektedir. (Allâmî, 1907, 3/106)

Bâbürlüler eğitim-öğretimde soylu kadınları tedrisattan ayrı tutmamışlardır. Gülbeden Begüm'den Ekber'in annesi Hamide Banu Begüm'e, Cihângîr'in eşi Nur Cihan'dan, adına Tac

¹⁴³ Türk-İslam devletlerinde *atabey* ünvanını karşılayan *atalık* / *ataga*, Herevî'nin *Tabakâtı*'nda zikredilmektedir. (Herevî, 1936, 2/291)

Mahal¹⁴⁴ yaptırılan Ercümend Banu Begüm'e kadar saray kadınları ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatının hemen her yerinde söz sahibi olacak kadar donanıma sahiptiler. Ayrıca aristokrat kadınların edebiyat ve şiir konusundaki yetenekleri araştırmacılar tarafından hayranlıkla karşılanmıştır. (Pervin, 1979, 149-150,162) Bu durum yukarda bahsedilen tezi desteklemektedir.

Teşkilâtın diğer insan kaynaklarından olan Hinduların da ailelerinin yanlarında geçirdikleri çocukluk ve gençlik yıllarındaki eğitimlerine değinmek gerekir. Soylu bir Hintlinin tedrisatının ilk döneminde Brahmanların yanında dini bir eğitim alınması gerekir. Bu eğitim 8 ile 16 yaşa kadar geçen sürede gerçekleştirilmiştir. Kast sistemi içerisinde *sudra* hariç her bir sınıfın eğitim almaya hakkının olduğu görülmektedir. Babasının evinden bir süre sonra ayrılan talebe, hocasının evinin yakınlarında bir yurt seçer ve orada *vedaları* okumaya başlar. Dini ve manevi eğitimlerini tamamlayan kişi artık hayata atılmaya hazırdır. (Allâmî, 1894, 3/272-273) Hintli yöneticiler için genelde *raca* ünvanı kullanılırken devlet teşkilâtında çalışan ve Bâbürlülere itaatini beyan eden kimseler alınlarına *tika* denilen kırmızı bir nokta koyarak imparatora sadakatlerini belirtmiş olurlardı. (Richards, 2021, 44) Böylece Hintli memurların Türk devletine bağlılıklarını kendilerine has ritüellerle tescil etmekte oldukları görülmektedir.

Hindu memur adayları yerel dillerinin dışında Farsçanın tüm inceliklerini öğrenerek devlete hizmet etmeye hazır hale getirilmiştir. Hintli kâtipler ve muhasebeciler genellikle liyakatli, güvenilir ve imparatorluğa sadakati ispatlanmış olarak göreve başlamışlardır. Öyle ki Hintli memurların öne çıkan isimlerden birisi olarak Bhîmsen'e ait yemin beyanı, bu durumu desteklemektedir. (Richards, 2021, 44)

Hinduların aldığı manevi eğitimin, Türklerin medrese tedrisatıyla benzerliği dikkat çekicidir. Belli bir tevazu içerisinde davranılması, yalandan, aç gözlülükten, hasetten uzak durulması, hak ettiği halde hiç kimse hakkında kötü konuşarak dilini kirletmemesi, gününü takva ile geçirmesi, hocanın ilk olarak tadına bakmadığı hiçbir şeyin yenilmemesi ve hocasına saygıda kusur etmemesi (Allâmî, 1894, 3/275) gibi hususlar neredeyse İslam'ın mistik çizgisiyle

¹⁴⁴ Şah Cihan döneminin sonu Âlemgîr'in ilk yıllarında Hindistan'da yaşayan Bernier'in Tac Mahal gözlemleri için Bkz. François Bernier. *Travels in the Mogul Empire*. çev. Archibald Constable, (London: Oxford, University Press, 1916).

aynıdır.¹⁴⁵ Devletin insan kaynağını oluşturan iki ana unsur Türkler ve Hinduların ritüellerindeki ortak noktaları devletin teşrifatında önemli rol oynamıştır.¹⁴⁶

Son olarak Ekber Şah tarafından inşa ettirilen, kendisinin çokça vakit geçirdiği, dini ve felsefi münazaraların merkezi olan *ibadethane* (Herevî, 1936, 2/514; Bedâûnî, 1979, 2/202-203) şehzadelerin, devlet adamlarının, üst düzey memurların iştirak ettiği önemli eğitim faaliyeti olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede devleti yöneten ve bu göreve aday kimselerin fikrî olgunluklarına ulaşmalarında ciddi katkısı olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.5. Merkezî Teşkilâtta İkinci Derece Makamlar

Türk devletlerinde hükümdardan sonra *velâyet-i âmmе* (idare yetkisine) sahip olan kimselere vezir denilmiştir ki bu makam sultanın vekilidir. (Mâverdî, 1976, 25) Memlûkler ve Eyyûbîler gibi Türk devletlerinde ise sultanın ardından en geniş salâhiyetlere sahip olan makam *Saltanat Naibliğidir*. (Kuşçu, 2013, 219) Bâbürlülerde de söz konusu makamın varlığı aynı ama sorumlulukları farklılık arz etmekle beraber imparatorluğun ilk dönemlerinde *vekîl*, sonrasında ise *vezir* olarak nitelendirildiği görülür.

1.1.5.1. Vekil

Vekil, imparatorun ve hanedan ailesinin tüm konularında öncelikli derecede söz sahibidir. *Divana* geldiğinde büyük meselelerin halledilmesi için konuya müdahil olur. Görevde yükselme, görevden azletme, göreve atama gibi hususlarda yetkilidir. Hükümdardan sonra en önemli yetkili olan vekil, donanımlı bir devlet adamı olarak siyaset öngörüsü olan, keskin ve ileri görüşlü, yakınlarına karşı tarafsız, iyi yetişmiş saygın kimselerden seçilmeye çalışılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/V) Herevî, bu makama *Vekil-i Mutlak* derken devletin her türlü işinin bu mevkide oturan kimsenin elinde olduğunu vurgulamaktadır. (Herevî, 1936, 2/230)

¹⁴⁵ İslam'da tasavvufî öğretilerin Hindistan'ın mistik anlayışıyla benzerlikleri dikkat çekicidir. Bir Hintlinin manevî anlayışına göre talebe (mürîd), her nefsi zevkten önce hocasının iznini alır. Sonra hanımından ayrılarak saçını, sakalını, tıraş eder; her türlü dünyevi kaygıyı bir kenara bırakır. Hocası ona çıkarıp bir peştemal ve örtü hediye eder; karşılığında talebesi kendisine ufak bir hediye sunar. Okumakla kendi hiçbir zaman övünmez, kendisini tamamen ruhsal tefekküre verir. Hayatını vahşi doğada tek başına geçirirken günün belirli saatlerinde abdest alıp ibadete yoğunlaşır. Tanrı'nın adını (om) günde 12.000 defa tekrarlar ve ondan bağışlanma diler. (Allâmî, 1894, 3/278)

¹⁴⁶ Örneğin ölümlerin arkasından tutulan *yas* ritüelleri kadim Türk geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu. *Selçuklu Tarihi*. (İstanbul: MEB Yay., 1972), 119; (İbn Battûta, 2000, 1/444). Bu bağlamda Türk Devlet Teşkilâtı'nın saray adetlerinde de Hindularla olan etkileşimin rasyonel neticelerine rastlanmaktadır. Azim Han'ın annesi ve aynı zamanda Ekber Şah'ın da süt annesi Hintli Bica Jio'nun, hastalığından dolayı uzun süre acı çektikten sonra vefat etmesi büyük üzüntüye yol açmıştır. Hükümdar kederinden saçını ve bıyıklarını kazımış, sarayda bulunan sadık hizmetkarları da aynı ritüeli uygulamışlardır. (Allâmî, 1907, 3/1153)

Hümâyûn döneminde bu görev Mevlâna Fargali'ye verilmiş olup seyyidlerin, şeyhlerin, ulemanın, gazilerin, muallimlerin göreve atanması ya da azledilmesi, maaşların tahsisi gibi birçok önemli mesele onun sorumluluğundaydı. (Allâmî, 1907, 1/644)

Ekber döneminde de Baharlı Türkmenlerinden olan vekil Bayram Han¹⁴⁷ hükümdardan sonra en yetkili kişi olarak her daim tahtın sağ tarafında kendisine ayrılan bölümde otururdu. (Allâmî, 1907, 2/181) Bâbürlülerde vekil denilince akla gelen ilk isim şüphesiz ki Bayram Han'dı. Bâbü, Hümâyûn ve Ekber Şah'a hizmet eden, devletin yeniden inşasında en büyük role sahip olan Han, siyasi ve askerî kararlarda kimi zaman hükümdarın mevcut yetkilerini bile zorlamıştır.

XVI. yüzyılda ekonomik atılımların baş mimarlarından sayılan Raca Todar Mal'ın reformları, imparatorluğun mali sahada çok önemli bir seviyeye gelmesine vesile olmuştur. Ekber, bu denli etkin olan bürokratını, ödüllendirileceği en üst seviyeyle *eşref-i divan* statüsünde vekillikle taltif etmiştir. (İbn Hasan, 1936, 130)

Cihângîr'in saltanatında Abdü'r-Rahîm Hân-ı Hânân bu makama atanmıştır. Baba dostu olarak nitelendirdiği Hân'ı büyük vezir yani vekil olarak atadığını, kendisine 5.000 atlı (mansab) rütbesine terfi ettirdiğini belirtmiştir. Saltanatının sonlarına doğru da Şah Cihan'ın kayınpederi ve değerli bir saray mensubu olan Asaf Han'ı bu görevle taltif etmiştir. Ancak Cihângîr sonrası vekil, devlet işlerindeki faal durumunu tedricen vezirliğe bırakmış görünmektedir. Asalet, şeref ve prestiji devam ederken yürütücü gücünü kaybetmiştir. (İbn Hasan, 1936, 95-97,105)

Kaynaklarda vekillik ve vezirlik statüsü hakkındaki net olmayan bilgilerin nedeni muhtemeldir ki hükümdarların kendi dönemlerinde söz konusu makamlara ilişkin uygulamalarıdır. Örneğin Ekber Şah döneminde vekil makamı vezirlikten hiyerarşide daha üstündür. İmparator *vekili* her daim kontrolü altında tutmuş, itibarını ve statüsünü korumuş

¹⁴⁷ Bayram Han'ın babası Mir Ali Şükrü Bey, *Baharlı'nın* beşinci soyundandır. Baharlı, Karakoyunlu Türklerinin önde gelen boylarının birinin adıdır. (Allâmî, 1873, 1/315) Karakoyunluların iki büyük boyundan biri olan Baharlı ya da Baharlı Türkmenleri, Hemedan yakınlarında bulunan kalenin adına nispetle anılmışlardır. (Sümer, 2001, 434) Öte yandan Bayram Han, câgiri olduğu Kandahar bölgesinden sorumluydu ki Hümâyûn döneminde eyalet, yükselen değeriyle dikkat çekmiştir. (Herevî, 1936, 2/130; Allâmî, 1907, 2/25)

ancak kendi yetkilerini paylaşmamakta kararlı davranmıştır.¹⁴⁸ Bu sebeple çok önemli bir konumda olan Bayram Han'ın tasfiyesi¹⁴⁹ bunu doğrulamaktadır.

1.1.5.2. Vezir

Türk-İslam tarihinde *vezir*; hükümdardan sonra gelen en önemli mevkidir. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/46) Ve kendisi *vekîl*in ihdas edilmediği teşkilâtlarda¹⁵⁰ devletin ilk sıradaki bürokratıdır.

Vezâret makamı iki türde anlaşılmış olup teşkilâtta tam ve nakıs salahiyyete sahip vezir makamları ihdas edilmiştir. Kılıç erbabından olup hükümdar adına tam yetkiyle görev yapan *Vezîr-i Tefvîz*¹⁵¹ iken salahiyyetleri nakıs olan *Vezîr-i Tenfîz* 'dir.¹⁵² (Mâverdî, 1976, 26-27; İbn Haldun, 1982, 1/629) Ancak Türk İslam devletlerinde bu makam sahibi farklı hiyerarşilerde ve farklı önemde yürütme yetkisine sahip olmuştur. Hükümdardan sonra *vekîl-i mutlak*¹⁵³ bulunmuyorsa bu makam devletin tahttan sonrasındaki ilk rütbesi haline gelir. (Bayur, 1987, 2/435) İbn Hasan'ın eserinde Ekber döneminin önde gelen ismi Vekil Muzaffer Han'ın iktisadi konuların kendisi tarafından değil Â'lâ divanınca yürütüldüğü (İbn Hasan, 1936, 99) bilgisi, *vezâret* makamının fonksiyonunu izah etmektedir.

Ekber Şah döneminde vezir diğer adıyla *divan*, hâkim geleneğin aksine daha çok iktisadi alandan sorumludur. Vezir, imparatorluğun mali konulardaki vekili olup imparatorluk

¹⁴⁸ Ekber, kendisinden iki asır evvel yaşayan İbn Haldun'un yönetim felsefesini benimsemiş görünmektedir. Mukaddime'de İbn Haldun'un dediği gibi: "*Reis gücü yettiği kadar hâkimiyet konusunda tek başına kalır; o derecedeki (yetkilerini) işlerini onlardan hiçbirine bırakmaz, dişi veya erkek deve hususunda bile. Böylece şan şeref tümü sadece ona kalmış olur.*" (İbn Haldun, 1982, 1/500) Vezir ve vekil kavramlarının tahlili için Bkz. Karataş Yozgat, Sevilay. "Babürlü Devleti'nde Vekil ve Vezirlik Makamı Bağlamında Öne Çıkan İsimler (1556-1707)". *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 23/3 (2024), 1010-1028

¹⁴⁹ Ekber Şah'ın kendi yetki alanına müdahale ettiğini düşündüğü Bayram Han, hac ibadetini yerine getirme bahanesiyle Mekke'ye sürgün edilmiştir. (Herevî, 1936, 2/229) Sürgünün altında yatan son olay ise şu şekilde cereyan etmiştir: Ekber Şah'ın fili, bakıcısının kontrolü dışına çıkarak Bayram Han'ın fiillerinden birine saldırmış, fil o kadar şiddetli bir darbe vurmuş ki karşısındaki filin bağırsakları dışına çıkmıştır. Dahası kontrolden çıkan imparatorun fiillerinden bir tanesi, vezirin üzerine hücum etmiş ve kendisi bu saldırıdan kurtulmuştur. Ekber Şah masum olmasına rağmen nezaketen fil bakıcısını Han'a gönderdiği halde o, hizmetkârı idam ettirmiştir. (Allâmî, 1907, 2/138-139) Bayram Han'ın görevden azledilmesine ilişkin nedenleri gösteren Ekber Şah'ın kendisine mektubu hakkında Bkz. (Allâmî, 1907, 2/148-151)

¹⁵⁰ Örneğin Türk devletlerinden Memlüklerde bu makamı *Nâibü's-Saltana* ya da *Nâib-ü'l-Kâfil* karşılarken (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/349) Salâhuddîn'in vezirliğe pek ehemmiyet vermediği Eyyübîlerde ise *Nâibü'l-Gaybe* ön plana çıkmıştır. (Kuşçu, 2013, 219)

¹⁵¹ Abbâsîlerde tanımlanan tam yetkili vezirin, yetkisinin bulunmadığı üç şey şunlardır: Hükümdarın yerine veliaht tayin etmek, hükümdarın atadığı memuru azletmek ve halktan görevden azledilmeyi talep etmektir. (Mâverdî, 1976, 29-30)

¹⁵² Nakıs (eksik) yetkilere sahip olan vezirde ise yedi sıfat aranır. Bkz. (Mâverdî, 1976, 31-32)

¹⁵³ Vezirin ve Vekîl-i Mutlak'ın kimi zaman aynı anlamda kullanıldığına ilişkin kayıt Fatih Sultan Mehmet'in Kanunnamesinden anlaşılmaktadır: "*Bilgil ki vüzerâ ve ümerânın vezir-i â'zam başıdır, cümlelerin ulusudur, cümle umurun vekîl-i mutlakıdır ve malımın vekili defterdarıdır ve ol vezir-i â'zam nâzırıdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i â'zam cümleden mukaddemdir.*" Bkz. *Kânunnâme-i Âl-i Osman* metni, s.10.

hazinelerini denetleyip tüm hesapları kontrol eder aynı zamanda çok iyi bir hesap uzmanıdır. Öte yandan, eyaletlerde vekillik makamına her zaman uygun kişilerin bulunamaması hâlinde, merkez tarafından güvenilir kimseler, vekilin vekili sıfatıyla *müşrif* (مشرف) olarak görevlendirilmiş; bu kişiler doğrudan sarayla irtibatlı olup eyalet idaresinde denetleyici bir rol üstlenmişlerdir. (Allâmî, 1873, 1/VI-VII; Allâmî, 1907, 3/560-562) Şemseddin Muhammed Havafi için Ekber Şah döneminde *Divan-ı Küll* (Bedâûnî, 1979, 2/290) kullanılırken bu ünvanın vezir makamına ait olduğu anlaşılmaktadır. Şah Cihan zamanında bu makam için *vezir-i a'zam* ya da *vezir-i küll* de denilmiş dönemin öne çıkan ismi Sadullah Han için özellikle bu ünvanlar kullanılmıştır. (Bayur, 1987, 2/435)

Vezirin mali görevleri 1582 yılında çıkarılan fermanla tek tek belirlenmiştir. Bu haliyle kendisi imparatorluk topraklarının, câgîrlerin kiralari, mansabdârların giderleri ve vergileri *düstûr'ül-amel* (kanuna uygun) şekilde tahsilinden sorumludur. Vezir, yerel teşkilâtın maliyecisi olarak bilinen *bitikçi*yi kontrol altında tutarak köy muhtarıyla yapabileceği gizli anlaşmaları aşikâr etmeli ve gerekli önlemleri almalıdır. Ekili alanların yıldan yıla azaldığını tespit ettiğinde köylünün gücü oranında ekebileceği toprakları belirlemeli ve aynı oranda gelir vergilerini hesaplattırmalıdır. Ayrıca kendisinden ekilebilecek durumda olan arazilerin listesini imparatora göndermesi, hasar gören arazilerin tespitinin yapılması beklenir. En önemlisi mali sistemin altında çalışan bütün ekiplerin teftişini yapma sorumluluğu kendisindedir. (Allâmî, 1907, 3/561-565)

Vezir'in asli görevi olan maliye işlerinde kendisine yardımcı olan iki önemli isim *Divan-ı Tanhâh* ve *Divan-ı Halisa*'dir. *Tanhâh* adından da anlaşılacağı gibi bedeninin istekleri anlamında olup hizmet karşılığı verilen topraklar ve maaşlarla meşgul olmaktadır. Halisa ise doğrudan sultana ait olan ve merkezden idare edilen toprakların muhasebesi ile ilgilenmektedir. (Bayur, 1987, 2/435)

Bu görevde öne çıkan en önemli isimlerden birisi Tarbatlı Hoca Muzaffer Ali'dir. Yüksek derecedeki devlet adamlığı vasıflarını sergileyen Muzaffer Ali, Muzaffer Han ünvanını almış, hazinenin işleyişini, tarımsal faaliyetlerin iyileştirilmesini, ordunun kontrolünü özenle yürüterek Ekber'in vazgeçilmez yardımcılarında birisi olmuştur. Kendisi aynı zamanda devletin fetret döneminden çıkmasında büyük emekleri olan Bayram Han'ın hizmetkârıdır. (Allâmî, 1907, 2/306) Ekber Şah'ın kendisine ekonomiyi emanet etmesi tabii olarak Bayram Han'ın rahlesinden geçmiş olmasıdır.

Nizamuddîn Ahmed, Muzaffer Han’a giydirilen siyah cüppeyle tüm siyasi işlerin sorumluluğunun kendisine tevdi edildiğini kaydetmiştir. (Herevî, 1936, 2/424) Ancak Allâmî’nin iddiasına göre Vezir Muzaffer Han, ilerleyen yıllarda hükümdar tarafından kendisine verilen dış ilişkiler sorumluluğuyla bulunduğu makamın büyüğü altında devlet adamlığına yakışmayacak davranışlarda bulunmuş ve saygınlığını kaybetmiştir.¹⁵⁴ (Allâmî, 1907, 3/94)

Bâbürlülerin en değerli devlet adamlarından Âlemgîr Şah’ın veziri olan Sadullah Han, *Divan-ı Halisan*ın köşe taşı iken adli davalardaki yetenekleriyle de Avrupa’dan gelen seyyahların gözünde müstesna bir yere sahip olmuş hatta kendisi Asya kıtasının en değerli devlet adamı olarak yüceltilmiştir. (Âlemgîr, 1908, 20)

Ekber döneminde vezirin adli alanda da yetkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. İmparatorun emriyle *divan-ı külün* başına getirilen *vezire*, Kutbuddîn Bağdâdî’nin oğlu Kadı Ali’yle tüm davalara bakma yetkisi verilmiştir. (Herevî, 1936, 2/540)

1.1.6. Divanlar

Tarihteki diğer devlet yönetimlerinde olduğu gibi hükümdarın geniş yetkilere haiz olduğu Türk devletlerinde de teşkilâtın belirli dallara ayrılması ve bu makamlara yetkin kişilerin görevlendirilmesi elzemdi. Sasanilerden tevarüsle divan kurumlarının varlığı Hz. Ömer’in halifelik dönemine tekabül etmektedir. (Mâverdî, 1976, 225-226) Türk-İslam devletlerinde divan,¹⁵⁵ genellikle dört ana bölümden müteşekkildir. Askerî işlemlerin yapıldığı ordu divanı, ticaret, vergi ve iktisadi işlerin yürütüldüğü divan, devlet memurlarının tayin-azl işlemleriyle resmî yazışmaların yapıldığı divan son olarak hazineye giren çıkan mallarla ilgilenen divandır. (Mâverdî, 1976, 230-231) Bu tasnifte zikredilen son divanın yerinde adalet işlerinin tanzim edildiği Divan-ı Adl olmalıdır. Türk İslam devletlerinin genelinde divan teşkilâtının omurgası bu şekildedir.

Delhi Türk Sultanlığı’nın Sultan Balaban ve Alâaddin Halacî gibi büyük hükümdarları da devlet işlerinin yürütülmesi için danışmanlar atamış ve konsey oluşturmuşlardır. (İbn Hasan, 1936, 65-66)

¹⁵⁴ Bedâûnî, vefatından sonra da bu değerli devlet adamına olan hayranlığını belirtmiştir. Kendisi -Bayram Han’ın vefat tarihini de ebced hesabıyla ilişkilendirerek- “*Gül, güzellik bahçesinden ayrıldı*” derken 1018’e tekabül eden güzellik bahçesinden, 50’ye denk gelen gülü çıkardığında 968 (1561) senesini işaret etmiştir. (Bedâûnî, 1979, 2/41)

¹⁵⁵ Hz. Ömer döneminde teşekkül eden divan teşkilâtını müteakip literatürde sıkça kullanılmaya başlanan *divan* terimi, özellikle Abbâsiler döneminde askerî ve iktisadi alanda devlet hizmetleriyle iştigal eden kurumlara isim olarak verilmiştir. (Aykaç, 1997, 40)

Bâbürlüler, teşkilâtın iskeletini oluşturan divanları, kadim Türk İslam devletlerinin modeliyle Hint coğrafyasında uygulamışlardır. Bu hususta bilhassa Bâbü Şah'tan Âlemgîr'e kadar divan yapısı ve üyeleri, teşkilâtın işleyişinde (Âlemgîr, 1908, 32) vazgeçilmez unsurlar olmuşlardır.

Hümâyün döneminde divanlar temel elementlere (ateş, hava, su ve toprak) karşılık gelecek şekilde -sıra dışı- dört sınıfa ayrılmıştır. Bu dört divanın her birine ayrı bir vezir atanmıştır. Askerî sınıfın idare edildiği teşkilâta *ateş* teşkilâtı denilmiş ve Hoca Abdülmülk onun veziri olarak atanmıştır. Atların, katırların ve develerin yönetimi *hava* diye isimlendirilen teşkilâta verilmiş bu makam da Hoca Latîfullah'a tevdi edilmiştir. Şehir düzenlemeleri ve bayındırlık teşkilâtıyla ilgili birime *su* teşkilâtı denilmiştir ve Hoca Hasan bunun veziri olarak tayin edilmiştir. Tarım ve zirai işlerin yürütüldüğü birime ise *toprak* teşkilâtı denilmiş onun başına da Vezir Hoca Celalettin Mirza Beg getirilmiştir. (Allâmî, 1907, 1/646-647) Bu sıra dışı tasnif, Hümâyün'un kozmolojiye olan merakından hareketle Antik Yunan geleneğindeki meşhur dört temel unsuru, geleneksel devlet yapısıyla bütünleştirme çabasıdır. Divanların teşekkülü veliahtı tarafından daha rasyonel ve pragmatik zeminde düzenlenmiştir.

Devlet teşkilâtının tam anlamıyla teşekkülü Ekber Şah döneminde gerçekleşmiştir. Abbâsîlerden itibaren görülen Türk devlet teşkilâtı modelindeki divanların Bâbürlülerdeki yansıması da benzerdir. Ancak İbn Hasan'ın da belirttiği gibi Ekber Şah bu organizasyonda bir adım daha ileri giderek divanın bahsedilen bu dört ayağından mutlu bir birleşim oluşturarak her bir bölümün politikasını diğerleriyle temas halinde olacak şekilde tasarlamıştır. Dahası divanları dörtle sınırlandırmayıp alt divanlarla devletin bütün yüksek rütbeli bürokratlarının ve soylularının bir süre sarayda kalmasını gerektiren sistemde, divan toplantılarının etki alanlarını büyük ölçüde genişletmiş; birimlerin birbirinden azami derecede faydalanmalarını sağlamıştır. (İbn Hasan, 1936, 114-115)

Bâbürlülerde divan teşkilâtı *Divan-ı İnşâ*, *Divan-ı Â'lâ*, *Divan-ı Arz* ve *Divan-ı Adl* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmada her biri ayrı bir bölümde, detaylı şekilde izah edileceği için divanların kısaca tanımları şu şekildedir:

1.1.6.1. Divan-ı İnşâ

Türk devletlerinin hemen hepsinde bulunan yazışmaların merkezindeki inşâ divanı, titizlikle seçilen kâtipleri¹⁵⁶ istihdam etmiştir. Bu görevliler seçilirken iki ana kriter olarak adaletine güvenilir ve liyakatle vazifelerin üstesinden gelebilme şartları sunulmuştur. (Mâverdî, 1976, 244) Ayrıca hükümdarlar bu makama yüksek tahsilli, İbn Haldun'un deyimiyle asabiyeti haiz bir bürokratin emri altında çalışacak kimseleri tayin etmişlerdir. (İbn Haldun, 1982, 1/642) Divan, devletlerle ve eyaletlerle olan ilişkileri kayıt altına alır, hükümdarın tüm resmî yazışmalarına ait vesikaları düzenlerdi. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/43)

Bâbürlü divan teşkilâtında inşâ divanı, imparatorun resmî yazışmalarını, bildirilerini düzenler ve eyaletlerde bulunan temsilcilere gönderirdi. Devletin adeta dilinin kaydedildiği evraklar *divan-ı inşânın* kaleminden çıkardı. Bâbür Şah'tan itibaren varlığını muhafaza eden kurum, bütün hükümdarların icraatları hakkında devletin hafızasını oluşturmaktaydı. (Sarkar, 1952, 216) Şüphesiz tarihçiler için birinci sınıf değere sahip olan kayıtlar, Bâbürlü geleneğinin nişanesi olan hükümdar hatıraları ile de birleşince ortaya zengin bir kaynak mirası kalmıştır. Babür Şah'ın hatıratından Âlemgîr'in mektuplarına varıncaya kadar birçok kayıt tarihe ışık tutmaktadır.

1.1.6.2. Divan-ı Â'lâ

Her devlette olduğu gibi Bâbürlülerin de iktidarını muhafaza edebilmesi için sağlam bir iktisadi yapıya ihtiyacı vardı. Görev taksimleri en ince ayrıntısına kadar hesap edilerek düzenlenen mali sistem, bir yönüyle fetihler ve güvenlik için gerekli olan askeriyei öte yandan ülkenin büyümesini ve halkın refahını tesis eden ekonomik seviyeyi ilgilendirmektedir. Bu çerçevede Bâbürlülerin hazinesi ve onun işleyiş biçimi, imparatorluğun en büyük silahı olmuştur.

Bâbür İmparatorluğu'nun Abbâsîlerdeki *Divan-ı Haraca* dayanan (Mâverdî, 1976, 197Aykaç; 1997, 118) ve kadim Türk devletlerinde *Divan-ı İstifâ* adı verilen (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/95) maliye teşkilâtının düzenlendiği yıllar Ekber Şah'ın hükümdarlık döneminin ilk senelerine tekabül eder. Öyle ki bahsi geçen yıllarda Ekber, başkent Delhi dâhil olmak üzere bütün şehirlerde eşine zor rastlanır kıtlık trajedisıyla karşı karşıya kalmış ve devletin öncelikli görevinin ekonomiyi düzeltmek olduğunu düşünmüştür. (Allâmî, 1907, 2/57) Bu çerçevede

¹⁵⁶ Hz. Muhammed'den sonra Hulefâ-i Râşidîn döneminde inşâ divanın teşekkülüne dair bilgi için Bkz. Ahmet Güzel. *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İdari Yapı*. (İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yay., 2011), 78-82.

imparatorluğun defterdarlığını üç bölüme ayırmıştır. Devletin gelirlerine ilişkin kayıtlar, harcamalara ilişkin raporlar ve ordunun tüm maaş işlemlerini ihtiva eden kayıtlar şeklinde tasnif edilmiştir. Bütün bu işlemlerin başına da vezir getirilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/260) Herevî, bu makama *Vezâret-i Divan-ı Â'lâ* derken, Ekber'in emriyle bu mevkiye baba dostu Bayram Han atanmıştır. (Herevî, 1936, 2/280)

Maliyeden sorumlu vezir yetkisi dahilinde merkez, taşra ve mahalli hazinelerin işleyişinden aynı zamanda personellerin atanmasından sorumluydu. O da imparatorluğun mali işlemlerinin sağlıklı yürütülebilmesi için üç ana bölümde vekillerini çalıştırırdı. İlk olarak devlet hazinesinden ve darphanelerden mesul olan *Mir Saman, Divan-ı Â'lâyâ* rapor verirdi. Hükümdarın şahsi gelirlerinden sorumlu vekili ise vergi üreten tüm kaynaklardan elde edilen tahsilatı doğrudan hazineye aktarmakla sorumluydu. Son olarak bütün maaşların ve ülkenin tamamında yer alan *câgîr* gelirlerin tahsilatından mesul olan birime bu vazifeler tevdi edilmişti. (Richards, 2021, 100) Divanın bu alt birimi ekonominin veri akışını takip eden birim olması hasebiyle son derece kritik öneme sahipti. Yıl boyunca tahsil edilen vergilerden memurlardan alınan kefalet belgelerine, evrakların tahsisinden mansabdârların maaş hesaplamalarına kadar birçok alanda vazifeliydi. (İbn Hasan, 1936, 192)

1574 yılında yetenekli, dürüst ve çalışkan birisi olarak bu makama Şihabüddîn Ahmed Han getirilmiştir. Devlet tarihinde maliye alanında önemli reformlar gerçekleştiren Ahmet Han devletine sadık memurlarla icraatlarını gerçekleştirirken disiplinli tutumuyla zimmete para geçirme cürmünün ve sahtekarlığının önüne geçmiştir. (Allâmî, 1907, 2/488)

Maliye divanın diğer bölümlerinde bulunan başlıca görevliler şunlardır: Maliye müsteşarı makamında *Müstevfî*, ordunun gelir-giderlerini hesaplayan muhasebecisi konumunda ise *Sahib-i Tevcih* bulunurdu. *Mir Saman* sarayın tüm maliyesini kontrol ederken; *Avvaricen - Nüvis* ise saraya ilişkin masrafların kayıt sorumlusudur. Devletin kontrolü altında olan kuyumculuk dokuma gibi imalathanelerin başında *Nâzır-ı Buyûtât* bulunurken söz konusu bölümün muhasebesini tutan görevli ise *Divan-ı Buyûtât*'tır. *Müşrif-i Gencver* hazine kâtibi, bizzat devlete ait olan halise topraklarının muhasebesini tutan *Âmil-i Halisa* 'dır. (Bayur, 1987, 2/431)

Müşrif-i Gencver (Müşrif-i Divan) hazineye ilişkin kayıtların denetlenmesinden sorumluydu ki bu görev Ekber Şah tarafından şehzade Selim'e verilmiştir. (Khatri, 2012, 96) İmparatorlukta bu önemli görevin şehzadelere verilmesi onların devleti ayakta tutan en önemli unsurlarından iktisadi becerilerinin geliştirilmesine yöneliktir.

Daha açık bir ifadeyle divan-ı Â‘lâ, tüm alt daireleriyle imparatorluğun gelir-giderlerine ilişkin tüm kayıtların tutulduğu birimdir. Yüce Divan'ın tuttuğu kayıtlardan bazıları şunlardır: divana kaydedilmesi gereken nakit paralar, tahviller, destekleyici fonlar, askerlerin maaşları, ödüller, genel harcamalar, câgîrlere ilişkin vergiler, avanslar, devlet imalathanesi gelir giderleri vb. onlarca kalemin muhasebesi tutulurdu.¹⁵⁷ Devletin gelir-giderleri, ticaret, tarım, hayvancılık ve vergiler gibi iktisadi meseleler maliye teşkilâtında izah edilecektir.

1.1.6.3. Divan-ı Arz

Askerî işlemlerle ilgili olan *Arz Divanı*'nın¹⁵⁸ başında bulunan *Mîr-Bahşî*, imparatorun askeriyedeki vekili olup eyaletin askerleri ve diğer askerî unsurlar onun emri altındadır. Ordunun çeşitli bölümlere ayrılması, rütbelerin belirlenmesi ve askeriyenin mali işlerinin yürütülmesi onun sorumluluk alanındadır. Askerler arasında cereyan eden sorunların çözümüne ilişkin önlemler, kınama, ihraç ve diğer cezaların yanında askerlerin rütbelerin yükseltilmesi ve taltif işlemlerinde kendisi birinci derecede yetkilidir. (Allâmî, 1891, 2/37) Askerî sistemin omurgasını oluşturan mansabdârları teftiş etmek de başlıca görevleri arasındadır. (Richards, 2021, 93)

Divan-ı Arz ya da Türk devletlerindeki diğer adıyla *Divan-ı Ceyş*'in amiri Mîr-Bahşî, divan toplantılarında yani *derbârda* (در بار) oldukça prestijli bir yere sahipti. İmparatorun hemen sağ tarafında oturur, ekonominin temel yapı taşlarından mansabdârlığın orduyla bağlantılı olmasından dolayı bu alandaki her türlü veriyi divana sunardı. Hem sarayda bulundurulması gereken askerler hem de ordunun tüm unsurlarını kontrol etmesi açısından geniş bir yetki alanına sahipti. (İbn Hasan, 1936, 201-203)

Savaş alanlarında Mîr-Bahşî'nin üç ayrı pozisyonu bulunmaktaydı. Birincisi imparator orduyu bizzat kendisi yönetiyorsa Ekber Şah'ın yaptığı gibi orduya eşlik edip Şah Cihan döneminde olduğu gibi olağan resmî görevini yerine getirmesiydi. İkincisi ordunun herhangi bir bölümünün sorumluluğu ya da taarruzun tam yetkisi kendisine tanımlanmasıydı. Son olarak

¹⁵⁷ Nakdî ve aynî işlemlerin tamamı için Bkz. (Sarkar, 1952, 29-32).

¹⁵⁸ İslam devlet teşkilâtında *Divan-ı Ceyş*'in kurumsal çerçevede ilk teşekkülünün, devletin ordusuna asker seçmek ve onların maişetini sağlamak gibi iki temel gayeyle hayata geçirildiği söylenebilir. (Mâverdî, 1976, 231) Devletin askeriye ile ilgili işlemlerine bakan birimine Abbâsîlerde *ceyş divanı* denilirken sorumluluk sahası ülkede bulunan bütün ordulardı. Söz konusu orduların idârî – mâlî tüm işleriyle ilgilenen divanın merkezi başkent Bağdat iken diğer şehirlerde şubeleri bulunmaktaydı. (Aykaç, 1997, 81) Arz divanı ya da ceyş divanı olarak kastedilen divanların aynı makama işaret etmesine rağmen Abbâsîler'de *arz meclisi* adında divan-ı ceyş'in içerisinde görevi orduyu teftişe hazır hale getirmekten sorumlu bir birim bulunmaktaydı. Arz meclisi o kadar önemliydi ki daha sonra adına *divanü'l-arz* denilmiştir. (Aykaç, 1997, 85) Bu başlıkta Bâbürlülerdeki *divan-ı arz*, askerî teşkilâtın tamamını kapsamaktadır.

şehzadenin yönetiminde olan bir orduyla kendisine tevdi edilen görevi yerine getirmesiydi. Arz Divanı'nın başı, hangi rolde bulunursa bulunsun bütün seferlerde ordunun planlarını belirlemede baş rol sahibiydi. Bu bağlamda Ekber Şah'ın Bengal gibi devasa seferlerinde sorumluluk Mun'im Han gibi Mîr-Bahşîlere bırakılmıştır. (İbn Hasan, 1936, 211) Bâbürlü askeriyesinin yapısı çalışmanın diğer bölümlerinde detaylandırılacaktır.

1.1.6.4. Divan-ı Adl

Bâbü İmparatorluğu adalet divanının baş sorumlusu *Kadı 'l-Kudat*'tı. Hükümdarın tahta çıkış yemininden yeni hükümdarın adına okunması gereken hutbeye; ceza ve hukuk davalarındaki yargılama yetkisinden eyalet mahkemelerinin işleyişine varıncaya kadar geniş bir sorumluluk alanına sahipti. (Kaushik, 2013, 114)

Hükümdarın atadığı baş kadı dinî yönüyle ön plana çıkan *Sadrı* hükümdarın onayıyla atanmaktaydı. Öte yandan adaletin ikinci mahkemesi hukuk ve ceza davalarına bakan bizzat hükümdarın mahkemesidir. Bunun yanında kendisine sunulan temyiz davaları da onun sorumluluk alanındaydı. Ancak dönemin kayıtlarından anlaşılıyor ki ceza davasına ilişkin müşkül meseleler daha çok bu mahkemeye sunulmaktaydı. Hükümdarların davalarda adaleti titizlikle ve ivedilikle tesis ettiklerine dair çok sayıda delil bulunmaktadır. Ekber Şah'ın çocukluk arkadaşı Han-ı Azam Mirza Aziz Koka'nın Gucerat Valiliği sırasında zimmetine para geçirdiği iddia edilen bir kişinin, hizmetkar tarafından dövülerek öldürüldüğü olaya ilişkin mahkeme süreci adalet kılıcının doğru kullanıldığını göstermektedir. Bu mahkeme sonunda vali suçlu bulunmuş ve gerekli cezaya çarptırılmıştır. Ebu'l-Fazl bu konuda imparator için "*Sarayındaki akrabayla yabancı arasında; reislerin reisi ile dağınık saçlı bir dilenci arasında hiçbir ayırım yapmaz.*" ifadelerini kullanır. (Khatrı, 2012, 116)

İmparatorluğun adalet sistemi kadim Türk-İslam geleneğinin adli teşkilâtına benzemektedir ki şer'i hukuk normlarının uygulama usulleri bunu desteklemektedir. Öte yandan Bâbürlülerin Timur soyundan gelmeleri sebebiyle adli sistemin bir yönü Türk örfüne diğer taraftan da -bilhassa kavramlar açısından- Moğolların kullandığı terimlere dayanmaktadır. Bu kavramlar ayrıntılı olarak adalet teşkilâtında anlatılacaktır.

1.1.6.5. Diğer Divanlar

Divan-ı Halisa: Taşra teşkilâtında bulunan *sûbedâr*, *fevcdâr*, *pergene* sorumlularının, tahsildarların, ihraç kâtiplerinin, yerel hazine *daragolarının* ve *zâmindâr* gibi iktisadi birimlerde yer alan kimselerin görevlendirmeleri ile vazifelidir. Ayrıca daha alt birimdeki görevlilerin

sorularını cevaplamak, merkezden gelen maaşları pergenelere taksim etmek, hizmetlerin maaşların ödenmesi ve ödenmemiş borçlar için haciz işlemlerini başlatmak gibi temel görevleri haizdi. (Sarkar, 1952, 35-36)

Divan-ı Tanhâh: Eyaletlerde bulunan bu divan araziler üzerinde tahakkuk eden vergiler ile mansabdârın maaş ödemesini denkleştirip rapor haline getirirdi ve denetlemeden sorumluydu. Düzenlemiş olduğu çok nüshalı câgîr beratlarını tahsisat vekili ünvanıyla Divan-ı Â'lâ'ya gönderirdi. (Richards, 2021, 96) Türk devlet teşkilâtlarındaki *Meclis-i Cehbeze* denilen ve taşradaki haraç divanlarından merkeze ulaştırılan hesap cetvellerinin sorumlusu olan birim, *Divan-ı Tanhâh*'ı karşılamaktadır. (Aykaç, 1997, 140)

Sadr-ı Küll: Devletin din ve evkaf işlerinden sorumlu birimidir. Onun başında da *Sadr* adı verilen ulema sınıfından nitelikli bir âlim bulunmaktadır. (Bayur, 1987, 2/432) Başkentte bulunan Sadr, Sadr-ı Cihân, Sadr-ı Küll, Sadrü's-Sudûr olarak da bilinir. Osmanlılardaki Şeyhülİslam makamının yetkilerini haiz olduğu anlaşılan Sadr, taşra teşkilâtındaki sûbedârlarda da *sadr-ı cûz* ünvanıyla görev yapmaktadır. (Bayur, 1987, 2/454-455) Öte yandan dinin siyaset üzerindeki etkisini bilen Bâbürlü hükümdarlar, ulema sınıfına gereken ihtimamı göstermiş, divanda kendilerine özel alanlar tahsis etmişlerdir. (Cihângîr, 1909, 21)

Ekber Şah dönemindeki yeniliklerle vakıf topraklarının durumu ve onların gelir getirici hallerine ilişkin işleyiş usulleriyle *sadr*ın sorumlulukları belirlenirken Cihângîr döneminde makamın prestiji oldukça artmış, Şah Cihan'ın saltanatında toprak bağışlarında Ekber'den daha cömert, Cihângîr'den daha metodik ve titiz bir yol takip edilmiştir. Böylece *sadr* makamının sınırları, elde edilen bağışlar ve vakıfların niteliği çok net olarak belirlenmiştir. (İbn Hasan, 1936, 251-252)

Hukuk sisteminin şer'i bölümü ele alındığında bu makamın adli meselelerde de görevli olduğu anlaşılabilir. Ekber'in emriyle Emir Fethullah bu makama getirilmiş, Nizamuddîn Ahmed de kendisinin bu vesile ile *kadı* olarak onurlandırıldığını söylemiştir. (Herevî, 1936, 2/561)

Daruga-i Dak Çevkî: Ülkenin haberleşme ve istihbarat ağını kontrol eden birimdir. (Bayur, 1987, 2/433) Merkezî teşkilâtın ülkede olup bitenlerden ivedilikle haber alabilmesi faaliyetlerinde en üst mercedir. Dolayısıyla istihbaratın işleyişi imparatorun bilgisi dışında yapılamaz. Örneğin Âlemgîr 'in üçüncü oğlu şehzade Muhammed Azam, kendi bürokratlarını bu göreve atamasından dolayı imparator tarafından ağır şekilde uyarılmıştır. Eyaletlerden

gelecek her türlü istihbarat bu çerçevede imparatorun bilgisine sunulmaktadır. (Âlemgîr, 1908, 97)

Emir-i Hacc: Müslümanların sağlıklı bir şekilde hac yapmalarını sağlayabilmek için imparator tarafından Sultan Hoca Nakşibendî Emir-i Hacc olarak atanıp gönderilmiştir. Bu makamda olan kimse hac yolculuğunun usullere uygun olarak yapılması, kutsal topraklarda imparatorluk adına dağıtılacak hediyelerin takip edilmesi, tavaf, say, vakfe, şeytan taşlama ve kurban ibadeti gibi ritüellerin yerine getirebilmesi konularından mesul olmuştur. Saraydan her yıl ilim, irfan ve hikmet sahibi olan bir kişinin Hicaz’a gönderilmesi (Allâmî, 1907, 3/271) Bâbürlü İmparatorluğu’nun gücünü göstermesi açısından da önemlidir. Ekber devrinde bu usul adet halini almaya başlamıştır ki 1580’de meşhur âlim Hoca Nasıruddîn Abdullah’a bu görev tevdi edilmiştir. (Herevî, 1936, 2/517)

Âlemgîr döneminde de aynı usulün devam etmiş ayrıca her yıl Mekke şerifi tarafından gönderilen elçiye orada bulunan fakirlere dağıtılması için yüklü miktarda hediyeler dağıtılmıştır. İmparator bu emanetlerin hak sahiplerine teslim edilip edilmediğini titizlikle takip ettirmiştir. (Âlemgîr, 1908, 167)

Divan İşleyiş Örneği: 11 Mart 1582 de çok kıymetli altın ve işlemeli kumaşlar ve mücevherlerle restore edilen divan salonunda divan üyelerinin katıldığı toplantının bir örneğini Ekbernâme kaydetmiştir.¹⁵⁹ *Şehzade Sultan Selim*’in de katıldığı toplantıda Ekber Şah 12 yaşından önce evliliğin yapılmaması gerektiğini aksi halde bu durumun çok fazla zarara sebebiyet verdiğini ve çok az fayda sağladığını savunmuştur.

Söz alan *Azim Han*, imparatorluk eyalet valilerinin hayatın ipini kesme cesaretine muhtemeldir ki idam kararı almalarına ilişkin yetkilerinin sınırlandırılması teklifinde bulunmuştur. Allah’ın inşa ettiğini yıkarak yanlış bir kararla ellerini lekelememeleri gerektiğini söylemiştir.

Muzaffer Han ise küçük bir fayda uğruna küçük kuşlar ve sürüngen gibi yaşam döngüsünün unsurlarının yok edilmemesinin gerekli olduğunu savunmuştur. *Raca Todar Mal* söz alarak sarayda her gün hayır kurumlarının dağıtım yapması gerektiğini memurların da her hafta, her ay ve her yıl da meslek sahibi olmayan kimselerle ilgilenmesi hakkında ferman çıkartılması düşüncesini dile getirmiştir.

¹⁵⁹ Bkz. (Allâmî, 1907, 3/557-560)

Yusuf Han tüm il ve ilçelerden günlük olay istihbaratı alınması gerektiğini ifade ederken *Raca Birbâr*, bazı sağduyulu ve kabiliyetli memurların çeşitli yerlerde müfettiş olarak görev yapması, mazlumların ve adalet arayanların durumunu tarafsız bir şekilde temsil etmesi ve olası felaketleri bildirmesi yönündeki arzusunu dile getirmiştir.

Kasım Han'ın önerisinde ise gezginlerin rahat hareket edebilmesi için imparatorluğun her yerindeki yollarda *serây* (سرائی) denilen dinlenme evleri kurulması gerektiği yönünde olmuştur. *Faizî* çarşılarda düzeni sağlaması gereken tecrübeli ve uyumlu kimselerin atamasını talep etmiştir. Bu divan toplantısında *Ebu 'l-Fazl* da hastanelerin kurulması konusundaki talebini dile getirmiştir.

Şah Cihan döneminin meşhur veziri Sadullah Han'ın bulunduğu divanda da şu şekilde toplantılar icra edilirdi: Sadullah Han öncelikle gelen mektupları okuyup cevapladı. Divan-ı Â'lâ'ya bağlı olan Divan-ı Tanhâh'dan gelen kabul edilebilir başvuruları seçip imza attı ve kabul gerekçeleriyle birlikte imparatorun onayına sundu. Arazi tahsisine dair evrakları imzaladıktan sonra müşkül durumlara ilişkin davacıları dinledi. Son olarak şehzadelerin, valilerin ve diğer soyluların temsilcilerin görüşlerini aldı. Bu vazifesini de yerine getirdikten sonra imparatorluğa ait özel mektupları inceledi aciliyeti olanları makam odasında kaleme aldı. (Sarkar, 1952, 32-33)

1.2. Saray Teşkilâtı

İmparatorluğun ihtişamının sergilendiği mekanlar, başkentlik yapmış Agra, Delhi, Fetihpûr Sikri ve Lahor'da yer alan saraylardır. Bâbürlüler, sarayın nizamını, tefrişatını, merasimlerini ve kadim saray kültürünü son derece önemsemişlerdir.

1.2.1. Saray Görevlileri

Bâbürlülerde saray görevlileri Timur İmparatorluğu'ndan devralınan idari usullerle¹⁶⁰ Hint coğrafyasının yerel uygulamalarının birleşiminden teşekkül etmiştir. İmparatorluk idaresinin genel yapılanmasını andıran planlı görev dağılımı ve hiyerarşisi, saray hizmetkarlarının sistematik işlevini ortaya koymaktadır.

¹⁶⁰ Foltz Timurlu-Bâbürlü benzerliği için şöyle demektedir: “*Timur'un Semerkant'taki ebedi istirahatgâhı Gur-i Emir'e, oradan Delhi'deki Hümâyûn Türbesiyle Agra'daki Tac Mahal'e bakanlar; bunların arasındaki ilişkiyi çok kolay tespit edebilirler.*” (Foltz, 1996, 29-30)

1.2.1.1. Han-ı Sâ mân (Menzil)

İmparatorluk Sarayı'nın görevlilerinin başında *Han-ı Sâ mân* (خان سامان) yer almaktadır ki kendisi saray ve 10 farklı birimin kendisine bağlı olduğu her türlü müştemilatın sorumlusuydu. İmparatorluk teşkilâtının adeta bir minyatürünün sorumlusu statüsünde birçok vazifeye haizdir. Sorumlulukları, Türk devletlerindeki *enzâl meclisinin* sorumluluklarının hemen hemen aynıdır¹⁶¹ (Aykaç, 1997, 148) *Han-ı Sâ mân*, saraya ait bütün işlerin icrasının yanında imalathaneleri yönetir, Üst düzey bürokratların işlerini takip eder ve vefatlarında miras işlerini yürütür, hükümdarın armağanlarını taksim eder, devlete ait taşınmazların gelirleriyle ilgilenir, şehzadelerin evlilik merasimlerini düzenler, devlete ait binaların yapımına öncülük eder, askerî erkana verilecek mükafatların belirlenmesinde ve tasdik edilmesinde görev alırdı. Hatta hükümdarın yemek menüsüne varıncaya kadar her türlü ayrıntıyla ilgilenirdi. (Bayur, 1987, 2/451)

Devletin en yüksek bürokratik makamlarından birisini temsil eden *Han-ı Sâ mân*, merkez ve saray teşkilâtındaki yetkileriyle dikkat çekmektedir. Hem siyasi hem de ekonomik görevleri kendisine güvenilebilir, sadık bir yönetici olmasını gerektirmektedir. Öyle ki taşıdığı mühür¹⁶² imparator dâhil tüm hanedan üyelerinin yaşamlarını etkileyebilecek güçtedir.

1.2.1.2. Mir Bakâvül

Bâbürlü saray mutfağı gastronomi açısından oldukça zengindir. Bu yönüyle bilhassa Ekber Şah döneminde çok sayıda aşçının çalıştığı mutfağın baş sorumlusu *Han-ı Sâ mân* (Ahmad, 2010, 296) olmakla birlikte *Mir-Bakâvül* (میر بخاول) saray mutfağının şefi olarak görev yapmaktadır ve kendisine birkaç tane güvenilir aşçı yamağı yardım etmektedir. Senenin başında saymanlar mutfağa ait yıllık bir bilanço tahmini yaparlar akabinde de *Mir-Bakâvül* mutfağın tüm sorumluluğunu üzerine alırdı. Yemeklerin lezzetinden, yiyecek içeceklerin güvenilir bir şekilde sağlam depolarda mühürlenip muhafaza edilmesine varıncaya kadar her aşamadan mesuldür. Bunun yanında çalışanların günlük yevmiyelerini, maaş listelerini, ürünlerin transfer bilgilerini kontrol etmekteydi. Yemekler piştikten sonra kendi mührünü tabağın kenarına iliştirir ve bu haliyle testten geçen yemekler sofralara servis edilirdi. (Allâmî, 1873, 1/57-58)

¹⁶¹ Abbâsîler, Hârizmşahlar, Türkiye Selçukluları ve Osmanlılarda da aynı yetkilere haiz olan kişiye *Üstâdü'd-Dâr*, Memlûklerde *Üstad-dâr* ya da *Üstaddâr-u Âliye* denilirdi. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/80, 338)

¹⁶² Bir *Han-ı Sâ mân* görevi bıraktığında yeni kişi için kendisine şu ferman arz olunurdu: “*Merhum Han-ı Sâ mân makamını terk ettiği sırada mevcut mühürlerin altında müşrif ve tahsildarların mühürleri altında saklanan hane halkı dairesindeki nakit bakiyesini ve toplanan eşyaları teslim al. Stokların yazılı kayıtlara uygun olduğundan emin ol ya da olası hesap açıklarını tespit ederek düzeltmeye başla.*” (Sarkar, 1952, 40-41)

Selçuklarda *hânsâlâr* ve *çaşnıgîr*in görev ve yetkilerinin mir bakâvûlda toplandığını söylemek mümkündür.

İmparatorun ve saray erkanının sağlığı için hayati önem taşıyan makama, sadakat testlerini geçen güvenilir kişilerin atanması elzemdir. Bu sebeple bütün hükümdarlar gibi Cihângîr de Delhi'den gelen Kemal Han'ı mutfağın başına atamış ve kendisinden bahsederken son derece dürüst, sadık bir hizmetkar olduğunun altını çizmiştir. Söz konusu şefin oğulları da hükümdara aynı teslimiyetle bağlıdır. (Cihângîr, 1909, 150)

1.2.1.3. Mîr-Bahşî

Sarayda zikredilen *Mîr-Bahşî*'nin (میر بخشی) Ekber'in ilk yıllarında askerî teşkilâtın başındaki genelkurmay başkanının kendisi olduğu bilinmektedir. Ancak Ekber Şah'ın saltanatının yirmi beşinci yılında görev ve sorumlulukları ciddi anlamda artan ordu komutanı, saraya ilişkin koruma görevini saray *bahşî*sine bırakmış görünüyor. Bu göreve ilk olarak Mirza Han (Abdurrahim Han Hanan) atanmıştır. (İbn Hasan, 1936, 208) Bu anlamda burada zikredilen *Mîr-Bahşî*, *Emîr-i Candâr* konumundaki¹⁶³ saray muhafızlarının ve askerlerinin başı olarak algılanmalıdır. Saraydaki toplantılarda hükümdarın yanında yakın koruma görevinde bulunurlardı. Saray dışındaki ve halk arasında gerçekleşen törenlerde tam teçhizatlı filler, develer, arabalar ve bayraklarla yürüyen korteje eşlik ederler. (Allâmî, 1873, 1/110)

1.2.1.4. Mîr-Âhûr

Mîr-Âhûr (میر آخور) devlete ait tüm atlardan ve diğer ahırlardan sorumlu olup yüksek bir makama sahiptir. Abbâsîlerdeki ahırlardan mesul *Meclisü'l-Kürâ'nın* baş yetkilisi (Aykaç, 1997, 149), Selçuklularda *has âhûr*un sorumlusu *Emîr-i Ahûr* (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/37) Osmanlılarda *Mîrâhur-u Evvel* (Uzunçarşılı, 1984, Saray/488) aynı hiyerarşidedir.

Bâbürlü saray ahırlarında *daruga* adında bir görevli her ahır için bulunmakta ve bu makamdaki vazifeler 5.000 kişilik (*zât*) komutanlardan kıdemli *ahadîl*ere kadar subaylar tarafından yürütülebilir. Müşrif ya da muhasebeci olarak görev yapan kimse atların sırasını tutar, tüm ödemeleri ve cezaları kayıt altına alırdı. Atların rütbesini ve durumunu belirleyerek onları teftiş etme yetkisi keskin görüşlü kişi anlamına gelen *dîdevâr'a* (دیده ور) verilmiştir.

¹⁶³ Büyük Selçuklularda hükümdarı ve sarayı korumakla görevli birliğin başındaki *candârlara* komuta eden görevliye *Emîr-i Candâr* denilirdi. Seçkin bir konumda bulunan bu komutanlar, atabey derecesine kadar yükselebillerdi. Kendilerine Sâmânîler ve Gaznelilerde olduğu gibi *Bistegânî* yani maaş verilirdi. Osmanlı Devleti'nde de aynı durum söz konusudur. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/34, 102)

Aktacılar koşum takımlarına bakıp atları eyerlendirirken *hadâ* (هدا) adındaki görevli de atlara temel adımlarını öğreten *racput*¹⁶⁴ sınıfındaki Hinduları temsil eder. (Allâmî, 1873, 1/137-138)

Râyberî (رایبری) soylulara ait deve ahırlarına bakmaktaydı ki el-Allâmi bu vazifeye Hinduların atandığını belirtir. (Allâmî, 1873, 1/147-148) *Gavhâne* (گاوخانه) ise inek ahırlarına verilen isimdir. Hindistan'ın geniş bir bölümünde inekler hürmeti haizdir. İmparatorluğun da sarayda üç adet inek ahır bulunmaktadır. 50'den 100'e kadar değişen inekler, çeşitleri ve besi amaçlarına göre bakıcılara teslim edilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/148-149)

1.2.1.5. Vak'anüvis

Bâbürlü sarayında *Vak'anüvis* (واقعنویس) hükümdarın emirlerini, yaptıklarını ve divan üyelerinin rapor ettiği her şeyi yazardı.¹⁶⁵ Hükümdarın ne yediğini, ne içtiğini, uyuduğunda ve kalktığında nasıl davrandığını, devlet salonundaki görgü kurallarını, haremde geçirdiği süreyi, genel ve özel toplantılarda konuşulanları, av merasimlerini, okuduğu kitapları, ne kadar sadaka dağıtıp hediye verdiğini, askerî rütbelere yaptığı atamaları, para transferlerine ait raporları, saray mensuplarının gelişini ve saraydan ayrılışlarını, savaşları, zaferleri, dünyaca tanınan kişilerin ölüm ilanlarını, idam cezalarını, hükümdar tarafından verilen afları, evlilikleri, doğumları kısacası yaşanan her bir şeyi kayıt altına alırdı. Yazılanlar tasdik edildikten sonra imparatorun huzuruna sunulur ve onun tarafından onaylanırdı. Kâtip tarafından bunun bir kopyası çıkartılır ve ilgili kişilere belge karşılığında teslim edilirdi. (Allâmî, 1873, 1/258-259)

1.2.1.6. Bâr Beyi

Sarayın baş teşrifatçısı olarak bilinen *bâr beyi* (بار بیگی), hükümdara gelen konukları karşılar ve dilekçe sahiplerinin taleplerini toplardı. (Bayur, 1987, 2/431) *Bâr* kelimesinden

¹⁶⁴ Sanskritçede *rajaputra* yani kralın oğlu kelimesinden türetilen *racput*, geleneksel anlamda hükümdarlık (yöneticilik) ve savaşçılıkla ilişkilendirilen Kuzey ve Orta Hindistan'daki kastı ifade eder. Bkz. (Kapoor - Gupta, 2003, 182-183)

¹⁶⁵ *Vak'anüvis* makamı Bâbürlü teşkilâtında XVII. asırda teşekkül ederken Batıda çağdaşı Osmanlılarda resmî olarak XVIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Daha öncesinde bu görev teşkilât yapısında yer almayıp *Şehname-nüvislik* olarak adlandırılmaktaydı. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/65) Ancak Hindistan'ın tarih yazıcılığı hakkında Türklerin rolüne kısaca değinmek gerekir. Resmî yazıcılık makamının ihdasına dair kayıtlar, geç tarihler verirken tarihçilerin eserlerini göz ardı etmemek gerekir. Bâbürlüler üzerine araştırma yapan ve oldukça eleştirel bir üsluba sahip Jadunath Sarkar, edebiyat ve tarih alanında Türklerin Hindistan'a olan katkılarını şöyle dile getirir: “Müslüman (Türkler) öncesi dönemde Hindular gerçek bir tarih yazamamışlardı. Sanskritçede sadece dört siyasi biyografik eser olmuştur ve bunların hepsinde gerçekler, bir sürü retorik üslup hilesi ve dolaylı ifadenin altında gömülmüştür. Hiçbirinde tarih yok. Hindular Farsçayı öğrenip bu modelleri taklit ederek kendi dönemlerinin tarihlerini ve onların yazdıklarında bile eserlerinde tarih kayıtları acınacak derecede eksikti.” (Sarkar, 1952, 229) Hindistana dair tarih külliyyatının tamamı incelendiğinde XIII. yüzyıldan itibaren Delhi Türk Sultanlığı ve Bâbürlü yazarların eserleri olmasa Hindistan tarihinden geriye kalanlar oldukça şaşırtıcı olacaktır.

anlaşıldığı üzere resmî *bâr beyin*in kabul meclislerindeki hiyerarşiden ve oturma düzeninden mesul olduğu söylenebilir.

Farsçada *bâr-gâh* izinle girilen yer anlamında Selçuklular ve diğer Türk devletlerinde sarayı karşılamaktadır. Karamanoğlu Mehmed Bey'in Konya'yı ele geçirince “*dergâh ve bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşulmamasını*”¹⁶⁶ emrederken *bârgâhı* saray anlamında kullanmıştır.

1.2.1.7. Mîr-i Arzî

İmparatorluk sarayında saray görevlileri 24 saat boyunca nöbet tutmuşlardı¹⁶⁷ ve bu askerlerin başına komutan olarak *arz beyi* tayin edilmiştir. Onun yanına insanlardan sıkıntısı olanlar ve isteklerini iletmek isteyenler günün her saatinde beklemeden *mîr-i arzîye* (میر عرضی) başvurabilmişlerdir. (Allâmî, 1907, 3/208) Bu sayede devletin işlerinin aksamadan yürütülmesi sağlarken halkın da istekleri ivedilikle değerlendirilebilmiştir.

1.2.1.8. Mutasaddî

Taşra teşkilâtının *sûbedâr*larının yazdığı mektupları hükümdara sunmakla görevli kimselere *Mutasaddî* (متصدی) denilmektedir. Mutasaddîler, mektuplara verilecek olan karşılıklar hakkında malumat aldıktan sonra cevap mektuplarını kâtiplere yazdırırlardı. Ferman biçiminde yazılan mektuplar, imparator onayı görüldükten sonra *üzük* (yüzük) ile mühürlenerek elçiye teslim edilirdi. (Schimmel, 2004, 73; Bayur, 1987, 2/419) Benzer şekilde taşrada yazılan mektup kâtiplerinin de aynı isimle anılmaları mümkündür.

1.2.1.9. Hükümdarın Şahsi Hizmetkârları

Hükümdarların günlük hayatında, en yakınında bulunan başlıca görevliler şunlardır: *Havâs* (خواص) sofranın düzenlenmesinden sorumlu, *korçi* (قرچی) hükümdarın zırhlarıyla ilgilenen, *şerbattâr* (شربتدار) şerbet ve içecek hazırlayıcısı, *abdâr* (آبدار) su tedarikinde bulunan, *töşekçi* (توشکچی) hükümdarın yatak ve giyim eşyalarını tanzim eden ve *kürkdâr* (گرکردار) hükümdarın kürkleriyle meşgul olan hizmetkarlarıdır. (Bayur, 1987, 2/432) Hükümdarın kapısında bulunup durumunu arz etmeye çalışan kimseleri karşılayan, halk ile adeta perde

¹⁶⁶ Bkz. Dia, “Bârgâh”, *TDVİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/70.

¹⁶⁷ Ebu'l-Fazl'ın nöbetlere ilişkin kurallar başlığı altında, akşam nöbetçilerin sürekli değiştirilerek zinde tutulduğu ve bunun askerleri teftiş etmede de kolaylık sağladığı belirtilmektedir. (Allâmî, 1907, 3/269)

görevi gören kimselere de -Türk-İslam devlet saraylarında¹⁶⁸ sıkça görülen- *hâcib* (حاجب) denilmekteydi. (İbn Haldun, 1982, 1/626)

İmparatorun yakınında ve özellikle yiyecek-içecek hizmetleriyle ilgilenen görevliler özenle seçilmişler ve görevlerini layıkıyla yerine getirme konusunda sürekli kontrol altında tutulmuşlardır. Hümâyûn Şah'ın hayatını kayıt altına alan Cevher Aftâbecî, hükümdarın kendisine güvenlik sebebiyle verdiği emirlerden bahsetmiştir.¹⁶⁹ Bu nedenle her birinin küçük görevleri yerine getirdiği düşünülse de hükümdar hizmetkârlarının özel kimseler olduğu açıktır.

Hümâyûn döneminde saraydaki içeceklerin düzeni *abdârthane* (ابدار خانه) tarafından yürütülmekteydi. Hükümdarın içme suyunu, su kaplarını, şerbet servislerini ve sefere giderken içecek tedarikini düzenliyordu. Yemeklerde olduğu gibi içeceklerde de sadakati test edilmiş kimseler, süslü sürâhiler olan *sürâhî-i mînâkârlar* (صراحی میناکار) servis yapmaktaydılar. (Ansari, 1974, 26)

Ekber Şah, imparatora ait kişisel eşya ve hizmetlerini *hâssa* (خاصه) adını verdiği birimle tek bir çatı altında toplamış ve bu birimin yönetimini de *Hân-ı Sâ mâna* bırakmıştır. Cihângîr döneminde de imparatorun şahsi hizmetkarlarının sayısından ziyade güvenilir ancak az sayıda istihdam edildiği görülmektedir. (Ansari, 1974, 27)

1.2.2. Saray Hayatı

El-Allâmî'nin ifadesiyle Hindistan, insanların eskiden bahçelerini bir düzen olmadan ekip diktikleri ve estetiği göz ardı ettikleri bir ülkeydi. Ancak Türk-İslam mimarisinin Bâbürlüler ile Hindistan'a yerleşmesiyle hem kentlerde hem de devlet binalarında muazzam değişiklikler meydana geldi. Bu doğrultuda cereyan eden rönesans, bilhassa sarayların asırlarca sürecektir ihtişamına öncülük etti. Bu anlamda imparatorluk sarayına gelen gezginler bahçelerin, şırıl şırıl akan çeşmelerin ve tefrişatın güzelliğinden dolayı kendilerini alamamışlardır. (Allâmî, 1873, 1/87)

Bâbü saraylarının ihtişamı, süslemeleri, minyatürleri, Türk-İslam sanatının hat yazıları Asadullah Pervin'in ifadesiyle Bâbürlü sanatkârların elinde, birçok açıdan zengin bir tarih

¹⁶⁸ Hâcipliğe dair daha fazla bilgi için Bkz. (Güzel, 2011, 82-84)

¹⁶⁹ Aftâbecî Hümâyûn'a; *abdârthane* mi yoksa *aftabakhanede* mi kalacağını sorması üzerine “*Aftabakhanede kalacaksın ve unutmak yanında bir çinili fincan, kapağı olan bir testi ve su şişesi bulunduracaksın. Senin mührün olmadan bir başkası bana su içirmeyecek ve buna izin vermeyeceksin. Şişenin gece boyunca boş durmasına izin verme ve bana su getirdiğinde suyu çini fincana dök ve yürürken şişeyi atın üzerinde yanında taşı*” demiştir. (Aftâbecî, 1832, 111)

belgesi haline dönüşmüştür.¹⁷⁰ (Pervin, 1979, 1, 128) Ansari ise Timurluları kastederek Bâbürlülerin atalarının mirasını Hindistan'a taşıyarak göz alıcı binaları, son derece nizami bahçelerin ortasına konumlandıklarını detaylandırır. (Ansari, 1974, 36)

Bâbü İmparatorluğu'nun 1574 yılında taşındığı ve 1586 yılına kadar başkenti olarak kalan Fetihpûr Sikri'ye¹⁷¹ inşa edilen sarayın açılışıyla şehrin tamamı sanatkarlar tarafından resim galerisine dönüştürülmüştür. Sarayın dış kısmından *tahta* kadar altın ve gümüş zincirler takmış, mücevherlerle süslü gövdeleriyle dağ gibi duran fillerin arasından geçilmekteydi. (Herevî, 1936, 2/455; Allâmî, 1907, 3/221)

Şah Cihan döneminde inşa edilen yeni başkent Şahcihânâbâd da aynı görkeme sahiptir. Yapımına 29 Nisan 1639'da başlanan şehrin kale, saray ve bunlara ait müstemilatıyla birlikte inşası 1648 yılında tamamlanmış ve yaklaşık altı milyon rupiye mal olmuştur. (Richards, 2021, 166)

İmparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştığı Şah Cihan döneminde yaptırılan hükümdar tahtı, ihtişamı ve sanatsal değeriyle dönemin diğer devletlerine karşı bir güç ve prestij gösterisi niteliği taşımaktaydı. Şah Cihan'ın yapımı yedi yıl süren elmas ve 10 milyon rupi değerindeki dünyanın en değerli taşlarını bir araya getirdiği *Taht-ı Tâvûs*'u, 1625'te Agra Kalesi'ndeki¹⁷² sultanın yeni tahtı olmuştur. (Richards, 2021, 163)

Bâbürlülerin *sanata* verdikleri önemi hassaten imparatorluk sarayında görmek mümkündür. İmparatorlar ressamın eserlerini haftalık olarak değerlendirmişler ve derecesine göre kendilerine ödül ve maaş tanzim edilmesini emretmişlerdir. Saray tablolarında tarihsel birikimi de göz önüne alınacak olursa cansız varlıkların bile canlı gibi tasvir edilebildiği kadim Hint kültürünün resim sanatının etkileri görülmektedir.¹⁷³ (Allâmî, 1873, 1/107) Sarayda özellikle altın, gümüş, akik, kristal ve kıymetli taşları kesip özenle yerleştiren *zernişân* (زر نشان)

¹⁷⁰ Bâbürlüler resim ve minyatür sanatı üzerinden okuyan Pervin (Pervin, 1979, 189-190), devletin son yüzyılında, bütün alanlardaki düşüşlerine rağmen, XVI. ve XVII. yüzyıllardaki icraatının Hindistan'da Türklerin, Hint kültür ve sanatını bambaşka bir boyuta taşıdığını savunmaktadır. İlginç olan şudur ki sanatsal anlamda Hindistan'a sayısız katkıda bulunan Bâbürlü imparatorlarının 1947'ye kadar bir posta pulunda dahi portrelerine yer verilmezken kendileri günümüze kadarki süreçte yalnızca dört pulda anılmıştır. (Robinson, 2014, 120-121)

¹⁷¹ İmparatorluğun devasa zenginliği yanında 3,5 milyon rupilik maliyeti pek göze batmayan bu şehir, kısa ömürlü bir başkent olmuş ve sadece 12 yıl boyunca merkez olma özelliğini korumuştur. (Richards, 2021, 79) Günümüz Hindistan turizminin önemli duraklarından olan şehir hakkında bilgi ve görseller için Bkz.(Hürlimann, 1965, 113-130)

¹⁷² 1565'te Ekber Şah'ın emriyle tasarlanan, yapımı beş yıl süren (Bedâûnî, 1979, 2/74-75) Nizamüddin Ahmed'in '*dünyada emsali yoktur*' dediği şaheser (Herevî, 1936, 2/293-294) günümüzde de dünya kültür mirası listesinde yer almaktadır. Saray ve kaleler için Bkz. Ekler Şekil 2.13-2.14.-2.15.-2.16.

¹⁷³ Ekber Şah'tan Alemgîr'e kadar Bâbürlü sanatının resim ve minyatürün sayısız örnekleri için Bkz. Susan Stronge. *Painting for the Mughal Emperor: The Art of the Book 1560-1660*. (New York: V&A Publications, 2002).

adında usta eller vardır. Şaşkınlık uyandıran taş ustaları ve metalden eşya yapan diğer ustalar imparator tarafından daimî olarak sarayda istihdam edilmişlerdir. (Allâmî, 1894, 3/315-316)

Cihângîr Şah döneminde resim ve minyatür sanatı, babasının döneminde olduğu gibi hem sanatsal hem politik açıdan kıymetliydi. Onun sarayında bulunan ikonografi nüshalarının çoğunluğu günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ebu'l-Hasan'ın küçük ebatta çizilen Safevi hükümdarı Şah Abbas'ı bir dünya küresi üzerinde kucaklayan Bâbürlü İmparatoru'nun haşmeti¹⁷⁴ buna örnek gösterilebilir. (Richards, 2021, 138)

İmparatorluğa ait *sarayların bahçeleri* zarafet dolu kompozisyonlara ev sahipliği yapmaktaydı. Cihângîr döneminde Keşmir'in tabiatına uygun olan, günümüzde nadir kalıntılarıyla ziyaretçilerini ağırlayan dört adet bahçe, gölgelikler, su yolları ve havuzlarının varlığıyla cezbetmekteydi. Ayrıca şehir, imparatorların yazlık mekanlarının başında gelmekteydi. (Âlemgîr, 1908, 105) 1643 yılında Mekke şerifi Zeyd b. Muhsin'in gönderdiği topluluğun başında bulunan Şeyh Abdüssamed, Bâbürlü İmparatorluğu sarayından o kadar etkilenmiştir ki Hindistan'a yeniden gelmiş ve mansabdâr ünvanı alarak kazaskerlik görevine atanmıştır. (Richards, 2021, 161)

Koku, bahsedilen saray kompozisyonun ruha işleyen parçasıdır. Sanatsal motiflerle donatılmış imparatorluk sarayı kabul salonu ve diğer bölümler daimî güzel kokularla misafirlerini ağırlamıştır. Örneğin *amber* ve coğrafyada çokça yetişen *aloe* ağacından elde edilen çeşitli kompozisyonlarla bezenmiştir. Gün içerisinde, altın ve gümüş buhurdan mumlarla günlük olarak tütsü yakılırken bol miktarda hoş kokulu çiçekler duvarlara yerleştirilmiş ayrıca çiçeklerden elde edilen yağlar saray halkı tarafından cilt kozmetiği için kullanılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/73-74)

Saray Müştemilâtında İmalathaneler: Bâbürlü saraylarının birçok bölüme ve imalathaneye sahip olduğu bilinmektedir. İmalathanelerin en önemlilerinden *farrâşhanede* (فراشخانه) 10.000 insanı altına alabilecek *bargâh* (برگاہ) denilen çadırlar üretilebilmektedir. Bir nevi tekstil imalathanesi hüviyetinde olan giyim ve yatak eşyaları üretilen *kürkrahane* (کُرکراخانه)¹⁷⁵ Hindistanın kuzeyinde ve bilhassa Delhi gibi kışları soğuk olan yerlerde üretim

¹⁷⁴ Cihângîr Şah Bâbürlülerin en başarılı imparatorlarının başında yer almaktadır. Cihângîr için her ne kadar karısı Nur Cihan'ın gölgesi altında devleti idare ettiği ifade edilse de (Pelsaert, 2022, 75) bu iddialar kati delillere muhtaçtır. Nur Cihan'ın devlet işlerindeki keskin zekâsı, törenlerde ve toplantılarda görkemli hediyelerle ön plana çıkması (Cihângîr, 1909, 397) gibi hususlar kendisinin hükümdar gibi ya da onun yetkilerini haizmiş gibi algılanmasına yol açmış olmalıdır.

¹⁷⁵ Sayıları Ekber Şah döneminde 36, Âlemgîr'in saltanatında 69 tanedir. (Sarkar, 1952, 166) Metinde *Kürkrahane* olarak geçen terimin, Bâbürlü idari teşkilâtındaki kraliyet atölyelerini ifade eden genel *Kârkhâne* (کارخانه) tabirinin

faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁷⁶ Öte yandan saraya bağlı Keşmir atölyelerinde yapılan kürkler oldukça ünlüdür. Bu bağlamda bugün bahsedilen Kuzey Hindistan bölgesinde kürkçülük, Türklerin mirası olarak oldukça gelişmiş bir sanat şeklinde icra edilmektedir. Bunların haricinde altın, elmas, gümüş, fildişi üzerine çalışan *zergerhane* (*cevahirhane*); nakış ve resim işleri yapan *nakşhane* ve *tasvirhane*; kokulu ve yağlı maddeler üreten *gülabhane*; ilaç işleriyle ilgilenen *devahane* ya da *şifahane* bahsedilmeye değerdir. (Bayur, 1987, 2/453-454)

Resim ve minyatürlerde de sıklıkla tasvir edilen kuyumcular, zırh ustaları, zanaatkarlar, emayeciler vb. sanatkârların işlerinde ne denli uzman oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin atölyelerde çalışanlar, imparatorlar tarafından bizzat işe alınan kimselerdir.¹⁷⁷ (Pervin, 1979, 124)

Asaletin göstergesi *elbiseler*, saray hayatının vitrininde her zaman ön planda yer almıştır. Bâbüir ve Hümâyün dönemlerindeki gündelik kıyafetler ve savaş üniformaları, selefleri Türk Sultanlığı'ndaki formların hemen hemen aynısıdır. Ekber Şah'tan itibaren gerçekleştirilen kıyafet reformu, toplumsal uzlaşmayı da ön plana alarak yeni bir stil oluşturmuştur. Saray erkanının giyim tarzları bu anlamda değişmiş, Hint unsurlarının da yer aldığı senkretik (karma) bir yapıya bürünmüştür. (Biswas, 2003, 22-23) Buna karşın Hint yönetici sınıfı racaların giysileri de Türk stillerinden etkilenmiştir. Önü açık ceket *Peşvâz* (پیشواز), geniş etek *şalvar* (شلوار), dar elbise *dûşala* (دوشاله), damatlık ya da aristokrat ceket *şirvani* (شروانی), geleneksel kadın elbisesi bluz tarzındaki *çûli* (چولی) gibi giysiler, Türklerin Hint kültürüne armağanıdır. Öyle ki racputlar Bâbüir tekstil modasını oldukça hızlı benimsemişlerdir. (Ahmad, 2010, 301)

Her yıl imparatorluk gardırobu için takribi 1.000 adet takım elbise dikilmekteydi ve 12 demet halinde 120 takım elbise her zaman hazır bulundurulmaktaydı. Saray kâtipleri her bir elbisenin yıpranma derecesine varıncaya kadar bir kumaş şeridin üzerine kusurlarını yazıp elbise bölümlerini etiketlemişlerdir. Ekber Şah döneminde birçok giysinin de ismi değiştirilmiş örneğin *ceket* yerine Hintçe *sarbgatî* / *sarvagatî* (örtün elbise); *izar* (giysi) yerine *pirahan*

bir galatı (yanlış kullanımı) olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer bir ihtimal ise terimin, özellikle değerli yünlü kumaşların ve kürklerin işlendiği *Kürkhâne* (کورخانه) birimini kastetmesidir. Kanaatimizce burada tekstil ile ilgili bir üretimden bahsediliyor olması zikredilen ikinci ihtimali desteklemektedir.

¹⁷⁶ Saray ustalarının ellerinde üretilen mallar belirlenmiş prosedürlerden geçmek zorundaydı. Örneğin tahsildar ünvanına sahip görevli, bölüm şefi *daruganın* günün sonunda tamamlanan parçaları kaydettiği belgeyi alıp deftere yazardı. Ürünün fiyatı, zanaatkarların işi tamamlamak için harcadığı gün sayısı ile maliyeti dikkate alınarak belirlenmekteydi. Tahsildar son raporunda hangi ürünün hangi *daruganın* gözetimi altında, ne kadarlık maliyetle üretildiğine varıncaya kadar ayrıntılı bir şekilde sunmaktaydı. İş tamamlayan usta ve zanaatkarlar nakit olarak bekletilmeden ücretlerini alıyor; büyük ustalara ayrıca önem gösterilip kendileri imparatorun huzurunda taltif ediliyorlardı. (İbn Hasan, 1936, 236-237)

¹⁷⁷ Muasır diğer Türk devleti Osmanlı Saraylarında da *ehl-i hiref* adı verilen 45 farklı sanat dalında hünerlerini sergileyen sanatkârlar bulunmaktaydı. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/462-464)

(ceketin arkadaşı) gibi terimler kullanılmaya başlanmıştır. Saraya ait bu giysiler kullanılacağı gün, renk, fiyat ve özelliklerine göre *sis* adı verilen bir tasnife tâbi tutulmuştur. Yakut rengi, altın rengi, turuncu, piriç rengi, kızıl, çimen yeşili, pamuk çiçeği rengi, sandal ağacı rengi, badem rengi, mor üzüm rengi ve bazı papağanların rengine benzeyen leylak rengi, açık renkli kahverengimsi lila (Allâmî, 1873, 1/90-91) gibi adeta Hindistan mozaığının tüm renklerinin imparatorluk saray elbiselerini süslediğini tahayyül etmek heyecan vericidir.¹⁷⁸ Öte yandan devletin hemen her döneminde ihtişama önem verilse de Âlemgîr'in saltanat yıllarında saraydaki giyim kuşam daha sade bir hâl almıştır. Belirlenen kriterlerde giyilmesi gereken elbiseler için imparator: '*Erkeklerin sade ve kaliteli elbise giymelerini bayanların ise fitratında süs olduğu için kendilerine yakışanı*' yapmaları gerektiğini söylemiştir. (Âlemgîr, 1908, 141)

Kütüphane Bâbü Şah'tan itibaren sarayın en önemli bölümlerinden birisidir. Birkaç bölüme ayrılan kütüphanenin bir kısmı harem içinde bir kısmı da harem dışında tutulmaktadır. Kütüphanenin her bölümü kitapların ele aldığı bilimlerin değerlendirilmesine göre alt bölümlere ayrılmıştır. Hintçe, Farsça, Yunanca, Keşmirce ve Arapçaya ait kitaplar dil tasnifine göre düzenlenirken düzyazı olanlar ve manzum eserler şeklinde de ayrı raflara yerleştirilmiştir.¹⁷⁹ (Allâmî, 1873, 1/103) Öte yandan ilim ve kültür sohbetlerinin sürekli düzenlendiği Bâbürlü saraylarında Türkçe¹⁸⁰ münazaralarla canlı tutulan entelektüel hayat, saray çevresinde ilmî üretimi teşvik eden önemli bir unsur olmuştur.

1.2.2.1. Törenler

Bâbürlüler Türk-İslam geleneğine ait bayramlardan¹⁸¹ Hinduların bayramlarına, saray seremonilerinden yerel halkın kutlamalarına kadar çok sayıda merasimin icrasını yerine getirmiştir. (Kambo, 1914, 289-290; Bayur, 1987, 2/416)

Tahta Çıkış Törenleri: İmparatorlar tahta çıktıklarında saray erkanına, soylulara, tüccarlara, ulemaya ziyafet verir; seçkinlere hediyeler, nişaneler, kıymetli eşyalar ve paralar

¹⁷⁸ Elbiseleri tamamlayan son derece kıymetli takı görselleri için Bkz. Ekler, Şekil 1.5.-1.6.-1.7.-1.8.

¹⁷⁹ Ekber Şah, tecrübeli okuyucuları her gün huzuruna getirir ve kitabı başından sonuna kadar kendisine okurlardı. Hükümdar karşısına gelen okuyucuları okudukları yaprak sayısına göre altın ve gümüş cinsinden nakit parayla ödüllendirir. Kendisi neredeyse toplantı salonundaki kütüphanesinin bütün kitaplarını dinlemiştir. Onun kitaplara karşı olan merakı ve tarihe olan ilgisi Nakib Han tarafından başlatılan ve sonrasında Molla Ahmet tarafından büyük eklemelerle meydana getirilen *Tarih-i Elî* (1000 Yıllık Tarih) isimli eserin yazılma emrini vermesine vesile olmuştur. (Allâmî, 1873, 1/103-106)

¹⁸⁰ Hindistan'daki İlk Türk yöneticilerden itibaren yani Gaznelilerden başlayarak sarayda Türkçe konuşulmaktaydı. Bâbürlü sarayında bu adet devam etmiştir. (Rasonyi, 1993, 162)

¹⁸¹ Müslüman Türk devletlerinde dinî bayramlara ait kutlamalar saraylarda oldukça ihtişamlıdır. Bâbürlülerin Ramazan ve Kurban bayramlarındaki tebrikleşme törenleri Osmanlı'da da aynı şekilde icra edilmekteydi ki buna *muâyede* denilirdi. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/201)

dağıtırlardı. Neredeyse tüm Türk-İslam devletlerinde görülen uygulamanın Bâbürlülerin ilk yıllarından itibaren uygulanageldiği görülmektedir. 1530'da tahta çıkan Hümâyûn Şah, önemli meseleleri hallettikten sonra hak sahiplerine Agra'da *hil'at* (خُلعة) *onur elbiseleri* takdiminde bulunmuş, 12.000 kişiye de ziyafet vermiştir. (Bedâûnî, 1979, 1/451)

İmparatorun bizzat yer aldığı törenlerin bir diğeri kendisinin başkente ya da saraya girerken karşılanmasıdır. Bu törenlerin en gösterişlisi şüphesiz (Richards, 2021, 79) Fetihpûr Sikri'ye ve saraya girişidir. Tören o kadar renkli ve canlıdır ki izleyenler arasındaki Çinliler dahi gördükleri tabloyu kıskanmışlardır. (Kandhari, 1993, 175-176) Soylulardan hizmetçilere varıncaya kadar şehrin en uzak noktasında yolun iki yanına sıralanmış insanlar, devasa filler, rengarenk bir kortej imparatoru saygıyla selamlamaktadırlar. Öte yandan davul sesleri ve müzisyenlerin icra ettiği melodiler eşliğinde hükümdar, tahtına oturmuştur. (Allâmî, 1907, 3/549)

Britanya Hindistanı'nda Bâbürlülerin bıraktığı *tahta çıkış* merasimlerinin neredeyse aynısı uygulanmıştır. Bu törenlerin en meşhurunda, 1911'de V. George, İngiltere kralı seçilmesinin ardından görkemli *Delhi Derbârı*nda Hindistan Kralı ilan edilmiştir. George Morton Jack, *Army of Impire*'da İngiliz sömürge kralının meşruiyetini sağlamak için '*Ekber Şah'ı, Şah Cihan'ı ve diğer Bâbüir İmparatorlarını taklit ettiğini*' kaydetmiştir.¹⁸² (Jack, 2018, 1)

Tahta Çıkış Yıldönümleri: Ekber Şah'tan itibaren başlayan *taht yıldönümü* merasimleri, hükümdarın kendisini bir tartıya çıkararak ağırlığını ölçtüğü ve o oranda ihtiyaç sahiplerine, fakirlere para ve kıymetli eşyaları dağıtmasıyla icra edilirdi. (Herevî, 1936, 2/312-313) Ekber'in tahta çıktığı 15 Ekim'de kendisinin karşısında altın, cıva, ipek, parfüm, demir, yedi çeşit tahıl, tuz gibi eşyalar tartılıyordu. Hükümdarın yaşı adedince çeşitli hayvanlar halka dağıtılıyor kimi zaman da tutulan küçük hayvanlar serbest bırakılıyordu. Bu eğlence günlerinde harem çok hareketli olduğu ve geniş kapsamlı yemek ziyafetlerinin düzenlendiği akabinde yüksek mansıp rütbelerine terfilerin gerçekleştirildiği görülmektedir. (Allâmî, 1873, 1/267)

Cihângîr de babasının izinde kendisini her yıl iki defa altın, gümüş ve birçok değerli eşyayla tartarak bunların toplam değerinin karşılığını fakir ve yoksullara dağıtmıştır. (Cihângîr, 1909, 230) Şah Cihan'ın Ekber'le başlayan ancak eski bir Hint geleneği olan adeti devam

¹⁸² Erken sömürge dönemlerinden itibaren Albay Colin Mackenzie'nin derlediği kapsamlı çizimler, haritalar ve el yazması nüshaların oluşturduğu belgeler için Bkz. Jennifer Howes. *Illustrating India*. (London: Oxford University Press), 2010.

ettirdiği *Ruka 'at-ı Âlemgîrî ve Meâsir-i Âlemgîrî*'deki kayıtlarda mevcuttur. (Âlemgîr, 1908, 79; Müstaid Han, 1947, 15; Hâfi Han, 1874, 2/646)

Kabul Törenleri: Bâbürlü devlet nizamı çerçevesinde halkın taleplerinin dinlendiği açık toplantılar yapılmaktaydı. Hükümdarın huzuruna gelecek olan kimseler genellikle *derbâr*¹⁸³ (meclis, divan) adı verilen gösterişli salonlarda karşılanırdı. Devlet başkanının başkentten uzak olduğu zamanlarda devasa çadırların içerisinde gerçekleştirilen bu seremoni, sarayın büyük salonunda davetlinin soylu da olsa ayakkabılarını çıkartarak huzura alınmasıyla başlardı. Hiyerarşide yüksek mevkidekiler imparatorun yakınına oturlurken astlar ayakta ve daha uzak bir yerde beklerlerdi.¹⁸⁴ (Cohen, 2002, 127; Richards, 2021, 91)

Öte yandan hükümdarın güvenliği her şeyden daha önemli olduğu için hem kabul törenlerinde hem de geçit törenlerinde askerler elleriyle hükümdarı selamlar ve koruma görevini üstlenirlerdi. (Allâmî, 1873, 1/258) İbn Battuta'nın Delhi Türk Sultanı Muhammed Tuğluk'un huzuruna geliş usulü, bu adetin Delhi Türk Sultanlığı'ndan iktibas edildiğini göstermektedir. (İbn Battûta, 2000, 2/654-656)

Sabah namazı eda edildikten sonra tentenin dışından Ekber Şah, her seviyeden insan tarafından görülmektedir. Hükümdarın görülebileceği ikinci yer sarayın geniş salonuydu ve günün ilk saatlerinden sonra tören için hükümdar oraya geçerdi. Ancak bu toplantının duyurusu bazen akşam saatlerinde bazen de gece yapılmaktaydı. (Allâmî, 1873, 1/157)

Türk devletlerinde görülen¹⁸⁵ İmparatorların açık derbâr merasimleri, saray tarihçilerinin yanı sıra hemen hemen bütün seyyahların gözlemlediği halk ile bütünleşmenin simgesi olmuştur. (İbn Hasan, 1936, 43) Ekber'in sabah namazından sonra gerçekleştirdiği selamlama ritüeline *darsan* denilirdi ki Sanskritçede bu *ulu bir kimseyi görmek* anlamına gelirdi. (Bayur, 1987, 2/416) Hinduların da günün ilk saatlerinde kralın yüzünün görülmesinin, kişinin işlerinin yolunda gitmesiyle ilgili olduğu inancı, Ekber Şah'ın ülkenin meşru hâkimi olduğu kabulünü kolaylaştırmıştır.

¹⁸³ Bazı çalışmalarda bu kelimenin Dârbâr (görüşme evi) şeklinde yorumlandığı görülse de terimin aslı Farsça *saray kapısı* ya da *eşiği* anlamındaki *Derbâr* (دربار) kelimesidir ve hükümdarın huzuruna kabul törenlerini ifade eder.

¹⁸⁴ Muasır Osmanlılarda Divan-ı Hümayun'daki protokol dizilimi Bâbürlülerdeki gibi belirli bir nizamla gerçekleştirdi. Bkz. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/17-19)

¹⁸⁵ Selçuklularda hükümdarın toplu kabulleri iki şekilde gerçekleştirdi. Sultanlar devletin ileri gelenleriyle bâr-ı hass; diğer topluluklarla ilişkin kabul törenleri ise bâr-ı âmm adıyla icra edilmekteydi. (Sevim-Merçil, 1995, 508)

Cihângîr döneminde imparatorun her sabah halka görüldüğü bilinmektedir. Hükümdar bunu yaparken *Carûka* adı verilen ve Hint mimarisinde cumba benzeri asma balkonlar için kullanılan yere çıkarak bu seremoniyi gerçekleştirirdi.¹⁸⁶ (Richards, 2021, 132) Gün içerisinde farklı grupların katıldığı üç kez kabul törenleri yapılır ve bu rutin kolaylıkla bozulamazdı. (Schimmel, 2004, 65-66)

Âlemgîr Şah, babası Şah Cihan'ın devasa kalabalıklara karşı yaptığı ritüelden övgüyle bahsederken kendisi 1668'de bu uygulamayı kaldırmıştır. İmparatorların halka sağlıklı ve güçlü olduğunu teyit ettiği bu törenler, aslında Hindular için daha farklı anlamlar barındırıyordu. Bir Hindu imparatorun yüzünü görmeden sabahleyin yemek yemiyordu. Ancak öyle anlaşıyor ki Âlemgîr'in dinî hassasiyetlerinden dolayı kutsal Yamuna Nehri'ne bakan *Carûka* merasimleri yasaklanmıştır. (Âlemgîr, 1908, 16)

Gece Törenleri de gündüz yapılanlar kadar görkemliydi. Güneş battıktan sonra görevliler 12 altın ve 12 gümüş şamdan¹⁸⁷ üzerine 12 beyaz mum yakarlar ve onu hükümdarın huzuruna getirirlerdi. Görevlilerin ardından tatlı melodiler söyleyen şarkıcı elindeki beyaz mumla sanatını icra eder. Bilhassa Ekber Şah duayla başlayıp biten bu törende, yaratana karşı hamd ile kendisine bahşedilen hükümdarlığa şükretmekteydi. (Allâmî, 1873, 1/49)

Ekber döneminde gecenin geç saatlerine kadar kabul salonunda filozoflar ve erdemli sûfîler bulunurdu. Geniş çapta gerçekleştirildiği anlaşılan bu toplantıların sonunda askerler, tüccarlar, köylüler ve diğer mesleklerden insanlar kabul salonunun önünde hükümdarı görmek için beklerlerdi. Gün doğduktan kısa bir süre sonra salona giriş yapmaları için izin verilirdi. Dünyevi ve uhrevi önem taşıyan konuların bir kısmı imparatorun dikkatine sunulmaktaydı. (Allâmî, 1873, 1/156)

Cihângîr, sarayda gece aydınlatmasının başlamasından önce beyit okuyucularına, imparatorun bizzat kendi yazdığı mısraları okumalarını emretmişti. Ayın farklı gecelerinde

¹⁸⁶ Törenlerin gerçekleştiği söz konusu yükseltilere *Bâlâhane* (بالاخانه) de denilmiştir. Bu kelime Farsçadan İngilizceye *balcony*, Türkçeye ise *balkon* olarak geçmiştir. (Herevî, 1936, 2/228) Bu durum siyasi erkin günümüzde yapmış olduğu konuşma türünün tarihsel dayanağı kabul edilebilir.

¹⁸⁷ Bir ya da iki dallı şamdanların yanında ustaların icat ettiği bir metre yüksekliğindeki sanat eseri, üzerindeki hayvan figürleriyle kullanılmaktaydı. Sarayın aydınlatılması konusuna özel başlık ayıran Ebu'l-Fazl, devasa büyüklükteki şamdanlara üç metreye yakın veya daha fazla mumlar dökülmüş ve parlaklığı artırmak için de özel karışımlar kullanılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/49)

saray aydınlatma seremonisi için ayrı bir protokol uygulanmıştır. Aydınlatmada büyük alevli mum olan *şem*’-i *kâfirî* (شمع کافری) sarayın hem iç hem de dış mekanları için kullanılmaktaydı.¹⁸⁸

Şehzadelere ilişkin saray protokolü de devlet nizamı çerçevesinde düzenlenmişti. İmparator tahtına oturduğunda itaatsizlik cezası alanlar hariç (Herevî, 1936, 2/310) orada bulunan herkes Bâbürlülere has olan selamlamasını (Bedâûnî, 1979, 2/286) gerçekleştirir ve rütbelerine uygun bir yere geçerlerdi. Bu düzen en büyük şehzade ile başlar ve aralarında belirlenmiş bir mesafe ile ikinci ve üçüncü şehzadeler yerlerini alırlardı. (Allâmî, 1873, 1/158) İmparatorun hanedan üyesi ya da bir şehzadeyi karşıladığı törenlere ise *didân-ı tora* (دیدان تورا) denilirdi. Ekbernâme, Hümâyûn Şah’ın kardeşi Kamran’ı karşılama merasimine ilişkin detaylı bilgi vermektedir. Kamran, halıyı öpmek için eğilerek dua ve ihlas secdesini yapmış aralarında geçen olumsuz hadiselerden dolayıdır ki hükümdar “*şimdi gelin kardeşler gibi kucaklaşalım*” diyerek kendisine sarılmıştır. Akabinde derin saygı duruşunda bulunan mirza, Hümâyûn’un işareti ile kendisine ayrılan sol kısma geçmiştir. (Allâmî, 1907, 1/587)

Bâbürlülerin imparatorları *selamlama* usulleri Emir Timur’un saray adetlerini hatırlatmaktadır. İbn Haldun’un Timur’un karşına çıktığı andaki gözlemleri bunu desteklemektedir.¹⁸⁹ Ebu’l-Fazl’a göre törenlerde imparatorun selamlanmasında farklı usuller tercih edilmiştir. Devletin ilk yıllarında hükümdar, karşısında başın aşağı doğru eğilmesini benimsenmiştir. Ekber Şah’tan itibaren insanlar, imparatorun karşısında sağ elini ayağının üstüne koyarak başın hafifçe öne eğilmesiyle devlet başkanını tazimde bulunmuşlardır. Bu tür ritüeller imayla hükümdar meclisine başı elinde tevazuyla teslim olunduğu belirtilir ve muhtemeldir ki yerel dilde buna *korniş* denilmektedir. *Teslim* adı verilen diğer selamlama çeşidinde ise sağ elin arkasını yere koymak akabinde kişinin ayağa kalkarken elini yavaşça kaldırmak ve avucunu başının tepesine koymaktan ibarettir. Bu uygulama kişinin kendisini adak olarak sunmaya hazır olduğunu ifade eder. (Allâmî, 1873, 1/158) Bu törenlerin nihayetinde yoksul ve muhtaç kimselere hükümdarın emriyle sarayda her daim nazır olan sayman tarafından bağışlar takdim edilir. (Allâmî, 1873, 1/266)

¹⁸⁸ Cihangir’in şamdanlar yakılmadan söylenmesini istediği “*Güneş göğe ışığını verinceye kadar; onun (ışığının) yansıması asla hükümdarın çadırından uzak olmasın.*” anlamındaki beyit şöyledir:

بود بر آسمان تا مهر را نور

مبادا عکس او از چتر شاه دور (Ansari, 1974, 55)

¹⁸⁹ “*Timur’un otağına vardık. Bizi onun çadırına yakın bir yerdeki başka bir çadıra aldılar. Mağrib’in Mâliki kadısı olduğumu söyleyerek beni ona tanıttılar. Bunun üzerine beni çadırına çağırdı, içeri girdim, dirseğine dayanmış bir şekilde oturuyor; yemek kapları önünden geçiyor; çadırın önünde halka oturmuş kişilere Moğol içkisi işaret ediyordu. İçeri girince huzurunda eğilerek selam verdim, başını kaldırdı, elini uzattı, uzanan eli öptüm. Oturmamı işaret etti, vardığım yere oturdum.*” (İbn Haldun, 1982, 1/59)

Selamlamada diğ er usul ise Türk-İslam devletlerinde görüldüğü gibi hükümdarlığın Allah'ın bir lütfu olması kabulünden dolayı B b r imparatorlarının önünde eğilmek hatta secdeye doğru gitmek gibi bir uygulama söz konusuydu. (All m , 1873, 1/159) Ne var ki Ekber Şah döneminde muhtemelen *Dini İlahinin* de etkisiyle secde ile yapılan tazim dini teamüllere aykırı olduğu gerekçesiyle çokça eleştirilmiştir.¹⁹⁰ Şah Cihan döneminde bu uygulama kaldırılmış yerine kısa s reliğ ne *zemin pus* usulüne; sonrasında asker selamını andıran *teslim* selamına geçilmiştir. Osmanlının son döneminde *külhan beyi selamı* olarak da bilinen *pata  akmak* Hindistan'da yaygın hale gelmiştir.¹⁹¹ (Bayur, 1987, 2/193)

Elçi Kabul Törenlerinin B b rl  saraylarında oldukça gösterişli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹² Resm  kabuller farklılıklar gösterse de konum itibariyle imparator balkonda yüksek tahtın üzerinde otururken saray mensupları ve hizmetkarlar, halıyla kaplı zeminde ve mermer üzerinde tazimle beklerlerdi. Ekber Şah'ın altınla kaplı süslemeleri ve tavus kuşunun tüyleri arasındaki ihtişamı, kendisine ulaşılabilirliğ n zorluğ n  anlatan belirgin bir sembol kabul edilmiştir. (Pervin, 1979, 19) Ekber Şah döneminde Hindistan'ın batısında yer alan Goa Limanı ve çevresinden çok sayıda Hristiyan saraya gelmiştir. Aslında gelen grup kuşatma altındaki kalenin kendilerine bırakılması niyetiyle gelseler de imparatorluk gücünü ve görkemini gördüklerinde kendilerini elçi olarak tanıtmışlardır. Neticede imparator tarafından özel iltifatla ve hürmetle karşılanmışlardır. (All m , 1907, 3/37) Ancak Cih ng r döneminde elçilere ilişkin protokol kurallarının uygulanmasında daha katı bir tutumun benimsendiğ  anlaşılmaktadır. (Pervin, 1979, 24)

XVI-VVII. yüzyıllarda Türklerin doğudaki tartışmasız en büyük gücü B b rl ler, batıdaki h kim g   Osmanlılar arasındaki elçi ziyaretlerinden kaynaklar ayrıntılarıyla bahsetmektedir. 1636'da Şah Cihan Osmanlı padişahı IV. Murad'a bir elçi yollamıştır. Siyasi yazışmalar bir yana elçi kabulleri son derece nezaketle gerçekleştirilmiştir. Şah Cihan mevkidaşına bir mektupla beraber kıymetli taş ve elmaslarla süslü çok değerli bir kemer göndermiştir. Osmanlı Sultanı da Şah Cihan'a kendi atlarından bir arap atı ve birçok hediye

¹⁹⁰ Senkretik (karma) din çabasına sadece Müslümanların değil Hinduların da ilgi duymadığı açıktır. Amita Sarin, Ekber ile sırdaşı olan *Birbal* arasındaki anekdotlarına yer verdiği eserinde, Ekber Şah'ın Din-i İlahi müritlerinin saraydaki tek Hindu mensubunun Birbal'dan başkası olmadığını belirtmektedir. (Sarin, 2005, 58)

¹⁹¹ Söz konusu selamla karıştırılan başka bir deyim *H nkara  atmak*tir. Osmanlılarda padişah harem dairesini gezerken ayakkabılarında gümüş çiviler bulunur ve hükümdarın gelişi ayakkabılarının çıkardığı sestten belli olurdu. Saray adabınca kadınların devlet erk nıyla karşılaşması hürmetsizlik addedilir ve buna *h nkara  atmak* denilirdi. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/149)

¹⁹² Batıdaki gücün artması ve Osmanlılarda ise elçi kabullerinin zamanı dikkat çekicidir. Türkiye'ye gelen muhtelif devletlerin elçilerinin kabul  *galebe* ya da *ul fe divanına* denk getirilmiştir. Kapıkulu askerlerine salı günleri verilen maaş törenlerindeki ihtişam ve görkem, devlet elçilerine bilhassa izlettirilmiştir. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/299)

göndermiştir. Her iki tarafın da gelen elçileri hürmet ve nezaketle karşıladıkları bilinmektedir.¹⁹³ (Uzunçarşılı, 1984, Saray/271; Bayur, 1987, 2/204-205)

Âlemgîr döneminde de elçi protokolleri son derecede katidir ki bu duruma örnek Fransız kralı XIV. Lui'nin mektubunun kendisine takdimidir. Fransa kralının mektubunu bizzat imparatorun eline vermek için elçiler dirense de üç bürokratın elinden geçen mektup ancak vezire kadar ulaşabilmiştir. Bu aşamadan sonra emanet hükümdara iletilir ve Fransızlara tecim (ticaret) hakkı tanınmıştır. Bu hususta dikkat çeken husus, bu mektup Bâbürlü Sarayı'na ulaştığında Fransa, Batı Avrupa'nın en güçlü devletiydi. (Bayur, 1987, 2/469)

1663'te Âlemgîr, İran Şah'ına Multan vilayetinin sūbedârı olan Terbiyet Han'ı göndermiş; elçi ziyaretlerinde iade-i ziyaret usulden olduğu için kendisine İran'dan Budak Bey misafir olmuştur. Multan Valisi elçisine bir ziyafetten sonra 5.000 rupi ve “*nuh tokuz*” dokuz parçadan oluşan harika bir Hint kumaşı hediye edmiştir. Türklerde 9 sayısı uğurlu olduğu için çoğu kez bu sayı ve katları kullanılmaktadır. Keza Farsça metinlerde de Türklere ait *tokuz* kelimesi sıkça geçmektedir. (Bayur, 1987, 2/466-467)

Devletler arasında karşılıklı elçi kabulleri, kıymetli eşyaların yanında manevi değeri yüksek ve karşı tarafı onore edebilecek nitelikte de olmuştur. Nitekim Cihângîr Şah'a Mukarrab Han'ın elçisiyle gönderilen resim bu nevi hediyeler arasında dikkat çekmektedir. Timur'un Yıldırım Bayezid'i esir aldığı, Konstantinopolis İmparatoru tarafından yaptırılan tablo Bâbür imparatoru için hayatında aldığı en anlamlı hediyelerdendir. (Cihângîr, 1909, 155)

Doğum ve Sünnet Törenleri: Bâbürlü hanedan evlatları dünyaya geldiğinde şükür secdeleri yapılır, günlerce tebrikler kabul edilir, ziyafet sofraları düzenlenir, hediye edilebilecek en kıymetli mücevherlerle bezenmiş eşyalar muhataplarına takdim edilirdi. Hümâyun Şah bir erkek evladının müjdesini alınca adını Muhammed Ekber koymuş, elinde bulunan en kıymetli hediyeleri çevresine dağıtmış, imparatorluğun en görkemli hükümdarı olacağını ümit etmiş olacak ki “*Şu anda bu odayı dolduran mis kokusu gibi, şanı bir gün bütün dünyayı saracağını inandığım oğlumun doğumu için size vereceğim bütün hediye budur*” diyerek davullar çaldırmıştır. (Aftâbecî, 1832, 44-45)

¹⁹³ Bâbürlü-Osmanlı ilişkilerinin -muhtemelen- Timur'un Yıldırım Bayezid'le yaptığı Ankara Savaşı'ndan dolayı Cihangir dönemine kadar durağan seyretmesi dikkat çekicidir. Cihangir Hatıratında, kendisine Türkiye'den geldiğini söyleyen *Ağam Hacı* adındaki elçiye inanmadığını çünkü atası Timur ve padişah Bayezid'in vefatından sonra her türlü iyiliğe rağmen hiçbir elçinin gönderilmediğini ifade etmektedir. (Cihângîr, 1909, 144-145) İlişkilerin seyri, elçilerin gidiş gelişleri, Cihangir'in son yıllarında ve halefi Şah Cihan'ın saltanatında hareketlenmiştir.

Ekber'in veliahtı Sultan Selim'in Fetihpûr Sikrî'de dünyaya gelmesi üzerine, Agra'da bulunan imparator, halka sevinç nişanesi olarak yüklü miktarda hediyeler dağıttırması, adi suçlara sahip kimi tutsakları serbest bırakması ve yedi gün boyunca kutlamalar yapılmasını emretmiştir. (Herevî, 1936, 2/357-359)

Bâbürlüler, Oğuzlardan gelen ve kadim Türk geleneği olarak bilinen *ilk lokma – ilk aş* törenleri olan buğday lapası, sütlü çorba veya tahıl yemeğinden oluşan bebeğe ilk kez katı gıda verme merasimini sürdürmüşlerdir. Benzer şekilde Hint geleneğinde de *Annaprasana*, tahıllardan özellikle pirinçten yapılan şekerli lapa verme geleneği (Achaya, 1998, 5) ile iki toplumun benzer adetleri dikkat çekmektedir.

Sarayın en görkemli törenlerinden birisi de *sünnet merasimleri*dir. Üst düzey bürokratlar, askerler, şehrin yöneticileri, nam salmış tüccarlar ve diğer davetliler sünnet törenlerine protokol düzeyinde katılırlardı. Çok sayıda sanatçının ve zanaatkarın tören alanını süslemek için gayret gösterdiği merasimlere, çarşı-pazarın da aynı coşkuyla katıldığı görülmektedir. Örneğin Hümâyûn Şah, oğlu Ekber'in sünnet merasimini bizzat kendisi düzenlemiş, şehzade saygının bir nişanesi olarak omuzlar üzerinde *divana* yerleştirilmiştir. Haremin soylu kadınlarıyla yürüyen korteje Hümâyûn da katılarak kendisine bir veliaht hediye eden eşine hürmetini sergilemiştir. Törende diğer saray halkının armağanları paylaşılırken Safevi Devleti hükümdarı Şah Tahmasb'ın elçileri de dâhil her biri göz alıcı hediyelerini imparatora takdim etmişlerdir. (Allâmî, 1907, 1/483-487; Aftâbecî, 1832, 83)

1573'ün ekim ayında Ekber Şah'ın, oğlu Cihângîr için tertip ettiği sünnet merasiminde çok sayıda soylu ve halktan davetliler yer almıştır. Fetihpûr Sikrî'deki devlet sarayında âlimlerin dualarıyla açılan tören, şenliklerle icra edilmiştir. (Herevî, 1936, 2/423)

Evlilik törenleri: Devletin ilk yıllarında -Bâbü ve Hümâyûn Şah dönemlerinde- evlilik törenleri mütevazı etkinliklerle kutlanmıştır. Örneğin Hümâyûn'un evlilik süreci ve merasimi İbrikçi Aftâbecî'nin anlatımıyla gayet sadedir. Hümâyunnâme'nin müellifi Gülbeden, annesi olan Dildar Begüm'e sarayda bir eğlence tertip etmiş ve bu merasimde Ekber Şah'ın annesi olacak olan Hamide Bânu da bulunmuştur. Sonrasında Hümâyûn hocasının (Şeyh Ali Ekber'in) kızıyla mütevazı bir yemek ziyafetinin ardından dünya evine girmiştir. (Aftâbecî, 1832, 30-31)

Ekber Şah döneminde hanedan üyelerinin düğün merasimleri büyük bir bayram havasında kutlanmıştır. Merasimlerde hususi ve umumi devlet salonunun dekorasyonu yapılır ve her gün bir hediye pazarı kurulurdu. Devlet geleneklerine göre evlilik hediyeleri verilmekte

halka da bağışlar dağıtılmaktaydı. Bu merasimlerin akılda kalanlarından birisi 16 Şubat 1584 tarihinde¹⁹⁴ gerçekleşen şehzade Selim'in evliliğidir.¹⁹⁵ Sadece sarayın değil bütün şehrin dâhil olduğu merasim, imparatorluk varisi için son derece gösterişli olmuştur. (Allâmî, 1907, 3/678)

Törenlerde yalnızca davetlilere değil halktan ihtiyaç sahibi kimselere de ayrıca pay ayrılması dikkat çekicidir. Cihângîr oğlu Perviz'in düğününde fakir ve ihtiyaç sahiplerine 9.000 rupi dağıtmıştır. (Cihângîr, 1909, 81)

Nevruz Kutlamaları: Malum olduğu üzere nevruz, ilkbaharın başlangıcı olup asırlardır bayramın mucidi olarak Türkler tarafından kutlanmaktaydı.¹⁹⁶ Hindistan'a bu törenlerin yerleşmesi de Türklerin kıtaya gelmeleriyle başlamıştır.

Bâbürlülere ait güneş üzerine tanzim edilen "*Takvim-i İlahî*", Ekber'in tahta çıkmasıyla başlamaktadır. Onun milat kabul ettiği bu özel günde görkemli kutlamalar icra edilirken diğer taraftan baharın gelişini müjdeleyen Nevruz Bayramı da şenlikler içerisinde kutlanıyordu. (Bayur, 1987, 2/130-131)

Cihângîr atalarından kalma baharın gelişinin kutlandığı bu merasimin en ince detayına kadar planlandığından bahsetmektedir. Hazırlıklar özel ve kamusal alana ait sarayın tüm bölümlerinin narin kumaşlarla ve süslemelerle donatılmasıyla başladı. İmparatora her türlü mücevher, kıymetli eşya, fil ve atlardan oluşan seçkin hediyelerin sunulması sarayın yerleşik adetlerindendi. Kutlamalar saraydan halka varıncaya kadar herkesin coşkuyla idrak ettiği törenler olmuştur. (Cihângîr, 1909, 49) Salih Kambo, Şah Cihan'ı anlattığı Şahcihannâme'sinde Nevruz ile Hindistan'ın yağmur mevsimine denk gelen bayramların birlikte kutlanmasından bahsetmektedir. (Kambo, 1914, 372) Benzer bir bayram Âlemgîr'in emriyle her yıl kutsal Ramazan ayı içerisinde de icra edilmiştir. (Müstaid Han, 1947, 14)

¹⁹⁴ Şeyh Ebu Faizî, şehzadenin düğünü hakkında kaleme aldığı

"*Selam olsun Sultan Selim'in inci saçan*

Umut yılını şereflendiren evliliğine,

Kova burcu güneşin şefkatiyle

Ay ve Venüs vuslatı gerçekleşti." mısralarının her biri ebced hesabıyla hesaplandığında bu görkemli düğünün tarihi olan 993'ü vermektedir. (Allâmî, 1907, 3/678)

¹⁹⁵ Yüzlerce fil, sayısız mücevher, altın, gümüş ve kıymetli hediyelerle gerçekleştirilen bu merasim, Türk-İslam devletlerindeki siyasi saiklerle icra edilen akitlerdendir. Cihângîr'in Kabil ve Lahor sübedârlığında bulunan Raja Bhagwant Das'ın kızıyla izdivacı, (Bedâûnî, 1979, 2/352) Hindu kökenli yöneticilerle bağların güçlendirilmesini hedeflemektedir.

¹⁹⁶ Bayur, Abbâsî halifesinden Gazneli sultanlara varıncaya kadar hiç kimsenin bu konuyu bidat olarak görmediğini iletir. Sadece Âlemgîr döneminde bayram tarihlerinin değiştirildiği görülmektedir. (Bayur, 1987, 2/237)

Yemek Törenleri: Ziyafet ve ziyafet etkinlikleri antik çağdan beri imparatorların ihtişamının sembolü olarak kabul edilmiştir. Abbâsîler, Sâsânîler, Selçuklular, Gaznelilerden tevarüs edilen usuller Bâbürlülerde de resmî ama bir o kadar da kutsal bir hüviyete bürünmüştür. (Sıddıquî, 2017, 21-22) Konuyla ilgili birçok anekdot devletin kroniklerinde kaydedilmiştir.

Sarayda verilen kalabalık yemek ziyafetlerine Bâbürnâme “toy” demektedir. Bâbü’ün hükümdarlığının son yıllarında gerçekleşen ziyafete ilişkin kayıtlarda her sınıftan soylunun yer aldığı görülmektedir. Türkmen, Özbek ve Hindu elçilerinin sofrada kendileri için tahsis edilen sol cenahtaki yerlere oturmalarına dikkat edilirdi. Bâbü’ün sağında ise dönemin meşhur âlimleri Semerkant’tan gelen tevâbinden hafız ve mollalar yer almıştır. Emirler, hanlar, ekâbirler ve muhtelif davetlilerce Bâbü’e altın, gümüş, bakır eşyalar ile kumaşlardan oluşan hediyeler takdim edilmiştir. Yemek ziyafetinin öncesinde deve, fil güreşleri ve koç dövüşleri izlenmiş, yemekten sonra da Hintli hokkabazların gösterileri icra edilmiştir. (Bâbü, 2000, 568) Ziyafet törenlerine belirli kurallar çerçevesinde icabet edilir, imparatorun hususi daveti olmadan söz konusu törenlere katılamazdı.¹⁹⁷ (Cihângîr, 1909, 21)

1.2.2.2. Harem Hayatı

İmparatorluğun yükseliş döneminde haremde çok sayıda kadın bulunuyor ve her birine ayrı oda veriliyordu. Saray içerisinde çeşitli görevlerde bulunan kadınların maaşla çalıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim hükümdarın verdiği hediyeler haricinde yüksek rütbeli kadınlar maaş almışlardır. (Allâmî, 1873, 1/45)

Sarayın özel kabul salonunda haremın harcamalarını denetleyen ve hareme ilişkin gelir gider raporlarını tutan liyakatli bir kâtip bulunmaktaydı. Saray kadınlarından birisi herhangi bir şey isterse sarayın tahsildarlarından birine başvurur, o da kâtibe bir emir gönderir ve genel sayman bu ödeme için onay verirdi. Ödemeden önceki son aşamada belge sadece harem için kullanılan bir mühürle damgalanır ve gerekli kimselere nakit olarak ödemesi yapılırdı. (Allâmî, 1873, 1/45)

Harem Muhafızları: Haremın etrafı uyanık ve yetenekli kadınlar tarafından korunurdu. Bunların en cesur ve güvenilir olanları imparator odalarının çevresine yerleştirilir ve onların da etrafına *racput*lardan (Hindulardan) oluşan bir muhafız bölüğü konumlandırılırdı. Onun da dışında rütbelerine göre soyluların ve *ahadî*lerin askerleri görev alırdı. (Allâmî, 1873, 1/45)

¹⁹⁷ Görkemli ve bir o kadar teferruatlı olan merasimlerin, devletin işleyiş mekanizmasında aksamalara yol açtığına dair eleştirisi için Bkz. (Richards, 2021, 137)

Hareme girmenin belli bir prosedürü vardır. En üst seviyede bulunan begümlerin, bürokrat eşlerinin dahi talepleri, saray hizmetkarına harem ağasına¹⁹⁸ iletilir, kendisinden cevap beklenir ve icazet alındığında hareme girilmesine izin verilirdi. Rütbe sahibi kadınların haremden bir ay boyunca kalmak için izin aldıkları bilinmektedir. (Allâmî, 1873, 1/45)

Harem dairesini sadece sarayda değil imparatorun seyahatlerinde de görmek mümkündür. Örneğin *Emma Kalb*, seyyahların seyahat çadırları içinde belki de mübalağalı şekilde en az 1.000 kadar kadının barındığını aktarmıştır. Bir yerden başka bir yere geçiş yapılırken muhafızlar eşliğinde fillerin ya da develerin asılı beşiklerinde yolculuk yaptıklarını belirtmektedir. (Kalb, 2020, 86)

1.2.2.3. Saray’da Eğlence Kültürü

Türk devletlerinin saraylarındaki eğlence kültürünün temel argümanlarını¹⁹⁹ Hindistan’da görmek mümkündür. Bâbürlü saraylarında eğlenceler müzik, şiir ve sanatın diğer kollarıyla iç içedir. Ülkenin çeşitli yerlerinden yetenekli dövüşçüler ve güreşçiler hazır bulundurulur, erkek ve kadın şarkıcılar sahneye çıkmak için beklerlerdi. Yetenekli hokkabazlar ve esprileriyle insanları güldürmeye çalışan taklacılar hünerlerini sergilerlerdi. (Allâmî, 1873, 1/158) Sarayda bazen Fars melodileri olsun bazen de Hindistan’ın çeşitli şarkıları olsun titizlikle icra edilmiştir. Modern Hint müziğinin de ana müzik akımlarından birisi kabul edilen *Tau Sen*’in besteleri (Richards, 2021, 38), Bâbürlü sarayının duvarlarında yankılanmıştır. Ekber Şah bahsedilen sanatçıya son derece ihtimam göstermiş, kendisine sınırsız imkânlar sağlamış, karşılığında da asırlarca sürecek şahsına münhasır müzik²⁰⁰ türü ortaya çıkmıştır. (Allâmî, 1907, 2/279-280)

Müntehabü’t-Tevarih de Bâbürlü Sarayı’na getirilen devasa büyüklükteki muhtemelen *orga* benzeyen müzik aletini tasvir eder ve insanların hayretler içerisinde izlediği bu enstrümanı anlatmak için dilin kifayetsiz kaldığını belirtir. (Bedâûnî, 1979, 2/299)

¹⁹⁸ Roma’da, Abbâsîlerde, Memlûk Saraylarında ve Osmanlılarda görülen *Harem Ağası*, harem-i hümayun denilen saray dairesindeki hizmetlerini yerine getirme ve güvenliğini sağlamaktan sorumluydular. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/173) Selçuklularda bu mevkiyi karşılayan görevli ise *Üstadu’d-dâr* idi. (Sevim – Merçil, 1995, 508)

¹⁹⁹ Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’in bezm ve eğlence gününe ilişkin anekdotlar Tabakât-ı Nâsırî’de anlatılmaktadır. Bkz. (Cüzcânî, 2020, 92)

²⁰⁰ Cihângîr’in hatıratında Tau Sen’in bestelerine ilişkin ilginç anekdotlardan biri şöyledir: Ülkede çokça yetişen çiçeklerden biri yerel dilde *Kumudîni* (kanval) adı verilen lotus çiçeğidir. Bu çiçek, diğerlerinin aksine gündüzleri kapanıp gece yapraklarını açar. Gece karanlığında su ve nektar için gelen siyah arı, çiçeğin kucasına yerleşir; ancak tan yeri ağarıp çiçek yeniden tomurcuklandığında arı içeride hapis kalır. Gün boyu süren bu esaret, güneş batıp çiçek yapraklarını yeniden açana dek sürer. Meşhur bestekâr; çiçeğin bu açılışını sevgilinin yüzüne, yaprakların genişlemesini ise aşkın hayretle açılan gözlerine benzetmiştir. Şah Cihângîr, bu benzetmelerle bezeli bestelerin ne geçmişte ne de kendi çağlarında bir benzerinin bulunmadığını sitayişle belirtir. (Cihângîr, 1909, 413)

Türk-İslam musikisi çerçevesinde *sufi eserler* de icra edilmiştir. Ekber'in hayatındaki en önemli hocası Şeyh Selim Cîştî'nin²⁰¹ Ajmer'deki türbesini ziyaret ettikten sonra uğradığı imparatorluk binasında, müzisyenlerin besteleriyle karşılaşır. Herevî, salonda bulunan âlim ve dervişlerin vecd ile eserlere eşlik ettiğinden bahsetmektedir. (Herevî, 1936, 2/504) Cihângîr Şah'ın sarayında ise Üstad Muhammed Nâyî, üflediği ney ile hükümdarın vazgeçilmez sanatkârlarından birisi olmuştur. Bestelediği gazellerin karşılığı olarak kendisine Cihângîr tarafından fil, at ve yüklü miktarda nakit para verilerek ödüllendirilmiştir. (Cihângîr, 1909, 376)

Sarayda düzenlenen kimi eğlenceler şehirdeki insanları da içine alabilecek büyüklükte merasime dönüşebilmekteydi. 1580'de Ekber'in Fetihpûr Sikri ve Agra'da düzenlediği törenler buna örnek gösterilebilir. Saray odalarının ve sokakların muhteşem dekorlarla süslediği, Türk, Hindu ve Fars müzisyenlerin eserlerini icra ettiği, soyluların ve halkın katıldığı on sekiz gün boyunca süren eğlenceler kaydedilmiştir. (Bedâûnî, 1979, 2/310)

Sarayda *yılbaşı törenleri* Şubat aylarının ilk gününde başlar ve büyük ihtişamla kutlanırdı. Aynı ayın ilk günü ve 19. günü, çok sayıda para ve muhtelif hediyelerin dağıtıldığı büyük bayramlar olarak kabul edilirdi. Ekber saltanatında Farslardan miras kalan herhangi bir ayın adıyla anılıp düzenlenen merasimleri sürdürmüştür. (Allâmî, 1873, 1/267)

Çevgân, saray eğlencelerinden biri olan ancak birçok kimseye göre çabukluk ve tedbiri öğrenmenin de bir yöntemi sayılabilecek kadim Türk geleneğine has bir oyundur. Saraylarda çokça oynanan bu oyun, aynı zamanda yetenekli kimselerin de ortaya çıkmasına imkân tanımıştır.²⁰² (Allâmî, 1873, 1/297) Top ile oynanan oyun Ekber Şah döneminde daha farklı usullerle oynanmaya başlamış hava karardıktan sonra ilk defa hükümdarın emriyle aydınlatılmış topla oyun daha zevkli hale getirilmiştir. (Herevî, 1936, 2/315)

Çevpâr: (چَڤپار) Hindistan'da eski zamanlardan beri çapraz ve daire şeklinde zar atılarak oynanan bir oyundur. İmparatorluk sarayında da pek çok soylunun bu oyunu kimi zaman 200 kişiye kadar ulaşan toplulukla oynadığı bilinmektedir. Çevpâr bir oyun olmaktan daha çok hükümdarın, karşısındaki kimselerin yeteneklerini ölçtüğü ve nezaketinin seviyesini belirlediği bir etkinlik olarak karşımıza çıkar. (Allâmî, 1873, 1/304)

²⁰¹ Çiştîyye tarikatının öncülerinden Baba Fârid (1173–1266), Kuzey Hindistan'da tasavvufi faaliyetleriyle etkili olmuştur. Bu geleneğin temsilcisi olan Selim Cîştî, Ekber Şah'ın politikalarında pay sahibidir. Mensup olduğu fikrî düşünce geleneğinin kurduğu vakıf, 1961 yılına kadar varlığını korumuştur. Bkz. (Mubeen, 2017, 120-129)

²⁰² Türk-İslam devletlerinin neredeyse tamamında zikredilen bu oyun Hint coğrafyasına Türklerle birlikte gelmiş olmalıdır. Çevirgen sopası ve topla oynanan bu oyun hakkında bilgiler aynıdır. Bkz. (Allâmî, 1873, 1/297-298)

Ekber Şah tarafından düzenlenerek Türklerin Hindistan'a armağan ettikleri *Çavpâr*, günümüze kadar ulaşan bir oyundur. Bir merkezin etrafında dairesel biçimde düzenlenmiş 16 paralel kenardan oluşan tahta üzerindeki şekil 24 alana bölünmüştür. Bunların her biri 8 sıra oluştururken parça sayısı 64'tür ve 4 tane zar kullanılır. Hükümdardan vezire, divan üyelerinden diğer bürokratlara kadar çok sayıda saray soylusu tarafından oynanan oyun (Allâmî, 1873, 1/304-308) takım halinde çalışmanın önemini ortaya çıkarırken, siyasi rollerin oyun üzerindeki sirayetine ilişkin de hükümdara fikir vermektedir.

1.2.2.4. Saray Mutfacı

Bâbürlü sarayları kendine has çok geniş bir menüye sahiptir ki sarayın hanım hizmetkârlarına teslim edilen yemekler sabah mutfaktan alınmaya başlanır ve bu servis akşama kadar sürer.²⁰³ Bu bölüme güvenilir ve tecrübeli kişiler atanmıştır.

Her sabah *Mîr-Bakâvül*'ün kâtibi tarafından gerekli malzemelerin listesi hazırlanır, tüccarlardan alınan mallar kaydedilir, her malzemenin ikinci nüshası hazırlanır ve bu şekilde onaylanır. Ebu'l-Fazl'a göre saray yemekleri üç kategoride değerlendirilmekteydi. Pirinç, buğday veya mercimeğin baharat ve otlarla pişirilmesiyle yapılan ana yemeklerdir. Pirinç, safran, badem, kuru üzüm gibi malzemelerle hazırlanan yemeklerin genel adına *huşk* (خشک) denilirdi ki en meşhur olanları *safranlı pilav* (زرد برنج) ve *mercimekli pilav* (خجڑی)'dır. İkinci grupta et, tahıl ve sebzelerden yapılan çorbalar ve yahnilerden oluşan ana yemeklere ise *aş* (آش) adı verilmektedir. Bu tür yemeklerin önde gelen tarifleri et, nohut ve baharattan oluşan Türk geleneğinde de kullanıldığı haliyle *çorba* (شوربا); et, bezelye ve baharattan oluşan menü de *kabûlî* (قبولی) olarak isimlendirilirdi. Son olarak farklı türlerde otlar ve sebzelerle hazırlanan yemeklere ise *sag* (سگ) denilirdi. (Allâmî, 1873, 1/57-58)

Mutfakta kıyma ve buğdaydan yapılan baharatlı hamur işi ürünler Delhi Türk Sultanlığı'nda olduğu gibi Bâbür saraylarında da meşhurdu. Ayrıca öğütülmüş susam ve baldan yapılan Türk tatlısı *helva*, buğday unu ve buğday irmiği kullanılarak Hindistan'daki hemen herkesin sofralarını süslemekteydi. (Achaya, 1998, 98-99) Kebap, Müslüman Türklere özgü bir lezzet olarak koyun, tavuk ve sığır etinin küçük parçalara ayrıldığı; soğan, sarımsak, zencefille marine edilerek bambu şişlere dizilip ateşte döndürülen ana yemeklerdendi. *Şeyh Kebabı*, *Hüseynî kebabı* gibi farklı tariflerle yapılan yemek, İngilizler tarafından yazım ve telaffuzu

²⁰³ Mutfak her ne kadar akşama kadar çalışsa da Ekber Şah'ın, 24 saat boyunca yalnızca bir kez yemek yiyip doymadan sofradan ayrıldığı belirtilmiştir. Ebu'l Fazl, bir saat içerisinde yaklaşık 100 çeşit yemeğin servis edildiği saray mutfagında Ekber Şah'ın yeme konusunda itidalli olduğunun altını çizmektedir. (Allâmî, 1873, 1/57)

cabob olarak değiştirilerek pişirilmeye devam etti. (Achaya, 1998, 115) Günümüz Hindistan mutfağındaki *kebap*, Bâbürlü sarayındaki imparatorluk aşçıların eti marine edip ustalıkla yaptıkları, mükemmelleştirilmiş seviyedeki menülere dayanmaktadır. (Hambly, 1968, 34)

Â'in'deki bilgilerden anlaşıldığına göre tüm ülkeden aşçılar her türlü tahıl, yeşillik ve etten oluşan yağlı tatlı baharatlı her çeşit yemeği hazırlamışlardır. Hindistan'ın hemen her yerinden muhtelif ürünler temin edilmiş; örneğin Keşmir'den sebzeler, ördekler, su kuşları, koyunlar, kümes hayvanları aşçılar tarafından seçilerek temin edilmiştir. Bazı kümes hayvanları aşçılar tarafından yetiştirilirken yeşillikler ise iklimin de müsait olmasından dolayı mutfağın kendine has bahçesinden elde edilmiştir. Günün sonunda (akşam) soyluların ziyaretlerinde ender rastlanan birçok yemek çeşidine de yer verilmiştir.²⁰⁴ (Allâmî, 1873, 1/57-58)

Hint dolması anlamına gelen *pan*, Bâbürlü saraylarının vazgeçilmez menülerinden biriydi. Ebu'l-Fazl altı çeşit pandan bahsederken Shabbir Ahmed bugün bile Hint toplumlarında servis edilen bazı yemeklerin İran ve Türkistan Türklerinin mirası anlamında teşekkürü hakkettiğini belirtmiştir. (Ahmad, 2010, 297) Benzer şekilde 2000'li yılların başından itibaren dünya mutfağındaki popüler Hint menülerindeki tandır, nana ekmeği, soslu kuzu ve tavuk yemekleri, Gavin Hambly'in ifadeleriyle Hindistan'ı üç asırdan fazla yöneten Bâbürlü mutfağına aittir. Haydarâbâd mutfağı Bâbürlü soyluların yerleştiği, Güney Hindistan'ın renkleriyle ve Bâbürlü gastronomisiyle harmanlanmış yemekleriyle ünlüdür. (Hambly, 1968, 9, 13)

Saray mutfağında hazırlanan yemeklerin sunumu da ihtişamlıydı. Yemekler gümüş, altın ve porselen tabaklarda servis edilirken²⁰⁵ yemeklerin taşındığı kapların gümüş işlemeli kırmızı ve beyaz kumaşlarla üzeri örtülürdü. Servis tabaklarının hemen yanı başına yazılan bir kâğıt parçasında yemeklerin isimleri ve içerisinde kullanılan baharatlar bulunurken yemekler *hân* (خوان) yani geniş bir tepsi üzerine konurdu. Mîr-Bakâvül yemek tabaklarının dizilişine nezaret ederdi ve imparator dua ettikten sonra yemeğe başlanırdı. (Allâmî, 1873, 1/57-58)

1.2.2.5. Av Kültürü

Bâbürlülerde soyluların avlanması yalnızca bir törenden ibaret değil büyük anlamlar yüklenen ritüellerdendir. Avlanma alanlarının yanı sıra imparatorlar, bir bireyin karakterini,

²⁰⁴ Ebu'l-Fazl saray mutfağına dair çok sayıda yemek tarifini eserinde belirtmektedir. Bkz. (Allâmî, 1873, 1/59-64) Bâbür Şah'tan Âlemgîr Şah'a kadar Bâbürlü İmparatorlarının yemek alışkanlıkları için Bkz. (Achaya, 1998, 161-163)

²⁰⁵ Mutfağın görkemli eşyalarına ilişkin görseller için Bkz. Ekler, Şekil 1.9.-1.10.-1.11.-1.12. Ancak Âlemgîr Şah, sarayda altın ve gümüş kapların kullanılmasını yasaklamıştır. (Ansari, 1974, 24)

zekâsını, becerisini hatta liderlik özelliğini bile avlanma yeteneğiyle değerlendirmişlerdir. Öte yandan komutanlar askerî birlikleri savaşa hazırlama konusunda da bu etkinlikten yararlanmışlardır. (Amin, 2016, 192-193) Bu anlamda Bâbürlülerde av, zahirden çok daha fazla şey ifade eder. Zaten üst düzey komutanlardan olan *Mîr-Şikâr* aynı zamanda avlanmadan sorumludur. (Pervin, 1979, 117)

Av törenleri için düzenlenmiş çok geniş organizasyonlar ve *kamp alanları* bulunmaktadır. Büyük Selçuklularda *şikârgâh*²⁰⁶ denilen (Cüzcânî, 2020, 83) Bâbürlülerde de 100 metre kareden daha fazla, kapıları çok sağlam bir şekilde yapılmış, kilit anahtarlarla emniyete alınmış kırmızı renkle ayrılmış, gül renginde olduğu için *gulâlbâr* (گل‌آلبر) adındaki alan bulunurdu. Sarayla özel ilgisi bulunanların girebildiği ve sadece hükümdarın soylularla vakit geçirdiği iki katlı bina inşa edilmiştir. Bunun yanında 12 bölümden oluşan dairesel kapalı bir alan, 40'tan fazla çadır, her biri 30 metre genişliğinde ayrılan ve tentelerle uzatılmış bölüm bulunmaktaydı. Bu bölüme bitişik inşa edilen diğer kısım örtü ile ayrılmış *ser-i perde* (سر پرده) yani hükümdarın özel alanıdır ki topuzlu direklerle desteklenen ortasında yüzlerce halı bulunan mekandır. Yaklaşık 50 metre uzunluğunda açık alana sahip 72 adet odası vardı. Hükümdarın akşam saatlerinde oturduğu ve ovanın ortasında dört direk tarafından desteklenen tente ile yükseltilmiş bir platform bulunurdu. (Allâmî, 1873, 1/45-47)

Kamp alanlarında halkın açık alanda dinlenildiği *dîvân-ı 'âm* (دیوان عام) adında bir mekân oluşturulmuş ve burası muhafızlar tarafından korunmuştur. Her kampın taşınması için bilhassa Ekber Şah döneminde 100 fil, 500 deve 400 araba ve 100 taşıyıcıya ihtiyaç duyulmuştur. Mansabdârlar ve Ahadîler olmak üzere 500 asker bu kervana eşlik etmiştir. Ayrıca İran, Türkistan ve Hindistan yerlilerinden oluşan 1.000 tane yardımcı personel 100 su taşıyıcısı, 50 tane marangoz çadırcı ve meşale taşıyıcısı, 30 deri işçisi 150 süpürgeci çalışmaktadır.²⁰⁷ (Allâmî, 1873, 1/45-47) Ebu'l-Fazl'ın betimlediği kamp alanının avlanma merasiminin yanında savaş karargahının bir parçası olduğu açıktır.

²⁰⁶ Büyük Selçuklularda aynı kökten türetilen isimle av merasimlerinin *şikâr-nâme* eserlerinde kaydedildiği görülür. Sultan Melikşah'ın Ebû Tahir-i Hâtûnî yazısıyla kaleme alınan şikâr-nâmesine ilişkin Râvendî'nin kayıtlarına Bkz. Muhammed b Ali b Süleyman Râvendî. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. (Ankara: TTK Yay., 2020), 128-129.

²⁰⁷ Ebu'l-Fazl 1567'nin Mart ayında yapılan bir av merasiminden bahseder. Çok sayıda görevli av alanını gündüzleri gözleriyle geceleri ise yanan meşalelerle korumuşlardır. Sabahtan akşama akşamdan sabaha hatta beş gün boyunca çeşitli sporlardan oluşan etkinlikler büyük bir titizlikle gerçekleştirilmiştir. Daha fazla bilgi için Bkz. (Allâmî, 1907, 2/417-418)

Lahor yakınlarında Celâleddin Ekber'in düzenlediği avlanma törenleri Muntehabü't-Tevarih'e de konu olmuştur. Muhtelif türlerde yaklaşık 15.000 hayvanın²⁰⁸ sayıldığı bölgede avlanma, önce soylular sonra da halkın iştirakiyle gerçekleştirilmiştir. Bu törenlere Türkçe bir kelime olan *kamarga* yani büyük av töreni anlamındaki isim verilmiştir. (Bedâûnî, 1979, 2/93) Halkın dâhil olduğu ve aynı isimle icra edilen avlanma törenleri, Cihângîr döneminde de mevcuttur. Detay verilen merasimlerin birinde 35 koç, 90 yaban koyunu, 95 antilop ve 300'den fazla muhtelif avın yakalandığından bahsedilir. (Cihângîr, 1909, 125-126)

Bâbürlü imparatorlarının hepsi avlanma merasimlerine aynı ilgiyi göstermemişlerdir. Âlemgîr, *kamarga* türündeki büyük avlanma törenlerine katılsa da (Müstaid Han, 1947, 23) av iştiağı nevinden dünyevî isteklerin anlamsız olduğunu, işi olmayan kimselerin bu konuya daha çok önem verdiğini düşündüğünü belirtir.²⁰⁹

Av Türleri: Hükümdarların av merakına ilişkin birçok bilgi bulunmaktadır. Hümâyûn iktidarını yeniden tesis etmeye başladığı yıllarda bile en çok uğraştığı faaliyetlerin başında avlanmak gelir. Kendisi Kabil'e döndüğü 1553 yılında Baran Nehri kıyısında balık tuttuğu ve şahin avına çıktığı nakledilmektedir. (Aftâbecî, 1832, 109) Cihângîr ise şahin ve doğan gibi yırtıcıları kullanarak avlanmaya çıkmıştır. (Cihângîr, 1909, 64)

Büyük bir hazırlık gerektiren av merasimlerinde *ahadîlerden hidmetiyye* (خدمتیّه) denilen askerlere kadar çok sayıda muhafız görev alırdı. *Mîr-i Tuzak* (میر تُزک) hükümdarın hemen yanı başında hazır dururken yakın bir koruma da tetikte beklemekteydi. Adeta bir çemberin halkaları gibi av sahası farklı birlikler tarafından korunurdu. Kovalamacanın başladığı an herkesin görevi tanımlıdır ve imparatora yakın akrabaların dışında sadece kendisine izin verilenler yaklaşırlardı. (Allâmî, 1873, 1/282)

Fil Hindistan coğrafyasının hem taşımacılıkta hem de askerî seferlerde vazgeçilmez unsurlarındandır. Bu nedenle filler tarih boyunca geliştirilen usullerle yakalanmışlardır ki buna *şikâr-ı fil* denilmiştir. *Tarih-i Elfî*, Mirza Hüseyin Zenûzî'nin el yazması eserinden naklettiğine göre su içmeye giden fillerin yolunun üzerine çukurlar açılır, üzeri otlarla kaplanır, içine düşen

²⁰⁸ Hindistan genelinde var olan hayvanlara ait detaylı bilgiler için Bkz. Stanley Henry Prater. *The Book of Indian Animals*. (Bombay: Oxford University Press), 1971.

²⁰⁹ Âlemgîr oğlu Bahadır Şah'a gönderdiği mektupta şöyle der: "Avcılık aylakların işidir. Birinin dünya işlerine dalıp dinî meseleleri göz ardı etmesi kınanacak bir meseledir. Çünkü dünya, öteki dünyanın tarlası gibidir. Hülâsa ne ekersen onu biçersin." (Âlemgîr, 1908, 15).

fil bir süre aç bırakılır. Akabinde kendisine yavaşça yaklaşıp yiyecek veren bakıcısına alışır ve bu suretle fil evcilleştirilirdi. (Tetevî - Kazvînî, 2003, 3748)

Kaplan avında birinci yöntemde kafesin içine kaplanın keçiyi görebileceği ama yakalayacağı şekilde yapılmış bir perdeyle konulan keçi konulur. Açlık kaplanı kafese doğru sürükler içeri girer girmez yakalanırdı. Diğer yöntem de ise cesur ve tecrübeli bir avcı, atın sırtına biner, erkek bufalonun kaplana saldırmasını sağlardı. Böylece bufalo boynuzlarıyla yakalayarak şiddetli şekilde yukarıya doğru fırlattığı kaplanı avlardı. En heyecanlı av türünün bu olduğu belirtilir. (Allâmî, 1873, 1/283-284) Benzer yöntemlerle *leoparlar* da avlanır. İmparator Ekber'in bine yakın leoparı bir kamp alanında tuttuğu kaydedilmiştir. Hayvanların bakımı, beslenmesi ve eğitimi konusunda nitelikli bakıcılar görevlendirilmiştir. Örneğin kendisinin sahip olduğu en iyi leopar açık sarı renkli, eğitilmiş anlamındaki *semend-i mâsik* (سمند ماسک) olarak adlandırılır ki kendisi ihtişamla yürürken tam donanımlı hizmetkarları da onun yanında koşardı.²¹⁰(Allâmî, 1873, 1/288-289)

Doğada yakalanması en zor hayvanlardan birisi olan *arslan avı* bilhassa Ekber Şah'ın gözdesi olmuştur. Av merasimlerinde kendisi emir vermediği müddetçe dokunulmasını asla istemediği aslanlarla mücadelesine ilişkin dikkat çekici örnekler kayıtlara geçmiştir.²¹¹

Ülkede çokça bulunan *geyikler* de imparatorların av merasimlerinde alışılmadık bir yöntemle avlanılmışlardır. Eğitilmiş olan geyiklerin boynuzlarına konulan ağ, yabancı geyiklerle mücadele ederken onun boynuzuna, ayağına ve kulaklarına dolaşırdı. Bu suretle yakalanan yabancı geyik evcilleştirilirdi. (Allâmî, 1873, 1/291)

Antilopun yalnızca et için değil aynı zamanda hastalıklara şifa veren özellikleri için de avlandığı görülmektedir. Cihângîr Şah yakaladığı bir antilobu, sütünün astım hastalığını iyileştirdiğine ilişkin dikkat çeken bilgiyi aktarır. (Cihângîr, 1909, 148)

Bâbü Şah'ın Hindistan'a yerleştiği 1525-1526 yıllarında Kabil yakınlarında *gergedan* avına katıldığı görülür. Şehzade Hümâyûn'un arkasından gittiği ve maiyetinde olanların da ilk kez gördüğü anlaşılan bu hayvanların avlandığı kaydedilmiştir.²¹² (Bâbü, 2000, 407)

²¹⁰ Sıra dışı gibi görünen bu olay dönemin Hindistan'ında doğal kabul edilmiş olmalıdır. Çünkü muhtemeldir ki Hindulardan gelen genel teamül, bu hayvanların başboş kalmasına izin verilmemesidir. (Allâmî, 1873, 1/289)

²¹¹ Ekber için dikkat çekici arslan avı anlatılarının bir örneği için Bkz. (Herevî, 1936, 2/348-349)

²¹² Bâbü'nâmeden: "Cengele halka kurup gürültü yapınca, gergedan çıkıp ovaya doğru kaçtı. Hümâyûn ve o taraftan gelenlerden hiç kimse gergedan görmemişlerdi. Hepsi bol bol seyrettiler. Bir kürûhe (3-4 km) yakın kovalayıp, birçok okla vurarak, yere serdiler. Bu gergedan hiç kimseye ve ata hücum etmedi. Dahası iki gergedan da vurdular..." (Bâbü, 2000, 407)

Sarayın avlanmaya dair kültürü bahsedilen hayvanlardan çok daha fazlasıdır. Enteresan yöntemlerle manda yuvasında bufalo avları, şahinler ile yapılan avlar, su kuşunun içi boşaltılarak adeta gerçeği andıran yapısıyla gerçekleştirilen su kuşları avı gibi birçok av merasimi²¹³ hükümdarların vazgeçilmez faaliyetlerindendir. (Allâmî, 1873, 1/293-296) Örneğin İmparator Hümâyûn su kuşu ve keklik avlamak aynı zamanda balık tutmak için başkente bir hayli uzak olan Mumbai bölgesindeki Varak'a gitmiştir. (Allâmî, 1907, 1/492) 1610'da Cihângîr'in tahta çıkışının kutlandığı büyük merasimde onlarca turna kuşu, tavus kuşları ve diğer muhtelif kuşlar saraya getirilmiştir. (Cihângîr, 1909, 167)

Kuş türlerini avlamada Hintlilerin asırlık yöntemlerinden Müslüman Türkler de yararlanmışlardır. el-Bîrûnî avlanmaya ilişkin anekdotlarında *katâ kuşunu* geceleyin aynı tür bakır kapları birbirine eşzamanlı ritimlerle vurarak elleriyle yakaladıklarını belirtirmektedir. Şayet ritim farklılaşırsa kuşlar da değişik yönlere uçarlar. (Birûnî, 2015, 130) Bu çerçevede benzer ve dikkat çekici yöntemleri Bâbürlülerin de kullandığı anlaşılmaktadır.

Papağan koleksiyonları sarayın göz alıcı güzelliklerindendir. Sarayda insanları kendisine hayran bırakan kırmızı, beyaz ve yeşil olmak üzere farklı renklerdeki papağanlar bulunmakta ve insan gibi konuşmaktadırlar. Sadece görsel güzellikleriyle değil yetenekleriyle de ilk Bâbürlü hükümdarından itibaren papağanların yerel dilde ise *tûtilerin*, oldukça itibarlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında İran, Türkistan ve Keşmir taraflarından getirilen benzeri kuş türleri²¹⁴ sarayı süslemekteydi. (Allâmî, 1894, 3/121)

Papağan (tûti), Becûr ve Sevâd bölgesinde oldukça fazladır ve beş altı binlik sürüler halinde uçar. Bunların içinde öne çıkan iki cins, konuşmasıyla ünlüdür. Bâbür Şah, kafesi kapalı olan papağanın "*yüzümü aç boğuluyorum.*" dediğini, başka bir yerde konaklayan yolculara "*herkes yürüyor, siz neden yürümüyorsunuz?*" diye konuştuğunu nakletmiştir. Öyle anlaşıyor ki bu kuşlar hem görsel hem konuşma özelliğiyle sarayın vazgeçilmezleri arasına girmiştir. (Bâbür, 2000, 447)

Neticede Bâbür imparatorlarının av merasimleri, İngilizlerin yönetimi devraldıkları XIX. yüzyılda da aynı ritüellerle devam etmiştir. Burton bu konuda "*Bâbür İmparatorlarının*

²¹³ Avcı, dar boyunlu kil bir çömlek yapar ve geceleri içine üfler. Bu da baykuş gibi bir ses çıkarır. Daha sonra başka bir adam bir demet samanı yakıp onu sallar ve böylece kuşların gözleri kamaşır. Bunun üzerine kuşçular kuşları yakalayıp kafeslere koyarlardı. (Allâmî, 1873, 1/296)

²¹⁴ Hindistan'ın genelinde bulunan tüm kuş türleri için Bkz. Salim Ali, *The Book of Indian Birds*, Oxford University Press, Bombay 1996.

mirasçıları olarak İngiltere Krallarının bu konuda Bâbü, Ekber, Cihângîr ve Evrengzib'in ayak izlerini takip ettikleri görülmektedir.” diye yazmıştır. (Burton, 1933, 177-178)

1.3. Taşra Teşkilâtı

Bâbürlülerin taşra yapılanması, adem-i merkeziyetçilikten uzak,²¹⁵ İmparatorluğun merkezine son derece bağlı, yerel yetkililerin salahiyetlerini ve nüfuzlarını en aza indirmeyi amaçlayan bir sistem olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle eyaletlerden köylere varıncaya kadar yapılandırılmış taşra teşkilâtı bütünüyle başkent merkezli örölmüş bir ağın parçasıdır.

Bâbürlüler kentleşme alanında, Kuzey Hindistan'daki Gupta döneminden sonra alt kıtaya ikinci klasik çağı yaşatmışlardır. Semerkant'taki Timurluların Batı ve Türkistan'da bıraktığı miras, Bâbürlüler tarafından Hint coğrafyasına taşınmıştır. Muhteşem şehirler,²¹⁶ kaleler, saraylar, kamu binaları, camiler, su depoları, günümüze kadar ulaşan estetik bahçelerin yanında Hint kültürüne çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. (Chandra, 2007, 317)

Hindistan coğrafyasında Türklerin yaşam şekilleri genellikle eyaletlerde ve büyük şehirlerdedir. Bu durum kendilerinin imar, iskân ve kalıcı eserler bırakma konusunda şehirlere büyük yatırımlar yaptığını göstermektedir.²¹⁷ Bilhassa üst-orta sınıf, tüccarlar ve soylular şehirleşme modellerinin²¹⁸ öncüsü olmuşlardır.

Bâbü Şah, henüz Kabil'den Hindistan şehirlerini fetih yolunda ilerlerken Türkleri bu topraklarda iskân etmeye, yönetim kademesini tedricen Türkleştirmeye başlamıştır.²¹⁹ Bu

²¹⁵ Bâbürlü taşra teşkilâtı Abbâsîlerin ilk dönemlerindeki yapılarına benzemektedir. Abbâsîler kuruluşunu takip eden ilk dönemlerde merkeze tam anlamıyla bağlı valilerle hâkimiyetlerini sürdürürken sınırların genişlemesiyle birlikte taşra yönetimi, otonom muhtar eyaletler sistemine dönmüştür. (Aykaç, 1997, 25)

²¹⁶ Dünya'nın en etkileyici ve ayırt edici mimarilerinden kabul edilen Bâbü mimarisi (Flotz, 1998, 86), “*Bâbü resmi*” (Sarkar, 1952, 234) olarak ayaktadır ve bugün Hint turizminin ana duraklarından. Yılda yaklaşık 8 milyona yakın kişinin uğradığı Tac Mahal ve Ekber Şah'ın inşa ettiği ve günümüzde yılda ortalama 500 bin kişinin ziyaret ettiği Fetihpûr Sikri, İngiliz tahribatına rağmen (Hambly, 1968, 159-161) mimarisiyle hala göz dolduran sanatçıların başkenti Delhi bunlardan bir kaçıdır. Bkz. (Asher, 1992, 292-293)

²¹⁷ Chandra Sarkar, Türklerin şehirlere önem vererek köyleri ihmal ettiklerine ilişkin tezi (Sarkar, 1952, 47) geçersiz kılınabilir. Bunun için imparatorluğun siyasi anlamda pergenelere yaptığı yatırım, zemindar sistemi, tarımsal reformlar ve tüm maliye teşkilâtı incelendiğinde ortaya çıkar. Ayrıca devlet hazinesinin öncelikli gelir kalemlerinden olan köylerin ihmali aklen de mantıklı değildir.

²¹⁸ Foltz'un şehir betimlemesi oldukça ilginçtir: “*Hûlâsa XVII. yüzyılda Bâbürlü şehirlerinin birisine Türkistan'dan gelen bir seyyah Daru'l-İslam olduğunu anlar, günde beş kez ezan sesini duyar, Farsça konuşulanları kavrayabilir; başka bir köşede Hafız'ın metinlerinin okunduğunu görür ve insanların birbirlerine anayurt usulü pilav ikram ettiğine şahit olur. Türkistan'dan gelen Türk, kendisini bu anlamda evinde hisseder.*” (Foltz, 1996, 167)

²¹⁹ Keşmir ve çevresi kontrol altına alınırken Lenger Han'a Hoşâb'ı ihsan edip kendisine Türk geleneğinin nişanesi olarak tuğ vererek Hindu Bey'e yardımcı yapmış; Bihre'deki Türk süvarilerinin ve komutanlarının arazi ve ulufelerini artırarak Hindu Bey'in emrine vermiştir. (Bâbü, 2000, 363-364)

anlamda Delhi Türk Sultanlığı'ndan alınan mirasın üzerinde yapılan çalışmalarla şehirler, Türk devlet nizamı çerçevesinde yapılandırılmıştır.

Bâbürlülerin Hindistan'a girdiği ilk dönemlerde şehircilik anlayışının zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Çok sayıda *pergenenin* (köyün) ve nahiyenin bulunduğu topraklarda büyük şehirlerin bile doğal ya da beşerî sebeplerden dolayı kısa süre içerisinde dağıldığı bir tablo ile karşılaşmaktadır.²²⁰ 1526'daki kayıtlardan hareketle bu durumun hızla yerleşik ve kalıcı yapılarla değişmeye başladığı görülmektedir.²²¹

Hümâyün Şah döneminde devletin yaşadığı buhranlı yıllara rağmen kentleşmenin gelişerek devam ettiği görülmektedir. Gascoigne, Timurlu mirasının geleneklerini takip eden büyük hayallerinin peşinde koşan hükümdarın, şehirlerin imarı açısından yalnızca Truva ile yarışabilen Delhi'de yeni bir kentin temellerini atmıştır. *Dîn-i Penâh* (dinin sığınağı) adı verilen şehir uzun ömürlü olmasa da veliahtı Fetihpûr'u kurarak bu ideallere hayat vermiştir. (Gascoigne, 1971, 48)

XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde imparatorluğun sınırları oldukça genişlemiş ve Ekber Şah tarafından imparatorluk ilk olarak 12 eyalete bölünmüştür. Bunların her birine *sûbe* (صوبه) adı verilirken her biri başkentinin adıyla anılmıştır. Bunlar Allahâbâd, Agra, Oudh, Ajmer, Ahmedâbâd (Gucerat), Bihar, Bengal, Delhi, Kabil, Lahor, Multan, Malva idi. Berar, Kandeş ve Ahmednagar'ın kaydedilmesiyle sayıları 15 olarak belirlenmiştir. Aynı yıllarda eyaletler 500 *serkâr*'a (سرکار) bölünürken taşra teşkilâtı son şubesi olan kasabaların sayısı da 2737 idi. (Allâmî, 1891, 2/115)

Şah Cihan ve sonrasında eyaletlerin sayılarında artış oldu. Âlemgîr Şah, Âdilşahlardan alınan Bijapur, Kutupşâhîlerin sorumluluğunda olan Golkonda'yı²²² imparatorluk topraklarına

²²⁰ Bâbürnâme şehirlerin yapıları hakkında şöyle bahseder: “*Hindistan'ın şehir ve vilayetleri fevkalade safasızdır. Bütün şehir ve araziler birbirinden farksızdır ve evlerin bahçelerinde duvar bulunmaz. Kimi nehir ve çayırıların sahilleri mevsim yağmurları yüzünden sular altında kalmakta arazilerin ise çoğu düz ovayı andırmaktadır... Yapı ve köylerin hatta şehirlerin bozulması bir anda olur. Bu kadar büyük şehirlerde ve senelerce oturan ahali eğer kaçarsa öyle kaçır ki bir veya bir buçuk günde orada bir eser ve alamet kalmaz. Kurmak istedikleri vakit de artık kazmaya ve bent yapmaya lüzum yoktur... Ev kurmak veya duvar yapmak da yoktur; kamış ve ağaç boldur; kulübe yaparlar hemen bir köy veyahut bir şehir olur.*” (Bâbü, 2000, 441)

²²¹ Estetik anlayışla Bâbü Şah zamanında Hint yerleşim yerlerinde inşa edilen yapılar göz alıcıdır. Beyaz ve kırmızı taşlarla yapılan hamamlar, devletin önde gelen -Şeyh Zeyn, Yunus Ali gibi- bürokratların muntazam ve planlı bahçeleri, havuzları dikkat çekicidir. Lahûr ve Dibâlpur usulü ile çarh (dönen tekerlek) yapıp su kanalları inşa etmişlerdir. Hintliler ‘*daha planlı ve düzgün bir yer görmedikleri için*’ güzel binalı yerlere *Kâbil* adını vermişlerdir. (Bâbü, 2000, 481)

²²² Kutubşâhîlerin kontrolünde olan Golkonda, XVI. yüzyılın başlarında kurulmuş Müslüman-Türk hanedanlığıdır. Hindistan'ın güneyinde yer alan bölgede Türkler, Haydarâbâd şehrinin temellerini atmışlardır. Edebiyatı, mimarisi, yaşam tarzındaki kültürel gücüyle iz bırakan Kutubşâhîler, Âlemgîr Şah döneminde 1670'te imparatorluğun hâkimiyeti altına girmişlerdir. (Richards, 1975, 1-3)

dâhil etmesiyle eyaletlerin sayısı 22'ye kadar yükselmiştir. (Kaushik, 2013, 116) Söz konusu bütün eyaletler, ilerde açıklanacağı gibi valisinden *asıttaki* en son görevlisine kadar detaylı yönetim ağı içerisinde idareleri gerçekleştirilmiştir.

Taşra birimi yöneticilerinin nitelikleri Ekber Şah'ın düzenlemeleriyle hayata geçirilmiştir. Eyalet makamına oturan kişi son derece liyakat sahibi olmalıdır. Bu doğrultuda Ekber Şah Kabil'in işlerini yönetmesi için âmâ olmasına rağmen Fazıl Bey'i atamış ancak kendisinin zorluk yaşamasından dolayı oğlu Ebu'l-Feth'i naibi olarak görevlendirmiştir. Ancak liyakatsizliğe tahammülü olmayan hükümdar, haddi aşanlar hakkında ivedilikle hükmünü uygulamıştır. Bu sebeple Kabil topraklarının dağıtımında adaletsiz davranan, yolsuzlukla suçlanan kimseyi görevinden azletme emrini Ebu'l-Feth'e vermiş iken bir akşam sarhoş haldeki naibin suikasta uğramasıyla görevi Şah Veli Atka (Adil Şah'a) tevdi etmiştir. (Allâmî, 1907, 2/288-289) İmparatorluğun eyalet yönetimine verdiği önem Gucerat idaresinin Şihabuddîn Ahmet Han'a verilmesiyle de anlaşılabilir. Kendisinin eşitlik kurallarına uymadığı, halkın memnuniyetsizliği öğrenildiğinde onun yerine bilgisi, adaleti ve tebaasına şefkatiyle ön plana çıkan Şihabuddîn, Malva'dan çağrılarak bu eyaletteki göreve atanmıştır. (Allâmî, 1907, 3/306)

12 Şubat 1592'de imparatorluk toprakları yeni bir düzenlemeyle dört bölümde değerlendirilerek eyaletlerin üzerinde yeni bir birim oluşturulmuştur. Pencap, Multan, Kabil ve Keşmir eyaletleri *Hoca Şemseddin'e*, Ajmer, Gucerat ve Malva Eyaletleri *Hoca Nizamettin Ahmed Bahşî'ye* Delhi eyaleti *Rai Patar Das'a*, başkent Agra,²²³ Allahâbâd, Bengal ve Bihar eyaletleri ise *Rai Râm Das'a* emanet edilmiştir. (Allâmî, 1907, 3/924) Bu uygulamayla imparatorun yine bütün eyaletlerin işleriyle ilgilendiği ve kendisine verilen raporlarla saraya bağlılığın sürekli kontrol edildiği anlaşılmaktadır.

Şah Cihan'ın hükümdarlığında devletin sınırları Sind'den Silhat'a Güney Belh'ten Dekken'in güneyine kadar uzanmaktaydı. O yıllarda imparatorluk 22 eyalette toplam 4350 *pergeneden* oluşmaktaydı. Sadece Lahor²²⁴ ya da Agra'daki köylerin ekonomik büyüklükleri Bedahşan devletinin toplam bütçesinden daha fazla olması Bâbü İmparatorluğu'nun sınırlarını ve gücünü anlatabilecek yeterliliktedir. (Richards, 2021, 181) XVIII. asırda Âlemgîr 'in

²²³ Hindistan'ın merkezi olan Agra şehri, Ekber Şah'la birlikte devletin sabit ikametgahı haline gelmiştir. (Allâmî, 1907, 3/253)

²²⁴ Şah Cihan'ın dedesi Ekber döneminde kendisinin Lahor yakınlarındaki (150km) Dipalpûr kasabasının câgîrdârı tarafından ağırlandı olağanüstü hediyeler takdim edilmesi dikkat çekicidir. Dönemin tanığı Herevî, yakutdan inciye, altından gümüşe kadar sunulan hediyelerin listesini yazarak bir benzerinin olmadığını belirtir. Bkz. (Herevî, 1936, 2/349-351) Yalnızca bir kasabaya ait olan veriler Lahor'un iktisadi büyüklüğü hakkında fikir vermektedir.

çalışmalarıyla sarayların, bağların, bahçelerin,²²⁵ bitkilerin, göletlerin, yolların, binaların kısacası şehirlerin imarına ilişkin her türlü faaliyetin son derece önemsendiği açıktır. (Âlemgîr, 1908, 116)

Sürekli gelişen imparatorluk toprakları stratejik nedenlerden dolayı birden çok payitaht şehrine sahip olmuştur. Sırasıyla Agra,²²⁶ Fetihpûr Sikri, Lahor ve yeniden Agra Şehirleri imparatorluğa başkentlik yapmıştır. (Richards, 2021, 34) Bu şehirlerin ölçekleri dünyanın farklı metropollerini ile kıyaslanacak büyüklüktedir. Ralph Fitch, Agra ve Fetihpûr Sikri'nin Avrupanın en büyük şehirlerinden birisi olan Londra'dan çok daha büyük olduğunu belirtir. (Chandra, 2007, 311)

Bâbürlülerin Hindistan tarihi boyunca merkezî siyasi yapılanmanın ilk kez bu denli başarılı gerçekleştirdiği noktasında kaynaklar hem fıkirdir. Bunun yanında taşra teşkilâtında eyaletlerin, kentlerin özellikle kasaba ve köylerdeki teşkilât örgüsünün günümüzde farklı senaryoyla da olsa aynı şekilde devam ettiği gözlemlenmektedir.²²⁷ Bu anlamda taşra teşkilâtının titizlikle ve sağlam temeller üzerine bina edildiği kanıtlanabilir niteliktedir.

1.3.1. Sûbedâr

Her eyaletin siyasi ve askerî anlamdaki idarecisi, hükümdar tarafından belirli vasıflarla atanan (Mâverdî, 1976, 35) ve hükümdara aracısız hesap verme zorunluluğu olan eyalet valisine *sûbedâr* (صوبدار) denilir. Sorumlu olduğu bölgenin dirliği, güvenliği ve sükuneti için çalışan sûbedâr, askerî yetkilileriyle *fevcdârı* ve ağır askerî süvari birlikler komutanı olan *thânalari* teftiş etmekteydi. Ayrıca eyaletin kendine has oluşturduğu divana başkanlık eder, mesul olduğu alanın gelirlerini, harcamalarını ve hazinesini yönetirdi. (Richards, 2021, 88) Türk-İslam devletlerinde daha çok ordu komutanı olarak bilinen, Moğollarda vilayetlerde emniyet amiri (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/260) olan *sipehsâlârın* (سپہسالار)²²⁸ Hindistan'da şehirleri yöneten sûbedârla bazı ortak yetkilere sahip olduğu görülür. Muhtemeldir ki bazı *sipehsâlârlara* askerî yetkililerinin yanında siyasi sorumlulukların da verilmesi iki kavramın da birbirinin yerine kullanılmasına neden olmuştur. Keza 1562'nin Kasım'ında Şemsettin Muhammed Han'a tevdi edilen Pencap'taki yönetimin niteliği, Han'ın görev tanımının genişliğini doğrular mahiyettedir. Öte yandan bu konumdaki komutanın Hz. Ömer dönemi ve Abbâsîlerdeki özel valilik (emirlik)

²²⁵ Bâbürlülerin mimari yapılarının yanında bahçelere olan merakı tarifsizdir. Taş ve peyzaj ustalarının inşa ettiği bahçeler medeniyetin geldiği noktayı göstermektedir. Bkz. (Ahmad, 2010, 242)

²²⁶ İmparatorluğun en önemli başkentlerinden Agra'ya dair bilgi ve görseller için Bkz. (Hürlimann, 1965, 85-112)

²²⁷ İsha Koushik Bâbürlülere ilişkin araştırmalarında 2001 sosyolojik verilerini dikkate alarak günümüz modern Hindistan taşra yapılanmasındaki Bâbürlü mirasını gözler önüne sermektedir. (Kaushik, 2013, 1-2)

²²⁸ Bkz. (Rizvi, 2003, 37/259-260)

statüsüne benzediği söylenebilir. Sipehsâlârin da aynı şekilde valiye has adli ve malî yetkilerine sahip olduğu görülmektedir. (Mâverdî, 1976, 37-39; Allâmî, 1907, 2/230)

Başkente atanan valilik kriterlerinin kapsamının daha nitelikli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin dış ilişkiler konusunda son derece uzman ve yönetim becerisiyle ön plana çıkan Sultan İbrahim, başkent Fetihpûr Sikri'nin idaresine getirilmiştir. (Allâmî, 1907, 3/337)

1580'deki fermanla sûbedârlar vasıtasıyla *câgîr*lerin, *şıkâdârların*, *darugaların*²²⁹ (polislerin) ve bölgede oturan sakinlerin sayısını, mesleklerini köy köy yazma ve onları sınıflandırma emri çıkarılmıştır. Bu sayede hiç kimsenin tüccarlığı ya da mesleği olmadan yaşamasına izin verilmeyecek, her bir vatandaşın gelir ve gider durumları kayıt altına alınarak halkın sosyo-ekonomik yönden değerlendirilmesine imkân sağlanacaktır. (Allâmî, 1907, 3/509)

1.3.2. Divan-ı Eyalet

Eyaletin siyasi ve idari yöneticisi sûbedârdan sonra gelen *divan-ı eyalet*, imparatorluğun merkezî divanı tarafından seçilirdi ve eyaletin iktisadi meseleleriyle görevliydi. Bu makamda bulunan kimse kendisine güvenilen dürüst kimseleri yardımcı olarak memur statüsünde atamasını gerçekleştirirdi. Her ay iki kez *sûbe* olaylarını ve kaydettiği nakit akışını merkezî divana bildirirdi. Aynı zamanda bölgedeki ihtiyaçları göz önüne alarak gerekli sayıda tahsildarları belirlerdi. Söz konusu makamın teftiş yetkilerini haiz olduğu da görülmektedir. Nitekim yasal olmayan işlemlerin, eyalet hazinesine ilişkin olası aksaklıkların da tespiti kendisinden beklenmektedir. Merkezî hazine tarafından gönderilen kredilerin sağlanması, borçların ödenmesi, ödenememesi halinde kişinin durumuna uygun şekilde taksitlendirilmesi gibi ayrıntılı iktisadi meseleler de sorumlulukları arasındadır. (Sarkar, 1952, 53-54)

1.3.3. Fevcdâr

Her kazaya imparator tarafından atanan *fevcdâr* (فوجدار), hem siyasi hem de askerî görevleri olan devlet adamıdır. *Sûbenin* alt yerleşim birimi *serkârın*²³⁰ (سرکار) yöneticisi konumundaki *fevcdâr*, devletine sadık ve bulunduğu bölgede imparatorluğun temsilcisi olduğunun bilinci içerisinde görev yapmaktaydı. Askerî birliklerini ve onların teçhizatlarını sürekli kontrol ederken yaşanan çağın gerçeği olan gece baskınlarına karşı sürekli

²²⁹ Ünvanın Hint geleneğinde racaların hizmetçisi anlamında olduğu ve her birimin bölüm şefi pozisyonunda bulunan kimselere denildiği (İbn Hasan, 1936, 231) Bâbürlülerde ise asayişten sorumlu görevli için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²³⁰ Kaynaklardan anlaşıldığına göre *serkâr*, eyalet ile köyler arasında bulunan yerleşim yerlerine verilen isimdir. Günümüzdeki şehir ya da büyük nahiyeleri karşılamaktadır.

teyakkuzdadır. Yönettiği bölgenin arazilerinin ekilip dikilmesinden ve gelir gider raporlarının merkezî yönetime aktarılmasından mesuldür. (Allâmî, 1891, 2/40; Cihângîr, 1909, 178)

Âlemgîr Şah döneminde de *serkâr*ların mülki amiri için zikredilen öncelikli görevi güvenliği sağlamaktır. Yolcuların, gezginlerin ve tüccarların hiçbir endişe duymadan güven içerisinde seyahat edeceği koşullar, *fevcdâr* tarafından düzenlenmelidir. (Âlemgîr, 1908, 93) Bölgede çıkan küçük çaplı isyanları bastırmak, ticaret kervanlarını soymaya çalışan çete üyelerini yakalamak ve tutuklamak asayişle ilgili diğer görevlerindendir. (Sarkar, 1952, 55-57)

*Fevcdâr*ın taşradaki mali işlerle ilgili sorumlulukları da vardır. Çiftçilerden toplanan rupi, bakır ya da diğer vergi alacaklarını kaydetmekteydi. Yerel teşkilâta bulunan hazineyi *şıkdâr* ve sicil memurunun bilgisi dâhilinde güvenli bir odada saklar, her akşam günlük bilançoğu sayarak imzalar, yevmiye defterini de sicil memurunun hesabıyla karşılaştırarak tashih ederdi. Bütün mali işlerde olduğu gibi yaptığı bütün işlemler merkezî otoritenin doğrudan denetimi altındaydı. Bunları tek bir kişi yerine getiremeyeceğinden her bir işlem için bir vekil atanmakta ve bu usulle sarayla gerekli bağlantılar sağlanmaktadır. (Allâmî, 1891, 2/49-50)

Bâbü'r İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki hükümdarlar, *fevcdâr*ların hukuki alandaki yetkilerini de arttırarak ceza davalarında hatta idam kararlarında bile sorumluluk vermişlerdir.²³¹

1801 yılına gelindiğinde İngiliz hâkimiyetinin baskısıyla *fevcdâr*ın yetkileri oldukça sınırlandırılmıştır. (Finkle, 1999, 28) Zemindarların (toprak yöneticilerinin) hem ekonomik hem de askerî anlamda kontrol edilen bölgeleri yönetmede önemli bir yapılanma olan *fevcdâr* makamının, İngilizler tarafından öncelikli hedef seçilmesi tesadüf değildir.

1.3.4. Şıkdâr

Nahiyelerin altında bulunan kasaba ölçekli yerlerin yöneticisine verilen isimdir. Siyasi yetkilerinin yanında *serkârdârî* olarak emniyet amirliği görevini de üstlenen *şıkdâr* (شیکدار), kasabalarda imparatorluğun temsilcisidir. Ekber Şah döneminde Delhi yakınlarında bulunan Sirhind'e Hafız Rahna *şıkdâr* olarak atanmıştır. İmparator Ekber, kendisini alkışladıktan sonra *serkârdâr* görevini de kendisine tevdi etmiştir. (Herevî, 1936, 2/323)

²³¹ Hint coğrafyasında yer alan günümüz Pakistan'ında Asliye Ceza Mahkemelerine "*adâlethâne-i fevcdârî*", burada görülen davalara da "*mukaddimât-ı fevcdârî*" denilmektedir. Bkz. (Ansari, 1995, 12/540)

Şıkdâr, yetki alanı içinde sorumlu olduğu kasabanın içerisinde bulunan memurların mali işlemleriyle ilgilenirdi. Bunun yanında suç kategorisinde yer alan dini alanın dışına tekabül eden mahkemenin de başkanlığını yapardı.²³²

1.3.5. Kutvâl

Ülkenin şehir ya da kaza statüsündeki yerleşim yerlerinde asli görevi emniyeti sağlamak olan görevli, tarihteki İslam beldelerinde *sâhibü 'ş-şurta* (صاحب الشرطة) adıyla anılmaktadır. (İbn Haldun, 1982, 1/601) Gazneli hükümdarları da sahip oldukları kaleleri korumak için askerlerin komutanı olarak *kutvâlî* vazifelendirmişlerdir. (Durdu, 2022, 109) Bâbürlü eyaletlerindeki şehirlerin güvenliğini askerî vali statüsündeki *kutvâl* (قوتوال) sağlamaktaydı. *Kutvâl* kendisine yardımcı olarak seçtiği askerlerle birlikte sorumlu olduğu alanın güvenliğini sağlayan ve meskûn olan yerlerden sürekli istihbarat toplayan askerî yöneticidir. Bunun yanında şehrin-giriş çıkışlarını kontrol etmek, pazar yerlerindeki alım satım işlerinin düzeniyle alakalı tedbirler almak, Türk Bayramı olan *nevrûz* gecelerinde sokakların aydınlatılmasını sağlayıp bayram boyunca her nöbette davulları çaldırmak, devletin izin verdiği ürünlerin satışını takip ederken kişisel özgürlüğü ayaklar altına alan köle ticareti gibi faaliyetlere engel olmak hatta Hinduların *sati* denilen dul kadınların yakılması ritüelinin²³³ önüne geçilmesi gibi birçok konuda görev yapmaktadır. (Allâmî, 1891, 2/41-43) Ekber Şah'ın *kutvâle* ilişkin görev tanımları ve fermanları oldukça ayrıntılıdır.²³⁴

²³² *Şıkdâr*ın adli yetkileri kaynaklarda çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Oysaki Bengal'in Naranyanpûr bölgesinde yaşanan olay, bu makamın mahkemeye müdahil olduğunu gösterir. Gezginlerden Manrique'nin ekibinden bir kişi köy halkına ait iki adet evcil tavus kuşunu öldürür. Köyün nüfusu ağırlıklı olarak Hindulardan oluştuğu için olayın faili *şıkdâra* şikâyet edilir. Bu tür davalarda Hindularda uygulanan el kesme cezasından sanık kurtulmuş olsa da kırbaç cezasıyla karşı karşıya kalmıştır. (Saran, 1943, 355)

²³³ Eski bir Hindu geleneği olan *Sati*'de kadınlar hayatlarını beş şekilde sona erdirmektedirler. İlkinde kocalarının öldüğünü öğrenince son nefesini veren ve yakınları tarafından yakılanlar. İkincisinde kocalarına olan sevgilerinden dolayı gönüllü olarak ateşe atlayanlar. Üçüncüsü kınama korkusuyla kendilerini yanmaya teslim edenler. Dördüncüsü bunu gelenek dışında dinî bir inanış olarak görenler. Beşincisi ise kendi rızaları dışında akrabaları tarafından ateşe atılanlar. (Allâmî, 1894, 3/322) *Sati* geleneğinin en acı hikayelerinden birisi Guceratlı Raca Sing'in kendisine yapılan bir saldırı karşısında cesurca direnmesi ancak öldürülmesi haberinin yayılmasından sonra cereyan etmiştir. Raca'nın en yakınındaki hariç tüm eşleri haberi alır almaz kendileri alevlere teslim etmişlerdir. Ancak el-Allâmî'nin belirttiği gibi Sing, 19 yıl sonra yeniden evine dönmüştür ve yakınları kendisini tanımışlardır. (Allâmî, 1907, 3/700) 1599'da Ekber Şah tarafından çıkarılan kanunla ülkenin her yerinde bu ritüelin önüne geçilmesi için irade gösterilmiştir. (Bedâûnî, 1979, 2/388) *Sati* hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Joerg Fisch. *Burning Women*. (Oxford: Seagull Books, 2006).

²³⁴ Ali Muhammed Han Bahadır'ın *Mirat-ı Ahmedi*'de zikrettiği Ekber'in *kutvâle* dair fermanının dikkat çekici bölümleri şöyledir: "...*Kutvâl şehirdeki tüm evleri tek tek ziyaret etsin ve her mahalle sakinini ev ev yazsın. Her gün ve her gece o mahallede meydana gelen olayları yazsın, hırsızlık yangın veya tatsız bir olay olduğunda bunları kayıt altına alsın. Bir haneye misafir geldiğinde ister akraba ister yabancı olsun bu durum görevliye bildirilsin. (Kutvâl'in) muhbiri her gün mahallenin durumunu, halini, neşesini takip etsin. Bayram günlerini titizlikle takip etsin ki bugünlerin en kıymetlilerin birisi Nevruz'dur. Onun aşkında Berat Gecesi gibi kandiller yakılır ve sabahında davullar çalınır...*" Bkz. Ali Muhammed Han, *Mirat-ı Ahmedi*, (Calcutta: Bepost Mission Press, 1928), 68-70.

Adli sistem içerisinde de değeriendirilen kutvâl, yargılama safhasında yetkili olmayıp suçluların yakalanması, şikayetlerin alınması ve tanıkların mahkemeye çıkartılmasından sorumludur. Bu durum onların adli teşkilâtın yardımcı muvazzafları olduğu anlamına gelmektedir. (Mukherjee, 2022, 62)

Hint coğrafyasında ilk olarak Gaznelilerle görülen (Cüzcanî, 2020, 44; Saran, 1952, 104-105) akabinde Bâbürlülere yerleşen *kutvâl* statüsünün yapısı, yetkinliği ve işleyiş prensibi Hindistan'a bırakılmış mirastır. Allahâbâd eyaletine bağı Kanpur Kutvâli'nin 80'e yakın memuru, 24 tane baş memuru ve her bir kutvâl için tasarlanmış gözlem odalarıyla bugün bile ayakta olması dikkat çekicidir. (Finkle, 1999, 157)

1.3.6. Zemindar

Maliyenin taşradaki en önemli temsilcilerinden olan *zemindar* (زمیندار) müessesesi her ne kadar Moğollardan miras kalmışsa da Bâbürlüler tarafından sistemleştirilmiştir. (Akhtar, 1973, 22)

*Zemindar*ın asli vazifesi, taşra teşkilâtında bilhassa pergenelerde mali sicillere bakmaktır. Kendisi bir mülkün sorumluluğunu üstlenir, araştırır, devlet adına gelirleri toplar ve raporlardı. Bunun yanında adli dairede hukuk davalarında da hâkim ya da hakem olarak görev alabilirlerdi. (Allâmî, 1891, 2/66) Devletin sınırlı sayıda ama nitelikli atlı asker toplanmasına müsaade ettiğı askerî birliğe de sahip olan zemindar, bu yetkileriyle başında bulunduğı topluluğun lideri hüviyetinde hareket etmiştir. (Chatterjee, 2020, 77; Kortel, 2013, 44/238-239) XIX. yüzyılda da devam eden toprak sistemi, söz konusu müessese üzerinden devam etmiştir. Köy ve kasabalarda bulunan çiftçi kiracı olarak ürettiğı bedelin belirlenen kısmını *zemindara* vermekle yükümlüyken zemindar da elde ettiğı gelirin vergisini devletin hazinesine iletmekle sorumludur. (Thiessen, 1992, 88)

Hülasa zemindar taşra teşkilâtında kırsalda ve köylerde maliyeye ait asli göreviyle asayiş alanında polislik, hukuk alanında yargı kararlarını etkileyen yargıç statüsünde vazifelendirilmişlerdir.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda devletin ekonomisinin bozulması zemindar sistemiyle doğrudan ilgilidir. Örneğin Bengal'deki siyasi iktidarsızlık sorununun içerisinde bölgenin toplam gelirinin yarısını on beş zemindar toplarken geriye kalan kısmını yüksek faizlerle borç altında olan görevliler tahsil etmekteydi. (Madhabi, 1994, 45) Dolayısıyla bu tabloda çiftçi ve

devlet tahsildarı arasındaki sorunlar krize dönüşmüştür.²³⁵ Aynı yüzyıllarda çağdaşı Osmanlılardaki iltizam usulündeki bozulmanın²³⁶ bir benzerinin Bâbürlülerde de yaşanmış olduğu görülmektedir.

1.3.7. Tahsildâr

Tahsildâr (تحصيلدار) bulunduğu şehri tanıyan tahsil memuru her ay halkın, câgîrlerin, yoksulların, zanaatkarların durumları hakkında ayrıntılı kayıtları toplar ve piyasa fiyatları hakkında rapor düzenlerdi. Öte yandan kaybolan ya da mirasçısı olmadan ölen kişinin mallarını usulüne uygun muhafaza eder ve merkeze durumu bildirirdi. Yalnızca mali görevi yerine getirmekle kalmayıp kutvâlin olmadığı yerlerde güvenlik hizmetlerinin de yerine getirilmesini sağlardı. (Allâmî, 1891, 2/47) Tahsildâr, vazifeli olduğu yerde sadece memur statüsünde olmakla -toprak beyi konumundaki- zemindardan ayrılmaktadır.

1.3.8. Bitikçi

Türkçede *yazan* anlamına gelen *bitikçi* (بتیکچی), eyaletlerdeki yazışmalardan sorumlu kâtiptir. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/260-261) Ebu'l-Fazl bu konumdaki memurun daha çok iktisadi görevlerinin olduğunu vurgulamıştır. Keza kendisi köylerdeki nakdi ve ayni gelirlerinin ortalama 10 yıllık durumunu, köyün sınırlarını, tarım arazilerinin ölçümlemlerini, ekilebilir ve nadasa bırakılacak arazilerin tahmin edilmesi hususlarını kayıt altına almaktadır. Bu durum daha çok mahsul toplayan tüccarların aynı zamanda vergi memurlarının da işlerini kolaylaştırmaktadır. Bitikçi, rulolar halindeki kağıtların üzerine toplanan gelirleri ve vergisini yazarak çiftçiye makbuzun bir nüshasını verirdi. Hesapların uyumluluğu memurlar tarafından kontrol edildikten sonra yıl sonu gelir toplama dönemi sonunda köyden gelen bakiyeleri kaydeder ve tutanağın birisini tahsildara diğerini de imparatorluk sarayına gönderirdi. (Allâmî, 1891, 2/47-49)

²³⁵ İngiliz sömürge yönetiminin Doğu Bengal'deki ilk muhataplarının zemindarlar olduğu göz önüne alınacak olunursa söz konusu görevlilerin mevcut siyasi etkinliklerinin tahmin edilenden daha fazlasına sahip oldukları anlaşılar. Ne var ki bölgedeki zemindarlar, Bâbürlü yönetimi altındaki yetkilerinden daha fazlasını alabilecekleri umudunu İngilizlerden beklemişlerdir. 1774-1775 yıllarında Kalküta'daki sarayı, *derbâr* yani yeni bir devletin merkezi olarak algılayıp sayısız dilekçelerini İngiliz temsilcilerine teslim etmişlerdir. (Travers, 2022, 163-164) İngiliz yönetiminin zemindarların sorununu çözmek gibi bir planının olmadığı kayıtlardaki cümlelerden anlaşılabilir. Buradaki asıl gayenin söz konusu toprak sahiplerinin halk üzerindeki nüfuzunu kullanmak olduğunu tahmin etmek zor değildir.

²³⁶ Osmanlılarda devletin peşin paraya olan ihtiyacını mültezimler aracılığıyla halktan toplamaya çalışması, tımar sisteminin bozulmasıyla neticelenmiştir. Vergi tahsilatları müzayede usulünce zengin ve tefeci grupların eline geçerken köylü bu durumda oldukça mağdur olmuştur. Bkz. Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 18/29 (1996), 39-50.

1.3.9. Muhtelif görevliler

Vilayetlerde, imparatorluk merkezinde bulunan nazırların birer temsilcisinin görevlendirildiği söylenebilir. Örneğin maliye divanını temsil eden *divan*, eyaletlerde iktisadi görevleri yerine getirirdi. Merkezde din ve evkaf işlerini yöneten *sadrın* şehirlerde de bir şubesi bulunmaktaydı. Benzer şekilde adli davaların görülmesi için *kâdı 'l-kudâtın* vekili *kadılar* görev yapmaktaydı. Neticede bağımsız bir görevli olarak çalışan ve sûbedâra yükümlü olmayan *Vak'a nüvis*, eyaletlerde olup bitenleri merkeze bildirmekle görevliydi. (Bayur, 1987, 2/457)

Denize kıyısı olan ya da içerisinden ırmak ya da nehir geçen eyaletlerde söz konusu işlerden sorumlu başkenttekinden farklı olarak *Mir Bahr*'dır. Kuşatmalarda kullanılacak tekneler inşa etmek, deniz ve geniş ırmaklarda limanlar inşa etmek, denizcilik bilgisine sahip kimseleri istihdam etmek ve su taşıtlarından mahsup edilen vergileri almak gibi sorumlulukları vardır. (Bayur, 1987, 2/493) Buradaki görevliler yeri geldikçe ilerleyen bölümlerde detaylandırılacaktır.

II. BÖLÜM

ASKERÎ TEŞKİLÂT

Ebu'l-Fazl el-Allâmî eserinde Antik Yunan kaynaklarının meslekleri asil, temel ve orta düzey olmak üzere üç sınıfa ayırdığını belirtir. İlkinde zihne atıfta bulunulur; bilgelik ve yönetim, tabiatı gereği saf akılla ilgilidir.²³⁷ İkinci aşamada güzel söz olarak edinilen bilgi ve üçüncüsü ise kişisel cesaret gerektiren askerlik görevidir. (Allâmî, 1891, 2/53) Bir devletin askerî teşkilâtı ile ülkenin güvenlik ve sükuneti yakından ilişkilidir. (Allâmî, 1873, 1/109) *Ahkâmü's- Sultâniyye* de Türk-İslam devletlerinin sultandan sonra en önemli dört unsurundan birinin askeriye'nin idaresi olduğunu belirtilir. (Mâverîdî, 1976, 25)

Hindistan'da kalıcı Türk hâkimiyetinin tesisinde Delhi Türk Sultanlığı'nın aktörlüğünden hareketle Bâbürlülerin seleflerinden askerî yapıyı devraldıklarını söylenebilir. Tuğluklardan Firuz Şah ve Sultan Alâaddin Halacî dönemlerinde askerî reformlarda istenilen seviyeye ulaşılamadığı iddiasının (Saran, 1943, 251) aksine²³⁸ disiplinli askerî birliklerin varlığı mutlaklıdır. Orta Çağ'da devletlerin bir bir boyun eğdiği Moğol ordularını defalarca durdurup hezimete uğratan Türk devletlerinin ilki Memlûkler iken diğeri Delhi Türk ordularıdır.

Tarihteki tüm devletlerde olduğu gibi Bâbürlülerde de askeriye'nin unsurlarını, silahlarını ve savaşlarını birincil derecede etkileyen faktör coğrafya olmuştur. Hindistan coğrafyası meşhur muson rüzgarlarının iki farklı ekolojik bölgede oluşturduğu özel bir hüviyete sahiptir. Batıda açık ve kurak alanlar yer alırken doğuda nemin yoğun olduğu ormanlar ve bataklıklar bulunmaktadır. Bölgenin özelliklerine göre askerî sınıflar, kullanılan silahlar, atlar ve fillerin varlığı (Gommans, 2002, 7) Bâbürlü askerî yapısının söz konusu etkenlerin göz önüne alınarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

²³⁷ Ebu'l-Fazl bu çerçevede her alanda dahi olduğunu söylediği İmparator Ekber'in askerî zekâsının üstünlüğünü sık sık dile getirmiştir. Bunlardan birisi 1586 senesinde Pencap eyaletinde bulunan Bakkar Kalesi kuşatmasıdır. Ekber Şah, kale hâkimi Sultan Mahmûd'un aşırı mukavemeti ile karşılaşmıştır. Mahmûd aşırı tedbirden ve cimrilikten dolayı elinde depolamış olduğu tahılları adamlarına dağıtmış, bundan dolayı insanlar arasında salgın bir hastalık baş göstermiştir. İşin mühim olan kısmı şu ki şehirde bu hastalık yayginken bu sorunun çözümünü bilen İmparator Ekber, soğuk savaşın ilkelerini uygulamıştır. Söz konusu hastalığa iyi gelen *sirus* ağacının (acacia odoratissima) kabuğunu ağırlığınca altına satarak Sultan Mahmûd'u köşeye sıkıştırmıştır. Başka bir çıkar yolun kalmadığını gören Sultan kaleyi şehzade Selim'e (Cihângir'e) teslim etmiştir. (Allâmî, 1907, 3/128)

²³⁸ Dünyayı kasıp kavuran Moğol saldırılarıyla en yoğun ve süreklilik arz eden askerî mücadeleyi yürüten devletlerin başında Delhi Türk Sultanlığı gelmektedir. İlk bölümde bahsedildiği üzere Hindistan'a gelen Moğol saldırıları Sultanlığın orduları tarafından durdurulmuştur.

Bâbü İmparatorluğu'nun çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Hint kıtasını elinde tutabilmesi ancak sahip olduğu güçlü bir askerî yapı sayesinde gerçekleşmiştir.²³⁹ Devletin dünyanın en güçlü askerî sistemlerinden birisine sahip olmasındaki en temel argümanlar barutun, ateşli silahların kullanıldığı Osmanlı ve Safevilerle birlikte üç imparatorluktan biri olmasıdır.

Ticari kuruluş hüviyetinde görünen Doğu Hindistan Şirketi'nin, XVII. yüzyıldan itibaren askerî yapılanma içerisine girmesi, Madras ve Bombay gibi ticaret merkezlerini elinde tutabilme gayesiyle Bâbürlü ordusuyla savaşıması, imparatorluğu yıpratmıştır. 1757'deki Plassey Savaşı'yla Bengal'in kontrolünü ele geçiren İngilizler, askerî sahada üstünlüğünü kabul ettirmişlerdir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yerel unsurların başındaki Marathaların ortadan kaldırılması Britanya ordularını ülkede hâkim güç kılmıştır. (Mollo, 1981, 7-10)

2.1. Askerî Teşkilât Yapısı

Askeriyenin Hindistan'a has diğer birtakım özellikleri de çağdaş devletlerden daha önde bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Asırlardır savaşlarda kullanılan fillerin varlığı, Hindistan'daki süvarilerin okçuluk yetenekleri ve XVII. yüzyılda 150 milyon, XVIII. yüzyılda 200 milyon nüfusun varlığı tahmin edilen ülkede asker varlığında neredeyse hiç sıkıntı çekilmemesi, dikkat çekicidir. Öyle ki Ekber'in saltanatında 288 bin; 1646-1647'de Şah Cihan'ın yalnızca süvarilerinin sayısının 200 bin, yine kendisinin bütün ülkedeki garnizonlarla dokuz *lakh* yani 900 bin askerin komutanı olduğu, Âlemgîr'in süvari gücünün 240 bin ila 300 bin arasında hesaplandığı kaydedilmektedir.²⁴⁰ (Madhabi, 1994, 24-25, 114)

Bâbürlülerin oldukça kalabalık askerî nüfusunun üç ana kaynağı vardır. Birincisi merkezî ordunun ana gövdesini oluşturan, ileride bahsedilecek mansabdârlık sistemidir. Saray askerlerinden ateşli silahlı birliklere, süvarilerden savaş filleri birliklerine kadar ordunun omurgası bu sistemle oluşturulmuştur. İkincisi toprakla ilgisi olmayan çoğunlukla Türkistan, İran ve Afganistan'dan gelen, savaşçı özelliklere sahip olan gruplardır. Bu birliklerin başında bulunan *cemedârlar* (جمعدار) anlaşma sağlanır ve devlete itaatleri tashih edilince mansabdârlık

²³⁹ Devletin banisi Bâbü Şah Çağatay Türkçesinde kaleme aldığı eserinde ordusunun cesaretine vurgu yaparak şöyle der: “*Ey Biyâne Emiri Türkler ile kavgaya girme. Türklerin çevikliği ve kahramanlığı malumdur. Eğer çabuk gelmez ve öğüt dinlemezsen malum olanın beyana ne lüzum vardır.*” (Bâbü, 2000, 478) Ekber Şah döneminde devasa bir orduya sahip olan imparatorluğun gücünü anlatmak için de Ebu'l-Fazl, Mervli Cemşid'den aktardığı bir sözle bu hususu vurgulamıştır: “*Kaplan ormanı terk edene kadar otlaklar geyiklere açık değildir; şahin yuvasını arayana kadar keklik uçma özgürlüğüne sahip değildir.*” (Allâmî, 1907, 1/408)

²⁴⁰ Hintli araştırmacıya göre imparatorluk ordusu şöyle tanımlanmıştır: “*Bâbürlü ordusu, Orta Çağ standartlarına göre neredeyse her alanda mükemmeldi.*” (Saran, 1952, 233)

rütbeleriyle hizmete devam ederlerdi. Hatta bu komutanlar rütbe sahibi olduktan sonra kendi memleketlerinden asker getirmeyi sürdürürlerdi. Ordunun son kaynağı ise toprak sahibi olan zemindarların bulunduğu kırsalda yer alan hafif süvarilerden ve köylülerden oluşan silahlı birliklerdir. (Gommans, 2002, 67-69) Yerel birliklerin ordudaki ağırlıkları az da olsa merkeziyetçi politika gereği kırsaldaki askerî gücün imparatorluğa bağlanması amaçlanmıştır.²⁴¹

İmparatorluk ordusu yüksek vasıflara sahip komutanlardan en alt kademedeki askerlere kadar tafsilatlı kategorilere bölünmüştür. Bu doğrultuda askerî sistem üç ana gruba ayrılabilir. Birincisi *sûbedâr*dan (validen) başlayarak yüksek rütbeli Türklerin ve Hinduların oluşturduğu askerî bölüklerdir.²⁴² İkincisi savaş zamanında hizmete çağrılan, zemindarların marifetiyle toplanan yerel birliklerdir. Üçüncüsü de serkâr ve pergenelerde fevcdârların komutasında toplanmış, yerel taşra kuvvetleri denilebilecek süvari ve piyade birliklerdir. (Khatri, 2012, 166)

Askerî yapılanmanın iskeleti ve küçükten büyüğe kullanılan ünvanlar,²⁴³ öz itibarıyla Türk devlet geleneğinin devamı niteliğindedir. Bâbürlü ordusunun baş komutanı bütün Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi bizzat imparatordur.²⁴⁴ Askerî teşkilâtı idare eden orduların komutanı ise hükümdardan sonra gelmektedir.

Gazneliler ve Delhi Türk Sultanlığı'nda *Âriz* ya da *Ârizu'l-Memâlik* denilen askerî teşkilât reisi, imparatorluk ordusunun genelinden sorumlu divan sahibi *Mîr-Bahşî*'dir. Büyük askerî kıtaların teşkilâtlanma sürecini yardımcılarıyla beraber sürdüren ordular komutanı, piyadeden süvarilere, topçulardan istihkam birliğine, savaş fillerinden cephaneliğe varıncaya

²⁴¹ İmparatorluğun yerel askerî gücüne ciddi anlamda katkı sağladığı görülen Racputlu zemindarlar öncülüğündeki askerî birlikler, XIX. yüzyıla yaklaşırken Bâbürlülerin toprak kayıplarını hızlandırmış ve toplumun huzurunu ifsat etmişlerdir. Benzer bir durum çağdaşı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *levend*lerin durumunu andırmaktadır. Celâlî birliklerinin başı boş halleri, Avusturya cephesine savaşmaya gitmek yerine eşkıyalığa soyunmaları, haraç kesmeleri gibi asilikleri devletin önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Daha geniş bilgi için Bkz. Halil İnalcık. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – II*. İş Bankası (İstanbul: Kültür Yay., 2014), 6-9.

²⁴² Farklı unsurlardan oluşan askerî birliklerin aynı amaç etrafında toplanması bu noktada dikkat çekicidir. Bu durum imparatorluğun merkeziyetçi yapıyı alt kıtada başarıyla hayata geçirmiş olmasıyla açıklanabilir. Başta Hindular (Racputlar), Afganlar, Özbekler ve diğer unsurlar İmparatorluğun şemsiyesi altındadır ve devlete hizmet etmektedirler.

²⁴³ “*Keçekût suyunun yakınına inildi. Oradan sabah hareketle, Keçekût suyu geçilip, öğleye yakın Sengdâkî geçidi aşılıp, inildi. Seyid Kasım Eşik-Ağa Çağdavul idi.*” (Bâbü, 2000, 353) Bâbü'nün Hindistan'a girme hesapları yaptığı 1519 yılı akınlarında “*Çağdavul*” Çağatay Türkçesinde ordunun arkasından gelen birlik anlamına gelmektedir.

²⁴⁴ Bâbü İmparatorları, Osmanlıların temsilcisi olduğu *halifelik* makamını tanımamışlardır. İkili ilişkilerin müspet yönde devam ettiği Şah Cihan ve Âlemgîr dönemlerinde de durum aynıdır. Bu nedenle Jadunath Sarkar eserinde “*Bâbürlü ordusunun baş komutanının -Müşlûmanların emiri anlamında- Emîrül Mü'minîn olduğunu söyler.*” (Saran, 1952, 200) Ancak hiçbir Bâbürlü hükümdarı böyle bir ünvan kullanmamıştır. Ayrıca farklı unsurların -en çok Türklerin ve Hintlilerin- bulunduğu orduların komutanının bu ünvanı kullanmasıyla ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları tahmin etmek zor değildir.

kadar her şeyden sorumluydu. Eyaletlerde ise sūbedâra hesap vermekle yükümlü olan bölgenin askerî düzeninden sorumlu *eyalet bahşîsi* görev yapmaktaydı. Mansabdârların ve eyalet ordusunun tüm denetimi kendisine aitti. (Bayur, 1987, 2/454; Richards, 2021, 99)

Mîr-Bahşînin yardımcısı konumunda bulunan komutana ise *Bahşî Mülk* ya da *Bahşîu'l-Memâlik* denilmektedir. Bu komutanın vazifesi bilhassa ordunun asker kaynağının tespitinde ve askerlerin orduya kabulünde gerçekleşmektedir. Bunun yanında mansabdârların listesinin tutulması, saray muhafızlarının takibi, askerlerin maaş bordrolarının tanzimi, savaş atlarının damgalanması ve askeriye ile ilişik kesilmesi gibi birçok konuda yetki sahibidir. (Irvine, 1903, 38) İmparator Âlemgîr komutasında ordunun güçlenmesiyle beraber *Mîr-Bahşîye* yardımcı olarak ikinci, üçüncü ve dördüncü olarak adlandırılan muavinler ihdas edilmiştir. Bahsedilen görevlerde *üstüne* yardım etmek, belirli bir rütbenin aşağısında bulunan mansabdârların atanması, onların borçları ve alacakları ile ilgilenmek asli görevlerindendi. (Sarkar, 1952, 199; Bayur, 1987, 2/480)

Askerlerin komuta kademesi söz konusu teşkilâtın lokomotifini oluşturmaktadır ki ordu komutanları özenle seçilir, sadece savaşçı kabiliyetleriyle değil karizmatik liderliğin gerekliliklerini de üzerinde taşırlardı. Benzer şekilde tarihteki Türk devlet teşkilâtlarında askerî yapılanma her birinin öncelikli devlet politikasıdır. el- Mâverî liyakatli komutanın sahip olması gereken onlarca vasfını ayrıntılı şekilde kaydetmiştir. (Mâverî, 1976, 42-44) Bu çerçevede Bâbü Şah'ın kayıtlarında ordunun sorumlu komutanlarının, tabiiyetindeki askerlerin yetenekleri, zaafırları hatta duygusal tepkilerine kadar birçok faktörü dikkate alması gerektiği vurgulanır ki Bâbü'ün kendisi de bizzat öyledir. (Bâbü, 2000, 424) Hümâyûn Şah da cephaneliğin kontrolünden subaylara verilen onur elbiselerine, zafer nişanelerinden askerlere yapılacak moral konuşmalarına kadar her ayrıntıda yer almıştır. (Aftâbecî, 1832, 20-21) Ekbernâme'ye göre Bâbürlü ordusunun cesaret²⁴⁵ ve zaferleriyle ün salmış onlarca komutanının dört ortak noktası bulunmaktaydı: Üstlerine sadakat, yol arkadaşlarına muhabbet, (emirlere) itaat ve savaş tekniklerinde deneyim. (Allâmî, 1907, 3/1079)

Askerlerin motivasyonunu artıracak diğer önemli bir husus seferlere çıkmadan önce saygın din adamlarını ziyaret etmektir. Güzergâh üzerinde bulunan ahirete irtihal etmiş âlimlerin türbelerine ve ulu Türk büyüklerine de bu niyetle uğranırdı. Örneğin Şah Âlem Bahadır kardeşiyle savaşmaya giderken Delhi'de Türk Sultanlığı'nın kurucularından Kutbuddîn

²⁴⁵ 1555'te Pencap bölgesindeki Machhiwara'da (Maçhîvâre) Hümâyûn'un zaferi öncesinde Afgan Hükümdar şöyle demiştir: "Hümâyûn'un 80.000 attan oluşan ordumuza 5.000 atıyla karşı koyması nasıl bir cürettir!" (Aftâbecî, 1832, 115)

Aybek'in ve âlimlerden Nizâmuddîn Evliya'nın türbelerinde dua etmiştir. (Irvine, 1903, 202-203) Bâbürlü ordularının gücü, bireysel ve kitlesel motivasyonların yönetilebilme becerisi açısından da dikkat çekmektedir.

Askeriyenin teknik üstünlüğünün yanı sıra manevi gücünün diri tutulduğuna ilişkin Âlemgîr dönemi kayıtları da bunu desteklemektedir. *Meâsir-i Âlemgîr*'de hükümdarın yürekliliği anlatılırken savaşın en kızgın olduğu sırada öğle vakti, namazını tüm sünnetleri ve nafileleri ile kıldığı görülmüş; bunu duyan Abdülaziz, “*Böyle bir kimseyle savaşmak yok olmak demektir.*” ifadelerini kullanmıştır. (Müstaid Han, 1947, 20-22)

2.1.1. Mansabdârlık

Bâbürlü ordusunun ana gövdesini oluşturan eşsiz düzenleme Ekber Şah tarafından oluşturulmuş *mansabdârlık* (منصبدار) sistemidir.²⁴⁶ Kökleri Cengiz Han'a dayandırılan uygulamayı Bâbürlülere özgü haliyle uygulayan başka bir devlet olmamıştır. (Chandra, 2007, 237) Her ne kadar sistem bütün devlet teşkilâtında rütbelere göre kategorizasyon işlevi görse de en büyük yapıyı askeriyede göstermekteydi. (Mehra, 1985, 768; Richards, 2021, 47-48) Tüm soylulardan ordu komutanlarına, eyalet valilerinden saray tarihçilerine kadar her görevli bu hiyerarşide konumlandırılmıştır. (Kalb, 2020, 169) Bu sebeple Bâbür İmparatorluğu'nun askerî yapısı mansabdârlık olmadan izah edilemez.²⁴⁷ Mansabdârlık sisteminde araştırmacıların ortak kanısı, sistemin Hindistan dışında benzeri olmayan özgün bir yapıya sahip olmasıydı. Hatta mansabdârlık, Bâbürlü yönetimini zaman zaman ağır sözlerle eleştiren Chandra gibi Hintli yazarları bile kendisine hayran bırakmıştır. (Chandra, 2007, 236-238)

Askerî çerçevede mansabdârlık, ordunun nitelikli askerler tarafından oluşturulmasına zemin hazırlayan, atların *dâg* denilen imparatorluk mührüyle işaretlendiği ve kendisine arazi tahsis edilen kimselerin sürdürdüğü hiyerarşik rütbelendirilmiş askerî sistemdir. (Merçil, 2009, 28/3-4) Bu uygulamanın muadili, Delhi Türk Sultanlarının atları damgalama usulüyle benzerlik göstermektedir.

Ekber Şah bu düzenlemeyi, Allah (الله) lafzını esas alarak yıldıznâme hesaplamasında 66'ya denk gelen bir sayı üzerine inşa etmiştir. (Allâmî, 1873, 1/237) Bir kişinin rütbesi 20 ile 5.000 zât arasında 66 içerisindeki çift sayılardan birisi olarak belirlenebilirdi. Bu sayı şehzadeler için 20'den 10.000'e kadar yükselebilmekteydi. Ondalık rütbelendirme esasına

²⁴⁶ Hindistan'da eski bir gelenek olan, ak akçe verip belirli bir süre için kullanılan ve adına *birhindî* denilen askerî sistem (Bâbür, 2000, 425), mansabdârlık ile tamamen farklıdır.

²⁴⁷ Mansabdârlık hakkında Bkz. (Kapoor - Gupta, 2003, 132-133)

dayanan mansabdârlık; 10, 100, 1000, 10.000 kişilik birliklere göre derecelendirilmiştir. *Deh-bâşî* (on askerin komutanı) ile *deh-hezârî* (on bin askerin komutanı) arasında kumanda ettikleri asker sayısına göre rütbelere düzenlenmiştir 5.000 ve üzeri rütbelere sadece emir adı verilen şehzadelere aitti. Bu tasnif ile rütbe sahibine *mansabdâr* denilirken sahip olduğu rütbeyi karşılayan kavram ise *zât* idi. *Suvâr* adı verilen atlı asker sistemi ise mansabdârın temin edip himayesi altında bulundurması gereken tam teçhizatlı süvari sayısını karşılamaktaydı. (Merçil, 2009, 28/3; Richards, 2021, 47-48) Mansabdâra uygunluğu tahkik neticesinde tespit edilenler imparatorun huzuruna çıktıktan sonra resmî belgeleri düzenlenir ve görevlerine başladılar.²⁴⁸

Mansabdârlığın işleyişinde liyakatin ve devlet nizamına sunulacak katkının asli kriter olduğu görülmektedir. Örneğin Bedâûnî, kendisiyle aynı seviyede 20 *suvâr*²⁴⁹ ile sorumlu tutulan Ebu'l-Fazl'ın ilerleyen zamanlarda üstün yetenekleriyle, zekâsıyla ve hizmetiyle 2.000 *suvâra* terfi ettirildiğini ancak kendisinin Allâmi seviyesinde olmadığını açıkça belirtmiştir.²⁵⁰ (Bedâûnî, 1979, 2/209) Aynı paraleldeki uygulamada askere layık görülen rütbelere nizamın dışına çıkıldığı anda elinden alınmıştır. Bu doğrultuda Âlemgîr Şah, kendisine saygısızlık ettiği kanaatine vardığı komutanının rütbesini tereddütsüz söküp azletmiştir. (Âlemgîr, 1908, 7) Devlet geleneğinde işlenen kabahate göre rütbenin bir alt kademeye tenzili de uygulamalarda yaygındır.

En yüksek seviyedeki mansabdârlar daha önceleri sipahsâlâr olarak bilinen *Jaunpur* valileriydi. (Allâmî, 1873, 1/241) Bu sınıfta yer alan komutanların savaş meydanlarında üst düzey liderlik sergilediğine ilişkin Batılı tarihçilerin kayıtları,²⁵¹ Ekber Şah'a sunulacak teşekkürü zorunlu kılar.

²⁴⁸ Mansabdâr rütbesine layık görülen kimse için şu belgede olduğu gibi evrak düzenlenirdi: “*Filan oğlu filan (belirtilen) tarihte, hükümet sarayında hizmet etmek ümidiyle mübarek üzengeye geldi ve nurlu ziyafetin önünden geçti. Âlemin hürmet ettiği ve kâinatın teslimiyet içinde olduğu imparator tarafından onun 1.000 zât ve 200 atlı suvâr mansabına yükseltilmesi için emir verildi.*” (Irvine, 1903, 41)

²⁴⁹ Kaynaklarda 20 *suvâr*ın altında bir seviye bulunmuyor. (Irvine, 1903, 4) Bu durum en alt rütbeyi işaret ediyor olmalıdır.

²⁵⁰ Teşkilât tarihinin müellifi Ebu'l-Fazl'ın 1585 yılının henüz başında hezarî suvârına yani 1000 atlı komutanlık görevine terfi ettirildiği ve bir sene sonra da Delhi vilayetinin divanı olarak görev yaptığı bilinmektedir. (Allâmî, 1873, 1/XV) Görünen o ki kendisi rütbesinin düşüklüğünü önemsememiş Ekber'e olan sadakatini sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin kendisi 1592 yılında 2.000 atlı komutanlığı görevine terfi ettirilmiş, 1596-1597 yıllarında yüksek dereceli komutanlar listesine ancak girebilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/XVII, XXI) Â'in-i Ekberî'de komutanların ayrıntılı hiyerarşi tablosu için Bkz. (Allâmî, 1873, 1/231)

²⁵¹ Cizvitli papaz Antonio Monserrate'nin Ekber'in savaş kabiliyetleri hakkında Latince yazdığı ve Roma'ya gönderdiği mektup hakkında Bkz. Monserrate, Antonio. *The Commentary of Father Monserrate S.J. On his journey to the Court Akbar*, çev. J.S. Hoyland Oxford University Press, London 1922, s.90.

Söz konusu sistemde maaşlar *rupinin* kırkta biri karşılığındaki *dam*²⁵² ile hesaplanmaktaydı. Rupî ile dam arasındaki sabit oranla mansabdârın maaşı rupî cinsinden ödenmekteydi. (Bkz. Tablo 2.1.) Görevlilerin maaş tabloları 12 aylık dönemi gösteren bir yıllık durumlarını gösterir şekilde düzenlemiştir. Öte yandan mansabdârın -muhtemelen mansabdârların bazıları- fil ve yük sığırlarının ahırlarını işletme zorunlukları olduğundan kendilerinin bu alandaki *hûrâkî-i devâb* (خوراکی دواب) denilen masrafların bir bölümünü maaşlarından kesintiyle ödediklerini belirtmek gerekir. (Irvine, 1903, 6-7, 20)

Tablo 2.1.

Yıllık Ücreti Rupî Olarak Alınan Mansab-ı Zat Tablosu

Rütbe (Mansab-ı Zât)	Birinci Sınıf (Yıllık - Rupî)	İkinci Sınıf (Yıllık - Rupî)	Üçüncü Sınıf (Yıllık - Rupî)
1	350.000	—	—
2	300.000	—	—
3	250.000	242.500	235.000
4	225.000	217.500	210.000
5	200.000	192.500	185.000
6	175.000	167.500	160.000
7	150.000	142.500	135.000
8	125.000	117.500	110.000
9	100.000	92.500	85.000
10	75.000	67.500	60.000

²⁵² Dam, Bâbü İmparatorluğu'nda sayıca en fazla Ekber Şah döneminde basılan bakır paradır. (Allâmî, 1873, 1/250)

Rütbe (Mansab-ı Zât)	Birinci Sınıf (Yıllık - Rupî)	İkinci Sınıf (Yıllık - Rupî)	Üçüncü Sınıf (Yıllık - Rupî)
11	50.000	47.500	45.000
12	37.500	36.250	35.000
13	31.250	30.000	28.750
14	27.500	26.250	25.000
15	23.750	22.500	21.250
16	20.000	18.750	17.500
17	12.500	12.000	11.500
18	10.000	9.500	9.000
19	7.500	7.000	6.500
20	6.250	5.750	5.250
21	5.000	4.500	4.000
22	3.500	3.000	2.750
23	2.625	2.375	2.150
24	2.125	1.900	1.700
25	1.750	1.625	1.500
26	1.250	1.000	875

Rütbe (Mansab-ı Zât)	Birinci Sınıf (Yıllık - Rupî)	İkinci Sınıf (Yıllık - Rupî)	Üçüncü Sınıf (Yıllık - Rupî)
27	1.000	875	750

Irvine, 1903, 8'den referansla düzenlenmiştir.

Mansabdârlara yapılan ödenekler birliklerin durumuna göre değişiklik göstermektedir ki örneğin, birinci sınıfta 100 askere sağlanacak gelirin karşılığı aylık maaşları Ekber zamanında ortalama 700 rupî civarındadır.²⁵³ Sorumluların birliklerinde bulunan askerlerin maaşları belirli zamanlarda toplanmış, ödemeleri ya merkezî ya da yerel hazineden yapılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/238, 242) Maaşların nakit olarak ödenmediği durumlarda kendilerine tahsis edilen câgîr topraklardan elde edilen gelirden hesaplanmaktadır. Buradan anlaşılan diğer husus da bir kimsenin mansabdâr olması onun mutlak câgîrdâr olacağı anlamına gelmemesidir. Birbirinin yerine kimi zaman ikame olarak kullanılan bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunun altını çizmek gerekir.

Cihângîr döneminde mansabdârların rütbe ve maaşlarında hatırı sayılır artışlar kaydedilmektedir. 1605'te yayınlanan fermanla söz konusu bürokratların maaşlarına belirli kriterlerle yüzde 20 ilâ yüzde 400 arasında değişen oranlarla zam yapılmıştır. (Cihângîr, 1909, 10)

Şah Cihan döneminde mansabdârların savaşa hazır bulundurması gereken süvari sayısının daha net olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bir mansabdârın vazifesi kendi *tuyulunun* olduğu sûbe de ise suvâr yani yazılı atlı sayısının üçte biri kadarını besleyecek ve savaşa getirecektir. Özetle 3.000 zât ve 3.000 suvâra sahip mansabdâr, 1.000 tabin (er) sevk etmekle sorumludur. Diğer taraftan eğer tuyul vilayetinin dışında ise dörtte bir tabin; Belh ve Bedehşan seferlerine giden mansabdârlar için son olarak beşte bir asker bulundurma şartı getirilmiştir. (Bayur, 1987, 2/473)

Ekber Şah'ın kurduğu bu sistem halefleri tarafından hızla geliştirilmiştir. Örneğin Ekber döneminde 200 zât veya daha fazla rütbeye sahip 150 kadar mansabdâr varken Şah Cihan'ın saltanatında bu sayı 500 zât ve daha fazla rütbeye sahip yaklaşık 450 mansabdâr seviyesine

²⁵³ Bunun en alt zat seviyelerde bulunan komutanlara verildiği anlaşıyor. Bu nedenle 1.000 ya da 5.000 zâtlı mansabdârların maaşı oldukça yüksektir.

yükselmiş; Âlemgîr’de ise bu sayı 575 mansabdâra kadar çıkmıştır. Bu gelişmeyi daha açık bir veriyle ifade etmek gerekirse Ekber Şah’ın ölümünden sonra 5.000 veya daha fazla *zâta* sahip 11 mansabdâr bulunurken bu sayı Âlemgîr döneminde 79’a yükselmiştir. (Gommans, 2002, 87)

Ordunun acil durumlarında ihtiyacı olan asker sevkiyatının gerçekleştirilmesine imkân tanıyan sistem, süreç içerisinde ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm üretmiştir. Örneğin mansabdâr, savaş için kendisinden istenilen asker sayısında maddi bir zorlukla karşılaştığında devlet bütçesinden kendisine *müsâadet* adı verilen borç verilmiş, (Merçil, 2009, 28/3) bu sayede sistemin sürekliliği sağlanmıştır.

Mansabdâr sisteminin önemli aşamalarından biri de askerlerin seçimine ilişkin usullerdir. Mansabdâr Maverâünnehir bölgesinden Sünnî Türk askerlerinin hepsinden seçebilir. Eğer askerler İran bölgesinden ise *üçte birini* Türklerden, geri kalanını seyyid veya şeyhlerden seçer. Şayet aynı bölgeden *tabinbaş*ı erler arasından Afgan ya da Hindu kökenli Racputlardan seçecekse bunların *altıda biri* Afgan, *yedide biri* ise Racput olabilir. Mansabdâr komutanın kendisi seyyid ya da şeyh ise erlerini kendi bölümünden seçebilir, Afganlardan almak isterse toplam askerlerinin *altıda birini* geçmemelidir. Öte yandan tabinbaş Afgan ise yarısı Afgan diğer yarısı da Türk olmalıdır. Erlerin başı Racput ise kuvvetlerinin tamamı kendisinden olabilir. (Bayur, 1987, 2/473) Öyle anlaşıyor ki mansabdârların imparatorluk ordusunun hüviyetinin tabii olarak ağırlıklı Türk unsurlardan oluşturulması istenmiştir. Öte yandan kendi bölgelerinde bir nevi bağımsız yaşayan racputlara ordu oluşturma konusunda geniş imtiyazlar verilirken Afganlara aynı muamelede bulunulmamıştır. Şüphesiz bu durum Afganlarla olan siyasi çekişmelerin potansiyel isyanların getirebileceği olumsuz sonuçlardan kaynaklanmaktadır.

1595 yılında toplamda 1823 kişiden oluşan mansabdârların emri altında tam teçhizatlı 141.053 süvari kaydedilmiştir.²⁵⁴ Ekber Şah’ın saltanatının son yıllarına doğru devlet hazinesinin %82’si mansabdârlar ve onların maaşlarına tahsis edilmiştir. (Richards, 2021, 93)

Sistemin kurulmasında yerli unsurlardan yani Hindulardan oldukça istifade edildiği görülmektedir. Nitekim Cihângîr dönemindeki 47 tane mansabdârdan altı tanesi Hindu’dur. (Pelsaert, 2022, 11) Bu durum imparatorluğun temel siyasi stratejilerinden birisidir. Ayrıca fethedilen yerlerde bulunan Hintli yerel yöneticilerin, liderlerin (racaların) itaat altına alınması

²⁵⁴ 5.000 kişilik bir ordu komutanının mutlaka 5.000 kişilik bir askerinin olmadığı anlaşıyor. Blochmann’a göre söz konusu ifade edilen sayılara nadiren yaklaşılmaktadır. (Allâmî, 1873, 1/241) Yine kendisi Ekber Şah dönemindeki mansabdâr sayısının mevcut çizelgeye tam anlamıyla uymadığından ancak Şah Cihan dönemindeki usulle daha büyük bir ordunun görev aldığı altını çizer. (Allâmî, 1873, 1/245)

için söz konusu önderlerin devletin yönetici sınıfının içerisine alınması prensibi benimsenmiştir. Hülâsa mansabdârlık sistemi bunu gerçekleştirebilmek için son derece yerinde bir uygulama olmuştur.

Bâbürlü askerî teşkilâtı, üzerine bina edildiği mansabdârlık sisteminin işleyişi ile birçok Türk devletinin askerî nizamından ayrıldığı görülmektedir. Başka bir husus da *gulâm* uygulamasının harem muhafızları haricinde neredeyse hiçbir kaynakta yer almamasıdır. Başarı, ödül, terfinin güdüleyici olduğu söz konusu özgün yapı, imparatorluğun ana lokomotif olmuştur. Öte yandan rütbelendirme sistemiyle ülkeye binlerce asker akışı varken *memlük* usulü gibi asker alımlarına Bâbürlülerin ihtiyacı olmamıştır.

Nihayetinde mansabdârların yerlerinin ara ara değiştirilmesi, bu sistemin büyük kısmını Hindistan'a dışarıdan gelen memurların oluşturması (Merçil, 2009, 28/3) güvenlik ve devlete bağlılık açısından son derece önemlidir. Ayrıca yerel bir güç olan racaların imparatorluğa itaati de büyük ölçüde bu sistemle sağlanmıştır. Çok uluslu toplumları yönetebildiği sürece ayakta kalan devlet, Âlemgîr Şah dönemini²⁵⁵ müteakip mansabdârlığın bozulmasıyla toprak kaybetmeye başlamıştır.

2.2. Kara Kuvvetleri

Bâbür Devleti'nin askerî teşkilâtında kara ordusu, devletin kuruluşundan itibaren siyâsî otoritenin korunması, sınırların güvenliğinin sağlanması ve fetih faaliyetlerinin yürütülmesinde temel unsur olmuştur. Türk-Moğol askerî geleneği ile dönemin savaş tekniklerini bir araya getiren Bâbürlü kara ordusu, disiplinli teşkilât yapısı ve farklı askerî birliklerden oluşan organizasyonu dikkat çekmiştir.

2.2.1. Merkezî Ordu

Bâbür İmparatorluğu merkez ordusu, devletin askerî gücünün ana omurgasını oluşturuyordu. Hükümdarın doğrudan emri altında bulunan askerler, hükmedilen toprakların korunmasında, iç güvenliğin tesisinde ve seferlerin icra edilmesinde belirleyici bir işleve sahiptiler.

Ordunun piyade ve süvarilerden oluşan unsurlarının dışında ateşli silahların ve topların aktif biçimde kullanıldığı etkin bir yapısı vardı. Bu durum Bâbürlü ordusunu, savaş teknikleri

²⁵⁵ Söz konusu dönemde soylu ve yerleşik mansabdârların, imparatorluğun duraklamasını izah ettikleri edebi bir motto ortaya çıkmıştır: “*Ne şerefi ne de soyu olan kişiler.*” Artık böyleleri orduya asker olarak alınıyor, şikâyetleri açıkça görülmektedir. (Gommans, 2002, 90)

açısından çağdaşı çoğu devletten ayıran en önemli yönüydü. İmparatorluğun merkezî ordusu savaş fillerinden de geniş ölçüde yararlanmış, Hindistan'daki yerel askerî birliklerle Türk-İslam askerî geleneğini birleştirerek asırlarca Hint coğrafyasına hükmedebilmiştir. Öte yandan imparatorluğun başkentlerinde ve saray çevresinde yer alan askerî birlikler azımsanmayacak sayıdadır. Ahadîler ve saray muhafızları bu çerçevede merkezî ordunun parçasıdır.

2.2.1.1. Ahadîler

Delhi Türk Sultanlığı'ndaki sayıları on binlerin üzerinde bulunan (Kalkaşendî, 1936, 75) bizzat hükümdar tarafından atanan askerler, soylu kimselerden oluşmakta ve askerî sınıf içerisinde hatırı sayılır maaş almaktaydılar. (Allâmî, 1873, 1/231) Arapçada bir tek anlamına gelen ahadîler, bu ismi yalnızca hükümdara herhangi bir yere bağlı kalmaksızın hizmet ettikleri için almış olmalıdırlar. Dolayısıyla imparatorluğun daimî askerleri olarak da ifade edilebilecek birliklere *ahadîler* (أحدى) denilmekteydi. Ekber Şah bu sınıftaki askerlerini *du-asbî* (iki atlı), *yek-asbî* (tek atlı) ve *nîm-asbî* (iki askerin paylaştığı atlı) olmak üzere sınıflandırmıştır. (Bedâûnî, 1979, 2/194)

Ahadîlerin varlığı ve hükümdara olan sadakatleri hayati önem taşımaktaydı. Örneğin 1626 yılının Mart ayında Mehâbet Han öncülüğünde saraya doğru yürüyen silahlı kişiler Nurcihân'ı (Cihângîr'in eşi) ve Asaf Han'ı²⁵⁶ hedef almışlardı. Yaptıkları bu girişimin ilk safhasında başarılı olan Mehâbet Han'a karşı Nur Cihan'ın *ahadîleri* harekete geçirmesi sonucunda şiddetli çatışmalar yaşanmış ancak ilerleyen süreçte saray birlikleri galip gelmişlerdir. (Richards, 2021, 153) Bu nedenledir ki Cihângîr Şah, sarayın bu seçkin askerlerinin maaşlarını saltanatının hemen ilk yılında %50 oranında artırmıştır. (Cihângîr, 1909, 10)

Ahadîlere has bir divan ve maaş sorumlusu atanmış, büyük *emir*lerden birisi kendilerine şef olmuştur. Ebu'l-Fazl'a göre ücretleri ödenirken divan ve bahşî tarafından imzalanan onay belgesinin akabinde hazine vekili bir makbuz düzenlemektedir. Sayman tarafından dört aylık süre dolmadan, yıl içinde maaşlar peşin olarak Ahadîlere ödendiğinde bu miktarın yirmide biri kesintiye uğramaktadır. *Ahadî* kendisi için son derece önemli olan savaş atını ise genellikle kendi imkânlarıyla bulmaktadır. (Allâmî, 1873, 1/250)

²⁵⁶ Ekber devrindeki en geniş yetkilere sahip olan *Divan-ı İstikbal* konumundaki emir, Cihângîr'in saltanatında 2.500 suvârdan 5.000 suvâr mansabdârlığa sahip vezir makamına terfi etmiştir. (Cihângîr, 1909, 16)

Yüksek düzeydeki bu askerlerin hediye talep etmeleri, devletin kurallarına aykırı olacağından zaman zaman zorluklarla karşılaşmışlardır. Ekber Şah döneminde bu sorunun aşılması için ordu komutanı *Mîr-Arza* bir sayman atanmış; borç almak isteyenler artık haysiyetlerini ve makamlarının onuruna bir halel gelmeden ve gecikme sıkıntısı yaşamadan kredi alabilmişlerdir. İlk yılda geriye dönük herhangi bir ödeme alınmazken sonraki dönemlerde (genellikle 10 yıla kadar) belirli bir katsayısıyla ödeme planı hazırlanmıştır. Bu resmî düzenleme aynı zamanda illegal borç vericilerin (tefecilerin) varlığını da azaltmıştır. (Allâmî, 1873, 1/265)

2.2.1.2. Saray Askerleri

Ahadîler gibi yüksek rütbeli askerlerin dışında saray güvenliğini sağlayan çok sayıda birlik bulunur. Merkezî ordu komutanı ve yardımcısı, askerlerin başında gece gündüz sarayda hazır bulunmaktadır. Hükümdar genellikle muhafızları kendisi denetler ve onların yoklamalarını kendisi alırdı. Herhangi geçerli bir mazeret göstermeden veya tembellikten dolayı orada bulunmaz ise kendisine bir maaş tutarında para ve kınama cezası verilir. İmparatorluk ordusu 12 tümene bölünmüş ve bunların içinden seçilen nitelikli askerler bir yıllığına sarayda görev yapmak üzere seçilmişlerdir. (Allâmî, 1873, 1/257)

Sarayın korucularından olup Â'in-i Ekberî'de adı geçmeyen *vâlâ-şâhî* (والاشاهى) adında birkaç bin kişilik bir birlikten bahsedilmektedir. Muhtemeldir ki bu birlik Ekber sonrası bir dönemde ihdas edilmiştir. Kısmen çocukluğundan beri hükümdarlarla birlikte bulunan ender askerlerden oluştuğu söylenebilir. (Bayur, 1987, 2/481) *Irvine* ise eserinde *velahîler*²⁵⁷ olarak nitelendirdiği saray askerleri, seçkin silahlı muhafız sınıfındadırlar. (Irvine, 1903, 44) Yazarın ifade ettiği saray askerlerinin Türkistan'da kökenli hafif silahlı askerle benzer olması verdiği bilgiyi desteklemektedir. Bedâûnî'nin Ahadîlerin içerisinde bulunan ancak ayrıntılarından bahsetmediği *hidmetiyye* adındaki yaya muhafızların (Bedâûnî, 1979, 2/301) farklı bir askerî birlik olduğu anlaşılmaktadır.

Âlemgîr'in saltanatında da Ekber'in saraylarında belirtilen askerî sınıftan bahsedilmektedir. İmparatorun kaleme aldığı hatıratından, söz konusu saray askerlerine belirli bir mesafeden daha fazla yaklaşmanın yasaklandığı görülür. Örneğin Zülfikar Bahadır, Nusret

²⁵⁷ Velahîler olarak nitelendirilen muhafızların bahsedilen *vâlâ-şâhî* teriminin bozulmuş hali olması muhtemeldir.

Han'ı, *Marathaların*²⁵⁸ isyancı birliklerini takibi esnasında, imparatorun askerlerine takribi altı buçuk kilometre kadar yaklaşan düşman askerlerinden dolayı kendisini sert bir şekilde uyarır.²⁵⁹

2.2.1.3. Karargâh

Bâbüir imparatorları için karargâh, hayatlarının büyük bir bölümünü askerleriyle geçirdiği yaşam alanları hüviyetindedir. Timur soyundan gelen Bâbürlülerin ilk hükümdarları, Bâbüir Şah'tan Bahadır Şah'a kadar hayatlarının önemli bir kısmını karargâh çadırlarında geçirmişlerdir. Örneğin Bahadır Şah beş yıllık saltanatı boyunca neredeyse hiçbir binada uyumamış, saraya da gün içerisinde bir veya ikiden fazla girmemiştir. Ekber Şah: “*Ordu eğitim eksikliğinden dolayı savaşta tatbik edilmelidir aksi halde rahatına düşkün hale gelir.*” (Allâmî, 1894, 3/399) derken Âlemgîr de “*İmparatorun onuru, rahatlığı ve ihtişamı gezilerde yatar.*” fikriyle sürekli seferberlik ritüeli, kendisinin hayat nizamı olmuştur. (Bkz. Tablo 2.2.) Aslında bu durum ata mirasıdır ve Emir Timur'un at sırtında dünyayı fethetme arzusunun bir yansıması, Türkistan geleneğinin devamı olarak yorumlanabilir. Bu nedenle bir yerden bir yere, sadece ordu taşınmamıştır. Bu anlamda sivil yönetim mekanizmaları hatta mahkeme unsurları da karargâhta kendisine yer bulmuştur. (Irvine, 1903, 190; Gommans, 2002, 101)

Tablo 2.2.

Bâbürlü İmparatorlarının Yerleşik İkamet Yüzdeleri

İmparator	Merkezî (%)	Kuzey (%)	Güney (%)	Diğer (%)
Ekber Şah	55	35	20	—
Cihângîr Şah	75	40	10	25
Şah Cihan	60	45	10	5
Âlemgîr Şah	70	35	5	30

²⁵⁸ Hindistan tarihinin önemli savaşçıları olarak bilinen, Hindistan'ın batı kıyısı boyunca Bombay'dan Goa'ya ve iç kesimlere doğru uzanan Maharasta eyaletinde yaşayan Marathalar hakkında Bkz. (Kapoor - Gupta, 2003, 134-135) Bâbürlülere karşı milliyetçi kimliği öne çıkaran ve isyanlarda başrolü oynayan Marathalar hakkında Bkz. Stewart Gordon. *The New Cambridge History of India II. 4, The Marathas 1600–1818*. (Cambridge: Cambridge University Press), 1993.

²⁵⁹ İmparatorun sert üslupla ele aldığı mektubunu: “...Bu durumda size emanet edilen işi iyi yapmayarak itaatsizlik gösterdiniz. Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve aranızdaki imparatorlara itaat edin” diyerek bitirmiştir. (Hamîduddîn, 1925, 63, md. 29)

İmparator	Merkezî (%)	Kuzey (%)	Güney (%)	Diğer (%)
Ortalama	65	40	10	15

Gommans, 2002, 102'ye göre düzenlenmiştir.

Hükümdarın başında bulunduğu²⁶⁰ merkez ordunun karargâh yapısı, adeta yürüyen bir şehir gibidir. Orduyu oluşturan tüm unsurların yerleşik hayatlarındaki gereksinimlerini karşılayabilecek imkânlar karargâhlarda yer almıştır. Âlemgîr döneminde karargâhı bir yerden başka bir yere taşımak için 60'tan fazla fil, 200 deve, 100 katır ve 100 tane hamal gerekiyordu. Buradan anlaşıldığına göre büyük hacimli eşyaları filler taşıırken, develer daha küçük çadırları taşımaktaydı. Mutfak eşyalarını ve nispeten hafif malları katırlar, hassas olan eşyaları ise hamallar yüklenmişlerdir. (Ansari, 1974, 130)

Ordunun malzemelerinin uzak mesafelere taşınması önemli bir sorun iken Ekber Şah bir filin çekebileceği büyüklükte bir araba icat etmiştir. Bu arabayla ordunun ihtiyaçlarının kurulacak karargâha transferi oldukça kolaylaşmıştır. (Allâmî, 1873, 1/275) Karargâhın transferi esnasında İmparator, taşınabilir bir taht olan *taht-ı revân* (تخت روان) üzerinde seyahat ederdi. Boyalı, yaldızlı ve kötü havalarda kapalı tutulan cam pencereleri ile dikkat çekmekteydi. Deri üzerindeki ipek ve *altınla* bezenmiş süslerle dekore edilen *tahta*, her bir direğinin ucunda güçlü, şık giyimli sekiz muhafız tarafından eşlik edilerek taşınırdı (Bernier, 1916, 370).

Ekber Şah'ın diğer icadı seferlere taşıdığı yürüyen sarayı *kasr-ı revân* (قصر روان)'dır. Üç kat olarak tasarlanan, her bir katı ustalıklı birbiri eklenen yürüyen saray, üst katlara çıkan merdivenleri, içi ve dışı Türk ve Avrupa kumaşlarından *hotan* süslemeleri, yapının tepesinde güneş gibi parlayan altın kubbesiyle dikkat çekmektedir. (Ansari, 1974, 41) Ekber Şah'ın veliahtı Cihângîr'in saltanatında da durum benzerdir. Cihângîr Şah'ın seyahatlerine şahit olan Hawkins, "ordu konakladığında Londra şehrinden daha büyük bir alana yayılıyordu." demiştir. (Bayur, 1987, 2/424)

Karargâhlar kimi zaman bir buçuk kilometre uzunluğundaki bir alana yayılmaktadır. Ekber Şah'ın saltanatında sağda, solda ve arkada gardiyanlar dışında hiç kimsenin girişine izin verilmeyen 360 metrekarelik bir alan bulunmaktadır. İçerisinde 100 metre mesafede sol ortada

²⁶⁰ Hükümdarın bizzat sahaya çıkması, ordunun başında bulunması ancak önemli bir seferle ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle Bahadır Şah 1710'da Sih Bandah'a karşı düzenlenen seferde ordunun başındayken kendisine layık olmayan bir rakiple karşılaştığı için eleştirilmiştir. (Irvine, 1903, 202) Bandah Sih'in isyanları için Bkz. Parshotam Mehra. *A Dictionary of Modern Indian History (1707-1947)*. (Delhi: Oxford University Press, 1985), 70-73.

Gülbeden Begüm ve diğer soylu hanımların çadırları yer alırken çadırların²⁶¹ arkasında belli bir uzaklıkta çeşitli atölyeler yer almakta ve kampın dört köşesinde çarşılar kurulmaktadır. Söz konusu merkez kampın haricinde soylular, rütbelerine göre kendi karargâhlarını belirlenen yerlere kurmuşlardır. (Allâmî, 1873, 2/47-48) Gazneliler de seyyar mutfakların hamamların da içinde bulunduğu devasa çadırlar kurmuşlardır. (Durdu, 2022, 293) On binlerce kişinin ve yanlarındaki eşyalarla birlikte adeta koca bir kentin portatif bir şekilde taşınması, imparatorluğun gücünün boyutunu göstermektedir. Ayrıca bu geleneğin süreklilik arz etmesi Timur'un usulünü andırmaktadır. Bâbürlü İmparatorları da ataları Timur gibi *tahıl*larını adeta at sırtında gezdirmişlerdir. Dahası orduların geçtiği bölgelerdeki yerel unsurların İmparatorluğun gücüne kolaylıkla boyun eğmesine olanak sağladığı da düşünülebilir.

Âlemgîr'in oğlu Bahadır Şah döneminde Lahor'da planlanan çadırda 500 işçi bir ay boyunca çalışmış ve çadır Eylül 1711'de tamamlanarak 50.000 rupiye mal olmuştur. İmparatorun otağının çevresinde konuşlanılan alanda 120 çadır bulunmakta bunlardan bazıları birkaç yüz askere yetecekken büyük olanlarının içine 2.000 ya da 3.000 kişi sığabilmekteydi. Bu çadırların etrafında dört bir yanıyla çitler ve bezden yapılmış duvarlar yükselmekteydi. (Irvine, 1903, 198)

Portre, son derece görkemlidir. Devasa bayrak ve sancaklarla çevrelenen meydan düşmana göz dağı vermektedir. Emir Timur'un mirası olarak çeşitli alemler ordunun envanterindeydi. Bunların çoğu üçgen şekilde, kırmızı-yeşil renklerde altın işlemlerle süslenmiş figürüyle ve altın püsküllü haliyle dalgalandırdı. (Irvine, 1903, 31-34) Askeriyede bir grup, savaşta methiyeler düzüp şecere okurlar, beş savaşta yiğitlik gösterenleri söyleyip savaşçıları canlandırırlardı. (Allâmî, 1891, 2/249)

Güneş battıktan sonra ordunun mesken edindiği alan *miş'al-dâr* (مشعل دار) meşaleciler tarafından gündüz gibi aydınlatılırdı. Aydınlatma için kullanılan ateşten, aynı zamanda aşçılar da istifade ederdi. Devlet erkanının, komutanların ve soyluların bulunduğu yerlerde her biri sanat eserini andıran, bazılarının ağırlığının 12 kişinin kilosuna ulaştığı devasa şamdanlar kullanılmıştır. Hem çadırların içi hem de dışarısı göz alıcı, alevli *çerâğ* (چراغ) kandillerle donatılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/48-49)

Karargâhın bunca teferruatla taşınması son derece güç olmasına rağmen askerî teçhizatlar ve erzakların hedeflenen bölgelerden ya da yakın yerleşim yerlerinden temin edildiği

²⁶¹ Karargâhta çok sayıda çadır türleri bulunmaktadır. Â'in-i Ekberî'de bunlardan 12 tanesi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. (Allâmî, 1873, 1/54)

anlaşılmaktadır. Buradaki temel faktör ise Bâbürlü lojistiğinin sağlanmasında nakit paranın her zaman hazır bulunmasıdır. Agra Kalesi'nde bulunan merkezî devlet hazinesinin yanı sıra Galyûr, Burhanpûr, Ranthanbor, Narwar'da bulunan hazineler, askerî seferlerde nakit akışının sağlandığı başlıca hazinelerdir. Bunun yanında ordu, giderlerini ivedilikle temin edebilmek için yanında da kıymetli madenler taşımaktaydı. Örneğin Âlemgîr Şah Keşmir seferine giderken yanında Gommas'ın belirttiğine göre 56.000 pound ağırlığında altın yani 25 tona tekabül eden altından ve 28.000 pound ağırlığında 13 ton kadar gümüşün olduğunu aktarır. Söz konusu nakdin 300 deveyle taşındığına ilişkin bilgiler (Gommans, 2002, 105) her ne kadar mübalağa içerdiği düşünülse de imparatorluk ordusunun yüklü miktarda nakit parayla sefere çıktığı gerçeğini yansıtmaktadır.

2.2.2. Taşra Ordusu

Bâbürlülerde taşra ordularına dair yeterli miktarda materyaller bulunsa da bilgilerin tasnifi ve değerlendirilmesi kolay değildir. Taşrada karşılaşılan ilk ordular, sûbedârdan (valilerden) başlayarak üst düzey her bürokratin mansabına göre tutmak zorunda olduğu askerî birliklerdir. Söz konusu askerlerin oluşturduğu ordular imparatorluğun düzenli-daimî ordularının bir parçasıdır. Eyalet hizmetlerinden ziyade merkezî ordunun seferlerinde hizmet etmekteydi. Maaşlarının Ekber Şah'tan itibaren doğrudan devlet hazinesinden ödenmesi bunu desteklemektedir. (Saran, 1943, 259)

Ordudaki askerlerin her birine *tabin*, buradaki bölüklerin başına da *tabin başı* denilmiştir. Türkistan Türkleri tarafından askerî birlik anlamındaki kelime Hindistan'daki Türkler tarafından *erleri* karşılamak için kullanılmıştır. (Bayur, 1987, 2/470)

Taşradaki ikinci tür ordular gerektiğinde eyalet valilerine destek olmak üzere oluşturulan ve zemindarların yükümlülüğü altındaki askerî birliklerdir. Örneğin Güney Hindistan'da bulunan Sirohi, Dungarpûr ve Banswara zemindarlarının savaşta hazır bulunmaları zorunluluktadır. Üçüncü sınıf ordular ise serkârlarda bulunan piyade ve süvarilerin bir araya gelmesiyle oluşturulan büyük ordulardır. (Saran, 1943, 259-260)

Bâbürlü ordusunun merkezde olduğu gibi taşrada da birden çok unsurdan müteşekkil olduğu malumdur. İmparatorluğun hizmetinde bulunan Türk, Hindu ve Afgan askerlerin ortak görünümelerini sağlayan temel sembol askerlerin başlarına sardığı kırmızı bir bezdir. Bunun yanında ordudaki Müslüman Türkleri, Hindu racputlardan ayıran farklı üniformalar kullanılmıştır. (Irvine, 1903, 183)

İmparatorluğun on binlerce kişiden ve farklı ırklardan oluşan ordusunun askerlerinin komutanlarıyla ve kendi aralarında nasıl anlaştıkları merak konusudur. Bu noktada William Irvine, Bâbürlü hanedanının Türk olduğunu dolayısıyla komutanların, subayların Çağatay Türkçesini konuştuklarını belirtmektedir.²⁶² Askerî terimlerin ve emirlerin Türkçe olarak kullanılması da buna işaret eder. Örneğin 1739'da Aghar Han'ın Nadir Şah ile konuşmaları hatta XIX. yüzyıldaki kayıtlarda da *atlan* (ata / file binmek), *atlanmak* (at sırtında gitmek) gibi fiiller ordu dilinin Türkçe olduğunu göstermektedir. (Irvine, 1903, 184)

Sûbe Orduları: Bâbürlü İmparatorluğu'nun askerî yapısı, merkezî otorite ile taşradaki eyalet yönetimleri arasında kurulan hiyerarşik bir yapı üzerine şekillenmiştir. Sûbelerde sûbedârların komutasında bulunan ordular, kendi güvenliklerini sağlamanın dışında ihtiyaç halinde merkez ordunun her daim emri altında bulunmuşlardır. Bölgesel askerî gücün finansmanı ve insan kaynağı mansabdârlık sistemi sayesinde karşılanmıştır.

İlk kez Hümayun Şah döneminde eyaletlerde düzenli olarak ordular bulundurulmuştur. Delhi, Agra, Juanpur, Manda, Lahor eyaletlerinde basiretli, ileri görüşlü ve askerlerine değer veren adil bir komutanın emrinde askerler bir araya getirilmiştir. Hükümdarın o dönemde merkezî ordunun dışında eyaletlere verdiği 12.000 atlı asker bunu desteklemektedir. (Allâmî, 1907, 1/643)

Ebu'l-Fazl, eyalet ordularından bahsederken Hindistan'ın yerel yöneticilerinin ellerinde Osmanlı ordusunun dışında benzeri olmayan topçuların ve güçlü fillerin sayısından bahsetmektedir. Mevlâna Şerafettin Ali Yezdî Zafernâme'sinde belirttiği üzere söz konusu Hindistan savaşçılarından ve komutanların büyüklüğünden övgüyle söz etmiştir. (Allâmî, 1907, 2/69) 1586 yılında Ekber Şah imzalı mektupta; “*Tanrıya şükürler olsun dileklerimiz gerçekleşti ve düzenlemeleri yaptık. Hint ordularının ve diğerlerinin tüm liderleri, inatçı kulaklarının arkasına itaat halkalarını takmışlar, muzaffer (devlet) orduları arasına kaybolmuşlardır. Bu sayede insanlığın (halkın) tüm sınıfları mutluluğa kavuşmuştur.*” (Allâmî, 1907, 3/757) diyerek büyük kentlerdeki yerleşik orduları işaret etmiştir.

²⁶² Cihângîr'in hatıratındaki beyanları da bu yöndedir. Kendisi Hindistan'da doğduğunu ve ata dili Türkçeyi okuyup yazdığından bahsetmektedir. (Cihângîr, 1909, 109).

2.2.3. Süvari Birlikleri

Türkistan'dan Hindistan'a getirilen zırhlı ve gösterişli atlara binen ağır süvariler, Gaznelilerle başlayan²⁶³ ve Delhi Türk Sultanlığı'yla devam eden zaferlerin en belirleyici unsurlarından biri olmuştur. At üzerinde ok ve cirit kullanabilme, çevik hareket kabiliyeti, beklenmedik yönlerden yapılan ani saldırılar ve hızlı süvari birlikleriyle düşmanı çember içine alarak kuşatma gibi savaş teknikleri, Türk atlılarının ayırt edici özellikleri arasında yer almaktaydı. “*Hilal'in iki boynuzu birbirine kenetlendi ve düşman bozguna uğratıldı*” darb-ı meseli, bahsedilen gücü ortaya koymaktadır. (Sarkar, 1952, 207) Bu anlamda savaş atlarına ilişkin teknik ve yetenekler, Hindistan'a Bâbürlü at stilini armağan etmiştir.²⁶⁴

Bâbürlü ordusunun ana gücünü oluşturan birliklerin başında ifade edildiği üzere teçhizatlı süvariler vardı. Ağır teçhizatlı süvarinin üzerinde genellikle demirden yapılan *miğfer*; kolu ve eli koruyan *destâne* (دستانه), bacakları koruyan *ranek* (رَنَك) ve tüm vücudu saran *begtâr* (بَغْتَار) adlı zırhlar bulunmaktaydı. (Gommans, 2002, 119)

Atlı birlikler savaşlarda manevra kabiliyetlerinin sağladığı üstünlük sayesinde yerel güçleri kolaylıkla mağlup edebilmişlerdir. (Bayur, 1987, 2/489) Bâbür Şah'ın bağımsızlık savaşı Panipat'ta ordudaki 12.000 süvari desteği dikkat çekmektedir. Ordunun elinde bulunan atlar, Hint at ırkının istenilen seviyede olmamasından dolayı Türkistan ve İran'dan getirtilmiştir. (Khatri, 2012, 168) Hız ve çevikliğiyle dikkat çeken atların üzerindeki süvariler, Bâbür ordularının vazgeçilmez unsuru olmuştur.

1530'lu yıllarda Şîr Han'ın ordusu Afganlara karşı topyekûn saldıran Hümâyûn'un ordusunda 100.000'e yakın²⁶⁵ süvari bulunurken (Herevî, 1936, 2/73) Ekber döneminde mevcut merkezî ordudaki süvari sayısı 200.000'i geçmekteydi. Bu sayıya diğer eyaletlerde bulunan askerler dâhil değildir. Yukarıda zikredilen süvari sayısının 8.000'i hükümdarın, 7.000'i

²⁶³ Eaton, Gazneli Mahmûd'un ordusunun atlı okçuluk yeteneklerinden övgüyle bahsetmektedir. Daha fazla bilgi için Bkz. (Eaton, 2020, 30-36)

²⁶⁴ XVIII. yüzyılda yazılmış anonim bir anı kitabından alıntılar yapan Irvine, Bâbürlü at tekniklerinin göz ardı edilmesini ve hafife alınmasını eleştirmiştir. Bu durumu tenkit ettiği eserinde; Hindistan'da tüm atların özelliklerinin yok edildiğini, çıplak sırtlı atlara binildiğini ve atın binicisini yanlış yönle götürdüğünü, hayvanların anlamsız yere sıçramalar yaptığı nevinden ifadeler yer almaktadır. Halbuki Bâbürlü at stili, atı elinde iyi tutma, topuğuna dokunduğunda istenilen hareketi yapma, dört nala koşarken aniden durdurma ve bir eksen üzerinde döndürme yeteneklerine sahiptir. Atın üzerindeki süvari, atını koştururken boyutlarını giderek küçültür ve hayvan 45 derecelik bir açıya eğilir, binici kendini atarak veya topuğundan yere sarkarak yerden bir kılıç veya bir tabanca alabilir. (Irvine, 1903, 188)

²⁶⁵ Hümâyûn'un içinde bulunduğu siyasi durum göz önüne alındığında Herevî'nin verdiği rakamlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Söz konusu sayı, muhtemelen ordunun tüm unsurlarının toplamına yakındır.

Ahadîlerin, geriye kalan 185.000'i şehzadelerin, soyluların mansabdârlarının askerleridir. (Allâmî, 1873, 1/244)

Ekber Şah, düzenli süvari birliklerinin oluşturulabilmesi için bütün sistemi yeniden düzenleyip seleflerinin uygulamalarından daha net bir usulle atları sınıflandırmıştır. Hindistan'da atları damgalama metodu ilk olarak Delhi Türk Sultanlığı'nda Alâaddîn Halacî tarafından 1312 Nisan ayında başlamış ancak onun ölümünden sonra kaldırılmıştır. (Irvine, 1903, 46)

Ekber Şah'tan önce dürüst olmayan bazı kimseler atlarını ya satıyorlar ya da bir at yerine eşeğe daha çok benzeyen bir hayvanı -muhtemelen katırı- getirmekle gelir elde etmeye çalışıyorlardı. Ancak atların tanımlanmasına ilişkin yapılan düzenlemeden sonra tüm askerî sistem yeniden canlanmıştı. (Allâmî, 1873, 1/232)

Atların markalanması, süvari birliklerinin oluşturulmaya başlanması; Ekber Şah'ın emriyle atların kalitesine ve askerlerin niteliklerine göre tasnif edilmesiyle hayata geçirilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/255) Bu anlamda süvariler iki kategoriye ayrılmışlardır. Birinci sınıf süvariler devlet tarafından at bindirilen ve donatılan bu nedenle daha düşük ücret alan askerler olup *bârgîr* (بارگیر) adı verilen yaşı, rengi, cinsi kayıtlı atlara sahiptiler. Diğer kategoride yer alan ve kendilerine *silahdâr* (سلاحدار) denilen süvariler bir önceki grubun maaşının iki ya da üç katını almaktaydılar. Çünkü bu askerler kendi atlarını bulmak, beslemek ve onların sağlıklarını korumak zorundaydılar. (Sarkar, 1952, 204)

Âlemgîr'in saltanatında da savaş atlarının damgalanmasında (*tamga*) yirmi tane farklı işaret kullanılmıştır. Günümüze gelinceye kadar bu farklı damgalama türlerinin 15'i kaynaklarda resmedilmiştir.²⁶⁶ Damgalamanın diğer aşamasında her bir atın cinsini, rengini, bedenindeki işaretleri yazmanın yanı sıra at sahibinin adını, babasının ismini, kabilesini, menşesini, yüz hatlarını, ten rengini, boyunu, yaşını; eşkal kaydı anlamındaki *çehre* (چهره) denilen ayrıntılı listelerde kaydetme zorunluluğu bulunmaktaydı. (Gommans, 2002, 85)

2.2.4. Yaya Askerler (Piyadeler)

Ordudaki nicelik açısından en büyük grubu oluşturan yaya askerlerdir. Öte yandan Bâbürlü askerî yapısında ateşli silahların yaygınlaşması hem merkezî otoritenin güçlenmesine hem de taşra güvenliğinin sağlanmasına hizmet eden yeni bir düzenin ortaya çıkmasına yol

²⁶⁶ Tamga işaretleri için Bkz. (Irvine, 1903, 49)

açmıştır. Bu düzen içerisinde ateşli silah kullanan ve topçu askerlerden oluşan 40.000 kişilik bir piyade kuvveti önemli bir yer tutmaktadır. Ekber Şah döneminde bu askerlerin 10.000'i hükümdarın yanındayken geri kalan 30.000'i vilayetlerde ve kalelerde konuşlandırılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/244)

Askerlerin belirli bir maaş karşılığında istihdam edilmesi İslam devletlerinde var olan bir uygulamadır. Abbâsîlerde askerler için muayyen ücretler, askerin zürriyeti, sahip olduğu askerî envanter ve yaşadığı yerdeki asgari geçim koşulları nazara alınarak tespit edilirdi. (Mâverdî, 1976, 233) Bâbürlü askeriyesinde de daha ayrıntılı tasniflerle piyade içerisinde bulunan askerlerin birinci sınıf olanları 500 dam, ikinci sınıf 400 dam, üçüncü sınıf 300 dam ve dördüncü sınıf 210 dam maaş almaktaydı. (Allâmî, 1873, 1/251)

Ordunun büyük kısmını oluşturan yaya piyade sınıfının içerisinde farklı sınıflar bulunmaktaydı. Bu askerlerin görevlerine ilişkin tasnifler Â'n-i Ekberî'ye göre şu şekilde yapılmıştır: (Allâmî, 1873, 1/252-254)

2.2.4.1. Bundukcîler²⁶⁷ veya Çifteli Taşıyıcılar

Deneyim ve gayretleriyle ön plana çıkan bu askerler 300 dam, 280 dam, 270 dam ve 260 dam olmak üzere dört derecede maaş alırlardı. *Bundukcîler* (بندوچی) 12.000 kişilik merkezi ordusu içerisinde bulunan bu askerler ateşli silahlara sahip olan çifteli taşıyıcılardır.

2.2.4.2 Derbânlar

Askerî birliklerin hamallarıydı; daimî olarak çalışmaktaydılar. *Derbân* (دربان) denilen bu askerlerden 1.000 tanesi sarayı korumak için görevlendirilmiştir

2.2.4.3. Hidmetiyyeler

Yine piyade sınıfına sahip olan bu birlikler (Hintlilerin *palaco* olarak adlandırdıkları) sarayın çevresini korumakla ve belirli emirleri yerine getirmekle mükelleftirler. *Hidmetiyyeler* (خدمتیه) 100 damdan 200 dama kadar maaş almaktaydılar. Bâbür devlet teşkilâtı öncesinde bu sınıfın ait olduğu sosyal kast, yol soygunu ve hırsızlığıyla ünlü olup yerel racalar tarafından kontrol altında alınamamışlardır.

²⁶⁷ Bundük, fitili ateşlenen tüfektir. Mısır'da bu kelimeyle zikredilen ünvanı Türklerin de kullandığı bilinmektedir. Nitekim Memlûk Sultanı Baybars'ın lakabı *el-Bundukdârî* şeklinde kayıtlardadır. (Kopruman, 1992, 221)

2.2.4.4. Mivreler

Mivereler (ميوره) Mevat bölgesinin yerlilerinden olup koşucu olarak nam salmışlardır. En karmaşık görevleri yerine getirerek uzak bölgelerden aynı zamanda istihbarat toplamak da asli görevlerindendir.

2.2.4.5. Şemşirbâz

Piyade askerlerinden olan *şemşirbâz* (شمشیرباز) dövüşürken çabukluk ve çeviklik gösterip eğilip tekrar ayağa kalkma konusunda cesaret ve beceriyi birleştirirlerdi. Bazıları dövüşürken kalkan bazıları ise sopa kullanırlardı. Diğer bir grup ise hiçbir savunma yöntemi kullanmaz ve sadece tek elle savaşırdı ki bunlara *yek-dest* (يكدست) denilmektedir. Güney bölgelerden gelen bu birliğin askerleri; kalkanlarını, bir atlıyı gizleyecek kadar devasa boyutlarda yaparlardı. Bu tür kalkanlara *telvah* (تلواه) denilmektedir. *Şemşirbâz*ın başka bir grubu kalkan kullanmıyor ancak sapı bir metreden daha uzun olan kılıç kullanıp onu iki eliyle yakalayarak olağanüstü beceriyle gösteri yapabiliyordu. Bu sınıftaki askerlerin sayısının 100.000'den fazla olduğu ve maaşlarının 80 dam ile 600 dam arasında değiştiği bilgisi göz önüne alınacak olunursa piyade sınıfının en yetenekli ve en geniş yelpazedeki askerî birliğinin bu olduğu söylenebilir.

2.2.4.6. Pehleviler

Askerî sınıfın içinde değerlendirilen *pehleviler* (پهلوی) Türk ve İranlı güreşçiler ve boksörlerin bulunduğu sporculardan oluşmaktadır. Sarayda da çok sayıda bulunan bu *pehlivanlar*, her gün birbirinin dengi olan diğer askerlerle antrenman yapmaktaydılar. Örneğin Tebrizli Muhammed Kulî, Buharalı Çarlık, Tebrizli Alf, Türkistanlı Murat, Turanlı Muhammet Ali gibi şahsiyetler Ekber Şah'ın sarayının vazgeçilmez pehlivanları olmuşlardır. Öyle anlaşıyor ki bu birlik sarayda hükümdarın yakın korumalarından sayılabilecek hem sportif yönüyle hem de güvenlik açısından istihdam edilmiştir.

2.2.4.7. Çelâlar

Bir komutanın askerî hizmetkârı anlamındaki *çelâlar* (چلا) ordu teşkilâtının teşekkülünden önce sadık mürit (köle)²⁶⁸ olarak tanımlanan birlik, Ekber Şah'la beraber askeriye'nin bir parçası haline gelmiştir. Hükümdar kölelik müessesesinden hoşlanmadığı için

²⁶⁸ Bu kademedeki birliklerin mensupları kadim gelenekte, -Hintçedeki- *çelâ* yani köle statüsünde kabul edilirdi. Bu kimseler sahipleri tarafından beslenir, giydirilir ve barındırılırlardı. Bu kimseler ekseriyetle savaşta kaçırılan veya kıtlık zamanlarında anne babalarından satın alınan çocuklardan oluşmaktaydı. *Çelâların* öne çıkan özelliği özellikle zor zamanlarda komutanı da olan sadakatini âli derecede ortaya koymasıydı. (Irvine, 1903, 11)

bu askerlere hak ettikleri değeri vermiştir. Neticede bu birlikteki askerler yeteneklerine göre hükümdar tarafından büyükelçilik onuruna varabilecek rütbelere yükseltilmişlerdir.

2.2.4.8. Kuharlar

Yerel dilde sığır ahır bakıcıları anlamına gelen bu sınıf, ordunun ağır yüklerini omuzlarında taşıyarak dağlardan, vadilerden geçirirlerdi. *Kuhar* (كوهر) tarzındaki birlikler, yarı askerî sınıf olarak kabul edilirdi. Levazım bölümü diyebileceğimiz askerlerin içerisinde marangozlar, demir işçileri ve su taşıyıcıları bulunurdu.

2.2.4.9. Nagâlar

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda orduda yer alan Hindu müritlerin silahlı olan askerlerine genellikle çıplak ayakla geldikleri için bu anlamda *nagâl* (نگال) denilmiştir. XX. yüzyılın başlarında bile saygınlığı devam eden bu askerî sınıf hemen hepsi uzun boylu, zayıf ama muharebelerde iyi savaşan birliklerden biriydi. (Irvine, 1903, 163)

Hindistan'da kral Aşhoka zamanında Budizm'i kabul eden ve Sanskritçede yılan anlamına gelen nagâların, (Durak – Şeker, 2026, 1-11) Hint mitolojisindeki ilahî güçleri göz önüne alınacak olunursa Bâbürlü ordularına entegre edilmeleri oldukça önemlidir.

2.2.5. Cephanelik

Bâbü İmparatorluğu'nun görkemli yapısını korumak için askeriyenin silah envanterinin üst seviyede olduğu Ebu'l-Fazl tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca kendisi muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'nun haricinde sınırlarını güvence altında tutmak için elinde bu kadar silaha sahip başka bir ülke bulunmadığını söylemektedir. (Allâmî, 1873, 1/112) Silahlar, yalnızca işlevsel araçlar değil, aynı zamanda sanatsal gösterinin asli unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁹

Divan-ı Arz'ın kontrolünde ülkenin farklı bölgelerinde bulunan atölyeler, tüm ordular için silah üretmiştir. Savaş aletlerinin üretilmesi ve depolanması imparatorluğun üzerinde titizlikle organize ettiği bir alan olmuştur. (İbn Hasan, 1936, 227)

Devlet envanterinde bulunan bu silahlar her vilayette lazım olan bölümlere dikkatli bir şekilde dağıtılmış, deniz savaşları ve kara savaşlarında kullanılanlar, amacına göre tasnif edilmiş ve her seferinde yenilenmiştir. (Allâmî, 1873, 1/113) Askeriyenin depoları silahların

²⁶⁹ Kanada Ottawa'daki *Library and Archives Canada*'da bulunan Sir John W. Beatty Koleksiyonu'nda yer alan, Bâbü askerinin elinde sergilediği sanat eseri silahlar son derece dikkat çekicidir. (Pervin, 1979, 125)

Üretilen, satın alınan ve sunulan (hediye edilen) kısımlarından oluşurdu. Kısa ya da uzun şekilde yapılan silahlar *salık* (düz), *rangin* (renkli), *kostka* (dövülmüş) olarak da tasnif edilmiştir. (Allm, 1873, 1/115)

Geleneksel silahlar ve ateşli silahlar, muharebenin doğrudan icrasında belirleyici rol oynarken; zırh, donanım ve çeşitli asker teĥizatlar bu gücün sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Bunun yanı sıra savaş arabaları ve filler gibi unsurlar, yalnızca taktik ve stratejik üstünlük sağlamalarıyla değil aynı zamanda psikolojik etki yaratmaları ve asker ihtiyaını sembolize etmeleri bakımından da cephaneliğin ayrılmaz parĥaları arasında yer almıştır.

2.2.5.1. Geleneksel Silahlar

Orta Ćađ muasır devletlerinin hemen hepsinde benzer savaş aletleri kullanılmıştır. Her dönemin kendine ait silahlarının olmasının yanı sıra asırlardır hiĥ değişmeyen kılıĥ, ok, topuz, mancınık, neft, meskab, gargı vb. atların üzerindeki teĥizatlar geleneksel silahların vazgeĥilmezlerindendir. Türk-İşlam devletlerinde söz konusu silahların üzerine birden fazla diř iĥeren yıldız ve ay sembolleri işlenmiştir. (Uzunĥarřılı, 1984, Medhal/233; Bayur, 1987, 2/485)

Tüm silahların kullanımına yönelik isimleri vardır ve onlara uygun bir sınıf belirlenmiştir. Öte yandan hükümdarın (Ekber şah'ın) 30 kılıcı vardı ve bunların her biri onun odasına gönderilirdi. Eskisi iade iĥin harem dışındaki hizmetkarlara teslim edilir onlar da vakti gelinceye kadar ellerindeki kılıcı saklardı. (Allm, 1873, 1/109) Buradaki kılıĥların saray erkanını ya da hükümdarı korumaktan öte sembolik bir anlam taşıdığını söylemek mümkündür.

Piyade ve süvari sınıfının kullandığı *kılıĥlar* geleneksel silahlar listesinin başında yer alır. Kullanılan metal ve suyun niteliğiyle parlaklığına kavuşan kılıĥlar, her askerde birden fazla bulunurdu. Kılıĥların taşınması iĥin de ĥok geniş ve güzel motiflerle bezenmiş kılıĥ muhafazaları,²⁷⁰ kemerleri üretilmişti. At sırtında bile olursa kılıĥlar omuzlara asılırdı. (Irvine, 1903, 75)

Türklerin okĥuluk alanındaki üstün maharetleri tarih boyunca mlm ve meşhurdur. Teke (keĥinin erkeği) boynuzundan imal edilen ĥok katmanlı yay dokusuyla Dede Korkut hikayelerinde de kendisine yer bulan Türk *ok ve yayı*²⁷¹ konusunda Bbrllerin de uzman olduğu kabul edilmektedir. Ok atan kişilere günümüzde de hala kültürel anlamda kullanımını

²⁷⁰ Kılıĥ kabzası görseli iĥin Bkz. Ekler, şekil 2.1.

²⁷¹ Daha geniş bilgi iĥin Bkz. Abdullah Temizkan, "Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi zerine Bir İnceleme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2 (2015), 15-28. Yay görseli iĥin Bkz. Ekler, şekil 2.5.

de devam edilen *tîr-endâz* (تیر انداز) denilmekteydi. Dönemin ateşli silahlarının işleyişi göz önüne alındığında yay ve okun ne kadar önemli bir savaş aleti olduğu ortaya çıkar. Bu bağlamda Bernier'in '*Bir silahşor iki kez ateş etmeden önce altı kez ateş eden okçu*' ifadesi bunu desteklemektedir. (Irvine, 1903, 91) Dahası söz konusu savaş aleti XIX. asrın ortalarında halen kullanılmaktaydı. William Forbes Mitchell'in 1857-1859 yıllarındaki hatıralarını anlattığı *Büyük İsyan Anıları* 'nda Necef'i savunan askerlerin, okçu birlikleri ile inanılmaz bir savunma yaptıklarını kaydetmiştir. (Mitchell, 1893, 76) Öte yandan klasik anlamda yay ile atılan okların yanında boru ile atılan *Nâvek* (ناوک), kısa mesafelerde delici nitelikteki etkili aletlerdendir. (Allâmî, 1873, 1/110) Ancak savaşlarda geniş bir kullanım alanına sahip değildir.

Türklerin tarih boyunca zırhlı düşmanlarını ezmek veya at üzerinde vurmak için kullandığı *topuz*,²⁷² ağır silahlardandır. Moğolların savaş meydanlarında sıkça kullandığı savaş aleti Bâbürlü ordu envanterinde *gürz* (گرن) olarak kaydedilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/111)

Teber (تبر) orduda kullanılan savaş baltalarıdır. (Allâmî, 1873, 1/111) Baş kısmı sivri ve iki kesici tarafı olan baltalara ise *zagnûl* (زغول) adı verilir. Askerlerin kullandığı savaş baltaları; gümüşten yapılan ve oldukça motifli olanları,²⁷³ Bâbürlü saraylarının duvarlarını süslemektedir. (Irvine, 1903, 80-81)

Hançerler ve *bıçaklar* askerlerin yakın dövüşlerde kullandığı savaş aletlerindendir.²⁷⁴ *Kattâr* (کتار) adı verilen özellikle Hint coğrafyasında meşhur olmuş yumrukla itilen hançer türüdür. Diğer devletlerde örneğine pek rastlanılmayan bu hançerler, süvarilerin ve saray muhafızlarının daimî silahlarındandı. İki taraflı, çok keskin kenarları olan bükülmeyen aynı zamanda çok sert olup göğüs zırhından başka hiçbir şeyin durduramadığı özel savaş aletlerindendi. (Irvine, 1903, 85)

2.2.5.2. Ateşli Silahlar

Bâbürlüleri kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinin savaş teçhizatlarından ayıran en önemli özellikleri barutun ham maddesinin varlığıyla²⁷⁵ icat edilen ateşli silahları son derece etkin bir şekilde kullanmalarındır.

²⁷² Topuz görseli için Bkz. Ekler, Şekil 2.2.

²⁷³ Savaş Baltası görseli için Bkz. Ekler, Şekil 2.3.

²⁷⁴ Hançer görselleri için Bkz. Ekler, Şekil 2.4.-2.6.-2.8.

²⁷⁵ Devletin askerî envanterinde neredeyse barutun hiç eksik olmamasının nedeni *Güherçile* adı verilen barutun hammaddesinin membainin Hindistan olmasıdır. XVII. yüzyılda Avrupalıların elde etmek için adeta birbirlerine savaş açtıkları madde, bilhassa her yönden kıymete haiz Agra yakınlarında bulunmaktaydı. (Pelsaert, 2022, 69)

Bâbüş Şah devletin kuruluş aşamasında ateşli silahların verdiği güçle rakiplerini mağlup etmiştir. 1520 yılından önce anlattığı günlük kayıtlarında Kabil’de *tüfenk-endâz*lardan (تفنگ انداز) bahsetmektedir. (Bâbüş, 2000, 360) Bâbürlü ordularında XVI. yüzyılın başından itibaren ateşli silah kullanımının varlığından bahsedilmektedir.²⁷⁶

Ekber Şah döneminde barut menşeiili silahlar, Hint coğrafyasında etkin kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlılar ve Portekizliler aracılığıyla başlayan değişim 30 yıl gibi çok kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Avrupalı bazı araştırmacıların aksine²⁷⁷ Bâbürlü ordusu söz konusu silahların üretimi ve savaş arabalarına montajı konusunda son derece başarılı olmuştur. Bu durum Ekber sonrası, veliahtlarında da gelişim sergilemiştir.

Tüfekler: XVI. yüzyılın ikinci yarısında silah üretiminde yeni yöntemler kullanılmıştır. Örneğin demir yassılaştırılıp eğik bir şekilde rulo halinde bükülmüş ve bu şekilde kıvrımlar daha uzun hale getirilmiş, kıvrımlar uç uca değil de üst üste gelecek şekilde birleştirilmiş ve ateşte yavaş yavaş ısıtılmıştır. Muhteşem namlu işlemelerine sahip yaklaşık bir buçuk metre uzunluğunda olan silahlar, bu yöntemle daha çok üretilmiştir. Silah dipçikleri de öncekilerden farklı şekilde imal edilmiş ve artık silahlar, tetiğin hafif bir hareketiyle ateşlenebilir hale gelmiştir. (Allâmî, 1873, 1/113)

Ateşli silahların betimlemesine William Irvine detaylıca yer vermiştir. *Koft-gârî* (کوفتگری) yani çeliğin üzerine altın ya da gümüş tellerin dövülerek işlenmesiyle ortaya harika tasarımlara sahip tüfekler çıkmıştır. Bu silahlarda dipçikler kimi zaman altın kabartmalı ve oymalı çerçevelerle süslenmekteydi ayrıca gövdeler fildişi ve abanoz (koyu renkli, parlak tropikal ağaç cinsi) bir kapağa sahipti. Dipçikler temelde iki tasarıma sahipti. İlki dar, hafif eğimli ve her tarafı aynı genişlikteydi. Diğer türü ise keskin bir şekilde kavisli ve kabzaya gelince daralan, dipçik kısmında da biraz genişleyen tüfeklerdi. Bu silahlar kullanılmadığı zamanlarda kırmızı veya yeşil geniş bezden yapılmış kılıflarda taşınır ve saklanırdı. (Irvine, 1903, 106)

²⁷⁶ XVI. yüzyıldan itibaren orduların vazgeçilmez parçası haline gelen ateşli silahların, Bâbüş İmparatorluğu’nun kuruluşunda yarattığı etkiye ilişkin Bkz. Emre Yürük, “Gelişen Teknoloji ve Değişen Savaş: Bâbüş Şah’ın Hindistan’daki Savaşlarında Ateşli Silahların Rolü”, *International Journal of History Studies* 10/5 (2018), 269-283.

²⁷⁷ Gommans, Bâbürlü topçuluğunu eski, deneyimsiz ve etkisiz olarak niteleyen William Irvine ve Bruce Lenman’ın genelleme hatasına düştüklerinin altını çizmektedir. XVIII. yüzyıl ve sonrası Avrupa ve Hindistan arasında bahsedilen alanda yapılan kıyaslamaların, Bâbürlülerin tüm dönemlerine hasredilmesi, bilimsellikten uzaktır. (Gommans, 2002, 148-149)

Tüfeklerin bakım ve temizliği de büyük önem arz etmekteydi. Ebu'l-Fazl eskiden güçlü bir adamın çifteleri temizlemek için demir aletlerle uzun süre çalışmak zorunda olduğunu söylemektedir. Ancak Ekber'in pratik bilgisi ile 16 tüfek namlusunun çok kısa bir sürede temizlenebileceği bir tekerlek icat edilmiştir. Çark bir inek tarafından döndürülür ve silahlar bu sayede temizlenmiş olurdu. (Allâmî, 1873, 1/115)

Bâbürlülerin son dönemlerine kadar yaygın olarak kullanılan ateşli silahlar fitilli tüfeklerden oluşmaktaydı. Buna karşın çakmaklı tüfek²⁷⁸ çok da bilinmiyordu. Kataloglardan altmış kadar ateşli silahtan ellisinin fitilli tüfek olması ve beşinin çakmakla donatılması bu bilgiyi desteklemektedir. Diğer taraftan Avrupa usulü silahlar ki vurmali / tetikli tüfekler Bâbürlülerin XIX. yüzyıldaki toprak kayıplarının ana nedenidir. İsyanı kalkan Marathaların elindeki en büyük koz, Avrupalıların geliştirdiği silahlar olmuştur.²⁷⁹ (Irvine, 1903, 105)

Toplar: Birçok aşamadan geçerek üretilen *toplar*, yanında beş top mermisiyle beraber saraya gönderilirdi. İmparator bizzat kendisi denedikten sonra namluya, gövdeye ya da rengine ilişkin değişiklik talebi varsa o istek gerçekleştirilerek saray envanterine kaydedilirdi. (Allâmî, 1907, 1/114)

Askerî depolarda tonlarca ağırlıkta ve sayıları yüzlerle ifade edilen sığırların çektiği *toplar* bulunmaktaydı. Bunun yanında tek bir filin rahatlıkla taşıyabileceği ateşli başka bir silah türü kullanılmıştır ve bu tür silahlara Hintçeden alıntılanmış *gajnal* denilmektedir. (Allâmî, 1873, 1/112-113; Âlemgîr, 1908, 82)

Topçu ordularının başında teşkilâtın en saygın askerlerinden kabul edilen *Mîr-Ateş* (میر آتش) ya da *Ateş Beg-i* (Cihângîr, 1909, 14) bulunurdu ve ilgili silahların temininden, kullanımından, bakımından mesuldü. Topçu subaylar için de genellikle Moğollar, onların Türkleşmiş kolu olan Çağataylılar, Timurlular, Osmanlılar ve Bâbürlüler günümüzde binbaşı olan *mingbâşî* (منگباشی) rütbesi kullanmıştır. (Bayur, 1987, 2/485)

Bâbü Şah'ın devletin temellerini atmasına vesile olan Panipat Zaferi'nde *toplar* birinci derece etken olmuştu. Bu çerçevede Bâbü'r'ün hatırı sayılır büyüklükte toplara sahip olduğu

²⁷⁸ Çakmaklı Tüfek görseli için Bkz. Ekler, Şekil 2.7.

²⁷⁹ Bâbü İmparatorluğu'nun gerileme ve dağılma dönemlerine ilişkin en büyük askerî etkenin Bâbürlülerin Avrupalıların ateşli silahlarıyla baş edememesi gösterilmektedir. Bu iddia doğrudur fakat araştırmacıların XV. ve XVI. yüzyıllarda da aynı durumun geçerli olduğu tezini geçersiz kılan bilgiler, dönemin askerî kaynaklarında yer almaktadır. Bâbürlüler tıpkı toplarda olduğu gibi siper arkasında ve pusuda küçük silahlar kullanmayı tercih etmişlerdir. Örneğin Âlemgîr Şah döneminde de Gommans'ın ifadeleriyle Hint fitilli tüfekleri Avrupa tüfeklerinden daha aşağı değildi. Dahası Avrupa'nın kullandığı silah ve tüfeklere nazaran Bâbürlü ateşli silahları, uzun menzildeki hedeflerde daha isabetliydi. (Gommans, 2002, 158-159)

anlaşılmaktadır. Topçu birliklerinin şefi üstat Kûlî Han nezaretinde Agra'da topların üretimi gerçekleşmiştir. Kalıpların etrafına metali eritmek için inşa edilen sekiz fırında, devasa toplar yapılmıştır. Bu dönemde yapılan silahların menzili 1.600 adımlık bir mesafeye tekabül etmekteydi. Halefi Hümâyûn döneminde ise Mayıs 1540'ta yapılan *Kannûc* Muharebesi'nde her biri dört öküzle çekilebilen, topçu nişancısı 700 *darbzân* (ضربزان) tarafından idare edilen topların yanında her biri sekiz çift öküzle taşınabilen diğerlerinden 10 kat daha ağır kurşun gülle atabilen toplar bulunmaktaydı. (Irvine, 1903, 114-115)

1578'de Ekber Şah'ın Surat Kalesi'ni alma girişiminde kendisi *Süleymanî* adı verilen büyük havan toplarının kaleye atılmasını emretmiştir. Öyle anlaşıyor ki bu toplar Osmanlı İmparatoru Kanuni Sultan Süleyman'a aitti ve Hindistan sınırlarındaki Avrupa limanlarını ele geçirmeyi amaçladığı için Gucerat'a getirilmişti. Bölge valisi yeterli desteği sağlamadığı için de bu devasa silahlar Anadolu'ya götürülemedi. (Allâmî, 1907, 3/41-42) Bu durum Bâbüir ordusunun envanterinde Osmanlılara ait derecelik havan toplarının varlığını açıklamaktadır.²⁸⁰ Örneğin orduda bulunan çok büyük / iri kıyım anlamlarındaki *Zarbzan* toplara Osmanlı padişahına ithafen *Süleymânî*²⁸¹ adı verilmiştir. (Herevî, 1936, 2/387)

1592 yılında Orissa'nın ele geçirilmesinde düşman fillerin başı olan fil *Miân Lahurî* top atışlarıyla öldürülmüş ardından da yine ünlü bir fil olan *Kunhâr* akşam vakitlerinde ortadan kaldırılmıştır. (Allâmî, 1907, 2/936) Savaşın seyrini değiştiren bu olaylar ateşli silahların ve özellikle *topların* Bâbüir ordusunun vazgeçilmez envanterinden olduğunu kanıtlar.

Ekber Şah'ın büyük *topların* yanında piyadelerin yürüyerek yanlarında taşıdıkları bir nevi el topları bulunmaktaydı. *Nernâl* (نرنال) adı verilen toplar tek kişinin kullanabildiği küçük namlulu ateşli silahlar sınıfında zikredilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/113)

²⁸⁰ Çağın en önemli devletlerinden Osmanlı İmparatorluğu ile Bâbüir imparatorluğu arasında askerî, ticarî münasebetler sınırlıdır (Allâmî, 1907, 3/1016) ama uzun yıllar devam etmiştir. İki Türk devletinin askerî teçhizat ve taktiklerindeki benzerlikler de dikkat çekicidir. Havan topları ticaretinin varlığının yanı sıra süvari birliklerinin kullandığı silah ve savaş usulleri neredeyse aynıdır. Örneğin Osmanlı Tarihi'nin en büyük fetihlerinden olan Mısır'da, Memlûk topçularına karşı 1517'deki Ridaniye Muharebesi'ndeki savaş taktiği 1535'te Bâbürlülerinki ile aynıdır. Bâbürlülerin rakibi ağır ve güçlü topçulardan oluşmasına rağmen Mandasor'da aldığı galibiyet buna işaret etmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın bu konudaki tavsiyeleri için Bkz. (Gommans, 2002, 156-157)

²⁸¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566'da hayatını kaybetmesi üzerine Bâbürlü Saray'ına ulaşan vefat haberi derin üzüntü yaratmıştır. Tarih-i Elfî Sultan Süleyman'ı cömertliği, adaleti ve cesaretiyle övmektedir. Dönemin en güçlü iki Türk-İslam devleti arasındaki bu bağ dikkate değerdir. (Tetevî - Kazvînî, 2003, 3762) Farooqi eserinde, Ekber Şah'ın Osmanlılarla diplomatik ilişkilerinin zayıf olduğunun altını çizmektedir. Halbuki Hint kıtasına ilk ayak basan Portekiz donanmaları, Bâbüir-Osmanlı iş birliğiyle durdurulabilmiştir. İki Türk imparatorluğunun Avrupalılara karşı *cihat* seçeneğini kullanmaları da söz konusu olabilirdi. Daha da ilginç olanı bu iki devletin birbirinin gücünün tam anlamıyla farkında olmayışındır. Bkz. (Farooqi, 1986, 65-66, 396)

1647’de şehzade Âlemgîr’in Özbeklere karşı yaptığı savaş da benzer örnekler içermektedir. Belh sınırlarına kadar uzanan çarpışmalarda Bâbürlü havanlarından atılan *toplar* savaşın seyrini değiştirmiş ve Özbekler, savaş alanında galip gelemeyeceklerini anlamışlardır. (Bayur, 1987, 2/212)

Âlemgîr Şah’ın yazılarında işaret ettiği topçuların ikiye ayrıldığı; ilk topçu birliğinin imparatoru takip ettiği ve yanından ayrılmadığı; ikinci birliğin ise orduyu oldukça geriden izlediği belirtilmektedir. Âlemgîr, mektuplarında oğlu Âlem Bahadır Şah’a, yakın topçuların teçhizatlarının eksiksiz olmasını nasihat etmektedir. (Âlemgîr, 1908, 14)

2.2.5.3. Askerî Savunma Teçhizatları

Bâbürlü ordusunda askerî savunma teçhizatları, zırh ve kalkanlar ile at ve savaş fillerine mahsus koruyucu donanımlar başta olmak üzere, can güvenliğini sağlamanın ötesinde, merkezi ordunun disiplinini ve savaş düzenini destekleyen tamamlayıcı unsurlar olarak görülmüştür.

Askeriyenin envanterinde ilk sırayı alan *zırh* Hindistan’da çok değerliydi ve süslemeleri için oldukça mahir zanaatkarların elinde sanat yapıtı haline dönüşmekteydi. Bâbürlü zırhlarının büyük kısmı saf çelikten imal edilmiş olup yüzeyleri ince bezemelerle işlenmiş; cilalama, kabartma, oyma gibi tekniklerle ve çeşitli figürlerle tezyin edilmişti. Ekber döneminde kaplamalı bir zırh geliştirilmiş ve hedef olarak yerleştirildikten sonra test aşamasında hiçbir kurşunun zırhı delip geçemediği kanıtlanmıştır. Bu tür silahlardan bütün orduya yetecek kadar üretilmiştir. Genellikle iki çeşit olan zırhların ilki; başı, sırtı, göğsü, kolları korumak için miğfer ya da çelik plakalardan yapılmıştır. Diğeri ise aynı metalden yapılmış fileli bir başlığın tutturduğu gömlek gibi giyilen çelik gömlektir. Bunun altına kılıca dayanıklı olacak kadar kalın keten türünden elbiseler giyilirdi. Zırhın altına giyilen bu elbiselerin üzerine Kur’an’dan *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا* (İnnâ Fetahnâleke Fethan Mübînâ) ayeti²⁸² işlenirdi. Miğferin tepesinde ise yıldızlar veya küçük bir arma bulunurdu. Bir savaşçının hayati teçhizatlarının başında gelen zırh, bilhassa tüm atlılar tarafından giyilirdi. Teftiş esnasında askerin zırhını ibraz etmek zorunluluğu vardı aksi takdirde cezaî müeyyideyle karşılaşılırdı. (Allâmî, 1873, 1/109; Irvine, 1903, 62-69)

Muharebelerin elzem savunma aletlerinin başında *kalkanlar* vardır. Çelikten yapılan kalkanlar genellikle altın ve kakma desenlerle süslenirken; deriden yapılmışsa üzerlerinde gümüş, altın kabartmalar ya da yıldızlar nakşedilirdi. Hükümdar Bahadır Şah’a (1707-1712) ait olan iki muhteşem çelik kalkan, bu türün en önemli örneklerindendir. Deri işlemeciliğinin

²⁸² Fetih Suresi 48:1.

sanata dönüşmüş halini temsil eden kalkanlar genellikle Hindistan’da çokça bulunan Sambhar geyiği, bufalo, fil ve en değerlisi gergedan derisinden yapılan kalkanlardır. Söz konusu savaş aletinin kılıçla birlikte askerlerin vazgeçilmez teçhizatlarından birisi olduğunu göstermektedir. 1759’da Şah Âlem’e atfedilen söz bunu teyit eder: “Omuzlarımıza kılıç ve kalkan astığımızdan beri düşmana asla sırtımızı dönmedik” (Irvine, 1903, 75)

Bâbürlü ordusunun çoğunluğunu oluşturan süvari birliklerinin bindiği atların savaşa hazır hale getirilmesi oldukça önemliydi. Bu anlamda Â’in-i Ekberî’de atın üzerindeki koşum takımlarından diğer teçhizatlarına kadar her türlü ayrıntının düşünüldüğü belirtilmiştir. Örneğin *haccâr* (خچر)²⁸³ melez ırk atın nalından üzerindeki süs örtüsüne kadar 3.000 dam kadar ödenek ayrıldığını kaydetmektedir. (Allâmî, 1873, 1/136) Süvari birliklerin ihtişamını sergilemek adına gümüş, altın hatta soylular için mücevherat ile (Irvine, 1903, 72) donatılan atlar, kendilerine ayrılan yüksek miktardaki ödenekleri izah etmektedir.

Savaş fillerin önüne çıkan teçhizatları; zırhları ve onları kontrol altında tutmak için kullanılan zincirleridir. Hintçe-Farsça karışımı bir kavramla *to gaj-jhamb* (تھو گج جھامب) (*two gac-camp*) adı verilen üç arşın (2,5 metre) uzunluğundaki muhteşem görünümlü işlemeli örtü, fillerin zırhlarından birisi olarak kullanılırdı. Devasa hayvanları kontrol altında tutmak için ise *ankûş* (انکش) denilen *mahout* (fil sürücüsünün) ucu kancalı metal bir yönlendirme aleti bulunurdu. (Allâmî, 1873, 1/129) Bunun yanında fillerin üzerine örtülen zırhlı elbiseler, sürücüsünü koruyan çelik levha ve sırtına konulan koltuk gibi onlarca teçhizat bulunmaktadır.²⁸⁴

2.2.5.4. Savaşlarda Atların Önemi

Süvari birliklerinin atları, Iraklı Araplardan, Acemden, Türkiye’den,²⁸⁵ Türkistan’dan, Şirvan’dan, Kırgızistan’dan, Keşmir’den ve diğer ülkelerden özenle seçilerek getirilmiştir. Orduda Hindistan’da yetişen Hint atları kullanılmıştır ve bu atlar bazı türdeki Türk ve Arap atlarından pek farklı değildir.²⁸⁶ Ancak Bengal bölgesinde Türk atları arasında yer alan çok

²⁸³ Galat okumada kelime bu olsa da *hiçâr – hitâr* (خاطر) sözcüğü katır anlamındadır.

²⁸⁴ Askerî diğer teçhizatlar için Bkz. (Allâmî, 1873, 1/126-130)

²⁸⁵ İbn Battûta Kastamonu civarında terbiye edilmiş, melezlenmiş *İğdiş* atların ihracatından bahsetmektedir. Rum diyarındaki bu atlar Arap atlarından daha kalitelidir ve şecereleri vardır. Bir tanesi bin altın dinara hatta daha fazlasına satılmaktadır. (İbn Battûta, 2000, 1/458) Bu usulün Bâbürlüler döneminde de devam ettiği görülmektedir. Anadolu’dan getirilen Türk atının üstün özelliklerine ilişkin Âlemgîr’in hayranlığı, kaleme aldığı mektuplarına yansımıştır. Bkz. (Âlemgîr, 1908, 62)

²⁸⁶ Kalkaşendî, XIV. yüzyılda Hindistan’ın ithal ettiği safkan Arap atlarının o coğrafyaya uygun olmadığını, toprağın niteliğinden dolayı hayvanın ayaklarının zayıfladığını belirtmektedir. (Kalkaşendî, 1936, 47) Böylece Arap atlarının ordudaki nicel azlığının nedenlerinden biri izaha kavuşmuş olur. Bunu Gommans’ın ifadeleri de doğrulamaktadır. Hareketleri daha yavaş olsa bile dayanıklılığı ve azmiyle Arap atlarını geride bırakan Türk atlarının dayanıklılığı onu ağır görevlerde değerli kılmaktaydı. Bu nedenle askerî hizmet için kullanılan en iyi at

güçlü ve kudretli *tanghan* adında savaş atları yetiştirilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/133) Atların temini kadar bakımı ve eğitimleri hususunda da son derece titiz davranılmış, atlara yapılacak olan en küçük yanlış davranış ya da eziyet, cezasız bırakılmamıştır. (Allâmî, 1873, 1/140-141)

Hümâyün döneminde Kabil ve Kandahar'ın fethedilmesindeki en önemli unsurun - Ekbernâme'de belirtildiği üzere- hükümdarın Farisî yardımcılarının Iraklı Türkmenlerden aldığı *ahilteke* adındaki iyi cins atlar olduğu bilinmektedir. Hükümdarın bizzat takip ettiği görüşmelerde Baba Hasan Abdal tepesinde Uluğ Mirza, Bayram Han, Şeref Han ve at konusunda maharetli olan Haydar Muhammed Ahta Begi, imparatorluk ailesine ve diğer komutanlara 1.000 kadar at satın alınmıştır. (Allâmî, 1907, 1/476)

Bâbürlü süvarilerinin kullandığı çeşitli ırk atların, ot yerine yemle beslenmesi atlardan daha fazla verim alınmasını sağlamıştır. Nitekim atlar, o coğrafyanın şartlarında yetişen bitkilerden istifadeyle daha cüsseli ve kuvvetli hale gelmişlerdir. Bunun asıl anlamı savaş atlarının daha fazla teçhizatla donatımının mümkün kılınmış olmasıdır. Kılıç, kalkan, mızrakların yanı sıra yay ve topuzlarla atlar, etkin savaş aracı haline dönüşmüşlerdir. (Gommans, 2002, 112-113)

Muharebelerin taktik açıdan planlanmasında da savaş atlarının rol oynadığı görülmektedir. Bâbürlü süvarilerinin savaş alanındaki gücü, ordunun kanatlardaki hafif atlı okçularla beraber merkezde ağır süvarilerin birlikte hareket etmesiyle gerçekleşmekteydi. Kaynaklarda *Tulğama* (تولغمة) adı verilen Türklerin kadim savaş taktiğini Hunlardan Selçuklulara, Timurlulardan Bâbürlülere kadar görmek mümkündür. Düşmanı çembere alıp etrafında dönerek, düşmana sürekli ok atarak uygulanan yıpratma taktiği her 250 metre mesafeden tekrar tekrar savaş atlarının üzerinden yapılabilmekteydi. (Gommans, 2002, 117) Bu sayede rakibin üzerinde travma oluşturacak bir üstünlük kuruluyordu. Ayrıca atların tarih boyunca süvari birliklerinin altında ordunun asaletini temsil ettiği de açıktır. İyi eğitilmiş savaş atlarının görkemli kostümlerle muharebenin ön saflarında boy göstermesi düşmanı etkilemenin başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Merkezî ordunun atlarının bakımı, eğitimi, giderleri gibi konularda hemen her yönden sorumlu olan yüksek rütbeli memurlar vazifelendirilmiş ve geleneksel adıyla bu görevlilere *Mîr-Âhûr* (Cihângîr, 1909, 46) denilmiştir. *Mîr-Bahşîn*in denetimi altında olan tahkik birimine

cinsi -Türkistan'dan ithal edilen- Türk atları olmuştur. Soylular ve mansabdârların tercihi de bu yöndedir. Bunun yanında Hint yerel atları da göçebe at yetiştiriciliğinden yoksun olduklarından hiçbir zaman tercih sırasının ilk basamaklarında yer almamışlardır. (Gommans, 2002, 114-118)

imparator tarafından atanan söz konusu görevlilerin muavinleri olarak *müşrif* ünvanlı memurlar ya da darugalar görevlendirilmişlerdir. Bu kimseler kişisel mansabına ek olarak 10 suvârlık ek mansab alırlardı. (Irvine, 1903, 55)

At ahırlarında görevli daruga, atların cinslerini ve üzerinde bulunan işaretlerini *çehrâ* rulo halindeki kağıtlar ile karşılaştırır ve hizmete uygun olup olmadıklarını kontrol eder. Damgalanmaya uygunsa gerekli işlemleri yapar, listeyi imzalar ve açık tarih belirterek '*şu atlar şu şekilde damgalandı.*' ibaresiyle rapor düzenlerdi. Hazırlamış olduğu bu raporu imzalanması için *Mîr-Bahşîye* gönderir ve bir kopyasını da kendi dosyasında saklar, atların maliyetlerini de bu şekilde kayıt altında tutarlardı. (Bkz. Tablo 2.3.) Buna ek olarak atların ve sahiplerinin denetlenmesiyle ilgilenir, raporları düzenler, atlı muhafızların nöbet yerlerinde bulunmasını sağlardı. (Irvine, 1903, 55-56) At, koyun gibi hayvanların damgalanmasının eski Türklerden beri süregelen adetlerden olduğunu belirtmek gerekir.

Tablo 2.3.

Atlara Ait Kategori Bazlı Harcamalar ve Gümüş Karşılıkları

Kategori	Dam	Rupi	Gümüş (kg)
Fars	2.508.800	62.720	~721 kg
Türk	3.438.720	85.968	~989 kg
Küç	1.097.280	27.432	~316 kg
Hint & Mares	95.040	2.376	~27 kg

Moosvi, 1981, 371'den referansla uyarlanmıştır.

2.2.5.5. Savaş Arabaları

Atlar ve öküzler tarafından çekilen, her türlü askerî teçhizatın taşınmasına mahsus arabalar, muharebelerin en mühim öncelikleri arasında kabul edilmiştir. Bâbürnâme, Panipat Meydan Muharebesi'nde 700 savaş arabasının varlığından bahsetmektedir. Bâbü Şah'ın emriyle Üstad Ali Kûlî, Anadolu usulüne riayetle öküz derisinden halatları büküp savaş arabalarını birbirine bağlamıştır. Bâbürlü Tarihi'nin dönüm noktası olan bu muhaberede, arabalar arasında *palisâd* (پلیساد) yani çitler kurulmuş, bu çitlerin arasına dikilen *turre* (طُرّه) isimli sancaklar tüfenk-endâzlara siper görevi görmüştür. (Bâbü, 2000, 424)

Ekber Şah dönemindeki mühimmat taşıyıcıların, askerî ıslahatlarla ordu envanterine kaydedildikleri görülür. Bu arabaların Ekber dönemindeki aylık ortalama giderleri 600 dam olup 480'i dört adet öküzün bakımına, kalan 120 dam ise bakım ve onarım karşılığı ödenmekteydi. İkidenden fazla atlı olan askerlere deve ve öküz ödeneği verilerek daha çok at sahibi bulunmasına teşvik edilmekteydi. Bu tür arabaların çekilmesinde, belirgin omuz yapıları ve ağır yükleri tekerlekli araçlarla taşımaya son derece elverişli olmaları sebebiyle öküzler tercih edilmekteydi. Öküzlerin her biri yaklaşık dört tona yakın yük çekebilmekteydi. Askerî alanda kullanıldığı gibi ticari alanda da kullanılan bu hayvanlar, düz ve engebeli arazilerde uzun mesafeleri kat edebilme yeteneğine sahipti. (Allâmî, 1873, 1/130; Kaushik, 2013, 50)

Ordunun savaş araçlarının diğer unsuru tek hörgüçlü develerdir. Hindistan'daki en iyi develer, Türkistan'ın zorlu iklimlerine ve engebeli arazilerine dayanıklı olan güçlü deve cinsleridir. İndus vadileri boyunca yüksek ve serin bölgelere sefere gidecek develerle Sind ya da Kandahar gibi zor geçitleri aşabilecek türde develer temin etmek oldukça meşakkatli olmuştur. Bu zorluklara rağmen örneğin Ekber'in ordularında 6.000-7.000 civarında deve bulundurulmasının yanında yerel yetiştiricilerden olan *Beluci* ve *Raibariler*den, ifade edilen rakamlardan çok daha fazlası temin edilmekteydi. Muharebelerde bu hayvanların savaş aracı olarak kullanılması ise son derece ilginçtir. Develerin eyerine eşek arısı anlamına gelen *zembûrek* (زنبورک) ve deve topu anlamındaki *şütürnâl* (شترنال) gibi vur-kaç taktiğinde kullanılan, hareketli küçük toplar bağlanmaktaydı. Örneğin Âlemgîr Şah 1663'te Keşmir seferine çıkarken develerin üzerine 300 kadar bahsi geçen topları bağlatmıştır. (Gommans, 2002, 126-128) Bu anlamda develer, sırtlarında bulunan sabit ateşli silah teçhizatlarıyla dönemin öne çıkan savaş unsurlarından kabul edilmektedir.

2.2.5.6. Savaşlarda Fillerin Rolü

Hindistan ve komşu coğrafyalarda Türk ordularında görülen,²⁸⁷ Bâbürlülerin atası Timur tarafından da kullanılan filler, kara ordularının vazgeçilmez unsurlarından biriydi.²⁸⁸ Bu tür hayvanlar dağ gibi hacimli ve güçlü, bir aslan kadar cesaretli oluşuyla dikkat çekmekteydi. Hindistan coğrafyası üzerinde deneyimli iyi bir filin değeri 500 ata eşdeğerdi ve onlar tüfeklerle

²⁸⁷ Selçuklu Devleti'nin kurucularından Çağrı Bey'in Horasan'a giderken ordusunda fil bulundurduğu kaydedilmiştir. (Cüzcânî, 2020, 72)

²⁸⁸ Hümâyun döneminde yapılan bir savaşta, Girdbâz adındaki seçkin fili Afganlar, Bâbürlü ordusunun üzerine salmış, Bâbürlüler tarafından top atışıyla filin bacakları etkisiz hale gelmiştir. Bunun üzerine Afgan ordusu ivedilikle savaş alanını terk etmiştir. (Allâmî, 1907, 1/350) Bu durum göstermektedir ki, fillerin varlığı kimi savaşlarda kazanımı belirleyen unsurdur. Fillerin savaşlardaki rollerine ilişkin daha fazla bilgi için Bkz. (Allâmî, 1907, 2/111-116)

teçhizatlı birkaç cesur asker tarafından yönlendirildiğinde de söz konusu değerinin tam iki katı olduğu ifade edilmekteydi. Bir yandan öfkeleri, diğer yandan itaatkâr ve dizginlenebilir yapılarıyla Arap atlarına benzeyen filler, en küçük işaretlere bile duyarlılık göstermeleriyle akıllı bir insanı andırır. Yaralandığında son derece huysuz; intikam söz konusu olduğunda insandan çok daha kindar olduğu bilinmektedir. Filler yavrularıyla asla kavga etmezler ve onları cezalandırmazlar; minnettarlık duygusundan dolayı da bakıcılarına zarar vermezler.²⁸⁹ (Allâmî, 1873, 1/118) Ayrıca fil bakıcıları güçlü kimselerden seçilir ve kendisine uygun rütbe tahsis edilirdi. (Allâmî, 1873, 1/123) 100 kişilik birliğin komutanı veya daha yüksek bir onur seviyesine yükseltildiğinde kendisine 25 kadar fil atanabilmekteydi. (Allâmî, 1873, 1/126)

Bâbü Şah, dönemin ordularının gücünün büyüklüğünün sahip olunan savaş fili sayısı ile ölçülebileceğini belirtmiştir. Panipat Savaşı'nda Sultan İbrahim Lûdî'nin ve beylerinin sahip olduğu askerlerin yanında 1.000 kadar filin bulunduğu altını çizmiştir. (Bâbü Şah, 2000, 419) Öte yandan Hintlilerin yerel dilde *hâti* dedikleri fillerin yakalanması, eğitilmesi ve askeriyede istihdamı konusunda son derece yeteneklilerdi.²⁹⁰ Bâbü Şah da konunun önemine binaen şahit olduğu Kerre ve Mânikipur'daki 40 kadar köyün mesleğinin fil yakalamak olduğunu belirtir. Orduların her kıtasında mutlaka en az birkaç fil bulunurdu. (Bâbü Şah, 2000, 442)

Bâbü imparatorları, eğitilmiş fillerin savaşların sonucuna doğrudan etki etmekte olduğunu bilincindeydiler.²⁹¹ Örneğin Ekber Şah'ın ilk yıllarında Delhi yakınlarında yapılan bir savaşta, *palmiye* fili adı verilen yüzlerce cesaretli ve hızlı fil, orduda bulunmaktaydı. Öyle ki bu fillerin yakalanıp eğitilmesi süreçlerini imparator yakinen takip ederdi. (Bedâûnî, 1979, 2/84) İmparatorun da şahsına ait kimi zaman yüzün üzerinde savaş filine sahip olduğu bilinmektedir. (Allâmî, 1873, 1/130) Kandhari, Ekber'in saray ahırlarında ne kadarının savaş fili olduğunu belirtmeksizin toplam 5.000 kadar seçkin fil olduğunu belirtmektedir. (Kandhari, 1993, 66)

Zırhla donatılan filler savaş alanlarına getirilir, üzerlerinde ordu komutanlarını, soyluları ve beraberindeki sancaklarını taşırlardı. Savaş alanlarının arkasında bulunan yük fillerini, harem

²⁸⁹ Savaş fillerinin çeşitlerine ilişkin Bkz. (Allâmî, 1873, 1/118)

²⁹⁰ Hintliler için fillerin değeri tartışılmazdır. Öyle ki onların çoğu dünyanın sekiz noktasının fil şeklindeki görsel bir varlık tarafından korunduğuna inanırdı. (Allâmî, 1873, 1/121)

²⁹¹ Fillere verilen değer o kadar büyük ki filin ekipmanlarının kaybolması bile müeyyide gerektirmektedir. Bir dişi filin ağıltıktan ya da bakımsızlıktan ölümü halinde bakıcısının bütün filin değerini ödemesi söz konusuydu. Yine bir bakıcı hayvanı kızdırmak için filin yiyeceğine uyuşturucu karıştırırsa bunun sonucunda fil ölürse kişi idam cezasına çarptırılırdı. (Allâmî, 1873, 1/132)

eşrafını üzerinde taşır ve kadınlar savaş boyunca bu fillerin üzerinde kalarak düşmandan korunurlardı. Muharebe günü, fillerin özel zırhlarının haricinde, üzerinde bulunan kimseyi ok atışlarından korumak için fillerin sırtına yaklaşık bir metre yüksekliğinde, gölgelikli, *hûdah* (هوده) adında sağlam bir kabin yerleştirilirdi. (Irvine, 1903, 175-176)

Irak'ın Arap atlarından daha hızlı koşan bu hayvanlar, önlerine çıkan her şeyi devirip ağaçları yerinden söküp düşmanın atlarını bile havaya fırlatacak kapasiteye sahipti. (Allâmî, 1907, 2/59) Bunun yanında filler müstahkem kalelerin kapılarını kırmak için vazgeçilmez bir araçtı. Bu sebeple bu devasa kapılar genellikle metal levhalar ve çivilerle korunmaktaydı. Buna karşın alınan önlemlerde ise file yine çelik bir alınlık takılırdı. 1751'de Güney Hindistan'da bulunan Arkot şehrinin kapılarına, başlarında büyük demir levhaların takıldığı fillerle saldırılması bu hususta dikkat çeken örneklerden biridir. (Irvine, 1903, 177)

İmparatorluk ordusunun zor yollardan geçtiği zamanlarda, filler ordunun en büyük yardımcısı olmuştur. Ekber Şah, Patna Kalesi'ne yürürken ordu çok tehlikeli olan Ganj Nehri'nin karşı kıyısına ulaşmayı hedeflemiş devasa eğitilmiş filler ordunun tek geçiş aracı olmuştur (Allâmî, 1907, 3/149).

XVI. ve XVII. yüzyıl, savaş tekniklerinin ve araçlarının adeta kendi arasındaki rekabetine tanıklık etmiştir. Örneğin söz konusu coğrafyadaki atlar, filler ve her nevi ateşli silahlar, muharebelerdeki kullanım usulüyle savaşların sonucunu belirlemiş görünmektedir. Zahirde top ve tüfeklerin etkisi tartışılmaz olsa da savaşın seyrine göre fillerin etkin olduğu mücadelelerin kazananı buna bağlı olarak değişmiştir.²⁹²

Fillerin ordudaki bu denli önemine karşın Bâbü'r İmparatorluğu'nun sınırları göz önüne alındığında bu coğrafyada bir yerden başka bir yere devasa cüsseli hayvanların götürülmesinin ordunun hızını azalttığını belirtmek gerekir. Diğer savaş vasıtalarının başında yer alan atlara göre çok daha ağır olmaları sebebiyle uzak seferlerde, nispeten az tercih edilmişlerdir.²⁹³ Bunun yanında fillerin yetiştirilmesi ve bakım maliyetlerinin oldukça yüksek olması nedeniyle devletin yetişmiş filleri tercih ettiği görülmektedir. 20-25 yaşlarında yetişkinliğe erişen fillerden erkek olanlarının ayda 30 rupi, dişileri için ise 17 rupi bakım maliyetinin olduğu, yetişkin bir filin 18 saat içinde ortalama 200 kg yeşil yem yediği ve 1.000 litre civarında su içtiği hesaplanmıştır. (Gommans, 2002, 121-122) (Bkz. Tablo 2.4. ve 2.5.) Bu bilgiler doğrultusunda

²⁹² Top, fil ve atların etkin kullanıldığı 1574 yılında cereyan eden savaş örneği için Bkz. (Bedâûnî, 1979, 2/196-197)

²⁹³ Ekber Şah dönemine ait orduda fillerin taşınmasına ilişkin Bkz. (Herevî, 1936, 2/413-415)

savaş fillerinin eğitimi ve bakıcılarının masraflarıyla birlikte düşünüldüğünde zorlu tablo daha da netleşmektedir. Ayrıca XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren topçu birliklerin oldukça etkin olduğu savaşlarda fillerin, kendi tarafları için yardımdan daha ziyade tehlike yaratmaya başlamasından ötürü kademeli olarak ordulardan çıkarılmaya başlanmıştır. Bu devasa hayvanlar asırlarca savaşlarda kazanan ve kaybedenin rolünü belirlerken ateşli silahların kullanımıyla yalnızca yük aracı olarak hizmet vermeyi sürdürmüşlerdir. (Sarkar, 1952, 205)

Tablo 2.4.

Erkek Filler İçin Aylık Harcama Tablosu

Sınıf	Yem (dam)	Hizmetliler (dam)	Donanım (dam)	Toplam (dam)	Toplam (rupi)	Gümüş (kg)
Hast	891	887	183.5	1961.5	49.04	0.564
Şergir	756	778	183.5	1717.5	42.94	0.494
Sadâ	621	662	183.5	1466.5	36.66	0.422
Hanjola	540	550	136.0	1226.0	30.65	0.352
Karrâh	441	437	136.0	1014.0	25.35	0.292
Phunderkiya	324	265	81.5	670.5	16.76	0.193
Müvekkil	216	215	81.5	512.5	12.81	0.147

Moosvi 1981, 373'ten referansla düzenlenmiştir.

Tablo 2.5.

Dişi Filler İçin Aylık Harcama Tablosu

Sınıf	Yem (dam)	Hizmetliler (dam)	Donanım (dam)	Toplam (dam)	Toplam (rupi)	Gümüş (kg)
Kelān	522	355	77.5	954.5	23.86	0.274
Kilyāna	414	298	77.5	789.5	19.74	0.227
Hurd	265.5	172.5	77.5	515.0	12.88	0.148
Müvekkil (Dişi)	145.0	172.5	77.5	395.8	9.89	0.114

Moosvi 1981, 373'ten referansla düzenlenmiştir.

2.3. Deniz Kuvvetleri

Hint coğrafyasının, doğanın kalbinde yer alan müstesna konumu; batısında Afrika, doğusunda takım adaları ve Avustralya, kuzeyinde ise engin Asya anakarasıyla komşu olan ve yaklaşık 7.500 km uzunluğundaki sahil şeridi sayesinde denizcilik, Hindistan için yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Ayrıca ülkenin dört bir yanını saran devasa nehirlerin oluşturduğu su yolları da göz önüne alındığında tablo daha da netleşir. Antik çağlardan bu yana Hint edebiyatındaki deniz vurgusundan paraların üzerindeki gemi, tekne sembollerine varıncaya kadar birçok sembol bu durumu desteklemektedir. (Mookerji, 1912, 5-8)

Güneyde Hint Okyanusu, batıda Umman Denizi, doğuda Bengal Körfeziyle çevrili Hint coğrafyası, tarihin hemen her devrinde denizcilik faaliyetleri ile iç içe olmuştur. Ekonomik sahada deniz ticaretinin önemli duraklarından olan Hindistan, aynı zamanda güvenliğini sağlamak için deniz kuvvetlerine ihtiyaç duymuştur.²⁹⁴ Stratejik deniz hâkimiyetini sağlamak, Hint Yarımadası sakinleri için seçenek olmanın dışında her devir için bir zorunluluk halini almıştır.

²⁹⁴ Hikmet Bayur eserinde donanmanın Hindistan'da diğer Avrupa deniz kuvvetleriyle aynı seviyede ve teçhizatlarda olmamasına (XVIII. yüzyılı kastediyor olmalı), asırlar öncesinde Hint kıtasına yerleşen Türklerin de denizle münasebetlerinin zayıflığına dikkat çeker. (Bayur, 1987, 2/163) Ancak bu durum var olan Bâbürlü donanmasının bütünüyle göz ardı edildiği anlamına gelmemelidir.

2.3.1. Orta Çağ Hindistan'ında Türk Denizciliği

Müslümanların Hindistan'a ayak bastığı VII. yüzyılda deniz kuvvetlerine ilişkin ilk bilgiler *Sind Fatihi* olarak nitelendirilen Muhammed b. Kasım dönemine aittir. Öyle ki Müslümanların Hint bölgesine yaptığı ilk sefer, Hz. Ömer'in talimatıyla 636'da deniz yoluyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Kasım'ın oğlu Muhammed, ordusunun ilerleyişi için özellikle Sind, Ganj gibi büyük nehirlerden geçiş sağlamak için çok büyük tekneler yapmak zorunda kalmıştır. (Mookerji, 1912, 186-187; Özcan, 2009, 37/243)

Kuşanlar ve Eftalitler dönemi hariç tutulursa Türklerin Hindistan'ı yurt olarak tanıma serüveninin Gazneli Mahmûd ile başlamıştır, denilebilir. Sultan Mahmûd'un en meşhur seferi olan *Somnât* dönüşünde *Jatlar*la karşılaşmış ve büyük bir savaş gerçekleştirilmiştir. Sultanın emriyle 1.400 tekne inşa edilmiş, her tekneye yay, ok ve neft taşıyan 20'şer tane asker yerleştirilmiştir. Savaş konusunda son derece tecrübeli olan *Jatlar*, 4.000'den fazla tekneyi mürettebatlı ve silahlı olarak hazırlamışlar ancak Gazneli Mahmûd'un savaş teknikleri ve hamleleriyle Türkler muharebeyi kazanmıştır. (Mookerji, 1912, 187)

Delhi Türk Devleti'nin hüküm sürdüğü asırlarda denizciliğin gemilerle ve büyük limanlarda yapıldığına ilişkin bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Atul Chandra Roy, Hindistan denizciliği hakkındaki detaylı çalışmalarında, binlerce gemi ve onlarca ton ağırlığındaki taşımacılıktan örnekler vererek söz konusu döneme ışık tutmaktadır. Muhammed b. Tuğluk döneminde denizcilik, deniz ticaretine dair veriler büyük nehirler üzerindeki faaliyetler öne çıkmaktadır.²⁹⁵ Denizlere olan uzaklık, deniz kuvvetlerine olan ihtiyacı azaltmış ancak nehirler üzerinde gerçekleşen muharebeler için hazırlıklı olmayı zorunlu kılmıştır.

Delhi Türk Sultanlarının daimî donanma kurma teşebbüsleri Sultan Firuz Şah Tuğluk dönemindedir. Hükümdarın Batı Bengal'de bulunan Lakhnauti'ye düzenlediği iki meşhur seferde (*kestihâ-i bendkuşâ* tekniğiyle) birçok engeli aşan tekneler kullanılmıştır. 1372'de Firuz Şah Tatta'ya ulaşabilmek için 90.000 süvari ve 480 filden oluşan orduyla yola çıkmış ve bu seferde 5.000 kadar teknedan oluşan bir filoyu İndus Nehri'nde kullanmıştır. 1388'de Timurluların kurucusu olan Emir Timur, İndus'un önemli kollarından biri olan *Celûm* Nehri üzerindeki Şehabuddîn'in adasını ele geçirmek için savaşmış ve düşman yenilerek kaçmıştır. Akabinde Ganj nehrinde birkaç deniz savaşı yapan Timur, bu savaşları da kazanmıştır. (Mookerji, 1912, 196)

²⁹⁵ Daha geniş bilgi için Bkz. (Roy, 1972, 2-4)

Hint tarihinde Türklerin Bâbürlüler dönemi de dâhil deniz kuvvetleriyle münasebetlerini gerekli kılan diğer önemli husus korsanlar olmuştur. Birûnî'nin ifade ettiği gibi, sadece muhtelif devletlerin donanmalarının saldırılarından korunmak için değil ticareti engelleyen yasa dışı unsurlarla mücadele etmek için de deniz kuvvetleri elzem olmuştur. Örneğin batı kıyılarını istila eden Somnât korsanlarının barınak yeri olan *Bavarij Körfezi*'indeki yağmacılık, güçlü bir donanma bulundurmayı gerekli kılmıştır. (Birûnî, 2015, 139)

Bâbü Şah hatıratında 1528'de Cûn Nehri'ni 420 gemiyle geçtiğini belirtmiştir. (Bâbü, 2000, 584) Bahsi geçen gemiler, donanımlı bir savaş gemisi olmasa da deniz kuvvetlerinin oluşumunun ilk aşamalarından birisi olması hasebiyle mühimdir.

Bâbürnâme'de söz konusu tarihlerde geçen diğer olay, Bâbü Şah'ın Ganj'ın batı kıyısında Hindu kuvvetlerini mağlup edip kırk kadar büyük-küçük gemilerden oluşan filoyu ele geçirmesidir. Mîr Muhammed Câlebân'ın uygun yeri seçip köprü inşa etmesi ve Üstad Ali Kûlî'nin yerleştirdiği topraklarla gün boyu düşmanı yıpratması neticesinde Bâbü Şah, kontrolü ele geçirmiştir. Mustafa Rumî ise savaş arabalarının üzerine yerleştirdiği sahra toplarıyla adaları zapt etmiştir. (Bâbü, 2000, 541-543) Bu zaferin Bâbü'ün nehir üzerinde galip geldiği stratejik savaşlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bâbü İmparatorluğu'nun sınırları deniz ve okyanus kıyılarına ulaştığında deniz savaşlarının önemiyle donanmanın ne denli sağlam olması gerektiği de anlaşılmıştır. Sadece denizlerde değil büyük nehirler üzerinde cereyan eden savaşlarda da küçük çapta deniz kuvvetlerine ait birlikler kullanılmıştır²⁹⁶ (Allâmî, 1873, 1/279)

Ekber Şah'ın hükümlerinde başta Bengal olmak üzere Hindistan'da gemicilik ve gemi inşası ciddi oranda ivme kazanmıştır. Mîr-Bahr öncülüğünde ayrıntılı reformlarla yapılan organizasyon, Bâbürlü donanmasının temelini oluşturmuştur. *Indian Shipping* adlı kapsamlı eser, Ekber'in bu düzenlemeleri yaparken Maurya İmparatorluğu'nun meşhur kralı Chandra Gupta'nın donanma usullerinden esinlendiğini belirtmektedir. (Mookerji, 1912, 205-206)

Ekber Şah, güçlü bir ordu meydana getirmesinin yanında doğu seferlerinde kullanılmak üzere verimli bir filo oluşturmuştur. Bazı gemiler 30 metreden uzun ve 350 tonun üzerinde yük

²⁹⁶ Askeriyenin haricinde Ekber Şah'ın emriyle devasa teknelerin yapıldığı bilinmektedir. Bu teknelerin dış görünüşleri çeşitli hayvan figürlerinden oluşmakta ve görenlerin ilgisini cezbetmekteydi. Birkaç kattan oluşan güverteler ve çok sayıda odayı barındıran gemilerin içerisinde zanaatkarların karada dahi zor yapabileceği bahçelerin yapılmış olması son derece ilginçtir. Sıra dışı tasarımlarıyla ön plana çıkan söz konusu deniz taşıtları, hanedan ailesine hizmet vermekteydi. Bkz. (Allâmî, 1907, 3/120)

taşıyabilecek kapasitelerde inşa edilmiştir. (Chandra, 2007, 239) XVI. yüzyılda Allahâbâd, Lahor, Keşmir, Bengal ve Tatta, İmparatorluğun gemi yapımı konusundaki başlıca merkezleri olarak sayılabilir. (Khatrı, 2012, 174)

Savaşlardaki en önemli unsurlardan birisi olan filleri taşıyabilecek güçlü gemilerin buna göre donatılması, bu çerçevede zaruri hale gelmiştir. Ebu'l-Fazl, devletin Bengal, Keşmir ve Sind gibi ticaret merkezlerinin olduğu yerlerde çok sayıda geminin olduğunu, Türkiye, Zanzibar ve Avrupa'da olduğu gibi deneyimli subayların yönettiği donanmalara sahip olduğunu belirtmektedir.²⁹⁷ Öte yandan Hindistan'ın batısında, doğusunda ve güneyinde okyanus kıyılarında seferlere uygun büyük gemiler inşa edilmiştir. Limanlar mükemmel duruma getirilirken denizcilik deneyimi de bu anlamda çok gelişmiştir. (Allâmî, 1873, 1/279-280)

Gemilerin üzerine savaşlarda kullanılmak üzere mühimmatlar yerleştirilmiştir. Ekber Şah'ın emriyle 3.000 tekne ya da gemiden oluşan filonun 768'i top atışı yapabilen silahlı kruvazör gemiye dönüştürülmüştür. Portekizli gemicilerden de yararlanıldığı anlaşılan bu gemilerin mürettebatlarının 10'ar bin rupi masraflarının olduğu kaydedilmiştir. (Mookerji, 1912, 209)

XVIII. asırdan itibaren Avrupa'daki gemi inşaat teknolojisinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Demirin yapısı ve buhar makinasının yaratmış olduğu avantaj, gemilerin teknik açıdan yapısı ve yeni gemi tasarımları, Avrupa gemilerini son derece donanımlı hale getirmiştir. Ancak halâ ahşap temeli olan Hint geleneksel yöntemleri, bahsedilen bu tekniklerin gerisinde kalmaya başlamıştır. (Kumar, 2025, 6-7)

Cihângîr Şah döneminde *Sandvipa* fethedildikten sonra Hint donanma reisleri, bazı Frenklerle birlikte Bâbürlü saflarına geçmişlerdir. Padişah tarafından donanmanın başına İbn Hüseyin atanmıştır. Donanma reisi *Nevvârelerin* da desteğini alarak ilk deniz savaşını fırtınalı bir denizde gerçekleştirmiş ve *Arakanlılar* bozguna uğratılmıştır. Bâbürlü donanmasında İbn Hüseyin'in emrinde farklı türlerde teçhizatlı 288 adet gemi bulunmaktaydı. Bu gemilerin çeşitleri şu şekildeydi: *Grab (gurab)* denilen 250 ila 300 ton kapasiteli gemilerden 21 adet; taşımacılık için kullanılan yelkenli *Salbdan* üç adet; sınıfı belirtilmeyen uzun gövde, geniş karınaya sahip orta ölçekli 157 adet; *Jalba* adında büyük, 300 ila 500 ton arası ağırlıkta uzun

²⁹⁷ Gemilerin inşası konusunda temel gereksinimler Hint coğrafyasında oldukça fazladır. Bu konuda Mookerje, 1565 yılında Venedikli seyyah Fedrici'nin gözlemlerini aktarmaktadır. Bengal Körfezinin batısında yer alan *Sandwipa*'da yılda 200 geminin tuz yüklü olduğunu ve burada gemi inşası için gerekli malzemelerin çok fazla olduğunu belirtmektedir. Hatta Konstantinopolis İmparatoru'nun (Kanuni Sultan Süleyman'ın) gemi yaptırmanın İskenderiye'den daha ucuz olduğu için bu bölgeyle ilgilendiğini söylemektedir. (Mookerji, 1912, 212) Gemilerin yapı malzemesinden türlerine kadar ayrıntılı bilgi için Bkz. (Roy, 1972, 63-65)

menzilli 96 adet; tekne sınıfında *beşari* sınıfından *iki* adet; hızlı manevra yeteneğine sahip savaş devriye gemisi *parendadan* *altı* adet ve sınıfı belirtilmeyen *üç* adet daha gemi filoda bulunmaktaydı. (Mookerji, 1912, 230)

Âlemgîr'in donanmaya ilişkin reformları da ses getirecek türden olup kendisi donanma filosunu çok sayıda gemi yaptırarak takviye etmiştir. (Jaffar, 1936, 285-286) Bu dönemde Bâbürlü donanması hem doğu hem de batı kıyılarında en iyi dönemini yaşamıştır. Mîr Cümle Şahista Han'ın yürüttüğü ıslahatlarla doğu sularında gerçek bir güç ortaya çıkmıştır. Hatta Avrupalılar arasında bile tedirginlik yaratan bu durumda Madras (İngiliz) konseyi Londra'daki yönetim kuruluna: "*Sizin (şirketinizin) savaş gemileri bu insanların (Bâbürlülerin) eskisinden daha güçlü olduklarını anlamalı ve bize tâbi olmayacaklarını dikkate almalıdır.*" mesajını iletmiştir. Atul Chandra, Avrupalıların üstün deniz güçleriyle Hindistan kıyılarında Bâbürlü otoritesine meydan okuduklarını ancak Âlemgîr Şah döneminde Bâbürlü donanmasının Avrupalılar için ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca "*Batı kıyılarında bulunan Afrika kökenli Siddilerden müteşekkil imparatorluk donanması Avrupa donanmalarına büyük bir meydan okuması gerçekleştiriyordu.*" demektedir. (Roy, 1972, 43)

Âlemgîr Şah'tan sonra gelen hükümdarların aynı faaliyetleri devam ettirememesi donanma gücünü gittikçe zayıflatmış, ordunun açık denizlerden gelecek taarruzlara cevap verecek gücü neredeyse kalmamıştır. Halbuki Hindistan'da yapılan gemilerin kalitesi ve dayanıklılığı Avrupa'da üretilen gemilerle kıyaslanmayacak seviyede üstündür. Bombay gibi gemi ana malzemesinin bol, işçiliğin makul ve tekniğin üst düzey kullandığını fark eden İngilizler, bunu fırsata çevirebilmişlerdir. Hollandalılar da aynı şekilde okyanusa elverişli ve sağlam Hint gemilerine her zaman ilgi duymuşlardır. Bengal ve Surat limanlarındaki tersanelerden aldıkları gemiler buna işaret etmektedir. (Mookerji, 1912, 246; Kumar, 2025, 3-4)

Bâbürlü denizciliğine dair bilgiler ışığında gemilerin iki sınıfta kategorize edildiği anlaşılmaktadır. Ticari nitelikteki gemiler çok büyük, taşıma kapasitesi daha fazla olacak şekilde inşa edilmiştir. Buna karşın savaş gemileri, mühimmatı ve askerî personeli taşıyabilen, hafif, hızlı manevra kabiliyetine sahiplerdi. Deniz korsanlarının ve Portekizliler gibi yabancı güçlerin faaliyetlerini kontrol altına almak için bu nevi gemilerden oluşan filolar oluşturulmuştur. (Kumar, 2025, 4-5)

Deniz bahriyelerine ve savaşa katılan diğer kişilere erzak sağlamak için *bepârî* (بپاری) tüccar tekneleri her zaman donanmaya eşlik ederdi. Bu tekneler filoyu takip ederdi ancak

düşmanın yağmalamak istediği gemiler oldukları için gerçek savaş alanlarından her zaman güvenli bir mesafede tutulurlardı. (Roy, 1972, 36)

Netice itibariyle Türkistan'dan Hindistan'a gelen Türkler denizciliğe mesafeli olsalar da asırlardır alt kıtada yaşayanlardan öğrendikleriyle söz konusu faaliyetleri gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. (Bayur, 1987, 2/33) Ayrıca Ekber Şah'ın donanmayı oluştururken Avrupalı denizcilerden istifade ettiği de bilinmektedir. Avrupalılar Vasco da Gama döneminden beri iyi topçular ve uzman denizciler istihdam etmişler, Hintliler de açık deniz gemilerinde Avrupalı denizciler ile çalışmışlardır. İmparatorların Portekizli zanaatkar ve topçu birliklerinden istifade etmesi, donanmaya ilişkin atama usullerini uygulaması (Roy, 1972, 30) söz konusu bilgiyi doğrular niteliktedir.

2.3.2. Deniz Kuvvetleri (Askerî Sınıf)

Bâbürlü donanmasının başında *Mîr-Bahr* yani deniz amirali bulunmaktadır. Bu bağlamda Ekber Şah döneminde söz konusu makamın başına *Mîr-Bahr* rütbesiyle Muhammed Kasım Han görevlendirilmiştir. (Herevî, 1936, 2/513) Atul Chandra'nın ifadeleriyle Ekber Şah, *Hint denizciliğine* büyük bir ivme kazandırmıştır. (Roy, 1972, 23)

Deniz kuvvetleri amiralinin sorumlu olduğu alan dörde ayrılmıştır. *İlki* seyrüsefer amaçlı gemi ve teknelerin tedarikini sağlamak ve bunların inşasını denetlemektir. Kuşatmalar da kullanılan gemilerle fillerin taşınması için inşa edilen gemilerden; içinde yürüyen pazarlardan, çiçek bahçeleri bulunan teknelere kadar Bengal, Keşmir, Allahâbâd, Lahor ve Tatta'da bulunan tersaneler amiral tarafından denetlenmekte idi. *İkinci* olarak *Mîr-Bahr*, gelgitlerin doğasını, denizin derinliklerini ve niteliklerini bilen yetenekli denizcilerden oluşan ekibi oluştururdu. *Üçüncü* vazifesi ülkeyi baştan başa dolaşan nehirler üzerindeki geçişleri kontrol etmek için deneyimli, çalışkan kimseleri görevlendirmektir. Bu görevliler suyun üzerinde insanların ve üzerinde taşınan malların güvenliğine ilişkin her türlü tedbiri almak zorundaydı. Deniz amiralinin *dördüncü* görevi ise limanlarda vergilerin konulması, vergilerin tahakkuku ve tahsil edilmesiyle ilgiliydi.²⁹⁸

Ebu'l-Fazl'ın ifadeleriyle okyanusun derinlikleri, gelgitleri, rüzgârın esme zamanlarına ilişkin avantajlı ve dezavantajlı bilgilere sahip, dinç, güçlü, iyi yüzücü olan donanma subayları deniz kuvvetlerinde görev almışlardır. Büyük donanma gemilerinde farklı sınıflarda onlarca

²⁹⁸ Söz konusu vergiler önceki dönemler ve muasır devletlerle karşılaştırıldığında neredeyse yok denecek kadar azdır. Öyle ki Â'in-i Ekberî'de bu oranın %2,5'i hiç geçmediğini belirtmiştir. Bkz. (Allâmî, 1873, 1/279-282)

personel bulunmaktadır. Müellifin ifadesiyle *muallim* ya da geminin kaptanı, denizcilik ve astronomi bilgisine sahip kimsedir. Deniz savaşlarında topçu sınıfına ait çok sayıda asker görev alırdı. (Allâmî, 1873, 1/278-280) Agra ve Allahâbâd gibi tüm önemli iç nehir limanlarında da deniz kuvvetleri komutanlarının *Mîr-Bender* (میربندر) adındaki sorumlu vekilleri yer almaktadır. Büyük nehirlerin üzerinden, imparatorun ve ordunun sefer sırasında geçebilmesi için köprülerin kurulması ve teknelerin sağlanması konusunda vazifelidir. (Sarkar, 1952, 206)

Donanmada subaylarının emrinde görev alan *Kancirâ* (کنجیرہ) denilen askerler kabiliyetleriyle ön plana çıkmaktaydılar. Daha çok Afrika kökenli askerlerden oluşan birliklere bu nedenden dolayı *siddi* (سدھی) de denilmekteydi. Görev tanımları içerisinde geminin yükünü yükleme, boşaltma ve geminin onarılması gibi temel vazifeleri vardı. (Sarkar, 1952, 205) Bu durum denizciliğin ve donanmanın teknik detaylarının okyanusa kıyısı olan devletlerin askerlerince yapıldığını açıklamaktadır. Öyle ki kuzey Hindistan'ın hakimlerinin donanma konusunda tecrübeli denizcilerden istifade ettiği açıktır.

Â'in-i Ekberî'de imparatorun emriyle donanma gemilerinde görevli on iki denizci sınıfından bahsedilmektedir: (Allâmî, 1873, 1/280-282)

- 1- *Nâhudâ* (ناخدا) Gemi kaptanı ve geminin seyrini kontrol eden idarecisidir.
- 2- *Muallim* (معلم) İkinci kaptan olarak geçen muallim, rota ustasıdır.
- 3- *Mahallî* (محلی) Gemi için düzen, tefrişat ve ambarla ilgili vazifeli kişidir.
- 4- *Sâlâr* (سالار) Sefer organizasyonlarında görevli, üst düzey yöneticidir.
- 5- *Sâçeng* (ساچنگ) Zincirlerin bağlı olduğu yerden sorumludur.
- 6- *Bihândârî* (بهانداری) Gemi erzak ve malzeme sorumlusudur.
- 7- *Kerrânî* (کرنائی) Hesap defterlerini tutan geminin kâtibidir.
- 8- *Nûhangîr* (نوخانگیر) Geminin sükunetini ve düzenini sağlayan yardımcı zabittir.
- 9- *Pencârî* (پنجاری) Bayrak ve sancak gibi sembollerin sorumlusudur.
- 10- *Gûmîr* (گمیت) Su sızdırmazlık ve kalafat işleriyle ilgilenmektedir.
- 11- *Top-endâz* (توپ انداز) Gemi toplarını kullanan topçu askerlerdir.
- 12- *Harvâr* (هروار) Kürekçi veya işçi sınıfı olan tayfadır.

Bâbürlü donanmasının işlevselliği, denetim mekanizmasının varlığıyla doğru orantılıdır. İmparatorluk filosu bizzat imparatorun kendisi tarafından ya da eyaletlerin başında bulunan *sûbedâr*lar tarafından teftiş edilmekteydi. Örneğin 4 Temmuz 1607'de *Mîr-Bahr* olarak göreve yeni atanan İhtimam Han, komutasındaki filoyu Cihângîr'in denetleme planı üzerine

hazırlamıştır. Bu teftişte 70 tanesi yük taşımacılığı için hazırlanan gemilerin yanında ağır toplar ve gerekli teçhizatla donatılmış 295 savaş gemisinin kontrolü sağlanmıştır. Benzer şekilde donanmanın *Bhati*'ye (Doğu Bengal'e) doğru ilerlemesi sırasında Vali İslam Han sık sık teftişe çıkmış, başarılı donanma subaylarını ödüllendirmiş ve ihmalkarlık gösterenleri de uyarmıştır.²⁹⁹

Deniz Kuvvetleri askerî sınıfının maaşlarının ödenmesine kısaca değinilecek olunursa Ekber şah döneminde Bengal'deki donanmanın maaş usulleri, bu konu hakkında fikir vermektedir. Ödemelerde kara kuvvetlerinde olduğu gibi iki türlü yöntem uygulanmıştır. Donanma subaylarına toprak tahsis yapılarak kara ordusunda olduğu gibi *câgîr* topraklar verilmiştir. Ancak buradaki fark bazı deniz subaylarına kişisel ihtiyaçları veya askerlerin bakımı için *câgîr* verilirken bazı askerlere ise donanmanın özellikle filonun işletme giderleri için toprak tahsis edilmiştir. Örneğin Vali İslam Han, Mirza Nathan'a filosunun bakımını sağlayabilmek için Ramchandra'ya ait geniş arazilerin tamamını tahsis etmiş, geri kalan kısmını *câgirdârlara* bırakmıştır. Diğer usulde ise maaşlar askerlere nakit olarak ödenmiştir. Örneğin Mîr-Bahr, gemilere toplu olarak rupi cinsinden ödemeler yapmaktaydı. Bu taksimat ise askerlerin rütbelerine göre hesaplanmaktaydı. (Roy, 1972, 40)

2.3.3. Deniz Savaşları

Bâbü İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki Hindistan'da deniz savaşları denildiğinde, ilk olarak büyük ve geniş nehirler üzerinde icra edilen muharebeler akla gelmektedir. Bunun yanı sıra Bengal Körfezi ile Hint Okyanusu'nda gerçekleşen deniz çatışmaları da ayrı bir kategori teşkil etmektedir. Diğer taraftan Bâbürlü Donanması, ekonominin bel kemiğini oluşturan deniz ticaretini ve hac yolculuklarını sekteye uğratan korsan faaliyetlerine karşı yürüttüğü mücadelelerle öne çıkmaktadır.

Bâbü Şah döneminde deniz savaş aletleri arasında oklar taşlar fitilli tüfekler ve toplardan bahsedilmekte ancak *deniz savaşları* konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan veliahtı Hümâyûn'un gemilere karşı merakı ve birtakım icatları vardı. Yurtdışından getirmiş olduğu *neccâr* denilen marangozlara dört tip özel gemi yaptırıp bunları Yamuna

²⁹⁹ Hükümdarın ve valilerin yanı sıra *Mîr-Bahr*nı yetkilendirdiği mirzalar da donanmayı denetleme yetkisine sahipti. 1610'da Bengal'in ünlü komutanı Mirza Nathan, babası İhtimam Han'dan aldığı emirle yaptığı donanma teftiş ve düzenlemesini kaleme aldığı hususları şöyle özetlemiştir: "*Ketharî, Mâniki ve Badhilâ gemilerini büyük topraklar donatarak güzel bir şekilde düzenledi ve hiçbir liderin daha önce hiçbir dönemde yapamadığı yüzen bir köprü inşa etti. Ve onun arkasına savaş gemilerini ve diğer araştırma gemilerini yerleştirdi. Yüzen köprüyü hazırladıktan sonra büyük toplar ve saha topları içeren büyük gemiler siper halinde dizildi. Bu gemilerin etrafına tâtarî (istihbarat filosu olmalı) tekneleri yerleştirildi ve bunların her birine kırmızı bir bayrak çekildi. Bahsedilen teknelere çelik üniformaları çok sayıda asker yerleştirilmişti. Yukarıda belirtilen yüzen köprü'nün önüne, öncü altı adet tam teçhizatlı savaş gemisi yerleştirildi...*" Bkz. (Nathan, 1936, 1/78)

Nehri'nde kullanmıştır. Hümâyün Şah'ın Karamnasa Nehri'nin doğu kıyısında 1539'da Şîr Şah'a karşı yaptığı savaş kaynaklarda yer almaktadır. Bu deniz savaşında fitilli tüfekler, mızraklar ve topraklarla donatılmış çok sayıda gemi kullanılmıştır. (Roy, 1972, 20-21)

Ekber Şah döneminde Agra'da *bin-i kiştî* (بین کشتی) tekneleri ile kendisine garb donanması emanet edilen Raca Todar Mal, imparator tarafından Gucerat'ın maliyesini düzenlemek üzere gönderilmiştir. 1590'da bağımsızlık iddiasında bulunan Tattalı Mirza'ya karşı Hân-ı Hânan'ı 120 silahlı deniz askeri ve 200 tekneyle üzerlerine göndermiş ve yapılan savaşın sonunda mirza mağlup olmuştur. İmparator Bengal ve Bihâr'a yaptığı uzun soluklu seferde ise tüm teçhizatları, zırhları ve silahlarını alarak büyük bir orduyla yola çıkmıştır. Kendisi için özel olarak iki büyük gemi hazırlatan Ekber, bu haliyle Patna'ya ulaşmıştır. Han Alem komutasındaki 3.000 askerle Davud Han'a saldıran imparatorluk ordusu galip gelmiş ve çok büyük bir filodan oluşan gemiler ele geçirilmiştir. Ancak Doğu Bengal, bu savaşlar yapılırken ihmal edilmiştir. (Mookerji, 1912, 214-216) Donanma yapılanmasının göz ardı edilmesi, ilerleyen dönemlerde Portekizliler ile yapılan savaşlarda, ilk toprak kaybının yaşanmasına neden olmuştur.

1596'da 4.000 süvari, 200.000 yaya asker, 700 fil ve 1.000 kadar gemiden oluşan büyük bir orduyu Bihâr'da bulunan *Narayan* üzerine gönderen Ekber, bölgeyi kontrol altında tutmayı başarmıştır. (Allâmî, 1907, 3/150) Ganj gibi büyük nehirlerin üzerinde gerçekleşen bu tür muharebelerde kara ordusuyla olan iş birliği, Bâbürlü deniz stratejisinin öne çıkan özelliği olmuştur. Öte yandan sefer esnasında donanmaya gerekli tekne ve mühimmat desteği sağlamak için uygun yerlere muhafız kuleleri kurulmuştur. Filo ile kara ordusu arasındaki iletişimi sağlayan bu kuleler, deniz birliklerinin geri çekilme durumlarında da yardımcı kuvvet olarak görev almışlardır. Bu usuldeki muharebelere Kasım Han'ın (1614-1617) ve İbrahim Han'ın (1617-1623) büyük liman kenti *Çittagong*'a düzenlediği seferler örnek gösterilebilir. (Roy, 1972, 76-77)

Cihângîr'in hükümdarlığının ilk yılında Bengal üzerindeki sorunlar devam etmiştir. Bengal Valisi İslam Han (ö.1613), Hindistan'ın kuzeydoğusunda yer alan *Maggarlar* ve Afganların yeniden başlayan saldırıları karşısında donanmayı ve topçu birliklerini güçlendirmiştir. Maggar Korsanları'nın yağma ve adam kaçırmaya olaylarının üstüne tüm Bengal'i kendi câgîr topraklarıymış gibi kabullenmeleri, İslam Han'ı harekete geçirmiştir. Neticede Han, kısa bir süre içerisinde Arakan Racası ve Portekizlilerin de destek verdiği birleşik güçleri yenmeyi başarmıştır. (Mookerji, 1912, 224)

Mirza Nathan'ın, Cihângîr'in komutanı olarak kaydettiği en önemli savaşlarından biri 1609-1611 yılları arasında Doğu Bengal'i fethetme sürecinde Musa Han ile olan mücadelesidir. Her iki tarafın ağır kayıplar verdiği savaşta Bâbürlüler, Musa Han'ın filosundan birçok gemiyi batırmıştır ki filo yaklaşık 700 gemiden oluşmaktaydı. (Nathan, 1936, 1/56-58) Savaşların sonunda Musa Han, İslam Han'ın ordularınca çoğu kez mağlup olmuştur.

Salka deniz savaşı, İslam Han'ın Bengal seferi sırasında Bâbürlülere Pratapaditya'nın oğlu Udayaditya komutasındaki Bengal ordusu arasında yaklaşık 1609–1610 yıllarındaki önemli bir savaştır. Udayaditya, Salka'da doğal su engelleriyle güçlendirilmiş bir tahkimat inşa ederek 500 savaş teknesi, 1.000 atlı ve zırhlı fillerle güçlü bir savunma düzeni kurmuştur. Bâbürlü donanma komutanları Gıyas Han ve Mirza Nathan, nehir hattı boyunca çift taraflı bir kara taarruzu ile ortada ilerleyen donanmanın saldırısını birleştiren planlı bir operasyon yürütmüşlerdir. İlk çarpışmalarda Bengal filosu Bâbürlü öncü tekneleri sıkıştırmayı başarsa da Mirza Nathan'ın koordineli ok ve ateşli silah desteği, Bâbürlü kara birliklerinin karşı saldırısında rakip hattında hızlı bir çözülmeye yol açmıştır. Komutanın ölümünün ardından Bengal filosu dağılmış, çok sayıda tekne terk edilmiş ve Salka'daki savunma tümüyle çökmüştür. (Nathan, 1936, 1/126-128) Bu muharebe, Pratapaditya'nın Bâbür İmparatorluğu hâkimiyetine karşı direnişinin kırılmasında belirleyici bir dönüm noktası olmuştur.

XVII. yüzyılın ortasında 500 gemiden oluşan imparatorluk donanması, Ganj'in büyük kollarından Gujadar'ın üzerinde Parichat ile karşılaşmış ve Bâbürlü bahriyesi, düşman kuvvetlerini mağlup ederek çok sayıda esir ele geçirmiştir. Ancak esir alınan Raco'nun kardeşi Bengal bölgesindeki Assamlılara sığınmış ve orada bir ordu toplayarak 500 gemiden oluşan imparatorluk donanmasına tekrar saldırmıştır. Savaşın sonunda Bâbürlü donanması mağlup olurken Bengal'de Assamlıları bekleyen İslam Han, düşmanı durdurmayı başarmıştır. (Mookerji, 1912, 225)

1659'da Şah Cihan'ın oğlu şehzade Şücâ'nın mağlubiyeti ile sonuçlanan taht kavgasının akabinde Bengal ve Ganj havzasında mücadeleler, kara muharebelerinden tamamen nehir savaşlarına dönüşmüştür. İmparator Âlemgîr'in amirali Mîr Cümle Muhammed Said ile Şücâ arasındaki Dogachi'deki savaş bunların içerisinde en önemlisidir. Bengal'deki bütün savaş teknelerini toplayarak güçlü savunma hattı kuran hatta Portekizlilerden de destek alan şehzade, Bâbürlü kuvvetlerine mağlup olmaktan kurtulamamıştır. (Nathan, 1936, 1/103-106)

1662-1663 yıllarında Âlemgîr, Bengal üzerinde Assamlılara karşı 323 gemiden oluşan filoyla yapmış olduğu seferde Bâbürlü donanması yenilmiş, bu sefer sırasında birçok uzman

deniz subayı ve mürettebat hayatını kaybetmiştir. Alınan bu büyük yenilgiyle Arakan filosu da Bâbürlü gemilerine saldırarak 160 tane savaş gemisini imha etmiştir. Bu olumsuz tablodan, donanmayı adeta yeniden inşa etme başarısı Âlemgîr'in dayısı Şahista Han'a nasip olmuştur. Han sadece gemileri inşa etmemiş aynı zamanda donanmaya kurumsallık kazandırmıştır. (Roy, 1972, 47-49) Bunun yanında deniz korsanlarıyla mücadele etmesi için Âlemgîr tarafından görevlendirilen Han, bu vazifesinde son derece başarılı olmuş, Arakan'a yaptığı seferde de *Çittagong*'u ele geçirerek buranın adını *İslamâbâd* olarak değiştirmiştir. (Lane Poole, 1970, 381-382)

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Bâbürlüler, stratejik güvenliğini çok önemsedikleri Gucerat ve Bengal kıyılarının kontrolünü Afrika kökenli denizcilerin oluşturduğu bir nevi *Hintleşmiş Afrikalılar* olan *siddilere* emanet etmişlerdir. Devletin deniz gücüne bahsedilen politika oldukça da başarılı olmuştur. Örneğin 1689-1690 Bâbürlü-İngiliz deniz savaşlarında Bâbürlülere ait filolar, İngiliz Doğu Hindistan şirketinin elindeki Bombay'ı yeniden ele geçirmiştir. Bu muharebelerden çıkarılan sonuç, kıyı şeridinde yakın olduğu sürece Bâbürlü kadırgalarının oluşturduğu donanma, Avrupalı deniz gücünden daha aşağı seviyede olmadığıdır. (Gommans, 2002, 164)

2.4. Posta Teşkilâtı Ve İstihbarat

Hint coğrafyasına hükmetmek için merkezîleşmiş bir güce sahip olan Bâbür İmparatorluğu'nun vazgeçilmez unsuru iletişim ağı olmuştur. Bunu sağlayabilmek için devlet, planlı ve iş gücüne bağlı olarak muntazam yollar inşa etmiştir. Başkentteki sarayla taşranın en ücra *pergenesi* arasındaki bilgi alış-verişinden sivil muhabereye, ticaretten askerî birliklerin intikaline varıncaya kadar birçok unsur bu yollardan geçmekteydi.

Ülkenin zorlu coğrafyasında haberleşme ile istihbaratı sağlamak imparatorluğun öncelikli politikası olmuştur. Posta ve istihbarat teşkilâtı da bu anlamda oldukça gelişmiştir.

2.4.1. Posta Teşkilâtı

Türk-İslam devletlerinde iki posta menzili arasındaki mesafe, yazılar ve dosyaların iletimi anlamlarına gelen *berîd* (بريد) müessesesinin, Emevî halifesi Muaviye zamanında sistemleştirildiği, (İbn Tiktakâ Muhammed b. Ali, 1997, 112-113) Abbâsîler tarafından da kurumsallaştırıldığı söylenebilir. Bu teşkilâtın hilafet merkezinde bulunan baş sorumlusuna *sâhibu'l-berîd ve'l-ahbâr* (صاحب البريد والأخبار) denilirken vilayetlerindeki yetkilisine de *âmilü'l-berîd* (عامل البريد) adı verilmiştir. (Aykaç, 1997, 55) Gazneliler haberleşme teşkilâtı olarak aynı

isimle söz konusu birimi ihdas etmişlerdir. (Durdu, 2022, 82) Berîd kelimesi berîde'den türetilmiş olup kesik kuyruklu anlamına gelir. Posta atlarının kuyrukları kesik olduğundan dolayı posta teşkilâtına bu isim verilmiştir. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/267)

Bâbü İmparatorluğu'nda ülkenin her bir köşesinden haber alma faaliyetlerini gerçekleştiren posta teşkilâtının başında istihbaratta olduğu gibi *Daruga-i Dak Çevki* bulunmaktaydı. Resmî belgelerin ve mektupların ulaştırılmasında hem atlı hem de yaya koşucu görevlilerin takip ettiği geniş bir haberleşme ağı vardı. Özellikle yayalar belirli mesafelerle (yaklaşık dokuz km) yerleştirilmiş durak noktalarına ellerindeki iletiyi ulaştırıyorlardı. Aynı şekilde bu postacılar, gece saatlerinde yolu koşarken güzergahlarını kaybetmemeleri için her 500 metrede bir işaret taşıını takip etmekteydiler. (Bayur, 1987, 2/465) İletin ulaştırılmasında en hızlı yöntem şüphesiz ki çok hızlı koşan atlardı. Bu anlamda İmparatorluğun at ahırında bulunan Türk ırkı kurye atları, özellikle eğitilmekteydi. (Allâmî, 1873, 1/134)

Posta işlerini yürüten *vâkıa-ı nevl* (وقيعه نول) adındaki birim Ebu'l-Fazl'ın ifadeleriyle Ekber Şah tarafından kurulmuştur. Ancak bu makamın Bâbü Şah zamanında var olduğu bilinmektedir. Sonraki dönemlerde de ülkenin her *sûbesine* söz konusu postacı atanmıştır. (Farooque, 1973, 205-206)

Keşmir'in fethedilmesiyle Ekber Şah'a, bölgedeki soylular tarafından çok sayıda hediye takdim edilmiştir.³⁰⁰ Güvercin meraklıları arasında meşhur olan güvercin yetiştiricisi Habip ile Keşmir'in en seçkin güvercinleri imparatora sunulmuştur. Bu güvercinlerin en temel özelliği haberleşme konusunda son derece yetenekli olmalarıdır. (Allâmî, 1907, 3/735)

Posta güvercinlerinin eğitilmesi bu konuda tecrübe sahibi eğitmenlerle gerçekleştirilmiştir. Cihângîr, Abbâsilerden beri kullanılan ve yabani güvercinlerden iki kat daha büyük olan Bağdat güvercinlerinin eğitilmesi emrini vermiştir. İmparator, Mandu'dan sabah saatlerinde uçurulan güvercinlerin Burhanpur'a³⁰¹ -çok yağmur yağdığı halde- günün iki buçuk *puharında* yani öğle saatlerinde hatta daha öncesinde ulaştığından övgüyle bahsetmektedir. (Cihângîr, 1909, 387)

³⁰⁰ Fethedilen yerdeki tebaanın hediyelerinin yanında soyluların sunduğu kıymetli hediyelerin reddedilmemesi devlet geleneğiydi. Âlemgîr oğluna yazdığı mektupta, bilhassa soylulardan gelen hediyeleri kabul etmemesini bir defalığına affettiğini, usulü bozmasını sert bir üslupla iletmiştir. (Âlemgîr, 1908, 62)

³⁰¹ İki yerleşim yeri birbirine yaklaşık 100 mil (160km) uzaklıktadır.

Cihângîr döneminde de dört ya da beş kos³⁰² mesafe aralıklarla köylerde elçiler görevlendirildiği için hükümdarların mektup ve fermanları, ilgili yerlere ivedilikle iletilmiştir. Buradaki elçiler gece-gündüz nöbet usulüne göre emanet aldıkları mektubu diğer duraktaki elçiye teslim etmişlerdir. Bu sayede emanet hiç durmaksızın geceden sabaha 80 kosluk bir mesafe ilerlemiş oluyordu. Ulaştırılması çok daha acil olan postalar içinde yine aynı nöbet usulüne dayanan posta güvercinleri, Cihângîr Şah tarafından kullanılmıştır. (Pelsaert, 2022, 85) Aynı şekilde dünyanın coğrafi anlamda da en büyük devletlerinin başında gelen Bâbü İmparatorluğu'nun bir ucundan diğer ucuna gerçekleştirilen haberleşme ağı hayranlık uyandırmaktadır.

Bâbürlü soylularının haberleşme usulleri de hızlı koşu yeteneğine sahip postacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu hususta muhaberenin sıradan mı yoksa istihbarî mi olduğuna ilişkin netlik bulunmamaktadır. (Farooque, 1973, 211) Bir postacı tarafından bürokratin muhatabına ya da akrabalarına haber götürürken aynı postacının devlete ilişkin gizli bilgileri de taşıdığını söylemek mümkündür.

Devlet erkanının birbirlerine göndermiş olduğu mektuplar aynı zamanda Bâbürlülerin tarihine de ışık tutmaktadır. Örneğin Âlemgîr Şah'ın başta oğluna ve diğer soylulara göndermiş olduğu mektuplar³⁰³ temel tarih kaynaklarındandır.

2.4.2. İstihbarat

Bâbürlülerin istihbarat teşkilâtının temeli de Abbâsîlerden tevarüs edilen İslam devletleri istihbaratına benzemektedir. (Müstaid Han, 1947, I; Sarkar, 1952, 62) Abbâsîlerin gizli haber alma teşkilâtını devletin öncelikli politikası haline getirdiği anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Gazneliler'de bu müessesenin *münhîler* tarafından işletildiğini belirten Cüzcanî, misallerle ayrıntılar vermektedir. (Cüzcanî, 2020, 38) Delhi Türk Sultanlığı'nda da oldukça hızlı işleyen sistem çağdaşı olduğu ülkelerden çok daha niteliklidir. (Kalkaşendî, 1936, 78)

Hint coğrafyasında Bâbürlüler, istihbaratı dört bölümde gerçekleştirmiştir. Her vilayette ve her kentte bulunan *Vak'anüvisler*, siyasi, mali ve askerî yetkileri bulunan devlet

³⁰² Hindistan'da 1,6 km ile 4,8 km arasına tekabül eden bir ölçü birimi.

³⁰³ Âlemgîr'in mektuplarında kullanmış olduğu Kur'an ayetleri ya da hadisler, Avrupalı çevirmenler tarafından taassubi yorumlara maruz kalmıştır. Örneğin İslam'ın *cihada* ilişkin prensiplerini dile getirdiği mektubunun altına mütercim, Avrupalıların hacı seferleriyle ilgili tutumlarını görmezlikten gelerek imparatoru 'fanatik' olmakla suçlamıştır. (Âlemgîr, 1908, 155)

³⁰⁴ Abbâsî halifesi Mansûr'un devletin mükemmel iradesi için dört kişi; kadı, kutvâl ve haraç reisini zikreder ve son olarak da bu üç devlet adamı hakkında doğru istihbaratı ulaştıracak bir habercinin zorunluluğunun altını çizer. (Aykaç, 1997, 52)

görevlilerinden bağımsız şekilde merkeze rapor gönderirlerdi. Muhbirler haber iletme ve istihbaratla ilgili görevlerini, belirli kurallar çerçevesinde yürütürlerdi. Örneğin söz konusu genelgelerden birisi şu şekildedir: *“Doğruyu söyle çünkü hükümdar haberleri başka bir kaynaktan öğrenip sizi cezalandırılabilir. Göreviniz hassastır, her iki yana hizmet etmek gerekir ta ki kitap yerini bulsun. Yüksek mevkilerde bulunan dairelerde birçok yasaklanan işler görülmektedir. Bunları doğrudan merkeze bildirirseniz onlar işten çıkarabilirler, bildirmez iseniz siz kendiniz zarar görürsünüz. Bu nedenle siz, ilgili dairenin başında bulunan kişiye ‘biriminizde yasal olmayan işler yapılmaktadır bunu durdurun’ demelisiniz. Eğer orada size ters bir karşılığa bulunulursa işi kutvâle bildirmelisiniz. Bu şekilde davrandığınızda eğer o işi başka bir padişaha bildirirse ‘ben üzerime düşen sorumluluğu yerine getirdim.’ diyebilirsiniz.”* (Bayur, 1987, 2/463)

Devletle ilgili bazı konuların gecikmeye mahal vermeden ve gizlilik içerisinde varacağı yere ulaştırılması gerekir ki bunlara *Ferman-ı Beyazî* denilirdi. Bu tür fermanlar katlanır, üzerine kalın bir kâğıt konulduğunda iki kenar bir araya getirilir ve içeriği görülmeyecek şekilde mühürlenirdi. Sızdırmazlık mumuyla ağaçların salgısından karıştırılan bu mühür, ateşe maruz kaldığında ısınır sonrasında soğuyup sertleşirdi. Ferman mühürlendiğinde altın bir kap içine konur çünkü ilahi bir sembol kabul edilen güç nişanelerini, imparator kutunun üzerinde görmek istemektedir. Bu tür fermanı ulaştırma emri alan bir görevli, onu teslim alırken başının üstüne koyar, secde eder ve kendisine tevdi edilen bu göreve ilişkin tekmil verirdi. Fermanı hükümdarlık alametlerinin bulunduğu özel bir çanta içerisine koyarak emniyet içerisinde taşırdı. (Allâmî, 1873, 1/264)

Merkez ve taşrada zuhur etmesi muhtemel isyanlardan önceden haberdar olmak, devletin güvenliğini temin eden en mühim siyasî tedbirlerden biri olarak görülmekteydi. Yukarıda bahsi geçen fermanların gerekli yerlere ulaştırılması hassas görev bilinci gerektirirken bunu suistimal edenler de en ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Âlemgîr Şah oğlu şehzade Bahadır’a yazdığı mektupta muhbirdeki dikkatsizlik ve kayıtsızlığın affedilmesinin söz konusu olmayacağını belirtmiştir. (Âlemgîr, 1908, 27)

Osmanlı Devleti’nde *şühûdü’l-hâle* benzeyen³⁰⁵ *sevânih-nigârlar* (سوانح نگار) vak’anüvislerin aksine siyasi ve askerî yetkililer tarafından kimlikleri bilinmez ve gizli olarak çalışırlardı. Daimî çalışan memurlar olmadığı anlaşılan bu görevlilerin imparatorluk merkezine

³⁰⁵ Bkz. (Aydın, 2024, 223)

ayda sekiz kez rapor göndermeleri gerekirdi.³⁰⁶ *Hufye-nigârlar* (خفيه نگار) ise *sevânih*lere ilk başlarda verilen isimden ibaretti. *Ahbar-ı Nüvis* (اخبار نویس) olarak adlandırılan bu istihbaratın başkentte bulunan yetkilisine *Daruga-i Dak Çevki* denilmekte, söz konusu görevli, kendisine ulaşan haberleri tetkik etmek, bunları kapalı bir biçimde vezire arz etmek ve haber getirenlerin yerel yöneticilerle karşılaşabilecekleri ihtilaflar neticesinde ilgililer hakkında müeyyide tatbik etmekle görevliydi. Bir nevi istihbarat müfettişi olan görevli, mektupları imparatora sunmak üzere açılmadan ve ta’zimle kendisine teslim ederdi. (Sarkar, 1952, 61-63)

Ülkenin hemen her tarafı, son derece gelişmiş bir istihbarat ağıyla birbirine bağlıydı. Köylerden eyalet merkezlerine neredeyse günlük olarak rapor gönderen bu genel istihbarat teşkilâtının haberleşme ve ulaştırma işlerinden, *Dek* teşkilâtı sorumluydu. Son derece gizlilik esasına bağlı olan *râsıd*lar (راصد), emanet edilen raporları eyalet *bahşî*lerine onlar da başkente iletirdi. Ana güzergahlar üzerinde hazırda bekleyen yaya elçiler, bambudan yapılan özel muhafazalara konan bilgileri, günün her saatinde taşımaya devam ederlerdi. Başkentten çok uzakta bulunan eyalet merkezlerinden gelen bilgiler dahi birkaç gün içerisinde imparatora ulaşır ve kabul salonunda kendisine okunurdu. (Richards, 2021, 99) Bu durumun dışarıdan haberleşme sisteminin işleyişini müşahade eden kişiler için son derece şaşırtıcı olduğu görülmektedir.

Daruga-i Dek gibi önemli bir mevkiye yükselen öncü isimlerden birisi Âlemgîr Şah döneminde Yar Ali Bey’dir. İmparatora olan sadakatiyle maruf olan Ali Bey, kasaba ve köylerdeki *sevânih*lerin de itibarını oldukça artırmıştır. Ali Bey’in askerî istihbaratta vazifeli olduğu, bilhassa mansabdârların işe alınmasındaki raporlarının dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Bu haliyle kendisi *Mîr-Bahşîn*in muavinlerinden olup yani bir nevi *peşkâr* (پیشکار) makamındadır. (Gommans, 2002, 93)

1708 yılında Danişmend Han’a ait evrakta, imparatorluğun hizmetinde bulunan 4.000 nitelikli istihbarat görevlisinin görev aldığından bahsetmektedir. Bu istihbaratçılara *harkâre* (هرکاره)denilmiştir. (Irvine, 1903, 213) Her vilayette bulunduğu anlaşılan *harkâre*ler yaşadıkları yerle ilgili siyasi, askerî, toplumsal her türlü bilgiyi merkeze ulaştırmışlardır.

Saray erkanının av kültüründen daha önce bahsedilmişti. Bu devasa organizasyonların planlama aşamasında da istihbaratın önemi hükümdarlar tarafından ciddiye alınmıştır. Bu

³⁰⁶ Raporların bölgelere göre gönderim sürelerinde değişiklik olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Guccerat’ta bu uygulama, divan yazılarının mali listelerle birlikte imparatora (Âlemgîr Şah’a) haftada bir kez gönderilmesi şeklinde düzenlenmiştir. (Muhammed Han, 1928, 1/175)

durum aynı zamanda olası suikast girişimlerini önlemeyi hedeflemiştir. Ağustos 1568'de Ekber'in Agra'dan bir hayli uzakta olan ülkenin batısındaki Salangpûr bölgesinde avlanma yapmadan önce sahaya giden muhbirler, her türlü detaylı bilgiyi imparatora aktarmışlardır. Tabakât'ta Ekber'in söz konusu avda aldığı istihbaratı doğru değerlendirmesiyle bölgenin tüm filleri yakaladığı kaydedilmektedir. (Herevî, 1936, 2/286)

Bâbürlü istihbaratının güçlü oluşu, istihbarî denetim mekanizmasının kusursuza yakın işleyişi açıklamaktadır. İmparator Âlemgîr'in kayıtlarını içeren *Ahkâm-ı Âlemgirî*, istihbaratçının da başka istihbaratçılar tarafından izlendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Bihar eyaleti muhbiri Abdürrahim'in yaşadığı menfi olay, yine muhbir olan Yar Ali Bey tarafından Âlemgîr'e iletilmiştir. İmparator vakayı değerlendirdikten sonra olaya karışan istihbaratçıyı görevden azletmiştir. (Hamîduddîn, 1925, 99)

Gizli bilgiler sadece devlet adamları tarafından kullanılmamıştır. Hanedana yakın olan yüksek rütbeli tüccar soylular, rakipleri hakkında bilgi edinebilmek için muhbirler kullanmışlardır. (Richards, 2021, 90)

İstihbaratın geniş bir ağa bağlı olduğunu Finkle, eserinde ayrıntılarıyla anlatmaktadır. İngilizler hâkimiyeti ele geçirdiklerinde Bâbür istihbaratının büyüklüğüne şahit olmuşlardır. Din adamlarından kâtiplere, hayat kadınlarından dilencilere varıncaya kadar oluşan muhbir her bir grubun başında, bir yönetici bu sistemi kontrol etmekteydi. Bu doğrultuda ülkeyi baştan sona istihbarat ağıyla donatan imparatorluk bu sistemi günümüze kadar aktarmıştır. Finkle çalışmasında, *kamu muhbiri* olarak nitelendirdiği istihbarat görevlilerinin Bâbürlülerden alındığını açıkça belirtmiştir. (Finkle, 1999, 59-60, 186)

1672-1681 yılları arasında İran ve Hindistan'a seyahat eden Jhon Fryer, daha önce posta memuru olarak bahsedilen *nevlin* istihbarat işlerinde kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca bu postacının valilerle her zaman iş birliği içerisinde olduğunu ancak onlara herhangi bir şey söylemediğini ve almış olduğu haberleri gizlice imparatora bildirdiğini kaydetmektedir (Farooque, 1973, 208).

İstihbarata ait gizli bilgilerin şifreli olarak iletilmesi farklı yöntemlerle gerçekleşmiştir. Örneğin 1596'da Ekber Şah'ın huzuruna Dekken'de bir kemik parçası getirildiğinde bu haberin ulaklar tarafından bir bürokratın ölüm haberini bildirdiğini anlamıştır. (Allâmî, 1907, 3/1052) Başka bir misal de *Karaval Köpeği*dir. Barış zamanlarında av köpeği olarak istihdam edilen bu

hayvanlardan, savaş öncesinde öncü birlikler istihbarat toplama konusunda istifade etmişlerdir (Pelsaert, 2022, 77).

III. BÖLÜM

ADLİ TEŞKİLÂT

3.1. Adli Sisteme Genel Bakış

Medeniyetin kuruluşundan itibaren insanların canlarının ve mallarının korunmasının yanında toplumsal ve kişisel anlaşmazlıkların çözülmesi zorunluluğu, adaleti tesis etmenin gerekliliğini ortaya koymuştur. (Husain, 1934, 1) Tarih sahnesinde asırlarca kalmayı başaran devletler bu hususun önemine vâkıf olmuşlardır.

Adalet, insanların eylemlerinin tartıldığı terazidir. Hak sahiplerinin haklarını teslim eden, zulüm, baskı ve ikrah durumlarında insanı güvence altına alan en önemli unsurdur. Bu nedenle cemiyetin sükuneti ve huzurunun tesisi adil bir yönetim sergilemeden mümkün olamaz. Bunun için de güç ve otoriteye tam anlamıyla hâkim olan hükümdara ihtiyaç vardır. Salt siyasi politikalarla bir köyü hatta bir haneyi bile yönetmek mümkün değilken bir ülkeyi idare etmek neredeyse imkânsızdır. Toplumsal örgütlenmenin ve medeni düzenin sağlanmasından şüphesiz ki yine devlet reisi sorumludur. Her zaman olduğu gibi tarihte de büyük imparatorlar güç ve saygınlıklarını, adaleti sağladığı ölçüde kazanmışlardır. (Berenî, 1928, 16)

Hukukun üstünlüğünün sağlandığı devletlerde dikkat çeken en önemli unsur, hükümdarların adalete riayet ederlerken itidalli olması, en önemlisi de bütün devlet erkanı ve hanedanın da adalete kayıtsız şartsız uymuş olmalarıdır. Hükümdarın, bürokratların ve soyluların adalete uygun davranışlarda bulunmadıkça sıradan insanların bu konuya riayet etmeleri beklenemez. (Berenî, 1928, 18) Aynı şekilde sùbedâr, fevcdâr gibi yerel yöneticilerin kendilerine verilen siyasi yetkilerin yanında adli meselelerdeki sorumlulukları, kanunlar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Yetkisini aşan eyalet valisi bile olsa görevden azledilmesinde sakınca görülmemiştir.³⁰⁷

Bâbüir hükümdarları bu bağlamda adaleti tesis etmenin önemini idrak etmişlerdir. İmparatorluğun siyasî, iktisadi ve askerî bakımdan kudretli olduğu dönemlerde, adli teşkilâtın

³⁰⁷ Lahor Valisi Han Cihan Bahadır, İmparator Âlemgîr'in en yüksek rütbeli komutanlarından birisiydi. Kendisi öncesinde Dekken'e atanmış ve Pencap sùbedârı olarak görev yapmıştır. Lahor Valisi iken yaptığı yasadışı uygulamaların sonunda 1693'te görevinden alındı. İmparatorun ma'zûl valisinin yüzüne söylediği cümleler çarpıcıdır: "... Lahor'a ait câgîrlerde yaptığın şeylerin en kötüsü sonsuza dek sürecektir yasadışı uygulamalar (bid'atler) başlatmandır. Zalim ölümünden sonra bile zulmetmeyi bırakmaz. (Unutma) ölü kartalın tüyleri sonunda ok olur!" (Hamîduddîn, 1925, 68, md.25)

da etkin bir şekilde işlediği görülmektedir.³⁰⁸ Bâbü Şah ile başlayan süreçte hukukun üstün olduğu hükümdarların saltanatlarında, devlet her anlamda güçlü olmuştur. İmparatorluğun adalet mekanizmasının işlevselliği, kendisinden sonra gelen yönetimin Şer’î hukuk yapısı da dâhil olmak üzere Bâbürlü adliyesinin yapısını önemli ölçüde ictibas etmesiyle kanıtlanabilir. Bu bağlamda XIX. yüzyılda Britanya Hindistanı’nın adli teşkilâtı ile Türk devlet teşkilâtının yapısı, işleyişi ve kavramlarına dair karşılaştırmalar son derece yeterli bilgiler sunmaktadır.³⁰⁹

İmparatorluğun adli yapısı hakkında yapılan araştırmalar, sistematik teşkilâtın Bâbürlü hâkimiyetinin uzandığı her yerde varlığını gösterdiğine işaret etmektedir. Hiyerarşinin başkentten pergenelere kadar uzanan yapısı aynı zamanda denetim mekanizmasının işlevselliğini de ortaya koymaktadır. Jadunath Sarkar gibi adliye üzerinde çalışan ve kendilerince kontrolsüz / sistemsiz olarak lanse edilen³¹⁰ yerel mahkemeler de aslında imparatorluğun sistematik adli teşkilâtına entegre edilmiştir.

Ekber Şah, dost düşman, yerli yabancı ayrımı yapılmadan mazlumlara adaletin sağlanması, zulmeden kimsenin yaptığı cürmün yanına kâr kalmaması, devlet adamlarının ve saray mensuplarının bulundukları konumdan kaynaklı yetkilerini baskı aracı olarak kullanmamaları, farklı dinlere mensubiyetin adaletle ket vurmaması konusunda oldukça hassastır.³¹¹ (Allâmî, 1907, 2/334) 3 Ekim 1578’de başkentte ülkede yaşayan bütün dinlerin mensuplarının bir araya getirildiği *ibadethane* binasının (Allâmî, 1907, 3/365) varlığı da adaletin tesisine ilişkin ipuçları vermektedir. Mezhep savaşlarının kimi çağdaş ülkeleri kasıp

³⁰⁸ Hafî Han’ın, imparatorluğun iktisadi sahada devasa büyüklüğünü “... bu durum, tamamen hukukun üstünlüğüne ve yöneticilerin hakları ihlal etmemesine bağlıdır” sözüyle ilişkilendirmesi son derece dikkat çekicidir. (Hafî Han, 1874, 2/658)

³⁰⁹ Bâbürlü ve İngiliz adli teşkilâtlarına dair kapsamlı karşılaştırma için Bkz. (Husain, 1934, 98-102)

³¹⁰ Jadunath’ın Bâbürlü adliyesi üzerine yaptığı çalışmalarda mahkemelerin en yüksekte en düşüğe kadar düzenli bir şekilde sıralanmasını müteakip hukuk sisteminin olmaması ve hizmet edilecek alanların düzgün bir şekilde dağıtılmamasına ilişkin iddiası yine kendisi tarafından tekzip edilmiş görünmektedir. (Sarkar, 1952, 95-96) Yazar sistemsiz olarak nitelendirdiği yapıdan bahsettiği sayfaların hemen akabinde imparatorluğun merkezinden sûbelere, serkârlara, pergenelere kadar hiyerarşiyi izah etmektedir. Dahası *kadı*lardan *panchayatiye* kadar sistemin nasıl çalıştığını adım adım anlatması oldukça dikkat çekicidir.

³¹¹ Bu durum dönemin bazı İslam âlimleri tarafından güçlü şekilde eleştirilmiştir. 1579 yılında imzalanan hukuk reformu, akli delillerin ön plana çıktığı ve şer’î hükümlerin göz ardı edildiğine ilişkin özellikle Bedâûnî, Kutbuddîn Muhammed Han gibi selefi âlimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bedâûnî İslam’ın ve hükümlerinin bir parodi haline gelmesinden yakınmaktadır. (Bedâûnî, 1979, 2/280-282)

Ekber’in uygulamaya koyduğu yasalara ilişkin 1594 senesine ait muhtelif örnekler için Bkz. (Bedâûnî, 1979, 2/404-405) Halbuki Ekber’in adalet prensibi onun ortak adaleti tesis etme hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Ebu’l-Fazl’a göre kendisi bu meselenin zorluğunu kastederek şöyle demiştir: “İmparatorluğu yönetebilecek birisini bulsaydım ona devrederdim.” (Allâmî, 1894, 3/387)

kavurduğu yıllarda onlarca farklı din müntesibinin aynı salonda mutat şekilde toplanması, imparatorun bu konudaki objektif bakış açısı hakkında fikir verebilir.³¹²

Türk ve Müslüman kimliğe sahip padişahların şer'î temelli kanunları uygulama biçimleri dönemsel farklılar göstermiştir. Teşkilâtın asıl banisi kabul edilen Ekber Şah döneminde inanç eksenindeki hukukun, daha dünyevî bir o kadar da la-dinî hale getirildiği açıktır.³¹³ Cihângîr Şah döneminde kısmi değişikliklerle devam eden sistem, Şah Cihan'ın saltanatında dini unsurlara yeniden ağırlık verilmesiyle dikkat çekmektedir. Âlemgîr Şah, yüzlerce fukahayı bir araya getirerek oluşturduğu şer'î fetva kitabının ve ceza prosedürünün tatbikinde kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Bahadır Şah'tan itibaren başlayan süreçte genel kanaat, adaletin tecellisindeki sorunlarla tablonun menfi yönde değiştiği yönündedir.

Özbeklerin en büyük hükümdarlarından olan Abdullah Han'a bir mektup gönderen Ekber Şah; barışı, güvenliği en önemlisi adaleti arzulayan insanların adresinin Bâbürlüler olduğunu vurgular ve akabinde “*Bir saatlik adalet, bütün gece namaz kılmaktan ve altmış yıl boyunca oruç tutmaktan daha evladır.*” diyerek mektubuna son verir. (Herevî, 1936, 2/523-524)

Ekber Şah'tan itibaren Müslüman olmayan tebaa için hukuk, farklı bir kategoride değerlendirilmeye başlanmıştır. Hindular kendi içlerindeki meselelerde yargılama süreçlerini kendileri ikame ederken bu uygulama, çağdaş devletler arasında son derece dikkat çekicidir. İslam hukuku, yerel hukukun çözemediği meselelerde de müşkül durumları çözmek için bilhassa Hindular tarafından tercih³¹⁴ edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında devlet, gayrimüslim tebaanın kişisel inançları doğrultusunda kendine ait hukuk normlarını uygulamasına icazet vermiştir. Öyle anlaşıyor ki bizzat İslami değerlerle çatışmadığı

³¹² Ekber Şah'ın *Sulh-i Küll* politikasının bir gereği olarak sık sık alevlenen mezhepler arası çekişmeleri büyük bir beceriyle sonlandırdığı görülmektedir. Bunlardan birisi Şiî Tattalı Molla Ahmed'in Sünnîler hakkında bazı söylemlerde bulunmasıyla başlayan süreçtir. Sünnî gençlerden birisi Molla'yı öldürmek için 31 Aralık 1587 akşamı arkadaşlarıyla beraber saldırıya geçmiş ve Ahmed'in kolunu orta yerinden kesmişlerdir. Gece nöbetinde bulunan Hoca Mülk Ali, sıkı bir arama yaparak suçluları yakalamıştır. Suçlarını itiraf etmekte çekinen ancak ortada bulunan delilleri reddedemeyen saldırganlar, hükümdar tarafından bir filin ayaklarına bağlanarak şehirde gezdirilmiştir. Sünnî-Şiî gerginliğinin yatışmasını sağlayan hükümdar sağlam duruşu sayesinde büyük bir fitneyi önlemiştir. Bu olaylar cereyan ederken Molla Ahmet almış olduğu yaradan ötürü hayatını kaybetmiştir. (Allâmî, 1907, 3/804-805)

³¹³ Hinduizm'e dayalı ceza sistemini, Brahmanları, kast sistemini ve onun oluşturduğu adaletsiz yapıyı eleştiren Swami Dharma Theertha'nın, Bâbürlüleri 'emperyalist devlet' (Theertha, 1941, 267-268) olarak nitelendirmesi bunun yanında Ekber Şah'ın, yazarın kendisinin eleştirdiği hukuki yapıyı düzeltmek için gösterdiği çabayı görmezden gelmesi şaşırtıcıdır.

³¹⁴ Hinduların Hindistan'da darb-ı mesel haline gelmiş sözleri Müslümanlara karşı bakış açısını yansıtmada fikir verebilir: “*तुम मुसलमान होते हुए भी झूठ बोलते हो?*” “*Tum Musalmān hote hue bhī jhūṭ bolte ho?*” “*Müslüman olduğun halde yalan mı söylüyorsun?*” (Ahmad, 1941, 213)

müddetçe³¹⁵ Hindular kendi dini metinlerinden ya da geleneklerinden oluşan yargı sistemlerini özgürce yürütebilmişlerdir.

Cihângîr Şah 1605'te tahta çıkışını müteakip ilk icraatının adaleti tesis etmek olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Agra Kalesi'nden karşı tarafında bulunan nehre kadar uzunca saf altından yapılan zincir gerdirmiş, adaletin tecelli etmediğini düşünen kimseler bu zincire dokunarak bağlı bulunan çanı çaldırmışlardır. (Cihângîr, 1909, 7) Hak sahiplerinin haklarını ivedilikle kazanmalarını amaçlayan bu yöntem, dönemin dikkat çeken uygulamalarındandır.³¹⁶

Cihângîr'in halefi Şah Cihan'ın uygulamasının nişanelerinin günümüzde hala izlerinin bulunması oldukça kıymetlidir. Parlak bir taşta kazınmış bir *terazi ve makas*, sarayın kabul salonunda yer alan *Divan-ı Âm* kapısının kemerine yerleştirilmiştir. Bu sembolün anlamı şudur ki, davacı ve davalının iddialarındaki hükümsüz kısımları hakikat makasıyla kesilir; geriye kalan kısımları adalet terazisinde tartılır. Söz konusu makas ve terazî hala Delhi'deki divan kapısının üzerindedir. (Husain, 1934, 5) Dönemin Avrupalı gezginleri bu anlamda Şah Cihan'ı "*hükümdarların kusursuz örneği*" olarak tanımlamışlardır. (Lane Poole, 1970, 327-330) Hükümdar, adaletin kılıcını sosyal statü, bürokratik mevki tanımaksızın kullanmıştır. Şah Cihan'ın yabancı tüccarlara yapılan haksız uygulamalarda, kendi eyalet valisini bile cezalandırmaktan çekinmediği kayıtlardadır.³¹⁷

Ruka'at-ı Âlemgîrî kayıtlarında adaletin tesisi hususunda imparatorun en çok üzerinde durduğu konu iltimasın ortadan kaldırılmasıdır. Muhataplarına yazdığı mektuplarda dost ve akrabalara karşı yapılabilecek ayrıcalıkları, muhtelif din mensuplarına saygısızca

³¹⁵ Hindu mahkemelerinde ineğin üzerine yemin etmeleri (Aydın, 2024, 232) tanınan serbestliğin sınırlarını belirlemede kriter kabul edilebilir.

³¹⁶ Bu uygulamanın bir benzerine Sasanilerde de rastlanmaktadır. Sasanilerin meşhur imparatoru Hüsrev Anûşîrvân, sarayın önüne kurdurduğu çan ile devletten adalet bekleyen kimselerin geldiğini anlamakta ve mezalim mahkemesinde adalet dağıtmaktadır. (Nizamü'l-Mülk, 2016, 49-50)

³¹⁷ Şah Cihan döneminin tanığı Manucci'nin kayıtlarına göre; ülkeye ticaret için gelen Hollandalıların Surat Limanı'nda bulunan fabrikaları 1645'te hırsızlar tarafından soyulmuştur. İşletme sahipleri konuyu valiye şikâyet olarak arz etmişler ancak vali şikâyetlerini hiç dikkate almamıştır. Şah Cihan durumdan haberdar olmuş ve Hollandalılar, valinin yetki alanı içerisinde soyulmalarına izin vermesine karşın suçluların ciddi bir ceza almasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine imparator zararın hazineye tanzim edilerek ödenmesini ve eyalet yetkilisinin de gerekli cezaya mahkûm edilmesini emretmiştir. (Manucci, 1907, 1/204) Bu durum daha küçük idari birimlerde kutvâlin sorumluluğundadır. Dikkat çeken diğer bir husus da Bâbürlülerde hırsızlığa karşı devlet sigortasının bulunmasıdır. Bu nedenle kutvâl, hırsızlık veya soygun neticesinde meydana gelen herhangi bir kişinin kaybını telafi etmekle yükümlüydü. Saran, dönemin tanıklarının söz konusu çağda yapılan bu uygulamayı küçümsemelerini eleştirmektedir. Bkz. (Saran, 1943, 402) Öyle anlaşıyor ki Hindistan gibi nehirleri, vadileri ve ıssız ormanlarıyla soyguncuların barınak sağlayabilecek her türlü imkânâ sahip ülkedeki güvenlik yasaları seyyahların idrak edemeyeceği seviyededir. Sigortacılık sisteminin Türkiye Selçuklularında I. Gıyaseddin döneminde ve Sultan Alâaddin Keykûbâ'tın yaptırdığı kervansaraylarda uygulandığı görülmektedir. Nitekim yolculuk esnasında zarara uğrayan tacirin zararı da devlet hazinesi tarafından ödenmekteydi. (Kemaloğlu, 2014, 18)

yaklaşılmasını net bir dille yasaklamıştır. (Âlemgîr, 1908, 94, 117, 170) Kendisi de adaletin tesisinde elinden gelen her türlü çabayı sarfetmiş, bu duruma şahit olan gezginlerden Careri, “*adalet aşığı olan birisi*” olarak nitelendirdiği Âlemgîr Şah’ın çalışma prensibini Avrupalı prenslerin kendisinden örnek almaları gerektiğini belirtmiştir. (Thevenot-Careri, 1949, 235-236) Bu çerçevede Bâbürlü adliyesine gelen her sınıftan insanın hak taleplerini karşılamak Türk devlet geleneğinin gereği olarak borç telakki edilmiştir. Örneğin imparator Âlemgîr, yoksul davacılara hem bedelsiz avukat tahsis etmiş hem de karşılarına çıkan mahkeme masraflarını devlet hazinesinden karşılamıştır. (Ahmad, 1941, 192)

Adli sistemin geliştirilmesinde dünyanın farklı yerlerinden getirilen hukukçulara da değinmek gerekir. Bedâûnî, yasaları iyi bilen ve yorumlayabilen, aklî çıkarımda bulunan ve ülkeyi kendi yurtları kabul eden hukukçuların adalete olan katkılarının altını çizmektedir. (Bedâûnî, 1979, 2/279)

Bâbü İmparatorluğu’nu diğer Türk-İslam devletlerinden farklı kılan en önemli unsur şüphesiz kozmopolit tebaayı huzur ve sükûnet içerisinde bir arada tutma zorunluluğu olmuştur. Bu hususta imparatorluğa itaatin sürdürülmesi adaletin işlevselliği ile kaimdir. Hak edene hak ettiğini vermek, mazlumun yanında bulunmak, fitne ve entrika peşinde olanları cezalandırmak, yolsuzlukla mücadele etmek gibi hukuki konularda son derece hassas davranılmıştır. (Allâmî, 1907, 2/207) Öte yandan Orta Çağ Avrupa’sında kollektif cezalandırmaların ve hukuk dışı yargılamaların olduğu bir dönemde Bâbürlüler adli sisteminde suçun bireyselliği³¹⁸ ilkesi kabul edilmiştir. Bu husus adaletin yerini bulmasını sağlamış, insanların devlete olan güvenlerini perçinlemiştir. (Allâmî, 1907, 2/247)

Bâbürlülerden sonra Hindistan’da adliyenin yapısından ayrıca bahsetmek gerekir. İmparatorluğun devlet teşkilâtının genel yapısının etkisini Hindistan’daki İngiliz yapılanması üzerinde görmek mümkündür. Dahası Türk devlet teşkilâtının en büyük etkisinin görüldüğü yer adliye teşkilâtıdır. Vahid Hüseyin’in ifadeleriyle yargı kavramlarının hemen hemen hepsi Bâbürlü döneminki ile aynıdır. Bazen de *kadı* gibi isimlendirmeler birebir aynı olmasa da makamda bulunan kişilerin yetkileri *kadın*ın mirasçısı olduğunun kanıtıdır. *Sadr-ı Küll*’ün makamı üst mahkemedeki hâkimin yetkileriyle aynı özelliktedir. Bunun yanında hukuk sözlüğü, hukuki terimler, şer’î hukukun etkilerini gözler önüne sermektedir. Ancak Bengal ve

³¹⁸ Ekbernâme’de şu ifadelere yer verilmiştir: “İmparatorluk bununla mücadele etmektedir ki kadınların ve masumların cezalandırılması işyancılarla bir tutulamaz. Eğer kocalar baş kaldırdıysa bu nasıl eşlerinin suçu olabilir. Ya da babalar muhalefet yolunu tutmuşlarsa bu suçu çocuklar mı işlemiştir? Üstelik eşler ve bu masum çocuklar savaş mühimmatı değildir.” (Allâmî, 1907, 2/247)

Bihar’da olduğu gibi Anglo-Hint karışımı yönetimler, yeni unsurları tedricen teşkilâta eklemeye başlayınca Bâbürlü adli yapısı tedricen geri plana itilmeye başlamıştır. Ancak her ne olursa olsun araştırmacıların sahip olduğu biraz tecessüsle bile köklerin nerede olduğunu bulmak zor değildir. (Husain, 1934, 103-106)

XVIII. yüzyılda Doğu Hindistan Şirketi’nin ilk sömürge ilan ettiği Bengal’de idari ve adli işleyişe ilişkin belgeler, toplumun taleplerini gözler önüne sermektedir. Diplomatik kayıtlar, gelir gider hesapları ve mahkemelere sunulan dilekçeler, bunlardan bazılarıdır. İngiliz hegemonyası altındaki dilekçelere bile Bâbürlülerden tevarüsle *arzees* denilmektedir ki bu hukuki terim şer’î mahkemeye verilen *arz*, yani talep dilekçesinin aynısıdır. Dahası söz konusu dilekçelerin büyük çoğunluğu Farsça, kimi zaman da Bengali ya da İngilizce kaleme alınmıştır. (Travers, 2022, 31-32) Şirketin hukuki ve idari uygulamaları Bâbürlü geleneğinin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır.

Francis Gladwin’in ilk baskısı 1795’te yapılan *The Persian Moonshee*³¹⁹ adlı eserinde, Gladwin öğrencilerine Bâbürlü devlet bürokrasisini ve aynı usulde mahkemeye dilekçenin nasıl yazılacağını öğretmektedir. Dahası Şah Cihan’ın yönetime ilişkin kurallarından, bir İngiliz’in resmî bir görevliyle nasıl diyalog kurması gerektiğine varıncaya kadar ileri seviyedeki eğitimlerden bahseder.

Hinduların taşra teşkilâtında yürüttüğü mahkemelerdeki kanunlar, kavramlar ve davaların görülme usulleri şer’î mahkemelerin özelliklerinden etkilenmiştir. Aynı şekilde Şer’î hukuk da Hindu hukukuyla bir arada olması hasebiyle etkileşim içindedir. Bu noktada imparatorluğun başkentine gönderilen sicil defterleri buna işaret etmektedir. Ancak yerel mahkeme kayıtlarının tamamının başkente gönderilmediği, dolayısıyla bu nevi dava dosyalarının ortaya çıkarılamadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda araştırmacı Nandini Chatterjee’nin, Bâbürlü hukukunun arşivlerinin nerede olduğunu sorguladığında “*evde*” cevabını vermiştir. (Chatterjee, 2020, 234-235) Yerel adli mahkeme başkanlarının *zemindar* ya da *panchayati* heyeti olduğu düşünülürse bu arşivler seçkin ailelerin evlerindedir. Hülâsa ortaya çıkarılması gereken muhtemelen çok sayıda adli sicil kaydı araştırılmayı beklemektedir.

Shivanand Lengati’nin günümüz Hindistan’ında adli teşkilât hakkında verdiği bilgiler³²⁰ Bâbürlü bakiyesini işaret etmektedir. İmparatorluğun merkezî-hiyerarşik adalet yapısı bugünkü

³¹⁹ Bkz. Gladwin Francis. *The Persian Moonshee*. Calcutta, 1801.

³²⁰ Makalenin tamamı için Bkz. Shivanand H. Lengati, “Indian Judiciary in Implementation of International Laws”, *Educational Administration: Theory and Practice*, 28(2) 2022, 220- 227.

merkezî-bütünleşik yargı sistemi anlayışının temelini oluşturmuştur. *Kâdî'l-Kudât*, *kadî*, *muhtesip* gibi görevliler arasında hiyerarşik ilişki modern Hindistan'da *The Supreme Court and the High Court* merkezî gözetim altındaki bütünlük mantığıyla inşa edilmiştir. *Divan-ı Adl*'deki kararların kayda geçirilmesi usulü bugünkü *Courts of Record* denilen kayıt mahkemesi anlayışına; imparatorun tebaasının şikayetlerini bizzat *arz* (dilekçe) etmesi de Hindistan Anayasası'nın 32. ve 226. maddeleri, sırasıyla Yüksek Mahkeme ve Eyalet Yüksek Mahkemelerine doğrudan başvuru imkânını düzenlemektedir.

3.1.1. Adli Teşkilâtın Temel Unsurları

Hukuk sistemi üç ana unsurun katkısıyla meydana gelen senkretik bir yapıya sahiptir. Yargının omurgasını öncelikle İslam'ın temel yasalarını içeren Şer'î hukuk ile Türk örf-adetleri oluşturmaktaydı. Öte yandan nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Hindulara ait yerel adli sistem adaletin tesisi için söz konusu teşkilâtın vazgeçilmez bir parçasıydı. Müslümanların ve Hinduların inançlarından, kadim geleneklerinden oluşan kanunlar, mahkemeler, suç ve cezalar Hindistan'a özgü paradoks adli yapıyı inşa etmekteydi.

Bâbü İmparatorluğu adli teşkilâtının³²¹ tarihsel arka planında Hint coğrafyasındaki tekamülünü üç döneme ayırmak mümkündür. Hindistan'a Türklerin ayak bastığı Gazneliler döneminde kalıcı, istikrarlı bir yönetimin olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle Müslümanların Hint coğrafyasında XI. asırda adaleti sağladıklarına ilişkin tarih kayıtları da bulunmamaktadır. Delhi Türk Sultanlığı'yla XIII. yüzyılla başlayan asırlarda Türklerin bu coğrafyaya yerleşmeleri, adli mekanizmanın teşekkülünü zorunlu hale getirmiştir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Bâbürlülerin yargı sistemi, bu serüvenin son aşamasını oluşturur.

3.1.1.1. İslam Hukuku

İslam Hukuku, İslam şeriatının temel ilkelerinden müteşekkildir. İslam şeriatı da Allah'ın kitabı *Kur'an-ı Kerim* ve Hz. Muhammed'in *sünnetini* esas almaktadır. Bu iki kaynaktan, ümmetin hemfikir olduğu *icmâ*, benzer hükümleri karşılaştırma anlamına gelen *kıyas* ile kanunlar ortaya çıkarılmaktadır. (Kazıcı, 2003, 183-188) Özetle, zikredilen bu dört maddeyle şer'î yasalar elde edilir. Bâbürlülerin adli sisteminin omurgası da söz konusu kanunlara bağlı olarak tanzim edilmiştir.

³²¹ İmparatorluğun en önemli teşkilât yapılanmasından biri olan adli yapı hakkında, devletin baş ucu eseri Â'in-i Ekberî'de çok az bilginin aktarılmış olması talihsizliktir.

Müslüman fatihler Hindistan'a ayak bastıklarında, yanlarında tarihten aldıkları bilgi ve birikimlerini, âlimlerini, yazarlarını, şairlerini, din adamlarını ve fakihlerini de beraberinde getirmişlerdir. Hindistan'daki Müslümanlar adli sistemi Abbâsî halifelerinin yargı teşkilâtından modeline uygun (Husain, 1934, 10) Selçuklu, Gazneli, Timurlu ve Delhi Türk Sultanlığı'nın adliyesini örnek alarak inşa etmişlerdir.

Şer'î hukuk Abbâsîler tarafından o kadar sistematik oluşturulmuştur ki orta çağda bulunan Avrupalı hükümdarlar bile onları taklit etmişlerdir. Müslümanlar, Finikeliler ve Yahudi tüccarlar vasıtasıyla ticari ilişkilerin kurulduğu Avrupa coğrafyasına, sanat ve bilimin pek çok dalının yanı sıra gelişmiş bir yargı teşkilâtını da aktarmışlardır. Örneğin Sicilya'nın Norman hükümdarı Türk-İslam devletlerinin neredeyse tüm adliyelerinde yer alan *Divan-ı Mezâlimi şikayetleri inceleme kurumu* adıyla iktibas etmiştir. (Husain, 1934, 11) Bu çerçevede Hindistan'da da söz konusu adli sistemin asırlarca tatbik edilmesi gayet olağandır.

Delhi Türk Devleti'ndeki hukukun Müslümanlara ait şer'î, gayrimüslimleri içerisine dâhil eden müşterek hukuk olarak iki ana bölümden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. İslam hukukuna ilişkin kâdî'l-kudat, kadı, muhtesip gibi ünvanlar Bâbürlülere aktarılmıştır. (Husain, 1934, 27)

Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı'nda hükümdarların adliyenin en üst merciinde bulunduklarında şüphe yoktur. Sultan Muhammed Tuğluk Şah döneminin tanığı İbn Battûta, hükümdarın her pazartesi ve perşembe günleri fıkhi mezheplerin dört temsilcisini³²² yanına alarak mahkeme kurduğunu ve halkın sorunlarına çözüm aradığını belirtmektedir. Protokolde önce Şafîî, sonra Hanefî kadısı oturur, ardından Mâlikî sonunda da Hanbelî kadısı mecliste hazır bulunurdu. (İbn Battûta, 2000, 1/56) Buradan anlaşıyor ki şer'î hukukun icrası üst mahkemelerde kendisine yer edinmiştir.

Bâbüer öncesi dönemde Türk Sultanlığı'nda dikkat çeken diğer konu devletin bânisi İltutmuş'un kızı Sultan Raziye Begüm'ün, yanına aldığı kadı ve müftülerle açık mahkemelerin reisliğini yapmasıdır. (Husain, 1934, 22) Bu durum genel kanının aksine kadınların şer'î hukuktaki misyonunun varlığına işaret etmektedir. XIII. asırda muasır devletlerle kıyaslanması güç olay, Türk-İslam devletleri adalet mekanizmasının haklı değerini sahiplerine teslim etmeyi zorunlu kılmaktadır.

³²² İslam'da bahsi geçen fikhî mezhepler hakkında Bkz. Enver Behnan Şapolyo. *Mezhepler ve Tarikatler Tarihi*. (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964).

Şîr Şah Sûrî'nin yönetimi ele geçirdiği, Bâbürlülerin fetret dönemine denk gelen 1540-1545 yılları arasındaki yargı sistemine değinmek gerekir. Şîr Şah söz konusu yıllarda şer'î mahkemenin yapısını büyük oranda muhafaza etmiştir. Nitekim Şah, yüksek mahkemenin başkanıdır, adalet divanının başında kadılar kadısı Kâdî'l-Kudât, diğer gayri müslimlerin de bulunduğu ortak mahkemelerin başında ise kadı bulunmaktadır. (Husain, 1934, 29)

Bâbürlülerde adli teşkilâtın genel yapısı, Abbâsiler kanalıyla Türk-İslam devletlerinde görülen şer'î hukuk ve medeni hukuk temelli yapılanmaya uygundur. Ekber Şah döneminde belirli kavramların değişmesiyle adliyenin yapısının düzenlendiği görülmektedir. Şüphesiz Bâbürlü hükümdarları mensubu oldukları İslam dininin temel hukuk normlarını esas alarak söz konusu teşkilâtı yapılandırmışlardır.³²³ Halefleri Cihângîr ve Şah Cihan'a kadar muhtelif değişikliklerle sürdürülen adli teşkilât, Âlemgîr döneminde kanunnamelerle başka bir boyuta ulaşmıştır.

Şer'î hukuka bağlılık Bâbürlü hükümdarlarının hemen hepsinde mevcuttu ki kendileri de İslam akaidine olan bağlılıklarını gündelik rutinlerinde sergilemekteydiler.³²⁴ Hümâyûn Şah'ın bu husustaki titizliği kayıtlara geçerken ³²⁵ Âlemgîr'in mektuplarında sıklıkla 'büyük günde verilecek hesabı' muhataplarına aktarması dikkat çekicidir: "*Acaba hesap gününde ne cevap vereceğiz? Yüce Allah âdildir. Eğer bir zorbayı, bir göreve atarsak onun yaptığı her zulüm bizdendir. Onlara güç vererek ezilenlerden de adaleti esirgeyerek zulme izin veren biziz. Buğday buğdaydan, arpa arpadan büyür; yaptığınız fiillerin karşılığı konusunda kayıtsız kalmayın.*" (Âlemgîr, 1908, 30) Bu çerçevede bir bölgede yapılan adaletsizliğin bedelini de kendisine yüklemektedir. Çünkü söz konusu şehirlerdeki vali, devlet başkanının mührüyle atandığından bu mesuliyetten kaçmak mümkün değildir. (Âlemgîr, 1908, 66)

³²³ Bâbürlü hükümdarlarının dinî inançları hakkında hem yetersiz hem de mesnetsiz rivayetlerle hükümdarların Müslüman olmadıklarına dair yorumlar bilimsellikten uzaktır. Bu anlamda Vincent Smith'in Cihângîr hakkında ortaya attığı tez kişisel hezeyanların ürünüdür. Kaldı ki hükümdarın hatıratının tamamı onun selefinden farklı olarak müttaki bir Müslüman olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İddialar için Bkz. Vincent A. Smith. *The Oxford History of India (From the Earliest Times to the End of 1911)*. (Oxford: Clarendon Press 1920), 388.

³²⁴ Şah Cihan'ın imparatorluk tahtına çıkışına ilişkin betimlemeler ve dinî argümanlara ilişkin detaylar, Hz. Peygamber'e, *Hulefâ-i Râşidîn*'e olan bağlılıkları son derece dikkat çekicidir. *Müntehâbü'l-Lübâb* için Bkz. (Hâfi Han, 1869, I/397).

³²⁵ Hümâyûn'un her koşulda dinî gereklilikleri yerine getirdiğinden bahseden Nizameddin Herevî, abdest almadan yaratanın adını dahi ağzına almadığını aktarmıştır. Kadı Mir Abdü'l-Hayy'ı yanına çağırdığında 'Abdul' diye seslenmiş, '*Abdestim olmadığım için beni mazur göreceksin çünkü Hayy, Allah'ın isimlerinden biridir bu yüzden senin adını tam olarak söyleyemedim.*' demiştir. (Herevî, 1936, 2/139)

Ekber Şah döneminin *sulh-i küll* politikası³²⁶ değerlendirildiğinde İslam fıkhnının farklı yorumlarına mensup kişilerin, mahkemelere başkanlık ettiği görülmektedir. Hanefî kadılarının dışında Lahor’da Şîî bir kadı olan Kadı Nurullah görev yaparken Şîî hukukçulardan Kadı Muhammed Ali el-Yezdî de 1579’da Jaunpur şehrine tayin edilmiştir. (Aydın, 2024, 222)

İslam hukukuna ait hükümlerin en kapsamlı haliyle kanunname haline getirilmesi Âlemgîr Şah’ın dönemine tekabül etmektedir. Bu nedenle *Fetevâ-i Âlemgîriyye* devlet yönetimi, ekonomi, adalet, ahlak ve ceza gibi temel meselelerdeki hükümleri kapsayan şer’î temele dayanan hukuk kitabıdır. Bunun yanında imparatorun devlet teşkilâtına ilişkin kanunnamesine *Ahkâm-ı Âlemgîrî*, ta’zir suçlarıyla ilgili olan ve Osmanlı kanunnamelerinin birinci babına benzeyen diğer kitap ise *Ta’zîrât*’tır. (Akgündüz, 2024, 543-545)

3.1.1.2. Türk Örfü

Türk örfü, Türk-İslam devletlerinin yargı modelinin diğer önemli unsurudur. *Türk Hakanlığının* eski Türk geleneklerini devam ettirmesi, Gaznelilerin şer’î hukukla örfî hukuku dikkate aldığı, Büyük Selçuklularda Tuğrul Bey’in dindar bir Müslüman olmasına rağmen kararlarında daha çok Türk töresine itibar etmesi, Osmanlı’da da benzer hukuki yapıya ilişkin bilgiler, Türklerin hukuk sisteminde kadim örflerine sadık kaldıklarını göstermektedir. (Erkul, 2023, 736)

Bâbü imparatorlarının Timur soyundan olmaları dolayısıyla, Türk örf ve adetlerine olan bağlılıkları oldukça kuvvetlidir. Bu bağlamda Stephen Frederic Dale’in işaret ettiği üzere, Bâbürlüler Timurî geleneğe en güçlü biçimde sahiplenilen hanedan olup bu mirası Hint coğrafyasında yeniden yeşerterek bir tür *Timurlu Rönesansına*³²⁷ öncülük etmiştir. (Dale, 1998, 43-58) Bu durum, Bâbürlü hukuk ve yönetim anlayışında şeriatın yanı sıra Türk örfüne dayalı örfî uygulamaların meşruiyetine de işaret etmektedir.

Adliyedeki diğer hususta, Bâbü Şah’ın anne tarafından Cengiz Han’a uzanan nesebinden ötürü Cengiz Han yasalarından da etkilendiklerini söylemek gerekir. Bu anlamda

³²⁶ Bu siyasetin sadece adliye için değil devletin genel yapısı için de uygulanması oldukça zor bir politika olduğunu vurgulamak gerekir. Ekber Şah’ın Sulh-i Küll politikası, Avrupa’da engizisyon ateşinin alevlendiği, yarım asır sonra yaşanacak Katolik-Protestan savaşlarının dramına hazırlanıldığı, Cizvitlerin sık sık din adına tasarladıkları komplo ve cinayetlerin yaşandığı, Safevilerde Sünnî-Şîî ayrışmasına tanıklık edilen bir dönemde uygulanmıştır. Bu bağlamda Bâbü imparatorunun dinî hoşgörü siyasetini hayata geçirmek büyük bir cesaret ve alışıksız olunan bir liberalizm gerektirmekteydi. (Roychoudhury, 1941, 290-291) Kaldı ki dünyanın en kozmopolit ülkesinde sürdürülen barış siyasetinin, devletin genel politikasındaki eksen kayması riskini de göze aldığı unutulmamalıdır.

³²⁷ Bu kavram Jean-Poul Roux tarafından da kullanılmış ve izah edilmiştir. Bkz. (Roux, 2004, 53-98)

örfi olarak Hümâyûn'da görülen etki,³²⁸ bilhassa Ekber Şah ve oğlu Cihângîr'in Moğol yasalarına temayülüyle sürdürülmüştür. (Foltz, 1996, 47)

Ekber Şah dönemindeki Türk geleneklerine dayalı hukuk anlayışı, devletin resmî politikası bağlamında kurumsal hale getirilmiştir. Cihângîr döneminde devralınan miras, adaletin hükümdarın şahsında tecelli ederek sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu durum Bâbürlü hukuk sisteminin Timurî Türk geleneği ile İslam Hukuku'nun hiyerarşik bir bütünlük içerisinde uygulandığına işaret etmektedir.

3.1.1.3. Hint Geleneği

Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Hinduların kendilerine ait kadim geleneklerinden gelen hukuk normlarını görmezden gelmek adli teşkilâtın anlaşılmasını imkânsız kılar. Bâbürlü hukukunun önemli bölümünü oluşturan Hint Hukuku ve siyasi düşüncesi, antik çağlardan Orta Çağ Hindistanı'na kadar gösterdiği devamlılıkla dikkat çekmektedir. Brahmanların öncüsü olduğu *vedik* ilkeler, hukuki literatürün menşeyini oluşturmaktadır. Ayrıca toplumsal düzenin, kamu yasalarının varlık sebebi *Smriti* doktrindir. Hint Hukuku en somut haliyle -dini alt yapısıyla- vedalar, kutsal gelenek, örf ve adetlerin oluşturduğu üç ayağın üzerinde inşa edilmiştir. Dinden bağımsız Kautilya'nın *Arthasastrası*³²⁹ temel alınarak yapılmaya çalışılan seküler hukuk girişiminin, vedalar yani Hindu şeriatı karşısında ikinci plana itildiği açıktır. (Ghoshal Upendra, 1959, 531-534)

Hinduların yargı sistemi kaynağı itibariyle Müslümanların şer'î hukukuna benzemektedir. Manu Yasası (Manu-Samhita), adaleti sağlama vazifesini ve yargılama sürecini bizzat krala vermiştir. Ayrıca tüm doğu ülkelerinde olduğu gibi Hint kralları da bu sorumluluğu dini bir vecibe olarak görmüşlerdir. Bu anlamda kral adaletin kaynağıdır. (Husain, 1934, 8) *Smriti* ilkeleri, Hint yöneticilerinin yetkilerini sınırlandırmasına rağmen adli kararlarda kral ya da racaların ruhsal (Brahmana) ve zamansal (Kşatriya) güçlerini kendilerinin üzerinde toplaması, (Ghoshal Upendra, 1959, 535) kralın mutlaklığı tezini doğrular niteliktedir.

Hint kutsal metinlerindeki özdeyişler, yargılama usulleri hakkında bilgi vermektedir. Manu Samhita'da “*Ebedi kanunlara bağlı kalarak, o (kral) insanların davalarına karar*

³²⁸ Hümâyûn'un Bedehşan seferine giderken “*Eğer bu beyaz kuş (daimî olarak odasında bulunan bir horozu kastederek) omuzuma konarsa bu bir zafer işareti olacaktır.*” (Allâmî, 1907, 1/525) demesi, kendisinin Türkistan bozkır kültüründe Uygurlar, Göktürkler ve Moğollardan kalan geleneklerine dair inançları sürdürdüğüne işaret etmektedir.

³²⁹ *Smriti*, hukuk ve siyasetin rasyonel doktrinini, *Arthasastra*'nın ise hukuku, dinî otoriteden bağımsız kılma faaliyetlerini karşıladığı anlaşılmaktadır.

versin.” Başka bir metinde “Eğer kral davaları bizzat araştırmaz ise o zaman onları yargılamak için alanında bilgin bir brahman atasın.” denilmektedir. Hindu geleneğine uygun olarak duruşmalar sarayda olduğu gibi *dharmâdhikâra* adı verilen halka açık yerlerde de görülmekteydi. (Husain, 1934, 8-9)

Teoride zikredilen ancak pratikte Hindu hukukunun uygulanabilirliği konusunda şüpheler oluşabilir. Fakat şer’î hukuk normlarının ciddiyle uygulandığı sistemde Kur’an’ın vazettiği emir, titizlikle yerine getirilmiştir.³³⁰ Kendi inançlarına göre yargılama konusunda serbest olan Hindular, temel insan hakları alanında, ihtilafa düştükleri durumlarda İslam kadısının mahkemesine başvurmuşlardır.

Devletin ve devlet görevlilerinin işlerini belirli bir nizam içerisinde yapmalarını sağlayan kanunlara değinmek gerekir. Bu kanunlar bahsi geçen ana hukuk normlarından bağımsız olarak hükümdarların ferman ve emirlerinden oluşmaktaydı. *Kanun-u Şâhi* olarak nitelendirilen bu yasalar, *Tüzükât-ı Timur*, *Â’in-i Ekberî*, *Vekây-i Cihângîrî* gibi eserlerdeki fermanlarda bulunmaktadır. (Husain, 1934, 134-135) Müslüman ya da Hindu olsun devlet kademelerinde çalışan her bir memur, ortak konulan bu hükümlere uymak zorundadır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Bâbü İmparatorluğu’nun karşısında yer alan en önemli güç *Marathalardır*. Federatif yapıda yönetilen hanedanlık, 1818 senesinde İngilizlerle yapılan savaşta yenilmiş ancak Hint kültürünün savunucusu olarak kendini tanımlamıştır. Adli teşkilât üzerinde Bâbürlülerden aldıkları birikim, Hindistan’da İngiliz mahkemelerine ilham kaynağı olmuştur. Tarihçiler açısından Farsça belgeler, İngilizce dilekçeler, Türkçe-Hintçe fermanlar, Urduca özel mektuplar ve Marathaların hususi muhasebe kayıtları, geçiş dönemi adli yapıya ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır. (Chatterjee, 2020, 204-207)

3.2. Adli Teşkilât Görevlileri

Adliyenin merkezde ve vilayetlerde iki türlü yapılanmasının olduğu görülmektedir. Devletin merkezinde en üst mahkemenin hâkimi *hükümdar*, divan-ı adaletin (divan sarayı) başında *Vezir / Vekil*, adliyenin tamamından sorumlu baş hâkim ise *Kâdî’l-Kudat’ı*. Muhtelif

³³⁰ Kur’an-ı Kerim’de konu ile zikredilen ayetler zimmîlerin şer’î hukuk karşısındaki rollerini belirlemiştir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: “...Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Maide 5/42; İçinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar. Maide 5/43; İncil’e tâbi olanlar da Allah’ın onda indirdikleriyle hükümler. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir. Maide, 5/47; ...Artık aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şer’iat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Maide, 5/48.

mahkemelerin işleyişini ve kadıların kararlarını tahkik eden hâkime Selçuklulardaki *Emîr-i Dâd* geleneğinin devamı niteliğinde³³¹ *Mîr-Adl*, başkentteki şer'î hususlarla ilgili davalara bakan yargı üyesine *kadı*, gayr-i ahlaki durumlarla ilgilenen görevliye de *muhtesip* denilmekteydi. Taşrada benzer görevlilerin vekilleri bulunmakta, siyasi otorite sahiplerinin belirli ölçüde hukuki yetkilere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin vilayetlerde sûbedâr, kazalarda fevcdâr *nizâmât* mahkemelerinden sorumludur. Her vilayette olmasa da belirli illerde Kâdî'l-Kudât bulunurken yerel mahkemelerde ortak hukuk mahkemesinden kadı sorumludur. (Husain, 1934, 38)

Adalet teşkilâtının yapısında hukuku tanzim etmekle mükellef olan görevlilerin diğer denetim mekanizmaları tarafından denetlendiğini vurgulamak gerekir. İster sûbedâr ister fevcdâr olsun kanunlara mugayir, keyfi uygulamalarının sonucunda soruşturmaların ve müeyyidelerin muhatabı olmuşlardır. Örneğin vilayetlerin alt birimlerini yönetmekten mesul olan fevcdâr yalnızca üst adli makamlarca değil halkın şikayetleriyle de soruşturmaya tâbi tutulmuştur. Evrenâbâd'da bir fevcdârın köylülere kötü muamelede bulunduğuna ilişkin dilekçeler, fevcdâr Ebu'r-Rezzak'ın usulsüz gelir elde ettiğine ilişkin iddialar, Hintli bir tüccarın benzer makamın uygulamasından duyduğu memnuniyetsizlikler gibi birçok husus dava konusu olmuştur. (Sangar, 1967, 137-138)

3.2.1. Kâdî'l-Kudât

İslam devletlerinde hemen hepsinde adli sistemin başında bulunan yargıca *Kâdî 'l-Kudât* (قاضی القضاة) denilmiştir. (Bayur, 1987, 2/455) Abbâsîler döneminde ihdas edilen müessese, ilk defa halife Hârûnreşid tarafından bu makama İmam Ebû Yusuf'un tayiniyle vücut bulmuştur. (Aykaç, 1997, 27) Bedâûnî ve el-Mâverdî *kadılar kadısının* devletin yüksek yetkileri haiz dört bürokratından (vezir, vekil, bahşî, kâdî'l kudât) devlet adamından birisi olduğunu ve âli derecede dini hukukun yürütülmesinden sorumlu olduğunu belirtir. (Mâverdî, 1976, 25; Bedâûnî, 1979, 2/70) Türkiye Selçuklularında da aynı isim ve yetkiyle adliyenin yönetilmesinden Kâdî'l-Kudât mesuldü. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/87) Bu makama şer'î anlamda adil ve dürüst olan, cerhten uzak, akitleri ve sicilleri kayıtlara³³² geçirebilen özetle hukuka riayet edebilen kimseler tayin edilirdi. (İbn Haldun, 1982, 1/606)

³³¹ Bkz. (Aydın, 2024, 223)

³³² İmparator Âlemgîr döneminde Malva eyaleti sicilleri, Bâbürlülerin çok dilli mahkeme kayıtlarına izin verdiğine işaret etmektedir. Klasik Farsçanın yanında Hintçe ve Marathi dillerine ait belgeler, mülk devir işlemlerinden aile hukukuna, ceza hukukundan mali davalara kadar çok unsurlu Bâbürlü hukuk kültürünün kanıtı kabul edilmelidir. (Chatterjee, 2020, 170)

Bâbürlülerde de bu makamda bulunan hukukçu, devletin bütün adli makamlarının en tepesinde bulunmaktaydı.³³³ Kadı, müftü, mîr-adl gibi ülkenin farklı bölgelerinde bulunan adli görevlilerin sorumlu ve bağlı bulundukları kişi Kâdî'l-Kudât idi. (Saran, 1943, 351) Bâbürlü imparatorlarının *tahta* çıkışındaki yemin merasimini bizzat kendisi yönetir ve meşruiyetlerinin sağlanması için camilerde okunacak olan hutbenin emrini verirdi. Ayrıca asli hukuk ve ceza davaları, temyizleri dinleme, taşra teşkilâtı mahkemelerinin işleyişini denetleme yetkisine sahipti. Günümüz Hindistan Müslümanları arasında hala bu terimin *en bilgili kişi* anlamında kullanılıyor olması makamın saygınlığına işaret etmektedir. (Ahmad, 1941, 143-145)

3.2.2. Sadr-ı Küll

Adli sistemin iki kolundan birisi olan şer'î hukuk, İslam dininin fikhî yönünü karşılamaktaydı. Bu nedenle devletin başında dini otoriteyi temsil eden üst makamın sahibi *Sadr-ı Küll* (صدرکُلّ) idi. İslam hukuku çerçevesinde fetvaların yani dini yasaların belirlenmesinden sorumluydu. (İbn Hasan, 1936, 256-257) Merkezde bulunan bu makam aynı zamanda vilayetlerdeki *sadrları* atama yetkisine sahipti. (Husain, 1934, 64) *Sadr*ın adli sistemin yargılama boyutunda önemi göz ardı edilmiş görünmektedir. Halbuki kendisinin bulunduğu mahkeme sınıfı, sıradan mahkemelerin kararları temyiz cihetinde gönderdiği, nihai kararların çıktığı makam olarak son derece önemlidir.

Bâbürlülerde bu makam farklı isimlerle diğer Türk-İslam devlet teşkilâtlarında da ihdas edilmiştir. Çağdaşı Osmanlılarda *Sadr-ı Küll*, daha geniş yetkilerle *şeyhülislama* tekabül etmektedir. Osmanlı Devleti'nin şeyhülislamı aynı zamanda kadıları atamaktan da mesuldür. Ancak Bâbürlülerde söz konusu makamın yetkilerinin bire bir aynı olmadığı görülmektedir. Ekber Şah döneminde Sadr-ı Küll Şeyh Abdünnebî'nin imparatorla olan münasebeti, kendisinin konumu hakkında bilgi vermektedir. Neticede Şeyh, bir Brahmanla ilgili vermiş olduğu idam kararının ardından hicaz bölgesine sürgün edilmiştir. (Aydın, 2024, 213-214) Bu nedenle söz konusu makamın yetki alanının, şeyhülislâmın sahip olduğu yetkiler kadar geniş olmadığı sonucuna varılmaktadır. Öte yandan Ekber Şah döneminde Sadr-ı Küll'ün yetkilerinde azalma görülmektedir. *Sadr*ın ulemaya toprak tahsisindeki taksimatı imparatoru rahatsız etmiş, ilk aşamada yaptığı her iş için divandan izin alması kuralını getirmiştir. Akabinde elindeki yargı mekanizmasının kontrol yetkisini *Kâdî'l-Kudâta* vererek (Ahmad, 1941, 137) bir nevi seküler

³³³ Ekber döneminden Âlemgîr Şah'a kadar adliyenin sorumluluğu verilen Kâdî'l-Kudâtlar şunlardır: Kadı Mîr Seyid Muhammed, Kadı Celaleddin, Kadı Nurullah, Kadı Hidayetullah, Kadı Muhammed Said, Kadı Muhammed Eslem, Kadı Abdurrahman, Kadı Abdulvahap, Kadı Ali Ekber (geçici), Kadı Şeyhülislam Abdullah, Kadı Ebu Sais, Kadı Han Abdullah, Kadı Muhammed Ekrem, Kadı Molla Gazi Han. (Ahmad, 1941, 146)

hukuk alanını genişletmiştir. Ancak her ne olursa olsun şer'î hukukun hâkim olduğu adliyyede bu makam ehemmiyetini muhafaza etmiştir.

Adli yapının içinde denetim mekanizmasının işlevselliği merkezî *Sadr*ın görev tanımına uygundur. Bu anlamda söz konusu makam, kadıları ve onların aldıkları kararları da tahkik edebilmektedir. Âlemgîr 1681'de Burhanpûr'da kaldığı süre içinde halk kendisine, yasa dışı kararlar almakla itham edilen Kadı Muhammed Reşit hakkında birden fazla kez şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine *kadın*ın tutuklanmasını emreden imparator tahkikatın gerçekleştirilmesi için *Sadr-ı Külle* emir vermiştir. (Sangar, 1967, 120)

Eyaletlerde ve kazalarda bu makamın görev tanımına uyan *sadrlar* ya da müftüler olduğu anlaşılmaktadır. Taşrada mahkeme kararlarının şeriata uygunluğunun tashihi için bu görevlilere ihtiyaç vardır. (Saran, 1943, 345-346) Ancak bu makama ilişkin veriler çok fazla değildir. Bu husus *sadra* ilişkin yetkileri taşıyan İslam hukukçusunun, mahkemelerin tabii üyesi olmasıyla izah edilebilir.

3.2.3. Kadı

Başkentte adalet teşkilâtının en üst makamında kadıların kadısı bulunmakla birlikte, adli işlerin büyük kısmı eyaletlerde ve küçük yerleşim birimlerinde görev yapan yerel adli görevliler tarafından yürütülmekteydi. *Kadılar* (قاضی) taşra birimlerinde adli işlemlerin yürütülmesi ve davaların görülmesini müteakip hüküm vermekte yetkilidir. (Allâmî, 1891, 2/41) Müslümanların kurduğu devletlerde yargılamayı gerçekleştirecek hakimlerin tayininde önemli kriterlere dikkat edilmiştir. el-Mâverdî bunları Müslüman ve erkek olmak, karışık meseleleri çözebilecek zekâyâ sahip olmak, hürriyetine mâni teşkil eden bir durumun olmaması, âdil (şahitliği kabul edilebilir), vücut sıhhat yerinde ve en önemlisi ayrıntılarıyla hukuk bilgisine sahip olması, şeklinde sıralamaktadır. (Mâverdî, 1976, 74-75)

Kadılar İslam Hukuku'nun yasalarıyla hükmeden hakimlerdir. Bu nedenle bir *kadın*ın şer'î hukukta yetkin bir fakih olması zorunlu bir kriterdir. Bu durum kendini kadılık makamına hazırlayan kişinin yalnızca fikhî sahada değil toplum bilimleri üzerinde de ihtisasını gerektirirdi. Kırsal bölgelerde görevine başlayan kadı, kariyerinde dikkat çekici başarılar gösterdiğinde bölgeden *sûbeye* hatta imparatorluk başkentine terfi edebilirdi. (Chatterjee, 2020, 178)

Kadılar şer'î hukukun muhtelif görüşlerinden istifade etmişlerdir. Her dinde olduğu gibi İslamiyet'te de farklı yorumlar bulunduğundan hareketle Bâbürlülerin Bâbü Şah'tan

itibaren daha çok Hanefî mezhebine ilişkin yorumları dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Bâbü, etinin yenmesi caiz olan hayvanlardan bahsederken Hanefî fukahasının görüşlerine tâbi olduğu bilinmektedir. (Bâbü, 2000, 446) Ancak fıkıhtaki Hanefî yorumların sistematik hale gelmesi Âlemgîr Şah'ın Fetevâ-ı Âlemgîrî'yi derlemesiyle mümkün olmuştur. (Travers, 2022, 42-43) Bu kapsamda düzenlenen *düstûr* (kurallar) çerçevesinde kadılar hükümlerini vermişlerdir.

Ülkenin büyük vilayetlerine atanan *sûbe kadıları*, hukuk ve ceza davalarına bakar, temyize haiz meselelerde görev alır hatta evlilik akitlerini yerine getirirdi.³³⁴ Sûbe Mahkemelerinde daimî bir sandalyesi olan *kadının* aynı zamanda yeni bir *sûbedâra* yemin töreni yaptırması, onu resmî ziyarette bulunması ve protokolde ön sıralarda yer alması gerekiyordu. Bu durum Britanya Hindistan'ında eyalet baş hakimleri olarak pozisyonunu korumaya devam etmiştir. (Ahmad, 1941, 151)(Sarkar, 1952, 96-97; Ahmad, 1941, 152-153)

Müslümanların çoğunlukta olduğu büyük *serkârlara* kadı atanmıştır. Söz konusu yerleşim birimlerindeki kadılar, başkentte bulunan *Sadrın* senediyle mahkemelerdeki görevlerini icra ederlerdi. Bâbürlülerin hâkimiyetinde bu durum neredeyse hiç değişmeden geçerliliğini muhafaza etmiştir. Mahkemelere başvurmak isteyen ancak kendi yerleşim yerinde kadı bulamayan kimseler, komşu *serkâr*ların kadılarına başvurmaktaydılar. (Sarkar, 1952, 96-97; Ahmad, 1941, 152-153)

Mahkeme salonlarına gelen kadıların dava sürecinde *aba* (cübbe) giydikleri ve başlarına da bir sarık taktıkları bilinmektedir. Adaleti tesis etmek dini bir görev kabul edildiğinden söz konusu sembol günümüz Hindistan'ın da devam ettirilen bir gelenek halini almıştır. (Ahmad, 1941, 253)

Kadıların askeriyeyle ilişkin davalarla ilgilenen ayrı bir ihtisas alanı vardır. Gaznelilerde ve Selçuklularda Türk-İslam devleti geleneğinin gereği olarak ordu mensuplarını yargılamak için *kâdî'l-asker* görevlendirilmişti. Bâbürlülerde de adli görev tanımı aynı olmakla beraber merkezde de askerî kadı bulunmaktaydı.³³⁵

³³⁴ *Muhammed Beşer* eserinde, Âlemgîr döneminde Hindistan'da yaşayan Fryer'in Avrupa'da Sulh hakiminin huzurunda yapılan evlenme geleneğinin Müslümanlardan alınmış olabileceğini aktarmaktadır. Günümüz Hindistan'ında da Müslümanların evlilik akitleri kadı huzurunda kıyılmaya devam etmektedir. (Ahmad, 1941, 154)

³³⁵ Kazasker, Bâbürlülerde bulunmasına rağmen ender kaynaklarda adı geçmektedir. (Ahmad, 1941, 147)

3.2.4. Mîr-Adl

Bunlardan birisi olan *Mîr-Adl* (میر عدل), tarafsız ve güvenilir bir hâkim olarak davaları takip etmektedir. Kendisi kadıya vereceği kararlarda yardımcı olur ve hükmün icra edilmesinden de mesuldür. (Allâmî, 1891, 2/41) Davaların denetiminden sorumlu olan *Mîr-Adl*, mahkemenin işleyişinde gördüğü aksaklıkları tespit ve rapor etmektedir. Örneğin Âlemgîr Şah, kadının subjektif davranmasıyla ilgili bilgi eline ulaştığında ivedilikle kendisini görevden azletmiştir.³³⁶ Mahkemelerdeki kararların tashihi cihetinden *Mîr-Adl*, yine kararların kanunlara uygunluğunu tespit eden müftülere benzemektedir.

3.2.5. Kutvâl

Taşra teşkilâtında şehirlerin güvenliğinden sorumlu olan *kutvâl* (کوتوال), adli sahada öncelikle kamu hukukuna ilişkin davaların tahkikinden mesuldür. Suçluların yakalanması ve kadı kararlarının infazında görev alır. Yapılan tahkikat sonucunda masumiyetleri tespit edilen şüpheliler serbest bırakılmakta; bununla birlikte şahıslar hakkında daha önce açılmış bir dava mevcutsa, söz konusu durum *sûbedâra* bildirilerek davaların birleştirilmesi yoluna gidilmektedir. (Husain, 1934, 57) *Sûbedârda* olduğu gibi *kutvâl* de ta'zir ve hapis cezasının üstünde bir ceza vermeye yetkili değildir, bahsedilen müeyyideler hükümdarın onayına tabidir. (Thevenot - Careri, 1949, 27)

Şah Cihan, eşi Cihannârâ Begüm tarafından tasarlanan, başkentin 1500'den fazla dükkânına ev sahipliği yapan caddesinin ortasına *kutvâlî*, halka açık platform olan *çabûtra* (چبوتر) denilen mekâna yerleştirmiştir. (Richards, 2021, 167) Âlemgîr'in saltanatında da askerler tarafından tutuklanarak özel bir şikâyet üzerine *çabûtraya* getirilen kimsenin soruşturmasını bizzat *kutvâl* yapmıştır. (Husain, 1934, 57) İlerleyen süreçte bu yerlerin karakol hüviyetine büründüğü görülmüştür. Bu nedenle *Kutvâl*'in yerel teşkilât içerisinde davaları gördüğü ve kadı statüsünde bulunduğu anlaşılmaktadır.

3.2.6. Münşî

Adli teşkilât görevlilerinin içerisinde uzun süre göz ardı edilen ancak önemli bir mevkide bulunan yazı işlerini yürüten ve genellikle yerel mahkemelerin işlemleriyle ilgilenen *münşî* (منشی), adli kâtiptir. 1990'lı yıllardan itibaren yapılan araştırmalarda *münşî*'lerin

³³⁶ Görevini kötüye kullanan bir kadıya imparator: “Mesele açık ve ortadadır. Eğer meseleyi olması gerektiği yönden kavrayamıyorsan zayıf bir insan olarak buna göreve layık değilsin. Almış olduğun hediyelerle kendinin ezilmesine izin verdiysen, adaletsiz bir adamsın ve bu nedenle de göreve layık değilsin.” diyerek huzurundan kovmuştur. (Husain, 1934, 52)

çoğunlukla Müslüman olmayan, Hinduizm kast sistemindeki Khatri sınıfına ait kişilerden olduğu fakat Türk ve İslam Hukuku'na hâkim kimselerden seçildiği görülmüştür. *Münşî* mahkemeden çıkan fetva, hüküm veya senetleri yazıya geçirerek mühürler ve belgelerin kopyalarını düzenlerdi. İngiliz yönetimine geçiş sürecinde söz konusu görevliler kilit rol üstlenmişlerdir. Örneğin İngiliz yargıcının yanında bulunmuşlar ve Farsça belgeleri çevirerek yerel hukuk terimlerini açıklayarak davaların sürdürülmesine katkı sağlamışlardır. (Chatterjee, 2020, 211-214)

Sûbe mahkemelerinde dava sürecinde geçen konuşmaları kaydeden görevliye *kâtip* denilmiştir. Söz konusu mahkemelerde kâtibin kayda geçirmiş olduğu belgeleri orada bulunan kimselere okuyan adli görevliye ise *sâhibu'l-meclis* denilmekteydi. (Ahmad, 1941, 157) Buradan anlaşılmaktadır ki *münşî* resmî belgeleri düzenleyen, tahkik eden, çeviri yapabilen, *kâtipten* statü anlamında daha üst bir makamdadır.

3.2.7. Tânedâr

Âlemgîr Şah'ın hükümdarlığı döneminde *tânedâr* (تانهدار), kazalardan daha küçük birimlerin asayiş, güvenlik ve yargı alanlarındaki sorumlusudur. Olay vuku bulduğunda hâkimin emriyle suçlular yakalanır ve yerel mahkemeye çıkartılırdı. 1706'da gerçekleşen olaydan hareketle *tânedâr*ın pergene mahkemelerinin asil üyesi olduğu anlaşılmaktadır. *Tânedâr* Dastgah Udai Singh, köyün önderlerinin de aralarında bulunduğu kimselerle bir nâib ve idari yönetici olan *destgâh* (دستگاه) mahkemede hazır bulunmuşlardır. (Sangar, 1967, 15-16)

İmparatorluğun başkentinden gelen senetle göreve başlayan *Tânedâr*, kaynaklardan anlaşıldığına göre yargılama yetkisine de sahipti. Ancak kendisinden daha alt bir mahkeme bulunmadığı için temyiz davalarına bakamazdı. Öte yandan şer'î davaları kural olarak yönetemez daha üst mahkemelere gönderirdi. Kaynaklarda maaşlarının çok düşük olduğu belirtilen görevlilerin Sadr-ı Küll'den kendisine tahsis edilen küçük arazilere sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin Ali Muhammed Han, pergene hâkimi kadı Muhammed Safiye'nin aldığı ücretle ailesini geçiremediği için kendisine özel bir ödenek verildiğini belirtilmektedir. (Ahmad, 1941, 167)

3.2.8. Vekil-i Serkâr

Adliyenin ilk basamak mahkemelerinde devlete karşı açılan davalarda, her serkârda tam zamanlı olarak görevlendirilen devlet avukatlarına *Vekîl-i Serkâr* (وکیل سرکار) diğer adıyla Vekil-i Şer'a (وکیل شرع) denilmekteydi. Söz konusu avukatlar *kadı* mahkemelerine bağlıydı ve günlük

rupi cinsinden ücret alıyorlardı. Aynı zamanda bu vekiller yoksullara ücretsiz hukuki danışmanlık yapmaları yönünde talimat almışlardı. Temel görevleri; devlet adına açılan davaları takip etmek, başkentten gelen fermanları almak, *kadılar*ın emanetinde bulunan malların hukuki danışmanlığını yapmak, ceza mahkemelerinde muhtesiplere, polislerle ilişkin kovuşturmaları yürütmek idi. (Ahmad, 1941, 163-164)

3.3. Şer'î Hukuk

Şer'î Hukukun temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Öyle ki İslam hukukunun dayandığı kutsal kitap, yerlerin ve göklerin adalet ile ayakta durduğunun altını ısrarla çizmiştir. Bunun yanında birçok ayette de kişilerin, toplumların hukukundan ve hak arayışının ilkelerinden bahsedilmiştir.³³⁷ İkinci temel kaynak ise Hz. Muhammed'in hadislerinden hareketle uygulanan *sünnet*idir.

Müslüman hükümdarlar adalet uygulamasında din, ırk, cinsiyet hatta dost düşman farkı gözetmeksizin şer'î yasaları tatbik etmişlerdir. Hulefâ-i Râşidîn döneminin önde gelen ismi Hz. Ömer'in valilerine göndermiş olduğu fermanlar buna delildir. İlahi kudretin emrettiği adalet, hükümdarlar nazarında soyut bir kavram olmaktan ziyade pratik hayatta tatbiki son derece rasyoneldir. (Husain, 1934, 3-5)

Abbâsîlerin kurumsallaştırdığı adli sistem, İslam devletlerinin adalet mekanizmasının temelini oluşturmuştur. Yargı mensuplarının görevlendirilme şartları, tayinleri, yetki sınırları; genel ve hususi hakimlerin görevleri, Şer'î Hukuk mahkemelerinin yargılama usulleri, kaidelerle net bir şekilde belirlenmiştir. (Mâverdî, 1976, 74-84)

Şer'î Hukuk'un önemli bir bölümü, medeni hukuka ilişkin hükümleri içermektedir. Çünkü inananların hayat tarzı ile dinin öngördüğü medeni hukuk emirleri birbirinden ayrılamaz bir bütün oluşturmaktadır. Sosyal hayata dair şer'î kurallar yaşam hakkını ve insan onurunu önceleyen temel prensipler üzerine bina edilmiştir. Öyle ki XX. yüzyılın hemen başlarında İbn Hasan, "*Britanya Hindistanı'nda bile şer'î esaslar aynı kalmıştır.*" tespitiyle hukukun bu bölümünün referans oluşuna vurgu yapmaktadır. (İbn Hasan, 1936, 313) Devletin tüm tabasına uyguladığı ortak ceza hukukunun haricindeki dini hukukun, ne denli önemli olduğu buradan anlaşılabilir.

³³⁷ Kur'an'da adaletle ilgili ayetlere Bkz. Bakara 2/100; Âl-i İmran 3/18; Âl-i İmran 3/21; Nisâ 4/3; Nisâ 4/58; Nisâ 4/105; Nisâ 4/135; Nisâ 4/152; Mâide 5/8; Mâide 5/42; Âraf 7/29; Âraf 7/159; Âraf 7/181; Nahl 16/76; Nahl 16/90; Enbiyâ 21/47; Ahzab 33/5; Şûrâ 42/15; Hucurât 49/10; Hadid 57/25; Mümtehine 60/8.

İslam Hukuku'nun, Hindistan gibi kozmopolit bir ülkede genel yargının hangi alanlarında uygulandığı, hangi sınırlılıklara sahip olduğunu tespit etmek de oldukça önemlidir. İnsan merkezli Bâbürlü adli teşkilâtın gayrimüslim tebaaya yaklaşımı, şer'î yargının kalıcılığını da izah etmeye yardımcıdır.

Vahit Hüseyin'in eserinde belirttiği gibi Müslüman anayasası, gayrimüslimlerin de belirli alanlarda sorunlarına çözümler getirmiştir. Örneğin medeni hukuk sahasına giren evlilik, veraset, miras, vasiyet gibi kişisel meseleler -Britanya yönetiminde olduğu gibi- sadece Müslümanlara uygulanmıştır. Ticaret, takas, satış ve sözleşme gibi iktisadi meselelerde temel ilkeler hem Müslümanlar hem Hindular için geçerli sayılmıştır. Ceza hukukuna ilişkin İslam'ın dini ihlallerle ilgili kısmı yalnızca Müslümanları ilgilendirir iken alkol almak, gayrimeşru evlilik dışı ilişkiler ve mürted olmak gibi suçlarda Hindular İslam had cezalarına tâbi tutulmamışlardır. Bunun yanında hemen hemen bütün devletlerde suç teşkil eden fiillere ait müeyyideler, din ayrımı gözetmeksizin herkese uygulanmıştır. (Husain, 1934, 14-15)

3.3.1. Şer'î Yargılama Usulü

Müslümanların kurdukları devletlerde şer'î mahkemelerin davaları görme esasları birbirleriyle hemen hemen aynıdır. Öncelikle bir kişi suç ile itham edildiğinde suçsuzluk karinesi kabul edilir, ta ki suç ispat edilinceye kadar. Davanın açılmasını müteakip sanık, mahkemeye çıkarılır. Hırsızlık ya da zina gibi had cezası gerektiren durumlar hâkimin üzerinde baskı oluşturmaz. Davanın hâkimi, suç isnadının araştırılması emrini vermezden evvel davacının beyanını dinler. Ortada bulunan ve tahkikata esas sunulacak olan delileri ortaya koyar. Bu arada suçla itham edilen şahsı da dinler ve suçun tavsifini belirler. (Mâverdî, 1976, 249)

Mahkeme sürecinde İslam hukukçularının en çok dikkat ettikleri hususlardan biri de şahitlik meselesidir. Söz konusu olayın tanıklığını yapan kimseler şahitlik görevini dini vecibe olarak telakki eder ve bu konuda yaratıcıyı söylediği söz üzere şahit kılar.³³⁸ Bu çerçevede mahkeme heyeti, şahitlik meselesini davanın seyrini bütünüyle değiştirebilecek bir unsur olduğunun idrakindedir.

³³⁸ Kişinin şahitliğinin önemine vurgu yapan ayetlerin başında Nisa suresinin 135. ayeti gelmektedir:

“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”

Sanık suçunu kabul ederse davanın neticesi hâkim tarafından ilan edilir. Aksi halde sanığa -insan haklarıyla ilgili suçlar hariç- Allah hakkı için yemin etme teklifinde bulunur. Şayet bu halde de sonuç alınamazsa araştırma devam eder. Hatta sanık; komutan, vali ya da onların yardımcılarında birisine hâkim tarafından teslim edilirse söz konusu kişilerin hadise soruşturma ve suçu tespit etme yetkileri bulunmaktadır. (Mâverdî, 1976, 249)

Şer'î yargılama sürecinin neticelerinin, günümüz modern hukukun zorlu aşamalarıyla kıyaslanınca çok daha hızlı tecelli ettiği görülmektedir. Bunun nedenlerinden ilki münazarayı andıran davalardan arındırılmış yapısıyla dikkat çeken şer'î mahkemeler, kategorilere ayrılarak son derece pratik usullerle davaları sonuçlandırmışlardır. Diğer sebebi ise kapsamlı soruşturma gerektiren konularda hükümdarların da sıkça başvurduğu ilgili kurul ve komisyonların çalışmalarıyla mümkün olabilmektedir.³³⁹

Şer'î mahkemeler davaları, İslam fıkına göre camide ya da herkesin izleyebileceği umuma açık bir yerde gerçekleştirirdi. Mahkeme salonlarının daha çok halkın cuma namazını eda ettiği cuma mescitlerinde olmasına özen gösterilmiştir. *Kadın*ın ve davanın taraflarıyla gerçekleştirilen yargılama, insanların serbestçe oturup takip ettikleri şeffaf bir düzene sahipti. (Sarkar, 1952, 99) Bu usul ülkenin her köşesinde uygulanan yaygın adalet mekanizmasını göstermekteydi.

Bâbürlü adliyelerinde yargılama işlemleri son derece titiz ve bir o kadar görkemlidir. Başkentte Divan-ı Adl'de yapılan mahkemeler ise büyük bir seremoniyi andırmaktadır. Duruşmanın yapıldığı mekânda büyük bir salon, salonun etrafındaki yan odalarda ise mahkeme görevlileri ve yazıcılar bulunmaktaydı. Zengin halılarla kaplanmış, salonun sahnesi denilebilecek yerde *kadın*ın oturduğu taht bulunmaktaydı. Onun önüne de cilalı bir ahşap yazı masası ve hokka yerleştirilirdi. Mahkeme başkanının oturduğu yerde renkli örtüyle kaplı bir masa daha vardır ki bunun üzerinde yığınla şikayetler ve dilekçeleri bulunmaktadır. Davacı, davalı ve tanıklar, *kadın*ın önündeki yerde iki ayrı sıra halinde oturlar ve *kadın*ın görevlisi

³³⁹ Daimî veya özel oluşturulan komisyonlar İmparator Ekber tarafından 1585'te çıkarılan fermanla sürekli hale getirilmiştir. Mazlumların ve adalet arayanların taleplerini tarafsız bir şekilde incelemek için *Raca Birbal* tarafından getirilen öneriyle sağduyulu bilirkişilerin bu komitelere atanması mümkün olmuştur. Racanın başkan olarak tayin edildiği komisyon, hâkim Hummam, kutvâl Şemşir Han ve Kasım Ali Han'dan müteşekkil dört kişiydi. Ekber Şah komisyona, tanıklar ve yeminlerle yetinmemeleri, derinlemesine bir soruşturma yapmaları yönünde kati emirlerini bildirmiştir. Bu duruma ilişkin dikkat çekici örnek Şah Sûr'a ilişkin olaydır. Asıl adıyla Şah Muhammed Veli, kızını meşhur bir tabip olan Mîr Şemseddin'le evlendirmek istemiş ancak olumsuz cevap alması üzerine tabibi ve amcasını davet ettiği bir yemekte zehirlemiştir. Eyalet kadısı sorgulama neticesinde Şah Muhammed'in bu komplodan haberi olmadığını bildirmesine rağmen (büyük mührü) altında bir rapor hazırlayarak başkentteki imparatorluk mahkemesine göndermiştir. Baş Sadr ve Sultanpurlu Abdullah adlı bilirkişilerden oluşan komisyon vakayı iki ay boyunca soruşturmuş ve nihayetinde cinayetin failini ve azmettiricisini tespit etmişlerdir. (Saran, 1943, 375-378)

daruga,³⁴⁰ mahkemenin istediği dosyaları getirirdi. Kadının oturduğu yere karşıdan bakan bölümde mahkeme kâtibi bulunmaktadır. Ulema ve fakihler ise mahkeme salonlarında kararın şeriatı uygunluğunu tespit için hazır bulunurlardı. (Husain, 1934, 67-68)

Kadı hizmetlileriyle birlikte salona girdiğinde salonda bulunan herkes ayağa kalkar ve saygıyla eğilirlerdi. Tutanakların uygunluğu denetlendikten sonra davacı kimse savunmasını yapar davalı da hazır bulunursa onun da iddiasını beyan etmesi istenir. Davalı iddiayı kabul ederse dava kanuna uygun olarak sonuçlandırılır ve karar sicil defterine kaydedilir. Duruşma devam ederken mahkeme başkanı tarafların ve tanıkların ifadelerini, isimlerini ve adreslerini kâtipten kaydetmesini isterdi. Sorgu esnasında davacı / davalı niyetini açıkça *izhâr*³⁴¹(إظهار) yoluyla beyan edebilirdi. Öte yandan bu sorgulamalarda davanın çözüme ulaşması için çapraz sorguya da izin verilebilirdi. Bütün deliller davanın sonuçlanmasına yetiyorsa eldeki belgeye uygun biçimde evrak düzenlenir ve netice kararname ile ilan edilirdi. (Husain, 1934, 68-69)

Ekber Şah döneminde yargılama usulünün selefiyle benzerlik arz ettiği görülürdü. Davacıların talepleri mahkeme salonunun önünde bulunan görevli tarafından tek tek kaydedilirdi. Eğer mahkeme merkezde ve ehemmiyeti yüksek ise davayı hükümdar, şehirlerde ise hüküm makamında yerine göre sûbedâr, kutvâl ve kadılar görmekteydi. Ancak yerelde görülen bütün mahkemeler, aldıkları kararları tespit edilen tutanaklarla merkezdeki adalet divanına göndermekteydiler. (Husain, 1934, 40)

Mahkemelerin nihai kararları, *kitabu'l-ahkam* denilen hükümler kitabına kaydedilmiştir. Bazı kararların üzerinde *kadılar*ın imzaları yoktur ancak sayfanın en altına bir mühür basılmıştır. Bu kayıtların imha edilmemesi, diğer mahkemelerce talepte bulunulması halinde bunlara erişilebilmesi için İmparator Âlemgîr'in talimatları bulunmaktaydı. (Ahmad, 1941, 185-186)

Şer'î Mahkemelerin taşra teşkilâtındaki yapılanmasından kısaca bahsedilecek olunursa merkezî adalet teşkilâtının minyatürü olduğu görülür. 1775 yılı Bengal Eyalet adliyesi dört bölümde davaları görmüştür. Birinci bölümde *adalet-i aliye* sûbedârın yetkisi altında ve *daruga* (denetçi) yönetimindedir. İkinci bölümde ise gelir ve toprakla ilgili davaların görüldüğü *adalet-i divan* bulunur. Diğer bölümlerde evlilik, miras, satış işlemleri gibi konulara *daru'l- kadı* yani

³⁴⁰ 1750-1857 yılları arasında mahkeme kayıtlarında adına sıkça rastlanan *darugaların*, dava süreçlerinin vazgeçilmez görevlilerinden olduğu anlaşılmaktadır. 1820'de yapılan değişikliklere kadar bu görevliler prestijlerini sürdürmüşlerdir. (Ahmad, 1941, 150)

³⁴¹ Borç konusunda '*bu borç benimdir*' ya da '*bu mal üzerinde hakkımı talep ediyorum*' şeklindeki beyana *izhâr* denilir. Bu kavram şu anda Hindistan mahkemelerinde aynı şekilde kullanılmaktadır. (Ahmad, 1941, 219)

kadı mahkemesi bakarken; eyaletin alt birimlerinden olan kazalarda da fevcdârın mahkemesinde hırsızlık, şiddet gibi asayişe ilişkin davalar görülmekteydi. (Travers, 2022, 54)

3.3.2. Mezalim Mahkemeleri

Türk-İslam devletlerinde padişahın bizzat kendisinin yargıç statüsünde olduğu davalar mezalim mahkemelerinde (محاکم المظالم) görülmekteydi. Bazı araştırmacılar tarafından günümüz yüksek mahkemelerine veya yüce divana benzetilen bu mahkeme, hemen hemen tüm İslam devletlerinde bulunmaktadır.³⁴² Anayasa mahkemesi statüsündeki müessese, yüksek devlet adamlarının nüfuzlu kimselerin devlet aleyhine ya da halka karşı işlemiş olduğu suçlarla ilgilenmiştir. İlk kez bir gününü bu statüdeki bir mahkemeye ayırarak davalara bakan Abdülmelik b. Mervan iken (Mâverdî, 1976, 86) halefleri Abbâsîler de halife Mehdî'den başlamak üzere (Aykaç, 1997, 62-63) Gazneliler, Zengîler ve Memlûklerde de hükümdarlar mezalim davalarına bizzat başkanlık etmişlerdir. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/10)

İbn Haldun bu yetkinin -daha önce kutvâlde bahsedildiği gibi- *sâhibu's-şurtaya* ait olduğunu sonrasında mezalimin sultanlara has bırakıldığını ifade etmektedir. (İbn Haldun, 1982, 1/602) Söz konusu mahkemenin yargıçlarını “*Fevkalâde Yetkili Hâkim*” olarak nitelendiren el-Mâverdî, sadece halife ve sultanların değil vezir ve eyalet valilerinin de *tahtın* sahibinden izin almaksızın kendilerine verilen tabii yetkiyle mezalim mahkemelerine başkanlık yapabileceklerini ifade etmektedir. (Mâverdî, 1976, 85)

Bâbürlülerin seleflerinde de mezalim nevinden mahkemeler adli sistemde kendisine yer bulmuştur. Delhi Türk Sultanlığı'nda padişahın halkın huzuruna devlet erkanı ile çıkıp önemli davaları sonuçlandığı kaydedilmiştir. (Kalkaşendî, 1936, 73)

Bâbürlülerde mezalim mahkemeleri seleflerinde olduğu gibi oldukça işlevseldir. Ekber Şah davalara bizzat katılır hatta katılamayacak kadar zor durumdayken bile oğlu Cihângîr, babasının bizzat mahkemeye şahitlik ettiğini aktarır. Öyle ki hükümdar yaklaşık beş saati bulan yargılama süreçlerini neticelendirmeye çalışmıştır. (İbn Hasan, 1936, 18-19)

Cihângîr Şah'ın saltanatında 1608-1613 yılları arasında seyyahlardan William Hawkins, Bâbür İmparatoru “*Her gün adalet için otururdu.*” demektedir. 1612-1616 yıllarında Nicholas Withington, Cihângîr'in adaleti için günde üç kez Agra'daki sarayında oturduğunu belirtir ki yazar Sangar, Edward Terry'nin (1616-1619) bunu doğruladığını aktarmaktadır. Saraydaki

³⁴² Daha geniş bilgi için Bkz. Ayşe Dudu Kuşcu, “Eyyûbilerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü'l-Adl”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2009), 207-229.

görgü tanıklarının şahitlikleriyle öğleden sonra kabul salonunu teşrif eden imparator, akşama kadar duruşmaları sürdürmüştür. (Sangar, 1967, 11) Cihângîr'in dava süreçlerinde soruşturma aşamalarını da bizzat takip ettiği ve delillerin titizlikle toplanmasını önemseydiği anlaşılmaktadır.³⁴³

Şah Cihan ise her çarşamba sabahı kendisine sunulan seçilmiş davaları karara bağlamak için ulemayla istişare sonucunda hüküm vermektedir (Bayur, 1987, 2/420) ve bu konuda oldukça titizdi. (Hâfi Han, 1869, 1/656-657) İmparatorluğun geniş topraklara sahip olmasına rağmen haftanın yalnızca bir gününün yüksek mahkeme için yeterli olmadığı düşüncesi akla gelebilir. Ancak Şah Cihan döneminde 20 davacının bile bulunamadığı yani sayının oldukça az olduğu kaydedilmiştir. Hükümdar adalet dağıtmak için haftanın sadece bir gününü ayırmış olmasına rağmen kendisine hiç dava getirmeyen adli memura (daruga), ceza vereceğini belirtmiştir. (Husain, 1934, 47) Bu durum, ülkedeki yerel mahkemelerin açılan davaları sonuçlandırabilme becerisiyle açıklanabilir. Öyle ki adalet ağı merkezden pergenelere kadar sistemli bir şekilde işlemektedir.

Âlemgîr Şah, belirli günlerde Divan-ı Has'a geçerek kendisine adli memurların ilettiği davaların sonuçlandırılması için hukukçularla istişare etmiştir. Karşısına gelen adaletsizlikleri, hak kayıplarını ivedilikle ortadan kaldırmıştır. (Âlemgîr, 1908, 17)

Bâbürlü imparatorlarının bu tür mahkemelerde adalet sağlama rolleri, araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Travers, hukuku en ince ayrıntısına kadar bilen fakihlerle birlikte imparatorun başkanlık ettiği mahkemelerde, insanların hak arayışlarının yerine getirildiğinden bahsetmektedir. Mezalim mahkemelerinde şer'î yasalara uygun verilen hükümler aynı zamanda *adalet-i âlem* yani *evrensel adalet* çerçevesi içerisinde sonuçlandırılırdı. (Travers, 2022, 38) Mezalim mahkemesi o kadar ciddiye alınmıştır ki hükümdarların savaş hallerinde dahi 24 saatlik dilimde mahkemeyi iki kez toplamaktan nadiren kaçınmışlardır. (Sangar, 1967, 13) Yasalarla mahkemenin varlığı sabit iken geleneğin çok güçlü bir şekilde nesilden nesille aktarılması mirasa hürmet hatta vasiyet niteliğinde olmasıyla açıklanabilir.

³⁴³ Bâbürlüler döneminin seyyahı Manucci, *Storia do Mogor*'da Cihângîr'in delil tespitine ilişkin şu örnek olayı aktarır: “(İmparator) Bir gün nehir kıyısındaiken suların sürüklediği bir testi gördü. Bu testinin önüne getirilmesini emretti ve içerisinde parçalara ayrılmış bir ceset olduğu anlaşıldı. Adli görevlilere suçluyu bulmaları için emir verildi ve suçluyu bulamazlarsa hepsinin cezalandırılacağı uyarısında bulunuldu. Başvurulan yöntemler arasında her çömlekçiye bir testi getirilmesi ve üzerindeki izlerin tespit edilmesi vardı. Bâbürlülerde her testi ustasının kendi yaptığı çömleğe özel işaret koyması adettendi. (İmparatorun emri ile) suçlu bu şekilde yakalandı. (Manucci, 1907, 1/174)

3.3.3. Temyiz Mahkemeleri

Yerel mahkemelerin vermiş olduğu kararlar bazen temyiz (التميز) için üst mahkemelere gönderilmiştir. Kanunların yorumlanmasında ve yargılama usullerinde yapılan olası hatalar için düzeltilme yolunun açık olması hukukun başlıca konulardandır.

Bâbürlülerdeki temyiz mahkemesi, çoğu devletten farklı olarak yalnızca başkentte bulunmamaktaydı. Örneğin Şah Cihan devrinde herhangi bir eyalette bulunan davacı, sūbenin bulunduğu mahkemedeki kadıya temyiz başvurusunda bulunabiliyordu. Eğer sonuçlar taraflarca kabul edilmezse merkezde bulunan divana yani *Kadı'l-Kudâta* müracaat edilmekteydi. (Husain, 1934, 45)

Gucerat valisi Azim Han, sahtekarlık şüphesi ile Alâaddin Yezdî'yi şiddetli bir şekilde döven Talip adlı hizmetkârına ağır bir ceza vermişti. Ancak Han, misilleme yoluyla bir ceza vermiş olsa da Alâaddin'in babası tarafından davanın soruşturma sürecinde hata yapıldığı iddiasıyla Divan-ı Adl'e başvurmuş, neticede kendisine vali tarafından ciddi oranda tazminat ödenmiştir. (Allâmî, 1907, 3/387)

Âlemgîr Şah dönemine ait mahkeme kayıtları aynı şekilde temyiz sisteminin etkinliğini göstermektedir. Eyalette görülen bir davanın temyize taşınmasına ilişkin imparator, sanığın ayrıntıları tespit edilemeyen bazı suçlarla cezaevine gönderildiğini ve hukuka aykırı verilen bu karar sonucunda ivedilikle serbest bırakılmasını emretmektedir. Akabinde anlaşmazlıkları tarafsız bir şekilde çözeceğini söylediği divan-ı adalet kadısının, söz konusu davaya atandığını belirtmektedir. (Ahmad, 1941, 257)

Eyaletlerin alt birimleri olan serkârlarda ve pergenelerde iktisadi meselelerle ilgili davalar, kadının başkanlık ettiği mahkemeler tarafından görülürdü. Fakat bu davaların sonuçlarının temyizi, *divan-ı sūbeye* ve *divan-ı Â'lâya* yapılırdı. Şer'î nitelikteki kadı tarafından sonuçlandırılan davaların temyiz başvuruları ise eyalet kadısına (veya *mîr-adle*) oradan da dini kararların tashihi için başkentte bulunan *Sadr-ı Küll'e* müracaat edilirdi.³⁴⁴ Büyük mahkemeye

³⁴⁴ Temyiz mahkemelerinin işleyişine ilişkin Ekber'in saltanatının otuzuncu yılındaki örnek dikkat çekicidir. Ahmedâbâd'da yaşayan zengin dul bir kadının akrabaları, kadına düşen mirası alabilmek için kocasının ölümünden sonra doğan çocuğun gayrimeşru olduğunu iddia etmişlerdir. Bu süreçte kadına işkence yaptıkları için mağdur kişi tarafından sūbedâra şikâyet edilmiştir. Meselenin tahkiki için doktorlardan gelen raporlarla kadının lehine karar verilmiştir. Ancak akrabalar bununla istediklerini elde edemeyince İmparatorluğun başkenti Agra'daki mahkemeye başvurmuşlardır. Davaya ilişkin delillerin bilirkişiler tarafından soruşturmasıyla kadının haklılığına yeniden karar verilerek mağduriyeti engellenmiştir. (Saran, 1943, 362-363)

ulaşan kararlar değerlendirildikten sonra ya son hüküm verilir ya da davanın yeniden usulünce görülmesi için dosya, geldiği mahkemeye iade edilirdi.³⁴⁵

Hinduların yerel meselelerine çözüm arayışında şer'î hukuk temsilcilerine başvurmaları dikkat çekicidir. Bu çerçevede şer'î mahkemeler, yalnızca kendi hukukuna ilişkin kararlarda değil Hindu mahkemelerindeki uyuşmazlıklar ve tatmin olunmayan sonuçlarda da temyiz görevi görmektedir. Kırılda Hindulardan oluşan köy heyetlerinin aldığı hukuki kararlara veya anlaşmazlıklara itiraz etmek isteyen kimseler, imparatorluğun görevlendirdiği en yakın kadı mahkemesine müracaat edebilmektedir. (Saran, 1943, 339)

Temyiz mahkemesinin işleyişine benzer şekilde davaların bir mahkemeden başka bir mahkemeye aktarılma yetkisi imparator ve sûbedârlara verilmiştir. Örneğin Şah Cihan, Hindu bir kâtabin davasını kendi mahkemesine aktarmıştır. Güney Hindistan bölgesinin Karnatik Valisi, *Manucci-Portekizliler* davasını Doğu Hindistan yerleşimindeki bir İngiliz sulh hakimine aktarmıştır. Yine Paranda Valisi'ne iletilen evlilik meselesiyle ilgili bir dava, başka bir bölgenin kadısına devredilmiştir. (Ahmad, 1941, 180) Serkârlara veya daha alt yerleşim birimlerindeki yöneticilere aynı yetkinin verilip verilmediğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır.

Yüksek mahkemelere verilen temyiz yetkisinin Bâbürlülerden sonra da devam ettiği görülmektedir. Modern Hindistan'ın günümüz anayasasının tevil gerektiren davalarda (132. Madde), hukuk (133. Madde) ve ceza davalarında (134. Madde) yüksek mahkemelere temyiz imkânı tanınmaya devam etmektedir. (Sharma, 1959, 7-10)

3.4. Hindu Hukuku (Yerel Mahkemeler)

Bâbürlü hükümdarları Türk-İslam geleneğinin bir parçası olarak İslam Hukuku'nun gayrimüslimlere ilişkin yargılama usullerini uyguladıkları bir gerçektir. Ancak Hindistan'ın sosyo-dini topografyası, salt İslami hukuk sistemiyle adliyenin çalışmasına imkân vermemiştir. Bu durum henüz XIII. asırda Delhi Türk Sultanlığı'nda fark edilmiş, büyük hanedanlardan kurucu Sultan Balaban tarafından da itiraf edilmiştir. (İbn Hasan, 1936, 310) Bu nedenle Bâbürlülerde hukukun etkinliği, bir nevi doğal seyri içerisinde hatta zorunlu olarak yerel mahkemelerle vücut bulmuştur.

³⁴⁵ *The Administration of Justice in Medieval India*'da temyiz kararlarından aktarılan bazı örnekler şöyle kaydedilmiştir: Agra Vali Mahkemesi: *İlk derece mahkemesinin kararı bozuldu*. Cihângir Sarayı (Mahkemesi): *İlk derece mahkemesinin kararı bozuldu*. Şah Cihan Sarayı: *İlk derece mahkemesinin kararı bozuldu*. Evrengizib Sarayı: *İlk derece mahkemesinin kararı bozuldu*. Dava geri gönderildi. (Ahmad, 1941, 204)

Adli yapının ikinci ayağını oluşturan yerel hukukun varlığı binlerce yıllık geleneğin üzerine inşa edilmiştir. Maurya'dan Delhi Türk Sultanlığı'na, Bâbürlülerden Britanya Hindistanı'na, *serkârlardan* (kazalardan) *pergeneye* (köylere) kadar Hindu hukuku en yalın haliyle ayakta kalmıştır. (İbn Hasan, 1936, 314)

3.4.1. Yerel Mahkemeler

Devletin adalet sisteminde yerel mahkemelerin birçok davayı görüp karara bağladığı ve merkezî yargılamanın yükünü hafiflettiği açıktır. Kasaba ve köylerde anlaşmazlık yaşayan kimseler, toprak sahiplerinin (zemindarların) oluşturduğu heyete başvururken, Hindular köy heyetinden oluşan kast mahkemelerine müracaat etmekteydi. Kuzey Hindistan'da *panchayati* (beş kişi anlamındaki) heyet, yerel uyuşmazlıkları çözmede pratik bir rol üstlenmiştir. *Panchayati Raj* sisteminin temelinde yerel, öz yönetim ve kırsal kalkınma yatmaktadır.³⁴⁶ Bâbürlü yönetimi, tarıma dayalı pergene ekonomisindeki problemleri söz konusu sistemle çözmeyi hedeflemiştir. Öyle ki 1992 Hindistan Anayasası'nda bu birim hukuken halen geçerliliğini korumaktadır. (Mukherjee, 2022, 49-50)

Hindular ve köylerdeki halklar için Brahmanların başlarında bulunduğu kast sisteminin ürünü mahkemeler, kabile geleneklerinin yazılı olmayan yasalarını ve kurallarını esas almaktaydı. Bu tür mahkemeler her ne kadar kadiya bağlı olmasa da (Sangar, 1967, 10) (şer'î) hukukun temel ilkelerinin, fikhî normlara atıfla gerekçelendirilebileceğini göstermektedir.

Bu çerçevede Hinduizm'in dini, ahlaki prensiplerinin yasalaştığı yerel hukuk sistemindeki kurallar, İslam'ın temel ilkeleri ile oldukça benzerlik göstermekteydi. Bu noktada Bîrûnî, Hinduların dini hukuk çerçevesinin dokuz prensibini aktarmaktadır: Ahimsa (cana kıymamak), yalan söylememek, zinadan uzak durmak, mal mülk biriktirmemek, hayatı boyunca temiz ve kutsal bir çizgide yürümek, farz kılınan oruç, perhiz hususlarını yerine getirerek sade giyinmek, yaratıcıya bağlılığı hamd ve tesbih ile sürdürmek, yaratılış süreci anlamındaki *Om* 'u her zaman hatırdan tutmaktır. (Birûnî, 2015, 41)

Birûnî, Tahkîk'inde ayrıntılarıyla ifade ettiği gibi iki dinin de yardımlaşma, dayanışma, sadaka hatta zekât gibi temel ilkelere önemli ölçüde birbirine benzediğini, tefecilik, faiz konularında da neredeyse aynı ilkelere sahip olduğunu ifade eder. Helal ve haram kılınan yiyecekler-içecekler hususundaki yasaklarda da durum önemli ölçüde aynıdır. (Birûnî, 2015,

³⁴⁶ Panchayati Raj sistemine dair bilgi için Bkz. Fazal Hussain-İshtiyak Ahmad, "The Panchayati Raj System in India: An Overview", *International Journal of Political Science and Public Administration*, 2/2 (2022), 73-85.

387-390) Ebu'l-Fazl ise bir Hindu'nun Allah'ın emrini kalbiyle ve diliyle tekrarlar ve bunu bütün benliğiyle hissederek asa gibi secdeye kapandığını belirtir. Bu secdeye *danda-vat* (asaya benzer) denir, o kadar secde eder ki sekiz uzvu iki dizi iki alını bir burnu sağ ve sol dirsekleri yere değer. Aynı şekilde kurban ibadeti de tanrının rızasını kazanmak için yapılır. (Allâmî, 1894, 3/280-281) Söz konusu örneklerde görüldüğü gibi Müslümanların namazda secde halinde yedi uzuvlarının yere temas etmesinin zorunlu olması gibi ya da kurban ibadetinin durumu iyi olan kimselere vacip olması hususu da benzerlik teşkil eder.

Hindistan'daki Hindulara ait yerel adli sistemden bahsederken asırlarca süregelen *kast* sosyal sınıf ayrımının³⁴⁷ varlığına değinmek elzemdir. Çünkü insanların tasnif edilen sınıflardaki hakları, yargılama sisteminin neredeyse tamamını eşitlik normlarına göre dezenformasyona uğrattır. Öyle ki eşit suça eşit ceza ilkesinin her kast sınıfına göre değişkenlik gösterdiği sistem, ontolojik olarak sorunludur. Hindular kendi inançlarında olan ilkelerin İslamiyetle olan benzerliğinin yanında kast sisteminin getirdiği dezavantajların da farkındadırlar. Bu nedenle alt sınıfların İslamiyet'e ilgi duydukları söylenebilir.

Hint mahkemelerinin *kasta* bağlı hukuk sistemi davaların neticelerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin depozitosuz ve anlaşmazlıkla ortaya çıkan borcun ödenmemesi davasında, brahman borcun yüzde *ikisini* öderken, *Kişatriya* yüzde *üç*, *Vaisya* yüzde *dört*, *Sudra* ise yüzde *beş* oranında ödeme yapmaktadır. Benzer şekilde mülkiyet olmadan satışın gerçekleşmesi durumunda suçun ispatında yargıç suçluya uygun gördüğü şekilde para cezası verebilmektedir. (Allâmî, 1894, 3/264-265) Hindu nüfusunun yoğun olduğu yerlerde imparatorluğun, sorunların çözümünde, halkın kendi geleneksel kabul yöntemleriyle gerçekleştirilmesine izin verdiği anlaşılmaktadır.

Eski *Konkin* kıyılarında bulunan kayıtlarda ifade edildiği gibi Hint örf adetine göre kırsal kesimlerde *kasta* göre yapılan yargılamalar, kimi zaman merkezî otorite tarafından da kabul görmüştür. Kuzey Hindistan'ın uç noktalarında Manu dini metinlerine dayalı olarak yapılan mahkemeler, İmparator Ekber tarafından onaylanmıştır. (Husain, 1934, 85) Brahmanların ve dindar Hinduların talepleri ve Ekber Şah'ın muhtelif dinlere bilhassa Hindulara olan sulh politikası göz önüne alındığında gayet tabiidir.

³⁴⁷ XI. asırda el-Birûnî, Hint toplumunu; bütün yaratıkların en seçkini sayılan Brahmanlardan, Brahmanların omuz ve kollarından yaratıldığına inanılan yönetici ve asker sınıfı *Kşatriyalardan*, Brahmanların midyesinden yaratıldığı kabul edilen tüccar sınıfı *Vaisyalardan* ve son olarak Brahmanların ayaklarından yaratıldığına inanılan, adalet sisteminin neredeyse tamamıyla göz ardı ettiği hizmetçi sınıfı *Sudralardan* oluşan bir yapı olarak detaylarıyla tasvir eder. (Birûnî, 2015, 60)

Hindular arasında adaleti tesis edecek ve yerel sorunları çözüme kavuşturacak yargıçlar, yerel mahkemelerde görevlendirilmişlerdir. Borcun ödenmemesi, usulsüz satış, ortaklıklardaki anlaşmazlıklar, bir hediye geri almak, sınır anlaşmazlıkları, karı koca arasındaki tartışmalar, kumar, miras, kan dökülen şiddet olayları gibi her prosedürü ayrı süren yargılamalar söz konusu hakimler tarafından yapılmıştır. Ancak bu mahkemelerdeki süreçler de *divan-ı adle* rapor verecek şekilde düzenlenmiştir. Davacının beyanı, yıl, ay, gün şeklinde davanın tarihi, tarafların isimleri, tarafların üç soydan olan ataları ve daha birçok ayrıntı kayıt altına alınmaktaydı. Davacıdan belgeye dayanan delili ve dörtten de az olmama şartıyla tanıkları istenirdi. Ancak bazı hakimler sadece üçünün olmasına da izin verebiliyordu. Delil yeterli seviyede değilse ve tanık yoksa yargıç ihtiyatlı ve basiretli bir şekilde elinden gelen en doğru kararı vermekle yükümlüyü. (Allâmî, 1894, 3/261-262)

Hindu yerel mahkemelerinin imparatorluğun adli sisteminin dava hacmini doğrudan etkileyen bir yönü bulunmaktaydı. Özellikle *panchayati* heyetinin gördüğü davalar, Hinduların köklü geleneklerine bağlı normlardan oluştuğu için nitelikli bir yargılama süreci içermekteydi ve kararlar neredeyse hiç temyize sevk edilmezdi. (Ahmad, 1941, 168-169) *The Provincial Government of the Mughals*'a göre ihtiyar heyetinin, tarafları mutlak anlamda tatmin edecek şekilde karar veremediği davalar neredeyse hiç ortaya çıkmamıştır. Saran, Britanyalılar tarafından takip edilen sistemin XIX. yüzyıla kadar mükemmele yakın bir şekilde işlediğine dair tanıklıklarını aktarmaktadır. Bu nedenle modern koşullarda neredeyse akla gelebilecek her mahkemede biriken binlerce dava görülebilirken söz konusu adli yapıyla sonuçlara, hızlı ve daha ekonomik bir şekilde ulaşılabilmiştir. Yüksek mercilere başvurma kapısı sonuna kadar açıkken aynı zamanda bu etkinlikle temyizi gerektiren dava sayısı da oldukça azdır. (Saran, 1943, 365)

3.4.2. Yerel Mahkemelerde Yargılama Süreci

XI. asırda Bîrûnî, Hint mahkemelerinin işleyişini gözlemlemiş ve bu konudaki tespitlerini kayıt altına almıştır. Dava açıldıktan sonra mahkeme başkanı davacıdan davalı hakkında yazılı delilleri ister. Belgelerin bulunmaması halinde sayısı dörtten az olmamak üzere şahitler dinlenir. Şahitlerin doğru söylediklerinden emin olunursa dava ancak bu şekilde sonuçlandırılır. Hint mahkemesi, gizli usullerle araştırma yapmayı, delilleri değerlendirmeyi ve sonuçları kıyas etmeyi göz önünde bulundurarak çeşitli yargılama teknikleri kullanır. (Birûnî, 2015, 395)

Eyaletlerde veya kazalarda çalışan yerel mahkemelerin başkanlarının ister sūbedār / fevdār ister Hintli bir zemindar olsun hukuk normlarına ve usullerine hâkim olma şartı aranmıştır. Bölgenin mülki amirinin mahkeme heyeti başkanı olması kendisinin örfi içtihadı ile ilişkin yeterliliğe sahipliğiyle mümkündür. Bengal sūbedārı Rıza Han'ın adalet anlayışı bu konuda verilecek emsallerdendir. (Travers, 2022, 50-51)

Bâbürlülerde yerel mahkemenin işleyişine ilişkin Âlemgîr Şah dönemine ait sicil kayıtlarının ilkinde, 1653 yılında Navgaon ve Khilchipur köyleri arasındaki bir göletin kullanım hakkı üzerine çıkan ihtilaf davası bulunmaktadır. Bir câgîrdâr, mahkemede eski mülkiyet ve ortaklık haklarının belgelerini ortaya koyarak köylülerin bir kısmını uyarmış ve bu şekilde kararın mevcut haklara dayalı olduğunu ve keyfi olmadığını belirtmiştir. 1658'de Gondri ve Bahram köyleri arasındaki sınır kavgasında da yerel anlaşmazlık için çözüm aranmıştır. Bu mahkemeye *Chaudhri* adı verilen köy yöneticisi, köy heyeti olarak bilinen önder kimseler olan *sâlis*ler (hakem ya da bilirkişiler) görevlendirilmiştir. Mahkeme başkanı *sâlis*lerden yemin aldıktan sonra davayı bizzat anlaşmazlığın olduğu bölgede sonuçlandırmıştır. Söz konusu kişiler törenle köy sınırlarını belirleyip bunu ihlal eden kimselerin günahkâr / suçlu sayılacağını deklere etmişlerdir. Belge Farsça metnin yanında *Nagari*³⁴⁸ yazısıyla köylülerin isimleri ve saban sembollerini içermektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki köylerdeki anlaşmazlıkların çözümündeki davaların seyri, şer'î hukuk terimleri ve usulleriyle oldukça benzerdir. (Chatterjee, 2020, 180-181)

XVIII. yüzyıl Bengal'deki mahkeme örnekleri de hukuki prosedürlerde ortak yerel yargının varlığına işaret etmektedir. Gündelik sorunlar, toprak haklarıyla ilgili anlaşmazlıklar ya da mali meselelere ait davalar; bölgedeki yerel tanıklar ve mahkemede gözlemci sıfatıyla bulunan kadı/müftü gibi görevlilerin katılımıyla çözümlenmiştir. (Travers, 2022, 47-48) Şer'î hukukçuların bu tür mahkemelere katılması, muhtemeldir ki hukuki meşruiyetin sağlanmasında mühimdir.

Yerel mahkemelerin anayasaya aykırı kararlar alınmasının önüne geçilmiştir. Ekber Şah döneminde, kati kurallarla belirlenen maliye sistemindeki öncelikli başlık vergilerdi. Bu konuda ülkenin her yerinde vergi kaçakçılığı yapan kimselere verilen ceza aynı olmuştur ki yerel mahkemeler de buna dâhildir. Hiçbir sebep olmaksızın devlete olan borcunu ödemeyen kimsenin eşyalarının tamamına el konulmuş hatta bulunduğu yerden sınır dışı edilmiştir.

³⁴⁸ Sanskritçe alfabesiyle yazılan yazı türü.

İmparatorluk mahkemelerinde zararın tanzimi konusu, tıpkı yerel mahkemelerde de aynı müeyyidelerle sonuçlandırılmıştır.³⁴⁹ (Allâmî, 1894, 3/266)

3.5. Sosyal Hayatta Hukuk

Bâbürlü İmparatorluğu’nda hukuk, yalnızca idari yargı ve ceza uygulamalarıyla sınırlı bir alan olmayıp ictimai hayatın hemen her safhasına nüfuz eden, toplumsal hayatı düzenleyici bir çerçeve sunmuştur. Evlilik ve aile ilişkilerinden dinî ritüellerin icrasına, eğlence ve kamusal alan düzenlemelerinden, hayvanlara ilişkin koruyucu ve düzenleyici hükümlere kadar uzanan geniş bir yelpazedeki hukuk, Bâbürlü toplumunda sosyal düzenin teminatı olarak işlev görmüştür. Söz konusu hukuk anlayışı, yönetim anlayışının farklı dinî ve etnik grupları kapsama iddiasını yansıttığı kadar, Bâbürlü imparatorlarının toplumsal barışı sağlama ve kamu düzenini tesis etme konusundaki politikalarını da açıkça ortaya koymaktadır.

3.5.1. Muhtesiplik

İslam'da “*iyiliği emretmek kötülükten nehy etmek*” şeklinde özetlenebilecek vazifenin Türk-İslam devletlerinde kurumsallaşmış haline *hisbe teşkilâtı* (الحسبة),³⁵⁰ başındaki görevliye *muhtesip* (محتسب) denilmektedir. Kişinin, toplumun ya da devletin hak ve hukukunu ihlal eden meseleleri çözümlmeye çalışan kurum, Hz. Muhammed’den başlayarak neredeyse tüm Türk-İslam devletlerinde söz konusu adaleti yerine getirme şiarıyla adliyenin içerisinde yer almıştır. (Mâverdî, 1976, 272-273) İbn Haldun’un ifadeleriyle her Müslüman için elzem olan *emr-i bil ma’rûf nehyi ani’l-münker* vazifesi, muhtesibin üzerinde mutlak surette yerine getirilmesi gereken *farz-ı ayn’a* dönüşür. (İbn Haldun, 1982, 1/607) Gündelik yaşamın sükûnetini sağlama noktasında hisbe müessesinin fonksiyonu tartışılmazdır.

1659’da Âlemgîr (Evrengzîb) döneminde ulema içerisinde muhtesiplik makamına yeni görevliler seçilmiştir. Müslümanlardan seçilen makam sahibi, pazarlarda yapılan hileleri tespit etmekten ve ticaretin sükûnet içerisinde gerçekleşmesini sağlamaktan sorumluydu. Öte yandan İslam’a aykırı olan içki içmek, kumar oynamak gibi cemiyeti rahatsız edecek hususlarda da söz sahibiydi. Yerel yerleşim birimlerinde, özünde kutvâlin sorumluluğu altındaki vazifeler, bu haliyle muhtesibe devredilmiş görünmektedir. Âlemgîr Şah, Semerkant’ın en önemli âlimlerinden Molla Evzi Vecih’i emir rütbesiyle, 15.000 rupi maaşla baş muhtesip olarak

³⁴⁹ Örneğin Ebu’l-Fazl’ın örneğine göre şu yasalar ülkenin her bölgesinde geçerlidir: Bir çobanın ihmali yüzünden bir hayvan kaybolursa ya da ölürse veya yaralanırsa çoban zararı telafi etmek zorundadır. Eğer sığırlar bir köy ya da şehrin yakınında bir tahıl mahsulünden beslenirse çoban para cezasına çarptırılmaz. Hangi köy olursa olsun ekilen tarlalar köyden 400 arşın uzakta olmalıdır. (Allâmî, 1894, 3/266)

³⁵⁰ Hisbe teşkilâtına dair detaylı bilgi için Bkz. (Güzel, 2011, 166-167; Kallek, 1998, 13/133-143)

görevlendirmiş ve diğer taşra birimlerindeki yerlere de muhtelif muhtesipler atanmıştır. (Müstaid Han, 1947, 14)

Hisbe teşkilâtının yetkilileri, gündelik hayata dair özellikle ticaret hukuku alanında, tefecilik, yasa dışı satışlar, sahte mal, stokçuluk, fahiş fiyatlar konularındaki kanunları uygulamaktan sorumluydular. Örneğin bir pazar yerinde ağırlıkları ve ölçüleri denetlemek bu nedenle insanların mağduriyetine sebebiyet verecek hususlarda tespit yetkisine sahiptiler. Muhtesipler, mahkemedeki kadılar gibi karar verme yetkisine sahip olmasalar da alacaklının talep etmesi durumunda borçluyu borçlarını ödemeye zorlayabilirdi. (Saran, 1943, 398)

Muhtesip, adli teşkilâtın belki de en hızlı ve sonuca en pratik şekilde ulaşıldığı mekanizmayı temsil etmektedir. Toplum düzenini tehdit eden ya da onu bozmaya çalışan suçluların ivedilikle tespit edilip adalete teslimi, halkın son derece memnun olduğu bir uygulamadır. Sorumluluk alanının dışında yetkilerini aşır fevri davranan muhtesiplerin varlığı iddiası bu müessesenin işlevselliğini gölgede bırakmamalıdır.³⁵¹

3.5.2. Evlilikle ilgili Hukuki Düzenlemeler

İslam'ın oldukça önemseydiği aile müessesesinin kurulması nikah yoluyla mümkündür. Bu çerçevede *kadılar* sadece anlaşmazlıkların çözümü ile ilgili değil medeni hukukun sözleşmelerini de yerine getirmişlerdir. Kadı ve nâibi bir nevi noter olarak görev yapmış, kendisine müracaat eden kişilerin nikahlarını akdetmiştir. (Sangar, 1967, 18)

Hindu geleneğinde evlilikler küçük yaşta gerçekleştirilir, bu nedenle düğünü anne ve babalar icra ederlerdi. Bu merasimlerde kurbanlar kesilir, davetlilere sadakalar dağıtılır, sevinç ve mutluluğun ifadesi olarak oyunlar oynanırdı. Mehir şart olmasa da erkek kadına gönülünden kopan bir hediye takdim eder ve bunu eşinin rızası olmadan geriye alamazdı. Boşanma yasak olduğu için evlilik ancak ölümle son bulurdu. (Birûnî, 2015, 391)

Küçük yaşta evlilikle ilgili düzenlemeler Ekber Şah tarafından kanunlara bağlanmıştır. Kendisi ergenlik çağına henüz girmiş gençlerin evliliklerine olumsuz bakmış, gelinle damadın rızasının yanında ebeveynlerinin izni olmadan evlilik akdi onaylanmamıştır. Tek eşliliğe ilişkin tavsiyeleri de bulunan Ekber, yüksek miktarda istenilen çeyizlerin muhtemelen başlık

³⁵¹ Hisbe teşkilâtının önemini tam olarak kavrayamayan yazarlardan Sarkar, '*sapkın görüşlerin ve peygambere küfredmenin cezasının muhtesibin görevleri arasında olduğundan; yine aynı görevlinin bir grup askerle içki dükkânlarını ve kumarhaneleri yıkp yağmaladığından*' (Sarkar, 1952, 25) bahsederek dramatik bir tablo çizmeye çalışmıştır. Oysaki münferit bir ya da iki olaydan hareketle genelleme yapılamayacağı açıktır. Nitekim kendisi de üzerinde çalıştığı adli sistemin güçlü yapısını ortaya koyarken çelişkiye düşmüştür.

paralarının önüne geçilmesini istemiştir. (Allâmî, 1873, 1/218) Öte yandan kuzenlerle evlenmek yasak³⁵² olmasa bile tavsiye edilmemiştir. Evlilikle ilgili düzenlemelerde Bâbürlülerin Türk örf ve adetlerinden vazgeçmedikleri görülmektedir. Bilhassa çok eşlilikten ziyade tek eşliliğe yapılan vurgu, erkeklerin küçük yaşlarda evlenmesine müsaade edilmemesi bunu desteklemektedir.

Ekber Şah hem dini hem de ictimai meselelerden olan evlilik konusundaki yasaları düzenlerken geniş bir kitlenin görüşüne başvurmuştur. Büyük dini konsey *ibadethane*de toplum önderleri, günlerce evlilik meselesine ilişkin görüşlerini hükümdara sunmuşlar ve kendisi de bu fikirleri dikkate alarak düzenlemeler gerçekleştirmiştir. (Bedâûnî, 1979, 2/211-212)

1588’de bir erkeğin çocuksuz olmadığı sürece birden fazla eşinin olamayacağına dair yasa çıkarılmış, dul kadınların yeniden evlenmesine izin verilmiştir. Bu düzenlemeden yedi yıl sonra bir kadının kocasından 12 yaş büyük olması hâlinde kocasını terk edebileceğine ilişkin ferman yayınlanmıştır. Öte yandan genç evli bir kadın, şehrin sokaklarında ve eğlence mekanlarında bulunuyor ve edebe aykırı bir şekilde dolaşıyorsa ya da kocasını aldatıyorsa hayat kadınlarının yaşadığı mahallede oturması gerekiyordu. (Sangar, 1967, 174) Ekber Şah döneminde zikredilen sosyal hayata ilişkin düzenlemelerin şer’î hukuktan referansla, kişisel içtihatlarla medeni hukuka yerleştirildiği açıktır.

Müslüman bir kadının gayri müslim bir erkekle evliliği aslında İslam fıkhnın menettiği konulardandır. Bu konuda Bakara 2/221, Mümtehin 60/10 belirtilen ayetler bu hususa işaret etmektedir. Bu sebeple Hindu bir erkeğin Müslüman bir kızla evlenmesi hususu Şah Cihan’ın saltanatında bu ayetler mucibince yasaklanmış ve bu yasaya uymayanlar ağır cezalara çarptırılmışlardır. Hükümdarı bu kararı almaya iten sebep Bhadauri ve Bhambar’da Hindu gençlerin Müslüman kızlarla evlendirildiğini görmesiyle ilgilidir. Nitekim evlilik akdiyle Müslüman kızlar Hinduizm’e geçiyor ve kocaları öldüklerinde *sati* geleneğine göre canlı bir şekilde ateşe atılıyorlardı. İvedilikle bu tür evlilikler yasa dışı ilan edilmiş ve yasaya

³⁵² Bedâûnî’deki kuzenlerle evlenmenin yasak olduğu bilgisi Bîrûnî’nin de bahsettiği Hint hukukunun kadim geleneğinde zikrettiği beyanıyla (Birûnî, 2015, 392) örtüşmektedir. Ancak Ekber’in aile yapısına ilişkin düzenlemelerinden son derece rahatsız olan Bedâûnî, söz konusu yasağın gerekçesini cinsel arzu azlığına ve neslin zayıflığına bağlamaktadır. (Bedâûnî, 1979, 2/315) Ekber Şah’ın akraba evliliğine mesafeli olması, Â’in’de gerekçesiyle birlikte şöyle karşılık bulur: “*Akraba olmayanlar arasında yapılan evlilikler, heterojenliğin akrabalık haline gelebilmesi için övgüye değerdir. Bu nedenle yakınlık ne kadar uzak olursa uyum da o kadar yakın olur. İlk insandan beri bunun örnekleri müşahade edilebilir.*” (Allâmî, 1894, 3/397) Bu hususta Moğolların klan içi evliliklere bakışını da göz ardı etmemek gerekir. Türkler ve Moğollar arasında şifahi uygulanan kural egzogamidir. Bu anlamda er kişi mutlaka kendi klanının dışından birisiyle evlenmelidir. (Kütük, 2022, 45) Bâbürlülerin söz konusu uygulamayı sürdürdükleri söylenebilir.

uymayanlara yüklü miktarda para cezası verilmiştir. Bu durumun sonlandırılması için Şah Cihan'ın tüm güçlerin kullanılmasına izin verdiği aktarılır. (Sangar, 1967, 177)

Bâbürlülerin kadın haklarına ilişkin reformlarının bazıları muasır devletleri hatta günümüz modern hukuk normlarının bile üzerindedir. Selefî Delhi Türk Sultanlığı'ndan itibaren kadınlar; Raziye Begüm örneğinde olduğu gibi hükümdar, meclis üyesi, yasama organı üyesi, bir mülkün idarecisi, vakfın mütevellisi, mahkemede kadı, davalarda vekil (avukat) gibi birçok görevde yer alabilmişlerdir. Öte yandan kadınlar, düzenlenen yasalarla kendileri adına mülk edinebilmiş, miras yoluyla aldıkları malların tasarruf hakkına, divanda oy kullanma yetkisine sahip olmuşlardır. (Husain, 1934, 177-178) Burada kadınlar üzerinde ifade edilen haklar daha öncesinde bahsedilen Hindu sati geleneğinin³⁵³ uygulandığı bir ülkede, nedenli kıymete haiz olduğu daha iyi anlaşılır.

3.5.3. Dini Ritüellere İlişkin Yasalar

Hindistan'da Türklerin inanç sahiplerine olan müsamahası Delhi Türk Sultanlığı döneminde filizlenmiştir. Örneğin Nûruddîn Riştî'nin (1378-1439) önder olduğu tasavvufî hareket Keşmiriyât ruhu, dini hoşgörü, şiddetsizlik ve toplumsal uyum geleneğinin öncüsüdür. Bu fikriyat, XXI. yüzyılda Keşmir'in birçok yerinde Müslümanların mirası olarak halen yaşamaktadır. (Odin, 2016, 64-65) Bâbürlülerde yaşayan dinlere ve müntesiplerine her zaman yer vardı. Franklar ve Yahudiler bir kilisede buluşabiliyorken Müslüman Sünnî ve Şîîler aynı camide ibadet edebiliyordu. Bu bağlamda Cihângîr'in babasına ithafen “*Çeşitli inançların âlimleri ve önderleri onun eşsiz nüfuzunun altında kendilerine özgür bir alan buldular. Oysaki diğer memleketlerdeki insanların durumu oldukça farklıydı. Çünkü İran'da sadece Şîîler için yer vardı.*”³⁵⁴ diyerek mezhepsel fraksiyonlara da müsamaha gösterildiğini belirtilmektedir. Batılı araştırmacılar için de durum benzerdir. Foltz'un; “*Avrupa'dan gelenler senkretik büyüleyici bir yapıyla karşılandılar, Portekizliler dini tartışmaların olduğu toplantılara katıldılar ve İtalyan doktorlar hekimlik görevlerini özgürce yerine getirdiler.*” (Foltz, 1996, 113) şeklindeki tespiti bu duruma işaret etmektedir.

Bâbü İmparatorluğu anayasasının şer'î hukuka dayalı olması sebebiyle İslam hukuku ilkelerinin sosyal hayattaki geçerliliği tartışılmazdır. Toplumun büyük kesimini oluşturan

³⁵³ Daha geniş bilgi için Bkz. Mandakranta Bose. *Faces of the Feminine in Ancient, Medieval, and Modern India*. (London: Oxford University Press, 2000), 2-30.

³⁵⁴ Eserdeki çeviri yukarıda bahsedildiği şekilde olmalıdır. Cihangirin hatıratında geçen pasajın çevirisi anlamsızdır. Çünkü Türkiye, Turan ve Hindistan'da sadece Sünnîlere müsamaha gösterildiğine ilişkin çeviride imla-noktalama hatası Cihângîr'in iddiasına aykırı görünmektedir. İlgili sayfanın son paragrafındaki ifadeler bu durumu desteklemektedir. Bkz. (Cihângîr, 1909, 37)

Hindular, kendi inançlarını ve dini pratiklerini yaşamaları konusunda kendi dini önderlerinden / müntesiplerinden daha fazla özgürlük tanıyan bir yönetimin altında yaşamışlardır. Bunun yanında Hinduların inanç ve geleneklerinden oluşan hukuki form, kimi hükümdarlar tarafından düzenlemelere tâbi tutulmuştur. Siyasi, askerî, dini ve insani sebeplerin söz konusu kanunların ve cezaların tanziminde etken rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Dini ritüellerde de zikredilmesi gereken öncelikli sorun, Hindistan'da dul kalan kadınların vefat eden kocalarıyla birlikte ateşe atılmak suretiyle kendilerini feda etmesi şeklinde cereyan eden *sati* geleneğiydi. Bu durum alt kıtanın asırlarca uyguladığı gayri insani geleneklerin başında gelmektedir. Dini ritüelin, hayatta en kıymetli unsur sayılabilecek insan hayatını sonlandırılmasına yönelik icrası Bâbürlülerin kuruluşundan itibaren bütün hükümdarların mücadele ettiği başlıca konulardandır.

Ekber Şah'ın kurduğu çok kültürlü *ibadethanede*, dini topluluk önderlerinin huzurunda yapılan müzakerelerle başlayan söz konusu geleneğin kaldırılması için yoğun çabalar sarf edilmiş hatta bizzat imparatorun şahsi gücü ve devletin imkânlarıyla asgari seviyeye indirilmiştir. Kendisinden sonra gelen haleflerinin de gündeminde olan sati, XX. asırda Hindistan'ın bağımsızlık sembolü Mahatma Gandhi'ye³⁵⁵ kadar kaldırılması için yoğun çabalar sarf edilmiş bir gelenektir.³⁵⁶

Hinduların ülkenin farklı bölgelerinde yer alan kutsal mekanlara yaptıkları hac yolculuklarının kimi zaman durdurulduğu görülmektedir (Sangar, 1967, 179). Muhtemeldir ki imparatorlar savaş ya da güvenlik nedeniyle bu kararları almak zorunda kalmışlardır. Başka bir neden ise nüfusu bu denli kalabalık olan ülkede salgın hastalıkların hac seyahatlerine engel teşkil etmiş olabileceğidir.

Hindu ritüellerinden Yamuna Nehri kıyısında gerçekleşen cenaze merasimlerindeki uygulamalar, askerler ve Hindu tüccarlar arasında ciddi tartışmalara sebep olsa da fermanla yasaklanmıştır. (Sangar, 1967, 179) Yapılması yasaklanan ölü yıkama ve yakma merasiminin sağlık temelli bir nedene dayandırıldığı açıktır. Örneğin kutsal sayılan nehirde ölünün yıkanması, tekrar küllerinin suya bırakılması ardından insanların da aynı nehre girmesi bu düzenlemeye yetkilileri mecbur bırakmış olmalıdır.

³⁵⁵ Mahatma Gandhi hakkında bkz. Mahatma Gandhi, *What Is Hinduism?* (India: National Book Trust, 2020).

³⁵⁶ Sulh-i Küll siyaseti ve ibadethane hakkında bilgi için Bkz. Tefik Aydın, "XVI. Yüzyılda Sentetik Bir Din: Ekber Şah'ın Din-i İlahi'si Üzerine", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11/4 (2024), 2038-2055.

3.5.4. İçki, Mükeyyifât ve Eğlence Hayatı

Eğlence kategorisinde olan faaliyetlerin imparatorun örfi yetkisi, saray teamülleri ve toplumsal hiyerarşi doğrultusunda düzenlendiği görülmektedir. Ekber döneminde eğlence mekanlarının açılmasına devletin kontrolü altında olması şartıyla izin verilmiştir. Hekimlerin iznine tâbi olarak *şarap ve alkol* nevi içeceklerin üretilmesi, satılması hem devlet hem de özel sektör için yasal düzenlemelere tâbi kılınmıştır. Ancak sarhoş olup toplumda umumi huzuru bozan kimseler, ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalmışlardır. (Bayur, 1987, 2/132)

Sarayda ve soylular arasında şarap içme adeti bulunsa da Cihângîr babasından farklı olarak alkollü içeceklere ilişkin katı kurallar koymuştur. Bu bağlamda sarhoş edici şarap ve içkinin yasaklandığına dair kanun çıkarmıştır. (Husain, 1934, 44)

Şah Cihan saltanatının altıncı senesine tekabül eden 1633'te devlet eliyle ya da özel teşebbüsle şarabın satışını yasaklayan ferman yayımlanmıştır. Oysa kendisinden önceki dönemlerde özel satışlara herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Ancak Hristiyanlara özel bir ayrıcalık tanınarak kendi kullanımları için içki üretimi konusunda kota verilmiştir. (Sangar, 1967, 164)

Âlemgîr içki ve şarap gibi konulara ilişkin sert kurallar koymuştur. İran veya başka bölgelerden getirilen şarapların kullanılması yasaklanırken her türlü sarhoşluk veren maddelerin satışını gerçekleştiren dükkânlar kapatılmıştır. Ancak bu dönemde yine Hristiyanlara kendi içkilerini hazırlama ruhsatı verilmiştir. (Sangar, 1967, 164) Ancak bu durumun yasağı delmek isteyen bazı kimseler için fırsata dönüştürüldüğünü tahmin etmek zor değildir.

İşret meclislerini terk etmek istemeyenler ise makamlarına bakmadan takdir edilen cezalarla karşılaşmışlardır. Âlemgîr'in veliahtı şehzade Muhammed A'zam, şarap içme suçuyla itham edildiğinde hapsedilmiş ve zindanda bir yıl boyunca kalmıştır. Saray erkanından mansabdârlar, bu suçtan dolayı ya rütbesi düşürülmüş veya sürgün edilmiştir. 1692'de ise Şeyh Nuru'l-Hakk'ın işret meclisinde bulunduğu imparatora haber edildiğinde askerler tarafından yakalanarak huzura çıkarılmış ve rütbesi düşürülerek cezalandırılmıştır. (Sangar, 1967, 167)

Her türlü sarhoşluk ve keyif verici türden *mükeyyifât* (uyuşturucu) maddeler yasak kapsamındaydı. Sanskritçede *bang* denilen ve aynı telaffuzla kullanılan (بنگ), genellikle Güney Hindistan'da bulunan kenevir bitkisidir ve bunun suyu içilir. Yaygın olan bir diğer madde ise *opium* denilen *afyondur*. Sangar, bunun daha çok şehvet artırıcı özelliğinden dolayı

kullanıldığını söylese de sürekli tüketiminin insan hayatını tehlikeye düşürdüğünü de eklemektedir. Son olarak Hindistan cevizi palmyesinin öz suyundan fermente edilen, ‘*araku’n-nahl* (عرق نخل) adındaki uyuşturucu maddelerdir (Sangar, 1967, 160-164). Bütün bunlar halkın sağlığını ve toplumun huzurunu ifsat eden başlıca amiller olduğu için Bâbürlü imparatorları, mükeyyifâta dair yasalar çıkararak mücadele etmişlerdir. Öncelikle muhtesiplere bu maddelerin satışı ve kullanımının engellenmesinde geniş yetkiler verilmiş, devamında sert müeyyidelere başvurulmuştur.

Eğlence hayatının unsurlarından birisi de *şans oyunları*ydı. Ülkede yaygın olduğu düşünülen kumar ya da şans oyunları Ekber Şah tarafından devlet kontrolü altına alınmıştır. Cihângîr Şah kumarın tamamen kaldırılmasını emrederken, Şah Cihan kumar oynayanların suçları tespit edilirse hapis cezasıyla cezalandırılmasını eğer yasakta ısrar ederlerse ömür boyu hapis cezasına çarptırılmasını istemiştir. Kumar yöntemiyle elde edilen mal, sahibine iade edilecek veya emanet olarak saklanacaktır. (Sangar, 1967, 169)

Oyunlar içerisinde *Çevgân* adı verilen Türklerin kadim sporu,³⁵⁷ yarı askerî bir faaliyet olarak icra edilse de kimi zaman askerler arasında bahis üzerine oynandığı da olurdu. Ancak imparatorların bizzat iştirak ettiği ve resmî törenlerde oynanan sporun bahis üzerine kurulması bile onu yasaklı fiillerden kılmamıştır. (Ansari, 1974, 171) Aksine devletin teşvik ettiği meşruiyeti yüksek bir oyun olarak kabul edilmiştir.

Babürlülerde bazı oyunların sadece imparatora özgü olduğu ve devletin kontrolü olmadan halkın oynamasının meşru olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin *fil dövüşlerinin* hükümdara özgü bir etkinlik olduğu ancak bunu yaptıran sıradan vatandaşın, hukuki bir yaptırıma muhatap olmadığı görülmektedir. Bunun yanında sarayın itibar etmediği ancak halk arasında koç dövüşü, horoz dövüşü, güvercin uçurma yarışları nevinden oyunların yaygın ve meşru olduğu söylenebilir. (Ansari, 1974, 168-170)

Bedensel disiplinin sağlanması açısından ata sporu *güreş* müsabakalarının Ekber’in sarayında düzenlenmesi ve devletin bu alanda sporcular istihdam etmesi, bu sporun meşruiyetini işaret eder. Bunun yanında hokkabazların ve akrobatların yaptığı gösteriler genellikle gezginler tarafından yapıldığı ancak oyunlarda insanları aldatma ve hile unsurlarının bulunması açısından şer’î hukukun eleştirel (mekruh) alanında yer alması gerçeğini

³⁵⁷ Türk devletlerinin neredeyse tamamında görülen spor, atın üzerinde yerdeki topa sopalarla vurarak oynanır. Örneğin Selahaddîn Eyyübî savaşa hazırlanırken eğlence ve talim mahiyetinde çevgân oynamıştır. Hatta Selahaddîn’in babasının bu oyunu oynarken hayatını kaybettiği aktarılır. (Yakıt, 2019, 473)

değiştirmemiştir. Her ne olursa olsun bu tarz oyunlara ilişkin somut bir yasağın varlığına dair fermana rastlanmamaktadır. (Ansari, 1974, 172-173) Örfi bağlamda tolere edilen bu halk eğlenceleri konusunda imparatorluğun tutumu yumuşaktır.

3.5.5. Hayvanlarla ilgili yasalar

Ekber Şah döneminde hayvanların şişmanlık ve zayıflık dereceleri incelenir ve buna göre raporlama yapılırdı. İmparatorun kendisi hayvanları bizzat denetler ve rapor edildiği gibi onların şişmanlık ve zayıflık derecelerini azaltır yahut artırır ve bu haliyle hayvanlara ilgi gösterirdi. Herhangi bir nedenle hayvanın bakımında yaşanan sorunda onunla ilgilenen bakıcıya ceza uygulanırdı. Hanedana ait hayvanların günlük yiyecek miktarı saat ve dakika kurallarıyla düzenlenirken buna dair tüm sorumluluk ilgili kişiye verilirdi. (Allâmî, 1873, 1/217)

Ekber Şah'ın Hindu bir eşe sahip olması, kendisinin hayvanlara ilişkin politikalarına da yansımıştır. 1584'te çıkardığı fermanla hayvan etlerinin tüketilmesine ilişkin düzenlemeler yapmıştır. Örneğin Ekber'in -Fars takvimine göre- *aban* ayında doğmuş olmasından dolayı o ayda hayvan kesimi yasaktır. Bu süre içerisinde imparatorun kendisi de et yemekten tamamen kaçınmıştır. Oğlu Cihângîr de babasının doğum günü olan pazar ve kendisinin *tahta* çıkış günü olan perşembe günleri, hayvan kesimini menetmiştir. Dahası Brahmanların isteği üzerine belirli bir süre boyunca otlatılan hayvanların kesilmesini yasaklayan ferman yayınlamıştır. Şah Cihan ise bu yasakları belli bir noktaya kadar sürdürse de halefi Âlemgîr, Hinduların itikadi ve örfi saiklerle saygı duydukları hayvan kesiminin yasaklanmasına ilişkin taleplerini reddetmiştir. (Sangar, 1967, 174-176) Fakat kendisinden önceki hükümdarların söz konusu kararları almasında sadece Hint geleneklerinin etken olmadığı İslam'daki *sufizmin* balık ve *ete* karşı mesafesinin de etkili olabileceği düşünülmektedir.

Hindistan kast ve burjuvasında seçkin yere sahip olan Baniyaların hayvanlara ama özellikle değer verdikleri cins ineğe bakış açıları, Hinduların konuya ne derecede önem verdiklerini gösterir. Baniyalar sadece inek ya da hayvan eti değil balık etini de tüketmezler, bol miktarda tahıl, sebze, süt ile hayatlarını sürdürürlerdi. Tapınma derecesinde ineğe saygı duyduklarından böyle bir hayvana sahip olmayı çok arzularlardı. Kurtuluşa dair umutların dayandırıldığı ineğe o kadar bağlıdır ki ölüm acısı çekerken bile bir ineğin kuyruğunu tutar ve o halde can vermek isterlerdi. Bu şekilde günahlarından arındıklarını hayal eder ve azaptan kurtulacaklarını düşünürlerdi. (Manucci, 1907, 1/267) Bu durum, imparatorluğun bürokrasisinde ve ticaret hayatında önemli mevkilerde görev yapmış olan Baniyaların,

hayvanlarla ilgili alınan kararlarda ve Âlemgîr Şah’a kadar gelen hükümdarlar üzerinde neden bu kadar etkili olduklarını izaha kavuşturmaktadır.

Bâbürlülerin diğer Türk-İslam devletlerinin aksine bulundukları coğrafyanın getirdiği inançlar çerçevesinde hayvanlarla ilgili yasalar çıkardıkları görülmektedir. Hiçbir canlıya zarar vermeme ilkesi olan *ahimsa* bu durumun nüvesini oluşturmaktadır. Aynı şekilde kutsal metin Kautilya’nın *Arthasastrası*ndaki değerli filler *hastivana* ve *nagavananın* yaşadığı ormanlar koruma altındadır. Bu çerçevede keyfi avlanmalar da cezayı gerektirmektedir. (Ansary - Tah, 2022, 36-38)

Ansary’in naklettiği bilgilere göre 1583-1591 yılları arasında Ekber’in imparatorluğunu gezen Ralph Fitch, Hindistan’ın kuzeydoğusunda Bengal taraflarındaki *Kocbihar* bölgesinde hayvan hastanesini ziyaret etmiştir. Burada yaşlı ve sakat koyun, keçi, kedi, köpek ve kanatlı hayvanların tedavisi gerçekleştirilmektedir. (Ansary - Tah, 2022, 36-38) Yaban hayatına dair kapsamlı koruma yasalarından modern anlamda bahsedilemese de çağın şartlarına uygun nitelendirilebilecek uygulamalar tespit edilebilmektedir.

3.6. Cezalar

Hint coğrafyasının çok dinli ve çok kültürlü sosyolojik topoğrafyası, insanların birlikte sükunetle yaşamasını zorlaştıran bir tablo ortaya koymaktadır. Bu sebeple toplum düzenini korumak için konulan yasalar, din ve ırk ayırt etmeksizin herkesi ilgilendiren kanunlar olduğu gibi dinlerin yalnızca kendi müntesiplerini kapsayan yönleri de bulunmaktaydı. Dolayısıyla ortak hukukun ceza sistemiyle şer’î ve yerel hukukun müeyyideleri Bâbürlü ceza hukukunu oluşturmaktaydı.

Şer’î, örfî ve yerel hukukun ceza normları ile imparatorlara tanınan yetkilerin iç içe geçmiş olması, suçlara verilen cezaların tespitini oldukça güçleştirmektedir. Bu nedenle, hangi suçun hangi hukukî dayanağa göre cezalandırıldığını kesin biçimde belirlemek her zaman mümkün olmamakta; buna karşılık müeyyidelerin usul bakımından son derece çeşitli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, cezaların tasnifinin şer’î ve örfî hukuk esas alınarak yapılması daha uygun olacaktır.

3.6.1. Şer’î Hukukta Cezalar

Halkın yönetime olan itaatinin karşılığında devlet düzeninin tanzim edilebilmesi için şefkatinin yanında caydırıcı / korkutucu müeyyideler gereklidir. (Allâmî, 1894, 3/398) Zahirde

şer'î hukuka ait cezalar kimi zaman ağır görülse de Bâbürlü öncesi ceza kanunlarına göre daha mutedil olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁸

İslam hukukuna göre cezalar üç gruba ayrılmıştır. Bunlar yaratıcıya karşı, devlete karşı ve şahıslara karşı işlenen suçlardır. (Sarkar, 1952, 101-102) Suçların ilk sırasında sayılabilecek *katl* vakalarında mağdur olan tarafın hakkı, bizzat İslam'ın maktul yakınlarına verdiği yetkiyle koruma altına alınmıştır. Kıyas talebi ya da diyet hükümleri bu duruma işaret etmektedir. Ayrıca şer'î hukuk yalnızca suç işleyen kişiyi dikkate almış, suça karışmamış olan kişilerin masumiyetlerini muhafaza etmiştir. Oysaki yerel hukuk cezalarının bir bölümünde toplu cezalandırma yöntemiyle karşılaşılır. Suçun bireyselliği ilkesi şer'î ceza yasasının asırlardır uygulana gelmiş halidir.

Devletin kollektif cezalandırma sisteminden uzak olması Bâbür, Hümâyün ve Ekber Şah dönemlerinde de aynıdır. XVII. asırda Âlemgîr Şah suç işleyen kimsenin yalnızca kendisinin cezalandırılması konusunda veliahtını uyarmaktadır. Şehzade Bahadır'ın süt annesi Zahide Banu adındaki yaşlı kadın işlediği bir suçun cezasını çekmiş beraberinde ailesi de bu cezadan pay almıştır. İmparator oğluna hakkın yerini bulması konusundaki tazirlerini iletmış ve bunun göz ardı edilmemesini talep etmiştir. (Âlemgîr, 1908, 31)

İslam'ın suç kategorisinde belirttiği cinayet, hırsızlık, yolsuzluk gibi hususlar, toplumun tamamının sükunetini ilgilendiren ve Hinduizm'de de cezayı gerektiren fiillerden olduğu için bu tür davalar şer'î mahkemelerde görülmüştür. Birçok kişinin tanıklığıyla Hindular ve Müslümanlar arasında ceza konusunda hiçbir ayrım yapılmamıştır. Hatta dinî davalarda veya dine karşı işlenen suçlarda dahi Müslümanlar ile gayrimüslimlere aynı derecede sert yaptırımlar uygulanmıştır. (Ahmad, 1941, 234)

Devlet teşkilâtında çalışan farklı inançlara mensup memurlar için düzenlenen disiplin hukuku, kanunlara muhalif davrananlar için disiplin cezası içermekteydi. Bâbürlü imparatorlarının kendilerine, devlet çalışanlarınca herhangi bir türden baskı bildirildiğinde o memura karşı uygun cezayı vermekten geri kalmadıkları görülmüştür. Ciddiyeti az olan vakalarla ilgili kınama cezası yeterli görülürken ileriki safhalarda tenzil-i rütbe, görevden alma, hapis veya idam türünden cezalar verilmiştir. 1562'de Ajmer'de rütbeli bir askerin sıradan bir vatandaşın ayakkabısını almasında, 1564'te Malva'da bir memurun kızına zulmetmesinde,

³⁵⁸ Bengal'in başkenti Cennetâbâd ya da bilinen adıyla Lakhnauti, Bâbürlülerden önce yapılmış tarihi bir kale ve göle sahiptir. Kalenin kuzey tarafında eski çağlardan kalma anıtlar bulunmakta ve içerisinde zehirli sular barındırmaktaydı. İdam cezasına çarptırılan kimseler bu acı suların etkisiyle kısa sürede hayatlarını kaybediyorlardı. Ancak bu uygulama Bâbürlüler tarafından kaldırılmıştır. (Allâmî, 1891, 2/123)

1582’de tahsildarların çiftçilere kötü muamelesinde Todar Mal’ın tavsiyesi üzerine ilgili kişilere Ekber Şah’ın tereddütsüz verdiği cezalar örnek gösterilebilir. (Sangar, 1967, 153-154)

3.6.1.1. Had cezaları

İslam hukukuna göre en üst ceza yasaları had cezalarıdır. Allah hakkı olarak belirtilen ve toplumun hakkı olarak cezaya tâbi suçlar içerisinde zina, hırsızlık, cinayet, eşkıyalık zikredilmektedir. Söz konusu had (الحَدّ) cezalarının referansı bizzat Kur’an ayetleri³⁵⁹ ve Hz. Muhammed’in uygulamalarıdır.³⁶⁰ Bâbürlülerin şer’î hukuka ait had cezalarını uygulamada son derece temkinli ve titiz oldukları anlaşılmaktadır.

Had cezalarını ve kisası gerektiren suçlarda mahkûm suçu sabit oluncaya kadar gözaltında tutulmuştur. Ayrıca had cezası kategorisine girmeyen cezalarda, suçlunun kefaletle serbest bırakılmasına da müsaade edilmemiştir. (Ahmad, 1941, 226)

Avrupalı gezginlerin kanlı tasvirlerinin tam aksine³⁶¹ Ekber Şah ve Cihângîr Şah dönemlerine ait toplam 25 idam vakası kayıtlara geçmiştir. Bunların 11 tanesi cinayetten, yedi tanesi açık isyandan, hepsi birer tane olmak üzere diğerleri; hazineye ilişkin hırsızlık, yol kesme, emir verilmeden askerin düşman kampını yağmalaması, evli bir erkek tarafından yapılan zina, tebaaya zulmetmek, imparator avına engel olmak, kıtlık sırasında köpek etinin keçi eti diye satılması sebebiyledir. (İbn Hasan, 1936, 339-340) Ekber’in saltanatında yeltenilen küçük çaptaki isyanlarda yumuşak davranılmış ve bunlar yalnızca hapis cezasıyla karşılık bulmuştur. (Saran, 1943, 386) Ancak durumun ilginç yanı, hiçbir hükümdar saltanatını ortadan kaldırmaya yönelik isyanlarda merhamet seçeneğini kullanmamıştır.

³⁵⁹ “İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir.” (Nur Suresi 4-5)

“Allah’a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır. Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesna! Biliniz ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.” (Maide 33-34)

³⁶⁰ Buhârî “Hudud”, 21, 30-32; Ebû Dâvud “Hudud” 24-25, vd.

³⁶¹ 1611 kayıtlarında Agra’da olduğu anlaşılan gezgin William Finch, Agra Kalesi’ne giden dört kapıdan bahseder. Batıdaki çarşı kapısının çıkışında -mezalim mahkemesini kastettiği anlaşıyor- İmparatorun yargı dağıttığını ve bu sürenin yaklaşık üç saat sürdüğünü belirtir. O gün askerler tarafından 12 kişinin üzerine ateş açılmış cesetler de insanlar tarafından ezilmiştir. (Purchas, 1905, 4/72-73) Seyyahların gözlemlerinin ne kadar mübalağa içerdiği tashihe muhtaçtır. Daha önce bahsedilen Sarkar’ın mezalim mahkemeleri betimlemesi de bu duruma benzerdir. Kendisinin Salı yani mezalim mahkemesi günlerini *kanlı* günler (Sarkar, 1952, 95) olarak betimlemesi anlamsızdır. Mezalim konusunda bahsedildiği gibi Müslümanların icat ettiği bu yargılama usulü asırlarca titizlikle sürdürülmüş hatta gayrimüslim devletlerde de model olarak adli teşkilâta yerleştirilip uygulanmıştır.

1572'nin Kasım ayında Gucerat fethedilirken bir grubun halkın malını yağmalaması üzerine imparator tarafından kadılar görevlendirilmiş ve halka açık mahkeme kurulmuştur. Ölüm cezasıyla neticelenen mahkemeyi müteakip mallar, sahiplerine teslim edilmiş kargaşa yerini sükunete bırakmıştır. (Allâmî, 1907, 3/11)

Şer'î hukukun emrettiği ceza kanunlarına ek olarak zikredilebilecek alan, hükümdara ve devlete karşı işlenen suçlara³⁶² karşılık verilen cezalardır. Türk-İslam devletleri hükümdarlarının dinî / ruhânî otoritesi göz önüne alınacak olunursa kişi-devlet münasebetinin bu yönüyle şer'î hukuku ilgilendirdiği sonucuna ulaşılır. Bu anlamda gelenekteki *ülû'l-emre itaat* prensibi, şahısların hem hükümdara hem de devletin kutsallığına boyun eğmesini gerektirir. Hülâsa söz konusu hukuktan doğan ceza sistemi, dini argümanlardan beslenerek Bâbürlü hükümdarların fermanlarıyla vucûd bulmuştur.

Devlete karşı yapılan isyanlar ve kamu düzenini ortadan kaldıracak fiiller had cezalarının kapsamında değerlendirilmiştir. Bâbürlü otoriteleri bu fiilleri işlemeye öncülük eden her isyancının ölümle cezalandırılmasını öngörmüşlerdir. Ancak verilen ceza şekillerinde farklılıklar görülmektedir. Örneğin Cihângîr Şah, kendisine sürekli isyan eden Hüsrev'in yaverlerini, kazıklara atma cezası ile cezalandırdığı kaydedilmiştir. (Saran, 1943, 387) Bu durum imparatorun yaşadığı öfkenin bir tezahürü olmakla beraber ceza türü açısından şer'î hukuka uygun ancak şekli açıdan bireysel-siyasi bir kararın tezahürü olarak kabul edilmelidir.

3.6.1.2. Kısas

Bir kişinin kasıtlı olarak yaralama, sakat bırakma veya cana kıyma olaylarında işlediği cürüme eşit olabilecek bir müeyyide ile cezalandırılmasına *kısas* (القصاص) denir. Kur'an-ı Kerim'de kısasın gerçekleştirilmesinin kesin emir olduğu ve bunun diğer insanların hayatının devamlılığını sağlamada elzem bir müeyyide olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Bakara Suresi'nin 178-179. ayetlerinde *Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey başılsanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır. Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.*" buyrulmaktadır.

³⁶² Bâbürlülerde bu nev'i suçların başlıcaları şunlardır: İmparatorun hayatına kastetmek, isyan çıkarmak, savaş esirlerine kötü muamele, muhbirlik / casusluk, düşmanla haberleşme ve düşmana yardım etmek, görev ihmali ya da görevden kaçmak, İmparatora itaatsizlik ya da saygısızlıkta bulunmak, kamu görevlisi olarak devlete karşı gelmek, asker olarak ordu içerisinde karışıklık çıkarmak, devletin resmî makamlarına ya da mahkeme kararlarına karşı çıkmak vb. Geniş bilgi için Bkz. (Sangar, 1967, 189-227)

İslam hukukunda *katl* suçlarında yer alan idam cezası Hint örfünde de aynıdır. Ancak haksız yere insan canına kıyanlara ilişkin hükümler, sınıf farklılığı olmaksızın hangi mevkide olursa olsun yerine getirilmiştir. Kısasın uygulanmasında son derece titiz davranılması yasalara açıkça yazılmış; mümkün olan durumlarda affın ya da diyetin tercih edilmesi makbul bir seçenek olarak beyan edilmiştir. (Âlemgîr, 1908, 51) Şer’î hukuk kasten adam öldürmede zimmînin kanını farklı değerlendirmemiştir. “*Başkasının canı kendi canı gibi masumdur*” (Şa’bân, 2004, 305) karinesi üzerinden adalet sağlanmıştır.

Ahkâm-ı Âlemgîrî’de imparator, keyfi olarak verilen idam cezaları konusunda adalet dağıtmaya yetkili kişileri ağır bir dille uyarmaktadır. Âlemgîr, yol kesme suçundan dolayı Firuz Cenk Han’ın, Muhammed Akil adlı bir adamı idam ettiği istihbaratını almıştır. Şahsî değerlendirme neticesinde verilen bu emir karşısında imparatorun tavrı yazdığı mektuptadır: “*Sen bu infazda, şeriat hukukuna dair elinde hiçbir kanıt olmadan Allah’ın inşa ettiği şeyi yıkmakta kararsısın. Yazıklar olsun o güne ki (mahşer günü) maktulün mirasçıları karşına gelince kan bedelini kabul etmeyi reddedecek. Bu alçakgönüllü (Âlemgîr), had cezalarının uygulamasında merhamet buyururken Allah’ın sözüne aykırı olduğu halde sen nasıl kısas emri verebilirsin?*” (Hamîduddîn, 1925, 68, md.34)

Âlemgîr döneminde Kur’an’ın kısas hükümlerinin sınıf farkı gözetmeksizin uygulandığının en dikkat çekici örneği, imparatorun oğlu şehzade Murat hadisesinde gerçekleşmiştir. 1657’de Gucerât Valisi iken Divan-ı Âlâ’nın baş danışmanı Alâ Nâkî’yi haksız yere öldürmekten suçlu bulunan Murat, imparator tarafından Galyûr Kalesi’ne gönderilmiş ve *kadmın* tahkikatı sonucunda suçu sabit kılınmıştır. Maktulün yakınlarına teklif edilen diyet (kan parası) kabul görmeyince 4 Aralık 1661’de kısas hükümleri yerine getirilmiştir. (Sangar, 1967, 96)

Kısas cezasının uygulama bakımından benzerlik arz eden ölüm cezalarının icrası, imparatorların onay yetkisine tâbi kılınmıştı. 1582’de Ekber Şah’ın valilerine ölüm cezasını takdir etme yetkileri verilmişken, imparatorun dava dosyasını incelemeyen infazın gerçekleştirilmesi yasaklamıştır. Benzer şekilde Cihângîr Şah, gün batmadan hiç kimsenin idam edilemeyeceğini ilan etmiştir. (Sangar, 1967, 30-31) Âlemgîr Şah döneminde ise Agra kadısının mahkemeye hakaret ettiği gerekçesiyle idam kararı vermiş olduğu mahkûmun infazı, valinin reddetmesiyle durdurulmuştur. (Ahmad, 1941, 230) Bu yasayla, kişinin hayatını sonlandıracak cezayı hak edip etmediğine ilişkin karinelerin sabit olduğunun kesinleştirilmesi istenmiştir.

Bâbürlü Hindistanı'nı 1666'da gözlemleyen Thevenot ne hukuk ne ceza hakiminin kimseyi ölüme mahkûm edemediğini belirtmektedir. İmparatorlar bu yetkiyi kendilerinde saklı tutmuşlardır. Herhangi bir suçlunun ölüm cezasını hak ettiği kanaatine varılırsa, bu karar elçilerle saraya iletilmiş ve eğer onay alınırsa hüküm yerine getirilmiştir. Mahkeme sürecinde kişinin sahip olduğu inanç üzere yemin etmesi, buradaki ölüm cezasının yalnızca *kıyası* kapsamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin Hristiyan İncil'e Müslüman Kur'an'ın üzerine bir Hindu ise inek üzerine yemin ederek hâkim karşısında kendini savunmuştur. (Thevenot - Careri, 1949, 27) Anlaşılan o dur ki taşrada hukuki yetkilere sahip görevliler, kamu hukukuna ilişkin muhtelif suçlarda idam cezasına karar verebilmişlerdir.

3.6.1.3. Ta'zîr Cezası

Had cezalarının dışında kötü fiillerin yapılması halinde yapanı uyarmak için konulan cezalara *ta'zîr* (التعزير) denilmektedir. Bu tür cezalar genellikle kişiyi ıslah etmek için verilirken kabahate ilişkin bir ceza takdir edilir (Mâverdi, 1976, 267). Ta'zîr'in uygulandığı diğer bir alan, kefaret cezalarının verildiği ve suçlu hakkında had cezasının uygulanmadığı yasak fiillerdir. İslam'da ibadetin yerine getirilmemesi ile ilgili suçlar ya da sosyal hayata dair yemini bozmak gibi fiiller bu sınıfta değerlendirilmiştir. (Akgündüz, 2024, 551)

Ta'zîr, dinde hüküm koyucu şârî'nin muhayyer bıraktığı ceza sahasına işaret etmektedir. Bu nedenle şer'î hukuk, dini ve ahlaki normların korunması cihetiyle yaşanan çağın şartlarına uygun olarak takdir edilecek cezaların belirlenmesi konusunda devlet adamlarına geniş yetkiler bırakmıştır. Kamu menfaatini önceleyen bu tür cezalar İslam'ın genel ilke ve kaideleri doğrultusunda belirlenip ve icra edilmiştir. (Bardakoğlu, 1993, 7/473)

Âlemgîr Şah döneminde 500'ü aşkın İslam âlimiyle kaleme alınan *Fetevâ-i Âlemgîrî* meşhur bulmuş diğer adıyla *Fetevâ-i Hindiyîye* isimli eser bahsi geçen kamu hukukunu düzenleyen kanunlar ve cezaları içermektedir. (Akgündüz, 2024, 580) Bu müstesna eser yalnızca Hindistan için değil dünyanın farklı bölgelerindeki Müslümanların hukuki meselelerinin çözümüne yardımcı olmuştur.

Cezaların gayesi, insanları olumsuz eylemlerden vazgeçirmek ya da bu eylemlerin önüne geçmektir. Ta'zîr'in hükmü ve uygulanması hususunda kati surette belirlenmiş kurallar vardır. Ceza, işlenen suçla doğru orantılı olmalı, verilen ceza suçun üzerinde bir zarara yol açmamalı ve cürmü işleyen kişi, ister toplumun en alt kademesinde isterse soylu bir kimse olsun herkes için yerine getirilmelidir. (Akgündüz, 2024, 554)

Sürekli değişen şartlara uyum açısından, dinin ceza takdirinde icazet verdiği *ta'zîr*, kamu düzenin sağlanmasındaki fonksiyonu önemlidir. Keşmir bölgesinde nüfusun fazla ve geçim kaynaklarının az olmasına rağmen hırsızlık ve dilencilik neredeyse yok denecek kadar azdır. (Allâmî, 1891, 2/349) Bu durum adalet sistemindeki cezaların caydırıcı nitelikli olmasıyla ilgilidir. Avrupalı gezginlerin resmettikleri tablonun³⁶³ aksine Şah Cihan devrinde de hırsızlığın nadiren görünen bir suç olduğu bilinmektedir. Yollar, pazar yerleri ve halkın meskûn olduğu evler, imparatorun sert yasalarıyla oldukça güvenlidir. Ta'zîr kapsamındaki kanunlarla insanların birbirine karşı suç işlemesi veya kamu huzurunun bozulmasının önüne geçilmesi mümkün olmuştur. (Sangar, 1967, 43)

Geniş coğrafyada uzun seyahatlerde yol kesme ve gasp olaylarının mümkün olduğunca en aza indirgenmesi ceza hukukunun yanı sıra çokça konaklama yerlerinin inşası ve kontrolüyle açıklanabilir. Fransız seyyah Thevenot, Agra ve Delhi arasında birçok kervansarayın bulunduğunu Burhanpûr'da da 500 adım uzunluğunda ve 300 adım genişliğinde büyük bir hanın ihtişamından bahseder. (Thevenot - Careri, 1949, 57) Suçun en çok işlendiği gece saatlerinde de her 500 adımda bir kontrol noktası bulunur, muhafızlar -dikkatli ol, uyanık ol anlamında- *haberdâr* (خبردار) diye bağırarak dolaşırlardı. Buna ek olarak özellikle çarşı ve pazarlarda ellerinde ses çıkaran bir aletle insanların arasında güvenliği sağlayan askerler bulunmaktaydı. (Sangar, 1967, 91)

3.6.1.4. Hapis cezası

İslam Hukuku'nda hapis cezası başlangıçta bir tedbir olarak öngörülürken sonrasında toplum düzenini muhafaza eden asli bir ceza hüviyetine bürünmüştür. Orta Çağ'da hapis cezasının temel özelliği, herhangi bir sürenin belirlenmemiş olmasıdır. Bâbürlülerde de cezanın

³⁶³ Thevenot'un diliyle hırsızlık gasp gibi suçların anlatımı, Bâbürlülerin tüm kentlerinde güvenlik sorununun devasa boyutlarda olduğu imajı vermektedir. (Thevenot - Careri, 1949, 58) Öte yandan Sangar, Avrupalı seyyahların genellemelerine karşı temkinli olunması taraftarıdır. Eğer bir isyankâr race, halkı soymaya veya zulmetmeye niyetlendi ise kendisine karşı yeterli kuvvet gönderilmediği sürece bunu yapabiliirdi. Bu halde bile soyguna yeltenenler, imparatorluğun otoritesinden korktukları için ormanların ulaşılmaz noktalarına veya dağların tepelerine doğru kaçarlardı. Günümüzde bile bu nevi suçlarla elimizdeki imkânları göz önüne alarak değerlendirdiğimizde Bâbürlülerin mevcut şartlarla en iyisini yapmaya çalıştıkları açıkça görülebilir. Öte yandan gezginler geldikleri ülkelerdeki koşulların ve mevcut tablonun kıyaslanmayacak derecede kötü olduğundan bahsetmemişlerdir. Sangar, '*Amerika gibi dünyanın en iyi yönetilen ülkelerinde bile soyguncuların faaliyetlerine son verilememişken*' çizilen tablonun hakkaniyet çizgisinin dışında olduğunu belirtir. (Sangar, 1967, 46-47) Bu hususu ticari sahada da görmek mümkündür. Avrupalı gezginlerin ekserisinin eşyalarının arandığından, gümrük memurlarının limanda tüm kutuları açtığından mübalağalı şekilde bahsetmektedirler. (Sangar, 1967, 146-147) Söz konusu kişilerin Bâbürlü Hindistan'ına iki ana nedenden dolayı geldiği bilinmektedir. Bu kişiler ya istihbarat ya ticaret ya da her ikisi için alt kıtaya gelmişlerdir. Gezinlerin ellerinde getirdikleri malları, ülkeye kaçak yollardan sokmak ve daha az gümrük vergisi vermek için çabaladıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan resmi prosedürleri veya yaşadıkları aksaklıkları gayr-i adil olarak nitelendirmeleri de ülke üzerindeki emperyalist amaçların altyapısı olarak kabul edilmelidir.

süresine ilişkin belirlenmiş kurula rastlanmamaktadır. Muhtemeldir ki suçun türü, kapsamı ve suç sonrası mahkûmun durumuna ilişkin kriterler söz konusu cezaya dair kararları etkilemiştir. Örneğin suçlunun tutuklu kaldığı zaman dilimindeki haline dair emareler de cezanın süresinde öncelikli etkenlerden olmuştur.

İmparatorluğun ülke genelinde en büyük üç hapishanesinden birisi önemli askerî merkezlerden de olan Galyûr Kalesi'ydi. Racistan eyaleti sınırları içerisinde bulunan ve Orta Çağ'ın en güçlü kalelerinden Ranthambore'du. Son olarak XVI. yüzyılda Şîr Şah tarafından oldukça güçlendirilen ve Şîr Şah-Hümâyûn arasındaki mücadelenin sembollerinden olan Rohtas'ta bulunmaktaydı. (Jain, 2014, 527)

Hapishanelerin niteliğine dair araştırmacılar farklı iddialarda bulunmuşlardır. Örneğin Avrupalı seyyahların anlatmış olduğu hikayelerde modern tarzda hapishane yoktur ve sıradan suçlular zincirlerle gözetim altında tutulmaktadırlar. (İbn Hasan, 1936, 345-346) *Parmatra Saran*'a göre hapishaneler oldukça nitelikliydi ve *A-B* sınıfı olmak üzere iki türde bulunmaktaydı. İlk grup hapishaneler şehzadeler, üst düzey bürokratlar ve yetkililer için kullanılırken *B* sınıfı olarak nitelendirdiği hapishaneler sıradan suçlular yani vatandaşlar içindi. Ayrıca yukarıda bahsedilen kaleler içerisinde aynı kalede, ayrı odalarda söz konusu iki sınıf mahkûmların da cezası verilmekteydi. (Saran, 1943, 390)

Şah Cihan dönemindeki adli kayıtlar, müebbet hapis cezalarının soylu ya da sıradan vatandaş fark etmeksizin verildiğini gösterir. Gucerat Valisi Hafız Muhammed Nasır'ın yönetimindeki zulümlerinin ve yolsuzluklarının belirlenmesini müteakip kendisi Patna'da ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Tüccarların şikâyeti ile ortaya çıkan bu hadise (Saran, 1943, 371) hak talebinin *eşitlik* prensibiyle uygulandığının işaretidir.

Adalet hususunda kaynaklarda merhametiyle ön plana çıkan Âlemgîr Şah, hırsızlık, yol kesme, hataen ya da kasten adam öldürme şüphesiyle göz altına alınan kimselerin öncelikle hapse atılmasını eğer hakkında suç isnadı sabit olunursa kadı tarafından yargılanıp cezalandırılmasını, eyaletlerdeki sûbedârlara gönderdiği fermanla bildirmiştir. (Husain, 1934, 56)

Âlemgîr Şah'ın fermanlarına bakıldığında hapis cezasına ilişkin birçok yasa tahsis edildiği görülür. Örneğin birisini öldürmeye çalışan ama öldüremeyen suçlular için hapis cezası verilirken, kumar oynayan kimselere aynı tür ceza, tekrarı halinde de çok uzun süreli hapis cezaları verilmiştir. Müslüman beldelerde içki satan, sahte para basan, isyana niyetlenip bunu

gerçekleştiremeyenler için de hapis cezaları verilmiştir. (Sarkar, 1952, 112-113) Burada kastedilen suçlar şer'î hukukun had cezaları statüsüne girdiğinde *kadılar*, hapis cezasının dışında İslam Hukuku'nun belirlediği cezaları vermişlerdir.

Şer'î hukuka göre kadıların hapisaneleri ziyaret edip oradaki koşulları soruşturması ve pişmanlık belirtisi gösteren mahkumları serbest bırakması emredilmiştir.³⁶⁴ Buna göre bir mahkûmun pişmanlık göstergesinde bulunup bulunmadığını kontrol etmek *kadılık* makamına ilişkin dinî-vicdanî bir görev kabul edilmiştir. Genel af ilanlarının veliahtın doğumu gibi özel günlere denk getirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Ekber'in oğlu şehzade Selim'in doğumunda hükümdarın emriyle tutuklulara af çıkarıldığı yine Cihângîr'in tahta çıkışında Galyûr Kalesi'nde uzun süre cezasını çekmiş mahkumların 1610'da affedildiği kaydedilmiştir. Aynı şekilde söz konusu kalede 1618'deki mahkumların durumu da incelenmiş, cinayet gibi ciddi suçlardan hüküm giymiş olanlar hariç diğer kimselerin cezası sonlandırılmıştır (Cihângîr, 1909, 10; Sangar, 1967, 34-35).

3.6.1.5. Celde

İslam'da bekar kimselerin zina fiilini işlemesi veya zina iftirasında bulunması ayrıca bir kimsenin şarap içme suçunda 80 ila 100 sopa ile cezalandırılmasıdır. (Bardakoğlu, 1993, 7/474) *Celde* (جلدة) cezasının yerine getirilmesi usulleri İslam hukukçularının icmasıyla belirlenmiştir. Ayrıca cezaya çarptırılan kişinin hayati tehlikeye girmemesi ve uzuvlarının kalıcı olarak zarar görmemesi gibi kriterler getirilmiştir.

Suçluların, basit suçlarda uzuvlarının kesilmesiyle gerçekleştirilen cezalar Cihângîr'in 1605'te yayınladığı fermanla³⁶⁵ kati surette yasaklanmıştır. Cihângîr hiç kimsenin böyle bir muameleye maruz kalmayacağına dair söz vermiştir. (Cihângîr, 1909, 9)

3.6.1.6. Sürgün

Kur'an'da Maide Suresi'nin 33. ayetinde yollarda eşkıyalık yapanlara uygulanacak en hafif ceza türünün *sürgün* olduğundan bahseder. Bu ceza toplumun menfaatini gözetme

³⁶⁴ Devletin suç ve ceza sistemi üzerinde çalışan araştırmacılar genellikle hapisanelerin -teorikte- insancıl şartlara sahip olduğunu ancak görevlilerin vazifelerini tam anlamıyla yerine getirmediği konusunda eleştiri getirmişlerdir. Shivani Jain bu görüşünü Nelson Mandela'nın ifadesiyle güçlendirmektedir: "*Bir ülkeyi gerçekten tanımak istiyorsan, o ülkenin hapisanelerine bak; çünkü bir ulus, en güçlülerine değil, en zayıflarına nasıl davrandığıyla ölçülür.*" (Jain, 2014, 523, 527) Aynı çalışmada yazar Hindistan'ın Doğu Hindistan Şirketi'nin yönetimine bırakıldığı dönemde, adli yapılanma kapsamında çok sayıda hapisanenin (143 sivil, 75 ceza, 68 karma) varlığından bahsetmektedir. Ve günümüz Hindistan'ının hapisane ıslah sisteminin, sömürge döneminin bir kalıntısı olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. (Jain, 2014, 530, 556)

³⁶⁵ Â'in-i Cihângîrî fermanı için Bkz. (Cihângîr, 1909, 204-205)

maksadıyla tanzim edilmiştir. Örneğin Hz. Ömer döneminde kadınları fitneye düşüren bir genç, halifenin emriyle Medine sınırları dışına sürmüştür. İslam hukukçuları da suçlunun sürgün cezasıyla toplumdan tecrit edilerek cemiyetin sükunetinin sağlanabileceğini ya da bu cezanın hapis cezasına çevrileceğini savunmuşlardır. (Bardakoğlu, 1993, 7/474)

Ekber Şah'ın saltanatında farklı din mensuplarına gösterilen müsamahadan çokça bahsedilmişti. Bu doğrultuda hükümdar, Hinduların kutsal saydığı inek cinsini -kasıtlı olduğu anlaşıyor ki- Hacı Sultan adlı kişinin kesmesinden dolayı Hacı'yı Bhakkar'a sürgün etmiştir. Aynı ceza Ajmerli Hoca Muînuddîn'in torunu Şeyh Hüseyin'e de -bu nev'i- uygunsuz davranışlarından dolayı verilmiştir. (Sangar, 1967, 33)

Sürgün cezalarının ekseriyeti, imparatorluğun merkezinden uzak tedbir amaçlı Bengal'e verilirken siyaseten güçlü olduğu düşünülen üst düzey bürokratların Mekke'ye gönderildikleri görülür. Hümâyûn Şah kardeşleri Askerî ve Kamran'ı, Ekber Şah İmparatorluğun ikinci kez doğuşuna vesile olan büyük devlet adamı Bayram Han'ı -hac bahanesiyle- kutsal topraklara sürgün etmiştir. (Sangar, 1967, 33)

3.6.1.7. Kefâret

Taksirle adam öldürme, fıkhi meselelerde farz konumundaki ibadetleri terk etme ya da yasaklarına uymama konularında iyi niyetli ancak hata etmiş olan şahsı korumaya yönelik ceza türüne *kefâret* (الكفارة) denilir (Bardakoğlu, 1993, 7/473). Suçun karşısında belirlenecek ceza - *zihar* yemini gibi bir konuda- nas ile sabit olabileceği gibi *katl*de olduğu gibi maktulün yakınlarının tespit ettiği bir meblağ ile de ödenebilir.³⁶⁶

Fıkhi meselelerde kefâretin keyfi olarak uygulanmasının önüne geçmek için Âlemgîr Şah yayınladığı fermanında, zemindar, câgîr gibi devlet görevlilerinin işledikleri suçları parayla izale etmelerinin önüne geçmiştir (Muhammed Han, 1928, I/293). Bu tür yasalarla Şah, toplumun zengin sınıfının elinde bulunan imkânları kullanarak hukukun üstünlüğünü suiistimal etmesini engellemiştir.

³⁶⁶ Bir kimsenin borçlunun borcuna veya delillerle onun suçsuzluğuna kefil olduğu *kefâlet*, şer'î hukuktaki *kefâretle* karıştırılmamalıdır. Bâbürlülerde kefâlete ilişkin örneklere de rastlanmaktadır. Manucci eserinde emekli olan Lahor Valisi Muhammed Emin Han tarafından hırsızlıkla suçlanarak hapse atıldığını belirtir. Bunun üzerine kutvâlin kendisine kefil olabilecek birisini teminat olarak göstermesini istediğini söyler. Manucci dönemin valilerinden Fedai Han'ın kefâletiyle özgürlüğüne kavuşmuştur. (Manucci, 1907, I/198)

3.6.2. Yerelde (Hinduizm’de) Yasaklar ve Cezalar

Hindistan'ın binlerce yıllık geleneğiyle bütünleşmiş yasaları, Bâbürlü hâkimiyeti sağlanıncaya kadar tek anayasal sistem olarak kabul edilebilir. İmparatorluğun koyduğu yasalarla bazı yönleriyle oldukça ilkel kabul edilebilecek kanunlar ve cezalar sistemi³⁶⁷ tedricen arka plana itilmiştir.

Hindu hukuku temelde tarih boyunca Brahmanların dini metinleri referans alarak yorumladıkları *şastras* adı verilen kurallar manzumesinden oluşmaktadır. Ekber Şah’ın hukuk reformlarına kadar *şastras*ın öngördüğü ceza hukukunun temel maddelerinin bazıları şöyledir: (Theertha, 1941, 118-119)

- Hinduizm’deki *kast*ların keskin çizgilerle birbirinden ayrılması ve kastlar arasında evliliğin, birlikte yemek yemenin ve sosyal ilişkilerin yasaklanması.
- Dokunulması yasak olan ve kirli kabul edilen toplumun alt katmanındaki sosyal sınıfların tamamen dışlanması.
- Marangoz, dokumacı, demirci gibi meslek gruplarının aşağı kast ilan edilmesi.
- Hinduların dışında kalan Müslümanlar, Hristiyanlar ve Çinlilerin temasla kirleten yabancılar olarak reddedilmesi.
- Ceza hukukuna konu olan eylemlerin karşılığında verilecek olan hükmün, kast sistemindeki seviyesine göre belirlenmesi.
- Dini yasalara göre günahkâr kabul edilen kimselerin ateş veya suya atlayarak kendilerini cezalandırılmasının istenmesi.

XVI. yüzyılın ortasında Ekber Şah *tahta* oturduğunda Hindu yasalarındaki cezalar uygulanmaktaydı. Söz konusu dönemde yürürlükte olan müeyyidelerin bazıları şöyle idi: Brahman öldürmenin en büyük ceza kabul edilmesi, Kşatriya (soylu) sınıfından birini öldürmenin ‘ateşli hastalıkla’ cezalandırılması, dul kadınların kendini ateşe atarak intihar etmesi (sati), regl olmayan kadınların cezalandırılması gibi uygulamalar³⁶⁸ öne çıkmaktaydı. (Theertha, 1941, 118-129)

³⁶⁷ Müntehabü’t-Tevârih bu konuda; racanın huzurunda yemin eden davacının elini kızgın yağa sokması ve suya atılan oku başını çıkarmadan getiren davalı örneğinde olduğu gibi, birbirinden muhtelif ve ilginç pek çok hadiseden bahsetmektedir. (Bedâûnî, 1979, 2/368)

³⁶⁸ İmparator Ekber, insan hakları temelinde oluşturmaya çalıştığı hukuk normlarını (Sulhi Küll) katı kast sistemini hedef alıp düzenlemeye başlamıştır. Brahmanların siyasi gücünü, tapınak ekonomisinin sömürücü yapısını düzeltmeye çalışmış, kadınlara yönelik acımasız müeyyidelerin önüne geçmek için kanunlar yayımlamıştır. Hükümdarların kadınlara ilişkin politikası ortadayken Pelsaert’in Bâbürlülerde kadınların sosyal yaşam standartlarına dair tespitleri ilginçtir. Kendi ülkesindeki kadınları Hint kıtasındaki kadınlarla karşılaştırdığında;

Yerel örfi hukukta cezalar yedi derecede kategorize edilmiştir. *Birinci* derecede olan cezaların kefaretinin olmadığı bilinmektedir. *İlk* derecede bir Brahmanı öldürmek ve ensest ilişki türünden suçlar bulunmaktadır. Soyu reddetme açısından yalan söylemek, krala iftira atmak ve bir din adamına asılsız suçlamak *ikinci* derecede kabul edilmiştir. *Üçüncü* sırada bir ineği öldürmek zina yapmak, altın haricinde başka şeyler çalmak, ahlak dışı amaçlarla alışveriş yapmak fuhuş yapmak ve bu yolla geçimini sağlamak, anne babasını ya da öğretmenini terk etmek, tefecilik gibi suçlardır. (Allâmî, 1894, 3/301-302; Birûnî, 2015, 397)

Dördüncü derecede bir Brahmanı taciz etmek veya herhangi alkollü bir içkinin kokusunu almak suç sayılmıştır.³⁶⁹ (Bedâûnî, 1979, 2/311) *Beşinci* kademedede ise bir fili, atı, deveyi, geyiği, keçiyi, koyunu, mandayı, eşiği, köpeği, domuzu ve benzerlerini öldürmek yer almaktadır. Karınca gibi küçük böcekleri öldürmek *altıncı* derecede sayılırken meyve çiçek ve yakacak odun çalmak son kategorideki yasaklardır. (Allâmî, 1894, 3/301-302)

Hırsızlığın cezası da çalınan malın kıymetine göre değişiklik arz ederken bazen şiddetli bazen orta derecede cezalar verilirdi. Kadim Hint geleneğine göre kimi zaman dayak ve çalınan malın yerine konulmasıyla ceza ödenmiş olurdu. Bazı hırsızlar toplum içerisinde teşhir edilirdi. Ancak yönetici sınıfından birisinin malı çalınırsa gözüne mil çekilir, eli ya da ayağı çapraz kesilirdi. (Birûnî, 2015, 398) Ekber Şah döneminin Hintli şairi Vrinda'nın sözlerinden de Hint hukukunun hırsızlığa ilişkin cezalarında faile suçun türüne göre ceza verildiği anlaşılmaktadır. Örneğin sebze çalan bir kimseye tokatlanma ya da darp etme cezası uygulanırken para çalan hırsıza ölüm cezası tatbik edilmelidir. (Sangar, 1967, 72)

Delhi Türk Sultanlığı döneminde de bahsi geçen yerel ceza hukuku uygulamalarının, Bâbürlüler devrinde pergenelerde sürdürülmüş olması muhtemeldir. Bununla birlikte, daha önce de ifade edildiği üzere Müslümanlara ilişkin cezaî düzenlemelerde esas alınan hukuk, şer'î hukuktur. Teşhir gibi bazı cezalar şer'î hukuka ait olmamakla birlikte, Orta Çağ uygulamaları ve Hindu yargı geleneği içerisinde yer alan yaptırımlar arasında değerlendirilebilir.

Avrupalıların özgürlüklerinin genişliğinin ve güzel talihlerinin farkında olmalarını arzu edeceklerini belirtir. (Pelsaert, 2022, 93) Halbuki bahsettiği yüzyılda kadınlarını cadılıkla itham ederek onları infaz etme peşinde koşan Avrupalı devletlerden gelen seyyahlar, Bâbürlü Hindistan'ında tahayyül edemeyecekleri özgürlükler karşısında şaşırılmışlardır.

³⁶⁹Müntehabü't-Tevarih, alkollü içecekler konusundaki yasağın uygulanmasının titizlikle takip edilmediğini ve insanların bu kuralı ilginç bir şekilde ihlal ettiklerini belirtir. Örneğin hastalık nedeniyle hekim tavsiyesi olma şartıyla izin verilen içki nevinden içecekleri satan bir birim inşa edilmiş, kâtiplere gösterilen reçetelerle bu ürünlere ulaşılabilmektedir. Bedâûnî, "...ancak hasta olmayanlar yaşlı kimselerin hastalıklarını kullanarak onlar adına içki temin etmeye muktedir oldular." demektedir. (Bedâûnî, 1979, 2/311)

Teşhir, diğer adıyla kamu aşağılaması olarak bilinen ceza Hindularda oldukça yaygındır.³⁷⁰ Cezanın tatbikinde suçlunun başı tıraş edilerek, kişi tozlu bir eşeğe bindirilirdi. Kimi zaman boynuna eski ayakkabılardan bir çelenk takılır. Etrafında yüksek sesle müzik eşliğinde sokaklardan gezdirilir ve şehirden çıkarılırdı. Hâkimin mahkeme kararına göre suçlunun yüzü karartılabilir, saç kesilebilir veya şehrin sokaklarında dolaştırabilirdi. (Sarkar, 1952, 106)

Hindular arasında bir kimse 100 *toladan*³⁷¹ fazla altın veya gümüş veya bu miktara kadar değerli bir eşyayı zimmetine geçirirse, soylu bir kimsenin çocuğunu ya da karısını çalarsa, ölüm cezasına çarptırılırdı. Eğer aşağı sınıftan bir adam yüksek kasttaki bir kimseyi öldürecek olursa onun cezası da ölümdü. (Allâmî, 1894, 3/209) Bu doğrultuda ceza hukukundaki eşitsizliğin yerel mahkemelerde var olduğu ve Hindistan'daki sınıfsal ayrımın en tepesinde bulunan Brahmanlara nadiren ceza verildiği³⁷² anlaşılmaktadır. Örneğin bir Brahman diğer kasttan birisini öldürmüş ise oruç ibadet ya da sadaka verme gibi kefaletler ile cezalandırılır ki onun asli cezası ahirete kalmıştır. (Birûnî, 2015, 397)

Cihângîr Şah özel hayatın gizliliğini ihlalin, ikrahla kişinin evini, mallarını gasp etmenin ağır bir suç olduğunu ancak verilen cezanın suçlu nazarında orantısız olduğuna kanaat getirmiştir. Bu nevi suçlarda imparator, daha önce uygulanan Hindu yargılama yöntemlerinde³⁷³ meşru kabul edilen burun ve kulak kesme cezalarını kaldırmıştır (Husain, 1934, 44).

³⁷⁰ Teşhir cezası sadece Hindulara ait değildir. Örneğin Kandahar gezisi sırasında Thevenot, bir Müslümanın sarhoş olup olay çıkarmasından dolayı bir hayvana ters bindirildiğini bu sırada kutvâlin emriyle davul çalındığını ve çocukların bu adamın etrafında alay ettiklerini yazmıştır. (Thevenot - Careri, 1949, 79). Orta Çağ İslam devletlerinde teşhir cezasının tatbikine ilişkin Bkz. Keleş, Nevzat, "Orta Çağ İslam Dünyasında Teşhir", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2020), 1155-1184.

³⁷¹ 1 *tola* yaklaşık 11,66 gramdır.

³⁷² Ender kayıtlardan bir tanesi 1586'da Çakur adındaki bir köyde kızıyla ensest ilişki yaşayan bir Brahmanın, mahkeme tarafından idamla cezalandırılmış olmasıdır. (Allâmî, 1907, 3/124) Oysaki Bâbürlü imparatorları şehzade olan evlatlarını sıradan bir devlet memuruyla mahkeme salonlarında eşit kabul etmişlerdir. Bunun örneği Âlemgîr Şah'ın oğlu Muhammed Azam Şah'a yazdığı mektupta gizlidir. Oğlunun imparator babasına üç nesildir mansabdâr olan Seyyid Lal'in din dışı hareketlerde bulunarak kendisini rahatsız ettiği ve câgîr topraklarının seyyidin elinden alınması talebine karşın: "...benim hizmetkarlarım olarak oğlum ve seyyid eşittirler. Bu meseleyi ayrıntılarıyla tahkik etmek Sadr'ın sorumluluğundadır." şeklinde cevap vermiştir. (Hamîduddîn, 1925, 49, md. 18)

³⁷³ M.Ö 550 yıllarındaki kayıtlara göre Hinduizm'de işkenceyle yargılama yöntemlerinin asırlarca uygulandığı anlaşılmaktadır. İndus ve Yamuna Nehirlerinin etrafındaki bölgelerdeki uygulamalarda terazi, ateş, su, zehir, sıcak yağ, balta gibi yöntemlerle zanlılar suçlarını itiraf etmeye zorlanmışlardır. (Sircar, 1995, 121-122) Bu yöntemlerden Delhi Türk Sultanlığının hâkim olduğu asırlarda da bahsedilmişti.

IV. BÖLÜM

MALİYE TEŞKİLÂTI

Maliye Teşkilâtına Genel Bakış

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa, Asya ve Amerika kıtaları arasında doğrudan deniz yolu ticareti kurulduktan sonra dünyanın muhtelif bölgelerini içeren küresel ekonomi yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bâbürlülerde bahsedilen dönem, Ekber Şah'ın Hindistan'ı merkezî ve sistematik yönetim anlayışıyla yönettiği yıllara tekabül etmektedir. Ülkenin yaklaşık 110 milyonluk devasa nüfusu, büyük mali sistemin idaresini zorunlu kılmıştır. Ekber Şah'ın toprağa bağlı vergilerin nakit ödenmesi, ticaret ağının genişletilmesi, ülkenin her yerinde geçerli olan para biriminin standartlaştırılması Bâbürlü ekonomisinin dinamiklerini oluşturmuştur. (Talbot - Asher, 2006, 152-153)

İmparatorluğun geniş topraklara ulaşmasıyla iktisadi sistemin önemini hızlı bir şekilde kavrayan hükümdarlar maliye teşkilâtını sürekli geliştirmişlerdir. *Divan-ı Â'lâ*'nın başında bulunan vezir,³⁷⁴ hazinenin işleyişinden, gelir-gider hesaplarının tamamından ve darphanelerden sorumludur. Söz konusu divanda imparatorluk hazinesinin mali sorumlusu Ekber Şah döneminde Muzaffer Han'dır. Kendisi dördüncü yılın sonunda tecrübeli muhasebecilerden önemli bir ekip oluşturmuştur. Bunların başında Hâce Şah Mansur, Mîr Fetullah Şirâzî ve hükümdarın göz bebeği Hintli Raca Todar Mal gelmektedir. (Richards, 2021, 99) Nizamuddîn Ahmed, Todar Mal'ın üstün yeteneklerinden bahsetmekte ve sadece Gucerat'taki iktisadi düzenlemelerle tüm masraflar çıktıktan sonra imparatorluğun hususi kasasına 5 milyon rupiden fazla gelir sağlandığını vurgulamaktadır.³⁷⁵ (Herevî, 1936, 2/425)

Raca Todar Mal'ın icraatı arasında ilk olarak tahsildarlar tarafından vergilerin toplanması hususunda yönetmelikleri düzenlemek olmuştur. Bunun yanında tarımsal verimliliği arttırmaya yönelik kademeli icar tabloları hazırlamak, câgîrdârların faaliyetlerinden günlük ve haftalık tutulan raporlarla haberdar olmak, sorunlu arazileri tespit ettirmek ve

³⁷⁴ Daha önce belirtildiği gibi vezir, maliye – vergi dairesinin başkanıdır (İbn Haldun, 1982, 1/626). Bâbür İmparatorluğu tarihinde de durum aynıdır.

³⁷⁵ XVIII. yüzyılın başlarında da bu durum devam etmiş, Âlemgîr oğluna yazdığı mektupta '*Gucerat Hindistan'ın süsü ve mücevheridir.*' demiştir ki (Âlemgîr, 1908, 64) bunda vezirinin payı büyüktür. Ancak imparatorun vefatından sonra, XVIII. asrın ikinci yarısında ülke genelindeki iktisadî durumun bozulmasıyla Gucerat da bu olumsuz gelişmelerden etkilenmiştir.

usullere uymayan üreticilerle ilgili kanunları hayata geçirmek nevinden reformların öncüsü olmuştur. (İbn Hasan, 1936, 131-132)

Maliye'nin düzenlenmesinde öne çıkan diğer isim Mîr Fethullah'tır. Mükemmel bir yönetim anlayışıyla ve ciddiyetle işine başlayan vezir, selefinden daha geniş alanlarda reformlarını uygulamaya koymuştur. 20 farklı başlık altında sınıflandırılan kanun teklifleri, kendisinin bu alandaki yetkinliğini kanıtlamaktadır. Kendisine sunulan raporlardaki sorunlara mevcut çözümler getirmesi, iyileştirilmiş iktisadi bir yönetim için farklı yöntemler sunması kendisinin öne çıkan özelliklerindendir. (İbn Hasan, 1936, 133-134) Ekber Şah'ın devletin maliyesini art arda yetkin iktisatçılarla idare ettiği açıktır.

Ebu'l-Fazl devletin iktisadi yapısını üç temel kategoriye ayırır. Maliyenin *ilk* bölümünde *Ebvâbu'l-mâl*'da devletin gelirlerine ilişkin kayıtlar tutulur, vezir tarafından bu dairenin hesap cetvelleriyle imparatorluğun gelirleri açıklanır, herhangi bir artış ya da azalmanın ayrıntıları ortaya konulur. *İkinci* olarak halk için toplanan bu paraların nasıl harcandığı açıklanmaktadır. Devlete çalışan görevlilerin hesabına ilişkin borçlar ve alacaklar satın alınan ve satılan şeylere ilişkin günlük harcamaları içermektedir. *Üçüncü* olarak *tenneh* (تنهه) adı verilen ordunun maaşlarıyla ilgili tüm verileri içeren bölümdür. (Allâmî, 1873, 1/260)

Her şehirde daha doğrusu imparatorluğun her bir *sûbesinde* 100'den fazla birimin varlığından bahsedilir. İktisadi organizasyonların mükemmel işleyişi, sürekli olarak eksikliklerin düzeltilmesi ve özenle yapılan denetimle açıklanabilir. (Allâmî, 1873, 1/12) Başkent'in Fetihpûr'a taşınmasıyla Sadık Han ve Hoca Şah Mansur gibi yetenekli bürokratlar teftiş için diğer eyaletlere gönderilmişlerdir. Örneğin başkentten Agra'ya gönderilen müfettişler orada bulunan devlet hazinesini inceler, sayman ve muhasebecileri test eder ve devletin depolarında bulunan malları usulünce sayıma tâbi tutarlardı. (Allâmî, 1907, 3/287)

Sûbelerdeki iktisadi iş ve işlemler, Divan-ı Â'lâ'nın bir şubesi olarak kurulan eyalet divanında görülmekteydi. İmparatorun eyaletlerdeki vekili olan sûbedâr, söz konusu divana başkanlık ederdi ve raporlarını doğrudan imparatora sunardı. Cihângîr ve Şah Cihan dönemlerinde eyaletlerdeki ekonominin sûbedârdan daha bağımsız, büyük ölçüde divan tarafından yönetildiğine dair işaretler bulunmaktadır. Öte yandan eyaletlerin alt birimleri olan *serkâr* ve pergenelerde de benzer iktisadi birimler kurulmuştur. Örneğin serkârlarda mali işler *amel-i güzâr* sorumluluğundaydı ve kendisine *bitikçi* adı verilen çok sayıda personel yardımcı olurdu. Ayrıca *amelin* emrinde *karkun* (kâtip), *hazinedâr* ve İlk Türk-İslam devletlerinde

görülen yardımcı sayman *senâdis*³⁷⁶ (سنّاديس) çalışırdı. Serkârların üç önemli idarecisi olan kutvâl, fevdâr ve amel-i güzârdan sadece *amel*, iktisadi meselelerden sorumluydu. Pergenelerdeki benzer yapıda yine *amel* başta bulunur, Söz konusu kâtiplerin yanında kayıtlarda uzman olan *kanungo*, köy kâtibi *patvarî*, vergi yöneticisi *chaudhari* ve *mukaddem* mali işlerin yürütülmesinde rol alırlardı. Bu görevlilerin XVI. ve XVII. yüzyıllardaki kayıtlarda maaşlarını hangi oranda aldıkları belirtilmekteydi. Buna göre toplanan vergi matrahı üzerinden mukaddem %2,5, chaudhari %2,5, kanungo %1, patvari de %1 oranında pay alırlardı. *Şıkdâr* ise hazinedârın ödeme yapacağı hususlarda hazineyi kontrol eder ve onay makamında bulunurdu. (Saran, 1943, 281-284; Moosvi, 1981, 203)

Cihângîr Şah'ın babasından devraldığı güçlü ekonominin, Türkistan ve İran seferlerinde harcanan muazzam paralarla istenilen büyüme ivmesine ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar plansız harcamalar yapılmış olsa da Bâbürlü ekonomisinin durağan seyrinde olmadığı anlaşılmaktadır. *The Provincial Government of the Mughals*'ta oldukça sert eleştirileri olan *Saran* dahi Cihângîr'in her zaman halkın çıkarlarını gözettiğini, tebaasının refahını sağlamak, mali refahı artırmak için elinden gelen her şeyi yaptığını itiraf eder. (Saran, 1943, 271-272)

Devletin toplam hazinesinin büyüklüğü Cihângîr'in saltanatında 7.000 milyon dam iken Şah Cihan döneminde 8.800 milyon dama³⁷⁷ yükselmiştir. Bu ivmenin hızı devletin mali gücünün ne oranda büyüdüğünün de bir işaretidir. (Richards, 2021, 181) Âlemgîr'in saltanatında Delhi hazinesi muazzam seviyelere ulaşmıştır. (Gascoigne, 1971, 215) Buradan anlaşılıyor ki Bâbürlüler Hint coğrafyasını siyaseten ellerinde tutarken bürokratik yeteneklerini sonuna kadar kullanarak ülkenin emtiasını en üst seviyeye çıkarmasını bilmişlerdir.

İktisadi yapının bu denli güçlü olmasında araştırmacıların tezlerinden birisi de çağdaşlarının yaşadığı ekonomik buhranı, Bâbür İmparatorluğu'nun yaşamamasıdır. XVI. yüzyılda Batı Avrupa, Osmanlı hatta Çin'in bile etkilendiği devasa ekonomik kriz, Hindistan'ı adeta teğet geçmiştir (Madhabi, 1994, 34). Nitekim bu durum Bâbürlülerin söz konusu asrın devamında da güçlü kalmalarının nedenlerinden birisi kabul edilebilir. Göz ardı edilen başka bir nokta da imparatorların bilhassa Ekber Şah'ın Divan-ı Â'lâ'nın başına liyakat sahibi iktisatçıları getirmesidir. Yukarıda zikredilen vezirler aslında Ekber'in -yetkilerini asla paylaşmama politikasının ötesinde- liyakate son derece değer verdiğini gösterir.

³⁷⁶ Bkz. (Allâmî, 1873, 1/260).

³⁷⁷ *Bin* ve *milyon* olarak aynı anda zikredilen bu ifadeler, Â'in-i Ekberî'de de geçmekte ancak devletin kendine has bir hesaplama sistemi olduğundan günümüz için matematiksel olarak anlaşılması zordur. Buradaki okuyuşlar 7 milyar dam ve 8 milyar 800 milyon dam şeklinde okunmalıdır.

XVII. asır Bâbü İmparatorluğu'nun siyasi ve mali gücünün portresini çizen Cynthia Talbot, servet ve genel güç açısından en yakın çağdaşları olan Osmanlılar ve Safevilerden daha üstün bir konumda olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede iktisadi gücün ihtişamının imparatorluğun her alanında yarattığı etkiyi örneklerle izah eder. (Talbot - Asher, 2006, 186-196) Joginder Singh de Bâbürlü ve Osmanlılar arasındaki iktisadi farkları ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. (Singh, 2023, 1523-1524)

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun siyasi gücünün zayıflaması iktisadi durumla paralel seyretmiştir. Avrupalı devletlerin Hindistan coğrafyasının zenginliğini keşfetmeleri ve bundan pay almak için yürüttükleri emperyalist siyaset,³⁷⁸ Bâbürlü ekonomisini hızla zayıflatmıştır. XIX. yüzyıl, söz konusu politikayla öncelikle ekonominin ardından siyasi yıkımın nihayete ermesine şahitlik etmiştir.

4.1. Devlet Hazinesi

Türk devletlerinde devlete ait mal ve paraların muhafaza edildiği fiziki mekânın hatta tüm devletin tüm mal varlıklarını da karşılayan terime Beytülmâl (بَيْتُ الْمَالِ) denilmiştir. (Mâverdî, 1976, 213; Aykaç, 1997, 158) Devletin tahsil ettiği tüm vergilerin, savaşlardan elde edilen ganimetlerin ve sair tüm gelirlerin, malların tutulduğu hazine, devletlerin iktisadi yapılarının vazgeçilmez unsurudur.³⁷⁹

Bâbü Şah'ın ifadesiyle iktidar olabilmek, devlet hazinesinin varlığıyla kaimdir. (Bâbü, 2000, 577) Halefi Hümayun'un döneminde ilk altın paranın basılmış olması, Bâbürlü hazinesinin ilk dönemlerden itibaren sahip olduğu güce işaret etmektedir. Ekber döneminde ise hazinenin sınıflandırılıp sistematik bir hale getirildiği görülmektedir.

Bâbürlülerin imparatorlukları boyunca çok yüksek değere sahip altın ve gümüş para basmış olmaları dönemin şartları nazara alındığında sahip olunan ciddi güce işaret etmektedir. Aynı zamanda bu sikkelerin kategorize edilerek çeşitli hazinelerde muhafaza edilmesi de organizasyonun muhtelif aşamalardan oluştuğunu gözler önüne sermektedir.

³⁷⁸ Hindistan'a seyyah kılığında gelip devletin işleyişi hakkında son derece titiz çalışmalarda bulunan ve yıllarca Avrupa'daki devletlere istihbarat sağlayan ajanların verileri, Bâbürlü ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Örneğin Cihângir döneminde yıllarca ülkedeki ticareti gözlemleyen Pelsaert'in notları buna işaret etmektedir. Kendisi Chanova gibi bölgelerde öncelikli olarak *indigo* karşılığında borçlandırılan köylülerin başında bulunan kartellerle ticaret yapılmasını raporlamıştır. Spekülatif hareketlerle ekonominin olumlu yönünün kendilerine dönebileceğini kaydederken, hedefe giden yolda önlerine çıkabilecek hatta Ermenilerin para ihtiraslarına bile ayrı bir başlık açmaktadır. (Pelsaert, 2022, 30)

³⁷⁹ Türk devletlerinde asıl devlet hazinesine *Hazîne-i Âmire* denilirken *Hazîne-i Has* adında Osmanlılarda iç hazine olarak nitelendirilen sadece hükümdara ait olan hazine de bulunmaktaydı. (Uzunçarşılı, 1984, Medhal/124)

İmparatorluk hazinesi üç kategoride değerlendirilebilir. *İlki* başkentte saraya ait merkez hazine olarak nitelendirilen her türlü emtianın muhafaza edildiği hazinedir. *İkinci* olarak tarih boyunca mücevheratı ile meşhur olan Hindistan'ın değerli taşlar hazinesidir. *Üçüncü* ve son olarak bu iki hazinenin haricinde özel hizmete matuf olan diğer hazineler şeklinde tasnif edilebilir.

4.1.1. Merkezî Hazine

İmparatorluğun hazinesi bu geniş topraklarda o kadar büyüktür ki parayı depolamak için 12, nakit ödemeleri için dokuz, değerli taşlar, altın ve işlemeli mücevherler için de üç hazine oluşturulmuştur. Sayısı 100'e yakın olan maliye teşkilâtının muhtelif birimlerine ve hazinelerin her birine ayrı ayrı saymanlar atanmış, makbuz ve ödemelerin günlük aylık, üç aylık ve yıllık bilançoları tutulmuştur. (Allâmî, 1873, 1/14)

Hükümdara ait *hâlisâ* topraklardan elde edilen kasanın 1/4 ila 1/3'ünü oluşturan gelirlerle, tahsis edilmemiş *câgîr* arazilerden elde edilen gelirlerin oluşturduğu fon, doğrudan *hazine-i küll*'ün yani merkezî hazinenin temelini oluşturmaktaydı. Hükümdar başta olmak üzere sarayın, soyluların, ordunun, mansabdârların nakdî maaşları bu gelirlerle ödenmekte idi. Ayrıca kale, saray, yol gibi inşa faaliyetleri, lojistik giderler ve diplomatik sahadaki harcamaları da bu sınıfa eklemek gerekir. (Richards, 2021, 44)

Başkent Agra'da ve sonrasında Delhi'de, ana nakit hazine bulunmaktaydı. Merkezî hazineye genel anlamda *Âyîn-i Hızâne-i Âmire* (آئین خزانه امیره) denilirdi ki imparatorluğun bu alandaki gelir-giderlerini denetleyip kayıt altına alan ve bunları düzenleyen teşkilât birimiydi. Bu çerçevede merkezî hazine tutulan nakdî para ve mal cinsinden emtialar, farklı türdeki hazine bölümlerine dağıtılmaktaydı. Ebu'l-Fazl, imparatorun kurduğu bu sistemin kusursuz işleyişini belirtip “*Keşke Ekber 1000 yıl yaşasaydı.*” övgüsünün ardından hazinenin iki ana ilkesini vurgulamaktadır: *İlki* akılcı yönetimi karşılayan hikmet (öngörü); diğeri dikkatle hareket etmeyi sağlayacak olan ferasettir. (Allâmî, 1873, 1/12-13)

4.1.2. Değerli Taşlar Hazinesi

Bâbü'r İmparatorluğu'nun maliyesi içerisinde son derece hassas birim olan değerli taşlar hazinesinde işlemler; yakut, elmas, inci başta olmak üzere diğer kıymetli taşların kabulü, sınıflandırılması, tartılması ve kaydedilmesinden sorumlu özel hazinedarlar tarafından gerçekleştirilirdi. Hazinedar ve muavinleri, kıymetli her bir taşın ağırlığını yani *ratisini*, saflığını ve berraklığını belirleyerek belirli sınıflara ayırırlardı. Söz konusu hazineye sürekli

değerli taş girişi olur ve kayıtlar sıkı denetim altında tutulurdu. Bu hazinenin işleyişi dört sütun üzerine oturmaktaydı. Bunlar hazinedar, kâtip, ayırıcı ve kuyumculardan müteşekkildi. Bunların her biri görev alanında uzman olduğundan ve titizlikle işlemleri sürdürdüğünden karışıklığa mahal kalmamaktaydı. Dolayısıyla bu sistem, imparatorluğun mali teşkilâtının en düzenli ve ayrıntılı birimlerinin başında gelmekteydi. (Allâmî, 1873, 1/15-16)

Değeri 1.000 *muhurdan* az olmamak üzere hazine muhafaza edilen *yakutlar* 12 sınıfa ayrılmıştır. Aynı şekilde *elmaslar*, *zümrütler* değerine göre 12 sınıftan müteşekkildir. Değerli taşlardan *incilerin* her birine kıymeti oranınca not iliştiler ve devlet mührü vurulmuş ve 16 kategoride değerlendirilmiştir. Söz konusu mücevherlerin değerleri o kadar iyi biliniyordu ki hazine bunların tasnifi hassasiyetle yerine getirilmiştir. (Allâmî, 1873, 1/16)

Bâbü imparatorlarının çağdaşlarına kıyasla dünyanın en zengin hazine ve mücevheratına sahip olduğu bilinmektedir. Ekber Şah yıllarında böyle olsa da (Foltz, 1996, 33) hazinenin zirve noktası sayılabilecek dönem, Şah Cihan'ın hükümdarlığına tekabül eder. İmparator başlığının üzerinde beş büyük *lâl* ve 24 *inci* bulunmaktadır. Bu *lâllerin* ortasında 252 karatlık *kırmızı mücevher* bile 400 bin rupi değerindedir. Atası Cihângîr'in Dekken'in fethi dolayısıyla kendisine verdiği *serpuçun* (süslü başlığın) kıymeti 1 milyon 200 bin rupidir. Kendisinin kullandığı beş *lâl* ve 30 *inciden* müteşekkil tesbihin değeri 800 bin rupi yani yaklaşık 100 bin altın liraya eş değerdir. Padişahnâme, Şah Cihan'a ait mücevherlerin değerinin 50 milyon rupi, taht varislerinin sahip olduğu mücevheratın ise 20 milyonu bulduğunu kaydeder.³⁸⁰

Âlemgîr'in saltanatında söz konusu hazine aynı titizlikle muhafaza edilmiştir. Mücevheratların muhafaza edildiği hazine; organizasyonun yürütülmesi için baş memur anlamında bir *daruga* (داروغه) zeki, akıllı, güvenilir hazinedar ve muavinleri; kayıtların tutulması için kâtipler ve alanında uzman kuyumcular görev almışlardır. (Âlemgîr, 1908, 99)

4.1.3. Muhtelif Hazineler

Bahsedilen hazinelerin dışında farklı isimlerle adlandırılan diğer hazine türleri ise şunlardır: *Enderûn-i Mahal (hümâyun)* içinde bulunan ve hükümdarın zorunlu anlarda kullandığı bir nevi yedek kasası bulunur. Devletin geriye kalmış mahsup alacaklarının tahsil

³⁸⁰ Değerli taşları hazinesinde birçok kıymetli mücevherin gözle görünür olmalarını arzu eden Şah Cihan, 1634'te bunların bir kısmının tahta işlenmesini emreder. Lâl, yakut, elmas, zümrüt ve inci gibi 50 bin miskal ağırlığında 8 milyon rupiyi aşkın değerde taş seçerek tahtın yapımına başlanmıştır. Bunun yanında 250 bin miskal ağırlığında 1 milyon 400 binlik altın kullanılır. 2.27m Uzunluğunda, 1.75 genişliğinde ve 3,5 m yüksekliğinde taht yedi senelik bir sürede inşa edilmiştir. Daha fazla bilgi için Bkz. (Lahûrî, 1875, 48-49).

edildikçe yerine konulduğu *Hızâne-i Bekâyâ*, (خزانة بقايا) hükümdarın özel masrafları için kullanılan *Cîb-i Hâs* (جیب خاص) yine onun sadakalarına ayrılan *Cîb-i Feyz* (جیب فیض) diğer saray hazine birimlerindendir. (Bayur, 1987, 2/446)

Âlemgîr Şah devrinde 24 hazinenin ismi zikredilmektedir. Bahsi geçen hazinelerin burada zikredilen hazinelerin alt birimleridir. *Begüm* hanımların hazinesi, *ahadîler* hazinesi, çıraklar anlamındaki *şâgird-i pîşe* (شاگردپیشه) hazinesi, senet, sözleşme anlamındaki *sîka* (ثيقة) hazinesi ve muhtelif diğer hazineler bulunmaktadır. (Sarkar, 1952, 165)

Hazine-i Rikâb (خزينة ركاب) yolculuk sırasında imparatorla birlikte giden hazine, yine onun sağlığı için ya da olağan zamanlarda sunulan armağanları kapsayan *Hazine-i Nezîr ve Pişkeş* (پیشکش), mirasçı bırakmadan ölen kimselerin mallarının müsadere edildiği mallar ise *Hızâne-i Âmire* (خزانة عامره) yani merkezî hazineye devredilirdi. (Bayur, 1987, 2/447) Kavramların aynısı Osmanlı hazinelerinde de kullanılmaktadır.

İmparator Ekber'in emriyle bağış ve ihsan hazinesi anlamına gelen *Hızâne-i Dâdû Dehiş* (خزانة داد و دهش), ihtiyaç sahipleri için ayrılmış genellikle altın ve gümüşleri içeren hazine, halka açık kabul salonunda görev yapan, dürüstlüğüyle tanınmış bir kişi tarafından muhafaza edilmekteydi. Bunun yanında yine muhtaç kimselere verilmek için bekletilen her biri kalın bir malzemeden yapılmış büyük bir kâseyi karşılayan *senk* (سنگ)³⁸¹ hazır bulundurulurdu. (Allâmî, 1873, 1/14) Bu kaselerden 10, 20 ve 50 parça kadar değerli taşları barındıranlar kimi zaman bir soyluya emanet edilmekteydi. Bu tür hazinelere *Dest-û Bâş* (دست و باش) adı verilmesinin nedeni budur. (Allâmî, 1873, 1/15)

1578'nin Ekim ayında İmparator Ekber'in yapılmasını istediği hazine her ne kadar daimî olmasa da dikkat çekicidir. Fetihpûr Sikri'de 20 metre uzunluğunda ve üç metre derinliğinde inşa edilen havuzun suyunu boşaltıp içini milyonlarca sikkeyle doldurtan Ekber, bunları din adamlarına ve ihtiyaç sahiplerine bağışlamayı taahhüt etti. Bu vesileyle tebaasının mutluluğunu gözleme fırsatı bulmuş ve söz konusu hazine üç yıl boyunca sahiplerine dağıtılmıştır (Sarin, 2005, 38).

4.1.4. Darphaneler

İmparatorluk darphanelerinde altın, gümüş ve bakır sikkelerin basımı saflık, değer ve sanat kriterlerini haizdir. Altın sikkelerin kalitesi %100 oranında saflık derecesine sahiptir.

³⁸¹ Farsçada *senk*, taş anlamına gelmektedir ki buradaki uygulama muasır Osmanlılardaki sadaka taşını akla getirmektedir.

Gümüş sikkelerdeki alaşım oranı ise en fazla %4 kadar ölçülmüştür. Bu da gümüş paraların saflık düzeyinin %96'nın altına düşmediği anlamına gelmektedir.³⁸² Bâbürlülerin bastığı söz konusu sikkelerin çağdaş devletlerle kıyaslandığında çok değerli olduğu söylenebilir. (Habib, 1963, 380)

Ebu'l-Fazl eserinde, paranın günlük yaşantıdaki fonksiyonundan uzunca bahsetmektedir. Bir devletin ekonomik sisteminin nedenli güçlü olduğu sahip olduğu paranın kıymeti ile ölçülebilir. Havadan, sudan ve ateşten etkilenmediği için kadim felsefede insan aklına benzetilen altın, Bâbür İmparatorluğu'nda da ilk sırada yer almıştır. (Allâmî, 1873, 1/17) Geniş coğrafyada kullanılan paralar birçok nedenden dolayı fiziksel anlamda tahrip edilmiş olduğundan sürekli olarak yapılan düzenlemelerle ihtiyaca binaen yeniden basılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/32)

XVI. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun birçok yerinde altın paralar piyasaya sürülmüştür. Ancak daha sonrasında yalnızca Bengal,³⁸³ Ahmedâbâd, Gucerat ve Kabil olmak üzere dört şehirde basılmaya devam etmiştir. Gümüş paralar da ülkenin *sûbeleri* Surat, Agra, Delhi, Patana, Lahor, Multan ve Keşmir gibi yerlerde üretilmiştir. Bakır paraların basılması bu iki para biriminin basıldığı yerlerin dışında 28 yerleşim yerinde gerçekleşmiştir. (Allâmî, 1873, 1/31) Gelişmiş olan kasabalarda dahi bakır para basan darphaneler görülmektedir. Örneğin Allahâbâd'a bağlı olan *Dokos* köyünde uzun yıllar boyunca darphane faaliyet göstermiştir. (Allâmî, 1891, 2/157) Cihângîr'in iktidarında ise bütün büyük şehirlerde darphaneler bulunmaktaydı. (Pelsaert, 2022, 64)

Devletin kontrolünde basılan resmî paraların haricinde yerelde kullanılan farklı para birimlerinin varlığı yok denecek kadar azdır. Bunun asıl sebebi Bâbür imparatorlarının ad ve ünvanlarının yazılı olduğu paraların, hâkimiyet altına alınan bütün bölgelerde standart para olarak kullanılmasıdır. Bâbürlü egemenliğinden önceki yönetimlerden kalan paraların da devletin darphanelerine gelinerek değiştirilmesi istenmiştir. Saflık oranları devletin bastığı sikkelerle hemen hemen aynı olan Gucerat ve Batı Hindistan rupileriyle Malva'daki *muzafferî* denilen gümüş sikkelerin piyasada geçerliliğini koruduğuna ilişkin kayıtlar da bulunmaktadır. (Habib, 1963, 383)

³⁸² Richards'a göre İmparatorluğun iktisadi politikasında *sadece darp edilmiş sikke kabul etme* titizliği, Bâbürlü gümüşünün dünyanın en saf ve standart gümüş paralarının başında olan *rupiyi* geliştirmesinin ana nedenidir. (Richards, 1975, 183-184)

³⁸³ Ekonominin can damarlarından olan Bengal'in Müslümanlarla tanışması ve Müslümanların bölgeyi yönetmeleri XII. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Bkz. (Sircar, 1971, 118)

4.1.4.1. Darphane İşçileri³⁸⁴

Barûgâh (باروگاه), darphane görevlerinin başında bulunan bu kimse, paranın basılmasından sorumludur. Hem üretim hem denetim aşamasında baş yetkilidir. Zeki, dürüst ve güvenilir kimselerden seçilir.³⁸⁵

Serrâfî (سَرَافِي) adındaki darphane görevlisi tecrübe sahibidir ve madeni paraların saflık derecelerini belirleme yetisine sahiptir. Darphanede bu konumda bulunan birçok görevli olduğu bilinmektedir.

Emîn (امین), tarafsız ve güvenilir kimselerden seçilmektedir. Denetim sürecinde tecrübeli olduğu gibi işçiler arasındaki muhtemel sorunları çözmektedir.

Zarrâb (زَرَّاب), altın, gümüş ve bakırı eriterek, sikke darp edilmeden önce madeni para ölçülerine uygun yuvarlak pullar haline getirmektedir. Bu o bölümde çalışan işçiler o kadar titiz davranmaktadırlar ki ellerinde örs olmadan tek bir saç teli bile fark etmeden aynı oranlarda altını kesmektedirler.

Sikkeci (سكه‌چی), yuvarlak metal parçalarını iki kalıbın arasına yerleştirir ve çekicinin gücüyle her iki tarafı da damgalamaktadır.

Tüccar, altın gümüş ve bakır satın alarak hem kendisine gelir sağlamakta hem de devlete yardım etmektedir.

Tartıcı, işlenen paraları niteliklerine göre tartan kimsedir.

Cevher Eriticisi tarafından gresle kaplanan kil levha üzerine açılan yuvalara erimiş altın ve gümüş dökülür; bakır kullanıldığında ise yapışmayı önlemek amacıyla gres yerine kül serpilirdi.

Plaka Yapımcısı, katkılı altını her biri altı ya da yedi *maşahtan*³⁸⁶ (Bkz. Tablo 4.1.) oluşan eni ve boyu altı parmak olan tabaklar haline getirir ve bunları uygun damgaları olan bir üst sınıftaki ustaya teslim ederdi.

³⁸⁴ Ebu'l-Fazl'ın Â'in-i Ekberî'deki tasnifi için Bkz. (Allâmî, 1873, 1/18-22)

³⁸⁵ (Allâmî, 1873, 1/35) Ekber Şah'tan önce darphane memurlarının, tam olan paraların ağırlıklarını eksik etmelerinden dolayı büyük kayıplar ortaya çıkmıştır. Örneğin *dokuz* birim olan para birimini *altıya*, *altı* olanı *üç*e düşürmüşlerdir. Bu nedenle imparator hazinedarlarına, gelir tahsildarlarının vergi mükelleflerinden madeni para talep etmemelerini öngören kati düzenlemelerle birlikte darphane görevlilerinin de güvenilir kimseler arasından titizlikle seçilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

³⁸⁶ Hindistan'da kullanılan bir kütle birimi. 8 adet pirinç tanesi 1 Ratti'ye, 8 Ratti ise 1 *maşah*'a eşittir. Bkz. Ekler, Tablo 5.1.

Oymacı, madeni paraların kalıplarını çelik ve benzeri metallerin üzerine kazırdı.

Tablo 4.1.

Ölçü ve Hesaplama Sistemleri (Ağırlık)

Ölçü	Eşdeğer	Açıklama
8 rati	1 maşah	
4 maşah	1 tank	32 rati (inci/mücevher için)
5 maşah	1 miskal	40 rati
12 maşah	1 tola	96 rati
14 tola	1 ser (?)	
40 ser	1 menbân	Ürünlerin ağırlığı
12 menbân	1 manî (4kg)	Ağırlık
100 manî	1 menîse	Vergi kayıtları

Nath, 1996, 56'dan referansla düzenlenmiştir.

4.1.5. Para Çeşitleri³⁸⁷

Bâbürlü sikkelerinin üzerinde hemen hemen paraların tamamında dua, kelime-i tevhid, Kur'an ı Kerim'de bulunan ayetler sebebiyle belirgin bir şekilde dini geleneğin izleri görülür. Türk-İslam devletlerinin paralarının üzerinde bulunan bu ifadeler ve semboller, dini meşruiyeti vurgulamaktadır. Bâbü İmparatorluğu'nun paralarının şekilleri ve sembolleri incelendiğinde Türk hükümdarlık kültüründeki form ile İslami imgelerle bezendiği açıkça görülür.

Paralarla ilgili ayrıntılı malumat Ekber Şah dönemi kaynaklarında yer alır. Bayram Han'ın 1556 da kullandığı paralar daha çok Sûr Hanedanı'nın kullandığı Hint usulüne göre

³⁸⁷ Bâbü Şah'tan Âlemgîr'e kadar altın, gümüş ve para çeşitlerinin görselleri için Ekler, Şekil 4.1'den 4.12.'ye kadar olan bölüme bakınız.

basılmıştır. 1560'ta Ekber, maliyenin güçlü kılınmasıyla birlikte üç metalli para birimine geçerek kendine has altın, gümüş ve bakır paralar darp ettirmiştir. Söz konusu para türleri kalitelerini titizlikle sürdürürken altın neredeyse tamamıyla saf, gümüşün niteliğinin neredeyse altına yakın,³⁸⁸ bakır paraların da aynı özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. John Deyell: “*Bâbürlü akçesi geçer akçe idi.*” derken Richards: “*Orta Çağ ve erken modern dünyadaki hali hazır altın ve gümüşün kaynağı neresi olursa olsun toplandığı nihai havuz Hindistan'dı.*” (Richards, 2021, 102) ifadelerini kullanmıştır.

Paraların saflık kontrolleri hazine memurları tarafından hassasiyetle yapıldığından bahsedilmişti. Ekber Şah'ın sikkeler üzerinde yapmış olduğu mali reformların neticesinde eksiklikleri tespit edilen paralar maaş ödemelerinde ya da ticarete değerleri tespit edilerek yürürlüğe konulmuştur. Konunun hassasiyetini gösteren örnekte sadece iki *surh* (سرخ)³⁸⁹ ve üzeri eksikliği tespit edilen rupiler geçersiz sayılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/32)

4.1.5.1. Altın paralar

Hint coğrafyası, yer altı zenginlikleri açısından dünyada ilk sıralarda yer almaktadır. Bu kaynakların başında da altın madenlerinin bolluğu dikkat çekmektedir. Örneğin Bâbü Şah hatıratında, devletin ilk senesinde “*Bu memleketin altını çoktur*” ifadelerine yer verir. (Bâbü, 2000, 468) Â'in-i Ekberî'de aşağıda izah edilecek para birimlerinden bahsedilir: (Allâmî, 1873, 1/27-30)

Şahinşah (شاهنشاه), imparatorluğun en kıymetli para birimidir, üzerinde Ekber Şah'ın³⁹⁰ adı kazanmış ve paranın çerçevesinde kemer motifleri bulunmaktadır. Bir yüzünde “*Büyük padişah seçkin imparator onun imparatorluğunu ve saltanatını daim kılsın.*” yazmakta paranın öteki yüzünde ise “*Allah kime rızık verirse o sınırsız olarak cömerttir.*” mealindeki³⁹¹ Kur'an ayeti bulunmaktadır. Benzer şekilde ikinci bir para daha bulunmaktadır. Ağırlıkları ve değerinin aynı olduğu düşünülmektedir.

³⁸⁸ Gümüş kalitesi hakkında verilen saflık oranının 1707 yılına kadar hiç düşmediği ve dış piyasanın emtiayı nasıl etkilediğine ilişkin Bkz. Sanjay Subrahmanyam (ed.). *Money and the Market in India 1100–1700*. (Delhi: Oxford University Press, 1998), 156-185.

³⁸⁹ Bir *surh*'un bugünkü modern karşılığı 0.1215 gram olarak kabul edilmektedir.

³⁹⁰ Ekber Şah dönemindeki paraların üzerindeki (الله أكبر، جَلَّ جَلَالُهُ) “*Allah en büyüktür*” anlamında kullanılan tekbir ifadesi, farklı tartışmalara sebep olmuştur. Paraların üzerindeki bu ifade aynı zamanda *Ekber Allah'tır* anlamına da gelebilir. Ekbernâme'nin mütercimi, hükümdarın bu muğlak ifadeden memnun olduğunu söylese de (Allâmî, 1907, 1/I) Müslüman halkın muhtemel tepkisi de göz önüne alındığında bu tezini ispatlayacak bir delilinin olmadığı açıktır.

³⁹¹ Bakara, 2/212. Kur'an'da aynı mealdeki ayetler için Bkz. Âli İmrân 3/37; Nûr 24/38; Zümer 39/10.

Rehâh – Rahâh (رهاه): İki madeni paranın her birinin yarısı şeklinde olup kimi zaman kare şeklinde piyasaya sürülmüştür. Paranın üzerinde yine Ekber Şah’a ait damga yer almaktadır.

Atmah (آتماه), ilk sırada zikredilen paraya benzer, yuvarlak ve kare şeklindeki paralardır. Paranın arka yüzünde *Faizî*’nin rubaisi işlenmiştir.

Binsât (بيسات) imparatorluğun en kıymetli para birimi olan Şahinşâh’ın *beşte biri* değerindedir.

Burada ifade edilen paraların haricinde *Çûgel* (چوگل) adı verilen kare şeklindeki para, bir tarafında “*Allahu Ekber.*”³⁹² diğer tarafında “*Yâ Muîn.*” yazılı olan para, yuvarlak nitelikte daha az değerlere sahip *aftâbî* (آفتابی) ve *nâhi* (ناهی) isimdeki paralar, *aftâbî*’nin *dörtte biri* oranındaki *rabi* (ربع) ve harici 26 çeşit altın para birimi kullanılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/27-30)

Ekber’den sonra Cihângîr de bazı değişikliklerle altın paralar basmıştır. 100 tolalık³⁹³ paraya *Nûr-i Şâhî* (نور شاهى), 50 tolalık paraya *Nûr-i Sultânî* (نور سلطانى), 20 tolalık olana *Nûr-i Devlet* (نور دولت), 10 tolaya *Nûr-i Kerem* (نور كرم), 5 tolaya *Nûr-i Mihr* (نور مهر), 1 tolalık altın paraya ise *Nur Cihânî* (نور جهانى) denilmiştir (Cihângîr, 1909, 10).

Cihângîr’in bastırıldığı altın paraların üzerine Asaf Han’ın “*Kaderin kalemi nûr harfleri ile yazdı: Nûruddîn Cihângîr.*” yazılırken arka tarafında şifreli basım tarihiyle “*Bu sikke ile dünya güneş gibi aydınlanır ve onun tarihi ‘Hükûmranlık Güneşi’dir.*” beyitleri basılmıştır.³⁹⁴

Hazinenin ağzına kadar dolu olduğu Âlemgîr döneminde de padişah, paranın bir yüzüne Mîr Abûlbâkî’nin “*İmparator Evrengzib Âlemgîr dolunay gibi parlayan paralar bastı.*” mealindeki beytini yazdırırken diğer yüzüne “*Âlemgîr Padişah Gazi.*” yazılmasını emretmiştir (Müstaid Han, 1947, 13).

4.1.5.2. Gümüş Paralar

Ekber Şah’ın saltanatının *on sekizinci* yılında para biriminde ciddi anlamda değişiklikler yapılmıştır. Eski birimler yerine imparatorun adını taşıyan *celâli* (جلالى) adında gümüş sikkeler yürürlüğe konulmuştur. Bu gümüş sikkeler tam olarak 11 maşah ağırlığını korumuştur ve

³⁹² Ekber Şah döneminde bu ifadenin farklı şekilde algılanacağına ilişkin Bedâûnî’nin eleştirisi hakkında Bkz. (Bedâûnî, 1979, 2/213).

³⁹³ Güney Asya ve Hindistan’da asırlardır kullanılan ve günümüzde de geçerli olan kütle birimidir. 1 *Tola* yaklaşık 11,6 grama tekabül eder.

³⁹⁴ *Memleket Güneşi* anlamına gelen *Aftâb-ı Memleket* kelimesi, ebcet hesabıyla 1014 hicrî, 1605 miladi tarihe işaret etmektedir. (Cihângîr, 1909, 11)

basımlarda daha az kayıp vermiştir. Söz konusu dönemde gümüş sikke rupi de aynı damgasıyla maliyeden sorumlu Raca Todar Mal öncülüğünde piyasaya sürülmüştür. (Allâmî, 1873, 1/32)

Ebu'l-Fazl'ın Ekber döneminde belirttiği gümüş paralar şöyledir: (Allâmî, 1873, 1/31) 11,5 maşah³⁹⁵ ağırlığında ve yuvarlak biçimde basılan *gümüş rupinin* ön yüzünde “*Allahu Ekber Celle Celalühü.*” yazarken arka tarafında tarih ile yeni bir damga basılarak kullanılmıştır. Maaşların ödenmesinde özellikle Ekber döneminde sabit bir değer üzerinden hesaplaması yapılmıştır. Gümüş paraların en kıymetlilerinin ikincisi bahsedildiği üzere *celâlî*dir. Kare şeklinde basılan *celâlî* sikkesi rupi ile aynı ağırlıktadır. Aşağıda belirtilen gümüş paraların değerleri rupi ve celâlî üzerinden değerlendirilmiştir:

**Darbî* (ضربى) Rupi'nin değerinin yarısı kadar kıymetlidir.

**Çahâr Celâlî* (چهار جلالی) Bahsi geçen celâlî sikkesinin dörtte biri değerindedir.

**Pandû* (پاندو) Rupi'nin beşte biri kadardır.

**Aşte* (اشته) Rupi'nin sekizde biri kıymetindedir.

**Desse* (دسه) Rupi'nin onda biridir.

**Kele* (کله) Rupi'nin on altıda biri değerindedir.

**Sukat* (سکت) En az değere sahip olan gümüş para rupinin yirmide biridir.

1605'te Cihângîr'in emriyle her birini yıldızla ifade edilen gümüş paralar basılmıştır. Gümüş sikkelerin 100 tolalık burç yıldızı anlamındakine *Kevkebâ-i Tâli* (کوکبه طالع), 50 tolalık talih yıldızına *Kevkebâ-i İkbâl* (کوکبه اقبال), 20 tolalık arzu yıldızına *Kevkebâ-i Murâd* (کوکبه مراد), 10 tolalık kader yıldızına *Kevkebâ-i Baht* (کوکبه مراد), 5 tolalık saadet yıldızına *Kevkebâ-i Sa'd* (کوکبه سعد) denilirken 1 tolalık gümüş de tüm cihana hâkim olan anlamında *Cihângîrî* (جهانگیری) adı verilmiştir. (Cihângîr, 1909, 11) Aynı dönemde halkın talebiyle altın *muhr* ile *rupiler* aynı ağırlık ölçüleriyle basılmıştır. (Cihângîr, 1909, 197)

4.1.5.3. Bakır Paralar

Ekber Şah döneminde basılan bakır sikkeler 20 tola, *sekiz* maşah ağırlığında basılır ki *dam* adındadır ve bir tarafında basıldığı yer diğer yüzünde ise tarih yer almaktadır. *Damın*

³⁹⁵ Bkz. Walter Hinz. *İslam'da Ölçü Sistemleri*. çev. Acar Sevim, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990), 28.

değeri basıldığı yere ve zamana göre değişiklik göstermiştir. Bu durum sadece ödemeler sırasında değil aynı zamanda ticaretle de geçerlidir. Gümüş sikkelerin (rupinin) 30 ila 32 *dama* eşit olduğu dönemde bakır sikke dam 25 kısıma ayrılmıştır. Ancak bu taksimattaki birim yalnızca hesaplamalarda kullanılmış fiilen basılan bir para birimi olmamıştır. (Allâmî, 1873, 1/31)

Bakır sikkelerin söz konusu parçaları şu şekildedir: (Allâmî, 1873, 1/31-35)

*Dām'ın yarısı *Nîm Dam*'dır (نیم دام).

*Dam'ın dörtte biri *Çahâr-Tâle*'dir (چهار تاله).

*Dam'ın sekizde biri *Aşt-Tâle*'dir (اشت تاله).

*Dam'ın on altıda biri *Şûl- Tâle*'dir (شول تاله).

*Dam'ın yirmide biri *Bîs- Tâle*'dir (بیس تاله).

*Dam'ın kırkta biri *Çâl- Tâle*'dir (چال تاله).

Bakır sikkelerin hesaplama birimi olarak günlük hayatta oldukça işlevsel olarak kullanıldığı görülmektedir. Â'in-i Ekberî'deki darphane hesaplamalarında ve maliyet dökümlerinde küçük parasal birimleri karşılaması açısından sıkça adı geçen dam bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Farklı türdeki para birimleri arasındaki ticari değişimde de bakır paraların bakiyesiz hesaplamalarda önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır (Allâmî, 1873, 1/37).

Cihângîr hatıratında, 100, 50, 20, 10, 5 ve 1 toplam bastırdığı altın ve gümüş paralar gibi aynı oranlarda her bölümüne farklı isimler verdiği bakır paralar bastırdığını belirtmiştir. (Cihângîr, 1909, 11) Hindistan'da yaşayan Türklerin icadı olarak bilinen *tanka* türü paralar Cihângîr'e kadar bakır olarak basılmış, sonraki dönemlerde ise altın ve gümüş *tankalar* piyasaya sürülmüştür. (Cihângîr, 1909, 418)

Bâbürlü para sisteminde diğer tüm para birimlerinde olduğu gibi iktisadi bir norm olarak bakır sikkelerde değer dalgalanmaları yaşanmıştır. Ekber'in ilk yıllarında bakır paranın değeri 1 rupiye 40 dam olacak şekilde sabitlenirken Cihângîr ve Şah Cihan'ın saltanat yıllarına tekabül eden 1620-1633 yılları arasında bakır paranın rupi karşısındaki değeri 40 *damdan* 27/28 *dama* düşmüştür. 1637'den 1638'e kadar Agra'da 1 rupi 25 *dama* kadar gerilemiştir. 1638'de 1 gümüş sikke için Bengal taraflarındaki Rajmahal'de 28 dam ödenirken Agra'da da 28 dam ödenmekteydi. (Habib, 1963, 388-389) Bakır sikkeler üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır

olunursa paraların değerinin imparatorluk içerisinde zamansal ve bölgesel farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak veriler dikkate alındığında ülkenin birbirine çok uzak mesafede olan yerleşim birimleri arasındaki küçük farklar, iktisadi istikrarın varlığı konusunda deliller sunmaktadır.

4.2. Devletin Gelirleri

Bbr İmparatorluğu'nun Hint coğrafyasına yayılmış vergi toplama sistemi, asırlarca son derece kusursuz işlemiştir. Aynı dönemde yaşıyan Avrupa lkelerindeki ağdaşılarının genel harcamaları ya da askerî seferler için kaynak aradıkları yıllarda Bbr imparatorları, finansman kredilerine hiçbir şekilde bağımlı olmamışlardır. (Richards, 2021, 235) Bu nedenle gelirlerin tanzimi, toplanması ve hazinenin durumu bu tezi geçerli kılmaktadır.

İmparatorluğun gelirlerinin planlanması *Divan-ı 'lân*ın yetkisi dhilinde yıllık bilanço tahminin yapılmasıyla başlamaktaydı. Ticari işlemlerden, toprak ürünlerinden tahsil edilecek olan vergi oranlarıyla tahmini btce *cem* adıyla oluşturulmaktaydı. XVII. yüzyıldan itibaren *cem*'i *drî* (جمع داری) denilen resmî btce planlaması, tahsilat ücretleri ve hak sahiplerine bırakılan diğer denekler düşüldükten sonraki net gelirleri karşılamaktaydı. (Moosvi, 1981, 294-295)

4.2.1. Ticari Faaliyetler

Devletin mali gelir kalemlerinde ticari getirinin hazineye olan katkısı tartışılmaz konumdur. Agra, Delhi ve Lahor gibi şehirlerin yaşamının ayrılmaz bir parçası olan ticari faaliyetler, anayollar üzerine kurulu geniş hinterlandtaki pazarlarda icra edilmiştir. (Naqvi, 1964, 64)

Karayolu ticaretinin yanında adeta nehir cenneti olan Hindistan'da antik çağlardan beri, nispeten daha ucuz ve güvenli olan su yolları üzerindeki ticaret oldukça hareketlidir. Bbrllerde de Sindh, Multan, Lahor, Keşmir, Delhi, Agra, Bengal ve Allahbd'ı birbirine bağlayan nehir ağları bulunmaktaydı. (Kaushik, 2013, 51) Bbr İmparatorluğu'ndaki ticari faaliyetler, bahsedilen kentlerin dinamizmini sürekli canlı tutan öncelikli faktör olmuştur.

Budizm'in Hindistan'da gerilemesiyle zayıflayan Türkistan ile kültürel ve ticari ilişkiler, Bbrller döneminde farklı bir çerçevede yeniden tesis edilmiştir. Buhara, Semerkant, Horasan, Belh, Harezm ve Fars coğrafyasından gelen insanlar ve ticaret Hindistan'a akmaya başladı. Hindistan'dan Kandahar'a açılan Bolan Geçidi sayesinde Cihngr şah döneminde

Afganistan'dan İran'a her yıl 14.000 deve yükü mal geçiyordu. Deniz ticareti açısından da bakıldığında Hindistan, ticaretin canlı transit geçiş noktası haline gelmiştir. (Sarkar, 1952, 230-231) Ticaretin devasa ölçüde gelişmiş olduğunun kanıtı Avrupalıların (Portekiz, Hollanda, İngiltere'nin) adeta bu büyük pastadan pay alabilmek için Hindistan'a saldırmasıyla açıklanabilir.

Hindistan'daki tüccarlar özellikle liman kentlerinde, Avrupa'da bulunan tüccar prenslerin zengin olan en üst burjuvayla kıyaslanabilecek büyüklükteydiler. Bâbürlülere vergi veren çok sayıda tüccardan biri olan Virji Vohra, Surat bölgesindeki ticarete onlarca yıl hâkim olmuş, 1718'deki ölümünden sonra arkasında 55 milyon rupi nakde eş değer mal, 17 deniz gemisinden oluşan bir filo bırakmıştır. (Chandra, 2007, 309) Gucerat eyaletine bağlı Surat, sahip olduğu limanla ticaretin başında yer almış, her sene hacıların Kızıldeniz'e yelken açtıkları transit geçiş noktası olmasından dolayı da ayrı bir öneme sahip olmuştur. Söz konusu yüzyılda başkentlik yapan Ahmedâbâd'a bağlı kentlerde üretilen mamullerin pazarlanması ve ihracatı da Surat Limanı vasıtasıyla oldukça ekonomik olarak gerçekleştirilebilmiştir.³⁹⁶

Devasa ticaret ağının geliştirilmesi stratejik hamlelerle mümkün olmuştur. 1590 yılında imparator tarafından ticaret usulleriyle ilgili yunanca kitapların tercümesinin yapılabilmesi için entelektüel mütercimler görevlendirilmiştir. Bu husustaki kazanımlardan sonra pratikte Frenk ve Ermeni tüccarların Çin'den getirdikleri mallar ve ürünlerin pazarlama stillerine ilişkin stratejiler dikkate alınmıştır. (Allâmî, 1907, 3/874) Ekber'in bölgesel ticari trafiğin merkezinde yer almak için her türlü tekniği denemeye çalıştığı ve uyguladığı görülmektedir.

Şah Cihan'ın, Âlemgîr'in saltanatında ve müteakip dönemde Kuzey Çin'deki *shansi* bankacıları gibi Hintli tüccarlar ve Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan Güney Hindistan tacirleri, pazar paylarını oldukça büyüttüler. Ayrıca Bâbürlüler ile Türkistan'ı birbirine bağlayan Pencaplı tüccarlar da iktisadi gelişime oldukça fazla katkıda bulunmuşlardır. (Bayly, 1983, 458-460)

İç piyasada baharat, tuz, kumaş, tahıl vb. birçok ürünün ticaretinin yapıldığı ülkede *lojistiğin* değeri açıktır. Bu görevi yerine getiren *banjaralar*, devletin uzun mesafeli kara

³⁹⁶ 19 Nisan 1701'de İngilizlerin istişare toplantısında şunlar kaydedilmiştir: “Bu şehrin sakinleri o kadar çok gemi inşa ettiler ki Avrupalılar karışmadığı sürece, kısa bir süre içerisinde tutumlarıyla Hindistan'ın tek tüccarları haline gelebilirler. Son zamanlarda güney denizlerine yılda iki ya da üç gemi gönderiyorlar bu yerlerden en kârlı ticareti yapan Hollandalıların gemisi sayısının iki katı fazlasını kullanıyorlar.” (Gupta, 1998, 370).

taşımacılığında önemli bir yer tutmaktadır. Hatta bu sınıf Bâbürlülerden sonra da görevini yerine getirmeye devam etmiştir.³⁹⁷

İmparatorluğun güçlü olduğu bilhassa XVII. yüzyılın ikinci çeyreği ile Avrupalıların Hindistan'a olan ilgileri ticaretleri artmaya başlamıştır. Ticaretin yoğun olduğu alan Hint tekstilidir. O dönemde bir gözlemcinin ifadesiyle, kadınların giyiminden evlerin mobilyalarına varıncaya kadar, eski tahtadan veya ipekten imal edilen hemen her unsur Hint ticaretinin sağladığı ürünlere dayanıyordu. Avrupa ile ticaret söz konusu yüzyılda ne kadar hızlı büyümüş olsa da Asya ile ilişkiler çok daha karlı görünmektedir. En büyük ihracat kalemlerinden Hint baharatlarının dahi sadece %14'ü Avrupa'ya gönderilmekteydi. (Chandra, 2007, 315)

Ticarete büyük payı olan baharatın önemli bir kısmı Asya devletlerine gönderilmekteydi. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Batı Asya'ya çoğunlukla Basra körfezi ve Kızıldeniz'e doğru ilerleyen ticari yönelim zamanla değişerek ve giderek daha fazla Çin'e doğru gerçekleşmiştir. Öte yandan İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'in izniyle kurulan şirket, beş adet gemiyle ticarete başlamış, imparatorluğun deniz ticaretinin can damarlarından olan Surat'ta ticaret merkezlerinin (factories) kurulmasıyla kent hızla büyümüştür.³⁹⁸ Doğu Hindistan şirketinin hâkim olmak istediği ticaret ağı, yerli tüccar sınıfının önemli kayıplara uğramasında etkili olmuştur. (Bhatia, 2008, 11-12) İmparatorluğun son asrında ticaretin kontrolünün büyük ölçüde Hindistan Şirketi'ne geçmesi, Bâbürlü ekonomisinin sonunu getirmiştir.

4.2.1.1. Üretim faaliyetleri

Hindistan'da ihtiyaç görülen ve ekonomik değeri olan hemen her alanda imparatorluk, *kârthane* denilen imalathanelere sahiptir. Delhi Türk Sultanlığı'nda Firuz Şah'ın saltanatında sayıları 36 olan bu atölyeler, Bâbür İmparatorluğu'nda yüzlerce fabrikayı andıran, adeta küçük bir krallık haline dönüşmüştür. Üretimin ana merkezleri olan bu yerlerin hızla çoğaldığı dönem Ekber Şah'ın saltanatına rastlamaktadır. (Sarkar, 1952, 162)

Bâbürlü hanedanının kişisel ihtiyaçlarının imal edildiği saray *kârhaneleri* de ayrıntılı organize edilmiş bir fabrikayı andırmaktadır. Hayvan ahırlarına ait malzemeler, mutfak

³⁹⁷ Bkz. Neel N. Amin. *Those Who Wandered Were Lost: Settling the Nomadic Banjaras of British India*. (California: University Of California, Doktora Tezi), 2016.

³⁹⁸ Ebu'l-Fazl, İngilizlerin alt kıtaya gelişlerini haber vermektedir. Kendisi Bengal taraflarında en büyük iki limandan Satgaon ve meşhur Hugli Limanlarının Avrupalıların elinde olduğunu bildirmektedir. Aynı bölgeye yakın bir yerde çok küçük taşlar üreten bir elmas madeni de bulunmaktadır. (Allâmi, 1891, 2/125) Şah Cihan dönemine gelindiğinde Avrupalıların aynı bölgede askerî açıdan oldukça güçlü kaleler inşa ettiği görülmektedir. Ayrıca Bengal kıyılarında kurulan pazarlar yerli ekonomiye ciddi anlamda zarar vermiştir. (Lahûrî, 1875, 34)

eşyaları; halı, altın ve muhtelif mücevheratı imal eden bölümler, tahıl, meyve, sebze gibi gıda ürünlerinin üretildiği bahçeler, askeriye için üretilen kılıç, çakmaklı tüfek, top gibi mühimmat atölyeler, bunlardan bazılarıdır. (Blake, 1993, 105-106)

Ülkede tekstil ürünleri Hintli, İranlı, Türk ve Avrupalı girişimcilerin yoğun üretim faaliyeti dolayısıyla bolca bulunmaktadır. Ekber Şah döneminde muhtelif ülkelerden gelen ustalar, tekstil sanayisine önemli katkıda bulunmuşlardır. Lahor, Agra³⁹⁹, Fetihpûr, Ahmedâbâd, Gucerat gibi pek çok şehirde zanaatkârların harf, desen ve düğümlemlerle meydana getirdikleri ürünler, dönemin seyyahlarını da kendilerine hayran bırakmıştır. Her türlü dokuma halı ve ipek eğirme sanatı⁴⁰⁰ kusursuz icra edilmiştir. Üretilen ürünler fiyatlarına göre düzenlenmiş, piyasa hakkında deneyimli olan kimselerce ticari kurallar çerçevesinde faaliyetler pazarlanmıştır.⁴⁰¹

Hint tekstilinin şöhreti kadim tarihine dayanmaktadır. Bâbürlülerin selefi Delhi Türk Sultanlığı'nda da durum aynıdır. Kalkaşendî, XIV. asır Delhi Türk Sultanlığı'nın başkenti Delhi'de 4.000 ipek işçisinin görev yaptığını kaydeder. (Kalkaşendî, 1936, 51) Delhi, Bâbürlülerde de uzaktan yakından birçok tüccar için göz alıcı ürünler sunmaktaydı. Cihângîr'in saltanatında başkentte ve çevresinde tekstil sanayisi, altın dönemlerini yaşamıştır. Bilhassa Türkistan'dan gelen tüccarlar baskılı ve pamuklu ürünlere yatırım yapmışlardır. (Naqvi, 1964, 67) Hint kumaşının kıymetini ortaya koyan en ilginç uygulama, Hint tekstil ürünlerinin Endonezya'da *takas aracı* olarak kullanılmasıdır. Ticaret anlaşmalarında baharat ürünlerinin fiyatları, nakit yerine Hint kumaşı birimi cinsinden verilmekteydi. (Talbot - Asher, 2006, 158-159)

Sadece büyük tekstil atölyelerinde değil kasaba ve köylerde de kumaş ve pamuk üretimi aralıksız devam etmekteydi. Köylüler tarafından toplanan pamuklar çırçırlanır ardından *dehûnyâ* (دهنیا) denilen pamuk zanaatkarları tarafından temizlenir, akabinde iplik haline gelen malzeme, dokumacıya verilmek üzere satışa hazır hale getirilirdi. Tekstil fabrikası ölçeğinde yerler hizmet vermeye başlayınca köylerde ve mahallelerde yapılan çırçırılama, temizleme, eğirme süreçleri fabrikalara doğru kaymıştır. (Habib, 1963, 58)

³⁹⁹ Her ülkeden gelen insanlarla dolu olan Agra, dünya ticaret trafiğinin merkezlerinden biriydi. (Allâmî, 1891, 2/180)

⁴⁰⁰ XVII. yüzyıldan itibaren özellikle ipek yetiştiriciliğinde o kadar ileri gidilmiştir ki asırlardır Çin'den ithal edilen ipek ürünlerin satın alınmasına gerek kalmamıştır. (Chandra, 2007, 299)

⁴⁰¹ Â'in, etekten pantolona, ceketten şalvara kadar onlarca ürünü, renginden ölçüsüne hatta fiyatına kadar ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. (Allâmî, 1873, 1/87-90)

Cihângîr döneminde başkente 25 *kos* uzaklıktaki Jaunpur'da sarık, kuşak, chela (pamuk türü), halı; beş *kos* ilerideki Beneras'te Hindu evlerinde kullanılan çeşitli malzemeler, bakır kaplar, tabak, çanak kâsenin yanında kadınlar için elbiseler, *gangazil* (beyaz bir kumaş) üç *kos* mesafedeki Oudh'da toptan üretilen büyük parça kumaşlar; Patna'nın güneyinde ise ambertees adı verilen çok kaliteli ipek karışımı beyaz kumaşlar üretilmektedir. (Pelsaert, 2022, 18)

Hülasa Hindistan'daki tekstil sanayisinin ticaretteki payının oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Ancak imparatorluğun üretim faaliyetleri tabi ki bununla sınırlı değildir. Yüksek verimliliğe sahip Hint coğrafyasının topraklarından elde edilen tarım ürünleri, zanaatkarların, kuyumcuların, marangozların, demircilerin ve daha birçok imalat meslek sınıflarının üretimde önemli pay sahibi olduklarını belirtmek gerekir. Tarımsal üretimden, doğal kaynakların işlenmesine, pazar ürünlerinden ihracattaki kalemlere ilişkin üretim faaliyetleri alt başlıklarda ele alınmıştır.

4.2.1.2. Pazarlar

Şehir, kasaba ve köylere ilişkin sayısal veriler, pazarların büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Ekber Şah'ın imparatorluğunda her birinin altında 100 ila 1000 köy bulunan 120 büyük kent ve 3200 kasaba bulunmaktaydı. Örneğin Agra, imparatorluğa başkentlik yaptığı yıllarda nüfusu yarım milyondan fazladır. İmparatorluk sarayı taşındığında Delhi ise Avrupa'nın en büyük şehirlerden olan Paris'ten daha kalabalıktır. Aynı dönemde ihtişamlı zamanında Lahor'un ne Asya'da ne de Avrupa'da rakibi vardır. Patna'nın adı sıkça zikredilmezken bile nüfusu XVI. yüzyılda 200.000'den fazladır. Ahmedâbâd'ın, XVII. yüzyılın henüz başlarında Londra'dan daha büyük olduğu bilinmektedir. (Habib, 1963, 75-76) Diğer şehirler de düşünüldüğünde büyük şehirlere sahip olan Bâbürlülerin pazarlarının hareketliliği oldukça fazladır.

Ülkede kurulan pazarları üç ana kategoride incelemek mümkündür. *İlki* uzun mesafeli kara yolculukları ve deniz aşırı ülkelerden gelen ürünleri içeren büyük pazarlardır. *İkincisi*, yerel üreticilerin piyasaya çıkardığı toptan ya da perakende ürünler satışa çıkarılırken nitelikli tüccarların stoklarını satmak ya da yenilemek için bir araya geldiği ancak tüketicilerin de kısmen nasiplendiği pazar türüdür. *Üçüncüsü* ise olarak yerli üreticinin elindeki fazlalık nevinden ürünlerin diğer tüketiciler arasında takas edildiği kırsal pazarlardır. (Kaushik, 2013, 44-45)

Bâbürlü şehirlerinde farklı türlerde kurulan pazarlardan bahsetmek gerekirse; Bunlardan en meşhuru *çevk* (چاوک) adı verilen şehrin en geniş ve en belirgin alanının tam ortasına kurulan ana çarşıdır. Delhi’de bulunan Sadullah Han’ın yaptırdığı ay ışığı adındaki *çândnî-i çevk* (چاندنی چوک) yine aynı isimle Agra Kalesi’nin karşısında ve Lahor’da bulunan büyük pazarlar öne çıkmaktadır. Dükkânların yola bakan ön kısımlarının temiz hava almak için inşa edilen teraslarla bezendiği, geniş yollara sahip bu çarşılar, XX. yüzyıla kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. (Naqvi, 1964, 119-120)

Şah Cihan döneminde⁴⁰² eski Delhi’nin merkezine inşa edilen Şahcihanâbâd’daki ay ışığı pazarı 1650’de hükümdarın en büyük kızı Cihanârâ Begüm tarafından yaptırılmıştır. Şehrin iki caddesi üzerinde kurulmuş pazarda tüccar, zanaatkar ve esnafların dükkânları sıralanmıştır. Caddenin tam ortasından akan su, büyük ağaçları suluyor ve ağaçların altında dinlenme yerleri bulunuyordu. Pazarın tam ortasında büyük bir havuz bulunmakta kuzeyinde kervansaray ve bir bahçe yer alırken güneyinde ise hamam yer almaktaydı. Çarşıda baharatlı kebaplar, güzel kokulu çiçekler, yakutlar, zümrütler, inciler, Çin’den getirtilmiş cam sanatıyla buluşan nargileler ve daha birçok ürün tezgâhları süslemekteydi. (Blake, 1993, 55-56)

Ülkede Ekim-Kasım aylarında uluslararası tüccarların katıldığı büyük pazarlar kurulmaktaydı. Birçok ülkeden gelen ürünler bu pazarlarda sergilenirken saray halkı, soylular, vatandaşlar da dâhil ellerinde bulunan ürünleri satmak için bu şölene iştirak ederlerdi. Bu pazarlarda imparator ve ailesinin satın aldıkları ürünler için bir sayman ve muhasebeci atanmıştır. Söz konusu pazar ve panayırların ekonomiye katkısının çok büyük olduğu bilinmektedir. (Allâmî, 1873, 1/276-277)

1680’lerde Kuzey Hindistan’da *kasba* olarak adlandırılan binlerce pazar kasabası hüviyetinde yerleşim yeri bulunmaktaydı. Ayrıca buralarda *ganî* denilen hububat pazarları da kuruluyordu. (Richards, 2021, 245-246) Ticari hayatın canlı olduğu bu beldeler beraberinde soylu bir kesimi dolayısıyla onların oluşturduğu sosyolojik değişimi de beraberinde getirmiştir. Kent temelli ekonominin ve buna bağlı kültürün gelişmesi, ülke dışından tacirlerin, zanaatkarların ilgisini çekmiştir.

⁴⁰²1629-1643 Yılları arasında Şah Cihan’ın saltanatını bizzat müşahede eden Manrigue, Bâbürlülerdeki muhteşem düzenin, yalnızca ürünlerin bolluğunda değil aynı zamanda cadde ve sokakların temizliğinde, pazarların düzeninde ve buralarda sağlanan refah ve sükunette olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu nizamın insanların sahip olduğu mallarıyla güvenli bir şekilde, hırsızların şerrinden emin yaşadığı adalet ve doğrulukta da görüldüğünü belirtmektedir. (Ahmad, 1941, 238)

Köyler ve şehirler arasındaki ticaretin boyutu da dikkat çekicidir. Köylüler, ellerinde bulunan ürünlerin ihtiyaç fazlasını şehirlere bizzat götürmüşler ya da aracılara satmışlardır. Aynı şekilde kırsalda yaşayan kimseler, kendileri için elzem olan emtiayı tedarik etmek için büyük pazarlardan istifade etmişlerdir.

Âyânlardan oluşan *mahâcanlar* (مهاجن), Hindu ve Müslüman tüccarların burjuva sınıfına dâhildirler. Bu kimseler köylerden almış oldukları tarım ürünlerini yakın pazarlara, köylere ve kent pazarlarına getirerek ticari faaliyetlerde bulunurlardı. Öncesinde çiftçilere kredi desteği de sağlayan ve kimi zaman bunun suistimal edilebilen bu sınıf, yapılan yasal düzenlemelerle kontrol altına alınmışlardır. Devletin belirlemiş olduğu bir önderin etrafında şekillenen mütevellî heyeti, piyasa hareketliliğine ilişkin tüm verileri kayıt altına almıştır. (Richards, 2021, 125)

4.2.1.3. İhracat

XV. yüzyıldan itibaren deniz yollarıyla yapılan ticaretin artmasıyla Hindistan, ticari yolların en önemli duraklarından birisi olmuştur. Öte yandan Türkistan ile yapılan ticarete Hindikuş'tan geçen her kervan Hint coğrafyasına uğramış, Bâbürlü pazarları bu yolla Rusya'ya bağlanmıştır. (Foltz, 1996, 93) Devletin ilk yıllarında Kabil'in ihracat açısından stratejik bir konumda olduğu söylenebilir. İki ana ticaret yolu olan Horasan ve Kandahar yollarının kesişimi Kabil'de neticelenir. (Nath, 1996, 24-25)

Ticaret mallarının taşınması öküz arabaları, develer veya yük öküzleri tarafından gerçekleştirilir. Hintliler arasında *bancâ-ras* (بنجا راس) adı verilen ve taşımacılıkta mahir olan göçebe sınıf, bir *tandada* (ticaret kervanında) 12.000, 15.000 bazen 20.000 kadar öküz bulunduruyorlardı. Bu, bir seferde yaklaşık 3.000 tona yakın ürünün taşınması anlamına gelmekteydi. Her yıl taşınan yük miktarı düşünüldüğünde muhtemelen yüz binlerce tonla ifade edilebilecek büyüklükte ticari mal, ihraç edilmekteydi. Karayoluyla yapılan bu tip lojistik faaliyetler, maliyet açısından ucuz olmasına rağmen hız anlamında yavaştı. Bu nedenle ülkeyi baştan başa saran nehirler vasıtasıyla özellikle Bengal, Sind ve Keşmir'de mallar, nehirler üzerinde taşınıyordu. (Habib, 1963, 63-64)

Agra'dan 300 ila 500 tonluk yük taşıyan manevra gemileri Yamuna ve Ganj Nehirleri boyunca Patna ve Bengal'e doğru yelken açıyordu. Agra'dan Bengal kıyılarına yılda 10.000 tondan fazla *tuzun* taşınması nehir trafiğinin yoğunluğu hakkında bilgi vermektedir. Kıyı şeridinin kapasitesi de dönemin koşulları göz önüne alındığında son derece etkindir. Tahıllar

dâhil olmak üzere dökme yüklerin taşınmasında da yaygın olarak su yolları kullanılıyordu. Ne var ki ihracatın bu bölgeden deniz aşırı ülkelere götürülmesindeki en büyük sorun, ticari gemileri hedef alan korsan saldırıları olmuştur. (Habib, 1963, 64)

Bâbü'r İmparatorluğu ihracatının önemli bir kısmı İran'a yapılmaktaydı. Bilhassa Ekber Şah'ın girişimleriyle Safevilere gönderilen mallar, devletin hazinesi için önemli bir gelir kaynağıydı. Şah Abbas döneminde devam eden ikili ilişkiler, Portekizlilerle deniz yollarında yaşanan sorunlar nedeniyle kara yolu üzerinden yapılan ihracatla önemli bir seviyeye ulaşmıştır. (Monahan, 1991, 54-55)

Ekber Şah'tan miras kalan ticaret yolları, Cihângîr'in iktidarının ilk yıllarında tedricen gelişmeye başlamıştır. Tonlarca ağırlığındaki ürünler Gucerat, Sind bölgesinden Kabil, Kandahar'a, Multan'dan Dekken'e, Burhanpur'dan Lahor'a taşınmaktadır. Bu yolların kesiştiği en önemli şehir, dönemin başkenti olan Agra'dır. (Pelsaert, 2022, 17) Bu noktada Lahor'a ayrıca değinmek gerekir ki şehir, Pir Panjal sıradağlarındaki geçitler ve nehirler aracılığıyla Keşmir'e bağlanmaktadır. Bu durum Lahor'u, Keşmir ticaret yolları açısından son derece kıymetli hale getirmektedir. Keşmir'den ise şal, ipek, yünlü kumaş, şeker, safran, kuru üzüm, incir, ceviz, kâğıt, taze meyve, kereste ve nitelikli atlar gelmekteydi. Bu ürünler ve daha fazlası yukarıda belirtilen Kabil, Agra ve Multan gibi büyük ticaret merkezlerine oradan da Hürmüz ve İran coğrafyasına taşınmıştır. Söz konusu bağlantılar neredeyse tüm ülkeye ticaret yapan müreffeh bir tacir burjuvasını meydana getirmiştir. (Naqvi, 1964, 78-80)

Allahâbâd'dan beyaz ve renkli kumaşlar, kehribar, tuz, süs eşyaları, cam ve toprak ürünleri farklı coğrafyalara ihraç edilmiştir. (Allâmî, 1891, 2/172) Multan'ın Tattah serkârında, tuz çukuru ve demir madenleri bulunmakta ve buradan çıkarılan ve inşaatlarda kullanılan sarı taşların hammaddesi olan ürünler ihraç edilmektedir. (Allâmî, 1891, 2/338)

Aslında ihraç ürünlerinin temelinde kaliteli olarak üretilen pirinç ve balık ilk sıralarda yer alır. Tütsülenip teknelere yüklenen balıklardan hatırı sayılır gelir elde edilmektedir. Öte yandan balık yağından elde edilen su geçirmez bir madde, tekne yapımında su geçirmezlik özelliğinden dolayı kullanılmaktadır. İndus Nehri'nden çıkarılan ve çok lezzetli olan tatlı su sazı *pâlvah* (پالواه) adındaki balıklar da uygun saklama koşullarıyla diğer ülkelere ihraç edilmiştir. (Allâmî, 1891, 2/338)

Hint kıtasının güneybatısında, Sri Lanka'ya daha yakın konumda olan *Kerela*'ya afyon (haşhaş) ihraç edilmekteydi. Büyük tarım arazilerinden elde edilen tonlarca buğday da nehirler

üzerinden Güney Hindistan limanlarına, oradan da Portekiz'e gönderilmiştir. Odisha (Orissa) ve Koromandel limanlarından tereyağı ve 40.000 tondan fazla pirinç ihraç edildiği kaydedilmiştir. XVII. yüzyılda ise Hollandalılar aracılığıyla Bengal ipeği, deniz üzerinden Hollanda'ya ve Japonya'ya pazarlanmıştır. Söz konusu asrın sonunda şeker ve ipek, Avrupa'nın nerdeyse her köşesine gönderilmeye başlanmıştır. (Habib, 1963, 70-71)

İhracatın ve ticari işlemlerin sağlıklı yürüyebilmesi için güvenlik önlemlerine azami dikkat edilmiştir. Bu hususta Cihângîr Şah döneminde çıkarılan kanunlarla ticari malların ulaşacağı hedefe kadar bir nevi sigortalandığı görülmektedir. Muhtelif bölgelere taşınan ürünler, yolculuk esnasında keyfi uygulamalarla açılıp incelemeye tâbi tutulamazdı. (Cihângîr, 1909, 8) Bunun yanında tacirlerin rahat yolculuk yapabilmeleri için iklim koşullarına uygun mesafelerde önceki Türk devletlerini -Türkiye Selçukluları gibi- anımsatacak konforlu ve makul kervansaraylar inşa edilmiştir. (Kaushik, 2013, 47-48)

Ticaret yolları üzerinde bulunan geçiş noktalarında alınan gümrük vergilerinde yapılan düzenlemeler, ekonomiye katkı sağlamıştır. Cihângîr'in yaptığı uygulamayla Kabil ve Kandahar eyaletlerinden elde edilen *kror*⁴⁰³ miktarınca vergi yükü kaldırılmıştır. Bu düzenleme özellikle İran ve Turan tüccarlarının iş hacmini artırmıştır. (Cihângîr, 1909, 47) Buradan anlaşıyor ki, Avrupalı tüccarların yavaş yavaş ülkeye geldikleri dönemde imparator, Hindistan pazarını daha kolay ve kârlı bir yöntemle İran ve Türkistan üzerinden sağlamaya çalışmıştır.

4.2.2. Vergiler

Ülkede yaşayan insanların büyük çoğunluğunun tarımla uğraştıkları göz önüne alınırsa vergi sisteminin temelini, tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Hindistan'daki tarımsal vergilendirme sistemi Ekber Şah döneminde hayata geçirilmiştir. Söz konusu döneme ait kayıtlar ve Ekber'in yönetim anlayışının çağdaşlarından çok daha farklı olduğunu göstermektedir ki (Khot, 1948, 8-9) toprağa dayalı vergilendirme usulleri XX. yüzyılda kullanılmaya devam etmiştir (Khot, 1948, 2-3). Bâbürlü vergi sisteminin teşekkülünde Türk Devletlerinde kullanılan vergilendirme modelinin esas alındığı açıktır. Dolayısıyla Türk-İslam devletlerine dayanan yönü şer'î hukuku referans alır. Âlemgîr Şah'ın gayrimüslimlere ilişkin cizye uygulaması bunun en açık kanıtıdır.

⁴⁰³ *Kror* terimi, Hint sayı sistemine göre bir sayı birimi olup 10 milyonu ifade eder. Dolayısıyla 10 kror 100 milyona tekabül etmektedir. Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal ve Sri Lanka gibi Güney Asya ülkelerinde büyük sayıları ifade etmek için oldukça yaygın bir kullanımı vardır. (Uddin, 2024, 212)

Vergi kanunlarının diğer dayanağı kadim Hint vergi modelidir. Hint geleneğinde var olan krala sadakat ve vergilendirmedeki hassasiyet talepleri Müslümanların ilkeleriyle teorik anlamda bire bir örtüşmektedir. Hinduların tüccarlara, zanaatkarlara ve üreticilere kazandıklarını titizlikle hesaplayıp tahakkuk eden meblağı hazineye göndermeleri emri, Ekber Şah'ın vergi kanunlarının aynısıdır. Arazi ölçümleri, hesaplamalar ve verginin nakit ödenmesi gibi Hint hukukuna ait ilkeler Bâbürlüler tarafından revize edilerek kullanılmıştır. Bu durum Bâbürlü vergi sisteminin bütünüyle erken dönem Hindu Hukuku'na dayandığını (Saran, 1943, 273-274) değil, Hindistan'a özgü, bahsi geçen Müslüman – Hint geleneklerinin karma yapısına işaret etmektedir.

Vergi düzenlemeleri Bâbür İmparatorluğu'nda vergi usullerine ilişkin düzenlemeler özellikle Ekber Şah döneminde devletin maliyesini güçlendirmek amacıyla mali reform kapsamında yeniden yapılandırılmıştır. Gelirlerin önemli bir kısmını oluşturan toprak ürünleri vergileri, ölçü birimlerinin yenilenmesi ve gerekli sınıflandırmalarla maliye, daha işlevsel iktisadi bir yapıya kavuşmuştur. Maliyenin en önemli gelir kalemi olan vergi sistemi, merkezî otoritenin denetimi ve geliştirilmiş kayıt sistemiyle düzenlenmiş, halk üzerindeki kanunsuz uygulamalar en aza indirgenmiş ve neticede teftişi yapılabilen kurumsallığa kavuşmuştur.

Vergi düzenlemeleri Bâbürlü hükümdarlarının öncelikli politikalarından olmuştur. Â'in'e göre tarih boyunca Hint coğrafyasında çiftçinin ürettiği ürünlerin altıda biri zorla alınıyordu ki bu oran halkın sırtında ciddi bir yük oluşturmuştur. (Allâmî, 1891, 2/55) Delhi Türk Sultanlığı'nda Sultan Firuz Şah Tuğluk döneminden itibaren zekât, resmî vergi olarak kabul edilmiştir. (Rizvi, 1993, 2/180) Bâbürlülerde Nizamüddîn Ahmed, Ekber'in yayınladığı fermanla vergi kalemlerinden cebren alınan zekâtın⁴⁰⁴ da kaldırıldığını belirtir. (Herevî, 1936, 2/527)

Taşrada toplanan vergilerin önemli bir kısmını tahsil eden *zemindarluk* müessesesi Delhi Türk Sultanlığı'ndan tevarüs edilmiştir. Seleflerinde Hindu hâkim veya idareci anlamında kullanılan zemindarlar, Ekber Şah döneminde öncelikle vergi ödeyen ve vergi tahsil eden kimseler olarak görev yapmışlardır. İdari ve askerî alanlarda da yetkili olan bu görevliler (Kortel, 2013, 44/239) devletin talep ettiği gelir ile net elde edilen gelir arasındaki açığı büyük oranda kapatmaktaydılar. Kendilerine düşen pay hakkında kaynaklarda net veriler bulunmayan

⁴⁰⁴ İslam'da zengin Müslümanların ihtiyaç sahiplerine, kazandıkları ürünün cinsine göre %2,5, %5, %10, %20 oranlarında vermekle yükümlü oldukları zekât, Bâbürlü tarihinin geneline bakıldığında zorunlu bir vergi kalemi değildir. Kaynakların *cizye*den sıklıkla bahsederlerken zekâta ilişkin verilere değinmemeleri, zekâtın devletin topladığı düzenli vergi kalemlerinden birisi olmadığını desteklemektedir.

zemindarların, (Moosvi, 1981, 270) diğer tahsildarlardan olan câgîrdârların usullerine benzer şekilde vergi toplama görevlerinden bahsedilebilir. Ancak zemindar yerel toprak sahibi ve yöneticisi iken câgîrdâr, devletin takdir ettiği vergiyi toplamakla mükellef olan tahsildardır. Câgîrdârlar, sorumlukları ve saraya bağlılıkları açısından devlet görevlisidirler. Bu doğrultuda câgîr sisteminin aksayan noktalarında en önemli düzenlemeyi imparator Cihângîr yapmıştır. Câgîrdârların taşrada kendileri için belirlenen miktarların dışında keyfi olarak almaya çalıştıkları vergi adı altındaki haraçlar, Cihângîr'in tahta çıkışıyla uygulamaya koyduğu 12 maddelik fermanla kaldırılmıştır (Cihângîr, 1909, 7).

Alt kıtanın sayısız köyünde işlenen arazileri ve ödenen vergilerin yıllık kayıtlarını tutan kâtipler vardı ki bunları Â'in-i Ekberî *kanungo* şeklinde isimlendirmiştir. Bu görevliler tıpkı pergene yöneticileri gibi olup aldıkları %1-3 hisseyle alt kademede yer almaktadırlar. Bu kimseler genellikle Hint kast sistemi içerisinde Brahmanlar ya da Kşatriyaların arasından seçilmişlerdir. (Richards, 2021, 115)

Coğrafi şartlar ve iklim, vergi sistemini etkileyen öncelikli etmenlerdendir. Aşırı yağmur ya da su baskını nedeniyle tarım arazileri ekilemeyecek duruma geldiğinde çiftçiler büyük sıkıntı yaşıyorlardı. Bu sebeple ilk yılda *ürün vergisinin* 2/5'si alınır, ikinci sene 3/5'i, üçüncü sene 4/5'ü, beşinci sene⁴⁰⁵ olağan haliyle tahsil edilmiştir. (Allâmî, 1891, 2/67) Örneğin diğer bölgelere göre tarıma elverişli topraklara daha az sahip olan Keşmir'de Ekber Şah'ın düzenlemesiyle iki taneden fazla alınan vergiler yarıya indirilmiştir. (Allâmî, 1891, 2/366)

Şah Cihan'ın hükümdarlığında işletilen *zabt* sistemi, köylü sınıfının vergilerinin daha düzenli toplanabilmesine olanak sağlamıştır. Her yıl ekili alanlara ilişkin mahsul fiyat ve vergi tabloları ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş daha öncesinde yerel tahsildarlarla yapılan pişkeş (haraç) usulü terk edilerek düzenli vergi sistemine geçilmiştir. Bu haliyle zemindarlardan öncesinde belirlenmiş vergileri hazineye ödemeleri istenmiştir. Örneğin 1700 yılında Dekken eyaletlerinde 60,3 milyon ekilebilir arazi kaydedilirken toplamda 30.006 köyün %82 sinin vergiye tâbi ölçümleri belirlenmiştir. (Richards, 2021, 237-239) Bu durum yürürlükteki zabt vergi sisteminin büyük oranda uygulanabildiğini göstermektedir.

Bâbürlü imparatorların vergi düzenlemelerine genel anlamda bakıldığında sadece Müslüman çiftçi ve tüccarların değil gayrimüslimlerin de hayatını kolaylaştırıcı birçok yasanın uygulandığı görülür. XX. asırdaki devasa kırsal proletaryanın Bâbürlülerden kalma iddiasının

⁴⁰⁵ Ebul Fazl, dördüncü seneyi metinde atlamıştır.

(Habib, 1963, 121) delili bulunmamaktadır. Ülkenin ekilebilir büyük arazilerinin olduğu köylerde, insanların kendilerine sunulan hukuki fırsatlardan yararlanmamış olmalarını, bütünüyle imparatorluğun politikasıyla ilişkilendirmek en kolay yöntemdir.⁴⁰⁶

Bâbürlülerde vergi sisteminin diğer büyük ayağı ticarete matuf olan vergi gelirleridir. Bu alanda devletin vergilendirme politikasının farklı dönemlerde farklı düzenlemeler içerdiği görülmektedir. Örneğin deniz aşırı ülkelerden gelen mallar, devletin ilk yıllarında muhtelif vergilere tabiydi. Ancak XVII. yüzyılın başlarında alınan vergi %2,5'i hiç geçmedi. Hatta tüccarlardan alınan liman vergileri Cihângîr tarafından tamamen kaldırıldı.⁴⁰⁷ (Âlemgîr, 1908, 52; Cihângîr, 1909, 417) Bu nedenle tüccarlar ellerindeki ürünleri rahatlıkla pazarlayabilmişlerdir. (Allâmî, 1873, 1/282) Nihayetinde özellikle Avrupalıların alt kıtaya taşıdıkları ürünlerle ithalatın büyümesine ve bu durumun yerli pazarın aleyhine geliştiğini söylemek mümkündür.

Cihângîr, Gucerât limanlarında ticaretin, babasının döneminden daha canlı olduğunu ve bunun da vergi oranlarıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bâbürlü hâkimiyetinin olmadığı limanlarda 1/10 ve 1/8 oranında gümrük vergisinin alındığını hatta Mekke ve Cidde limanında bu verginin 1/4'ten fazla olduğunu ifade etmektedir. Hindistan'daki gümrük vergileri ise 1/40 oranında hükme bağlanmıştır. (Cihângîr, 1909, 417)

Vergide yapılan yeni düzenlemelerle pergene klanları ile devlet arasındaki anlaşmaya göre yerel yöneticilerin yetkileri korunmuştur. Kuzeyde sahip anlamındaki *Çavdrî*, Dekken'de baş anlamına gelen *Deşmûk* adındaki yöneticiler, merkezî tahsildarlara düzenli olarak ödeme yapıp kendilerine %5'lik bir kısmını bırakmaları karşılığında faaliyetlerine devam etmişlerdir. *Sened* adıyla yapılan yazılı anlaşmalarla *muçalka* denilen teminat belirlenir ve altı buçuk yıllık vergi üzerinden yapılan hesaplamayla da *pişkeş (haraç)* ödemesi yapılırdı. (Richards, 2021,

⁴⁰⁶ İrfan Habib, bilhassa köylülerin durumu ve toprak üzerinden yapmış olduğu araştırmalarda ezilen bir köylü sınıfının varlığından bahsetmektedir. Dört sınıfa ayırmış olduğu köylülerin birinci sınıfını tefeci ve tüccarların oluşturduğunu, ikinci bölümünün muhtemelen zengin köylüleri kapsadığını, üçüncü kesim köylülerin büyük çoğunluğunu oluşturduğunu ve son topluluğun ise tamamen köle sınıfı olduğunu belirtir. Bahsettiği son sınıf topraksız olup tabakçılık ve çöpçülük gibi adi işleri yapmaktaydılar. (Habib, 1963, 120-121) Bâbürlülerin iktisadi hayatını ciddiyeyle inceleyen müellifin, Hindistan kırsalının tamamının açlık ve fakirlikle hayatını idame ettirdiği tezi son derece ilginçtir. Kaldı ki Habib, Bâbürlülerin köylü sınıfını yönetmedeki yetersizliğini vurgulamak için sarf ettiği cümlelerin sonuna “*toprağın kıt olmadığını varsayarsak ortalama bir köylü arazisinin bugünkünden daha büyük olduğu sonucuna ulaşabiliriz.*” diyerek tasnif ettiği -fakir, yoksul ve kırsalın büyük kısmını oluşturan- üçüncü sınıf köylülere ilişkin betimlemesi ile çeliştiği görülmektedir. Burada kastettiği muhtemelen Hintlilerin sosyo-ekonomik ezilmişliğidir. O halde akla şu soru gelmektedir: Bir köylü gittiği her yerde ekilecek verimli arazi bulabildiğine ve -yazarın da belirttiği gibi- bu sınıftaki köylüye vergi muafiyetleri sağladığına ilişkin kanunlar yürürlükte olduğuna göre bunun sorumlusu kimdir?

⁴⁰⁷ Bahsedilen vergi türü “*Bâc-ı Tamga*” adı verilen bir nevi gümrük vergisidir. (Bayur, 1987, 2/64)

114) Bu doğrultudaki düzenlemenin mali sistemin intizamına ek olarak merkezî otoritenin devamına sağladığı katkının altını çizmek gerekir.

Vergi düzenlemesinde diğer bir hususta Hindistan'daki yerel yöneticilerin kutsal yerlerde ibadet etmek için gelen insanlardan aldığı vergilerdi. İnsanlardan rütbeleri ve malik oldukları servetiyle orantılı olarak belirli meblağlar alınması bir gelenektir. *Karma* (ibadet) denilen bu vergi Ekber Şah tarafından gereksiz mülk gaspı olarak değerlendirildi ve kendi hükümdarlığı süresince bu tür verginin alınmasını yasaklayan emirler çıkardı. (Allâmî, 1907, 2/295) İmparator bu uygulamayla vergi adaletsizliğinin yanında yerel yönetimlerin kayıt dışı gelirlerinin de önüne geçmiş oluyordu.

1563'te reayayı (halkı) zor durumda bırakan hasat ve ürünlere dair alınan ağır vergilerin adilce yeniden tanzimi için fermanlar çıkarıldı. (Tetevî - Kazvînî, 2003, 3734). Ekber Şah'ın saltanatının dokuzuncu yılında ise bazı vergiler kaldırılmıştır. Söz konusu vergi muafiyetinin en dikkat çekici konusu gayrimüslimlerden alınan cizye⁴⁰⁸ vergisidir. Öte yandan Ekber Şah, ticari faaliyetleri canlandırmak ve halkın üzerindeki mali yükü hafifletmek amacıyla bu dönemde özellikle *bâc* ve *tamga* (ticaret ve gümrük) vergilerini yürürlükten kaldırmıştır. Bu düzenlemeyle devletin ticaretle uğraşan Müslüman olmayan tebaaya ilişkin bir nevi vergi barışı sağlanmıştır. (Allâmî, 1907, 2/33-34) el-Allâmî'nin vergilerin kaldırıldığına ilişkin verdiği bilgilerin tüm vergileri kapsadığı algısı anlamsızdır. Muhtemeldir ki gayrimüslim tebaaya sağlanan *bâc* ve *tamga* muafiyetiyle bu sınıfların devlete olan aidiyet duygusunu pekiştirilmesi hedeflenerek sosyo-politik alanda pratik uzlaşya imkân tanınmıştır.

Ekber'in kaldırdığı cizye vergisi (Robinson, 2014, 126-127) Evrengzib tarafından 1679'da yeniden kademeli bir şekilde yürürlüğe konulmuştur. İslam uleması bu kararın alınmasında ısrarcı olurken kimi bürokratlar ise şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Bu düzenlemeyle kırsal kesimlerdeki arazi vergilerine yıllık %4'lük bir ekleme yapılmıştır⁴⁰⁹ (Richards, 2021, 225). Bu karar her ne gaye ile alınırsa alınsın başta Hinduların ve gayrimüslim tebaanın bu karardan memnun olmadığını tahmin etmek zor değildir. Maratha-Racput isyanları ve onların bağımsızlık talepleri de bunu desteklemektedir.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ İslam'da cizyenin muhataplarının Tevbe Suresi'nde (9/29) Ehl-i Kitap olarak işaret edilmesine rağmen sonraki dönemlerde tüm gayrimüslimleri kapsayan içtihadı yönelindiği (Mâverî, 1976, 159) görülmektedir. Bu yorum Hindistan özelinde kitlesel Hindu nüfusu göz önüne alındığında cizye konusunu daha mühim hale getirmiştir.

⁴⁰⁹ Cizye uygulamasının benzer şekilde Bâbürlülerin selefi Delhi Türk Sultanlığı'ndaki formu için Bkz. Parmatma Saran. *Studies in Medieval Indian History*. (Parmatma: Ranjit Printers, 1952), 113-144.

⁴¹⁰ İbn Haldun'un hükümdarlığın kararlı tavırlarına ilişkin fikir ve neticeleri için Bkz. (İbn Haldun, 1982, 1/539)

4.2.3. Sair Gelirler

Devletin nizami gelirlerinin dışında farklı kalemlerde diğer gelirleri ifade eden, genellikle saraya sunulan çeşitli hediyelerden bahsedilebilir. Bunun yanında yerel yönetimlerde beylerin, komutanların ya da racaların imparatorluğa sadakatının bir göstergesi olarak sunulan *pişkeşler* sayılabilir. Maliyenin bu tür gelirleri, genellikle tanzim edilmiş bir tablodan ziyade tahmini rakamlardan müteşekkildir.

4.2.3.1. Doğal Kaynak Gelirleri

Devletin kuruluş yıllarında Bâbü Şah, Keşmir ve çevresinde yetiştirilen ürünlerden bahsetmektedir. Kuzeyde üzerinde hiç karın eksik olmadığı binlerce dağ silsilesinin çevrelediği coğrafyanın öne çıkan ticari malları, misk, safran,⁴¹¹ kurşun ve bakırdır. (Bâbü, 2000, 438)

Pencap'ta 1585 yılından sonra kar ve buz kullanılmaya başlanmıştır. Buz Lahor'dan yaklaşık 45 km uzaklıkta bulunan Kuzey dağlarındaki *panhan* bölgesinden, posta arabaları ve taşıyıcılarla getiriliyordu. Tüccarlar rupi başına iki ila üç *ser*⁴¹² buz satarak hatırı sayılır gelir elde etmekteydiler. (Allâmî, 1873, 1/56)

Delhi'de misk geyiği, *kutas* كوتاس (*yak*) ineğinin yanı sıra ipek böceği, şahinler, çeşitli av hayvanları ve bol miktarda bal üretimi, bölgenin önemli gelir kaynaklarından sayılmıştır. (Allâmî, 1891, 2/280)

İmparatorluğun sadece deniz kıyısında olan bölgelerinde değil büyük nehirlerin geçtiği yerleşim yerlerinde *balıkçılık* oldukça gelişmiştir. Ganj Nehri'nin⁴¹³ geçtiği Allahâbâd'da, nehrin *Sai* kolu üzerinde bulunan bölgelerde insanlar teknelerle çıktıkları balık avlarını zıpkınla gerçekleştirmekteydi. (Allâmî, 1891, 2/173)

Barutun hammaddesi olan *güherçile* (گوهرچيله), Avrupa'da yeteri miktarda bulunmadığından Avrupalı devletler tarafından en çok talep edilen yer altı kaynaklarının başında gelmektedir. Gucerat'tan ve Agra'dan ihraç edilen güherçile, ayrıca Bihâr bölgesinde bulunmaktadır. XVII. yüzyılda Bengal ve Orissa limanlarından 2.000 ila 3.000 ton arasında güherçile ihraç edilmiştir. (Bayur, 1987, 2/541)

⁴¹¹ Cihângîr'in Keşmir yakınlarında yetiştirilen safranın kıymetine ve özelliğine ilişkin edebî satırları kayda değerdir. Bkz. (Cihângîr, 1909, 92-93)

⁴¹² 1 *ser* buradaki hesabıyla yaklaşık 900-1000 gramdır.

⁴¹³ Sulama konusunda başta gelen ilk nehir Ganj'dır ve bunun kaynağı sürülemiyor. Hintliler bunun Mahadeva'nın saçlarından aşağı doğru aktığını söyleyen efsaneye inanırlar. Kuzeye doğru dağlardan yükselen nehir Delhi'den geçmekte oradan başkent Agra'ya ardından Allahâbâd üzerinden Bengal'e ulaşmaktadır. (Allâmî, 1891, 2/120)

Avrupa pazarları için vazgeçilmez bir ürün olan *çivit* ya da *indigonun* değeri, boya için kıymetli hammadde olmasından kaynaklanır. Haziran ayında muson yağmurları başladığında yaklaşık 15 librelik (takribi 8kg) oranda bir *indigo* tohumu belirli bir alana dikilir ve sonbaharda hasadı yapılırdı. Nauti, Ziarie ve Katel olarak üç farklı türde bulunan bitki, zor aşamalardan geçerek satışa uygun hale getirilirdi. Sentetik boyaların ortaya çıkışına kadar kıymetini koruyan ürün, kimi zaman gübreleme faaliyetleri için de kullanılıyordu. (Pelsaert, 2022, 23-27) Ebu'l-Fazl Ahmedâbâd'da yer alan Serkâc köyünde çok kaliteli *indigoların* yetiştirildiğini ve bu ürünlerin başta Türkiye ve diğer ülkelere ihraç edildiğini aktarmaktadır. (Allâmî, 1891, 2/241)

Ülkenin devasa sınırları göz önüne alınacak olunursa eyaletler arasındaki ticaretin de büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Örneğin Cihângîr döneminde bölgeler arası ticaretin canlılığına şahit olan Pelsaert, doğu-batı arasındaki ürün taşımacılığını ithalat-ihracat niteliğinde tanımlamıştır. Bengal'den ham ipeğin, bakır asetatın, zencefilin, Hint Sumbül'ünün ve birçok ürünün nehirler üzerinden başkente getirildiğini, doğu eyaletlerindeki tarım ürünlerinin, tereyağın, muhtelif ticari ürünlerin ithalatının da devamlı olarak gerçekleştirildiğini belirtmektedir. (Pelsaert, 2022, 15)

Racistan'ın kalbi olarak bilinen Ajmer'de insanlar bambu kulübelerde, genellikle çiftçilikle geçirmelerine rağmen Jaunpur ve Mandal'a bağlı olan köylerde son derece kârlı bakır madenleri bulunmaktaydı. (Allâmî, 1891, 2/268)

Delhi'de altın, gümüş, kurşun, bakır, bor ve demir madenleri çıkarılmaktadır. (Allâmî, 1891, 2/280) Altın gümüş, bakır gibi kıymetli madenlerin dışında demirin işlendiğine ilişkin Kalincar, Galyûr, Suket Mandi (Lahor'da) ve Ajmer bölgesinde XIX. yüzyılda faaliyet gösteren demir tesisleri kayıtlara geçmiştir. (Naqvi, 1964, 360)

Lahor, altın, gümüş, bakır, çinko ve kurşun madenlerinin, aynı zamanda bunları işleyecek, işinde mahir el sanatları ustalarının membaıdır. (Allâmî, 1891, 2/312) Öte yandan imparatorluğun dışarıdan gelen her gümüş ve altından %2 oranında almış olduğu vergi (nakit ya da külçe fark etmeksizin) yerli paraya dönüştürüldüğünde devlet hazinesine ayrıca bir gelir sağlamaktadır. (Bayur, 1987, 2/437)

4.2.3.2. Hediyeeler

Henüz Fergana hâkimi iken Bâbü Şah'ın elçi kabullerinde, Türk devlet geleneğine sadık kaldığı görülmektedir. Bu doğrultuda karşılıklı hediyeelerin sunulduğu merasim örnekleri kayıtlara geçmiştir. Örneğin Bâbü Şah'a Sultan Mahmut Mirza 'dan Abdü'l-Kuddüs adında bir

elçi gelmiş, Sultan Mahmûd'un büyük oğlu ile yeğeni Ak Begüm arasında yapılan düğünün hediyeleri törenle takdim edilmiştir. Hediyelerin içerisinde altın ve gümüşten badem ve fıstıkların bulunduğu ve çok kıymetli oldukları belirtilmektedir. (Bâbü, 2000, 37) Hümâyûn Şah'ın yaveri Aftâbecî'nin aktardığına göre Safevi Devleti'nin hükümdarı Şah Tahmasb'ın elçileri, göz alıcı, son derece değerli hediyelerini hükümdara sunmuşlardır. (Aftâbecî, 1832, 83)

İmparatorluğun altın çağlarında diplomatik ilişkilerdeki hediyeleşme teatîsinin daha kıymetli olduğu tahmin edilebilir. Ekber Şah döneminde Lahor yakınlarındaki Dipalpûr bölgesinin câgîrdârı tarafından imparatorun olağanüstü hediyelerle karşılanma sahnesini, dönemin tanığı Herevî kaydetmektedir. Müellif altından gümüşe, yakuttan inciye kadar sunulan hediyelerin listesinin eşsiz olduğunu belirtmektedir. (Herevî, 1936, 2/349-351)

Bir diğer örnekte ise Şah Cihan, Osmanlı padişahı IV. Murad'a kıymetli taşlarla süslü kemer göndermiştir. Karşılığında da mevkidaşı sayısız at ve çok kıymetli hediyeler takdim etmiştir. (Uzunçarşılı, 1984, Saray/271)

4.2.3.4. Pişkeşler

Bâbürlü soyluları tahta çıkış, doğum yıldönümleri ya da Türk Bayramı olan nevruz gibi çeşitli durumlarda imparatora *pişkeş* (پیشکش) adı verilen nakdi ya da aynı hediyeler sunmakla yükümlüdürler. Ayrıca bir komutanın atanması, terfi ettirilmesi ya da görevlendirilmesi hususlarında da aynı durum geçerlidir. Bunun yanında düzensiz olarak yapılan *pişkeş*lerin yanında tanzim edilmiş bir uygulama da söz konusuydu. İmparatorluğa bağlı olan beylerden ve yerel yöneticilerden itaatlerinin bir göstergesi olarak yıllık sabit *pişkeş*ler tahsil edilmiştir. Örneğin Amber'deki Kachavalar, erken dönemlerden itibaren imparatorluğun tâbiyetinde ve hizmetinde olduklarından düzenli olarak hazineye ödemeler yapmışlardır (Khan, 1992, 294)

Ekber Şah'ın saltanatında *pişkeş*lerin değerli sunumlarının örneği *Tarih-i Elfî*'de zikredilmektedir. Örneğin Türkistan ve Kaşgar'dan gelen *yeşb* (yeşim taşı)⁴¹⁴ tüccarların en kıymetli eşyalarından sayılmaktadır. Dönemin hem süs eşyası hem de imparatorlara sunulabilecek değere sahip olduğu bilinmektedir. Mirza Şerafeddîn'in babası Hoca Muîn bu taşların kalitesinden ve değerinden bahsederken “*had ve hesaba gelmez*” ifadelerini kullanır. Ekber Şah'a sarayda söz konusu pişkeşi sunan Muîn, büyük izzet ve ikrama mazhar olmuştur. (Tetevî - Kazvî, 2003, 3741)

⁴¹⁴ Metinde geçen *yeşb-i şeb* ifadesi, bu taşın gece parlayan ve çok nadir görülen bir türüne işaret etmiş olmalıdır.

Maliye kayıtlarında Hint racalarının ara sıra gönderdikleri *pişkeş* kalemlerine rastlanmaktadır. Bunların tahta çıkışlarda, evlilik merasimlerinde ve bayram günlerinde verildiği kaydedilmiştir. Bunun yanında diplomatik ilişkilerde ortaya çıkan krizlerin sonlandırılması için Bâbürlü saraylarında af taleplerinin sunulması esnasında ortaya çıkan *pişkeş* takdimleri dikkat çekmektedir. Nakit paraların yanı sıra atlar, askerî teçhizatlar ve pahalı kumaşlardan oluşan listeler (Khan, 1992, 295) söz konusu sunumun, maliyenin gelir kalemleri arasında saymayı zorunlu kılar. Örneğin Şah Cihan döneminde *pişkeş* işlemlerinin maddi değerinin yıllık *bir* ila *üç* milyon rupi arasında olduğu bilinmektedir. İmparatorlar da kendilerine sunulan *pişkeş*lere kimi zaman muhatabını onore etmek için karşılık vermiştir. (Bayur, 1987, 2/437)

Divan-ı Â'lâ belgeleri yalnızca gelir kalemleri içerisinde bulunan *pişkeş*leri belirtmenin yanı sıra elde edilen miktarın nasıl harcandığını da açıklamaktadır. Örneğin 1742 yılında Racistan eyalet kırsalında *pişkeş*lerden elde edilen ve her bir köy için 701 rupi tahsil edilen miktarın yine aynı bölgenin ekim alanını genişletmek ve arazilerini sürmek için harcandığını göstermektedir. (Khan, 1992, 296)

4.3. Tarım

Hindistan büyük ovaları, vadileri, tepeleri, yamaçlarıyla asırlardır insanların geçim kaynağını oluşturan tarıma ev sahipliği yapmıştır. Yerleşik tarım, göçer tarım usullerinin yanı sıra tarımsal üretim tekniklerinin de gelişmesiyle⁴¹⁵ Hint coğrafyasına özgü bir biçimde şekillenmiştir. Alt kıtanın arazilerinin önemli bir kısmının ekilebilir olması, farklı iklimlerin varlığı, tarımsal çeşitliliğin çokluğunun ana nedeni olmuştur. (Habib, 1963, 1)

İmparatorluğun gelirlerinin en önemli payını oluşturan tarımsal faaliyetler, Orta Çağ'daki her devlet için ilk sıradadır. Bâbürlü toprak sisteminin kendine has bir yapısı olsa da toprak çeşitlerinin, üretimin ve vergilendirmenin temelini seleflerine borçludur. Abbâsîlerde nitelikli politikaların uygulanması, tarım arazilerinin (haraç, öşür vb.) tasnif edilmesi, divan defterlerine gerekli her verinin kaydedilmesi, vergilendirme cetvellerinin ortaya konulması gibi sistematik usullerle tarımsal yönetim icra edilmiştir. (Mâverdî, 1976, 235-237)

⁴¹⁵ İrfan Habib, dönemin tarım malzemelerinin Avrupa'dakilerle Hint coğrafyasında kullanılanların pek farklı olmadığını belirtmektedir. Ancak Hint tarım yöntemlerinde, dönemin şartları değerlendirildiğinde kadim kültürün devam ettirildiğine dikkat çekmektedir. Örneğin balık gübresinin verimliliği tarımın birçok alanında teyit edilmiştir ki Gucerat'ta şeker kamışı üretimi bizzat bu yöntemle gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda ülkenin birçok alanında, farklı usullerle aynı topraktan yılda üç kez hasat yapılması (Habib, 1963, 25-26) verimliliğin yüksek olduğunu göstermektedir.

Bâbürlülerin toprak sistemi Hindistan'da uygulanan ve câgîr adı verilen, zahiren Türk-İslam geleneğindeki ve *iktâ*'ya benzemektedir ancak aynıdır değildir. *İkta* sistemi⁴¹⁶ Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk dönemlerinden itibaren uygulanmaya başlanmış, Gıyaseddîn Balaban'ın (1266-1287) hükümdarlığında zayıflayan sistem, Firuz Şah Tuğluk döneminde (1296-1316) yeniden canlanmıştır. Bâbürlülerde ise Ekber Şah'ın toprak reformundaki câgîrdâr anlayışı siyasi ve idari görevleri, iktisadi yani vergi toplama vazifesinden ayırmıştır. Devletin bürokrati olarak nakit maaş alan mansabdâr, sadece adı konulmuş vergileri toplayabilmiştir. (Kapoor - Gupta, 2003, 116; Jackson, 1999, 95) Bunun yanında câgîrler, iktâlar gibi devredilebilir özelliğe sahipti ve câgîrdârların aynı mülkü bir yıldan fazla ellerinde tutabileceklerinin garantisi yoktu. (Rizvi, 1993, 2/177) Câgîr sisteminin iktâdan ayrılan en önemli yanı süreklilik arz etmemesi, sık sık el değiştirmesidir. Bâbürlü yönetimi açısından bu usulün getirisi, siyasi yetkileri neredeyse hiç olmayan câgîrdârların olası feodalleşme niyetlerinin önüne geçilmiş olmasıdır.

Arazilerin yönetilmesi devletin öncelikli politikalarından birisi olmuştur. Bu noktada Şîr Şah'ın uygulamaya koyduğu tarım sistemi Ekber Şah tarafından bir süre kullanılmıştır. (Chandra, 2007, 233) Ancak toprakların ekilmesi, ürünlerin tespiti, yıllık bilançolar ve vergilendirme konusunda yaşanan zorluklar, imparatoru tarım reformuna mecbur kılmıştır. Bu sayede Hint coğrafyasında sistemli tarım politikası uygulanmaya başlamıştır. Reformlara geçmeden Bâbürlü arazilerinin tasnifinden ve toprak ürünlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

4.3.1. Toprak Çeşitleri

Abbâsî toprak tasnifiyle paralel olan *mirî araziler* (أرض میری) devlete ait olup (Mâverdî, 1976, 214) Bâbürlülerde de aynı kategoride *hâlisâ* (حالیسا) yani *hâssa* topraklardı. Öte yandan Hindistan'da iktisadi yapının ana omurgasını oluşturan tarımsal faaliyetlerin işleyiş prensibi, Türkçe adıyla *tuyul* (تویول)⁴¹⁷ topraklardaki *câgîr* sistemi üzerinden yürütülmekteydi. Kendilerine bu nev'i topraklar tahsis edilen bürokrat sınıfın başında tahtın veliahtları gelmekteydi. (Âlemgîr, 1908, 37)

Uygulamada yalnızca mansabdârlar câgîr sahibi olabilirken kendileri adına yazılan ve belirlenen vergileri her yıl üçer taksitler halinde tahsil etmeye yetkiliydi. Ancak Türklerin

⁴¹⁶ Türk-İslam devletlerinin hemen hepsinde görülen toprak sistemi özetle, hükümdarın adına topraktan elde edilen hak ve imtiyazların ya da bölgenin vergi gelirlerinin uygun görülen kimselere tahsisini ifade etmektedir. Bkz. (Demirci, 2000, 22/43)

⁴¹⁷ İmparatorluğun birçok resmî belgede -özüne uygun hareket ederek- Türkçe ıstıhlara yer verdiği görülmektedir. Âlemgîr dönemindeki kayıtlarda söz konusu topraklara verilen isim buna örnektir. Öte yandan eski Türk takvimlerinin de kullanıldığı, kendisi tarafından çıkarılan fermanlarda "*Tavuşkan*" yani tavşan yılında yayınlandığında ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. (Bayur, 1987, 2/444)

Hindistan'da uyguladıkları bu sistemin en temel yönü, câgîrdârın siyasi bir güce erişmesini engellemek için sadece kendisine emanet edilen araziye işletme hakkına sahip olmasıydı. Söz konusu arazilerin konumu ile sahibinin resmî görevi ya da makamı ilişkili değildi. Ayrıca mansabdârın mesul olduğu arazilerin yekpare olması gerekmiyordu farklı eyaletlerden de kendilerine câgîr topraklar verilebilmekteydi.⁴¹⁸ En önemlisi de toplanan vergiler, toplama yöntemleri ve tahsilat kayıtları, *divan-ı tanhâh* tarafından eyalet başkentine her gün genel istihbarat görevlileri tarafından rapor edilmiştir. Olası aksaklıklar ya da kasıtlı-aşırı tahsilat tespit edilen vergiler ve mağdur olanların şikayetleri de ivedilikle işleme konulmuştur. (Richards, 2021, 97)

Devlet arazilerinin yani hâlisa toprakların yönetimi tek bir kişinin altından kalkamayacağı kadar ağırlaştığı Ekber Şah döneminde, alt birimler oluşturularak Raca Todar Mal'ın yetkileri, bu konudaki uzman kişilere verilmiştir. Pencap, Multan, Kabil ve Keşmir *sûbeleri* Hoca Şemsettin'e; Ajmer, Gucerat ve Malva, Hoca Nizamuddîn Ahmed'e; Delhi hâlisaları Patra Das'a; Agra, Bengal ve Bihar bölgesi ise baba lakaplı Ram Das'a emanet edilmiştir. Burada zikredilen iktisatçılar doğrudan vezire karşı sorumluydu ve düzenli olarak raporlarını ona sunmak zorundalardı. (Saran, 1943, 281)

Bâbü'r hükümdarlarının ulema sınıfına bahşettiği topraklara ise İslam devlet geleneğindeki aynı adla *meded-i maaş* (مددی معاش) topraklar denilmekteydi. Bu tür topraklar, imparatorluk kayıtlarında hâlisa olmayan ancak devletin toprak geliri olarak hakkını topladığı araziler üzerinden yapılmaktaydı. Bağış yapılan kimseyle devlet arasında şahsi ve mali yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt eden bir sözleşme imzalanırdı. Genellikle ulema sınıfından olan kişi, kendisine ihsan edilen toprak gelirinden daha büyük bir meblağ toplama yetkisine sahip değildi. Bu nevi toprakların yönetiminden *Sadr-ı Küll* makamı sorumlu tutulmuştur. (Habib, 1963, 298-299) İlerde bahsedileceği üzere soyurgâl olarak tanımlanacak olan topraklar *meded-i maaş*ı içerisine almıştır.

⁴¹⁸ Câgîr topraklardaki bu uygulamaya Hümâyûn'un tahta çıkışını müteakip kardeşlerine verdiği bölgeler örnek gösterilebilir. Hümâyûn Mirza Hindal'a Mevat arazilerini verirken Pencap, Kabil Kandahar ise Mirza Kamran'a verilmiştir. (Herevî, 1936, 2/44-45) Bu noktada mansabdâra verilen câgîrlerin siyasi yönetim hakkına işaret etmediğini vurgulamak gerekir. Mansabdâr aldığı nakdî maaşın üstüne, câgîrdâr rolüyle sorumlu olduğu topraklardan vergi toplama yetkisine sahiptir. Ayrıca daha önce bahsedilen zemindar ile câgîrdârın farklı olduğu ortadadır. Zemindar her ne kadar bulunduğu bölgenin sorumlusu olarak hareket etse de câgîrdârların imparatorluk merkeziyle olan bağları göz önüne alındığında statü farkı ortaya çıkar. (Chatterjee, 2020, 97-98) Öte yandan *zemindar*larla ilgili yapılan son araştırmalarda o döneme ait el yazması kayıtlar dikkatlice incelendiğinde, zemindarların imparatorluk merkezi dışında kırsalda bulunan soylu bir sınıftan daha fazlası olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda her serkâr için zemindarların varlığı ortaya çıkmakta hem câgîr hem de hâlisa topraklar üzerinde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. (Raychaudhuri, 1998, 269)

Din adamlarına ihsan edilen topraklarla karıştırılan *in'am* araziler, devlet hizmetine katkı sağlayan askerlerden şairlere, sanatkârlardan kâtiplere varıncaya kadar geniş bir yelpazede ödül amaçlı bağışlanmaktaydı. (Habib, 1963, 298) Bu tür toprakların verildiği toplumsal sınıflar açısından *meded-i maaştan* daha kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.2. Tarım Ürünleri

Hindistan coğrafyasının hemen her bölgesinde çok çeşitli ürünler yetiştirilmiştir. Ülke coğrafyasının farklı iklimlere sahip olması, geniş ürün yelpazesine izin vermektedir. Bunun yanında yağış sisteminin yeterliliği, devasa nehirlerin ve kollarının tarım arazilerini beslemesi, suyun olmadığı bölgelere inşa edilen su kanalları, imparatorluğun her köşesinde tarımsal faaliyetleri zengin kılmıştır. Bu nedenle sayısız tarım ürünü üretilmiştir. Verimli topraklar ve doğru tarım politikaları dolaylı da kabul edilse ülkeye gelen insan sayısını ve nüfus artışını⁴¹⁹ açıklayabilir.

Devletin ilk yıllarında Kabil fethedildikten sonra Kandahar ve Keşmir'de nitelikli tarımla bolca meyve ürün elde edilmiştir. Kavun, üzüm, karpuz, şeftali, badem antep fıstığı ve nar ülkenin her yerinde yetiştirilebilen ürünlerdendir. Bahar aylarından başlayarak yazın sonlarına kadar çok farklı türde üzüm bulunurken Keşmir'de protein deposu olarak bilinen yerel dilde *grapos* isimli meyve önemli bir gelir kaynağıdır. Çekirdeksiz nar, elma, ayva, kayısı gibi meyveler Hint coğrafyasında yetişirken Semerkant taraflarından armut ve bölgeye has elmalar ithal edilmektedir. Ebu'l-Fazl'ın diliyle elde edilen ürünler görevliler tarafından meyve tezgahlarına konur ve kalitelerine göre tasnif edilirdi. (Allâmî, 1873, 1/65) Kabil'in üst kısımlarında özellikle Belh'te yetişen hububat, çok yetenekli *bancara* denilen Hintli tahıl tüccarları tarafından büyük şehirlere getirilmiştir. (Richards, 2021, 175)

Dut, çam elmaları, portakal, incir ve özellikle Bengal, Gucerat, Malva, Dekken, Khandeş bölgesinde yetişen mangolar önemli gelir kaynakları iken söz konusu ürünler kurutularak da satılmaktadır. Ananas ve birçok ürünün tatlandırılmasında, sarhoş edici içkilerin hazırlanmasında kullanılan şeker kamışı, diğer önemli ürünlerdendir. Tropikal meyvelerden karpuz benzeyen ve bir metre uzunluğa ve sadece bir tanesi 25kg'a kadar büyüeyebilen *jak* meyvesi, bölgeye has meyvelerden biriyken daha geniş bir coğrafyada yetişen *kokonat*, zehirli hayvanların bol olduğu ülkede panzehir olarak da kullanılmaktadır. Öte yandan yalnızca gıda ya da ilaç üretiminin dışında elmaya benzer *karna* (*karonda*) isimli meyve kozmetik sanayinin

⁴¹⁹ 1600'de nüfus 135 milyon civarındayken iki asır sonra 200 milyona yükselmiştir. Tarımsal üretimin sürekli olarak artmasıyla beraber kırsal kesimde nüfusun da arttığı görülmektedir. (Richards, 2021, 241)

koku sektöründe kullanılırken *tembul (betel)* yaprağı ise diş etlerini kuvvetlendirmek için işlenmektedir. (Allâmî, 1873, 1/67-72)

Bâbürlülerin büyük şehirlerinde öne çıkan tarımsal ürünlere özetle değinmek gerekirse; kilometrelerce uzayan Yamuna Nehri'nin üzerinde bulunan başkent *Agra*'da, hoş kokulu yağlar, İran ve Maveraünnehir'dekilere benzer kavun ve üzüm yetiştirilmektedir. (Allâmî, 1891, 2/179) Cihângîr Şah'a göre *Chapramau* adıyla *Agra*'da yetişen mangolar, Hindistan'ın diğer bölgelerindekilerle kıyaslanmayacak ölçüde kıymetlidir (Cihângîr, 1909, 377). Cihângîr döneminde, aşılmasına sadece saraylara ait bahçelerde izin verilen mangoların Şah Cihan'ın saltanatında her yerde aşılmasına müsaade edilmesiyle bin çeşitten fazla mango üretilmeye başlanmıştır. (Achaya, 1998, 140)

Malva iklimi en güzel ve en ılıman olan bölgelerden bir tanesidir. Özellikle buğday, haşhaş, mango ve şeker kamışı yetiştirilmektedir. Bazı ürünlerin yılda iki kez hasadı yapılmaktadır. (Allâmî, 1891, 2/195) *Malva* gibi sıcak ve tropikal iklime sahip olan bölgede yetiştirilen şeker kamışı ve pamuğun katma değeri oldukça yüksektir. *Cins-i kâmil* ve *cins-i Â'lâ* denilen yüksek kaliteli ürünler sınıfında yer alan ürünler, pazar payında ön sıralarda yer almıştır. (Habib, 1963, 39)

Doğası ve meyveleri ile ünlü olan Bengal'de gövdesi olmayan ağaçlarda sarmaşık gibi yetişen mangolar ve hasattan sonraki 12 ay boyunca rengini ve kokusunu kaybetmeyen çiçekler yetiştirilir. (Allâmî, 1891, 2/118) *Allahâbâd*'da da Bengal'e benzer şekilde çeşitli meyveler, çiçekler, bol miktarda kavun ve üzüm bulunur ki tarım çok gelişmiş durumdadır. (Allâmî, 1891, 2/158)

Ilıman ve bol yağışlı iklime sahip *Delhi*'de arazilerin büyük bir kısmı sular altında kalmasına rağmen kimi yerlerde yılda üç kez hasat yapılabilmektedir. Ganj ve Yamuna nehirlerinin geçtiği bölge ılıman bir iklime sahiptir. Bu nedenle İran, Turan ve Hindistan meyvelerinin hemen hemen her iklime uygun farklı türleri bu bölgede yetiştirilebilmiştir. Büyük bahçelerde üzüm, incir, hurma ve Hint hurması, imparatorluğa başkentlik yapmış kentin öne çıkan ürünleridir. (Allâmî, 1891, 2/278)

Doğuda Sirhind, kuzeyde Keşmir, güneyde Ajmer ve batıda Multan tarafından çevrili olan *Lahor*, tamamı kuzeyden gelen altı nehir tarafından beslenmektedir. Hindistan'ın diğer bölgelerine nazaran kış bölgeleri daha şiddetli geçer. Ancak diğer yerlerde yetişen meyve ve tarım ürünleri *Lahor*'da da bulunmaktadır. (Allâmî, 1891, 2/312)

Hindistan'da toprak ürünleri arasında baharatlara ayrı bir parantez açmak elzemdir. Hindistan'ın Avrupa'ya ihraç ettiği en önemli mahsullerin başında gelen baharat hem yemeklerin lezzetini artırmak hem de uzun müddet ürünleri bozulmadan saklamak için kullanılmaktaydı. XVII. yüzyılda devlet yaklaşık 2.000 tondan fazla sadece biber ihraç etmiştir. (Bayur, 1987, 2/540) Uzun biberler esas olarak Bengal'de yetiştirilmiştir. Öte yandan günümüz Hindistan yemeklerinde de kullanılan cins acı biber ve dolmalık biberin ilk kez XVIII. yüzyıldan sonra alt kıtada tanınır olması iddiasının aksine⁴²⁰ Bâbürlüler'in her döneminde önemli tarım ve ihraç ürünlerinin başında gelmiştir. Cihângîr döneminde de Portekiz gemileri Malacca ve Macao, beraberinde getirdikleri söz konusu ürünleri satarlar, karşılığında yıllık baharat çeşitlerini alırlardı. (Pelsaert, 2022, 20)

Hint coğrafyasında farklı coğrafyalardan getirilen bazı ürünlerin ekonomiye katkıları dikkat çekicidir. Örneğin Portekizlilerin Amerika kıtasından getirdiği ananas (ananas sativa), *papaya* ve *guaya* Hindistan genelinde çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. (Schimmel, 2004, 97-98) Ülkenin doğusundaki Bengal'de, batısındaki Gucerat'ta, batı-orta Hindistan'da yer alan Baglana'da XVI. yüzyılda söz konusu tropikal meyveler, bu bölgelerin önemli ürünleri haline gelmiştir. Başka bir örnekte ise Ekber döneminde iklim uygun olmasına rağmen Keşmir'de verimi yüksek kirazların yetiştirilememesinden dolayı kiraz fidanları Kabil'den getirtilmişti. Muhammed Kûlî Afşar'ın aşılama yöntemiyle bölgede önemli rekolte elde edilmeye başlanmıştır ki benzer usulle kayısı üretimi de artırılmıştır. Şah Cihan döneminde *sangtara* (tatlı portakal), *narencî* (mandalina) türleri geliştirilirken Afrika kıtasından getirtilerek aşılanan *kola* (kola cevizi-kolanut) ve Bengal'de cinsi iyileştirilerek üretilen mangolar (Habib, 1963, 50-51) pazarların öne çıkan ürünleri haline gelmiştir. Ayrıca elma, dut, şeftali, armut, erik ve kayısı, asırlardır Hint coğrafyasında yetiştirilmesine rağmen istenilen kalitede değildir. Bâbürlülerin aşılama yöntemleriyle bahsedilen meyve türleri de geliştirilmiştir. (Achaya, 1998, 72)

4.3.3. Tarımsal Reformlar

Ekber Şah döneminde ülkenin koşullarıyla aynı paralellikte hayata geçirilen tarım reformları son derece başarılı olmuştur. Toprağa ait gelirler söz konusu düzenlemelerle önemli ölçüde artmış ve Hindistan genelinde bu durumun getirdiği refah hissedilir hale gelmiştir.⁴²¹

⁴²⁰ İrfan Habib'in acı biberin ve dolmalık biberin Bâbürlülerde olmadığına ilişkin tezi enteresandır. Oysa bahsedilen coğrafya baharatın ana ürünü olan biber çeşitlerinin de membaıdır.

⁴²¹ Devlet hazinelerinin doluluk seviyelerini kastederek inşa edilen yolları, kanalları, köprüleri belirtip kısacası ülkedeki ekonomik koşulların çok iyi durumda olduğunun altını çizen araştırmacılarından Sıdhart Khot, Ekber'in hem seleflerinden hem de çağdaşlarından çok farklı ve onun başarıya ulaşan sisteminden övgüyle bahsetmektedir. (Khot, 1948, 12)

Tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesi, imparatorluğun üzerinde durduğu en önemli hususlardan birisidir. Câgîrlar tarafından işlenen topraklar, alana hâkim olan müfettişler tayin edilerek sistematik bir şekilde denetlenmiştir. Onlara da yardımcı nitelikli saymanlar atanmış ve yapılan her bir işleme makbuz zorunluluğu getirilmiştir. Tarımsal reformlar kara düzen yapılan faaliyetlerin getirdiği belirsizlik tablosunu ortadan kaldırmış, halkı muhtelif baskılardan kurtarıp gelirlerin artırılmasını sağlamıştır. Toprak gelirlerine ilişkin faaliyetlerin sorumlusu olarak hazineye düzenli rapor gönderecek kâtiplik makamları ihdas edilmiştir. Ülkenin neresinde olursa olsun toprak sistemine ilişkin veriler, imparatorluğun *Divan-ı Âlâs*ında toplanmıştır. (Allâmî, 1873, 1/13-14)

1574'teki kapsamlı reformlarda Hindistan'ın verimli arazilerini araştırmak, üretim miktarını belirlemek, zimmete para geçirenlerin tespit edilmesi için yetenekli ve güvenilir müfettişleri görevlendirmek gibi başlıca yenilikler gerçekleştirilmiştir. (Allâmî, 1907, 3/166)

Ekber'den Âlemgîr Şah dönemine kadar toprak yönetimindeki reformlar devam etmiştir. Nitelikli tarım yapılabilmesi için Sanskritçe kökenli *rasik-das* adında arazi ölçümü kullanılmış, gelirlerin tespiti ve köylü-devlet arasındaki irtibatı sağlamak için yardımcı görevliler kadrosu ihdas edilmiştir. Bu kişiler, elde edilen mahsul, tahmini bilanço, tarımı etkileyen yetersiz yağış ya da yaban otu gibi amillere varıncaya kadar bütün bilgileri hesap defterlerine yazıp *kanungoların* imzasıyla birlikte imparatorluğun merkezine göndermişlerdir. (Sarkar, 1952, 190-191)

Zâbt denilen ve toprak sisteminde önemli değişikliklere neden olan usulde, vergilerin önceden tahmin edilerek kayıt altına alınması ve mülkiyet sahibi olmanın da önünü açmıştır. İdarenin onayıyla varislere bırakılabilir ya da satılabilir özel mülk haline gelen zemindarlara ait olanlar hariç bu topraklar hem Hindu hem de Müslüman inancına uygun veraset taksiiyle devredilebilmiştir. Günümüz Hindistan'ındaki kira sözleşmeleri ve kayıtlar bu uygulamanın yaygın bir şekilde benimsendiğine işaret etmektedir. (Richards, 2021, 121)

4.3.3.1. Soyurgâl Topraklar

Tarımsal üretimin desteklenmesi ve halkın refahı için bazı topraklardan vergi alınmamıştır ki⁴²² bunlara Moğollardan (İlhanlılardan) tevarüsle (Uzunçarşılı, 1984,

⁴²² Mansabdârlara verilen topraklar süreli olarak verilirken söz konusu sınıflara tahsis edilen topraklar süresizdir. (Allâmî, 1873, 1/270-272) Bu durumun Ekber Şah'ın kendisinden önce bağış yapılan art niyetli toprak sahiplerine karşı sert bir tutum sergileyip şartlara uymayan kimselere ağır cezalar uygulayarak sistemi revize ettiğini söylemek mümkündür.

Medhal/241) *soyurgâl* (سيورغال) yani vergiden muaf topraklar denilmiştir. Devletin maliyesinde dört sınıf için vergi muafiyeti getirilen *ilk* grup meşhur Şeyh Selim Cîştî gibi (Bayur, 1987, 2/415) ilimle iştigal edenlerdir. *İkinci* grup ise çalışkanlık ve fedakarlıklarıyla toplumun önünde yer alan, insanlara yol gösteren kimselerdir. *Üçüncü* grup zayıf ve fakir olup çalışma yetisine sahip olmayanlar, *dördüncü* ve son zümre ise belirli nedenlerden dolayı ticaretle geçimini sağlayamayan soylu ve onurlu insanlar içindir. Söz konusu bu sınıflar için *çavderî* (چاودری) adında tecrübeli bir iktisatçı ile ona yardım edecek bir kâtip görevlendirilmiştir ve talep dilekçeleri adil bir şekilde değerlendirilmiştir. Ekber Şah önceleri kâtiplerin rüşvet ve usulsüzlük yaptıklarını tespit edince sorumluların bilhassa Afganların elinden bu toprakları alıp mülk arazileri haline getirmiştir. Öte yandan kendisi sistemin kusursuz işlemesi için Şeyh Abdünnabi'ye⁴²³ bu görevi tevdi etmiştir. (Allâmî, 1873, 1/268)

Tarımsal vergiden muaf edilen diğer araziler ise hükümdar tarafından çoğunlukla din adamlarına hibe edilen daha önce tanımlanan *mededî maaş* topraklardır.⁴²⁴ Hükümdara bağlı emirler, sûfiler şeyhler ve ulemanın önde gelen şahsiyetleri bu husustan yararlanmışlardır. Ekber döneminde yalnızca Müslümanlara değil Hindu din adamlarına da aynı ayrıcalıklar tanınmıştır. Örneğin Pencap bölgesinde yer alan *Şivacı Tapınağı*'nda bulunan belgeler bunu doğrulamaktadır. 1581 yılında yayımlanan bir kanuna göre sular altında kalan ve kullanamaz hale gelen topraklar için 10 yıl önce belirlenen *mededî maaş* arazilere, vergiden muaf olmak üzere 50 biga daha eklemeye yapılmıştır. (Richards, 2021, 126) İfade edilen hibe topraklara ait senetler günümüzde hala korunmaktadır. (Chandra, 2007, 241)

1574 senesine ait belgelerde Ekber Şah döneminde Malva eyaletinde yaşayan Hindu bir aileye verilen (200 biga) *soyurgâl* toprakların karşılığında, ailenin şükranlarını arz ettiği görülmektedir. Bâbü imparatoru adına kendilerine takdim edilen *pervâne*⁴²⁵ (resmî belge) içeriğinde, ailenin kendilerine verilen bu toprakları işleyip imparatora sonsuz minnet ve şükranlarını sunduklarını beyan etmişlerdir. (Chatterjee, 2020, 70)

Vergi dışı tasnif edilen bu toprakların dışında Cihângîr döneminde verilmeye başlanan Türkistan geleneği *altamga* topraklar, belirli bir hizmete matuf olmayan ve kayıt altına

⁴²³ Şeyh'ten önce Bayram Han'ın tavsiyesi üzerine 1561'e kadar Şiî Şeyh Galâî, 1564'e kadar Muhammed Salih getirilmiştir. Ancak 1578'e kadar Abdünnabi ile söz konusu toprak sisteminin işleyişi düzene girmiştir. Kendisinden sonra da 1585'e kadar Sultan Karaca, 1589'a kadar da Şirazlı Emir Fethullah bu görevi üstlenmiştir. (Allâmî, 1873, 1/272)

⁴²⁴ Aslında *soyurgâl* topraklarla *mededî maaş* adı verilen topraklar çoğu zaman birbirinin yerine bir nevi -eş anlamlı olarak- kullanılmıştır. Ancak *soyurgâl* arazilerin açıklandığı üzere kapsamı daha geniştir.

⁴²⁵ Pervane, Türkiye Selçuklularında iskan işleriyle uğraşan bakanlık demektir. Aslen Farsça olan bu kelime Türkiye Selçuklularındaki "*Pervanecilik*" yani İskan Bakanlığı kelimesinden mülhem olmalıdır.

alınmayan daimî topraklardır. Bu nevi toprakların siyasi çözümlerin ivmesini artırdığını söylemek mümkündür. (Bayur, 1987, 2/442).

1697-1698 yıllarındaki belgeler, Pencap köyünde vergiden sakıt edilmiş sınıfların Âlemgîr'in fermanıyla belirlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Kayıtlardaki 280 erkekte 73'ü vergiden muaf olarak gösterilirken bunların arasında yaşça küçük olanlar ve fiziksel engelliler özellikle belirtilmektedir. Aynı belgelerde 22 kişinin tamamen yoksul sınıfında olduğu (Habib, 1963, 119) topraklarında ettikleri ürünlerin tamamının gelirine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

4.3.3.2. Tarımsal Dayanışma Birlikleri

Ülkede neredeyse her serkâra tarım depoları inşa edilmiş yalnızca mahsulü saklamak için değil aynı zamanda devlete ait hayvanlar ve tarım malzemeleri de buralarda saklanmış. Bir nevi kooperatif usulü çalışan bu birimler, kıtlık zamanında ucuz tahıl temini için cankurtaran vazifesi görmüştür. Merkezî yönetim tarafından bu depolara tecrübeli görevliler atanarak yapılan işlemler kayıt altına alınmıştır. (Allâmî, 1873, 1/275).

Tarım arazilerinin sulanmasında kooperatif sistemine ilişkin veriler bulunmaktadır. Örneğin Dekken'de nehir ve derelerden küçük kanallar açma uygulaması ve suyu tutup saklama özelliği geleneksel bir uygulamaydı. *Baglana*'da her kasaba veya köyde tarımı geliştirmek için nehirlerle bağlantılı binlerce kanal açılmıştır. Bu kanallar vasıtasıyla yapılan sulama usulü *phad* denilen bir sistemle yürütülmüştür. Su nöbeti, su kanallarının bakım ve onarımı, bölgede toplanan köy meclisini andıran bir kurul (*phad*) tarafından yapılmıştır. (Habib, 1963, 31) Kolektif sulama bahsedildiği üzere günümüzde de hala geçerliliğini koruyan çiftçi birliği sistemi mantığıyla işlemektedir.

4.3.3.3. Toprak Mahsullerinin Toplanması

Hindistan'ın geniş coğrafyasının farklı bölgelerinden elde edilen tarım ürünlerinin değerlendirilmesi büyük bir organizasyonla mümkün olabilirdi. Ürünlerin toplanması ve değerlendirilmesi titizlikle gerçekleştirilmiştir.

Toprak arazilerinin tarımsal değeri farklı beldelerde değişiklik göstermekte ve toprağın niteliğine göre ürünlerin ekim-dikimleri yapılmaktaydı. Tarım ürünlerinin toplanmasındaki düzenleme 1560 yılında Ekber'in maliye nazırı Raca Todar Mal ile hayata geçirildi. Çorak ve verimsiz topraklar tarıma kazandırılmaya çalışmış, arazinin tamamı belirli ölçümlerle

hesaplanıp çıkabilecek mahsuller tahmin edilmiştir. Çıkacak ürünün iyi, orta ve kötü olarak sınıflandırılması ve çiftçinin bu tahmini hesaptan zarar görmemesi öngörülmüştü.⁴²⁶ Bölgedeki tahsilat sicil memuru *kârkun* (کارکن), köyün gelir sorumlusu *mukaddemin* (مقدم) ve arazi kâhyası *patvârîn* (پتواری) şahitliğindeki kayıtlar, 15 gün içerisinde saraya gönderiliyordu. Yılda iki kez ilkbahar ve sonbaharda toplanan mahsuller, tahsildar tarafından yine deftere kaydedilir. Vergiye tâbi olan arazi işlenmez ve otlak olarak bırakılırsa çiftçi ve o toprağı kiralayan kişi hakkında cezai işlem devreye giriyordu.⁴²⁷ (Bedâûnî, 1979, 2/64; Allâmî, 1891, 2/45-46)

Toprak mahsullerinin toplanmasını takiben vergi ödenmeleri usulünde, bakır para olan *dâm* zorunluluğı getirilmiştir. Bu şekilde çiftçiler ellerindeki ürünleri pazarlarda satıp devlete olan borçlarını ödemişlerdir. (Richards, 2021, 118) Sayısal verilerle daima kontrol altında tutulan tarımsal vergilendirme sistemi bu haliyle iktisadi hayatın içerisinde paranın öncelikli finans aracı olmasını hedeflemiştir.

4.3.3.4. Tarımda Rüşvetin Engellenmesi

Devlet ekonomisini ayakta tutan başlıca unsurlardan biri olan tarımda, Hümâyûn Şah devrinde görülen aksaklıklar sonraki dönemlerde düzeltilmeye çalışılmıştır. Önceki dönemlerde kayıt altına alınmaya çalışılan az sayıdaki evrak kaybolmuş, kayıt dışı toprak gelirleri çoğu zaman zimmete para geçirme aracı olarak kullanılmıştır. Ekber Şah'ın emriyle vezir Muzaffer Han tarafından yürütülen yeni usullerle toprakların gerçek verimliliğı hesaplanabilmiştir. Bu durum liyakatli muhasebeci ve kâtipler tarafından mukayeseli listelerle takip edilerek rüşvetin önüne geçilmeye çalışılmıştır. (Allâmî, 1907, 2/402-403)

Toprak gelirlerini kaydeden görevlilerin nakdi anlamda rüşvet almalarının önüne geçildiğı gibi imparatorlar da evrak üzerindeki usulsüz yapılan hataları önlemek için önlemler almışlardır. Örneğın toprakta asıl emeğı olan çiftçinin gelirlerinin, kıtlık ya da doğal afet bahanesiyle kesintiye uğratılmasında devlet, sert tedbirler uygulamıştır. (Sarkar, 1952, 195) Daha önce bahsedilen karşılaştırmalı listeler birden fazla kâtibin verileriyle karşılaştırılarak çiftçinin hak kaybına uğramasına müsaade edilmemiştir.

⁴²⁶ Toprağın verimliliğı ve ürünlerin kalitesi devletin tarım politikasının temelini oluşturmaktadır. Ekber'in zayıf, orta ve yüksek verime ilişkin tasnifi modern Hindistan'ın tarım politikalarına da miras kalmıştır. Bu noktada Moosvi, 1892'den itibaren sulanan ve sulanmayan araziler Ekber Şah'ın bıraktığı şekilde sınıflandırılmaya edilmeye devam etmiştir, demektedir. Bkz. (Moosvi, 1981, 114-118)

⁴²⁷ İslam hukukunda da toprağı malik olunabilmesi, toprağın çiftçi tarafından işletilmesi şartına bağlanmıştır. (Mâverdi, 1976, 198)

4.3.3.5. Ölçü Birimleri

Bâbürlülerde Hindistan'ın her yerinde birliktelik sağlanması açısından ölçü biriminde ortak uygulama geçerliydi. Uzun, orta ve kısa olmak üzere üç çeşit ölçü biriminin her biri 24 eşit parçaya bölünmüş ve her bir parça da Farsçadan Arapçaya geçen *tâsîc* (تاسیج) birimiyle isimlendirilmiştir. (Allâmî, 1891, 2/58)

Uzunluk ölçüsü önceleri Hindistan'da havanın kuruluşuna ve nemine göre kısalan ya da uzun hale gelen bükülmüş kenevir ipi ölçüsüydü. Bu ölçü Bâbü'rün ifadesiyle 40 adım uzunluğundaki 100 ipin birleştirildiği bir *kürûhturi* (Bâbü'r, 2000, 571-572) çoğunlukla sabahın erken saatlerinde nemlendirip büzüşen ip günün sonunda kuruyup uzadığında kullanılmaktaydı. İlk durumda çiftçi zarara uğrarken ikinci durumda ise devletin gelirleri azalmıştır. 1576'dan sonra demir halkalarla birbirine bağlanan bambulardan oluşturulan ipler uzunluk ölçüsü olarak kullanılmış bu yenilikle hakkaniyet ölçüsüne uyulmuştur. (Allâmî, 1891, 2/62; Allâmî, 1907, 3/167)

Bunun yanında geleneksel ölçülerin XVI. asırda yeniden düzenlenmesiyle kısa adıyla *gaz* denilen *Gez-i Sikenderî* (غز اسکندری) adındaki tek tip ölçüye geçilmiştir ki bir birimi yaklaşık 81 cm'ye denk gelmektedir. Daha öncesinde kullanılan *bigâ* 60 *gaz* kare ile sabitlenen uzunluk ölçü birimiyken erken mahsullerin ağırlıklarının ölçülmesi için kullanılan -İlhanlılarda da kullanılan- *mân* da yaklaşık 23.5 kg'a sabitlenmiştir (Richards, 2021, 117).

Ekber Şah'ın saltanatının 33. senesinde kabul edilen uzunluk birimi *Gez-i İlâhî* (غز الهی) olmuştur. Bir önceki ölçü biriminden %5 daha fazla olan uzunluk ölçüsü meded-i maaş belgelerinde bulunan çoğu kayıta belirtilmektedir. Bununla birlikte yukarıda ifade edilen bir *biganın* alanı %10-11 oranında küçülmüştür. Ancak yeni sistem kimi bölgelerde yer yer farklı uygulanmış ve bölgesel değişiklikler meydana gelmiştir. XIX. yüzyılın başlarında ise söz konusu ölçü 84 cm'ye sabitlenmiş, bu haliyle *biga* hesapları da dönüm hesabına dönüştürülmüştür. (Habib, 1963, 354-356; Rizvi, 1993, 2/185)

Arazi ölçülerindeki bir sonraki resmî değişiklikler Şah Cihan döneminde gerçekleşmiştir. Hibe edilen arazilerin belgeleri, hala *biga* cinsinden tanımlanmaya devam etmiş olsa da standart resmî ölçü birimi *Dirâ-i Şahcihânî* (دیرای شاه جهانی) adı verilen yeni ölçü birimine dayandırılmıştır. Bu ölçüye *Biga-i Defterî* (بیگه دفتری) denilmiştir ve bir önceki birimin takriben üçte ikisi kadardır. Yerel ölçülerle karşılaştırıldığında Şahcihanâbâd (Delhi) ve Agra çevresindeki köylerin kullandığı küçük bir *biganın* yaklaşık üç katı büyüklüğündedir.

Güneydeki Dekken *sûbesinde* başlangıçta yerel birimlerle belgeler kaydedilse bile bunlar nihayetinde *Biga-i Defteri* birimine dönüştürülmekteydi. (Habib, 1963, 363-364)

Tarım ürünlerinin alım-satım işlemlerinde kullanılan geleneksel Hint ağırlık ölçüsü *mân* ve *ser* idi. Bâbü'r İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünde özellikle doğuda, kuzeybatıda ve Dekken'de yaygın olarak kullanılıyordu. Ekber Şah döneminde bu ağırlıkların karşılaştırmalarına bakıldığında 1 *ser*in 28 *dama*⁴²⁸ tekabül ettiği daha sonra imparator tarafından bu karşılığın 30 *dama* yükseltildiği görülmektedir. İmparator Şah Cihan ise *ser* ağırlığını yükselterek *Mân-i Şahcihânî* (مان شاه جهانی) standardıyla 36 *dama* yükseltse de saltanatının 14. yılından itibaren 30 *dama* düşürmüştür. Ekber'in ilk dönem 1 *ser* ölçüsü 28 *dama* bu da yaklaşık 25 kg'a tekabül eder. Standart dönemde 1 *ser*in 30 *dama* denk geldiği düşünülürse yaklaşık 28,5 kg'a denk gelmektedir. *Man-i Şahcihânî*nin esas alındığı ve 1 *ser*in 36 *dama* çıkarıldığı dönemde bu da yaklaşık 34,3 kg'a eşittir. (Habib, 1963, 367-369)

4.3.3.6. Yeni Toprak Bölümleri

Ebu'l-Fazl'ın kayıtlarında dört farklı toprak bölümlerinin Ekber Şah tarafından düzenlendiği belirtilmektedir. (Allâmî, 1891, 2/63)

Pulec (پولچ): Sırasıyla her ürün için ekilen ve asla nadasa bırakılmasına izin verilmeyen arazidir. Toprağın üretkenliği en yüksek sınıfı bu tür topraklardadır.

Perevtî (پروٹی): Gücünü / verimini yeniden kazanabilmesi için bir süre ekim dışı bırakılan topraktır.

Çaçar (چچار): Üç veya dört yıl boyunca nadasa bırakılan arazidir.

Bançâr (بانچار): Beş sene ve daha fazla süredir işlenmeyen arazidir.

Tarım arazileri ekilen ürünlerin üretim kalitesi açısından da üç kategoriye ayrılmıştır. Yüksek kalitedeki ürünlerin yetiştirildiği topraklara *â'la* (اعلى), orta sınıfta yer alan arazilere *evsat* (اوسط), düşük kalitede ürün veren topraklara ise *ednâ* (ادنى) adı verilmiştir. Öte yandan vergilendirmede her sınıfın ortalama ürünü hesaba alınmıştır. (Allâmî, 1891, 2/63)

Toprakları bölümlere ayırarak nitelikli tarımsal üretimin artırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Sınıflandırılan toprakların verimli kategorilerinde tarımsal üretimin de teşvik edildiği söylenebilir. Bunu destekleyen en önemli husus, Â'in'in ifadelerine göre bu toprakların

⁴²⁸ Buradaki *ser* tahıl ana ölçü birimi iken *dâm* ise bakır para değil ölçünün alt birimi olarak ifade edilmiştir.

diğer arazi türleriyle aynı vergi dilimine tâbi tutulmamış olmasıdır. Bu bağlamda, kaliteli bölgelerde yürütülen tarımsal faaliyetler daha düşük veya farklı vergilendirme yoluyla dolaylı biçimde desteklenmiştir.

4.3.3.7. 10 Yıllık Planlama

İmparatorluğun hâkim olduğu topraklar alt kıtaya yayıldıkça her yıl mevcut tarım ürünlerinin fiyatlarını tespit etmek oldukça zor hale gelmiştir. Bir yanda çiftçi vergilerden şikâyet ederken öteki tarafından tahsis edilen arazinin sahibi gelir dengesizliğinden dolayı mağdur oluyordu. Ekber Şah döneminde bu konuya çözüm bulmak amacıyla zirai sistemin bütün paydaşlarıyla eksiklikler tespit edilmiş ve on yıllık planlama üzerinde mutabık kalınmıştır. (Allâmî, 1891, 2/88)

1580’de Ekber’in hayata geçirdiği bu sisteme *dehsale* (دَحْسَالَه) denilmiştir.⁴²⁹ Amaç köylüleri aşırı vergi yükünden korumak, devlet gelirlerini garantiye almak ve arazi sahipliği ile mahsul verimliliğini standart hale getirmektir. (Chandra, 2007, 234) Özetle devletin nakdi olarak belirlediği vergilendirme modelinde çiftçiler keyfi, ağır veya sürpriz vergilerden korunmuşlardır. Bu durum köylünün uzun vadede kalıcı planlar yapmasına da imkân sağlamıştır.

Pergenelerdeki kanungolar vasıtasıyla her köyün yıllık gelirinin ortalamasının geçmiş 10 yılın ortalamasına göre alınmasıyla elde edilen veriler, bitikçi raporlarıyla serkârlardaki amel-i güzârlara iletilmiştir. Ardından çiftçilerle yapılan sözleşmeler, köydeki sınırlar, ekilebilir ve boş arazilerin ölçümleri, çalışma usullerine ilişkin kayıtlar tasnif edilmiştir. (Bkz. Tablo 4.2.) Müsnif (tasnifçi), zâbit (yazıcı), gâbit (ölçüm memuru), tahsildâr, tânedâr, köy kâhyası ve çiftçilerden alınan bu bilgiler, pergene ve hasat türüne göre düzenlenmiştir. Bu şekilde köyün ayrıntılı gelir tespiti tamamlanmış ve her bir köyde bulunan çiftçinin üretim miktarı belirlenmiş, çizelgelere aktarılmıştır. Bu kayıtlar dikkate alınarak âmilin emriyle vergi tahsili gerçekleştirilirdi. (Saran, 1943, 288)

⁴²⁹ Bu sistemin XVI. yüzyıldaki verileriyle XIX. yüzyılın sonlarına doğru yapılan istatistikler karşılaştırıldığında Ekber Şah döneminin şaşırtıcı bir şekilde dönemin teknikleri göz önüne alınacak olursa modern zamanlardaki verilere yakın tahminlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Moosvi, Ekber döneminin yüksek ve orta verim ortalamasının buğday, arpa ve nohut için 1892’deki *Doab* bölgesinin yerleşim yerlerindeki sulanabilir arazi tahminlerinden sadece biraz yüksek ancak şeker kamışı için daha düşük olduğunu ifade eder. Ancak sulanmayan arazilerde düşük verim tahminlerinin buğday arpa ve nohut için günümüz Hindistan’daki verilerle neredeyse aynı olmasının son derece ilginç olduğunu belirtmektedir (Moosvi, 1981, 122).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru tarımsal verimlilik tahminleri çoğunlukla yerleşim birimlerinin raporlarında ve ilçe gazetelerinde yer almıştır. Ekber şahın komisyonlar oluşturarak ülkeye yerleştirdiği tarımsal veri tahmin sistemi Bâbürlülerden sonraki Hindistan tarım politikalarında da açıkça gözlemlenmektedir. 1892 yılından itibaren tarımsal verimlilik tahminleri beş yıllık süreler için belirlenmiştir. (Moosvi, 1981, 116)

Tablo 4.2.

Âlemgîr Dönemi Köy ve Alan İstatistikleri

Eyalet (Bölge)	Toplam Köy	Ölçülmemiş	Ölçülmüş	Ölçülmüş Alan (Biga)
İmparatorluk (Genel)	1,01,587	2,01,564	(2,00,003)	26,57,42,337
Bengal	1,12,788	1,11,250	1,538	3,34,775
Orissa	...	...	26,768	5,95,378
Bihar	55,376	24,036	31,340	1,27,55,136
Allahâbâd	47,697	2,252	45,345	1,97,07,793
Avadh (Ayodhya)	(52,691)	18,849	33,842	1,99,27,308
Agra	30,180	2,877	27,303	4,01,09,551
Delhi	45,688	1,376	43,512	6,01,42,375
Lahor	27,761	3,192	24,569	2,43,54,376
Multan	(9,256)	4,559	4,697	44,54,203
Tatta	1,324	1,324	...	...
Kabil	1,316	1,316	...	...
Keşmir	5,352	5,352	...	...
Ajmer	7,995	2,973	5,022	1,74,09,684
Gucerat	10,570	6,646	3,924	1,27,49,537
Malva	18,678	11,742	6,936	1,29,64,538
Kandeş	6,369	3,507	2,832	88,59,325

Eyalet (Bölge)	Toplam Köy	Ölçülmemiş	Ölçülmüş	Ölçülmüş Alan (Biga)
Berar	10,578	137	10,741	2,00,16,113
Evrengâbâd	8,263	718	7,545	2,24,79,295
Bidar	4,526	1,007	3,519	79,06,199

Habib, 1963, 4'ten referansla düzenlenmiştir.

4.3.3.8. Kozmolojik Hesaplar

Tarımsal faaliyetlerin en verimli haliyle yürütülebilmesi için Â'in-i Ekberî'ye göre Yunanlılardan farklı olarak bir yılda 54 saniyelik yani bir derecelik aç farkıyla hesaplanmış iklim koşullarının tanzimi tespit edilmiştir. Benzer şekilde okyanusa kıyısı olan alt kıtada, zirai ürünleri önemli ölçüde etkileyen med-cezir hesaplamaları da titizlikle yapılmıştır. (Allâmî, 1894, 3/19, 23)

Her şehrin yapısı, iklimi, gün uzunluğu, enlemi, boylamı hesaplanarak tablolar ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.⁴³⁰ İmparatorluğa ait bütün şehirler altı iklim bölgesine ayrılmıştır. Festival iklimi denilen *ilk* iklim ekvatorun kuzeyi olarak enlem aralıkları belirlenmiş, en uzun günü 12 saat 15 dakika olarak tespit edilmiştir. Söz konusu bölgede iki büyük dağ ve 30 önemli nehir bulunur, insanları siyah renktedir. *İkinci* iklimin en uzun günü 13 saat 15 dakikadan oluşur. İçinde 27 dağ ve 27 nehir içerir; bölge sakinlerinin rengi siyah ile buğday rengi arasındadır. 30-40 derece enlemlerde bulunan *üçüncü* iklim, 33 dağ 22 nehirden oluşur. Bu bölgenin sakinleri buğday rengindedir. 14 saat 15 dakikalık en uzun günüyle *dördüncü* iklim bölgesinde 25 dağ 22 nehir yer alırken insanların rengi buğday rengi ile açık ten arasındadır. *Beşinci* ve *altıncı* iklim bölgesinde *lat* insanların bulunduğu, renklerinin sarımsı kahverengiye doğru meyilli ve açık kahverengi olduğu belirlenmiştir. (Allâmî, 1894, 3/44-45) Tüm bu hesaplamalar zirai faaliyetlerin ne denli titizlikle yapıldığını gösterirken hayvancılık faaliyetlerinin de en verimli şekilde yürütülmesine imkân tanımış olmalıdır.

Bâbürlü bilim adamları çağının en büyük güneş saatlerinden birisi olan *Samrat Yantra* adındaki dev bir güneş saati üretmişlerdir. Bununla yerel zamanı en hassas haliyle ölçebilmek mümkün olmuştur. (Law, 1916, 197) Müslümanların astronomi bilgisi ve Hint matematiğinin meczini oluşturan bu alet, devletin vizyonu ve finansmana imkân tanınmasıyla izah edilebilir.

⁴³⁰ Tablolar için Bkz. (Allâmî, 1894, 3/46-105)

Ekber Şah döneminin 1560'ta başlayan ve sonuçlarını görmeye başladığı 1570'li yıllara kadarki merkezî iktisat reformu ve yönetimi, son derece başarılı olmuş görünmektedir. En büyük *sûbeler*den pergenelere varıncaya kadar adeta her köşe başına yerleştirilmiş maliye yetkilileri ve denetçiler, teorikte hedefleneni rasyonel anlamda da uygulayabilmişlerdir.

4.4. Hayvancılık

Hindistan'ın güneyi ile kuzeyi arasındaki sıcaklık farkı enlem hesaplamaları yapılarak kayıt altına alınmış aynı şekilde ülkenin yüksek kesimlerinin de iklimsel özellikleri belirlenerek hayvancılığa uygunluğunun olup olmadığına bu çerçevede karar verilmiştir. (Allâmî, 1894, 3/41)

Coğrafyanın sunduğu elverişli iklim şartları, hayvancılığın geniş alanlarda yapılmasını kolaylaştırmıştır. Ormanlık alanların, sulak arazilerin hatta çorak bölgelerin bile hayvan yetiştiriciliğindeki hacmin büyüklüğünde, birinci derece etken olduğu açıktır. İrfan Habib, nüfusun çoğunluğunun sade yağ ve tereyağı kullanmasının⁴³¹ hayvan yetiştiriciliğine delil olarak sürülebileceğini belirtir. Örneğin Agra'da halkın pirinçle birlikte tereyağını yemeyen kimsenin olmadığını ve bunun *halkın ekmeği* olarak adlandırıldığını ifade eder. Aynı şekilde Bengal'de de tüketilmesinin yanında bolluğundan dolayı ihraç da edilmiştir. (Habib, 1963, 53-54)

Büyükbaş hayvan üretiminin kalitesi, profesyonel yetiştiricilerden oluşan özel kastların varlığıyla artırılmıştır. Bu alandaki bakıcılar, Hindistan'ın en verimli cins ineklerini / sığırlarını, uzun mesafeler kat ederek yaymaktaydılar. Bu hayvanların ne kadarının süt ineği ne kadarının et ihtiyacı⁴³² için beslendiği muğlaktır. (Habib, 1963, 55) Ancak gıda sektörü açısından değerlendirildiğinde büyükbaş hayvanların çoğunlukla süt ve süt ürünleri için yetiştirildiği söylenebilir. Bunun yanında Bâbürlü mutfağında, *sütün* ana malzeme olarak kullanıldığı menülerin bolluğu -hatta günümüz Hint coğrafyasında hala popüler olması⁴³³ bunu desteklemektedir.

⁴³¹ Bâbürlü mutfağında arıtılmış tereyağı olarak bilinen *ghinin* yaygın kullanımı hakkında Bkz. (Achaya, 1998, 79)

⁴³² Dinî inançların hayvancılık sektörünü doğrudan etkilediği anlaşılmaktadır. Hinduların cins (tür) ineklere olan saygısı ve onların dokunulmazlıkları büyükbaş hayvan kesimini doğrudan etkileyen etmenlerdendir. Buna karşın Müslüman Türklerin et tüketimi konusundaki tutumları, et ihtiyaçlarına olan talebi artırmaktadır. Konunun detayına ilişkin muğlak ifadelerin nedeni bu olmalıdır.

⁴³³ Bâbürlülerde meşrubatlar genellikle soğutulurdu ve bunun için gerekli olan buz, büyük zahmetlerle elde edilmekteydi. Bu durum Hindistan coğrafyasına Bâbürlülerin hediye ettiği *kulfî* (کلفی) adındaki ana malzemesi süttten oluşan ve fındık safranla karıştırılarak metal külahlara doldurulan dondurmaya ortaya çıkarmıştır. Terry'in

Bâbürlü Hindistanı'nda büyükbaş hayvancılığın gelişmesinin ana nedenlerinden birisi taşımacılık sahasında kullanılmasıdır. Savaş aletleri, inşaat malzemeleri, yakıt, su, avcılık teçhizatları ve muhtelif yükler için genellikle öküz kullanılmaktadır. Ekber Şah vefat ettiğinde sadece sarayın ahırında 7.000 öküz bulunmaktadır. Arabaların önlerine bağlanan yük hayvanlarının sayısı bahsedilen rakamı doğrulamaktadır. Cihângîr Şah'ın sarayında da en az 10.000, Şah Cihan'ın saltanatında ise sadece Gucerat'tan getirtilen 6.300 civarında yük hayvanı bulunmaktaydı. (Anjum, 2010, 25-26) Ayrıca mansabdârların bakmakla yükümlü oldukları hayvan sayıları da eklendiğinde çok daha büyük rakamlara ulaşılacaktır.

Aslında imparatorluğun kuzeybatı kesimini kapsayan çöl bölgesinde su, yem kıtlığından ve kuvvetli rüzgarların varlığından dolayı deve, doğal ulaşımına uygun neredeyse tek hayvandır. Tek hörgüçlü devenin kullanımının VII. yüzyıllarda var olduğu ancak Delhi Türk Sultanlığı döneminde yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ekber Şah döneminde çok güzel bir deve türü üretilmiş Irak'taki tek hörgüçlü atlara eşit olacak şekilde yetiştirilen bu hayvan ırkı, ulaşımdan askeriye kadar birçok alanda kullanılmıştır. (Allâmî, 1894, 3/9; Anjum, 2010, 26-28)

Hindistan coğrafyasının yeterince düz olduğundan hareketle İran'daki geleneklerden farklı olarak at, eşek ve katır gibi hayvanların kullanılmadığına ilişkin bilginin doğruluğu tartışılır. Çünkü coğrafyanın iç kesimleri yeterince düz olsa da dağlık ve engebeli arazileri oldukça fazladır. Bu nedenle seyahatler için özellikle katır yetiştiriciliğinin önemli olduğu görülmektedir. Kırsal bölgelerde eşek ve katır çokça yetiştirildiği gibi saray ahırında özellikle Hazar ve Tibet bölgesinden getirilen çok büyük ve güçlü olan katırlar bulunmaktaydı. Örneğin Cihângîr Şah'ın saltanatında en az 1.000 adet katırının bulunduğu kaydedilmiştir. (Anjum, 2010, 39-41)

İnek, sığır, manda ve öküz gibi hayvanların hayvancılık sahasında çokça bahsedilmesinin yanında koyun ve keçi gibi küçükbaşlar hakkında satır aralarında sınırlı bilgiler yer almaktadır. İrfan Habib'in koyun yünlerinin Avrupalı gezginleri etkileyecek kalitede olmadığı hatta Keşmir'in meşhur şallarının dokunduğu keçi kılının aslında Tibet'ten ithal edildiğine ilişkin bilgisi (Habib, 1963, 55) kabul edilecek olunursa küçükbaş yetiştiriciliğinin hayvancılıktaki katma değeri anlaşılabilir.

Bâbürlü gastronomisine ilişkin gözlemlerinde sabah kahvaltısında ekmek, tereyağı, süt ve yoğurttan bahsederken diğer öğünlerin hemen her birinde yine süt, tereyağı ve peynirden bahsetmektedir. Bkz. (Kronl, 2011, 48-49)

4.5. Giderler

Bâbürlü mali sistemi, Hint coğrafyasını idare eden merkeziyetçi devlet teşkilâtının ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, gider kalemleri de hem idari hem askerî hem saray kültürünün gerektirdiği çok yönlü harcamaları kapsamaktaydı. Devlet hazinesinin en büyük harcamalarını mansabdârlık sistemiyle, askerî teçhizatların ödemeleri, karargahların giderleri, düzenlenen seferlerin masrafları oluşturmaktaydı. Öte yandan kara ve deniz ticaretinin vazgeçilmez unsurlarından olan altın, gümüş gibi değerli metallerin yanında lüks eşyalar ve ihtiyaç kaleminde zikredilen stratejik mallar, hazine ödeme cetvellerinde ön sıralarda yer almaktaydı. İmparatorluğun saray ihtişamı göz önüne alındığında hediyeler, bağışlar ve görkemli merasimler bir diğer gider kalemleriydi. Devlet protokolü gereği diplomatik ilişkilerde öne çıkan harcamalarla Bâbürlü maliyesinin çok katmanlı bir sistem olduğuna işaret etmekteydi.

4.5.1. Ödenekler

Giderler içerisinde ödenekler, hükümdar tarafından devlet görevlilerine, askerî sınıfa, dinî ve ilmî çevrelere ya da belirli hizmetlerin karşılığı olarak tahsis edilen düzenli veya dönemsel mali destekleri kapsamaktaydı. Ödenek uygulamaları, hem devlet teşkilâtının işleyişini güvence altına almış hem de merkezî otoritenin güçlendirilmesinde önemli bir mali araç olarak kullanılmıştır.

4.5.1.1 Askerî Harcamalar

Hindistan'ı Timur İmparatorluğu'ndan aldığı mirasla merkezî yönetim altında toplayan Bâbürlülerin başarısının altında askerî sisteminin güçlü yapısı yatmaktadır. İdari yapıyla entegre olmuş askerî yapının işlevselliği ise mansabdârlık ile açıklanabilir. Bu bağlamda askerî harcamalar devletin maliyesiyle doğrudan ilişkilidir.

Askerî harcamaların hazinedeki toplam giderlerin birinci kalemi olduğu açıktır. Söz konusu meblağın %80'ninden fazlasının askeriye ve bağlantılı olarak mansabdârlık sistemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Askeriyenin 1595 yılına ait yıllık toplam harcama miktarı 357 milyon *dama* yakındır. Bunun içerisinde ahadîlerin maaşları, yay muhafız maaşları, hayvanlara yapılan harcamalar, silah ve teçhizat giderleri ana kalemleri oluşturmaktadır. (Bkz. Tablo 4.3.)

Tablo 4.3.

Askerî Teşkilâtın 1595 Yılına Ait Toplam Yıllık Harcama Miktarı

Harcama Kalemi	Miktar (dam)
Ahadîlerin Maaşı	8,10,79,200
Yaya Muhafızların Maaşları	6,00,00,000
Hayvanlara Yapılan Harcama	19,36,56,567
Silah ve Zırh Harcaması	2,20,80,257
Toplam	35,70,16,024

Moosvi, 1981, 394'ten uyarlanmıştır.

Bâbürlü hazinesinin giderlerinin önemli bir bölümünü oluşturan mansabdârlık sistemine ait ödenekler, câgîr toprakların yanı sıra nakit maaş olarak hesaplanmaktaydı. Maaşların bir kısmı nakit olarak hemen ödenirken diğer kısmı belirli vergiler düşüldükten sonra verilirdi. Ayrıca askerlerin maaşlarından müşrif ve vekîl kesintileri yapılması halinde de maaşlar bir süre bekletilebilirdi. Mansabdârlara kesin hesaplaması yapılmış maaş ücretleri *tahsildarân-ı müşrif* (تحصیلداران مشرف) adı verilen muhasebeciler tarafından takdim edilirdi. (Allâmî, 1873, 1/262-263)

Ekber Şah döneminde yapılan ilk düzenlemelerle mansabdârlara ilişkin rütbe, maaş ve hayvan giderleriyle ilgili resmî çizelgeler oluşturulmuştur. Mansâblar 10 ila 10.000 arasındaki rütbelerle sınıflandırılmış, her rütbe için üç maaş derecesi takdir edilmiştir. Ayrıca Ekber'in saltanatının 18. yılında yapılan damgalama sistemiyle hayvanların bakım masrafları için de resmî bir tasnif yapılmıştır. Bu yöntemle at,⁴³⁴ fil, öküz, deve ve katır için ortalama yıllık bakım maliyetleri ve masrafları çizelgelerle belirtilmiştir. Burada belirtilen ödeneklere, devletin

⁴³⁴ Atlara harcanan tutarın hesaplanması oldukça zordur. Nitekim devletin envanterine kayıtlı olan at sayısı her yıl yenilenmek zorundadır. Hindistan'da normal bir atın yaşam süresinin 30 yıl olduğu XVII. yüzyıla ait bir kaynakta ise 12 yıl olduğu ifade edilmektedir. Atların imparatorluğun ihtişamının en yüksek olduğu dönemlerde bile ahırlarda 12 yıl geçirdiği varsayılacak olunursa toplam süvari gücünün 1/12'sinin yer değiştirmesi gerektiği sonucuna varılır. Bu anlamda atlara ayrılan ödeneklerle ilgili her dönem çok farklı tablolara ulaşmak mümkündür (Moosvi, 1981, 385).

iktisadi durumu göz önüne alınarak belirli dönemlerde zam yapılmış ve hesap cetvelleri güncellenmiştir. (Moosvi, 1981, 318-319)

Askeriyeye ait ödenekler tanzim edilmiş sabit çizelgelerle oluşturulurken rasyonel anlamda ödemeler, belirli şartlar yerine getirildiğinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla her bir mansabdârın maaşı çizelgelere göre ödenmemiş de olabilir. Örneğin bir asker ya da mansabdâr kendi atıyla teftişe geldiğinde maaşını tam olarak alma hakkına sahip olmaktaydı. Bu sayede maaşın dörtte üçünü *dînem* (دينم)⁴³⁵ olarak alırken son çeyreği ise kendisine rupi olarak ödenirdi. (Allâmî, 1873, 1/264-265)

İmparatorluğun genel ordusunun dışında başkentte sarayda görev yapan çok sayıda muhafız birliğinden bahsedilmiştir. Bu çerçevede imparatorluk sarayının birinci sınıf askerleri olan *Ahadîler* önemli işlerde görevlendirilmiş, hizmetlerinin karşılığı olarak kendilerine hediye ve maaş takdimi yapılmıştır. (Allâmî, 1873, 1/265)

Mansabdârlar ve Ahadîlerin haricinde Osmanlılarda da aynı isimle anılan, takviye birlikler olan *kumekî* (کُمکِی), yaya askerler anlamındaki *piyâdegân* (پيادگان) ve topçu birliklere ait masraflar, askerî bütçede planlanmaktaydı. Bâbürlü ordusunun askerî teçhizatları kapsamında geleneksel silahları ve ateşli silahlar için yapılan harcamalar devletin askeriye sahasında önemli gider kalemlerinden sayılmalıdır. (Moosvi, 1981, 349)

Askerî hizmetlerinin karşılığında nakdi maaş almayan kimselere câgîr topraklar tahsis edilir, gelir sınırlarını belirten bir *suret* (belge) hazırlanırdı. *Sûbeler*de *Sûbe-bahşîleri* tarafından hazırlanan belge üzerinde rütbe sahibinin alması gereken yıllık ve aylık maaş miktarları belirtilirdi. Divan'a Â'lâ'nın onayına sunulan belge, imparatorun huzuruna mühürlenmesi için gönderilirdi. (Allâmî, 1873, 1/260-261) Bu usulle câgîr topraklar üzerinden asker maaşlarının ödenmesi yasalara bağlanmıştır.

Bâbü İmparatorlarının bilhassa ekonominin büyük ölçeklerde gelişmiş olduğu Ekber Şah sonrasında yaptıkları büyük seferlerin devlet hazinesine getirdiği yük göze çarpmaktadır. 3 milyon kilometre kareye ulaşan hâkimiyet alanının dışında Güney Hindistan, Türkistan ve Çin'e yapılan seferlerin giderlerinin getirisinden daha fazla olduğu aşıkardır.

⁴³⁵ Dînem, klasik dönem Hint-İslam muhasebe sisteminde bir para biriminin veya bir ağırlık ölçüsünün 1/40'lik değerini ifade etmek için kullanılan teknik bir terimdir. 1 rupi genellikle 40 dînem'dir. Bazı dönemlerde ise 50 olarak hesaplanmıştır.

Cihângîr Şah'ın Türkistan, İran ve Tibet üzerine yaptığı seferlerin (Lahûrî, 1875, 67) yanı sıra Şah Cihan ve Âlemgîr Şah dönemleri için de aynı durum söz konusudur. Şah Cihan'ın saltanatında yapılan iki yıllık Özbek seferi, devletin maliyesine ciddi bir yük getirmiştir. Halbuki resmî kayıtlara göre yıllık geliri birkaç milyon rupi dahi olmayan klanların ele geçirilmesi girişimleri, devlete 40 milyon rupiye mal olmuştur. (Richards, 2021, 175) Âlemgîr döneminde Dekken'in yani Hindistan'ın güneyinin ele geçirilmek için üstün gayret gösterilmesi, hâkimiyet sağlandıktan sonra elde tutmak için büyük bedeller ödenmesi, merkezî hazineyi yıpratmış gibi orduyu da bir hayli yormuştur.⁴³⁶ (Âlemgîr, 1908, 156)

4.5.1.2. Hanedan Ödenekleri

Saraya ilişkin harcamalar devletin hazinesinin harcama kalemlerinde ön sıralarda yer almaktadır. Bu sebeple Abbâsîlerdeki *divan-ı nafakât* (ديوان نفقات) modelinde (Aykaç, 1997, 145) imparatorluk sarayının has giderleri için kayıtlar tutulmuştur. Şehzade ve begümlerin maaşları başta olmak üzere sarayın diğer memurlarının maaşları için *pervenşâh* (پروانشاه) adında bir belge düzenlenirdi. Müşrif (muhasebeci) ödenek için yazmış olduğu makbuzu divana gönderir ve evrak orada onaylandıktan⁴³⁷ sonra hanedan mensuplarına maaşları yatarı. (Allâmî, 1873, 1/263)

Saraya ilişkin harcamalarda önemli bir yekûn tutan birim *haremdir*. Ebu'l-Fazl harem dairesinde 5.000 bin kadının olduğundan bahseder. Rakamın mübalağalı olabileceği fikri oluşsa da harem dairesi sakinlerinin sayısının oldukça fazla olduğu sonucuna varılabilir. Bunun yanında haremden hizmet eden kişi sayısının yaklaşık 2.000 bin olduğu belirtilir. Harem sınıfının yüksek rütbeli kadınları her ay 1028 ila 1610 rupi arasında maaş almaktadırlar. Söz konusu maaşların imparatorun cömertçe bahşetmiş olduğu hediyelerden hariç tutularak ifade edildiği unutulmamalıdır. Söz konusu birimin bütün çalışanlarının masrafları ve giderleri

⁴³⁶ Dekken hâkimiyetinin sağlanmasında Bâbürlülerin bu denli ısrarcı olmalarının altında yatan tarihsel sebep, Delhi Türk Sultanı Alâaddin Halâcî'nin büyük mücadelelerle bölgeyi fethedip Dekken'i devletin en büyük eyaletlerinden birisi haline getirmesidir. Öyle ki 1294'te başlayan mücadele 1313'te nihayete ermiştir. Türkler bölgeye uzun süre hâkim olmuş ve şehrin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Daha fazla bilgi için Bkz. Ramkrishna Gopal Bhandarkar. *Early History of Dekkan*, (India: Government Central Press, 1895), 116-119.

⁴³⁷ Ödemeye ilişkin fermanların düzenlenmesi büyük bir titizlikle gerçekleştirilmiştir. Belge için seçilen kâğıdın ilk kıvrımında, kâğıdın kesildiği kenara doğru vekilin mührü basılırdı. Bunun karşılığında, biraz daha aşağıda ve yarısı ikinci kata taşacak biçimde divan müşrifinin mührü yer alırdı. Ardından kâğıt benzer şekilde yeniden kıvrılır ve bir alt bölümde *çadr mührü* vurulurdu. Kimi zaman dört ya da beş kat hâlinde düzenlenen bu belgelerin son katında, fermanın yürürlüğe girdiğini teyit eden hükümdarın tuğrası ve tuğra üzerine attığı imzası bulunurdu. Bu mühürleme sistemi, belgenin hem yetki silsilesini hem de sahipliğini teminat altına almayı amaçlamaktaydı. (Allâmî, 1873, 1/265)

düşünüldüğünde harem kasası *tahsîsât*, buradaki harcamalar için tahsis edilmiş bütçeyi ifade ederdi. (Allâmî, 1873, 1/45) (Bkz. Tablo 4.4.)

Tablo 4.4.

İmparatorluk Hane Halkı ve Genel Giderler

Kategori	Alt Kalem / Açıklama	Miktar (Dam)
A. GERÇEKLEŞEN GELİR	TOPLAM GELİR	4,05,57,39,222
B. GİDERLER		
1. Mansabdârlar	Maaş, Süvari ve Hayvan Ödenekleri	3,33,95,19,096
2. Askerî Teşkilât	Ahadi, Piyade, Hayvanlar, Cephanelik	35,76,06,024
3. Hane Halkı Detay:	Harem	3,50,00,000
	Mutfak ve Su Haznesi (Abdarkhâne)	1,25,00,000
	Gardırop / Giysilik	1,67,32,193
	Kamp / Karargâh Malzemesi	1,03,71,182
	Mutfak Eşyaları	1,49,34,520
	Hayvan Donanımı	26,59,043
	Kitaplar ve Resimler	67,53,940
	Süs Eşyaları ve Mücevherler	4,43,18,868
	İnşaat	1,50,00,000
	Av Hayvanları	1,30,00,000
	Nakdi Ödenekler ve Sadakalar	1,25,00,000
	Çeşitli / Muhtelif	25,00,000
GİDERLER TOPLAMI	(1) + (2) + (3) Toplamı	3,88,33,80,666

Kategori	Alt Kalem / Açıklama	Miktar (Dam)
4. BAKİYE	Hazinede Kalan Tutar	17,23,58,556

Moosvi, 1981, 437'den uyarlanmıştır.

Bâbürlü saraylarında soylular, harem ve hizmetkarların sayıları düşünüldüğünde günlük mutfak giderlerinin de ayrı bir bütçe hesaplaması gerektirdiği anlaşılır. Mutfağa ayrılan ödenek yılın başında saray hazinedarları marifetiyle bir yıllık tahmin üzerinden belirlenir. (Bkz. Tablo 4.5.) Yemekler için kullanılan her türlü malzemenin tek tek kayıt altına alındığı görülmektedir ki güherçile⁴³⁸ hatta buz bile sayılan kalemler arasındadır. (Allâmî, 1873, 1/56)

İmparatorluk sarayının at ve fil ahırları için her yıl Şubat-Mart aylarında ve Ekim-Kasım da yılda iki kez berat yazılırdı. Tahıl, ot ve benzer malzemeler için erzak şeklinde ödenekler ayrılırken işçilerin nakdi ücretleri yazılıp imzalanıyordu. Sarayın müştemilatına ilişkin iktisadi memurluk makamı olan *Divan-ı Buyûtat*⁴³⁹ tarafından incelenen ödeme emirleri, duruma göre artış ya da azalış talep edilebilirdi. Hükümdarın onayına gelen makbuz, onaydan sonra ödemesi gerçekleştirilir ve aynı şekilde defterlere kaydedilirdi. (Allâmî, 1873, 1/262)

İmparatorluğun sınırları genişledikçe özellikle Ekber'in 39. yılında (1595) Â'in'e göre 309.186.795 dam tutarında ödeme yapılmış ve bu harcamalar yıllar geçtikçe daha da artmıştır (Allâmî, 1873, 1/12). Sarayın, içinde yüzden fazla birim ve atölye barındıran devasa bir mekanizma, adeta bir "şehir veya krallık" gibi çalıştığı ifade edilir. Askeriye ile hanedan giderleri, hazine harcamalarının en önemli kısmını oluşturmaktadır.

Tablo 4.5.

Ekber Dönemi Yemeklerin Değer ve Ağırlık Tablosu

Yemek Adı (Orijinal)	Değeri (dam)	Ağırlığı (ser)	Bir ser Değeri (dam)
Pirinç Yemekleri			
Kabûli Pilavı	68.05	24.36	2.48
Zerd (Sarı Pilav)	103.92	27.00	3.83
Kutab	99.39	24.00	4.14

⁴³⁸ Suyun soğutulması için güherçilenin kullanılması Ekber Şah'ın Hindistan'a mirasıdır. Bernier gibi seyyahlar Ganj suyunun küçük şişelere dökülerek sekiz dakika içerisinde nasıl hızla soğuduklarını anlatmaktadırlar. Bâbürlülerden sonra İngilizler de aynı yöntemi kullanmışlardır. (Achaya, 1998, 102)

⁴³⁹ Cihângîr'in saltanatında Divan-ı Buyûtat İneyet Han hakkında Bkz. (Cihângîr, 1909, 22)

Yemek Adı (Orijinal)	Değeri (dam)	Ağırlığı (ser)	Bir ser Değeri (dam)
Huşkeh (Sade Pilav)	22.70	10.50	2.16
Hiçri (Bakliyatlı Pirinç)	20.40	15.00	1.36
Şir Bireñç (Sütlü Pilav)	65.56	17.48	3.49
Ortalama			3.28
Buğday Yemekleri			
Kutab (Buğdaylı)	77.20	17.92	4.31
Halisa	74.62	17.56	4.25
Harisa	70.28	16.11	4.36
Sami	76.15	15.27	4.99
Ortalama			4.38
Tatlılar			
Zerd Bireñç (Sarı Tatlı Pilav)	103.92	20.40	5.09
Şir Bireñç (Sütlü Tatlı Pilav)	14.00	12.00	1.17
Helva	86.75	30.00	2.89
Ortalama			3.28
Et ve Sebze Yemekleri			
Do Piyâze (İki Soğanlı et)	75.85	14.58	5.21
Siyum	74.62	12.84	5.81
Korma	66.70	13.50	4.90
Yahni	73.70	11.75	6.27
Sebze	107.23	20.78	5.16

Yemek Adı (Orijinal)	Değeri (dam)	Ağırlığı (ser)	Bir ser Değeri (dam)
Nergis	79.54	12.42	6.40
Mahi Biryani (Kızarmış Balık)	70.00	14.00	5.00
Murg-i Puht (Pişmiş Tavuk)	76.11	13.05	5.83
Dumpuht (Demleme Et)	92.56	15.65	5.91
Dalçıva (Tarçınlı Bakliyat)	77.62	13.26	5.87
Ortalama			5.18
Çapati (Ekmek)	0.55	1 (15 adet)	5.18

Moosvi, 1981, 403'ten referansla düzenlenmiştir.

4.5.1.3. Bahşişler

Bahşişler her hükümdarın tahta çıkışını müteakip çokça dağıtılmaktaydı. Bâbü Şah teşkilâtı inşa ettiği ilk sene için bu durumdan bahseder. Beylere, askerlere, asilzadelere verilen bahşişleri belirtirken şehzade Hümâyün'a tahkik edilmemiş bir hazine evini bağışladığını ifade eder. (Bâbü, 2000, 471) Devletin giderleri anlamında önemli bir kalem olması muhtemel olan bahşişlerin; hükümdarın ve devlet adamlarının tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır.

Hemen her hükümdarın, *emir*lerinden başlamak üzere bütün saray hanedanına, *tahta* çıkar çıkmaz hediyeler verdiği malumdur. Bunun yanında haremde hanımlarına, hizmetçilere ve askerî erkânâ çokça hediyeler dağıtılmaktadır. (Allâmî, 1907, 1/248) Bununla ilgili birçok örnek çalışmanın siyasi tarihini kapsayan birinci bölümde zikredilmiştir.

4.5.1.4. Musâ'adât

İmparatorluğa hizmet eden memurlar özellikle yüksek rütbeliler bazen gelirleri yetmediğinde devletten geçici borç isterlerdi ki buna *muşa'adat* (مُساعدات) denilmekteydi. Ebu'l-Fazl bu kredilerde faiz uygulandığını ama sabit olmadığını belirtmektedir. Borcun üzerine *birinci* yıl %6,25 eklenirken *ikinci* yıl toplam miktar üzerine 1/24 eklenmektedir. *Üçüncü* sene 1/32, *dördüncü* sene 1/48, *beşinci* ve *yedinci* yıllar arasında 1/64, *sekizinci* ve *onuncu* yıllar içinde 1/96 artırımı söz konusudur. Yani zaman ilerledikçe eklenen oran düşer, borç büyür ama artış hızı gittikçe azalırdı. (Allâmî, 1873, 1/265)

Devletin memurlarına sağlamış olduğu bu kredinin ana amacı tefeciliğin önüne geçmek ve halkın zor duruma düşmesini engellemektir. Öte yandan Ekber Şah memurları israfı karşı tedbirli olmak, gereksiz yere borçlanmanın önüne geçmek, uygulanan oranlarla da sebepsiz yere para harcayıp borcu devletin maliyesine fatura edilmesini önleme amacı taşımaktadır. (Allâmî, 1873, 1/265) Netice itibarıyla muşa‘adat, ihtiyaç kredilerinin devlet eliyle kontrol altında tutulmasını hedeflemektedir.

Devletin bilhassa köylüler için tahsis ettiği başka bir kredi türü ise *tekavî* (تَقَاوِي) olarak kaydedilmiştir. Devletin zor durumda bulunan çiftçisine tohum ya da hayvan desteği sağladığı bazen geri ödemeli bazen de hibe niteliğindedir. Ekber Şah dönemindeki uygulamalara bakıldığında verilen bu avansların uzun vadeli taksitlerle köylünün tarımsal faaliyetlerini aksatmayacak, ekonomisini zorlamayacak şekilde tanzimine ilişkin fermanlar bulunur. (Chandra, 2007, 235) Bu tür devlet kredisinin muşa‘adat’tan farkının normal vatandaş için tahsis edildiği, ilk türünün ise daha çok mansabdâr sınıfına ait olduğu anlaşılmaktadır.

4.5.2. İthalat Giderleri

Türkistan ve İran’dan gelen atlar, Hindistan için oldukça önemliydi çünkü ülkede nitelikli atlar yetiştirilemediği için sürekli ithal edilmek zorundaydı. Bunun yanında külçe altın, bakır, cıva, kalay ve kurşun metallerle kehribar boncuklar ve boya nevinden maddelerin ithalatı yapılıyordu. Hollandalılar tarafından Agra’ya getirilen cıva, kalay gibi maddelerin kayıtları da tutulmaktaydı. Hindistan’da piyasaya yetecek kadar çıkarılamayan gümüş, devletin ithalat kalemleri arasındaydı. (Kaushik, 2013, 134)

İmparatorluk ordusunun atlara olan ihtiyacı Orta ve Doğu Asya’dan uzun mesafeli kervan ticaret yolları ve deniz yolları üzerinden ithal edilmekteydi. Özbek topraklarından her sene yaklaşık olarak 25.000 at, Hindistan’a getirilmekte bahriye atları da İran ve Afrika ülkelerinden deniz yoluyla ithal edilmekteydi. XVII. yüzyılda Kabil at pazarı açısından ana ticaret merkeziydi. Atlar ilk olarak bu bölgeye İran, Arap ve bahsi geçen Özbek coğrafyasından getiriliyordu. Söz konusu asırda Özbek tacirler tarafından her yıl yaklaşık 60.000 atın Bâbürlü topraklarına geldiği ve buradan farklı şehirlere gönderildiği tespit edilmiştir. (Choudhary, 2017, 2-3) Öte yandan Afrika’dan deniz yollarıyla ithal edilen atların en kaliteli atlar olduğu kabul edilmiştir. Bu türden atlar, hanedan ailesi ve soylu sınıflar arasında çokça talep edilmekteydi. Tatta’daki Tatta Limanı, İndus’daki Lahori Bandar, Gucerat eyaletindeki Kutch (Kuç), Kambay ve Surat; Bengal eyaletindeki Tanda, Bada, Sripur ve Sonargaon limanlarına gelen atlar, ülkenin muhtelif bölgelerindeki pazarlarda satılmaktaydı. (Choudhary, 2017, 7-8)

İhracat kalemlerinin içerisinde değerli metallerin olduğundan bahsedilmişti. İthalatı yapılan altın ya da gümüşün önemli bir kısmının hazinelerde saklandığı veya dekoratif amaçlar için kullanıldığı, geri kalan kısmının ise sikke basımı ve endüstriyel üretim için kullanıldığı belirtilmektedir. Yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin bir coğrafya olan Hindistan’da devletin maliyesinin ihtiyacı olduğu kadar külçe altın Uzakdoğu ve Avrupa’dan alınırken İspanya’dan gümüş ithalatı yapılmıştır. (Kumar, 2015, 6736-6738) Avrupa’nın çeşitli bölgelerinden gelen kıymetli metallerin bir bölümü Osmanlı’daki tüccarlar aracılığıyla İzmir limanına, Anadolu üzerinden İran’a getirilmek üzere yola çıkardı. Altının diğer bir kısmı ise Arabistan ve Yemen coğrafyasından elde edilmekteydi. (Bernier, 1916, 202)

Ülkeye çok miktarda değerli metal girişini Bernier, ‘*paranın gömüldüğü ülke*’ tasviriyle açıklamaktadır. Bâbürlüler İmparatorluğu’na sürekli gümüş altın akışı söz konusudur. İthal edilen değerli emtia, aristokratik şatafat, toprak sahiplerinin gömü alışkanlıkları, miras hukuku meseleleri ve eşyalar üzerinde çokça ziynet eşyası olarak kullanılmasından dolayı ülke topraklarının dışına pek fazla çıkmamıştır. Bunu destekleyen bilgi 1886-1887 yıllarında Britanya hükümetinin Hindistan’dan getirdiği 31,837,783 ons gümüşü kraliçenin hazinesine aktarmasıdır. (Bernier, 1916, 473-476)

Âlemgîr’in saltanatında 12 yıl boyunca ülkede kalan Fransız seyyah, ithalata ilişkin diğer kalemleri eserinde kaydetmiştir. Bâbürlüler farklı coğrafyalara çok fazla ürün ihraç etmelerine rağmen üretimi yetersiz olan malları dışarıdan almışlardır. Örneğin tekstilde büyük yünlü kumaşları İngiltere ve Fransa’dan, elma, armut, kavun ve kuru üzüm gibi taze meyveleri Semerkant, Buhara ve İran bölgesinden temin etmişlerdir. Bunun yanında devlet, kışın yüksek fiyatlarla alınan kuru erik, kuru kayısı, Antep fıstığı gibi ürünleri, nehirlerde kullanılmak üzere nitelikli balıkçı teknelerini, porselen eşyaları ve soyluların kullandığı ince kumaşları,⁴⁴⁰ sanat eserlerini, silah ve antika eşyaları ithal etmiştir. (Bernier, 1916, 200-205)

Ülkenin batı kıyısında yer alan Hint Okyanusu’nun ana ticaret merkezlerinden sayılan Goa, çok önemli bir konumdadır. Portekizlilerin kontrol etmeye çalıştıkları ilk yer olan şehir,⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Başka bir seyyah olan Careri’nin gözlemlerinden anlaşıldığına göre Hindistan tekstil üretiminde son derece gelişmiştir. İthal edilen kumaşlar halk arasında rağbet görmemiştir. Avrupa’dan ithal edilen giyim ürünleri, soylular ve burjuvanın ilgi alanına dâhildir. (Thevenot - Careri, 1949, 51-52) Hindistan’ın kumaş sektöründe gelişmiş olmasının sadece maddi boyutuyla değil devasa coğrafyanın insanlarını bir araya getiren düşünsel (Historiografik), birleştirici rolüne ilişkin Sylvia Houghteling’in fikirleri için Bkz. Sylvia Houghteling. *The Art of Cloth in Mughal India*. (Princeton: Princeton University Press, 2022).

⁴⁴¹ Portekizlilerin ticaret merkezi haline gelen şehir, XVII. yüzyılda kontrolünü Hollandalılara, XVIII. yüzyılda ise Marathalara bırakmıştır. Marathaların Goa’ya kadar genişlemesi Bâbürlülerle çok şiddetli savaflara neden olmuştur. Bkz. (Rao, 1963, 39-40)

retimden ziyade alım-satım işlemlerindeki canlılığıyla dikkat çekmektedir. Zambezi kıyılarından ve Afrika'nın diğer bölgelerinden lüks statüdeki baharatlar ve fildişleri; çeşitli sahalarda kullanılan bal mumu ithal edilirken aynı zamanda tütün alımı da yapılmaktadır. Bu malların i piyasadaki ihtiyaçtan ziyade Mallaka, Mombasa, Lizbon gibi yerlere ihraç edilerek yeniden satıldığı anlaşılmaktadır. (Thevenot - Careri, 1949, 186-187)

Hindistan'a ülke dışından getirilen mallar konusunda tüccarların memnuniyetsizlikleri zaman zaman seyyahların günlüklerine konu olmuştur. Limanlarda yapılan denetimlerdeki gümrük memurlarının uygulamaları ve ürünlerin incelenmesi gibi konular dönemin tanıkları tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Eleştirilerin içerisinde soyluların hatta şehzadelerin Avrupa'dan gelen ürünlerin bedelini ödemededen aldıkları da yer almaktadır. Bu konuda Satya Prakash, kaleme alınan bu ithamların son derece gln olduğunu, Bbrller için paranın hiçbir zaman -muhtemelen Avrupalılara nazaran- önemli olmadığını, onların sadece merak uyandıran şeyleri sevdiklerini belirtmektedir. Aslında her biri tüccar olan seyyahların yüksek fiyatlarla satmak istedikleri ithal ürünlerin fiyatlandırma politikasına devlet tarafından müdahale edilmiştir. Gümrük geçiş ücretlerine de verilen vergilerin, tacirler tarafından pek hoş karşılanmamış görünüyor. Gözden kaçırılan diğer bir nokta ise Hindistan'daki Avrupalı tüccarların hareketlerinden Bbrl yetkililerin çok da hoşlanmamış olmasıdır. Öyle ki Hint denizlerindeki korsanlık faaliyetleri nedeniyle devletin maliyesi son derece zarar görmüş ve Avrupalı milletlere ait şirketler yerli gemileri sürekli taciz etmişlerdir. (Sangar, 1967, 147) Bu bilgiler doğrultusunda yabancı tüccarların yakınmalarına ihtiyatla yaklaşmak elzemdir.⁴⁴² Kaldı ki Bbrl yöneticiler ticarete usulsüzlük tespit ettiklerinde buna kayıtsız kalmamışlardır. Nitekim 1650'de şah Cihan'ın, Surat Limanı'ndaki gümrük memuru Mu'izu'l-Mülk' kanunsuz işlerinden dolayı yargıladığı kaydedilmiştir. (Sangar, 1967, 151)

4.5.3. Eğitim Giderleri

Bbr imparatorları Müslüman geleneğin temsilcileri olmaları hasebiyle kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'in ilk kelimesi olan *oku* emri mucibince, ilim öğrenmenin değerine vkıf oldukları sylenabilir. Öte yandan tarihte Müslümanların ihya ettikleri Bağdat, Kahire, Kurtuba, çam, Nişabur gibi her köşesinden ilim ve kültür akan şehirler hüviyetinde olmasa da

⁴⁴² öte yandan devletin mali teşkilti üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılardan Martin Joseph Monahan, her ne kadar İngilizlere ait mali kaynaklar kıymetli de olsa Batılı kaynakların son derece yanlı bir tutum sergilediğinin altını çizmektedir. Bu nedenle kendisinin Bbr ve Safev kayıtlarını tercih ettiğini belirtir. (Monahan, 1991, 2)

Hindistan'daki şehirlerde, Bâbürlülerin karşılaştıkları şartlar göz önüne alındığında ellerindekinin en iyisini yapmaya çalıştıklarına şahit olunmaktadır. (Jaffar, 2009, 1-3)

Bâbürlülerde eğitim, bilhassa Ekber'in saltanatından başlayarak Türk ya da Hindu fark etmeksizin temel değerler üstüne kurulu eğitim kurumlarının varlığıyla yürütülmüştür. Alt kıtanın tamamı için genel bir eğitim planından söz etmek mümkün değildir. Ancak imparator birden fazla Müslüman ve Hindunun aynı çatı altında eğitim aldıkları okullar açmıştır. Parmatma Saran bu konuda yapılanları şöyle özetlemektedir: *“Eğitimde (Ekber) kendisinden sonra gelen İngilizlerden daha az şey bilip Hindistan için daha çok şey yaptı. İngiliz valileri onun ihtişamını, pahalı çadır ve tentelerini, görkemli yapılarını ve devlet adamlarını taklit ettiler. Ancak hiçbir siyasi bakış açısının ötesine geçemedi.”* (Saran, 1943, 407)

Ülkede okulların inşası ve masraflarının tedariki noktasında eğitim harcamaları birkaç başlık altında özetlenebilir. Medreselerin ve diğer eğitim kurumlarının harcamaları için geniş arazilerden elde edilen gelirler ve bunun devamlılığını sağlamak için kurulan vakıflar bulunmaktadır. Bâbürlülerde eğitim-öğretim faaliyetleri, devlete bağlı olan tüm kurumlarda tamamen ücretsizdir ve devlet hazinesi bu masrafları karşılamaktadır. Öte yandan kütüphanelerin kurulması, nadir eserlerin satın alınıp bu kitapların hattatlar istihdam edilerek çoğaltılması, eğitim harcamalarındaki önemli gider kalemlerinden birini oluşturmaktaydı. Hinduların eğitim kurumlarına ilişkin kurulan resmî birim; söz konusu okullarda, Hindu tebaanın eğitim görmesi ve masraflarının karşılanması hususunda yapılan mali desteği takip etmekle görevliydi. (Jaffar, 2009, 11-15)

Eğitim giderlerinin diğer önemli bir kalemi ise devlet okullarında çalışan ulemanın maaşlarıydı. Bunun yanında maddi imkânı kısıtlı olan yetenekli öğrencilere burs verilmesi, pergene gibi kırsal bölgelerde çalışan eğitimcilere nakdi ya da ayni ödemeler, devlet hazinesinden karşılanmaktaydı. Yaygın ve örgün eğitim sisteminin dışında imparatorun himayesinde yani sarayda bulunan âlimlere ve şairlere yapılan düzenli maaşların yanı sıra tek seferlik verilen büyük meblağları da ifade etmek gerekir. (Jaffar, 2009, 4-11)

Ekber Şah döneminde ibadethane denilen din, kültür ve felsefe meselelerinin tartışıldığı yüksek meclis için yüksek bütçeler ayrılmış olmalıdır. İmparator tarafından layık görülenlere keseler dolusu altın ve rupiler dağıtılmakta mecliste ücretlerini alamayanlar için de Cuma sabahları avuç dolusu paralar verilmektedir. Aynı şekilde Ekber'in kurduğu sanat galerisindeki ressamalara ve -günümüzde besteleriyle hala yaşayan *Tau-sen* gibi müzisyenlere karşı son derece cömert olduğu bilinmektedir. (Law, 1916, 147, 154-155)

Cihângîr Şah döneminden başlayarak okulların yapılmasında dikkat çekici bir uygulamaya geçilmiştir. Çocuk sahibi olamayan soyluların malikanelerinin mekteplere dönüştürülmesi emredilmiş, bu binaların bakım ve onarımıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum Şah Cihan ve Âlemgîr dönemlerinde de devam etmiştir. (Roshangar vd., 2024, 15)

Eğitim harcamalarının bir bölümü de imparatorun özel teşvikiyle şahısların himayesinde karşılanmıştır. Örneğin 1697’de Akramu’d-dîn Abdü’l-Hakîm tarafından Allahâbâd’da 124.000 rupi karşılığında bir medrese inşa ettirilmiştir. İmparator da bunun üzerine medresenin masraflarının karşılanması için Siha ve Sundra köylerinin gelirlerini tahsis etmiştir. Delhi’de Ajmer Kapısı’nın yanında bir medrese, bir cami ve bir türbeyi külliye olarak Gazîu’d-dîn inşa ettirirken XVIII. yüzyılın başlarında Barbhum bölgesinde Abdullah isimdeki çok varlıklı bir zemindar, gelirinin yarısını alimlerin desteklenmesi için bağışlamıştır. (Jaffar, 2009, 138-143) Anaga Medresesi de bu misallere dâhil edilebilir. Ekber Şah’ın süt annesi Mâham Anaga’nın yaptırdığı, günümüzde Delhi eski kalenin yanında sütunları kalan medrese, erken dönemin en önemli eğitim kurumlarından kabul edilir. (Law, 1916, 165) Bu doğrultuda eğitim giderlerinin bir kısmının soylular, toprak sahipleri ya da hayırseverler tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Devlet ve soyluların gayretleriyle önemli merkezlerde bulunan yüksek eğitim kurumlarındaki öğrenciler hem barınma hem de yemek ihtiyaçlarını ücretsiz olarak giderebilmişlerdir. (Akhtar, 1973, 186)

Ülkenin kırsal kesimlerinde, *sûbelere* oldukça uzak mesafede bulunan köylerde eğitim, mütevazı binalarda yapılmıştır. Bunlardan birisi Rajshahi bölgesinde yer alan ve başında Şeyh Havad-ha Mian adlı bir eğitimcinin olduğu okuldur. İmparatorluk bu eğitim kurumunu ve hocasını desteklemek için çevrede bulunan geniş arazilerin gelirlerini tahsis etmiştir. (Eaton, 1993, 231)

Eğitim giderleri başlığı altında ifade edilebilecek diğer birim, ilmi sahada çalışan araştırma kurumlarının inşasına ilişkin kayıtlardır. Bunların içerisindeki en önemli örnek, Muhammed Şah dönemine tekabül eden XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Delhi, Jaipur, Ujjain, Varanasi ve Mathura’daki gözlemevleridir. Bu evler, Jaipur racası Savai Jai Singh tarafından 1724-1735 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Tuğla ve sıva kullanılarak yapılan devasa dairesel ve köşeli yapılar, bilimsel gelişmişliğin seviyesine ve sanatın çekiciliğine işaret eder. (Akhtar, 1973, 225-230) Bu sahada yapılan inşalarda da yerel yöneticilerin iktisadi güçlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

4.5.4. Sosyal – Kültürel Giderler

Bâbürlüler, vergiden muaf statüdeki toprakları bağışlayarak sadece tarımsal gelişimi değil aynı zamanda cami, türbe ve diğer sosyal, kültürel tesislerin imarının sağlanması yönünde bir politika izlemişlerdir. Yerleşim yerlerinde yapılan söz konusu binaların büyük oranda devlet arazisi tahsisi ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ülkede ibadethaneler, kütüphaneler ve etrafındaki geniş bahçeler, genellikle imparator ve hanedan tarafından yaptırılmış ya da teşvik edilmiştir. Örneğin okumaya, ilim ve kültüre son derece ilgi duyan Cihângîr'in eşi Nur Cihan'ın öncülüğünde muazzam bahçeler, kütüphaneler yaptırılmış ve kütüphanelerde yer alan değerli kitapların kazandırılmasında kendisi önemli bir rol oynamıştır. Cihannâra Begüm de dedesi Cihângîr gibi kütüphanenin tefrişatına son derece önem vermiştir ki Âlemgîr'in kızı Zebu'n-Nisa da aynı meziyetlere sahiptir. (Roshangar vd., 2024, 15-16)

Devlet hazinesinin zirvesi kabul edilecek Şah Cihan dönemi ve müteakip dönemde Bengal bölgesine ait kayıtlar, sosyal ve dini alandaki harcamaların usulüne dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Çitagong bölgesinde 1666-1760 yıllarında toplam 288 tane vergi muafiyetli arazi belirlenmiş, bunların 150 tanesi cami imar ve masrafları için Müslüman mütevellî heyetine verilmiştir ki bu toplam bağışın yarısından fazlasına tekabül eder. 63 tanesi türbe ya da dergâhlara, 49 tanesi ise sosyal yardımlaşma birimi statüsündeki hayır kuruluşlarına verilmiştir. 26 hibe de Hindu tapınaklarında⁴⁴³ kullanılmak üzere Brahmanların üzerine zimmetlenmiştir. (Eaton, 1993, 239-240) (Bkz. Tablo 4.6.)

Tablo 4.6.

Çittagong Sancağında Vergiden Muaf Arazi Dağılımı (1666–1760)

Dönem	Cami (Adet/Dönüm)	Türbe (Adet/Dönüm)	Müslüman Hayır (Adet/Dönüm)	Hindu/Brahman (Adet/Dönüm)
1666– 1699	1 / 166	- / -	2 / 262.6	- / -

⁴⁴³ Bu bilgi İmparator Âlemgîr için iddia edilen bütün Hint tapınaklarının yıkılmasını emrettiğine dair tezi izale etmektedir. Eaton'un belirttiği gibi imparatorun emrinin yanlış kitaplarla eğitim yapan hem Müslümanları hem de Hinduları etkileyen belirli okullara yönelik olduğu açıktır. Banaras ve Mathura'daki büyük tapınakların yıkımında ise yerel toprak sahiplerinin isyanlarına destek verilmesi nevinden siyasi sebepler söz konusudur. (Eaton, 2001, 74)

Dönem	Cami (Adet/Dönüm)	Türbe (Adet/Dönüm)	Müslüman Hayır (Adet/Dönüm)	Hindu/Brahman (Adet/Dönüm)
1700– 1709	2 / 38.4	- / 89.6	1 / 16.6	- / -
1710– 1719	4 / 288.3	1 / 256	9 / 517	1 / 209.6
1720– 1729	50 / 1583	11 / 391.8	11 / 111.6	3 / 392
1730– 1739	30 / 1118	14 / 281.6	5 / 82	3 / 78.4
1740– 1749	31 / 1606.4	16 / 386	11 / 237.2	5 / 139.6
1750– 1760	32 / 3120.5	20 / 428	10 / 214.8	14 / 817.6
Toplam	150 / 7920.6	63 / 1833	49 / 1441.8	26 / 1637.2

Eaton, 1993, 240'tan referansla düzenlenmiştir.

İbadethanelerin ve kültür faaliyetlerinin icrası, kimi zaman devletin maliyesindeki harcama kalemlerinin dışında, toplumun kendi içindeki sosyal yardımlaşma mekanizmasıyla sürdürülmüştür. Müslüman toplumları bir arada tutan en önemli unsur camiler, bugünkü Bengal Müslümanlarının ulema sınıfının etrafında toplandığı Bâbürlü döneminin mirasıdır. Antropolog Ralph Nicholas'a göre topluluklara Bâbürlüler tarafından *millet* denilirdi ki *seksen* ila 400 üyeden müteşekkildi. Doğum, evlilik, taziye törenleri gibi birlikte icra edilen faaliyetlerin giderleri için her aileden belirli miktar ödeme alınmaktaydı. (Eaton, 1993, 233-234) Halk, dinî, kültürel, sosyal faaliyet ve cami masraflarını kendi imkânlarıyla karşılıyordu.

Ülkede Hinduların sosyal sahada yaptıkları etkinliklerin giderleri, yukarıda bahsedilenlerden pek farklı değildir. Sıkça yapılan ritüeller, festivaller, hac ziyaretleri, nehir kenarlarında yapılan büyük organizasyonlar, halkın kendi kaynaklarının kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak Hollandalı bir gözlemci topraktan elde edilen hasat gelirlerini festivallere harcayan Gucerat halkını ayıplar ve 1630-1632 yıllarındaki büyük kıtlığı, tanrının onlara bir cezası olarak yorumlar. (Habib, 1963, 99)

4.5.5. Vakıflar

Bâbü İmparatorluğu'nda sosyal ve kültürel harcamalar başlangıçta hükümdarların ve seçkin zümrenin bireysel hayır faaliyetleriyle şekillenmiş; ancak zamanla büyük ölçekli sosyal hizmetler ve kamusal yapılar; kurumsal vakıflar sayesinde sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmuştur.

İslam medeniyetinin en önemli hayır müesseselerinin öncüsü kabul edilen vakıf kurumları,⁴⁴⁴ Hindistan'da Müslümanların alt kıtaya yerleşmesiyle ilk olarak XII. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Gurlu Sultanı Muhammed İbn Sam, Multan şehrindeki bir camiye yaşatmak için bir köyün gelirini bu kuruma bağışlamıştır. (Kozlowski, 1985, 22).

Bâbürlüler döneminde de Hindistan'da sufizm oldukça yaygındı ve Müslüman cemaatlerin başında bulunan *pîr*lerin etrafında binlerce insan bulunmaktaydı. Dini kurum olma özelliğiyle öne çıkan *tekkeler*, talebeler için birer okul, yolcular için misafirhane, yoksullar için aşevi hüviyetindeki sosyal dayanışmanın tezahürü cihetinde karşılık bulmaktaydı. Örneğin Ekber Şah'ın çok değer verdiği Şeyh Cîştî ve onun Ajmer'deki türbesi etrafında vucud bulan vakfı, soylular ve zengin tüccarlar tarafından desteklenen çok büyük ekonomik güce sahip olmuştur. (Kozlowski, 1985, 23-26)

Dergâh, cami, türbe gibi dini kurumların kamu bütçesine olan yükleri vakıflarla hafifletilmiştir. Bakım, aydınlatma, temizlik, çalışanların maaşları vb. kalemler vakfın imkânlarıyla karşılanmıştır. Lahor'da bulunan Vezir Han Cami ve külliyesi buna örnektir. Öte yandan yaşlılar, dullar, dervişler, hadimlere has olan geçimlik araziler veya günlük nakdi ödemeler; sosyal yardımların bu usulle karşılandığını göstermektedir. Cihângîr ve Âlemgîr döneminde de devam eden uygulama *yeni bir fermana ihtiyaç duyulmaksızın* sürekli hale getirilmiştir. Vergiden muaf olan vakıf topraklar sayesinde devletin maliyesi; vergi toplama, denetim gibi fazladan yükümlülüklerden de kurtulmuştur. Vakıf arazilerinin XVIII. yüzyılın başlarında imar ve iskana açılması, hazineye yük olmadan yeni yerleşim birimlerinin inşasına imkân sağlamıştır. Bu bağlamda Bahadır Şah'ın saltanatında Şeyh Muhammed Asaf'a verilen vakıflar sayesinde yeni köyler kurulmuştur. (Khan, 2019, 69-76)

⁴⁴⁴ İslam'da vakıf müesseselerine dair geniş bilgi için Bkz. Hacı Mehmet Günay, "Vakıf" *TDVİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/475-479.

Siyasi bir hareket olarak doğup zamanla itikâdi ve fikhî bir mezhebe dönüşen Şiî inancına ait vakıflar da yalnızca dini sahada değil sanatçıları, yoksulları, talebeleri destekleyen sosyo-ekonomik özellikleriyle dikkat çekmektedir. *Hüseynîâbâd* vakfı bu duruma verilecek en önemli örnektir. Vakfın gider kalemlerine ilişkin belgelerde eski *nevab* hizmetkarlarına 18.000 rupi, kutsal mekân *imambârâhtaki* süpürgeci, bekçi, bahçıvanların binlerce *rupîlik* maaş ödemeleri kaydedilmektedir. Hz. Hüseyin'i anma törenlerinde mersiye okuyanlara ve hizmetkarlara 25.000 rupi ödenmiştir. Öte yandan binaların ve yolların inşaaı, âmâlar için nakdi, yoksullar için yiyecek ve kıyafet yardımları yapılmaktadır. Oudh'taki Şiî nüvvâb, Bâbürlülerin zayıflamaya başladığı dönemde bile vakıf gelirlerini ellerinde tutmayı başarmışlardır. (Kozlowski, 1985, 27-31)

Vakıflar, Bâbürlü iktisadi yapısında araştırmacılar tarafından göz ardı edilse de devletin gider kalemlerini azaltan ve hazinesine ciddi anlamda destek olan müesseseler olarak değerlendirilebilir. Cami, medrese, türbe, kervansaray gibi kurumların hayatta kalabilmesi, kendilerine süreklilik arz eden, gelir getirici metaların sunulmasıyla vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi devletin toprak hibeleri sadece Müslümanlar için değil Hindu tapınakları ve din adamları için de geçerli olmuştur.

SONUÇ

Bâbürlü devlet geleneği; köken, kültür, teşkilât ve siyasi açıdan kadim Türk-İslam devlet çizgisinin üzerinde yer almıştır. Devletin bânisi Bâbü Şah'tan itibaren kullanılan dil, geleneksel pratikler, tarihsel referanslar ve en önemlisi hükümdarların kendilerini tanımlama biçimleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

Bâbürlüler, Türk devlet modelini Hindistan'a entegre ederek mevcut yerel unsurlarla harmanlamış, bu haliyle kökleri sağlam olan siyasi ve toplumsal bir yapı inşa etmişlerdir. Devlet teşkilât yapısı, kullanılan idari terimler, askerî yapılanma, maliye ve hukuki mekanizmalar bu sürekliliğin açık göstergeleridir. Öte yandan Bâbürlülerin hâkim olduğu coğrafyanın çok kültürlü ve çok inançlı yapısı dikkate alınarak imparatorlar tarafından tek tipçilik yerine esnek ve kapsayıcı bir yönetim politikası izlenmiştir. Bu yaklaşım tarzı, üç asrı aşan Hindistan hâkimiyetini de izaha kavuşturmaktadır.

Bâbürlülerin yönetim felsefesinde en çok dikkat çeken hususlardan biri, farklı inanç müntesiplerine ve mezheplere karşı gösterilen müsamahakâr siyasettir. Bu bağlamda adli teşkilât yapısı, bunun canlı örneğidir. Farklı inanç gruplarının dini ve örfi hukuk normlarını belirli sınırlar çerçevesinde uygulayabilmeleri, devletin bunu bir tehdit olarak değil yönetilebilir bir zenginlik olarak karşıladığını göstermektedir. Şer'î hukuk yargısının yanında yerel mahkemelerin meşruiyetini koruma altına alan devlet modeli, hukukun insan merkezli bir araç olarak kabulüne işaret etmektedir.

Bâbürlü devlet yapısında adalet, sarayın kapısındaki o meşhur sembolde vücut bulduğu üzere, titiz bir arındırma sürecine dayanmaktadır. Gezginlerin hayranlıkla bahsettiği Âlemgîr Şah'ın çalışma prensibi, hukukun kişisel ihtiraslardan arındırılması üzerine kurulmuştur. Adli teşkilâtının; iddiaların fazlalıklarını *hakikat makasıyla* budayan, özünü ise *adalet terazisinde* tartan mutlak bir disiplinle işlediği anlaşılmaktadır. Şah Cihan döneminde zirveye ulaşan adalet anlayışı, mahkemelerin sadece ceza dağıtılan yerler değil, toplumsal dengenin sağlandığı birer adalet merkezi olduğunu gösterir niteliktedir. Bugün Delhi'deki *Divan-ı Âm* kapısında duran o simgeler, bir dönemin hukuk estetiğini ve adalete olan sadakatini gözler önüne sermektedir.

İmparatorluğun siyasi başarısının tesisinde, iktisadi canlılık, tarımsal reformların gerçekleştirilmesi, ticaret ağlarının yeniden kurulması önemli bir rol oynamıştır. Türkistan, İran ve Güney Asya arasındaki kara ve deniz ticaretinin etkin bir şekilde işletilmesi, Hindistan'ı dünyanın en önemli ekonomik merkezlerinden biri haline getirmiştir. Bunun yanında alt kıtaya ticari amaçla başlayan yolculuklar zamanla siyasi ve askerî müdahalelere dönüşmüştür. Ancak

Avrupalı seyyahların ve tarihçilerin ekseriyeti, Bâbürlü gerçekliğini objektif bir biçimde değerlendirmekten ziyade, sömürgeci bakış açısını meşrulaştırmak gibi bir misyonun sahibi olmuşlardır.

Bâbürlü İmparatorluğu'nun XVII. asırdaki iktisadi yükselişi, küresel ticaret ağlarının genişlemesiyle paralel bir ihtişama ulaşmıştır. Ekber Şah'ın temellerini attığı merkezî ve sistematik yönetim anlayışı, devletin mali gücünü devasa boyutlara taşımış; Cihângîr döneminde yaklaşık 180 milyon rupi olan hazine büyüklüğü, Şah Cihan devrinde 220 milyon rupiye ulaşarak imparatorluğun zenginliğini perçinlemiştir. Devletin sahip olduğu bu mali güç, Bâbürlüleri çağdaşı olan Osmanlı ve Safevi devletlerinin önüne geçirerek onları dünyanın en zengin siyasi teşekküllerinden biri haline getirmiştir. Parmatma Saran gibi en sert eleştirmenlerin dahi itiraf etmek zorunda kaldığı bu refah düzeyi, sadece saray ihtişamıyla sınırlı kalmamış; Cihângîr'in tebaasının çıkarlarını gözetken politikalarıyla halkın mali refahına da doğrudan yansımıştır. Sonuç olarak, XVII. yüzyıl Bâbürlüleri için ekonomik güç hem kıtalararası deniz ticaretiyle bütünleşen hem de halkın refahını merkezine alan bir altın çağın simgesi olmuştur.

Bâbürlü İmparatorluğu'nun, Türk-İslam ve Hindistan tarihindeki konumunun siyasi hâkimiyetinin yanı sıra; toplumsal, idari ve medeniyet inşası noktasında, çok yönlü ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Alt kıtadaki İngiliz hegemonyasının ürünü olarak genellikle Batılı araştırmacıların yaygın şekilde kullandığı *Mughal* kavramının, tarihsel gerçekliklerle uyumlu olmadığı aksine bilinçli bir algıyı pekiştirme görevini yerine getirdiği açıktır. XVI. yüzyıldan itibaren Bâbürlüler; kentleşme, mimari ve sanat alanlarında Hindistan'a parlak bir çağ yaşatmışlardır. Sadece saray çevresiyle sınırlı olmayan; tablo hüviyetinde şehirler, anıtsal yapılar, yerleşik pazarlar, estetiğin zirvesinde bahçeler ve daha nice sanatsal yapıt, Hindistan coğrafyasına Bâbürlüler tarafından armağan edilmiştir. Hindistan'ın bugün sembol kabul edilen çoğu mimari sanat eseri de Bâbürlü estetiğinin somut mirasının ürünüdür.

Bâbürlü Şah'ın ilk dönem hatıralarında tasvir ettiği basit ve geçici yerleşim dokusu, imparatorluğun yükselişiyle birlikte yerini Tac Mahal ve Fetihpûr Sikri gibi dünya mirası sayılan kalıcı ve ihtişamlı bir mimariye bırakmıştır. Bu sanatsal dönüşüm, sadece taş ve mermerde değil, Türkistan'dan gelen bir Türk'ün ezan sesi, Farsça kelimeler ve ortak mutfak kültürüyle kendisini evinde hissedeceği kadar derin bir kültürel kimlikte vücut bulmuştur. Neticede, geçici kulübelerden yükselen bu oluşum, günümüzde milyonlarca ziyaretçiyi

ağırlayan estetik bir *Bâbü* resmi olarak Hindistan topraklarında Daru'l-İslam'ın ruhunu ve Türk-İslam sentezini yaşatmaya devam etmektedir.

Bâbürlülerin Hint toplumu üzerindeki etkisi dil, sanat, müzik, mutfak, giyim ve günlük yaşam pratiklerinde de kalıcı izler bırakmıştır. Günümüzde Hint mutfağına ait menülerde, geleneksel elbiselerde, klasik Hint müziği notalarında, günlük hayatta kullanılan kelimelerde, kültürel faaliyetlerde yer alan birçok unsur, bu etkileşiminin somut örneklerindendir. Dolayısıyla bütün bunlar geçmişe ait bir olgu olarak kalmamış, Hindistan'ın toplumsal dokusunda yaşamaya devam eden gerçeklik halini almıştır.

Netice itibariyle Bâbü İmparatorluğu, Hindistan tarihinde 'sömürgeci yönetim' gibi indirgemeci bir yaklaşımla açıklanamayacak kadar çok boyutlu ve kapsamlı bir tecrübedir. Devletin merkezî teşkilâtından adliyesine, maliyesinden askerî yapılanmasına kadar tanzim ettiği düzen, çağdaşlarıyla mukayese edildiğinde gelişmiş bir yönetim anlayışının varlığını ortaya koymaktadır. Bâbürlülerini anlamak, yalnızca Timurlu mirasını Hint coğrafyasına taşıyan Türk kökenli bir hanedanın siyasi tarihini incelemek değil; aynı zamanda Türkistan, İran ve Hint coğrafyasının kültürel, siyasi ve idari unsurlarının senteziyle şekillenen özgün bir medeniyet modelini kavramak anlamına gelmektedir. Bu yönüyle Bâbürlü mirası, nesnel kriterlerle yeniden değerlendirilmeyi ve hak sahiplerine hakkı olanı teslim etmeyi gerekli kılan bir gerçeklik olarak önemini muhafaza etmektedir.

KAYNAKÇA

A) Kaynaklar

- Aftâbecî, Cevher. *Tezkirâtu'l-Vâkıa (The Tezkereh Al Vakia or Private Memoirs of the Moghul Emperor Hümayun)*. çev. Charles Stewart. London: Oriental Translation Fund, 1832.
- Âlemgîr. *Fetevâ-i Âlemgîrî (The Moohummudan Law of Sale – The Futawa Alumgeeree)*. çev. Neil B. Baillie. London: Smith, Elder and Co, 1850.
- Âlemgîr. *Ruka'at-ı Âlemgîrî (Ruka'ati Alamgiri or Letters of Aurungzebe)*. çev. Jamshid H. Bilimoria. Bombay: Cherag Printing Press, 1908.
- Allâmî, Ebu'l-Fazl. *Â'in-i Ekberî -I (Ain-i Akbari)*. çev. H. Blochmann. Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1873.
- Allâmî, Ebu'l-Fazl. *Â'in-i Ekberî-II (Ain-i Akbari)*. çev. Colonel H.S. Jarret. Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1891.
- Allâmî, Ebu'l-Fazl. *Â'in-i Ekberî-III (Ain-i Akbari)*. çev. Colonel H.S. Jarret. Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1894.
- Allâmî, Ebu'l-Fazl. *Ekbernâme-I-II-III (The Akbarnama of Abu-l Fazl)*. Calcutta: Mission Press, 1907.
- Bâbü, Gazi Zahîru'd-dîn Muhammed. *Bâbürnâme*. çev. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 2000; *Bâbürnâme Babur-Nama Memoirs of Babur*. çev. Annette Susannah Beveridge. Delhi: Low Price Publications, 1921.
- Bahadır Han, Ebu'l-Gazi. *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*. Ankara: Şafak Matbaacılık, 1996.
- Bedâûnî, Abdülkadir b. Mülûkşah. *Müntehâbu't-Tevârih (A History of India Muntakhabu-t-Tawarikh I-2)*. Delhi: Atlantic Publishers, 1979.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Sıyer Yay., 2013.
- Berenî, Ziyâuddîn. *Fetevâ-i Cihândârî (The Political Theory of the Delhi Sultanate)*. çev. Muhammed Habib. Delhi: Kitap Mahal, 1928.
- Berenî, Ziyâuddîn. *Tarih-i Firûz Şâhî (The History of India as Told By Its Own Historians)*. çev. H. Elliot. London: Trubner and Co Paternoster Row, 1871.
- Birûnî, Ebû Reyhan Muhammed b Ahmed. *Tahkîku mâ li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*. çev. Ali İhsan Yitik. Ankara: TTK Yay., 2015.
- Cihângîr, Nûrû'd-Dîn. *Cihângîrnâme (The Tuzuk-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir)*. çev. Alexander Rogers. Toronto: University of Toronto, 1909.
- Cihângîr, Nûrû'd-Dîn. *Târîh-i Selîm Şâh IV. Bâbürlü Hükümdarı Cihângîr Şâh'ın Hâtırâtı*. çev. Nevres-i Kadîm. Ankara: TTK Yay., 2013.
- Cüveynî, Alâaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yay., 2013.
- Cüzcanî, Minhâc-i Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara, 2020; *Tabakât-ı Nasirî (A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia)*. çev. Raverty H. G. Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1881.
- Esterâbâdî, Muhammed Kasım. *Tarih-i Firişte (History of the Rise of the Mahomedan Power in India)*. London: Oriental Book-Sellers and Publishers, 1908.
- Esterâbâdî, Muhammed Kasım. *Tarih-i Firişte (History of the Rise of the Mahomedan Power in India)*. London: Oriental Book-Sellers and Publishers, 1909.
- Fazlullah, Reşidüddîn. *Câmiu't-Tevârih*. Ankara: TTK Yay., 2022.
- Gülbeden. *Hümâyunnâme*. çev. Abdürrab Yelgar. Ankara: TTK Yay., 1944.
- Hâfi Han. *Müntehabü'l-Lübâb*. Calcutta: Collage Press, 1869.
- Hafi Han. *Müntehabü'l-Lübâb*. ed. Mevlevi Kabir Alâaddin Ahmed. Calcutta: Urdoo Guide Press, 1874.

- Hamîduddîn, Han Bahadır. *Ahkâm-ı Âlemgîrî (Anecdotes of Aurangzib)*, Calcutta, 1925.
- Heredot. *Heredot Tarihi*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.
- Herevî, Nizameddin Ahmed. *Tabakât-ı Ekberî-I (The Tabaqat-ı Akbari of Khwajah Nizamuddin Ahmad)*. Calcutta: The Asiatic Society of Bengal, 1927.
- Herevî, Nizameddin Ahmed. *Tabakât-ı Ekberî-II (The Tabaqat-ı Akbari of Khwajah Nizamuddin Ahmad)*. Calcutta: The Asiatic Society of Bengal, 1936.
- İbn Battûta, Ebu Abdullah Muhammed. *İbn Battûta Seyahatnamesi 1-2*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 1982.
- İbn Havkal. *Sûretü'l-Arz (Oriental Geography)*. çev. William Ouseley. London: Oriental Press, 1800.
- İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. İstanbul: Çalış Ofset, 2008.
- İbnü'l-Esir. *İslam Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi-IX*. çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yay., 1991.
- İbnü't-Tiktakâ, Muhammed b. Ali. *el-Fahri fi'l-âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Devleti's-Sultâniyye*. Halep: Dâru'l-Kalemiyye'l-Arabî, 1997.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l-Âşâ (An Arab account of India in the 14th century)*. çev. Otto Spies. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1936.
- Kambo, Muhammed Salih. *Şahcihannâme (Amel-i Salih)*. ed. G. Yezdani. Calcutta: Asiatic Society, 1914.
- Kandhari, Muhammad Arif. *Tarih-i-Akbari*. çev. Tasneem Ahmad. Delhi: Pragati Publications, 1993.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî. *Tarih-i Güzîde*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yay., 2018.
- Lahûrî, Abdülhamid. *Padişahnâme (Badshah-nama)*. çev. Henry Mies Elliot. Lahor: Hafiz Press, 1875.
- Mahmûd, Kaşgarlı. *Divân-ü Lügâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yay., 2005.
- Mâverîdî. *el-Ahkâmü's-Sultaniyye (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku)*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.
- Mirhând, Muhamed b. Havendşah b. Mahmûd. *Ravzatu's-Safâ (Mulûki Gazneviyye)*. çev. Erkan Göksu. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Muhammed Han, Ali. *Mirat-ı Ahmedî*. Calcutta: Bepost Mission Press, 1928.
- Müstaid Han, *Meâsir-i Âlemgîrî (Maasir-i Alamgiri A History of the Emperor Aurangzib-Alamgir)*. çev. Jadu-Nath Sarkar. Calcutta: Royal Asiatic Society of Bengal, 1947.
- Nathan, Mirza. *Baharistan-i-Ghaybi*. çev. M. I. Borah. Department of Historical and Antiquarian Studies, 1936.
- Nizâmî, Hasan. *Tâcü'l-Meâsir (The History of India as Told By Its Own Historians)*. çev. H. M. Elliot. London: Trubner and Co Paternoster Row, 1869.
- Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: İş Bankası Yay., 2016.
- Pelsaert, Francisco. *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistan'ı*. çev. Emre Ömür. Ankara: TTK Yay., 2022.
- Râvendî, Muhammed b Ali b Süleyman. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. Ankara: TTK Yay., 2020.
- Sirhindî, Yahya b Ahmed b Abdullah. *Tarih-i Mübarek Şâhî (The Tarikh-i Mubarakshahi)*. Baroda: Oriental Institute, 1932.
- Tetevî, Âsaf Han - Kazvinî, Mevlânâ Ahmed. *Târih-i Elfî*, Tahran: Müesseseyi İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, 2003.
- Utbi. *Tarih-i Yemînî (Kitab-ı Yamini Historical Memoirs)*. London, 1858.

B) Araştırma Eserleri

- Achaya, K.T. *A Historical Dictionary of Food Indian*. Delhi: Oxford University Press, 1998.
- Ahmad, Muhammad Basheer. *The Administration of Justice in Medieval India*. Aligarh: Cosmopolitan Publishers, 1941.
- Ahmad, Shabbir. *Cultural Contacts Between India and Central Asia: A Study of Central Asian Impact on Indian Life Based on Persian Sources From Babur to Akbar (1526 -1605)*. Delhi: Jawaharlal Nehru University, Doktora Tezi, 2010.
- Akgündüz, Ahmet. "Timurlu Hanedanından Evrengzib Âlemgîrî Hân ve Ceza Kanunnâmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (2024), 539-583.
- Akhtar, Shakil. *Composition and Role of the Nobility*. Aligarh: Aligarh Muslim University, Doktora Tezi, 1973.
- Akkuş, Mehmet. "İran'da Yok Olma Tehlikesi Altındaki Bir Türk Dili Değişkesi: Halaçça ve Halaç Dil Topluluğu". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (2021), 55-77.
- Aksu, Güngör. *Yemînü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri (998-1030)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Akthar, Shirin. *The Role of the Zamindars in Bengal*. London: London University, 1973.
- Akün, Ömer Faruk. "Bâbü". *TDVİA*. 4/396-400. Ankara: TDV Yay., 1991.
- Alavi, Seema. *Islam and Healing*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Ali, Salim. *The Book of Indian Birds*. Bombay: Oxford University Press, 1996.
- Altekar, Anant Sadashiv. *The Position of Women in Hindu Civilization: From Prehistoric Times to the Present Day*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1978.
- Amin, Neel N. *Those Who Wandered Were Lost: Settling the Nomadic Banjaras of British India*. California: University Of California, Doktora Tezi, 2016.
- Anjum, Nazer Aziz, *Economy of Transport in Mughal India*, Aligarh Muslim University, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 2010.
- Ansari, Bazmee. "Fevcdâr". *TDVİA*. 12/504. Ankara: TDV Yay., 1995.
- Ansari, Muhammad Azhar. *Social Life of the Mughal Emperors*. New Delhi: Shanti Prakashan, 1974.
- Ansary, Mirsaheb - Tah, Kakoli. "Wildlife and Hunting: Reflection from the Mughal Literature (1526-1658)". *International Journal of Multidisciplinary Educational Research* 11/7-3 (2022), 36-38.
- Asher, Catherine B. *Arcitecture of Mughal India*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Atalay, Mehmet. "Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyyesi'nin Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 27 (2005), 145-154.
- Aydın, Ahmet. "Bâbürlü Yargı Sistemi Üzerine Notlar". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2024), 207-236.
- Aydın, Ahmet. *İslam Medeniyetinin Büyük Havzası Yavana Hint*. İstanbul: Ketebe Yay., 2021.
- Aydın, Tevfik. "XVI. Yüzyılda Sentetik Bir Din: Ekber Şah'ın Din-i İlahî'si Üzerine". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11/4 (2024), 2038-2055.
- Aykaç, Mehmet. *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönem İdari Teşkilâtı'nda Divânlar*. Ankara: TTK Yay., 1997.
- Ayyubi, N.Akmal. "Hindistan Türklere Neler Borçludur?". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 2 (1964), 277-283.
- Aziz Ahmad. Muhammed, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290)*. Delhi: Oriental Books, 1949.
- Bardakoğlu, Ali. "Ceza". *TDVİA*. 7/470-478. Ankara: TDV Yay., 1993.

- Basham, Arthur Llewellyn. *The Sacred Cow: The Evolution of Classical Hinduism*, ed. Kenneth G. Zysk, London: Rider, 1989.
- Batmaz, Eftal. "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 18/29 (1996), 39-50.
- Bayly, Christopher Alan. *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion 1770–1870*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Bayram, Duygu Çağla. "Keşmir Çatışmasının Tarihi Kodları". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/1 (2021), 221-232.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi I-II-III*. Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- Begley, Wayne Edson - Desai, Ziyaud-dîn Ahmad. *Taj Mahal: The Illumined Tomb: An Anthology of Seventeenth-Century Mughal and European Documentary Sources*, Washington: The University of Washington Press, 1989.
- Beksaç, Engin. "Kutub Minâr". *TDVİA*. 26/499-500. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Beksaç, Engin. "Tac Mahâl". *TDVİA*. 37/337-339. Ankara: TDV Yay., 2010.
- Bernier, François. *Travels in the Mogul Empire*. çev. Archibald Constable. London: Oxford University Press, 1916.
- Bhandarkar, Ramkrishna Gopal. *Early History of Dekkan*. Bombay: Government Central Press, 1895.
- Bhatia, Harbans Singh (ed.). *Military History of British India 1607–1947*. Delhi: Deep & Deep Publications, 2008.
- Biçer, Bekir. "Türklerin Müslüman Olması Meselesine Yeni Bir Bakış Denemesi". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 99-137.
- Bilal, Metin. "Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 49 (2021), 165-178.
- Biswas, Arabinda. *Indian Costumes*. New Delhi: Publications Divison, 2003.
- Blake, Stephen P. *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India. 1639–1739*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Bokuvela, Botan-Avakova, Rauşangül-Abeldayev Jenisbek. "Türk Kültürünün Hindistan Uygarlığına Etkisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12/1 (2012), 441-454.
- Bose, Mandakranta. *Faces of the Feminine in Ancient, Medieval, and Modern India*. London: Oxford University Press, 2000.
- Budge, E.A.Wallis. *The History of Alexander The Great*. Cambridge: Cambridge University Press, 1889.
- Burton, R.G. *The Book of the Tiger*. Buston and Newyork: Houghton Mifflin Company, 1933.
- Büyükbahçeci, Esra. "Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri ve Hint Edebiyatındaki Yeri". *DTCF Dergisi* 56/2 (2016), 238-255.
- Chandra, Satish. *History of Medieval India (800-1700)*. Haydarâbâd: Orient Blackswan, 2007.
- Chatterjee, Nandini. *Negotiating Mughal Law A Family of Landlords Across Three*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Choudhary, Azad. "The Mughal and the Trading of Horses in India 1526-1707". *International Journal of History and Cultural Studies* 3/1 (2017), 1-18.
- Cohen, Benjamin Brian. *Hindu Rulers in a Muslim State: Hyderabad, 1850-1949*. Madison: University of Wisconsin, Doktora Tezi, 2002.
- Cöhce, Salim. "Delhi Türk Sultanlığı'nın Kurucusu Kutbud-dîn Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (2000), 13-24.
- Cöhce, Salim. "Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri". *Türkler Ansiklopedisi*. 4/522-525. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Cöhce, Salim. "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar". *Türkler Ansiklopedisi*. 1/815-820. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.

- Cöhce, Salim. "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri". *Türkler Ansiklopedisi*. 8/689-709. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Dale, Stephen Frederic. "The Legacy of the Timurids". *Journal of the Royal Asiatic Society* 8/1 (1998), 43-58.
- Demirci, Mustafa. "İktâ". *TDVİA*. 22/43-47. Ankara: TDV Yay., 2000.
- Dia. "Bârgâh". *TDVİA*. 5/70. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Droysen. *Büyük İskender Tarihi*. çev. Bekir Sıtkı Baysal. İstanbul: Dharma Yay., 2007.
- Durak Neslihan – Şeker Saadet. "Keşmir'de Krallar Eliyle Yükselen Budizm". *Anasay* 33 (2026), 1-11.
- Durdu, Arslan. *Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Durmuş, İlhami. "Eskiçağ Anadolu'sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve Öneriler". *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2019), 95-116.
- Durmuş, İlhami. *İskitler (Sakalar)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2008.
- Eaton, Richard Maxwell. *India in the Persianate Age: 1000-1765*. Londra: Penguin Books, 2020.
- Eaton, Richard Maxwell. "Temple Desecration and Indo-Muslim States". *Frontline* 5 (2001), 70-77.
- Eaton, Richard Maxwell. "The Rise of Islam and the Bengal Frontier 1204-1760". *Comparative Studies on Muslim Societies* 17. University of Berkeley: California Press, 1993.
- Eğilmez, Savaş - Bilal, Metin. "Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın Başkentleri". *A.Ü Turcology Research* 73 (2022), 116-125.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yay., 2000.
- Elliot, H.M. *The History of India - Akbar-Nama of Shaikh Abu-l Fazl*. ed. John Dowson, Susil Gupta, Calcutta, 1958.
- Enoki, Kazuo. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (on the Nationality of the Ephthalites)*. Tokyo: The Toyo Bunko, 1959.
- Erkul, Fikriye. "Osmanlı Devleti'nde Hukukun Kökeni: Örfî Hukuk, Kanunname ve Dini Hukuk". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2023), 732-751.
- Erskine, William. *History of India Under Baber*. New Delhi: Atlantic Publishers, 1994.
- Farooqi, Naimur Rahman. "Delhi Sultanlığı". *TDVİA*. 9/130-132. Ankara: TDV Yay., 1994.
- Farooqi, Naimur Rahman. *Mughal Ottoman Relations*. Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delhi, 2009.
- Farooqi, Naimur Rahman. *Mughal-Ottoman Relations: A Study of Political and Diplomatic Relations (1556-1748)*. Madison: The University of Wisconsin, 1986.
- Farooque, Abul Khair Muhammad. *Roads And Communications in Mughal India*. Canberra: Australian National University, 1973.
- Fazal, Hussain – İshitiyaq Ahmad. "The Panchayati Raj System in India: An Overview". *International Journal of Political Science and Public Administration* 2/2 (2022), 73-85.
- Fisch, Joerg. *Burning Women*. Oxford: Seagull Books, 2006.
- Finkle, Clea T.State. *Power, and Police in Colonial North India*, Washington: University of Washington, 1999.
- Foltz, Richard Craig. *Mughal India and Central Asia*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Foltz, Richard Craig. *Uzbek Central Asia and Mughal India: Asian Muslim Society in the 16th and 17th Centuries*. Cambridge: Harvard University, 1996.
- Fredunbeg, Mirza Kalichbeg. *The Chachnamah (An Ancient History of Sind)*. Delhi: Commissioner's Press, 1900.
- Frye, Richard N. *The Heritage of Central Asia*. Princeton: Markus Wiener Publishers, 1998.

- Galip, Mübarek - Gömeç, Y. Saadettin. *Hindistan'da Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2013.
- Gandhi, Mahatma. *What Is Hinduism?* India: National Book Trust, 2020.
- Garbe, Richard. "Akbar Emperor of India, A Picture of Life and Customs From the Sixteenth Century". *The Monist* 19/2 (1909), 161-201.
- Gascoigne, Bamber. *The Great Moghuls*. New Delhi: Time Books International, 1971.
- Gezen, Nihal. "Delhi Türk Sultanlığı'nda Saltanat Naipleri ve Saltanat Naiplerinin İktidar Üzerine Etkileri". *International Journal of Studies* 13/4 (2021), 1239-1258.
- Ghoshal Upendra, Nath. *A History of Indian Political Ideas*. London: Oxford University Press, 1959.
- Gladwin Francis. *The Persian Moonshee*. Calcutta, 1801.
- Gommans, Jos. *Mughal Warfare*. London: Routledge, 2002.
- Gordon, Stewart. *The New Cambridge History of India II. 4, The Marathas 1600–1818*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Göksu, Erkan. "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına". *Türk Dünyası Araştırmaları* 191 (2011), 97-116.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. "Gıyaseddin Balaban ve Hükümdarın Görevleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/59 (2016), 239-254.
- Grenard, Fernand. *Bâbur*. çev. Orhan Yüksel. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Guha, Amelendu. *Central Asia (Movement Of Peoples And Ideas From Times Prehistoric To Modern)*. New York: Barnes and Noble, 1971.
- Gupta, Ashin Das. *The Mughal State (Trade and Politics in Eighteenth Century India)*. ed. Muzaffar Alam-Sanjay Subrahmanyam, Delhi: Oxford University Press, 1998.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *TDVİA*. 42/475-479. Ankara: TDV Yay., 2012.
- Gürün, Kamuran. *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Karacan Yayınları, 1981.
- Güzel, Ahmet. *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İdari Yapı*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yay., 2011.
- Habib, İrfan. *The Agrarian System of Mughal India (1556-1707)*. New York: Asia Publishing House, 1963.
- Habib, İrfan. *The Indus Civilization*. New Delhi: Tulika Books, 2002.
- Habib, Muhammed. *Sultan Mahmûd of Ghaznin Study*, Aligarh, 1927.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Alâeddin Halaci". *TDVİA*. 2/230. Ankara: TDV Yay., 1989.
- Hambly, Gavin. *Cities of Mughal India*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1968.
- Hambly, Gavin. "Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş'un Kırk Memlûku Cihlgani Kimdi?". çev. Gaye Yavuzcan. *Tarih Okulu Dergisi* 4 (2009), 127-136.
- Hammadi, Muhammed. *Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç Yüzü*. çev. İsmail Hatib Erzen. Ankara: Ar Basımevi, 1948.
- Hardy, P. *The Muslims of British India*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- Hedayetullah, Muhammad. Kabir. *The Apostle of Hindu-Muslim Unity*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1989.
- Hoover, Thomas. *The Moghul*. New York: Zebra Books, 1984.
- Houghteling, Sylvia. *The Art of Cloth in Mughal India*. New York: Princeton University Press, 2022.
- Howes, Jennifer. *Illustrating India*. London: Oxford University Press, 2010.
- Hunkan, Ömer Soner. *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yay., 2015.
- Husain, Mahdi. *Tughluq Dynasty*. Calcutta: Booksellers and Publishers, 1938.
- Husain, Wahed. *Administration of Justice During The Muslim Rule in India*. Calcutta: Calcutta University Press, 1934.
- Hürlimann, Martin. *Delhi Agra Fatehpur Sikri*. London: Thames and Hudson, 1965.

- İbn Hasan. *The Central Structure of the Mughal Empire*. Oxford: Oxford University Press, Doktora Tezi, 1936.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2014.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Âliyye Osmanlı imparatorluğu Üzerine Araştırmalar – II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2014.
- Irvine, William. *The Army of The Indian Moghuls*. London: Luzac & Co, 1903.
- Jack, George Morton. *Army of Empire*. New York: Basic Books, 2018.
- Jackson, Peter. *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Jaffar, S.M. *Education in Muslim India: Being an Inquiry into the State of Education During the Muslim Period of Indian History (1000–1800)*. Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delhi, 2009.
- Jaffar, S.M. *The Mughal Empire From Bâbar to Aurangzeb*. First Edition, Peshawar: Ripon Printing Press, 1936.
- Jain, Shivani. “Outlook on Indian Prisons and Historical Background”. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research* 10/4 (2014), 523-556.
- Jarric, Pierre – Payne. C.H., *Akbar and the Jesuits : An Account of the Jesuit Missions to the Court of Akbar*. London and New York: Harper and Brothers, 1926.
- Jutla, Rajinder Singh. *The Visual and Spatial Structure in Mughal Urban Design: The 16th Century City of Fatehpur Sikri, India*. Michigan: Ann Arbor, 1995.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Kalb, Emma. *Slaves At The Center Of Power: Eunuchs In The Service Of The Mughal Elite 1556–1707*. Illinois: The University Of Chicago, 2020.
- Kallek, Cengiz. “Hisbe”. *TDVİA*. 13/133-143. Ankara: TDV Yay., 1998.
- Kapoor, A.N. - Gupta, Mohini. *An Encyclopaedic Dictionary of Medieval Indian History*. Delhi: Radha Publications, 2003.
- Karataş Yozgat, Sevilay. “Babürlü Devleti’nde Vekil ve Vezirlik Makamı Bağlamında Öne Çıkan İsimler(1556-1707)”. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 23/3 (2024), 1010-1028
- Kaushik, Isha. *The Process And Pattern Of Emergence Of Structure And Composition Of Main Trading Towns Of Medieval Mughal India*. Delhi: University of Delhi, 2013.
- Kayalı, Yalçın - Hakman, Ilgaz. “Eskiçağ Hindistan Tarihinin İki Buddhist Hamisi: Maurya İmparatoru Aşoka ve Kuşan Kralı Kanişka”. *Ankara Üniversitesi DTCF Doğu Dilleri Dergisi* 6/1 (2021), 1-16.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2003.
- Kemaloğlu, Muhammet. “Türkiye Selçuklularında İçtimai Müesseseler ve Eserler”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 1/4(2014), 1-31.
- Kenoyer, J.M. *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Keppel, G.Ross. *Tarikh-i Sultan Mahmûd-i Ghaznavi*. Lahore: Sanskrit Press, 1908.
- Khan, Sumbul Haleem. “Peshkash in the Jagirs of the Amber Rulers C. 1690-1750” 53. *Proceedings of the Indian History Congress*, (1992), 294-299.
- Khan, Yaqub. “Some Farmans and Inscriptions: A Source of Study for Waqf in Indian Subcontinent”. *Skhid* (2018), 69-76.
- Khatri, Asha. *Dynamics of Central Administration Under Akbar and Mughal’s Military System*. Jaunpur: Veer Bahadur Singh Purvanchal University, Doktora Tezi, 2012.
- Khot, Sidharth Malgouda. *The Development of Agricultural Taxation in India*. Illinois: Illinois of University, Doktora Tezi, 1948.

- Kinra, Rajeev. "Revisiting the History and Historiography of Mughal Pluralism". *ReOrient* 5/2 (2020), 137-182.
- Koç, Bilal. "Tuğluklu Sultanlarının Karakterleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/7 (2021), 269-282.
- Konukçu, Enver. "Bâbürlüler". *TDVİA*. 4/400-404. Ankara: TDV Yay., 1991.
- Konukçu, Enver. "Bâbürlüler, Hindistan'daki Temürlüler". *Türkler Ansiklopedisi*. 8/744-760. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Konukçu, Enver. "Cihangir". *TDVİA*. 9/538-539. Ankara: TDV Yay., 1993.
- Konukçu, Enver. "Halaç". *TDVİA*. 15/228-229. Ankara: TDV Yay., 1997.
- Konukçu, Enver. "Hindistan'da Devlet Kuran Altaylı Kavimlerden Hunlar". *XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi*, Ankara, 1979.
- Konukçu, Enver. "Hinduşâhiler". *TDVİA*. 18/117-118. Ankara: TDV Yay., 1998.
- Konukçu, Enver. "Hümâyün". *TDVİA*. 18/481-483. Ankara: TDV Yay., 1998.
- Konukçu, Enver. "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Hindistan'da Türk Kurucular ve Hanedanlar". *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı* 9/27 (1997), 1177-1182.
- Koprıman, Kâzım Yaşar. "Baybars I". *TDVİA*. 5/221-223. Ankara: TDV Yay., 1992.
- Kortel, S.Haluk. "Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât". *Türkler Ansiklopedisi*. 8/731-743. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Kortel, S.Haluk. *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*. Ankara: TTK Yay., 2006.
- Kortel, S.Haluk, "Delhi-Türk Sultanı Alâeddin Halâcî'nin Moğol Siyaseti", *Tarih Dergisi* 36 (2011), 261-282.
- Kortel, S.Haluk. "Seyyidiler". *TDVİA*. 37/77-78. Ankara: TDV Yay., 2009.
- Kortel, S.Haluk. "Tuğluklular". *TDVİA*. 41/336-336. Ankara: TDV Yay., 2012.
- Kortel, S.Haluk. "Zemindar". *TDVİA*. 44/238-239. Ankara: TDV Yay., 2013.
- Kozłowski, Gregory C. *Muslim Endowments and Society in British India*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: TTK Yay., 2019.
- Krishnamurti, Bhadriraju. *The Dravidian Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Kronld, Michael. *Sweet Invention, A History of Dissert.* Chicago: Review Press, 2011.
- Kulke, Hermann - Rothermund, Dietmar. *A History of India*. London and New York: Routledge, 2002.
- Kumar, Arun. *Indian Economy Since Independence*. New Delhi: Vision Books, 2013.
- Kumar, Chandan. "Shipbuilding in the Mughal Period: A Historical Study". *International Multidisciplinary Research Journal* 1/2 (2025), 1-7.
- Kumar, Sinha Rabindra. "Historiography of Mughal Money". *International Journal of Recent Scientific Research Research* 6/10 (2015), 6736-6739.
- Kuş Büyüktaş, Canan. "İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Kuruluş Aşamasında İngilizlerin Hindistan'a Yerleşme Çabaları". *Mavi Atlas Dergisi* 7/2 (2019), 275-293.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. "Eyyûbîlerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü'l-Adl". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2009), 207-229.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. *Eyyûbî Devlet Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yay., 2013.
- Küçüköner, Halide Rümeysa. "Hin Alt Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2018), 610-624.
- Kütük, Ahmet. "Türk/Moğol Devlet ve Toplum Tôresinde Levirat Evlilikler Ve Uygulama Esasları". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2022), 43-56.
- Lal, K.S. *History of the Khaljis*. Allahâbâd: The Indian Press, 1950.
- Lamb, Harold. *Alexander of Macedon*. New York: Doubleday and Company, 1946.

- Lamberg, Karlovsky. "Afganistan, Hindistan ve Pakistan'ın Tarih Öncesinde Arkeoloji ve Metal Teknolojisi". çev. Recep Özman. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2016), 17-38.
- Lane Poole, Stanly. *Medieval India Under Mohammedan Rule (A.D. 712–1764)*. New York: Haskell House Publishers, 1970.
- Law, Narendra Nath. *Promotion of Learning in India during Muhammadan Rule by Muhammadans* Longmans. Londra: Green and Co, 1916.
- Lengati, Shivanand H. "Indian Judiciary in Implementation of International Laws". *Educational Administration: Theory and Practice* 2/28 (2022), 220-227.
- Litvinsky, B.A. *History of Civilizations of Central Asia*. Paris: Unesco Publishing, 1996.
- Luckenbill, Daniel David. *Ancient Records of Assyria and Babylonia*. Chicago: University of Chicago, 1926.
- Macfie, J.M. *Hint Efsaneleri*. çev. Hüseyin Yılmaz. İstanbul: Okyanus Yayıncılık, 2000.
- Madhabi, Roy. *Politics, War and State Formation in Early Modern India*. Cambridge: Harvard University, Doktora Tezi, 1994.
- Majumdar, Ramesh Chandra. *The Delhi Sultanate*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1967.
- Manucci, Niccolao. *Storia do Mogor or Mogul India*. çev. William Irvine. London: Indian Texts Series, 1907.
- Marshall, John. *A Guide to Sanchi*. Calcutta: Superintendent Government Printing India, 1918.
- Mehra, Parshotam. *A Dictionary of Modern Indian History (1707-1947)*. Delhi: Oxford University Press, 1985.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneli Mahmûd". *TDVİA*. 13/480-484. Ankara: TDV Yay., 1987.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneli Mahmut*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yay., 1989.
- Merçil, Erdoğan. "Mansabdâr". *TDVİA*. 28/3-4. Ankara: TDV Yay., 2009.
- Merçil, Erdoğan. "Sebüktegin'in Pendnâmesi". *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1975), 1-2
- Mernissi, Fatima. *Peçenin Ötesi*. İstanbul: Yayınevi Yayıncılık, 1995.
- Minns, Ellis H. *Scythians and Greeks*. Cambridge: Cambridge University Press, 1913.
- Mitchell, William Forbes. *Reminiscences of the Great Mutiny (1857-1859)*. Calcutta: Macmillan's Colonial Library, 1893.
- Mollo, Boris. *The Indian Army*. Poole: Blandford Press, 1981.
- Monahan, Martin Joseph. *Trade and Diplomacy: Indo-Iranian Relations, 1600-1635*. New York: University of New York, Doktora Tezi, 1991.
- Monserate, Antonio. *The Commentary of Father Monserate S.J. On His Journey to the Court Akbar*. çev. J.S Hoyland. London: Oxford University Press, 1922.
- Mookerji, Radhakumud. *Indian Shipping*. London: Logmans Green and Co, 1912.
- Moosvi, Shireen. *The Economy of Mughal India*. Aligarh: Aligarh Muslim University, Doktora Tezi, 1981.
- Moreland, William Harrison. *India at the Death of Akbar: An Economic Study*. London: Macmillan, 1920.
- Mubeen, Muhammad. "The Modern State, the Politicization of Sufi Rituals, and the Local Religious Authority of Sufi Shrines: A Study of the Shrine of Bâbâ Farîd (Pakpattan-Punjab)". *Global Political Review* 2/1 (2017), 120-129.
- Mukherjee, B.N. *The Rise and Fall of the Kushana Empire*. Calcutta: Klm Private, 1988.
- Mukherjee, Uponita. *Colonial Detection: Crime, Evidence, and Inquiry in British India, 1790-1910*. New York: Columbia University, Doktora Tezi, 2022.
- Mukhia, Harbans. *The Mughals of India*. United Kingdom: Blackwell Publishing, 2004.
- Müheymid, Ali b Salih. "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları". *Suûdi'l-İslamiyyi* 16 (1997), 273-318.

- Naqvi, Hameeda Khatoon. *A Study of Urban Centres and Industries Inthe Central Provinces of the Uurhal Empire Between 1556 and 1803*. London: London Doktora Tezi, 1964.
- Narain, Awadh Kishore. “Kuşanlar”. *Türkler Ansiklopedisi*. 1/821-826. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002,
- Odin, Jaishree K. *Lallâ to Nûruddîn*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2016.
- Ongun, Cemil Sena. *Şark Kavimlerinde Filozofi: Buda ve Konfoçyus*. İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1944.
- Oruç, Cihan. “Şah Cihan Döneminde Bâbürlü-Safevi Diplomatik İlişkileri”. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 287-306.
- Ölmez, Mehmet. “Halaçlar ve Halaçça”. *Çağdaş Türk Dili Dergisi* 84 (1995), 15-22.
- Özaydın, Abdülkerim. “Nevbet”. *TDVİA*. 33/38-41. Ankara: TDV Yay., 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. “Türklerin İslamiyet’i Kabulü”. *Türkler Ansiklopedisi*. 4/409-454. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Özcan, Azmi. “Bengal”. *TDVİA*. 5/436-437. Ankara: TDV Yay., 1992.
- Özcan, Azmi, “Câgîr”, *TDVİA*. 7/11-12. Ankara: TDV Yay., 1993.
- Özcan, Azmi, “Nadir Şah”, *TDVİA*. 32/276-278. Ankara: TDV Yay., 2006.
- Özcan, Azmi, “Sind”, *TDVİA*. 37/242-244. Ankara: TDV Yay., 2009.
- Özcan, Azmi, “Şah Cihan”, *TDVİA*. 38/251-252. Ankara: TDV Yay., 2010.
- Özman, Recep. “İlkçağda Hint-İran Kültürel İlişkileri”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/4 (2014), 1007-1016.
- Palabıyık, Muhammet Hanefi. *Gazneli Devleti Saray Teşkilâtı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Palabıyık, Muhammet Hanefi. “Gaznelilerin Hindistan Seferleri”. *Ekev Akademi Dergisi* 11/32 (2007), 139-152.
- Palabıyık, Muhammet Hanefi. “Yeni Bir Türk İslam Devleti Olarak Gazneliler”. 4/509-521. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Pervin, Asadullah. *Aspects of Mughal Society Through Contemporary Paintings (1550-1650)*. Kanberra: Australian National University, 1979.
- Prasad, Ishwari. *A Short History of Muslim Rule in India*. Allahâbâd: The Indian Press, 1956.
- Prater, Stanley Henry. *The Book of Indian Animals*. Bombay: Oxford University Press, 1971.
- Purchas, Samuel. *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*. Glasgow: Glasgow University Press, 1905.
- Rahman, Zabihur. “Sind Fâtihî Muhammed b. Kâsım’ın (öl. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2020), 398-419.
- Rao, R.P. *Portuguese Rule in Goa 1510-1961*. Delhi: Asia Publishing House, 1963.
- Rapson, E.J. *The Cambridge History of India (Ancient India)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1922.
- Rasonyi, Laszlo. *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1993.
- Raychaudhuri, Tapan. *The Mughal State (The Agrarian System of Mughal India: A Review Essay)*. ed. Muzaffar Alam-Sanjay Subrahmanyam, Delhi: Oxford University Press, 1998.
- Rice, Tamara Talbot. *The Scythians*. London: Thames and Hudson, 1957.
- Richards, Jhon F. *Bâbü Türk İmparatorluğu*. çev. Yasin Tekin. İstanbul: Selenge Yay., 2021.
- Richards, Jhon F. *Mughal Administration in Golconda*. London: Clarendon Press, 1975.
- Richards, John F.Power. *Administration and Finance in Mughal India*. Abingdon: Routledge, 2016.
- Rizvî, Saiyid Athar Abbas. “Fetihpûr Sikri”. *TDVİA*. 12/473. Ankara: TDV Yay., 1995.
- Rizvî, Saiyid Athar Abbas. “Lahor”. *TDVİA*. 27/57-58. Ankara, Ankara: TDV Yay., 2003.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas. “Sipehsâlâr”. *TDVİA*. 37/259-260. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas. *The Wonder That Was India*. Calcutta: Rupa & Co, 1993.

- Robinson, Andrew. *India a Short History*. London: Thames and Hudson, 2014.
- Roshangar, M.Z. vd. "Administrative and Economic Systems of the Mughal Empire: A Historical Analysis of Governance and Revenue Policies". *Sprin Journal of Arts, Humanities and Social Sciences* 3/7 (2024), 12-16.
- Roux, Jean Paul. *Büyük Moğolların Tarihi: Babur*. çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yay., 2004.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi (Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl)*. çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Rowell, Rebecca. *Ancient India*. Minnesota: Abdopublishing, 2015.
- Roy, Atul Chandra. *A History of Mughal Navy an Naval Warfares*. Calcutta: The World Press, 1972.
- Roychoudhury, Makhanlal. *The Din-i-Ilahi or The Religion of Akbar*. Calcutta: The University of Calcutta, 1941.
- Sangar, Satya Prahash. *Crime and Punishment in Mughal India*. Delhi: Sterling Publishers, 1967.
- Saran, Parmatma. *Parmatma Studies in Medieval Indian History*. New Delhi: Ranjit Printers, 1952.
- Saran, Parmatma. *The Provincial Government of the Mughals*. Allahâbâd: Kitabistan, 1943.
- Sarin, Amita. *Akbar and Birbal*. New Delhi: Puffin Books, 2005.
- Sarkar, Jadunath. *History of Aurangzib*. Calcutta: Sarkar and Sons, 1912.
- Sarkar, Jadunath. *Mughal Administration*. Calcutta: Sarkar and Sons, 1952.
- Sarma, D.S. *Hint Dini Tarihine Giriş*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Sayılı, Aydın. "The Nationality of the Ephtalites". *Belleten* 46/181 (1982), 17-34.
- Schimmel, Annemarie. *The Empire of the Great Mughals: History, Art and Culture*. çev. Corinne Attwood. London: Reaktion Books, 2004.
- Sevim, Ali. "Dandanakan Savaşı". *TDVİA*. 8/456-457. Ankara: TDV Yay., 1993.
- Sevim Ali – Merçil Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*. Ankara: TTK Yay., 1995.
- Shah, Niranjana. *World's Debt to India! What India Gave to the World*. New York: An International Vedic Vision Publication, 2015.
- Sharma, G.R. *Kusana Studies*. Allahâbâd: University of Allahâbâd, 1968.
- Sharma, Sri Ram. *The Supreme Court in the Indian Constitution*. Delhi: Rajpal and Sons, 1959.
- Shrava, Satya. *The Sakas in India*. Lahore: The Vedic Research Institute, 1947.
- Siddiqui, Hasan Zahid. *Lords Libraries And Banquets: The Expansion Of Mughal Imperial Society 17th-18th*. Illinois: The University Of Chicago, Doktora Tezi, 2017.
- Siddiqui, Iqtidar Husain. "Muhammed b. Kasım es-Sekafi". *TDVİA*. 30/545-546. Ankara: TDV Yay., 2020.
- Singh, J. "A Historical Perspective on the Economic Policies of the Mughal Empire". *ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts* 4/1 (2023), 1519-1525.
- Sircar, Dineschandra. *Studies in the Geography of Ancient and Medieval India*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
- Sircar, Dineshchandra. *Studies in the Political and Administrative Systems in Ancient and Medieval India*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1995.
- Sirivastava, Ashirbadi Lal. *The Sultanate of Delhi*. Agra: Shiva Lal Agarwala and Company, 1996.
- Skaff, Joseph A. *Christian Missionary Attitudes Towards Islam in India Catholic Missionaries, 1580-1700 Protestant Missionaries, 1790-1850*. Ann Arbor: Michigan University, Doktora Tezi, 1971.
- Smith, Vincent A. "The Kushân, or Indo-Scythian, Period of Indian History, B.C. 165 to A.D. 320". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1903), 1-64.

- Smith, Vincent A. *The Oxford History of India (From the Earliest Times to the End of 1911)*. Oxford: Clarendon Press, 1920.
- Speer, P. *India A Modern History*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1961.
- Stronge, Susan. *Painting for the Mughal Emperor: The Art of the Book 1560–1660*. New York: V&A Publications, 2002.
- Subrahmanyam, Sanjay (ed.). *Money and the Market in India 1100–1700*. Delhi: Oxford University Press, 1998.
- Sümer, Faruk. “Karakoyunlular”. *TDVİA*. 24/434-438. Ankara: TDV Yay., 1995.
- Şa’bân, Zekiyyüddîn. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yay., 2004.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatler Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.
- Talbot, Cynthia - Asher, Catherine B. *India Before Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Temizkan, Abdullah. “Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2 (2015), 15-28.
- Thakur, Upendra. *The Hunas in India*. Varanasi: Varanasi Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1967.
- Theertha, Swami Dharma. *History of Hindu Imperialism*. Kerala: Babasaheb Ambedkar Foundation, 1941.
- Thevenot, Jean de - Careri, Gemelli. *Indian Travels of Thevenot and Careri*. New Delhi: National Archives of India, 1949.
- Thiessen, Jacob Gregg. *Orientalism and the East India Company, 1773 – 1858*. Baltmor: Hopkins University, Doktora Tezi, 1992.
- Travers, Robert. *Empires of Complaints: Mughal Law and the Making of British India 1765–1793*. Cambridge: University Printing House, 2022.
- Tunç, Zekiye. “Kafkasya’dan Ön Asya’ya Kimmer-İskit Göçleri”. *F.Ü Ortadoğu Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2012), 147-160.
- Uddin, Ershad. “Bangladeş'teki İslami Bankaların Vedîa Ve Fon Toplama Faaliyetleri: İslam Hukuku Perspektifinden Bir İnceleme”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 8/2(2024), 203-227.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK Yay., 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yay., 1984.
- Üçok, Bahriye. “Delhi Müslüman-Türk Sultanlığı'nın Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1-4 (1960), 135-148.
- Ülkütaşır, M.Şakir. *Babur Şah*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946.
- Üremiş, Ali. “Sind’de İslam Fetihleri”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2017), 477-477.
- Vyasa, Krishna Dwaipayana. *The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa*. çev. Pratap Chandra Roy. Calcutta: Oriental Publishing, 1869.
- Wink, Andre. *Al-Hind the Making of the Indo – Islamic World*. Köln: Brill, 1997.
- Yağlı, Ali Rıza. *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlük Kurumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Yakıt, İsmail. “Selahattin Eyyubî'nin Nesebi”. *Belleten* 83/297 (2019), 469-484.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1992.
- Yazıcı, Tahsin. “Ferruhî-i Sistânî”. *TDVİA*. 12/410-411. Ankara: TDV Yay., 1995.
- Yürük, Emre. “Gelişen Teknoloji ve Değişen Savaş: Bâbü Şah’ın Hindistan’daki Savaşlarında Ateşli Silahların Rolü”. *International Journal of History Studies* 10/5 (2018), 269-283.

C) Elektronik (Resim-Şekil) Kaynaklar

“Hümâyûn- Altın Sikke” “Museum Number 1971,1119.6”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1971-1119-6.

“Ekber Şah- Altın Sikke” “Museum Number 1856,1224.23”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1614242281>.

“Cihângîr Şah- Altın Sikke” “Museum Number 1935,0417.15”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1614034219>.

“Şah Cihan – Altın Sikke” “Museum Number 1920,0917.331”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1112498001>

“Âlemgîr Altın Sikke” “Museum Number 1920,0917.332”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1112486001>..

“Bâbü – Gümüş Para” “Museum Number 1856,1224.22”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1614241654>.

“Hümâyûn – Gümüş Para” “Museum Number 1856,1224.21”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1614241779>.

“Ekber Şah - Gümüş” “Museum Number 1855,0608.94”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1855-0608-94.

“Cihângîr Gümüş Para” “Museum Number 1922,0424.2121”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1922-0424-2121.

“Şah Cihan - Gümüş Para” “Museum Number 1911,0709.986”. The British Museum. Erişim 24 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1911-0709-986.

“Şah Cihan Bakır Para” “Museum Number 1922,0424.3438”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1922-0424-3438.

“Kılıç Kabzası” “Museum Number 1878,1230.883”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1878-1230-883.

“Topuz” “Museum Number OA+.7407.1”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_OA-7407_1.

“Savaş Baltası” “Museum Number 1954,0216.2”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1954-0216-2.

“Kılıç-Kabza” “Museum Number 2001,0521.35”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_2001-0521-35.

“Yay” “Museum Number As1981,Q.43”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_As1981-Q-43.

“Çakmaklı Tüfek” “Museum Number 1944,0217.3.a”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1944-0217-3-a.

“Katar-Hançer” “Museum Number OA.2762”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_OA-2762.

“Hançer” “Museum Number 2001,0521.40”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_2001-0521-40..

“Akik Mühür” “Museum Number 1853,0328.17”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1853-0328-17.

“Gümüş Mühür” “Museum Number 1996,0325.1”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1996-0325-1.

“Pirinç Mühür” “Museum Number OA.1340”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_OA-1340.

“British Mührü” “Museum Number 1970,0309.1”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1970-0309-1.

“Burun Halkası” “Museum Number OA+.14177”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_OA-14177.

“Pırlanta Kolye” “Museum Number 2001,0521.34”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_2001-0521-34.

“Yüzük” “Museum Number AF.2355”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_AF-2355.

“Kol Düğmesi” “Museum Number 2001,0521.39.a-b”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_2001-0521-39-a-b.

“İbrik” “Museum Number S.343”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_S-343.

“Yemek Tabakası” “Museum Number 1938,1011.1”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1938-1011-1.

“Kase Stand” “Museum Number 1956,0724.1.a-b”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1956-0724-1-a-b.

“At üzerindeki Ekber Şah” “Museum Number 1948,1009,0.66”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1948-1009-0-66.

“Cihângîr Şah Şahin avı” “Museum Number 1920,0917,0.110”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1920-0917-0-110.

“Hümâyûn Portre” “Museum Number 1999,1202,0.16.1-2”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1999-1202-0-16-1-2.

“Âlemgîr Portre” Museum Number 1880,0.2400”. The British Museum. Erişim 25 Ocak 2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-0-2400.

“Tac Mahal” Erişim 29.04.2026 <https://arkeofili.com/daimi-aska-adanan-bir-anit-tac-mahalin-hikayesi-nedir>.

“Lahor Kalesi” Erişim 29.04.2026 <https://gezgin-yuzlersitesi.com/gidilen/lahor-kalesi-lahor-pakistan-gezgin-yuzler>.

“Fetihpur Sikri” Erişim 29.04.2026

<https://www.unescodunyamiraslari.com/hindistan/fatehpur-sikri/>

“Kızıl Kale” Erişim 29.04.2026

https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1_Kale#/media/Dosya:Red_Fort_in_Delhi_03-2016_img3.jpg

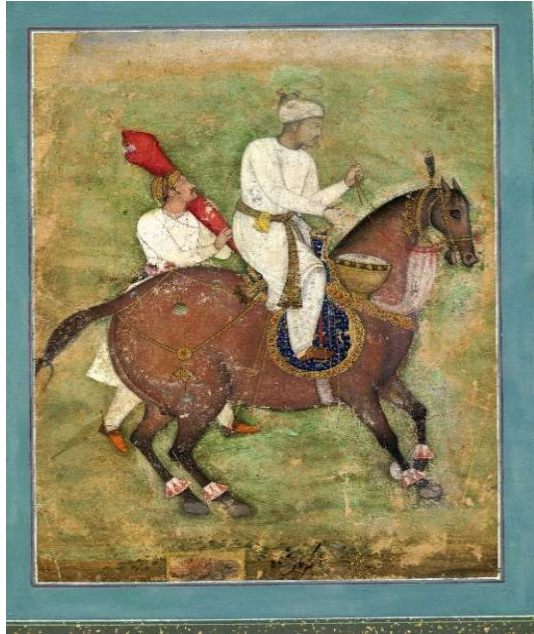
EKLER

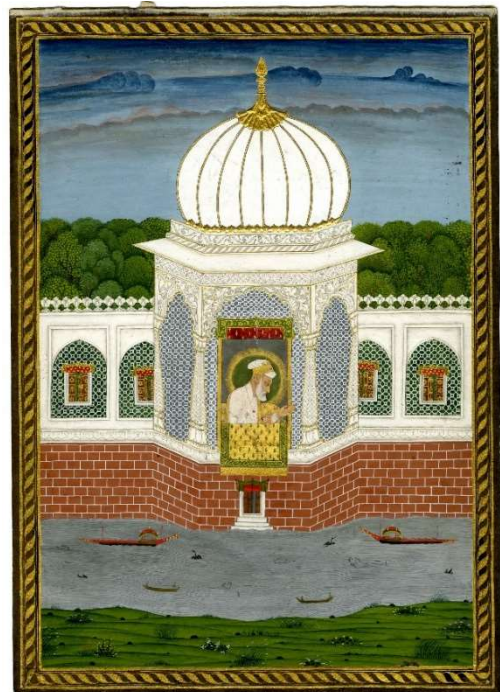
Şekil G.4. [Hümâyün Porte]. British Museum, Envanter No: 1999,1202,0.16.1-2.

Şekil G.6. [Cihangir Şah Şahin avı]. British Museum, Envanter No: 1920,0917,0.110.

Şekil G.5. [At üzerinde Ekber Şah ve sancak taşıyan Selim portresi] British Museum, Envanter No: 1948,1009,0.66.

Şekil G.7. [Âlemgîr Portre]. British Museum, Envanter No: 1880,0.2400.

Şekil 1.1. [Akik - Mühür]. British Museum,
Envanter No: 1853,0328.17.

Şekil 1.3. [Gümüş Mühür]. British Museum,
Envanter No: 1996,0325.1.

Şekil 1.2. [Pirinç Mühür]. British Museum,
Envanter No: OA.1340.

Şekil 1.4. [British Mührü]. British Museum,
Envanter No: 1970,0309.1.

Şekil 1.5. [Burun Halkası]. British Museum,
Envanter No: OA+.14177.

Şekil 1.7. [Pırlanta Kolye]. British Museum,
Envanter No: 2001,0521.34.

Şekil 1.6. [Yüzük]. British Museum,
Envanter No: AF.2355.

Şekil 1.8. [Kol Düğmeleri]. British Museum,
Envanter No: 2001,0521.39.a-b.

Şekil 1.9. [İbrik]. British Museum, Envanter No: S.343.b.

Şekil 1.11. [Sürahi]. British Museum, Envanter No: 2001,0521.24.

Şekil 1.10. [Yemek Tabagı]. British Museum, Envanter No: 1938,1011.1.

Şekil 1.12. [Kase Stand]. British Museum, Envanter No: 1956,0724.1.a-b.

Şekil 1.13. Tac Mahal – Şah Cihan

Şekil 1.14. Kızıl Kale – Şah Cihan

Şekil 1.15. Fetihpur Sarayı – Ekber Şah

Şekil 1.16. Lahor Kalesi – Ekber Şah

Şekil 2.1. [Kılıç Kabzası]. British Museum,
Envanter No: 1878,1230.883.

Şekil 2.3. [Savaş Baltası]. British Museum,
Envanter No: 1954,0216.2.

Şekil 2.2. [Topuz]. British Museum,
Envanter No: OA+.7407.1.

Şekil 2.4. [Hançer-Kabza]. British Museum,
Envanter No: 2001,0521.35.

Şekil 2.5. [Yay]. British Museum, Envanter No: As1981,Q.43.

Şekil 2.7. [Çakmaklı Tüfek]. British Museum, Envanter No: 1944,0217.3.a.

Şekil 2.6. [Katar - Hançer]. British Museum, Envanter No: OA.2762.

Şekil 2.8. [Hançer]. British Museum, Envanter No: 2001,0521.40.

Şekil 4.1. [Hümayun- Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1971,1119.6.

Şekil 4.2. [Ekber Şah- Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1856,1224.23.

Şekil 4.3. [Cihângîr Şah- Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1935,0417.15.

Şekil 4.4. [Şah Cihan – Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1920,0917.331.

Şekil 4.5. [Âlemgîr – Altın Sikke]. British Museum, Envanter No: 1920,0917.332.

Şekil 4.6. [Bâbüir – Gümüş Para]. British Museum, Envanter No: 1856,1224.22.

Şekil 4.7. [Hümayun – Gümüş Para]. British Museum, Envanter No: 1856,1224.21.

Şekil 4.8. [Ekber Şah - Gümüş]. British Museum, Envanter No: 1855,0608.94.

Şekil 4.9. [Cihângîr – Gümüş]. British Museum, Envanter No: 1922,0424.2121.

Şekil 4.10. [Şah Cihan - Gümüş]. British Museum, Envanter No: 1911,0709.986.

Şekil 4.11. [Hümâyün-Bakır Para]. British Museum, Envanter No: 1939,0514.688.

Şekil 4.12. [Şah Cihan-Bakır Para]. British Museum, Envanter No: 1922,0424.3438.